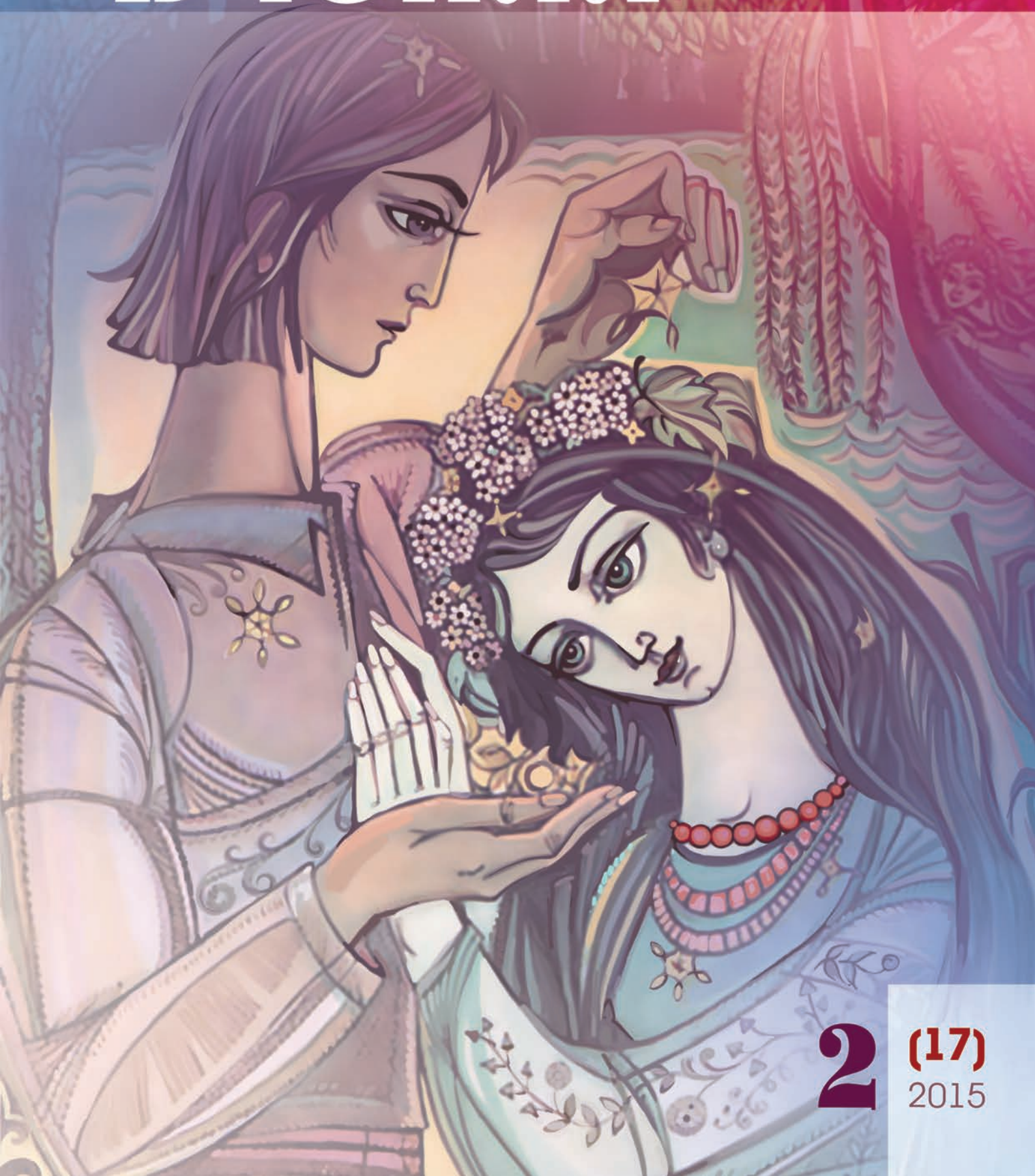

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

2 (17)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 2 (17) лютий, 2015 р.

Частина V

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищєва Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владилєнович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владилєнович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романєнкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валєнтинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Яковлев Дєнис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛєнінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображено образи Мавки і Лукаша (за твором Лєси Українки «Лісова пісня»). Лєся Українка народилася 13(25) лютого 1871 р. – українська письменниця, перекладач, культурний діяч. Писала у найрізноманітніших жанрах: поезії, ліриці, епосі, драмі, прозі, публіцистиці. Пєса «Лісова пісня» написана в 1911 році, вперше була поставлена 22 листопада 1918 році в Київському драматичному театрі.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ТЕХНІЧНІ НАУКИ**

Барташевский С.Е., Барташевская Л.И. Обоснование выбора перспективных химических источников тока для шахтных электровозов.....	8
Давыденко Е.А. Реинжиниринг программного обеспечения геометрической модели корпуса судна.....	12
Короненко А.М. Аналіз хендовер викликів в мультисервісній мобільній мережі.....	16
Прісс О.П., Жукова В.Ф. Оптимальні концентрації екзогенних антиоксидантів для зберігання пасльонових овочів.....	19
Шаповалова Н.П. Вплив пакувальних матеріалів на подовження гарантійного терміну зберігання кондитерських виробів пінної структури.....	23
Юрченко С.Л. Удосконалення рецептурного складу прісного тіста.....	26

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Заболотний О.І., Заболотна А.В. Ефективність застосування регуляторів росту при вирощуванні огірка	32
Стецько Н.М., Чекан Т.Ю., Шейдик К.А. Найпоширеніші захворювання Prunus persica в Закарпатській області.....	36

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Бурий А.Р. До проблеми критики просвітницької ідеології.....	42
Волковинська В.О. Публічне і приватне: необхідність кордонів чи криза інтерпретації.....	46
Готинян-Журавльова В.В. Вплив способу створення класифікації на зміст класифікаційних чарунок	50
Костюк Т.В. Духовна репрезентація особистості: аксіологічний аспект.....	53
Нестерова М.А. Методологические подходы когнитивистики	58
Райхерт К.В. К вопросу об определении упорядоченных систем на языке тернарного описания.....	61
Сепетий Д.П. Нередуковність суб'єктивних якостей до фізичного як аргумент проти матеріалізму.....	65

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Aksiutina T.V. The linguistic realization of «negative politeness» strategies in English verbal discourse.....	70
--	----

Громик Ю.В. Рефлексація давніх голосних у Поліській говірці с. Липне.....	74
Ковальчук Г.В. Українська драматургія періоду Розстріляного Відродження в ранній науковій інтерпретації Н.Б. Кузякіної.....	78
Макарук А.Л. Специфіка знаків і знакових систем	82
Мочарська У.Р. Вплив періодичних видань на формування та становлення української мови у Галичині початку ХХ століття	86
Покатилова Є.І. Чоловічий іменник румеїв початку ХVІІІ – середини ХІХ століття	89
Поклад Т.С. Англомовні дескрипції запаху парфумів: метафоричні моделі.....	92
Поліщук О.Л. Класифікація альтисторичних творів у новітньому літературному процесі.....	95
Расевич А.П. Використання засобів іміджмейкінгу як чинник міфологізації образу Холмса.....	99
Ребенко М.Ю. Перекладацькі деформації в інтерпретаційній моделі художнього перекладу.....	103
Рибалка І.С. Структура сенсу повідомлення: алотекст.....	108
Семенюк О.І. Становлення особистості за поетичними настановами Тараса Григоровича Шевченка.....	111
Ситник О.В. Типологія стилістичних прийомів та засобів психофізіологізму на матеріалі американської та української модерністської новели.....	114
Сіліна Д.С. Явище синонімії в українській коксохімічній термінології.....	117
Степура І.В. «Центр» та «периферія» в телерадіомовленні Франції: історичне та соціально-політичне значення.....	121
Студіка О.Б. Особливості функціонування іншомовних запозичень в сучасному мовному просторі.....	125
Тендітна Н.М. Смерть і бунт у романі-есе «Щоденний жезл».....	128
Tsinovaya M.V. The interaction between grammatical and lexical features of the constituents of modal constructions with the verb can (on the material of sublanguages of scientific-technical discourse).....	132
Яворський А.Ю. Середньополіська говірка у творах Олександра Кулеша: фонетичний рівень	137
Янкович М.В. Історико-культурні передумови розвитку та формування ораторського дискурсу у Стародавній Греції.....	141

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Дорожкин А.С.**
Современное изобразительное искусство Беларуси: актуальные проблемы и тенденции развития.....146
- Паламарчук К.М.**
Церковна культура Австрії та Німеччини XVIII–XIX століть: стилеві тенденції.....149
- Рабчун О.С.**
Унікальна книга зі складу «Королівської бібліотеки».....154
- Романенкова Ю.В.**
Мотив падіння м'ятежних ангелів в західноєвропейській живописи XV–XVII століть.....157

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Нечитайло И.С.**
«Неявні реалії» образования.....166

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

- Зубкова І.М.**
Напрямки попередження та зменшення проявів прямого та латентного політичного насилля в сучасних умовах.....172
- Мухіна М.О., Трима К.А.**
Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства 176
- Тригуб О.П., Рижикова А.Ю.**
Сучасні доктрини та концепції зовнішньої політики США щодо Центральної Азії.....179
- Яфонкіна І.П.**
Окремі проблеми у сфері освіти в Україні...183

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ

- Коросташивец А.М.**
Особенности игровых функций и тренировки футбольных вратарей.....188
- Чопилко Т.Г., Бойченко С.В.**
Проблеми підготовки футбольних арбитрів.....191

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

- Помаза-Пономаренко А.А.**
Державне управління відносинами землекористування (центральний і регіональний рівні).....196

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

- Біланіч М.М., Бокотей О.М.**
Використання біблійно-природничої тематики в екологічному вихованні 200
- Корнєєва Л.Л., Солodka К.Ю.**
Предмети та аксесуари магії: історичний ракурс.....205
- Корнєєва Л.Л., Донець А.О.**
Трансформації шлюбу та відношення батьків до дітей як рівнобіжні історичні процеси 208
- Лебедева Н.А.**
Особливості поезії Олександра Єлагіна скрізь культурологічну призму сучасності...212

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

- Горовий О.В.**
Користувачі соціальних мереж та перцепція соціополітичної ситуації.....218
- Кондрико А.А.**
Тематичні пріоритети особистісних медіанаративів як відображення патріотичних тенденцій в українських ЗМІ.....221
- Сташук І.П.**
Аксіологічні дослідження рекламної комунікації в українській і зарубіжній науці: історіографічний аспект..... 224

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Гуляєва Г.Б., Токовенко І.П., Осипенко Б.О., Патица В.П.**
Дослідження впливу ураження *Acholeplasma laidlawii* на функціональну активність і стан фотосинтетичного апарату рослин озимої пшениці сорту Смутлянка.....230

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

- Bartashevskiy S.Ye.,
Bartashevskaya L.I.**
Justification of choice perspective
chemical current sources
for mine electric locomotives.....8
- Davydenko Y.O.**
Reengineering of geometric
model of ship hull.....12
- Koronenko A.M.**
Analysis of handover calls
in multiservice mobile networks.....16
- Priss O.P., Zhukova V.F.**
Optimal concentrations
of exogenous antioxidants
for storage of solanaceae vegetables 19
- Shapovalova N.P.**
Effect of packaging materials
for the continuation of the guaranteed
shelf life of the foam structure
confectionery.....23
- Iurchenko S.L.**
Improvement of prescription
composition of unleavened dough.....26

AGRICULTURAL SCIENCES

- Zabolotniy O.I., Zabolotna A.V.**
Efficiency of application the regulators
of growth at the growing of cucumbers 32
- Stecko N.M.,
Chekan T.U., Sheydik K.A.**
Frequently diseases of *Prunus persica*
in the Transcarpathian region.....36

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Buryj A.R.**
Enlightenment ideology:
problems of criticism.....42
- Volkovynska V.O.**
Public and private: need for boundaries
or the crisis of interpretation.....46
- Gotynyan-Zhuravlyova V.V.**
The influence of method
of creation the classification
to content of classification cells.....50
- Kostiuk T.V.**
Spiritual representation
of personality: axiological aspect.....53
- Nesterova M.A.**
Methodological approaches
of cognitive science.....58
- Rayhert K.W.**
On the definition
of the ordered systems
in the ternary description language.....61
- Sepety D.P.**
Irreducibility of sybjective qualities
as an argument against materialism.....65

PHILOLOGICAL SCIENCES

- Aksiutina T.V.**
The linguistic realization
of «negative politeness»
strategies in English verbal discourse.....70

- Gromyk Yu.V.**
Reflexivity ancient vowels
in the Polissyan patois of v. Lypno 74
- Kovalchuk H. V.**
Ukrainian drama of Executed
Renaissance period in early academic
interpretation of N.B. Kuziakina.....78
- Makaruk L.L.**
Distinctive characteristics
of signs and sign systems.....82
- Mocharska U.R.**
The influence of periodicals
on the process of formation
Ukrainian language in Galychyna
at the beginning of XX century.....86
- Pokatylova Y.I.**
Rums' male proper names
at the beginning of XVIII–XIX centuries.....89
- Poklad T.S.**
English fragrance descriptions:
metaphorical models.....92
- Polishchuk O.L.**
Classification of alternative historical
novels in a modern literary process.....95
- PRasevych L.P.**
Using of image-making technology
as the factor of mythologization
of Holmes' character.....99
- Rebenko M.Yu.**
Translation deformations within
interpretation model
of literary translation.....103
- Rybalka I.S.**
The structure of message sense: allotext.....108
- Semeniuk O.I.**
Formation of a personality according
to the poetical directions
of Taras Shevchenko.....111
- Sytnyk O.V.**
Typology of stylistic devices
of psychophysiology in American
and Ukrainian modernistic short stories.....114
- Silina D.S.**
The phenomenon of synonymy
in Ukrainian coke-chemical terminology.....117
- Stepura I.V.**
«Centre» and «Periphery» in French TV
and radio broadcasting: historical
and social and political importance.....121
- Stulika E.B.**
The peculiarities of functioning of foreign
borrowings in modern language.....125
- Tenditna N.N.**
Death and rebellion
in the novel-essay «Daily rod».....128
- Tsinovaya M.V.**
The interaction between grammatical
and lexical features of the constituents
of modal constructions with the verb can
(on the material of sublanguages
of scientific-technical discourse).....132
- Yavorski A.Yu.**
Middle-Polissyan dialect
in Aleksandr Kulesh's literary works:
phonetic level.....137
- Yankovych M.V.**
Historical and cultural preconditions
for the development and formation
of oratorical discourse in Ancient Greece.....141

HISTORY OF ART

- Dorozhkin A.S.**
Contemporary fine art of Belarus:
current problems and trends.....146
- Palamarchuk K.N.**
Church culture of Austria and Germany
of the XVIII–XIX-th centuries:
stylistic tendencies.....149
- Rabchun O.S.**
Unique book with composition
«Royal Library».....154
- Romanenkova J.V.**
Motive of the fall of rebel angels
in the painting of Western Europe
of XV–XVII centuries.....157

SOCIOLOGICAL SCIENCES

- Nechitaylo I.S.**
«Implicit realities» of education.....166

POLITICAL SCIENCES

- Zubkova I.M.**
Directions to prevent and reduction
of manifestation of direct and latent
political violence in modern conditions.....172
- Mukhina M.A., Tryma K.A.**
Conceptions of civil society.....176
- Tryhub O.P., Ryzhikova A. Y.**
United States modern doctrines
and concepts of foreign policy
for Central Asia.....179
- Yafonkina I.P.**
Some problems in the sphere
of education in Ukraine.....183

PHYSICAL EDUCATION
AND SPORT

- Korostashivets O.M.**
Features of playing functions
and preparation of football goalkeepers.....188
- Chopilko T.G., Boitchenko S.V.**
Problems of training of football referees.....191

STATE ADMINISTRATION

- Pomaza-Ponomarenko A.L.**
State administration in land-use
relationships (central and regional levels).....196

CULTURAL STUDIES

- Bilanich M.M., Bokotei A.N.**
Using biblical and natural themes
in environmental education 200
- Korneeva L.L., Solodka K.Y.**
Magic attributes and accessories:
historical perspective.....205
- Korneeva L.L., Donets A.O.**
The transformation of marriage
and relationship between parents
and children as parallel
historical processes.....208
- Lebyedyeva N.A.**
Features of Alexander Elagin poetry
through the culturological prism
of modernity.....212

SOCIAL COMMUNICATIONS

- Horovyi O.V.**
Social networks and perception
of socio-political situation.....218
- Kondryko A.A.**
Thematic priorities of personal
media-narratives as representation
of patriotic tendencies Ukrainian media.....221
- Stashchuk I.P.**
Axiological research in advertising
in Ukrainian and foreign science:
the historiographic approach.....224

BIOLOGICAL SCIENCES

- Gulaeva A.B., Tokovenko I.P.,
Osipenko B.O., Patyka V.F.**
Investigation of influence
Acholeplasma laidlawii on functional
activity and state of the photosynthetic
apparatus of plants of winter
wheat varieties Smuglyanka.....230

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ОБОСНОВАНИЕ ВЫБОРА ПЕРСПЕКТИВНЫХ ХИМИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ ТОКА ДЛЯ ШАХТНЫХ ЭЛЕКТРОВОЗОВ

Барташевский С.Е., Барташевская Л.И.
Национальный горный университет

В статье рассмотрены основные пути повышения эффективности работы магистрального транспорта периодического действия за счет увеличения его автономности. Проведен сравнительный анализ энергетической и экономической эффективности аккумуляторных батарей различных электрохимических систем. Рассмотрена классификация топливных элементов по рабочей температуре и виду применяемого топлива. Проанализированы физико-химические свойства применяемых топлив и проблемы, возникающие при их хранении и использовании. Отобран наиболее перспективный вид топливных элементов, который по рабочей температуре и виду топлива позволит эксплуатировать его на электровозах в условиях угольных шахт Украины.

Ключевые слова: шахтный локомотив, аккумуляторный электровоз, автономность, электролит, аккумуляторная батарея, топливный элемент.

Постановка проблемы. Самоходные транспортные средства периодического действия, используемые на горных предприятиях условно можно разделить на две группы:

- получающие энергию из внешнего источника (троллей, рельсы, кабели);
- автономные (аккумуляторы, дизельные двигатели).

На шахтах Украины эксплуатируются 4 дизель-электровоза, 178 контактных электровозов, 241 гировоз и 1232 аккумуляторных электровоза, из которых 1178 – марки АМ8Д (2АМ8Д) [1].

Путь пробега аккумуляторных электровозов зависит от емкости их батарей и энергозатрат. Энергозатраты на транспортирование и весовая норма поезда при этом определяются характеристиками трассы – уклонами пути и протяженностью маршрута. Большинство шахт Украины ведет добычу угля вблизи границ шахтного поля при значительной протяженности (3–5 км и более) транспортной цепочки от ствола до очистного забоя. На шахте им. газеты «Известия» ГП «Донбассантрацит» протяженность транспортной цепи 7,5 км, на шахте им. 1 мая ГП «Шахтерскантрацит» – 7 км, на ГОАО «Шахта № 9 «Нововольнская» ПО «Вольнуголь» – 9,7 км [2].

При совершении рейсов к наиболее отдаленным погрузочным пунктам, емкость батарей электровозов АМ8Д (АРП8Т) оказывается недостаточной, приходится использовать локомотивы 2АМ8Д или включать в состав два локомотива. На маршрутах меньшей протяженности одного заряда батарей достаточно лишь для выполнения одного рейса. Для решения этой проблемы вблизи границ шахтного поля оборудуют камеры замены батарей, а при наличии фланговых стволов или скважин позволяющих обеспечить обособленное проветривание – гараж-зарядные камеры.

Не решенная ранее часть проблемы. В настоящее время выход из сложившейся ситуации ищут по двум направлениям:

- применение локомотивов с двигателями внутреннего сгорания;
- увеличение емкости батарей применяемых на аккумуляторных электровозах.

Дизельные локомотивы в исполнении РВ, получили широкое распространение на угольных шахтах за рубежом. Эти локомотивы выпускаются в различных вариантах для использования на рельсовых путях шахт, а также в составе монорельсовых и напочвенных дорог. Поскольку они используют высокоэнергетическое топливо (соляр) их путь пробега, в течение смены, практически не ограни-

чен. Внедрение дизельных локомотивов на шахтах Украины выявило целый ряд проблем связанных с их эксплуатацией. К их числу относятся:

- несоответствие нормативов содержания вредных веществ в выхлопах дизель-электровозов производства стран Евросоюза и украинских норм [3];
- проблемы с разжижением отработанных газов двигателей;
- несоответствие технического уровня подготовки обслуживающего персонала и требований к обслуживанию двигателей, трансмиссии и систем очистки выхлопных газов этих локомотивов.

Повышение автономности аккумуляторных электровозов осуществляется путем внедрения энергосберегающих систем управления и аккумуляторных батарей (АКБ) повышенной емкости. Активно занимаются этим вопросом на ООО «Завод Амплитуда» под руководством главного инженера В.Л. Дебелого, осуществляя капитальный ремонт и модернизацию аккумуляторных локомотивов с заменой аппаратуры управления и установкой кислотных аккумуляторов.

В настоящее время на шахтных локомотивах, используются два типа аккумуляторных батарей: щелочные и кислотные [4].

Первая группа представлена Ni-Fe (ТНЖШ-400-У5, ТНЖШ-500-У5, ТНЖШ-550М-У5, ТНЖ-350-У5) и Ni-Cd (ТНК-350-Т5, ТНК-350-Т5) аккумуляторами. Повсеместное применение этих аккумуляторов связано с их взрывобезопасностью при коротких замыканиях (КЗ), малой чувствительностью к толчкам и ударам, возможностью частичной дозарядки.

Вторая – кислотными батареями преимущественно зарубежного производства. В последнее время все больше горных предприятий переходит к использованию именно свинцово-кислотных батарей. Связано это с их большей энергоемкостью при меньших габаритных размерах. Однако, данному виду АКБ присущ целый ряд недостатков: высокая чувствительность к толчкам и ударам, взрывоопасность при КЗ, активным выделением в шахтную атмосферу водорода и паров серной кислоты.

Однако, кардинального увеличения пути пробега аккумуляторных электровозов добиться пока не удалось. На маршрутах большой протяженности локомотивы по-прежнему совершают лишь один рейс в смену.

Цель работы. Повышение производительности магистрального электровозного транспорта за счет повышения его автономности.

Изложение основного материала. К химическим источникам тока (ХИТ) относятся:

- гальванические элементы;
- аккумуляторы (АКБ);
- топливные элементы (ТЭ).

Гальванические элементы допускают лишь одноразовое их использование, и потому, в качестве ХИТ для локомотивов в горной промышленности не применяются.

Непрерывно ведутся работы над созданием новых и повышением энергоёмкости существующих АКБ за счет разработки новых электрохимических систем и совершенствования уже существующих.

Проведенный анализ технических характеристик АКБ отечественного и зарубежного производства позволил дать сравнительную оценку их энергетической и экономической эффективности (табл. 1).

Наибольшую, из серийно выпускаемых, удельную энергоёмкость имеют серебряно-цинковые АКБ, однако дефицитность используемых для их создания материалов, высокая стоимость энергии и малое число циклов заряд – разряд делают их использование на локомотивах нецелесообразным.

Цинк-воздушные АКБ существуют пока только в качестве экспериментальных моделей.

Для серно-натриевых АКБ чрезвычайно серьезной является проблема безопасной эксплуатации: в случае утечки через электролит и прямого взаимодействия серы и натрия может произойти полная разгерметизация аккумулятора. Это связано с тем, что температура кипения серы 444°C, а исходная температура батареи 300-350°C и реакция взаимодействия серы и натрия весьма экзотермична.

Никель-цинковые АКБ, при сравнительно высокой удельной энергоёмкости (46-50 Вт ч/кг) и большой допустимой мощности эти батареи показали в условиях реальной эксплуатации очень низкий срок службы – порядка 100-150 циклов заряд-разряд.

Никель-водородные АКБ из-за своей дороговизны используются, в основном, на искусственных спутниках Земли.

Литий-ионные АКБ из-за свойственной металлическому литию нестабильности имеют низкую устойчивость к перезаряду. На отрицательном электроде на поверхности углеродной матрицы при значительном перезаряде становится возможным осаждение металлического лития, обладающего большой реакционной способностью к электролиту, а на катоде начинается активное выделение кислорода. Возникает угроза теплового разгона, повышения давления и разгерметизации.

Исходя из вышеизложенного видно, что в обозримом будущем увеличение пути пробега шахтных локомотивов за счет применения АКБ повышенной удельной энергоёмкости представляется маловероятным.

Более перспективным ХИТ для шахтных локомотивов являются топливные элементы (ТЭ), представляющие собой электрохимические генераторы, способные непрерывно работать за счёт постоянного подвода к электродам новых порций реагентов и отвода продуктов реакции [4].

Фактически, в ТЭ идет непрерывный процесс беспламенного, каталитического окисления топлива.

Достоинства топливных элементов:

- простота обслуживания (практически не требуют обслуживания);
- долговечность (срок службы до 10-15 лет);
- использование высокоэнергетических топлив (водород, метанол);
- КПД выше, чем у АКБ и дизелей (до 80%);
- основной побочный продукт – 2H₂O или 2H₂O + CO₂ (в зависимости от типа элемента).

В настоящее время принято несколько способов классификации топливных элементов:

- по типу электролита,
- по типу топлива и окислителя,
- по рабочей температуре.

По типу окислителя топливные элементы условно разделяют на кислородные и воздушные (в последнем случае в качестве окислителя используют кислород воздуха).

Таблица 1

Сравнительные характеристики АКБ

Тип источника тока	Состояние разработки*	Электрохимическая система	Разрядное напряжение, в	Удельная энергоёмкость, Втч/кг	Количество циклов заряд-разряд	Стоимость 1 Втч энергии
Свинцовые кислотные	A	(+)PbO ₂ H ₂ SO ₄ Pb(-)	2,0-1,8	25-40	300	1
Щелочные Никель-кадмиевые Ламельные/безламельные	A	(+)NiOOH KOH Cd	1,2	30-35	2000	3/13
Щелочные Никель-железные	A	(+)NiOOH KOH Fe(-)	1,2	25-30	2000	2
Серебряно-цинковые	A	(+)Ag ₂ O AgO KOH Zn(-)	1,7-1,4	100-120	100	15
Никель-цинковые	B	(+)NiOOH KOH Zn(-)	1,6-1,4	60	100-300	
Никель-водородные	B	(+)NiOOH KOH H ₂ / sub>(Ni) (-)	1,3-1,1	50-90	1000	
Цинк-воздушные	B	(+)O ₂ (C) KOH	1,2-1,0	100	(100)	
Серно-натриевые	B	(+)SnaO` 92O ₃ Na(-)	2,0-1,8	200	(1000)	
Литий-ионные	B	LiCoO ₂ → Li _{1-x} CoO ₂ + xLi ⁺ + xe ⁻ C + xLi ⁺ + xe ⁻ → CLi _x	3,5-3,7	100-180	500-1000	21

*A – серийное производство, B – опытное производство, B – в стадии разработки (характеристики ожидаемые).

Примечание. Характеристики (особенно удельная мощность) ориентировочные, так как данные разных фирм и разных авторов не совпадают.

Низкотемпературные топливные элементы, находящиеся на стадии промышленной и опытно-промышленной эксплуатации

Тип топливных элементов	Рабочая температура	Эффективность выработки электроэнергии	Тип топлива	Область применения
МОПТЭ (PEMFC)	30-100°C	35-50%	Чистый водород	Малые установки
ЩТЭ (AFC)	50-200°C	40-65%	Чистый водород	Малые установки
ПОМТЭ (DMFC)	20-90°C	20-30%	Метанол	Малые установки
ПМКТЭ(DFAFC)	30-40°C	40-65%	Муравьиная кислота	Малые установки
ЦВТЭ(ZAFC)	20-35°C	40-55%	Цинк	Малые установки

По типу топлива выделяют водородные, метанольные и топливные элементы на природном газе, хотя последние с «химической» точки зрения следует отнести к «водородным», т.к. природный газ предварительно подвергается конверсии.

По температуре эксплуатации их условно делят на:

- высокотемпературные (до 1000°C),
- среднетемпературные (до 250°C),
- низкотемпературные (до 100°C).

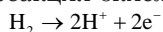
Для локомотивов, работающих в условиях подземных горных выработок с ограниченными габаритами, в условиях запыленной и загазованной атмосферы габаритные размеры топливных элементов и сопутствующего оборудования, их рабочая температура, применяемый вид топлива, имеют принципиальное значение.

Высоко- и среднетемпературные элементы неприменимы для использования на шахтных электровозах, поскольку их ограниченные габариты не позволяют обеспечить размещение эффективных систем удаления тепла.

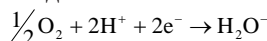
Низкотемпературные топливные элементы, пригодные к установке на шахтные локомотивы, по габаритным размерам и рабочей температуре приведены в табл. 2.

Топливные элементы с мембраной обмена протонов (МОПТЭ / PEMFC). В качестве электролита в этих топливных элементах используется твердая полимерная мембрана (тонкая пластмассовая пленка). При пропитывании водой этот полимер пропускает протоны, но не проводит электроны.

На аноде идет реакция окисления:

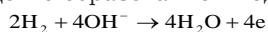
На катоде идет реакция восстановления протона с образованием воды.

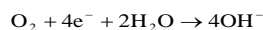
Побочным продуктом реакции является вода.

Щелочные топливные элементы (ЩТЭ / AFC). В щелочных топливных элементах используется электролит, т.е. водный раствор гидроксида калия, содержащийся в пористой стабилизированной матрице.

На аноде гидроксильный ион вступает в реакцию с водородом с образованием воды:

На катоде вода превращается в гидроксильный элемент:

Побочным продуктом реакции является вода.

Как видно из табл. 2, топливом для этих элементов является либо водород, либо метанол.

Основной проблемой при использовании водорода являются сложности связанные с его хранением:

- хранение водорода в сжатом виде требует высокопрочных многослойных стальных баллонов с внутренними вкладышами из аустенитовой стали. Водородная коррозия металла приводит к утечкам, что создает угрозу взрыва гремучего газа;

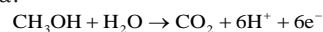
- хранение водорода в сжиженном виде, в сосудах Дюара требует высоких затрат на охлаждение

водорода до температуры -253°C . Криогенные емкости не имеют идеальной теплоизоляции, поэтому оборудуются системами для стравливания газообразного водорода в атмосферу, что создает угрозу взрыва гремучего газа;

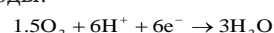
- хранение водорода в металлгидридах. Водород хорошо растворим во многих металлах и это позволяет хранить его в танках, содержащих губчатую массу или нанотрубки из благородных металлов. Недостаток такого способа хранения – высокая стоимость и необходимость прогрева металлгидридов для стимулирования выхода газообразного водорода, водородная коррозия металла танка в пористом слое наполнитель/обшивки, приводит к утечкам, что создает угрозу взрыва гремучего газа.

Таким образом, ни один из существующих на сегодняшний день, способов хранения не позволяет обеспечить безопасное и экономичное хранение водорода.

Топливные элементы с прямым окислением метанола (ПОМТЭ / DMFC). В качестве электролита используется полимер, а в качестве носителя заряда – ион водорода (протон). На аноде идет процесс окисления метанола на катализаторе в диоксид углерода:

На катоде протоны, проходя через протонообменную мембрану, реагируют с кислородом с образованием воды:

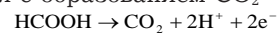
Побочными продуктами реакции является вода и углекислый газ.

Основным препятствием к использованию этого типа топливных элементов является применяемое топливо – метанол.

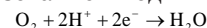
Метанол – горюч, токсичен (летальная доза – 15 мг), активно испаряется при комнатной температуре, взрывоопасен.

Следовательно, ключевым при выборе ТЭ является тип применяемого топлива, обеспечивающий возможность его безопасного использования в условиях угольных шахт.

Прямые топливные элементы на муравьиной кислоте (ПМТЭ/DFAFC) являются подтипом PEMFC – устройств с прямой подачей муравьиной кислоты. Муравьиная (метановая) кислота на аноде ТЭ окисляется с образованием CO_2

На катоде, при этом, идет восстановление кислорода O_2 с образованием воды H_2O :

Таким образом, побочными продуктами работы топливного элемента будут химически чистая вода и углекислый газ, которые могут быть утилизированы в соответствующие емкости и использованы впоследствии на шахте.

Муравьиная кислота является жидкостью при нормальной температуре. Она не горюча и не дает взрывоопасных паров. Однако, муравьиная кислота самая опасная из жирных кислот. В отличие

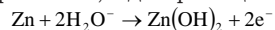

от неорганических кислот вроде серной, она легко проникает через жировой слой кожи. При попадании даже небольшого ее количества на кожу она причиняет очень сильную боль, поражённые ткани превращаются в корку толщиной до нескольких миллиметров. Пары даже от нескольких разлитых капель муравьиной кислоты могут вызвать сильное раздражение глаз и органов дыхания.

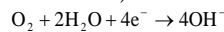
К недостаткам элементов на муравьиной кислоте, так же следует отнести необходимость использования дорогостоящих платиновых или палладиевых катализаторов наносимых на поверхность графитовых нанотрубок.

Цинково-воздушные топливные элементы (ЦВТЭ / ZAFС). Для производства электрической энергии используют окисление цинка кислородом из воздуха [5].

Со стороны анода находится смесь частичек цинка с электролитом, идет реакция окисления:

Со стороны катода – вода и кислород из воздуха, которые реагируют друг с другом и образуют гидроксил (его молекула представляет собой атом кислорода и атом водорода, между которыми существует ковалентная связь):

В результате реакции гидроксила с цинковой смесью высвобождаются электроны, идущие к катоду. Конечными продуктами этой электрохимической реакции являются оксид цинка и вода.

Цинк-воздушные элементы питания имеют плотность энергии в 2-2,5 раза большую, чем у наиболее емких из распространенных на сегодняшнее время – литий-ионных аккумуляторов.

По мере расходования камера со стороны анода очищается и заполняется вновь цинковой пастой или цинковыми гранулами. Неоспоримым плюсом ZAFС является возможность управлять реакцией, лишь регулируя подачу воздуха в топливный эле-

мент. У современных цинк-воздушных элементов расчетная влажность воздуха может доходить до 60%, при возрастании ее до 90% – срок службы ТЭ сокращается в 1,5 раза. Однако, с технической точки зрения, обеспечить снижение влажности и очистку от пыли воздуха не сложно. Можно использовать комбинацию воздушных фильтров из современных нетканых материалов с использованием силикагеля SiO_2 , который может поглощать количество влаги, достигающее 30% собственного веса.

Цинк, можно считать оптимальным видом топлива для шахтных локомотивов. Цинк и его оксид не токсичны, не горючи, не взрывоопасны, не требуют специальных мер защиты персонала. Заправка цинком может осуществляться в любом пункте локомотивного маршрута и не требует специального обустройства зарядных камер, хранилищ топлива, организации их обособленного проветривания и т.п.

Выводы и предложения. Серийно выпускаемые и перспективные АКБ не позволяют обеспечить существенный рост автономности шахтных локомотивов. Из всего многообразия химических систем, наиболее приемлемы низкотемпературные топливные элементы. С точки зрения безопасности и удобства применения предпочтительны цинково-воздушные топливные элементы. Дальнейшие работы над этим видом топливных элементов позволят модернизировать существующие аккумуляторные электровозы, путем замены батарейных ящиков на контейнеры со сборками топливных элементов, соответствующей аппаратурой для хранения топлива и контролируемой подачей воздуха, а так же замены контроллеров на соответствующие системы управления.

В свою очередь, перевод аккумуляторных электровозов на питание от топливных элементов позволит снять ограничения по пути пробега локомотивов на одной зарядке и повысить основные технико-экономические показатели работы локомотивного транспорта угольных шахт.

Список литературы:

1. Дебелый В.Л. Новое техническое решение модернизации электровозного транспорта на угольных шахтах / В.Л. Дебелый // Уголь Украины. – 2001. – № 10. – С. 54-55.
2. Дебелый В.Л. Современные подходы к модернизации шахтного транспорта / В.Л. Дебелый // Уголь Украины. – 2002. – № 10. – С. 54-55.
3. Мохельник П., Коварж П. Взрывозащищенные рудничные дизелевозы из Чехии / П. Мохельник, П. Коварж // Глюкауф. – 2002. – № 1. – С. 50-52.
4. Лаврус В.С. Батарейки и аккумуляторы / В.С. Лаврус. – М.: Наука и техника, 1995. – 47 с.
5. Справочник по электрохимии / Под ред. Сухотина А.М. – Л.: Химия, 1981. – 400 с.

Барташевський С.Є., Барташевська Л.І.
Національний гірничий університет

ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ПЕРСПЕКТИВНИХ ХІМІЧНИХ ДЖЕРЕЛ СТРУМУ ДЛЯ ШАХТНИХ ЕЛЕКТРОВІЗІВ

Анотація

У статті розглянуті основні шляхи підвищення ефективності роботи магістрального транспорту періодичної дії за рахунок збільшення його автономності. Проведений порівняльний аналіз енергетичної та економічної ефективності аккумуляторних батарей різних електрохімічних систем. Розглянута класифікація паливних елементів за робочою температурою та видом палива, що застосовується. Проаналізовані фізико-хімічні властивості палив, що застосовуються та проблеми, які виникають при їх зберіганні та використанні. Відібраний найбільш перспективний вид паливних елементів, який за робочою температурою та виду палива дозволить експлуатувати його на електровозах в умовах вугільних шахт України.

Ключові слова: шахтний локомотив, аккумуляторний електровоз, автономність, електроліт, аккумуляторна батарея, паливний елемент.

Bartashevskiy S.Ye., Bartashevskaya L.I.
National Mining University

JUSTIFICATION OF CHOICE PERSPECTIVE CHEMICAL CURRENT SOURCES FOR MINE ELECTRIC LOCOMOTIVES

Summary

The paper concerns basic ways to improve the efficiency of locomotive transport periodic action by increasing its autonomy. Comparative analysis the energy and economic efficiency batteries of different electrochemical systems. The classification of fuel cells by operating temperature and type of fuel used. The physicochemical properties of employed fuels and problems, arising during storage and use are analyzed. Selected the most perspective type of fuel cells, which is the operating temperature and their fuel types will exploit it on electric locomotives in Ukrainian coal mines.

Keywords: mine locomotive, electric battery, autonomy, electrolyte, battery, a fuel cell.

УДК 004.415.2

РЕИНЖИНИРИНГ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ КОРПУСА СУДНА

Давыденко Е.А.

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

Рассмотрено концепцию создания мобильного программного обеспечения. Предложен метод многоуровневого структурного проектирования программ. Проанализирована послыная модель программного обеспечения. Проведен реинжиниринг САПР ДЕЙМОС. В результате было сохранено действующую архитектуру и добавлен новый функционал.
Ключевые слова: САПР, ДЕЙМОС, реинжиниринг, программное обеспечение, ACIS.

Постановка проблемы. В последнее время наблюдается тенденция к увеличению продолжительности жизненного цикла успешных программных проектов. Как следствие, растет объем унаследованного кода, поддерживаемого сообществом разработчиков [1]. Именно это объясняет исключительную важность задач, связанных с облегчением сопровождения и развития существующего программного кода. В то же время, этим задачам уделяется недостаточное внимание со стороны научного сообщества и разработчиков инструментальных средств. Как следствие, современные методики переоценивают значение начальной фазы жизненного цикла программной системы и практически игнорируют ее дальнейшую эволюцию. Таким образом, в настоящее время существует явный недостаток методик и эффективных инструментов поддержки работы с существующим кодом.

Так же, в последнее время наметился перелом ситуации: стали вызывать значительный интерес вопросы систематического использования трансформаций как центрального организующего принципа процесса развития и сопровождения существующего программного обеспечения (ПО). Однако большинство исследователей рассматривает трансформации достаточно узко – как трансформации на уровне исходного кода – рефакторинг [2]. Тем не менее, в настоящее время практически не существует исследований, посвященных трансформации на более высоком уровне абстракции – уровне архитектуры ПО. В то же время, многие сценарии сопровождения и развития существующего кода подразумевают изменение архитектуры существующей системы. В связи с этим, большой интерес вызывает разработка методологии и сопровождающих ее инструментальных средств, нацеленных на организацию предсказуемого и управляемого процесса изменения архитектуры ПО.

Анализ предметной области. Развитие автоматизации проектных работ на начальных этапах внедрения вычислительной техники (ВТ) происходило в направлении автоматизации сложных инженерно-технических расчетов. Это обеспечивало достаточно быструю окупаемость внедрения ВТ. Отдельной задачей автоматизации стояли чертежно-графические работы. Для их решения создавались специальные компьютерные комплексы (Benson, Konsberg и др.), которые принимали данные через магнитные ленты и выполняли вычерчивание сложных чертежей с большой точностью на чертежных столах (для работ по проектированию габаритных технических объектов в 70-80 годах прошлого столетия их использование было просто необходимо). Естественно, что развитие информационных технологий привело инженеров-программистов к идее использования моделей конструкций. Однако ограниченность ресурсов компьютеров существенно сдерживала объемы моделей и количество задач, которые можно было решать при использовании этих моделей. Для расширения моделей и соответственно задач, решаемых на их основе, стали применяться различные системы управления базами данных (СУБД). При этом, в условиях жесткого ограничения по ресурсам (оперативная память многих ЭВМ была 1-4 МБ), огромное количество кода было написано с использованием низкоуровневых языков программирования (Ассемблер). Программирование инженерных расчетов традиционно выполнялось на языке Fortran, а различных экономических задач – на языке Cobol. Системные задачи реализовывались на языке PL/1. В 80-х годах прошлого столетия уже стало очевидно на необходимость создания интегрированных систем автоматизации, но для ее решения необходимы были единые подходы к созданию программ и интегрирующие средства. Попытки изменения моделей

приводили к огромным изменениям в программах по решению тех или иных задач, что приводило к большим ресурсным затратам.

Ситуация изменилась с появлением языка С в 80-х годах. Он сочетал в себе как возможности языков высокого уровня, так и языков низкого уровня. С его появлением наблюдается резкий количественный рост различных систем автоматизации (СА) и повышение их качественных показателей. Например, среди СА проектирования судов появились такие системы как Foran, Tribon, Autoship, которые и на сегодня являются лидерами в судостроении. Правда, нельзя этот резкий скачок относить только к языку С – в этот же период происходят существенные изменения и в элементной базе, и в программно-аппаратных платформах. Преобладающей на то время была парадигма структурного программирования, а модель ПО – блочно-модульная (рис. 1).

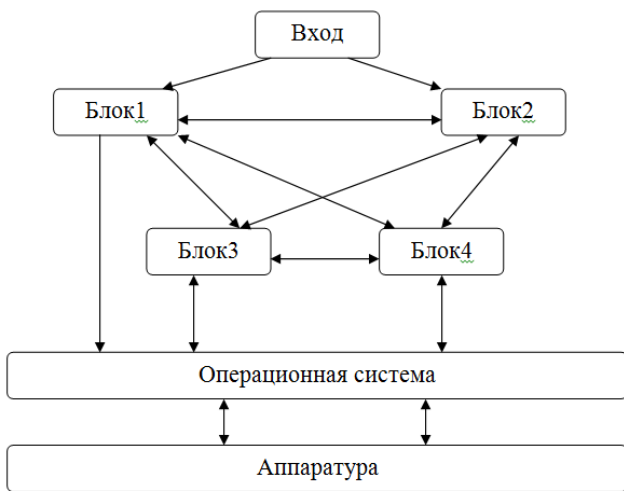

Рис. 1. Сборочная блочно-модульная структура ПО

Этот подход к разработке ПО состоит в организации системы как набора процедур, каждую из которых может вызывать любая пользовательская процедура. Была создана теоретическая база так называемого *сборочного программирования* и инструментальная система автоматизации проектирования программ. Однако такая сборочная структура не обеспечивает изоляции данных; в разных участках кода используется информация об устройстве всей системы. Расширение такого программного продукта затруднительно, так как изменение некоторой процедуры может вызвать ошибки в других частях системы, на первый взгляд не имеющих к ней отношения. Кроме того, отладка и поиск ошибок в такой системе всегда имеет более длительный промежуток времени. Перенос же такого программного продукта на другую платформу вообще становится сложной задачей.

Поскольку объемы кода ПО резко возрастало вслед за соответствующим повышением технических характеристик ЭВМ, то вписывать его в рамки монолитной модели становилось крайне затруднительно и неэффективно, то на смену этой методологии пришла методология *многоуровневого послойного структурного проектирования* программ. Сначала эта методология нашла теоретическую базу для микропрограммного уровня. Так, в [3] теоретическая база основана на аппарате САА-М (систем алгоритмических алгебр, предложенных в 1965 году академиком В.М. Глушковым), которая позволила предложить метод многоуровневого структурного проектирования программ и его

инструментарий. Однако этот аппарат нашел применение только для микропрограммирования.

Что касается ПО систем автоматизированного проектирования (САПР), то к этому времени в качестве технического обеспечения появились рабочие станции, на которых устанавливались ОС Unix и которые имели мощность мини-ЭВМ и даже выше, при этом они имели широко развитый графический интерфейс. При этом, изначально предлагались для разработки стандартизированные мобильные средства. Сама ОС Unix на тот момент предполагала послойную организацию программного кода, внизу которого располагалось ядро ОС [4].

При послойной модели ПО подход к структурированию системы предполагает разделение ее на модули, наложенные один поверх другого. Каждый модуль предоставляет набор функций, которые могут вызываться другими модулями (рис. 2). Код, расположенный в некотором слое, вызывает код только из нижележащих слоев. В некоторых случаях, многослойная организация кода принудительно обусловлена аппаратурой и ОС – например VAX/VMS [5].

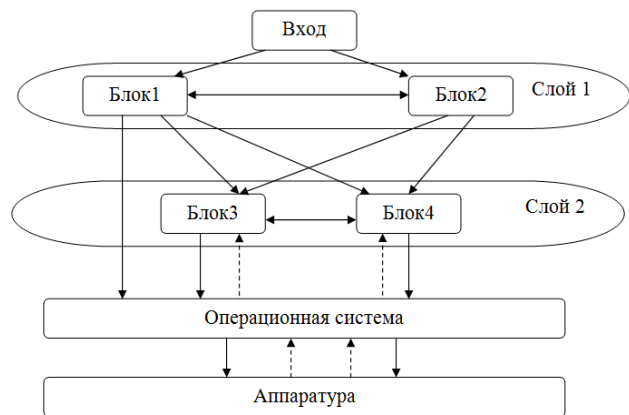

Рис. 2. Послойная структура ПО

Одним из преимуществ послойной организации кода является то, что код каждого слоя получает доступ только к необходимым ему интерфейсам (и структурам данных) нижележащих слоев: таким образом, уменьшается объем кода, обладающего неограниченной властью. Кроме того, такая структура позволяет начинать процесс отладки с самого нижнего слоя и добавлять по одному уровню до тех пор, пока вся система не начнет работать правильно. Послойная структура облегчает и расширение системы: можно целиком заменить любой уровень, не затрагивая остальных частей.

В 90-х годах прошлого столетия появилась совершенно новая по своей концептуальной сущности концепция программирования – *объектно-ориентированное программирование* (ООП). Это результат 30-летнего опыта программирования и развития таких языков и технологий программирования как Simula-67, Lisp, SmallTalk, ObjectiveC, Java и C/C++. Эта методология является стилем программирования, который фиксирует поведение реального мира таким образом, что внутренняя реализация скрыта [6]. Особый эффект получился при добавлении принципов объектно-ориентированного программирования в язык С. В результате появился язык С++, который стал мощнейшим средством программирования, который обладает, благодаря возможностям самого языка С, мощностью языка низкого уровня и, сверх того, выразительностью и компактностью языка высокого уровня.

Основной целью разработки мобильной программной системы с ориентацией на данные является создание ПО, которое можно было бы легко (и дешево) изменять. Насколько важна способность к модификации, становится ясно, если принять во внимание часто приводимую статистику, согласно которой 70% цены программного продукта падает на сопровождение. Сопровождение включает в себя введение новых возможностей, модификация форматов данных, исправление ошибок и адаптацию к новому оборудованию. Один из способов минимизации необходимых изменений в объектно-ориентированных программах – это сокрытие физического представления данных внутри объектов. *Объект* – это структура данных, физический формат которой скрыт в определении типа. Он имеет набор свойств, называемых *атрибутами*, и с ним работает группа сервисов.

Учитывая тот факт, что Украина является страной с большим судостроительным потенциалом, была разработана и утверждена Кабинетом министров национальная программа развития судостроения. В ней была предусмотрена разработка отечественной САПР судов, чтобы судостроительные конструкторские бюро и заводы в определенной степени чувствовали себя независимыми от иностранных фирм-разработчиков САПР и могли бы обеспечить выпуск конструкторско-технологической документации в соответствии с национальными нормативными документами. В особой степени это относится к САПР корпуса судна, поскольку эта подсистема является системообразующей составляющей САПР судна в целом. Имея такую базовую подсистему и развитые адаптивные интерфейсные средства, можно обеспечить передачу информации в другие, смежные системы автоматизации, а также можно обеспечить конвертацию информации из других (зарубежных) САПР судов, если они используются на отдельных предприятиях. В рамках вышеупомянутой программы создана САПР корпуса судна ДЕЙМОС [7], которая внедрена на многих предприятиях Украины и России (разработчиками и владельцами являются ОАО «НИИ «Центр» и СП «ГРАСКО», г. Николаев). Только в ОАО «НИИ «Центр» при непосредственной эксплуатации этой системы разработано более 30 проектов судов, которые были построены и спущены на воду.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В связи с недостаточным финансированием и даже его полным отсутствием, в течение большого периода не представлялось возможности разработать или усовершенствовать некоторые модули ПО. В том числе модуль интеграции геометрической модели САПР ДЕЙМОС с некоторыми международными стандартами представления данных.

Постановка задачи. Целью данной работы является реинжиниринг САПР ДЕЙМОС для решения проблемы файлообмена геометрических моделей в соответствии с международными форматами, такими как IGES, SAT и др.

Изложение основного материала исследования. Необходимость изменения (реинжиниринга) существующего ПО возникла в ходе решения широкого круга задач по его модернизации [8, 9]. В общем случае изменения существующего ПО способны затронуть не только его код, но и все остальные артефакты, связанные с программной системой, которая трансформируется. Одна из наиболее существенных разновидностей – это изменение архитектуры программного обеспечения. В качестве примеров можно привести такие показатели, которые требуют изменений архитектуры существующего ПО:

- *Превращения, обусловленные функциональными изменениями ПО.* При этом желательно, чтобы внедрение новой функциональности не повлияло на существующую логику системы. Также желательно, чтобы сложность внедрения новой функциональности в существующую систему не превысило существенным образом сложность реализации этой функциональности в рамках нового проекта. Красивая архитектура позволяет достичь поставленных целей [3]. Таким образом, изменение существующей архитектуры – важный шаг на пути внедрения новой функциональности, который, к тому же, облегчает последующую эволюцию системы.

- *Изменение платформы ПО.* Крайне желательно, чтобы изменение платформы ПО как можно меньше повлияло на существующий код, и, чтобы можно было ограничиться изменениями только в узкой платформо-зависимой прослойке системы. Выделение такой прослойки – архитектурная задача. Ее решение всегда связано с необходимостью изменения архитектуры.

- *Превращения, которые связаны с реорганизацией компании-разработчика ПО.* Примером такой реорганизации может стать перевод реинжиниринга существующего ПО на аутсорсинг. Решение о привлечении аутсорсинга – типичный шаг для оптимизации производства в общем и программных продуктов в частности. К сожалению, этот шаг часто осложняется проблемой выделения и передачи компонентов для внешней разработки.

ACIS это объектно-ориентированная C++ геометрическая библиотека, состоящая из более чем 35 DLL-файлов и включает каркасные структуры, поверхности и твердотельное моделирование. Она дает разработчикам программ богатый выбор геометрических операций для конструирования и манипулирования сложными моделями, а также полный набор булевых операций. Ее математический интерфейс Laws Symbolic и основанная на Non-Uniform Rational B-Splines (NURBS) деформация, позволяют интегрировать поверхностное и твердотельное моделирование. Ядро ACIS осуществляет вывод в форматы файлов SAT и IGES, которые любая программа, поддерживающая ACIS может читать напрямую. Именно эти форматы очень часто используются в судостроении. Поэтому целью исследований было решить задачу интеграции САПР ДЕЙМОС с ядром ACIS 3D Geometric Modeler.

Одной из главных проблем САПР ДЕЙМОС является невозможность импорта некоторых файлов формата IGES. В ходе исследований было решено конвертировать IGES-файл с помощью Transmagic Innovate CAD Converters в формат SAT. Реализация этого метода является наиболее целесообразным, поскольку SAT – это стандарт, с которым работает ACIS, поэтому не возникнет никаких проблем с поддержкой файла.

Для реализации этого метода предлагаются следующие шаги (рис. 3):

- добавить поддержку Transmagic Innovate CAD в проектные файлы ДЕЙМОС.
- добавить функцию конвертирования из IGES-файла в SAT-файла.
- скачать SAT-файл и продолжать работу с документом.

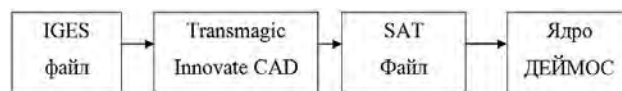

Рис. 3. Загрузка IGES-файлов с помощью Transmagic Innovate CAD

Программное обеспечение, реализующее указанную интеграцию, представляет собой класс Converter. Этот класс имеет статический метод ConvertFromIges2Sat, который осуществляет преобразование формата IGES в формат STEP. На рис. 4 представлена диаграмма классов в нотации UML, иллюстрирующую процесс загрузки IGES файла.

Выводы. В результате решена одна из самых больших проблем САПР ДЕЙМОС – отсутствие возможности импортирования IGES файла. Поскольку наиболее подходящий формат для работы с ядром данной САПР это SAT, поэтому принято решение использовать конвертер фирмы Transmagic для создания временного SAT файла, который затем будет загружен в программу. Выбор стороннего ПО обусловлен тем, что стандарт формата SAT сейчас лицензированный, и написать

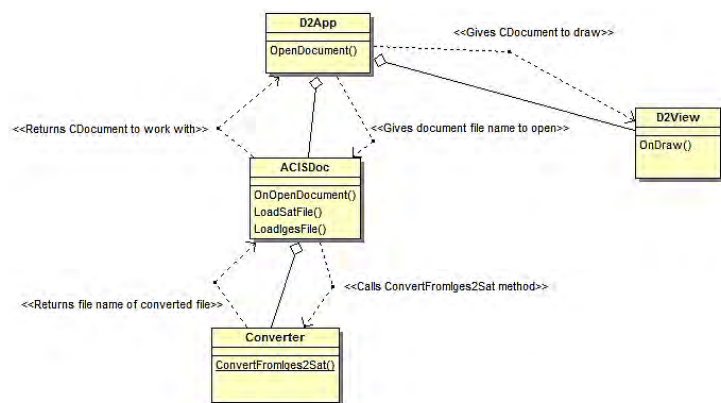

Рис. 4. Диаграмма классов процесса загрузки IGES файла

собственный конвертер затруднительно. Во время тестирования работы ПО не обнаружено никаких проблем с имплементацией ядра.

Список литературы:

1. A. van Deursen. Research Issues in The Renovation of Legacy Systems, A. van Deursen, P. Klint, C. Verhoef, CWI research report P9902, April 1999.
2. Фаулер М. Рефакторинг: улучшение существующего кода. – Пер. с англ. – СПб: Символ-Плюс, 2003. – 432 с.
3. Ющенко Е. Л. Многоуровневое структурное проектирование программ. Теоретические основы, инструментарий / Е. Л. Ющенко, Г. Е. Цейтлин, В. П. Грицай, Т. К. Терзьян. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 208 с.
4. Биков Д. П., Фісун М. Т. Пошарова модель розробки програмного забезпечення САПР суден // Наукові записки НУКМА, т. 22 у трьох частинах. Частина III: Природничі науки. – Київ: Вид. дім «КМ Академія». – 2003. – С. 477-483.
5. Mansurov D. Campara, Klocwork, Managed Achitecture of Existing Code as a Practical Transition towards MDA, № 1 Chrysalis Wat, Ottawa, Canada.
6. Бьерн Страуструп. Язык программирования C++. Специальное издание – СПб: Бином, Невский Диалект, 2004. – 1104 с.
7. Дубів І. І. Система деталювання й моделювання корпусу судна ДЕЙМОС: основні принципи та загальна структура. – Миколаїв: УДМТУ, 2001. – В зб. «Труди УДМТУ», вип. 43. – С. 32-39.
8. Давыденко Е. А. Использование методов системного анализа при реинжиниринге программного обеспечения САПР // Universum: Технические науки: электрон. научн. журн. 2013. № 1(1). URL: <http://7universum.com/en/tech/archive/item/786> (дата обращения: 25.12.2013).
9. Фісун М. Т., Давиденко Є. О. Реінжинірінг програмного забезпечення модуля генерації керуючих програм в САПР ДЕЙМОС / М. Т. Фісун, Є. О. Давиденко [Текст] // Сборник научных трудов SWorld. – Выпуск 4. Том 12. – Ивано-Франковск: МАРКОВА АД, 2013 – С. 30-34.

Давиденко Є.О.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

РЕІНЖІНІРІНГ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕОМЕТРИЧНОЇ МОДЕЛІ КОРПУСУ СУДНА

Анотація

Розглянуто концепцію створення мобільного програмного забезпечення. Запропоновано метод багаторівневого структурного проектування програм. Проаналізована пошарова модель програмного забезпечення. Проведено реінжинірінг САПР ДЕЙМОС. В результаті було збережено діючу архітектуру і доданий новий функціонал.

Ключові слова: САПР, ДЕЙМОС, реінжинірінг, програмне забезпечення, ACIS.

Davydenko Y.O.

Petro Mohyla Black Sea State University

REENGINEERING OF GEOMETRIC MODEL OF SHIP HULL

Summary

Considered a concept of creating mobile software. Proposed a method of multilevel structural design programs. Analyzed layered software model. Was conducted reengineering CAD DEIMOS. As a result, the saved existing architecture and adds new functionality.

Keywords: CAD, DEIMOS, reengineering, software, ACIS.

АНАЛІЗ ХЕНДОВЕР ВИКЛИКІВ В МУЛЬТИСЕРВІСНІЙ МОБІЛЬНІЙ МЕРЕЖІ

Короненко А.М.

Київський політехнічний інститут

В мультисервісних мобільних мережах передбачити зміну статистичних характеристик важче ніж в мережах з фіксованою структурою. Зазвичай моделювання відбувається на базі статистичних даних, які отримуються в процесі досліджень. Необхідність підтримки QoS стає особливо складною задачею в мультисервісних мобільних мережах, це пов'язано з задачею резервування ресурсів. В залежності від способу резервування суттєво залежить якість переданої інформації. Коли відома статистика на певний відрізок часу і резервування відбувається відповідно до заданих попередніх параметрів. Але такий варіант непридатний для випадків, коли трафік стає непрогнозований, оскільки при цьому необхідно розрізняти короткочасні зміни (ефект Доплера), пов'язані з відносно швидким переміщенням мобільного пристрою та довгочасні зміни, пов'язані з принциповими змінами в мережі зв'язку. Отже, основна мета цієї статті – проаналізувати та запропонувати підхід до фільтрації даних, який би мінімізував ефект Доплера.

Ключові слова: мультисервісна мобільна мережа, хендовер, трафік, QoS.

Постановка задачі. Стабільна і якісна робота від її правильного проектування і можливості реконфігурації при її експлуатації. Вибір величини навантаження при проектуванні мережі ґрунтується на статистичних даних, які було отримано з двох базових станцій, розташованих на вулиці Берковецька та вулиці Підгірній в місті Києві, Україна. На рис. 1 показано розташування цих базових станцій відносно одна одної. Пункт А – це базова станція по вулиці Берковецькій, а пункт Б – по вулиці Підгірній. Такі станції були обрані, щоб підтвердити, що трафік лишається фрактальним [1], як в центральних густонаселених районах, так і у віддалених районах міста.

Щільність розташування базових станцій в цих географічних областях можна побачити на рис. 2. Очевидно, що рівень зв'язку падає, чим далі мобільний пристрій знаходиться від базової станції, тому для околиць м. Києва зв'язок або зовсім відсутній, або переходить від однієї базової станції до іншої з дуже поганою якістю. Не останню роль в такому стані речей грає проектування та розташування базових станцій, але сучасне телекомунікаційне обладнання спроможне передавати сигнал на досить велику відстань та тривалий час підтримувати QoS (якість обслуговування).

Рухомість мобільного пристрою (МП) в мобільній мережі може спричинити виникнення хендовера, оскільки зміна IP-адреси при зміні БС мережі вимагає оповіщення. Якщо хендовер відбувається коректно, то МП зберігає нерозривність з'єднання під час його пересувань і зміни БС мережі. Відомо два типи хендовера, які визначаються можливістю підключення МП до БС: м'який хендовер і жорсткий хендовер. При жорсткому хендовері поточне з'єднання обривається до того, як обслуговування МП передано до нової БС, це відбувається, коли в суміжних БС різні частотні діапазони і МП не може підтримувати зв'язок з обома БС одночасно, внаслідок чого може статися втрата пакетів. У випадку м'якого хендовера з'єднання з попередньою БС розривається тільки після встановлення з'єднання з доступною БС, МП може одночасно взаємодіяти з обома БС.

У зоні хендовера рух МП в напрямку сусіднього стільника супроводжується погіршенням якості зв'язку. МП може провести в зоні хендовера деякий час, що залежить від таких параметрів системи, як розмір стільника, швидкість і напрямок руху абонента. За час перебування МП в зоні хендовера відбувається пошук вільного радіоканалу на БС сусіднього стільника. Будемо вважати, що, потрапивши в зону хендовера, МП не може змінити напрямок руху так, щоб повернутися на територію стільника, через БС якої підтримується поточне з'єднання. Тоді можливі три варіанти:

- передача обслуговування поточного з'єднання на один з вільних каналів БС сусіднього стільника;
- успішне завершення обслуговування поточного з'єднання з причини закінчення розмови абонентом під час перебування в зоні хендовера;
- вимушений розрив поточного з'єднання (forced calls termination) на території сусіднього стільника – блокування хендовера, яке відбудеться, якщо в момент перетину абонентом меж зони хендовера передача обслуговування від поточного з'єднання БС до сусіднього стільника неможлива.

Дослідження характеру зміни руху мобільного пристрою (МП) відносно базової станції (БС) з метою моделювання поведінки мультисервісної мобільної мережі [2].

Основним елементом топології мережі є стільник. Кластер, представляє собою сукупність сусідніх стільників, де використовуються різні робочі частоти або різні набори частот. Розмірність кластера K визначається числом комірок, які входять до нього (рис. 5).

Рис. 1. Відстань між базовими станціями

Рис. 2. Щільність розміщення (а – БС вул. Берковецька, б – БС вул. Підгірна)

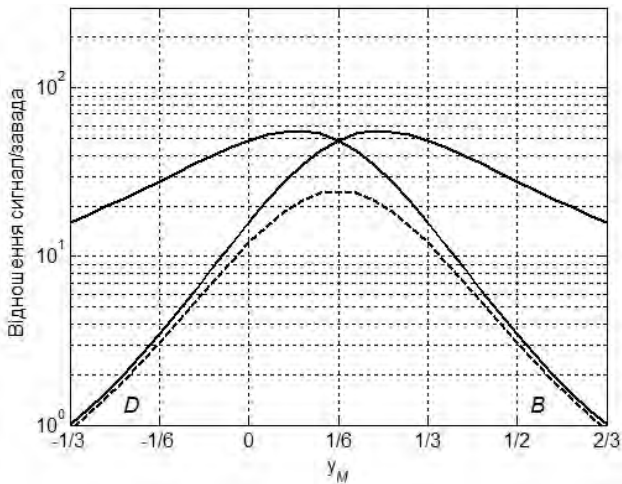

Рис. 3. Залежність ρ^2 (відношення с/з на вхід МП) від координати y_M при русі МП по лінії DB

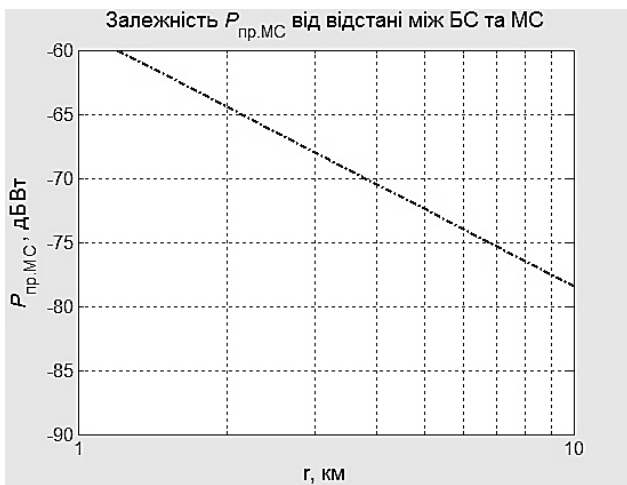

Рис. 4. Графік залежності рівня потужності приймаючого сигналу від місцеположення МП

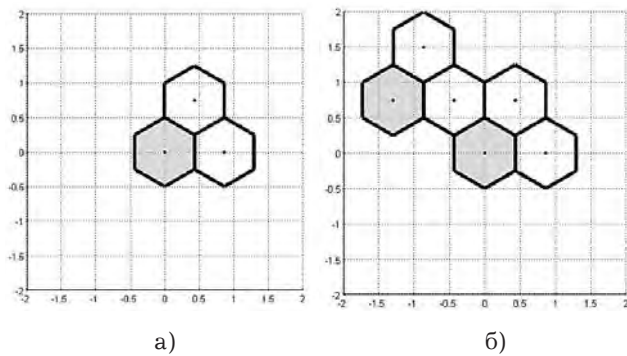

Рис. 5. Гексагональна решітка розмірності $K = 3$ (а) – один кластер, б) – два кластера)

Кластери рівномірно покривають всю територію, де розгортається стільникова мережа, утворюючи періодичну структуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якість послуг, що надаються також залежить і від рівня завад в стільнику. Наприклад, якщо розміщено кілька базових станцій (БС) вздовж дороги та біля малозаселеної території, то можна стверджувати, що резервувати канали для хендовера в БС, що коло дороги більш виправдано, ніж інших БС, адже потік в них більший. Ретельно підібрана модель трафіка здатна виявити і передбачити такі найважливіші характеристики мережевого трафіка,

як короткочасно і довготривало залежні процеси, фрактальність на великих часових масштабах [3].

Найбільш популярною моделлю для прогнозування є моделі авторегресії та проінтегрованою ковзною середнього (ARIMA) [3, 4]. Це важливий клас параметричних моделей, що добре описують як стаціонарні, так і нестаціонарні часові ряди. Для програмної реалізації було використано мову програмування R [5]. Як показано в роботі [6] трафік має фрактальні властивості, а прогнозування для фрактального трафіка та процесу хендовера раніше не проводилося.

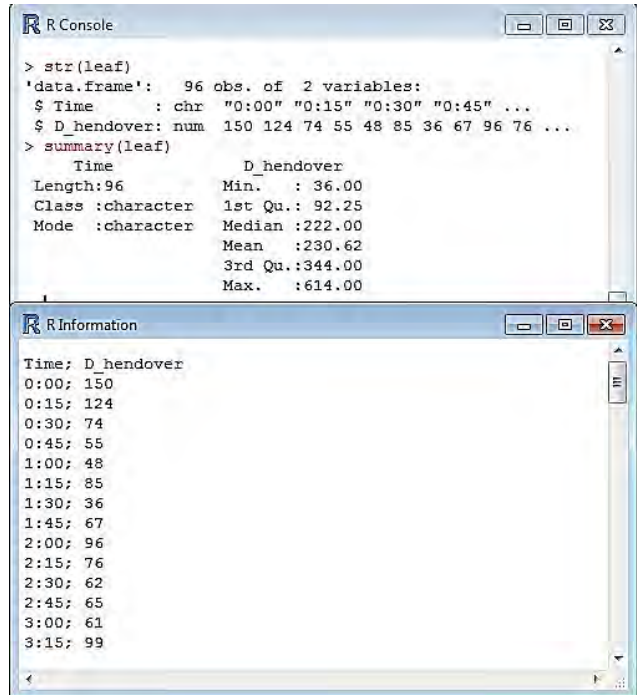

Рис. 6. Вхідні дані

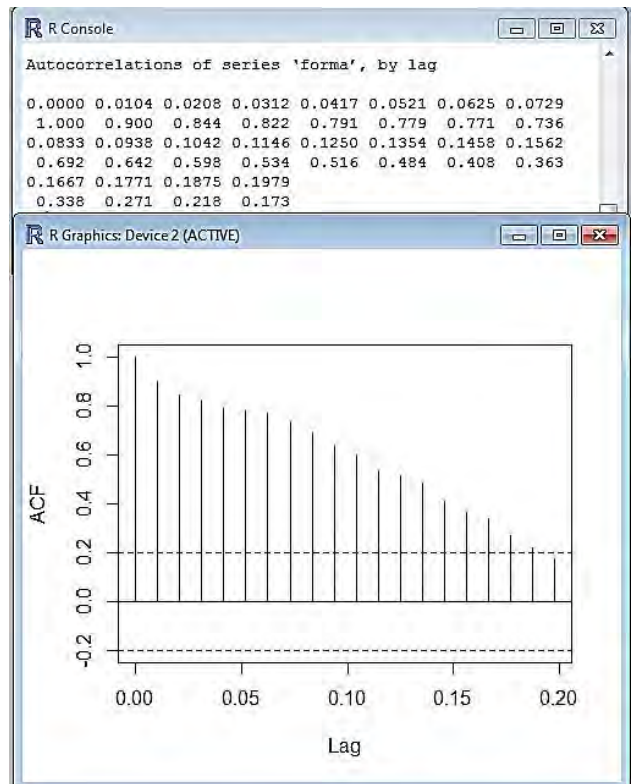

Рис. 7. Графік автокореляції для стану трафіка

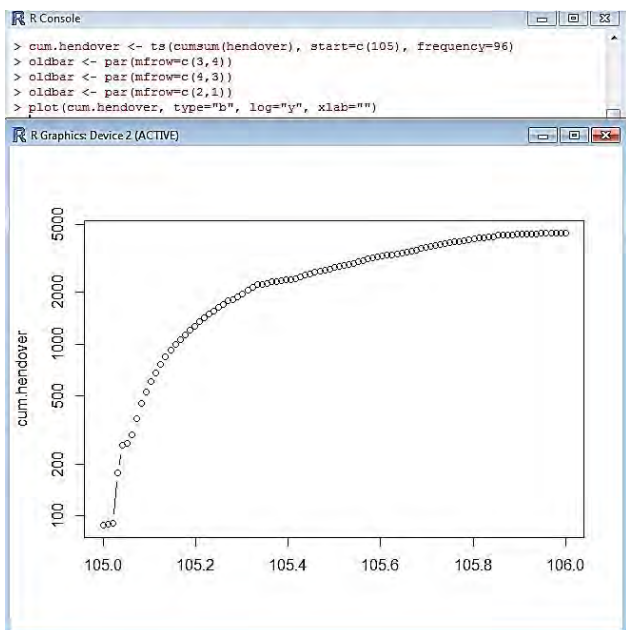

Рис. 8. Загальна кількість хендвера

Виклад основного матеріалу. Для аналізу та прогнозування були використані дані спостереження, що відбувалось 8 грудня 2014 року на БС, що розміщена в м. Києві по вул. І. Кудрі, дані надано ТОВ «ТриМоб», дослідження тривали протягом доби, всього було отримано 96 спостережень. Модель описана в роботі [1].

На рис. 6 представлено вхідні хендвер виклики до БС та час надходження, мінімальна кількість переходів становить 36, а максимальна 614.

Перевірка вхідних даних на періодичність представлена (рис. 7). З графіка видно, що є періодичність, майже всі піки, які відповідають автокореляції без лагу і лежать як всередині позначеного пунктиром інтервалу довіри, так і поза його межами. Тобто наступний стан трафіка буде таким, як і нинішній, тому можна зробити прогноз, що і на великих інтервалах це повториться.

Список літератури:

- Кулаков Ю. О. Аналіз методів прогнозування та розрахунок прогнозу зміни числа хендвера в стільнику мультисервісної мобільної мережі / Кулаков Ю. О., Короненко А. М. // Вісник НТУУ «КПІ». Інформатика, управління та обчислювальна техніка. – 2014. – № 61.
- Сукачев Э. А. Сотовые сети радиосвязи с подвижными объектами: учеб. пособ. / Сукачев Э. А. – [3-е изд., перераб. и дополн.]. – Одесса: ОНАС им. А. С. Попова, 2013. – 256 с.
- Гребенников А. В. Моделирование сетевого трафика и прогнозирование с помощью модели ARIMA / А. В. Гребенников, Ю. А. Крюков, Д. В. Чернягин // «Системный анализ в науке и образовании». – 2011. – № 1. – С. 1-11.
- Крюков Ю. А. ARIMA – модель прогнозирования значений трафика / Ю. А. Крюков, Д. В. Чернягин // Информационные технологии и вычислительные системы. – 2011. – № 2. – С. 41-49.
- The R Project for Statistical Computing [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.r-project.org/>
- Короненко А. М. Дослідження динаміки навантаження мультисервісної мережі / А. М. Короненко // Вісник НТУУ «КПІ». Інформатика, управління та обчислювальна техніка. – 2014. – № 60 – С. 95-101.
- Короненко А. М. Метод ефективного динамічного розподілення каналів між голосовими викликами та даними / А. М. Короненко // Electronics and Communications – 2014. – № 4(81) – С. 83-89.

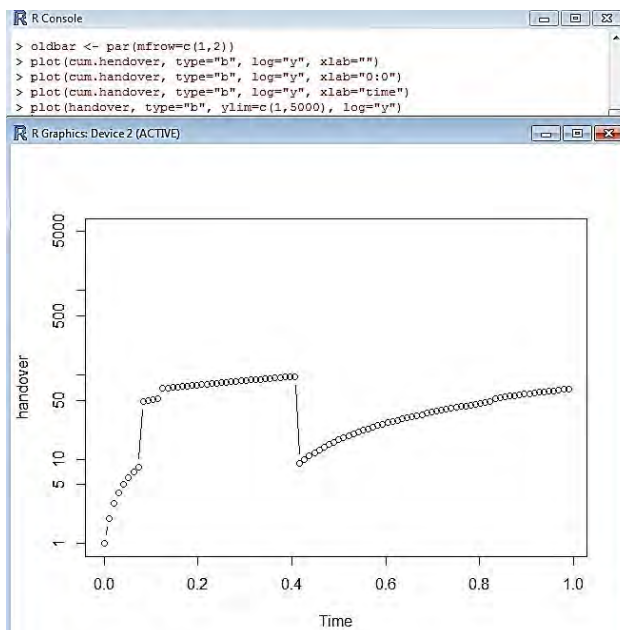

Рис. 9. Зміни по інтервалу

Обидва часові ряди показують експоненціальне зростання, тому вони виведені в напівлогарифмічних координатах (рис. 8, 9). Загальне зростання часових рядів в напівлогарифмічних координатах підтверджує гіпотезу про експоненціальне зростання в часі загальної кількості хендвера та кількості в інтервалах часу.

Висновки і пропозиції. Було проаналізовано хендвер виклики в мультисервісній мобільній мережі і визначено, що, для того щоб мінімізувати ефект Доплера, необхідно застосувати фільтрацію на основі адаптивних алгоритмів, наприклад методом найменших квадратів, застосувати модель прогнозу з роботи [1].

Ці відомості можна використати про проектуванні мережі або на етапі налаштування, адже використання методів розподілення та резервування каналів між новими викликами та хендверами може підвищити QoS [7].

Короненко А.М.

Киевский политехнический институт

АНАЛИЗ ХЭНДОВЕР ВЫЗОВОВ В МУЛЬТИСЕРВИСНЫХ МОБИЛЬНЫХ СЕТЯХ**Аннотация**

В мультисервисных мобильных сетях предусмотреть изменение статистических характеристик труднее чем в сетях с фиксированной структурой. Обычно моделирование происходит на базе статистических данных, получаемых в процессе исследований. Необходимость поддержки QoS становится особенно сложной задачей в мультисервисных мобильных сетях, это связано с задачей резервирования ресурсов. В зависимости от способа резервирования существенно зависит качество передаваемой информации. Когда известная статистика на определенный отрезок времени и резервирование происходит в соответствии с заданными предыдущими параметрами. Но такой вариант не подходит для случаев, когда трафик становится непредсказуем, поскольку при этом необходимо различать кратковременные изменения (эффект Доплера), связанные с относительно быстрым перемещением мобильного устройства и долгосрочные изменения, связанные с принципиальными изменениями в сети связи. Итак, основная цель этой статьи – проанализировать и предложить подход к фильтрации данных, который бы минимизировал эффект Доплера.

Ключевые слова: мультисервисная мобильная сеть, хэндовер, трафик, QoS.

Koronenko A.M.

Kyiv Polytechnic Institute

ANALYSIS OF HANDOVER CALLS IN MULTISERVICE MOBILE NETWORKS**Summary**

In multi-service mobile networks to provide statistical characteristics change more difficult than networks with a fixed structure. Typically simulation occurs on the basis of statistical data obtained in the research. The need to support QoS becomes especially challenging in multiservice mobile networks, it is connected with the problem of resource reservation. Depending on the method of redundancy significantly affects the quality of the transmitted information. When the known statistics for a certain period of time and a reservation is made in accordance with the specified previous settings. But this option is not suitable for cases where the traffic becomes unpredictable, because it is necessary to distinguish between short-term changes (Doppler effect) associated with relatively fast moving mobile devices and long-term changes associated with fundamental changes in the network. Thus, the main purpose of this article – to analyze and propose an approach to data filtering, which would minimize the Doppler effect.

Keywords: multiservice mobile network, handover, traffic, QoS.

УДК [631.563.8:635.64+635.649]:678.048

**ОПТИМАЛЬНІ КОНЦЕНТРАЦІЇ ЕКЗОГЕННИХ АНТИОКСИДАНТІВ
ДЛЯ ЗБЕРІГАННЯ ПАСЛЬОНОВИХ ОВОЧІВ****Прісс О.П., Жукова В.Ф.**

Таврійський державний агротехнологічний університет

Досліджено вплив різних концентрацій іонолу в поєднанні з лецитином на тривалість зберігання, природній убуток маси та вихід товарної продукції томатів та перцю. Обробка антиоксидантами дозволяє подовжити тривалість зберігання, зменшити природний убуток маси, підвищити вихід товарної продукції томатів та перцю. Встановлені оптимальні концентрації екзогенних антиоксидантів для зберігання плодів томата і перцю.

Ключові слова: антиоксиданти, концентрація, зберігання, томати, перець, іонол, лецитин.

Постановка проблеми. Баланс між окисненням і відновленням через систему антиоксидантів має вирішальне значення в підтримці здоров'я біологічних систем. Високі дози окремих антиоксидантних сполук можуть бути токсичними, у зв'язку з їх прооксидантними ефектами при високих концентраціях або здатності реагувати з фізіологічно нормальними концентраціями активних форм кисню, які необхідні для оптимального клітинного функціонування [1]. Така екстремальна залежність ефекту від концентрації антиоксидантів є вагомим перешкодою для їх широкого використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтетичні антиоксиданти застосовуються в харчовій

промисловості з 1940 року [2]. Перевагою синтетичних антиоксидантів над природними є більш висока антирадикальна активність, краща стабільність, уповільнена утилізація монооксигеназною системою клітин і пролонгована дія [3, с. 145]. Завдяки вказаним властивостям, синтетичний антиоксидант іонол (I) (бутилгідрокситолуол, ВНТ) активно використовується в харчовій промисловості. Іонол рекомендований для попередження окислення олії, жирів, м'ясної, рибної і молочної продукції, сирів, кондитерських виробів, тощо; має статус харчової добавки Е 321 [4]. Доведено антиканцерогенну дію під час вживання продуктів з високими дозами (351 мкг/день) ВНТ [5]. Комітет експертів FAO/

WHO оцінив допустиму добову дозу іонолу – не більше 0,3 мг/кг маси тіла [6]. Іонол, як антиоксидант, використовується у складі комплексних плівкоутворюючих препаратів для післязбиральної обробки манго, цитрусових, горіхів, грибів [7, с. 148; 8]. Висока ефективність іонолу в складі комплексних антиоксидантних препаратів показана для післязбиральної обробки яблук, абрикосу, томатів [9-11].

Антиоксиданти природного походження повністю виводяться з організму та є екологічно безпечними. Лецитин (Л) є найбільш поширеним природним антиоксидантом та емульгатором, що використовується в харчовій промисловості та має статус харчової добавки Е 322. В Україні використання лецитину як антиоксиданта та синергіста дозволено без обмежень [4]. Це один з основних структурних компонентів ліпідного матриксу біологічних мембран і мембраноподібних органел [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для ефективного доповнення кола антирадикального захисту плодів овочів потрібно встановлювати концентрації екзогенних біологічно активних речовин виходячи з інтегральної оцінки антиоксидантного статусу [13]. Оптиміальні концентрації екзогенних антиоксидантів повинні обернено корелювати з ендогенним пулом антиоксидантів, що створить умови для найменш затратного збереження якості та біологічної цінності овочів. Питання вибору оптиміальних концентрацій екзогенних антиоксидантів для зберігання плодів томатів та перцю висвітлене недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування оптиміальних концентрацій екзогенних антиоксидантів для збереження якості плодів томатів та перцю.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводили в 2006-2008 роках на базі кафедри технології переробки та зберігання продукції сільського господарства Таврійського державного агротехнологічного університету, м. Мелітополь. Досліджували плоди томатів сортів Рио Гранде Оригінал, Новачок та перцю Нікіта F1 та Геркулес F1, вирощені в умовах відкритого ґрунту в агропідприємствах Мелітопольського району, Запорізької області. Агротехнологія загальноприйнята для зони Сухого Степу.

Досліджували вплив концентрацій іонолу від 0,012 до 0,060% на тривалість зберігання, природні втрати маси та вихід стандартної продукції томатів і перцю. Оскільки обмежена розчинність препарату вимагає введення додаткових компонентів, застосовували лецитин (Л). Лецитин створює стабільну емульсію лише в концентрації 4%. Інтегральна оцінка антиоксидантного статусу томатів є середньою: 0,20 [13], тож випробовували концентрації іонолу починаючи з 0,024%.

Використання іонолу в поєднанні з лецитином дозволяє подовжити термін зберігання томатів на 5 діб (табл. 1).

Коли використовували концентрації іонолу від 0,036 і вище, достовірно скорочуються середньодобові втрати маси. Вихід стандартної продукції після

Таблиця 1
Природний убюток маси томатів за дії різних концентрацій іонолу, середнє за 2006, 2007; $\bar{x} \pm s_x$, n=10

Варіант обробки	Тривалість зберігання, діб	Рио Гранде		Новачок	
		Природна втрата маси, %	Середньодобові втрати маси, %	Природна втрата маси, %	Середньодобові втрати маси, %
Контроль	30	4,63±0,08	0,15±0,00	4,63±0,08	0,15±0,00
0,024 I+Л	35	4,99±0,09	0,14±0,00	4,96±0,07	0,14±0,00
0,036 I+Л	35	4,68±0,10	0,13±0,00*	4,67±0,04	0,13±0,00*
0,048 I+Л	35	4,63±0,08	0,13±0,00*	4,61±0,06	0,13±0,00*
0,060 I+Л	35	4,60±0,09	0,13±0,00*	4,59±0,07	0,13±0,00*
НІР0,95	-	0,23	0,01	0,15	0,004
Sx, %	-	1,72	1,69	1,10	1,10

Примітка: * – різниця вірогідна як порівняти з контролем, $p \leq 0,05$

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2
Товарна якість плодів томата після зберігання за дії іонолу, середнє за 2006, 2007; $\bar{x} \pm s_x$, n=10

Сорт	Варіант обробки	Тривалість зберігання, діб	Фактична кількість продукції, %		
			стандартна	нестандартна	відходи
Рио Гранде	Контроль	30	87,01±0,91	5,94±0,27	2,42±0,99
	0,024 I+Л	35	85,57±0,60	6,85±0,30	2,59±0,69
	0,036 I+Л	35	87,71±0,43*	5,95±0,15*	1,66±0,46
	0,048 I+Л	35	87,84±0,43*	6,00±0,20*	1,53±0,44
	0,060 I+Л	35	87,85±0,39*	6,14±0,20*	1,42±0,40
	НІР0,95	-	1,41	0,40	1,28
	Sx, %	-	0,56	2,27	23,07
Новачок	Контроль	30	82,79±1,31	7,87±0,20	4,71±1,22
	0,024 I+Л	35	81,13±0,53	10,12±0,28	3,80±0,29
	0,036 I+Л	35	83,23±0,31*	8,97±0,22*	3,14±0,28
	0,048 I+Л	35	83,20±0,39*	9,36±0,07*	2,83±0,38
	0,060 I+Л	35	83,35±0,45*	9,16±0,16*	2,90±0,33
	НІР0,95	-	1,32	0,48	1,24
	Sx, %	-	0,56	1,84	12,48

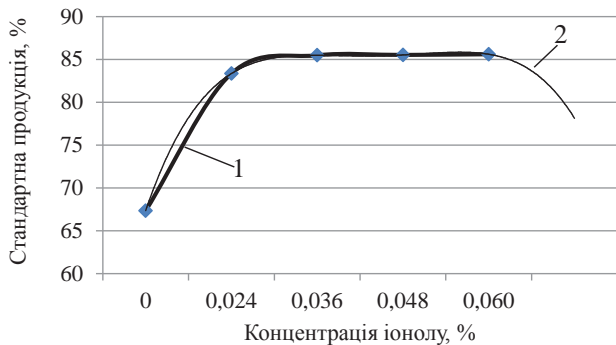
Примітка: * – різниця вірогідна як порівняти з варіантом 0,024 I+Л, $p \leq 0,05$

Джерело: розроблено авторами

зберігання залежно від року досліджень, варіанту обробки та сорту томатів з урахуванням втрат маси коливався у межах 79,91...87,89% (табл. 2).

Дещо кращу збереженість демонстрували плоди сорту Рио Гранде (вихід стандартної продукції на 4...5% вище ніж у сорту Новачок). Кількість відходів при використанні 0,036% іонолу скорочується на 24...45% у порівнянні з контрольними плодами. Достовірного скорочення у кількості нестандартної продукції не виявлено.

З метою отримання даних для побудови кривої залежності виходу стандартної продукції від концентрації іонолу контрольні плоди зберігали 35 дб. Залежність отримали на основі середніх даних по двом сортам за два роки досліджень (рис. 1).

Рис. 1. Залежність виходу стандартної продукції томатів від концентрації іонолу:
1 – експериментальна крива;
2 – прогностична парабола.

Джерело: розроблено авторами

Залежність описується регресійною моделлю:

$$y = -0,40x^4 + 6,01x^3 - 32,88x^2 + 78,67x + 15,95, R^2 = 1 \quad (1)$$

де y – вихід стандартної продукції після зберігання, %;

x – концентрація іонолу, %.

Виходячи з отриманої залежності, максимально-го виходу стандартної продукції можна досягнути вже при застосуванні іонолу у концентрації 0,030%.

Отже, 0,030% іонолу є оптимальною концентрацією для підвищення виходу стандартної продукції томатів після зберігання.

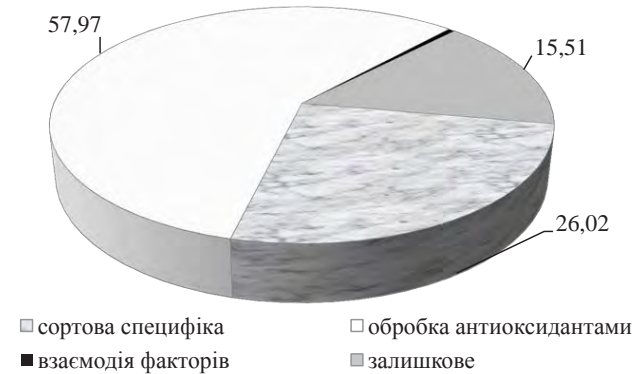
Враховуючи загальну оцінку антиоксидантного статусу перцю (0,43), випробовували дещо нижчі концентрації іонолу (0,012...0,048%).

Застосування антиоксидантів подовжує термін зберігання перцю на 3...6 дб у порівнянні з контрольними плодами (табл. 3). У природних втратах маси помітні сортові особливості перцю. Гібрид Ні-

кіта має дещо вищий убуток маси. Екзогенні антиоксиданти суттєво гальмують втрати маси в плодах обох гібридів. Середньодобові втрати маси скорочуються в залежності від концентрації іонолу та гібриду в 1,1...1,3 рази.

Двофакторний аналіз впливу гібриду та обробки іонолом в різних концентраціях на середньодобові втрати маси підтверджує значимість сортової специфіки (26,02%) та визначальну дію (57,97%) антиоксидантів (рис. 2).

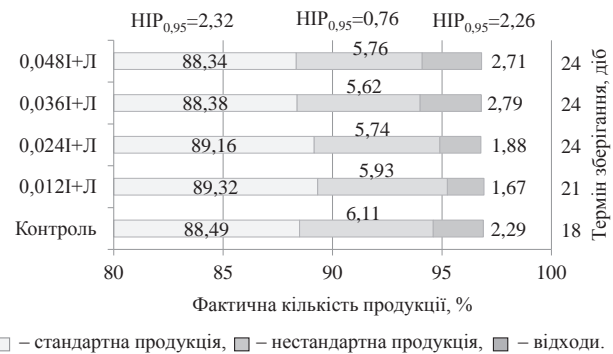
Як видно з табл. 3, найменші середньодобові втрати маси спостерігаються вже за дії іонолу в концентрації 0,024%, збільшення концентрації не веде до подальшого скорочення втрат.

Рис. 2. Частка впливу факторів на середньодобові втрати маси перцю

Джерело: розроблено авторами

Товарний аналіз плодів перцю також підтверджує низьку ефективність концентрацій іонолу вищих за 0,024% (рис. 3).

Рис. 3. Товарний аналіз перцю Геркулес після зберігання за дії іонолу

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Природний убуток маси перцю за дії антиоксидантів, $\bar{x} \pm s\bar{x}$, n=5

Варіант обробки	Тривалість зберігання, дб	Геркулес		Нікіта	
		Природна втрата маси, %	Середньодобові втрати маси, %	Природна втрата маси, %	Середньодобові втрати маси, %
Контроль	18	3,11±0,11	0,17±0,01	3,44±0,10	0,19±0,00
0,012 I+Л	21	3,08±0,09	0,15±0,00*	3,58±0,08	0,17±0,00*
0,024 I+Л	24	3,22±0,05	0,13±0,00*a	3,71±0,08	0,15±0,00*a
0,036 I+Л	24	3,21±0,09	0,13±0,00*a	3,66±0,10	0,15±0,00*a
0,048 I+Л	24	3,19±0,09	0,13±0,00*a	3,63±0,07	0,15±0,00*a
NIP0,95	-	0,25	0,01	0,24	0,01
Sx, %	-	2,59	2,69	2,24	2,25

Примітки: 1. * – різниця вірогідна як порівняти з контролем, $p \leq 0,05$;

2. a – різниця вірогідна як порівняти з варіантом 0,012 I+Л, $p \leq 0,05$

Джерело: розроблено авторами

Результати дисперсійного аналізу впливу гібриду перцю (фактор А) та обробки іонолом (фактор В) на вихід стандартної продукції, $P_{0,95}$

Джерело варіації	Сума квадратів	Ступені свободи	Середній квадрат	Критерій Фішера		Критерій Стьюдента	Частка впливу факторів
				$F_{\text{факт.}}$	$F_{\text{теор.}}$		
Загальне	111,25	39	—	—	—	—	—
Повторень	15,05	9	—	—	—	—	—
Фактор А	34,50	2	17,25	8,46	4,46	—	31,01
Похибка I	16,32	8	2,04	—	—	2,31	—
Фактор В	1,98	2	0,99	0,36	3,63	—	1,78
Взаємодії АВ	0,06	2	0,03	0,01	3,63	—	0,05
Похибка II	43,34	16	2,71	—	—	2,12	67,16

Джерело: розроблено авторами

Вірогідної різниці у виході стандартної продукції після застосування 0,024 та 0,036 і 0,048% не існує.

Двофакторний дослід за 2 роки досліджень впливу концентрацій іонолу 0,024 та 0,036 (фактор В) на вихід стандартної продукції після зберігання різних гібридів перцю (фактор А) дозволяє стверджувати, що вірогідної різниці у дії вказаних концентрацій не існує (табл. 4).

Оскільки найбільший ефект досягається вже при застосуванні 0,024% іонолу, то таку концентрацію справедливо вважати оптимальною. Співставлення оптимальних концентрацій іонолу для екзогенної обробки плодів овочів з інтегральними оцінками їх антиоксидантного статусу, дозволило встановити сильну обернену залежність між цими показниками

($r=-0,85$). Це підтверджує теорію про залежність концентрації екзогенних біологічно активних речовин від ендogenous пулу антиоксидантів.

Висновки і пропозиції. Застосування іонолу в поєднанні з лецитином дозволяє подовжити термін зберігання томатів на 5 діб, а перцю на 3...6 діб у порівнянні з контрольними без скорочення виходу стандартної продукції. Середньодобові втрати маси за дії антиоксидантів скорочуються в 1,07...1,3 рази. Побудована залежність виходу стандартної продукції від концентрації антиоксиданту дозволила встановити, що 0,030% іонолу є оптимальною кількістю для обробки томатів. Оптимальна концентрація іонолу для подовження терміну зберігання і скорочення природних втрат маси перцю становить 0,024%.

Список літератури:

1. Bouayed J. Exogenous antioxidants – double-edged swords in cellular redox state: health beneficial effects at physiologic doses versus deleterious effects at high doses / J. Bouayed, T. Bohn // *Oxid Med Cell Longev.* – 2010. – № 3(4). – P. 228-237.
2. Rasooli I. Food preservation – a biopreservative approach / I. Rasooli // *Global Science Books. Food* 1(2). – 2007. – P. 111-136.
3. Кричковская Л. В. Природные антиоксиданты (биотехнологические, биологические и медицинские аспекты): Монография // Л. В. Кричковская, Г. В. Донченко, С. И. Чернишов и др. – Х.: ОАО «Модель Вселенной». – 2001. – 376 с.
4. Санітарні правила і норми по застосуванню харчових добавок [Електронний ресурс]: Затв. МОЗ України 23.07.96 № 222. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0715-96>
5. Intake of butylated hydroxyanisole and butylated hydroxytoluene and stomach cancer risk: results from analyses in the Netherlands Cohort Study / A. A. M. Botterweck, H. Verhagen, R. A. Goldbohm [et al.] // *Food Chem. Toxicol.* – 2000. – Vol. 38, № 7. – P. 599-605.
6. Action memorandum. Inert Ingredients Reassessment – Butylated Hydroxyanisole, Butylated Hydroxytoluene [Electronic resource]: United States environmental protection agency: Reassessed Date 09.29.2005. – Available at: <http://www.epa.gov/opprd001/inerts/bht.pdf>
7. Postharvest management of fruit and vegetables in the Asia-Pacific region. Reports of the APO seminar on reduction of postharvest losses of fruit and vegetables held in India, 5-11 Oct. 2004 and marketing and food safety: challenges in postharvest management of agricultural/horticultural products in Islamic Republic of Iran, 23-28 Jul. 2005 / Ed. R. S. Rolle. – Tokyo, APO: 2006. – 312 p.
8. Lin D. Innovations in the development and application of edible coatings for fresh and minimally processed fruits and vegetables / D. Lin, Y. Zhao // *COMPR REV FOOD SCI F.* – 2007. – Vol. 6. – P. 60-75.
9. Байберова С. С. Підвищення товарної якості плодів яблуни за допомогою антиоксидантних композицій / С. С. Байберова // *Вісник аграрної науки Причорномор'я.* – 2009. – Вип. 4(51). – С. 176-180.
10. Безменнікова В. М. Обґрунтування використання нових антиоксидантних препаратів для зберігання плодів абрикосу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.01.15 «Первинна обробка продуктів рослинництва» / В. М. Безменнікова. – Київ, 2010. – 25 с.
11. Жукова В. Ф. Удосконалення технології зберігання плодів томата за використання антиоксидантних композицій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.01.15 «Первинна обробка продуктів рослинництва» / В. Ф. Жукова. – Київ, 2012. – 22 с.
12. Кинетические закономерности окисления лецитина и его стабилизация / Р. Л. Варданян, Л. Р. Варданян, Р. С. Арутюнян [и др.] // *Химия растительного сырья.* – 2009. – № 1. – С. 125-130.
13. Прісс О. П. Інтегральне оцінювання антиоксидантного статусу плодів овочів // О. П. Прісс, В. М. Малкіна, В. В. Калитка // *Восточно-европейский журнал передовых технологий.* – 2014. – № 5/11(71). – С. 38-41.

Присс О.П., Жукова В.Ф.

Таврический государственный агротехнологический университет

ОПТИМАЛЬНЫЕ КОНЦЕНТРАЦИИ ЭКЗОГЕННЫХ АНТИОКСИДАНТОВ ДЛЯ ХРАНЕНИЯ ПАСЛЬОНОВЫХ ОВОЩЕЙ

Аннотация

Исследовано влияние различных концентраций ионола в сочетании с лецитином на продолжительность хранения, естественную убыль массы и выход товарной продукции томатов и перца. Обработка антиоксидантами позволяет увеличить продолжительность хранения, уменьшить естественную убыль массы, повысить выход товарной продукции томатов и перца. Установлены оптимальные концентрации экзогенных антиоксидантов для хранения плодов томата и перца.

Ключевые слова: антиоксиданты, концентрация, хранение, томаты, перец, ионол, лецитин.

Priss O.P., Zhukova V.F.

Tavria State Agrotechnological University

OPTIMAL CONCENTRATIONS OF EXOGENOUS ANTIOXIDANTS FOR STORAGE OF SOLANACEAE VEGETABLES

Summary

Effect of various concentrations of BHT in combination with lecithin on the shelf life, natural weight loss and marketable products of tomatoes and sweet peppers was studied. Lower physiological loss in weight, high marketability and longer shelf life were recorded at fruits under conditions of treatment with antioxidants. The optimal concentration of exogenous antioxidants for storage of tomato and sweet pepper fruits was found.

Keywords: antioxidants, concentration, storage, tomato, sweet pepper, BHT, lecithin.

УДК 644.144

ВПЛИВ ПАКУВАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ПОДОВЖЕННЯ ГАРАНТІЙНОГО ТЕРМІНУ ЗБЕРІГАННЯ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ ПІННОЇ СТРУКТУРИ

Шаповалова Н.П.

Національний університет харчових технологій

Досліджено вплив пакувальних матеріалів на зміну якості кондитерських виробів пінної структури під час зберігання. Доведено ефективність пакування збивних кондитерських виробів у біоксально орієнтовані поліпропіленові пакети з високими бар'єрними властивостями.

Ключові слова: зефір, пастила, лукум, біоксально орієнтовані поліпропіленові пакети, якість кондитерських виробів.

Постановка проблеми. Пакування є одним із найважливіших чинників, що забезпечують збереження якості товару протягом усього логістичного ланцюга товароруку. Основним призначенням пакування є збереження якості та кількості товару, захист його від шкідливого впливу навколишнього середовища та подовження терміну зберігання.

Висока гігроскопічність більшості кондитерських виробів спричиняє інтенсивне поглинання вологи із навколишнього середовища, а низький рівень рівноважної вологості навпаки, призводить до випаровування вологи з продукту та як наслідок швидке черствіння. Це безпосередньо стосується кондитерських виробів з пінною структурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збивні кондитерські вироби (пастила, зефір, лукум збивний) за своєю структурою відносяться до пін, в яких невеликі бульбашки газу займають основну частину об'єму. Такі продукти складаються з переривистої повітряної фази і суцільної рідкої або щільної фази, що підтримує структуру піни. Остання, як

дисперсна система, набуває властивості твердого тіла: зберігає власну форму, володіє модулем зсуву і поверхневими властивостями [1].

Під час зберігання кондитерських виробів відбуваються складні фізико-хімічні, біохімічні, мікробіологічні процеси, які зумовлені їх властивостями, умовами та терміном зберігання. Деякі з них суттєво впливають на зміну якості виробів під час їх зберігання. Зміна вмісту вологи найчастіше впливає на зміну органолептичних та фізико-хімічних показників та, відповідно, втрату якості та кількості кондитерських виробів під час товароруку.

Гігроскопічні властивості більшості кондитерських виробів в межах термінів зберігання, що передбачені стандартами, мало змінюються при зміні відносної вологості повітря за низьких температур. Але збільшення температури при постійному значенні відносної вологості повітря викликає різкі коливання вологовмісту кондитерських виробів.

Для збивних виробів, які являють собою піноподібну структуру, характерним є процес черствіння:

вироби втрачають вологу, первинну консистенцію, твердіють, змінюється їх структура і форма. Інтенсивність цих процесів залежить від умов зберігання, відносної вологості і температури навколишнього середовища, рецептури виробів, природи і концентрації драглеутворюючих речовин, кількості доданої патоки та ступеня дисперсності пастильних мас.

Пастильні кондитерські вироби найчастіше пакують в стандартні ящики з гофрованого картону згідно до вимог ГОСТ ДСТУ 6441-2003 «Вироби кондитерські пастильні» [2]. Фасовані вироби пакуються в індивідуальне пакування.

Багаторічна практика кондитерського виробництва свідчить про те, що індивідуальне пакування потрібно для того, щоб захистити продукт від забруднення, дії сонячних променів, механічних пошкоджень, злипання, висихання, потрапляння вологи, збільшення терміну зберігання, зберігання привабливого вигляду продукції протягом гарантованого терміну.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однією із важливих умов збереження кондитерських виробів з пінною структурою є підтримання оптимального рівноважного вологовмісту продукту впродовж всього терміну зберігання [3]. Пакування збивних виробів за допомогою полімерних матеріалів дають можливість підтримати оптимальний мікроклімат всередині упаковки і тим самим розширити межі відносної вологості повітря та температурного інтервалу зберігання. Проте при невірному виборі початкового гігроскопічного стану продукту полімерні пакувальні матеріали можуть сприяти, наприклад, виникненню «парникового ефекту» – збільшенню температури та вологості повітря в упаковці, що призводить до швидкого росту мікрофлори.

Якість вакуумного пакування залежить від властивостей використаних матеріалів і обладнання. Для вакуумного пакування використовують плівки з низькими показниками проникності кисню, вуглекислого газу, азоту і водяної пари. При виборі важливо враховувати і співставляти бар'єрні властивості плівки для упакованої продукції. Досить ефективно застосування багатошарових плівок, які включають різні матеріали [4].

Мета статті. З метою вивчення можливості подовження терміну зберігання кондитерських виробів запропоновано використання високозахисних пакувальних матеріалів, які запобігають газообміну між навколишнім середовищем і упаковкою. Для підвищення бар'єрних властивостей упаковки використано полімерні металізовані матеріали в комбінації поліпропілену на основі сарану.

Виклад основного матеріалу. Досліджено вплив біоксально орієнтованих поліпропіленових пакетів (БОПП металізовані GM-200), з високими бар'єрними властивостями які характеризуються низьким рівнем проникнення водяної пари, кисню та вуглекислого газу на подовження терміну зберігання збивних кондитерських виробів [5].

Об'єктом досліджень слугували кондитерські вироби зефір «Біло-рожевий» та лукум збивний «Пряжене молоко» виготовлені за традиційною рецептурою.

Для визначення змін якості пастильних виробів під час зберігання свіжо виготовлена продукція була упакована в стандартні ящики з гофрованого картону за ГОСТ 13512-91 масою нетто

4кг. Дно ящиків було вистелено пергаментом за ГОСТ 1341-97. Пастильні вироби були уложені рядами з перестиланням між ними підпергаментом за ГОСТ 1760-86. Ящики були обтягнуті багатошаровою високобар'єрною плівкою ПЕ+ОПА товщиною 65-75 мкм.

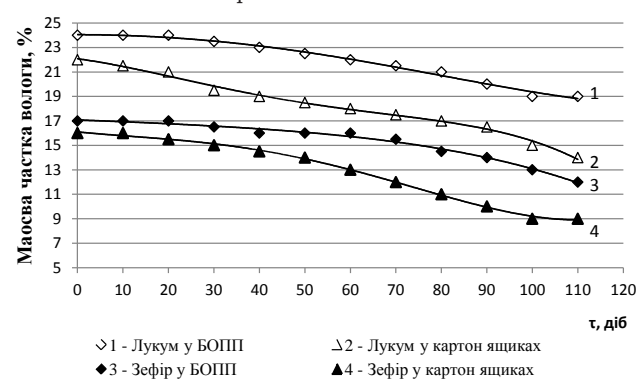
Паралельно для пакування збивних виробів використано багатошарові біоксально орієнтовані поліпропіленові пакети (БОПП металізовані GM-200) масою 200г. Продукти зберігали в складському приміщенні при температурі $18 \pm 3^\circ\text{C}$, відносній вологості повітря 75% протягом 90 днів.

Гарантійний термін зберігання пастильних виробів з дня виготовлення не більш ніж: для зефіру 30 днів, для лукуму збивного – 25 днів, згідно з діючими стандартами ДСТУ ГОСТ 6441-2003 «Вироби кондитерські пастильні», ДСТУ 4688:2006 «Східні солодоці типу м'яких цукерок» [2].

Досліджено масова частка вологи методом висушування до постійної маси за ДСТУ 4910:2008 [6], гранична напруга зсуву методом пенетрації та адгезійна міцність методом рівномірного відриву, при якому вимірюють значення зусилля, необхідного для відділення адгезива від субстрата одночасно по всій площі контакту.

При зберіганні пастильних виробів домінуючим є фізичний процес – випаровування вологи з поверхні виробів, тобто переміщення вологи з центральних шарів до поверхні. Це явище викликає пересичення рідкої фази та її перекристалізацію, за рахунок чого збільшується кількість твердої фази. Нові кристали нарощуються на вже існуючі. За рахунок збільшення розмірів кристалів структура пастильної маси стає грубодисперсною. Вироби стають твердими, втрачають свої ніжну консистенцію.

Зміни вмісту масової частки вологи в пастильних виробах, під час зберігання у різному упакованні показано на рис. 1.

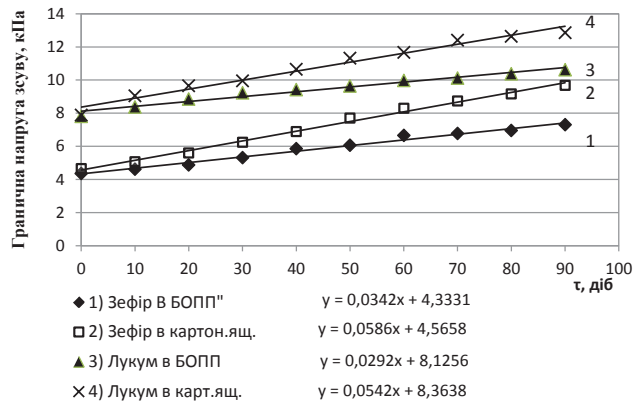
Рис. 1. Зміна МЧВ пастильних виробів під час зберігання в різних способах пакування ($T = 18^\circ\text{C}$, $\phi = 75\%$)

У всіх варіантах пастильних виробів які зберігалися у картонних ящиках вміст масової частки вологи відповідав вимогам стандарту протягом 25 днів. Втрата вологи в цих виробах відбувалась інтенсивніше. Вміст вологи в зефірі, упакованому в БОПП відповідав вимогам стандарту протягом 90 днів і становив 14%, у дослідному лукумі МЧВ становила 20% протягом всього терміну зберігання та відповідав вимогам. Навіть після 90 днів вироби, які зберігалися у БОПП характеризувались м'якою консистенцією, що дозволяє подовжити термін зберігання від 1 до 3

місяців, тобто збільшити його в 3 рази, у порівнянні з гарантійним терміном встановленим стандартом.

Пакування продукції у БОПП дозволило зберегти органолептичні властивості кондитерських виробів, які в комплексі визначають смакові відчуття, що підтверджується і структурно-механічними показниками готових виробів, а саме міцністю структури (рис. 2).

Аналіз результатів пенетраційних досліджень показав, що у виробів які зберігались у біоксально орієнтованих поліпропіленових пакетах, відмічалось незначне зростання показника граничної напруги зсуву порівняно з виробами, які зберігались у традиційній упаковці (картонні ящики). Механічна міцність структури цих зразків практично не змінювалась, протягом 3-х місяців зберігалась ніжна пружно-еластична консистенція. Таким чином, упакування продукції у БОПП уможливило зберегти МЧВ та органолептичні показники пастильних виробів набагато краще, ніж виробів, які зберігались у стандартних картонних ящиках.

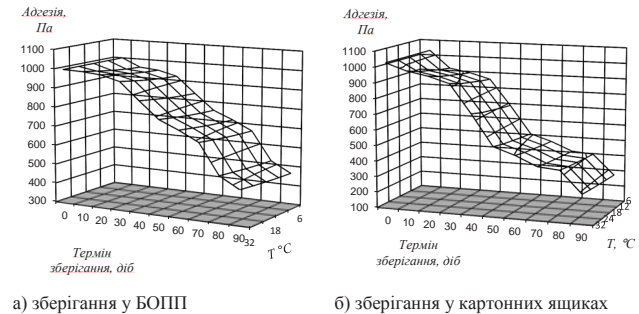
Рис. 2. Зміни граничної напруги зсуву пастильних виробів під час зберігання в різних способах пакування

Зберігання пастильних виробів при різних температурних режимах зумовило зниження адгезійної міцності (рис. 3).

Вивчення адгезійних властивостей пастильних виробів дає змогу розібратися в сутності механіз-

му утворення поверхні та отримати вироби з заданими властивостями та оптимальними показниками якості.

Фізико-хімічні процеси, які відбувалися в пастильних виробках у процесі зберігання при різних температурах ($t = 6-32^{\circ}\text{C}$), обумовлюють зменшення сили адгезійного відриву.

Рис. 3. Зміна адгезійної властивості пастильних виробів під час зберігання у різних способах пакування (а, б)

Стабілізація адгезійних властивостей для зефіру і лукуму які зберігались у БОПП спостерігалась протягом 30-60 дб, тоді як у виробках упакованих у стандартні ящики спостерігалось значне зниження показника адгезійної міцності, та, як наслідок, різке твердіння структури.

Висновки і пропозиції. За проведеними дослідженнями доведено доцільність пакування готових пастильних виробів в БОПП дозволяє уповільнити процес висихання та черствіння пастильної маси, дає змогу довше зберігати ніжну пружну консистенцію пастильних виробів та утримувати їх форму.

Завдяки низьким значенням проникнення по відношенню до водяного пару, кисню та вуглекислого газу, БОПП гальмують випаровування води і, тим самим, дозволяє збільшити термін зберігання в 3 рази, порівняно з гарантійним терміном встановленим стандартом, без зниження їх якості за органолептичними та структурно-механічними показниками.

Список літератури:

1. Рудавська Г. Б. Реологічні властивості нових пастильних виробів / Г. Б. Рудавська, Н. П. Шаповалова, О. В. Романенко // Продовольча індустрія АПК. – 2011. – № 5 – С. 34-37.
2. Вироби кондитерські пастильні. Загальні технічні умови.: ДСТУ ГОСТ 6441-2003. [Чинний від 2003-07-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2003. – 7 с.
3. Сидомов М. Ю. Сохранение свежести кондитерских изделий. – М.: ЦНИИТЭИ Пищепром, 1983 – 25 с.
4. Мікульонок І. О. Полімери в пакуванні / І. О. Мікульонок, Г. Л. Рябцев // Упаковка. 2001. – № 4. – С. 16-18.
5. Замотаев П. В. Ориентированные полипропиленовые пленки. К.: ИАЦ Упаковка, 1998. – 62 с.
6. Вироби кондитерські. Методи визначення масових часток вологи та сухих речовин: ДСТУ 4910:2008. [Чинний від 2007-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – 11 с.

Шаповалова Н.П.

Национальный университет пищевых технологий

ВЛИЯНИЕ УПАКОВОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ПРОДОЛЖЕНИЕ ГАРАНТИРОВАННОГО СРОКА ХРАНЕНИЯ ЗБИВНЫХ КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ ПЕННОЙ СТРУКТУРЫ

Аннотация

Исследовано влияние упаковочных материалов на изменение качества кондитерских изделий пенной структуры во время хранения. Доказана эффективность упаковки пастильных кондитерских изделий в биоксально-ориентированные полипропиленовые пакеты с высокими барьерными свойствами.

Ключевые слова: зефир, пастила, лукум, биоксально-ориентированные полипропиленовые пакеты, качество кондитерских изделий.

Shapovalova N.P.

National University of Food Technologies

EFFECT OF PACKAGING MATERIALS FOR THE CONTINUATION OF THE GUARANTEED SHELF LIFE OF THE FOAM STRUCTURE CONFECTIONERY

Summary

The influence of packaging materials to change the quality of the confectionery foam structure during storage. The efficiency package Pastila confectionery biaxially-oriented polypropylene bags with high barrier properties.

Keywords: zephyr, pastila, lukum, biaxially-oriented, polypropylene, the quality of the confectionery.

УДК 664.65

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕЦЕПТУРНОГО СКЛАДУ ПРІСНОГО ТІСТА

Юрченко С.Л.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено функціонально-технологічні властивості харчових добавок (поліпшувачів борошна), які широко представлені на ринку України. Вивчено вплив сухої клейковини та поліпшувача «Айсмікс» на органолептичні та структурно-механічні характеристики прісного тіста. Встановлено збільшення значень показників граничної напруги зсуву та деформації у зразках прісного тіста з харчовими добавками, що свідчить про покращення характеристик клейковини. Досліджено, що суха клейковина та поліпшувач «Айсмікс» знижують показник адгезії прісного тіста на 7% і 53% відповідно в порівнянні зі зразком без добавок. Визначено, що для отримання прісного тіста з високими органолептичними та структурно-механічними показниками раціональний інтервал використання сухої клейковини повинен складати 1,0...2,0%, поліпшувача «Айсмікс» – 0,2...1,0% до маси борошна.

Ключові слова: харчові добавки, поліпшувачі борошна, суха клейковина, «Айсмікс», клейковина, прісне тісто.

Постановка проблеми. У структурі харчування людини значне місце займають страви з борошна (пельмені, вареники, млинці, оладки та ін.), які користуються попитом у населення завдяки приємному зовнішньому вигляду та гарним смаковим якостям. За рахунок застосування різних начинок асортимент виробів з прісного тіста досить різноманітний.

Відомо, що для приготування прісного тіста необхідно використовувати сильне борошно вищого ґатунку. Проте, аналіз статистичних даних вітчизняного пшеничного борошна свідчить, що 90% борошна характеризується недостатнім вмістом клейковини і зниженою її якістю [1, 2, 3]. Тому актуальним є питання покращення якості прісного тіста зі зниженими якісними та кількісними характеристиками клейковини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що існують різні способи впливу на якість прісного тіста зі слабого борошна. Для покра-

щення структурно-механічних властивостей тіста можлива заміна частини рідини, в якості якої використовують молочну сироватку, кефір, молоко та воду на протертий до гомогенного стану молочний білок. На думку авторів, молочний жир, діючи на клейковинний комплекс борошна разом з молочним білком, покращує реологічні властивості та якість клейковини тіста.

Існують дані, що для поліпшення якості рідкого тіста зі слабого борошна рекомендується використовувати овочеві і фруктові (морквяні, бурякові, капустиані, яблучні та ін.) пасти, соки. Згідно з літературними даними, їх введення до рецептури тіста сприяє зміцненню клейковини, що позитивно відбивається на структурно-механічних властивостях тістових оболонок. Механізм виникнення такого ефекту пояснюється фізико-хімічною взаємодією компонентів добавок з клейковиною і крохмалем борошна. Крім того, володіючи колоїдними властивостями, ці добавки здатні виконувати каркасну

функцію, тобто компенсувати недостатню кількість клейковини в борошні.

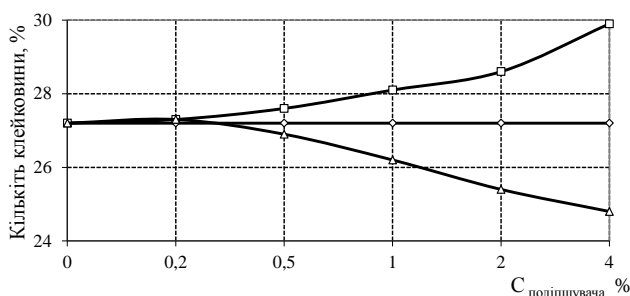
У літературі є відомості про те, що полісахариди здатні поліпшувати властивості борошна, здійснювати позитивний вплив на клейковину та підвищувати гідрофільні властивості тіста [4, 5].

Проведений аналіз численних літературних даних свідчить, що на даний час з метою регулювання технологічних властивостей борошна застосовують поліпшуючі добавки різної природи: окислювачі, органічні кислоти, молочну та підсирину сироватку, мінеральні солі, протеолітичні ферментні препарати, гідроколоїди та ін. Однак можливості використання перерахованих видів добавок для поліпшення властивостей пшеничного тіста ще не достатньо вивчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що харчові добавки широко використовуються в технології виробництва харчової продукції з метою збереження поживних властивостей продуктів, надання їм більш привабливого виду, збільшення терміну зберігання, полегшення технологічної обробки продовольчої сировини, здешевлення та інтенсифікації технологічного процесу. Перелік харчових добавок, який представлено на ринку України, досить різноманітний, тому є необхідність у більш детальному вивченні властивостей поліпшувачів борошна та їх адаптації в технології прісного тіста й виробів з нього.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення впливу поліпшувачів борошна: сухої клейковини та «Айсмікс» фірми «Спт-цитрон» на технологічні властивості прісного тіста.

Виклад основного матеріалу. Численні літературні джерела свідчать [2, 3, 6], що якість тіста в більшій мірі визначається кількісними і якісними властивостями клейковини. У зв'язку з цим необхідно було визначити, як зміняться властивості клейковини в присутності поліпшувачів борошна, які вводяться в тісто. Проведені попередні лабораторні дослідження дозволили припустити, що суха клейковина та поліпшувач «Айсмікс» по-різному будуть впливати на властивості сирової клейковини та відповідно структурно-механічні властивості прісного тіста. Результати з визначення виходу сирової клейковини представлено на рис. 1.

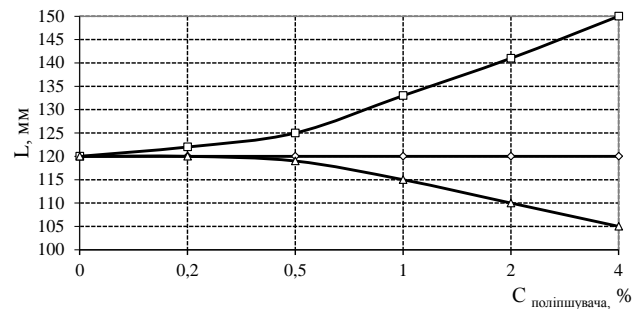
Рис. 1. Вплив поліпшувачів борошна на вихід сирової клейковини, %:
◇ – контроль, □ – з сухою клейковиною, Δ – з поліпшувачем «Айсмікс»

За результатами виходу сирової клейковини можна констатувати, що суха клейковина сприяє збільшенню даного показника на 2,5...9,0% у порівнянні з контролем (в якості контролю було використано борошно пшеничне «Покровчанка»). Поліпшувач «Айсмікс» призводить до погіршення результатів і

зменшує вихід клейковини у порівнянні з контролем на 1,0...9,0%.

Результати з визначенню кольору клейковини показали, що клейковина контрольного зразку має сіруватий колір, з додаванням сухої клейковини – сірий, а з поліпшувачем «Айсмікс» – білий.

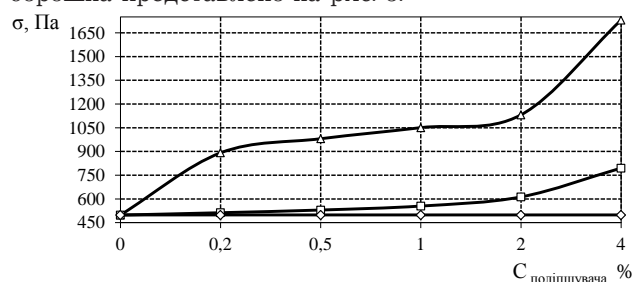
Показник розтяжності відмитої сирової клейковини встановлювали за допомогою лінійки. Результати досліджень представлено на рис. 2.

Рис. 2. Залежність розтяжності сирової клейковини від концентрації поліпшувачів борошна, мм:
◇ – контроль, □ – з сухою клейковиною, Δ – з поліпшувачем «Айсмікс»

Отримані дані з визначення розтяжності клейковини характеризують її як середню (значення показника від 10 до 20 см включно). Наявність поліпшувачів борошна не призводить до суттєвого покращення даного показника.

Нами було вивчено показник пружності клейковини, який встановлювали методом пенетрації. Даний метод засновано на встановленні структурно-механічних властивостей продуктів шляхом визначення їх опору під впливом інденторів різних форм і розмірів. Граничну напругу зсуву (ГНЗ) клейковини, як один з параметрів оцінки міцності структури, визначали на пенетрометрі «Labor» з індентором у формі конуса масою 0,00724 кг та кутом 45°. Дані з визначення граничної напруги зсуву сирової клейковини від концентрації поліпшувачів борошна представлено на рис. 3.

Рис. 3. Залежність ГНЗ клейковини від концентрації поліпшувача борошна, Па:
◇ – контроль, □ – з сухою клейковиною, Δ – з поліпшувачем «Айсмікс»

З рис. 3 видно, що відбувається зростання показників граничної напруги зсуву з підвищенням концентрації поліпшувачів. Так у порівнянні з контролем ГНЗ сирової клейковини при додаванні сухої клейковини за невеликої концентрації (до 0,5%) не здійснює впливу на модельну систему; зі збільшенням концентрації спостерігається зростання показника, який за вмісту 4,0% сухої клейковини становить 795,14 Па (аналог 498,65 Па).

Вплив поліпшувача «Айсмікс» на значення ГНЗ клейковини характеризується також зростанням показника, що досліджується. Так, концентрації 0,2...1,0% призводять до покращення властивостей клейковини і показник ГНЗ становить 891,5...1050,7 Па. Подальше збільшення концентрації поліпшувача в системі з 1,0 до 4,0% сприяє значному ущільненню сирової клейковини, що відповідає 1131,5...1730,6 Па.

Отримані дані свідчать про позитивний вплив поліпшувачів борошна на клейковину. Слід зазначити, що найкращий ефект спостерігається при додаванні сухої клейковини в кількості 2,0...4,0%; поліпшувач «Айсмікс» проявляє позитивний вплив на клейковину в концентраціях 0,2...1,0% при збільшенні яких характеристики клейковини погіршуються.

Одним із важливих етапів формування якісних показників прісного тіста є утворення необхідної структури, яка залежить від багатьох чинників: кількість та якість рецептурних компонентів, ступеню механічної обробки, інтенсивності перебігу процесів тісто приготування та ін.

Якість прісного тіста з використанням поліпшувачів борошна оцінювали за органолептичними (зовнішній вигляд, консистенція, колір, смак, запах) та структурно-механічними (гранична напруга зсуву, деформація зсуву, адгезія) показниками.

В якості аналога використовували прісне тісто № 1067 [1]. Органолептична оцінка прісного тіста визначалася, як сумарна кількість балів вищеперахованих показників з максимальною оцінкою кожного 5 балів. За результатами органолептичної оцінки прісного тіста встановлено, що поліпшувачі борошна, у першу чергу, впливають на такі показники, як консистенція, зовнішній вигляд та колір, і у меншій мірі справляють вплив на запах і смак тіста.

Були проведені дослідження з визначення впливу поліпшувачів борошна на тривалість витримування тіста. Визначення здійснювали на пенетрометрі «Labor» з різним часом витримки тіста: без витримки, 300 с, 600 с та 1200 с. Виходячи з отриманих даних було розраховано ГНЗ незруйнованої структури σ_0 (Па) за формулою Ребіндера. Результати досліджень представлено на рис. 4 (А – суха клейковина, Б – поліпшувач «Айсмікс»).

Як свідчать отримані дані, на початку перебігу процесу тістоутворення спостерігається зниження граничної напруги зсуву. Після перерозподілу вологи показники граничної напруги зсуву збільшуються. При чому значення ГНЗ збільшуються при збільшенні концентрації поліпшувачів в системі.

З результатів експериментальних досліджень видно, що допустимі показники граничної напруги зсуву знаходяться в діапазоні 900...1000 кПа. За визначених параметрів системи та за величиною граничної напруги зсуву тісто класифікується як твердий матеріал, але зі здатністю до розмащування.

Поряд з дослідженням граничної напруги зсуву важливими з точки зору плинності систем є визначення деформаційних характеристик прісного тіста.

На рис. 5, 6 наведено результати зміни деформації прісного тіста в залежності від концентрації поліпшувачів.

З наведених даних (рис. 5) видно, що модельні системи прісного тіста з сухою клейковиною є псевдопластичним твердим тілом і для всіх зразків

характерна наявність незворотної деформації плинну. Збільшення концентрації поліпшувача в межах 1,0...2,0% призводить до збільшення зсувних характеристик. Так відношення зворотної деформації до загальної збільшується з 0,6 до 0,85, миттєвий модуль пружності зменшується в 2,1 рази, що свідчить про зростання пластичних властивостей.

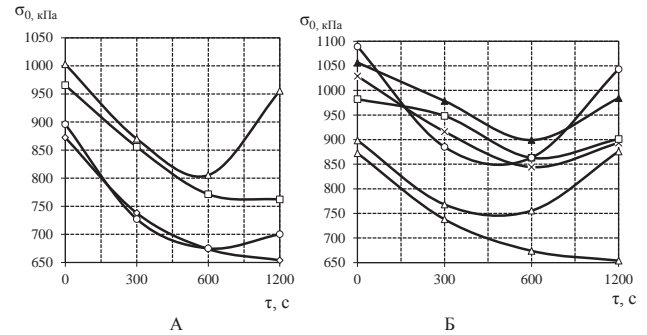

Рис. 4. Залежність ГНЗ від концентрації поліпшувачів:

◇ – контроль, ○ – 1,0, □ – 2,0, △ – 4,0 (А);
◇ – контроль, x – 0,2%, □ – 0,5%, △ – 1,0%,
▲ – 2,0%, ○ – 4,0% (Б)

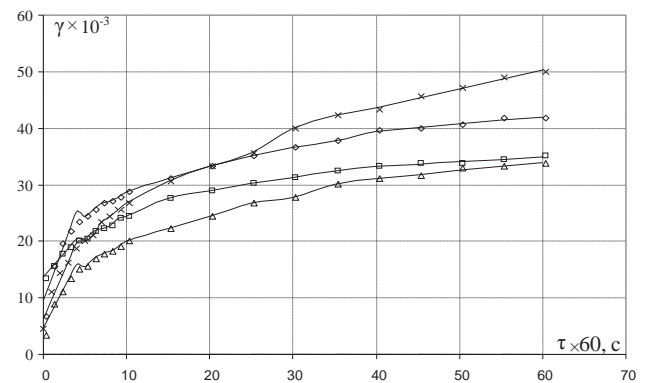

Рис. 5. Зміни деформації прісного тіста в залежності від концентрації сухої клейковини, %:
x – контроль, □ – 1,0, △ – 2,0, ◇ – 4,0

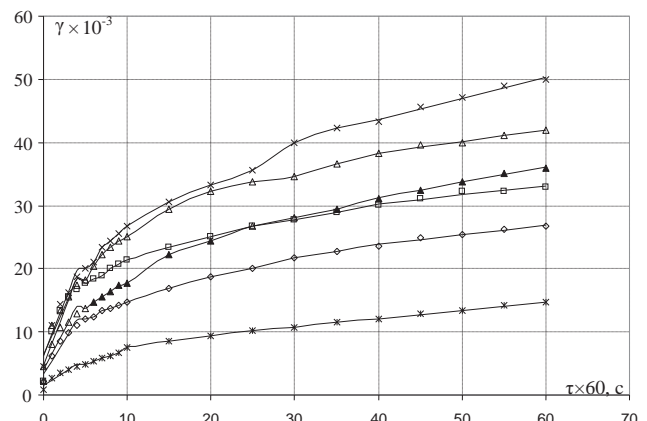

Рис. 6. Зміни деформації прісного тіста в залежності від концентрації поліпшувача «Айсмікс», %:
x – контроль, □ – 0,2, △ – 0,5, ◇ – 1,0, ▲ – 2,0, x – 4,0

З даних, наведених на рис. 6 видно, що модельні системи прісного тіста з поліпшувачем «Айсмікс» також є псевдопластичним твердим тілом, і для всіх зразків характерна наявність незворотної деформації

ції пшениці. Збільшення концентрації поліпшувача в межах 0,2...2,0% призводить до збільшення зсувних характеристик. Так відношення зворотної деформації до загальної збільшується з 0,6 до 0,75, миттєвий модуль пружності зменшується в 1,95 рази, що свідчить про зростання пластичних властивостей.

Аналіз приведених експериментальних даних дозволяє стверджувати, що структурно-механічні властивості прісного тіста залежать від концентрації поліпшувачів. Оптимальною концентрацією сухої клейковини є 1,0...2,0%, поліпшувача «Айсмікс» 0,2...1,0%.

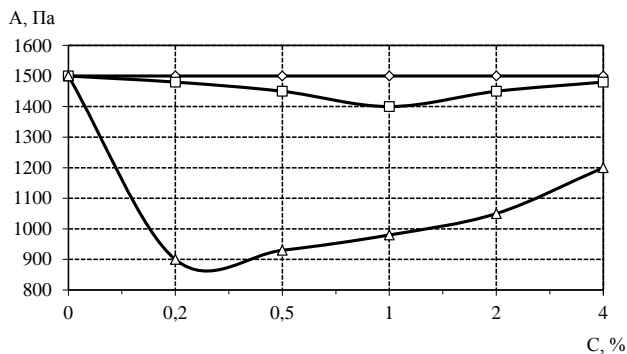

Рис. 7. Значення адгезії в залежності від концентрації поліпшувачів:

◇ – контроль, □ – з сухою клейковиною, Δ – з поліпшувачем «Айсмікс»

Відомо, що при внесенні в тісто різних добавок змінюються його поверхневі властивості, які відіграють велику роль при контакті тіста з робочими органами формуючого автомата при виготовленні напівфабрикатів. Тому нами на ряду з реологічними властивостями прісного тіста були досліджені і

його адгезійні властивості. Результати досліджень наведено на рис. 7.

З рис. 7 видно, що адгезійні властивості змінюються з додаванням поліпшувачів. Суха клейковина та поліпшувач «Айсмікс» знижують показники міцності адгезії на 7% і 53% відповідно в порівнянні з контрольним зразком.

Простежуються ті ж тенденції, що і при дослідженні реологічних показників: найбільш сильний вплив на показники адгезії прісного тіста здійснює поліпшувач «Айсмікс», а менш сильний – суха клейковина. Зниження адгезійних властивостей тіста при введенні покращувачів борошна дозволяє економити частину жиру, яка витрачається на змащення транспортера при формуванні напівфабрикатів з прісного тіста в підприємствах харчової промисловості та спеціалізованих цехах.

Висновки і пропозиції. Досліджено властивості поліпшувачів борошна – сухої клейковини та «Айсмікс» фірми «Спт-цитрон», які представлені на ринку України. Отримані дані свідчать про позитивний вплив харчових добавок на органолептичні показники та технологічні властивості борошна. Зазначено, що найкращий результат спостерігається при додаванні сухої клейковини в діапазоні 2,0...4,0%, «Айсмікс» – 0,2...1,0% до маси пшеничного борошна, що виявляється в покращенні характеристик клейковини.

Досліджено вплив харчових добавок на властивості прісного тіста. Встановлено, що суха клейковина та «Айсмікс» сприяють покращенню як органолептичних так і структурно-механічних характеристик прісного тіста у встановленому діапазоні. Отримані дані покладено до основи удосконалення рецептурного складу та технологічного процесу виробництва прісного тіста з використанням харчових добавок.

Список літератури:

1. Сборник рецептур блюд и кулинарных изделий для предприятий общественного питания. – М.: Экономика, 1982. – 720 с.
2. Баранов В.С., Мглинец А.И., Алешин Л.М. Технология производства продукции общественного питания / В.С. Баранов, А.И. Мглинец, Л.М. Алешин. – М.: Экономика, 1986. – 400 с.
3. Технология борошняных кондитерских и хлебобулочных виробів: навчальний посібник / За заг. ред. Лисюк Г.М. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. – 464 с.
4. Шубина Г. Использование улучшителей для теста / Г. Шубина // Продукты ингредиенты. – 2010. – № 1. – С. 50-51.
5. Влияние выделенных слизистых веществ из семян льна как некрахмалистого полисахарида на качество лапши. Influence of isolated flaxseed mucilage as a non-starch polysaccharide on noodle quality / Kishk Yasser F.M., Elsheshetawy Hemat E., Mahmoud Eman F.M. // Int. J. Food sci. and Technol. – 2011. – № 3(46). – С. 661-668.
6. Николаев Б.А. Структурно-механические свойства мучного теста / Б.А. Николаев. – М.: Пищевая пром-сть, 1986. – 246 с.

Юрченко С.Л.

Харьковский государственный университет питания и торговли

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЦЕПТУРНОГО СОСТАВА ПРЕСНОГО ТЕСТА

Аннотация

Исследованы функционально-технологические свойства пищевых добавок (улучшителей муки), которые широко представлены на рынке Украины. Изучено влияние сухой клейковины и улучшителя «Айсмикс» на органолептические и структурно-механические характеристики пресного теста. Установлено увеличение значений показателей предельного напряжения сдвига и деформации в образцах пресного теста с пищевыми добавками, что свидетельствует об улучшении характеристик клейковины. Доказано, что сухая клейковина и улучшитель «Айсмикс» снижают показатель адгезии пресного теста на 7% и 53% соответственно по сравнению с образцом без добавок. Определено, что для получения пресного теста с высокими органолептическими и структурно-механическими показателями рациональный интервал использования сухой клейковины должен составлять 1,0...2,0%, улучшителя «Айсмикс» – 0,2...1,0% к массе муки.

Ключевые слова: пищевые добавки, улучшители муки, сухая клейковина, «Айсмикс», клейковина, пресное тесто.

Iurchenko S.L.

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

IMPROVEMENT OF PRESCRIPTION COMPOSITION OF UNLEAVENED DOUGH

Summary

Were investigated functional and technological properties of nutritional supplements (flour improvers), which are widely represented at the Ukrainian market. Also was investigated influence of dry gluten and improver «Icemix» on the organoleptic and structural-mechanical properties of unleavened dough. Was established increase values of indicators of the limit shear stress and deformation in the samples of unleavened dough with nutritional supplements, which indicates about improvement of gluten characteristics. Proved that dry gluten and improver «Icemix» reduced adhesion index of unleavened dough by 7% and 53%, respectively, compared with the sample without supplements. Determined that for obtain unleavened dough with high organoleptic and structural-mechanical properties rational interval use of dry gluten should be 1,0...2,0% improver «Icemix» – 0,2...1,0% by weight of flour.

Keywords: nutritional supplements, flour improvers, dry gluten, «Icemix», gluten, unleavened dough.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ РЕГУЛЯТОРІВ РОСТУ ПРИБІВАННІ ОГІРКА

Заболотний О.І., Заболотна А.В.
Уманський національний університет садівництва

Досліджено вплив обробки насіння огірка регуляторами росту рослин перед посівом на деякі біометричні показники та фотосинтетичний потенціал рослин культури, оскільки від величини наведених показників у прямій залежності знаходиться формування майбутнього врожаю. Встановлено, що найвищі значення досліджуваних показників отримано у разі використання з метою передпосівної обробки насіння огірка регулятора росту рослин Біолан, тоді як застосування Емістиму С та Івіну дало дещо гірші результати. При обробці насіння огірка Біоланом довжина та товщина головного стебла, кількість та площа листків на рослині перевищували контрольний варіант від 12 до 17%.

Ключові слова: огірок, регулятор росту, біометричні показники, фотосинтетичний потенціал.

Постановка проблеми. Важливим завданням агропромислового комплексу є забезпечення потреб населення в продуктах харчування, а переробної промисловості – в сировині. Завданням галузі овочівництва є збільшення об'єму виробництва овочів, розширення овочевого асортименту, покращення якості продукції та подолання сезонності у надходженні свіжої овочевої продукції [1].

У світовому аграрному виробництві за останні роки зростає тенденція до підвищення виробництва овочів як основних постачальників вітамінів, мікроелементів, ферментів та інших цінних поживних речовин, які набувають все більшого значення у харчуванні людей. Нині їх світове виробництво збільшилось у 1,5–2,5 рази. Серед асортименту овочів, які вирощуються в нашій країні особливе місце займає огірок, площа під яким щорічно складає більш як 12% посівних площ овочів. Широке розповсюдження цієї овочевої культури пояснюється традиційними особливостями харчування громадян, лікувальними властивостями, високими якість плодів, а тому потребує систематичних досліджень продуктивності та біохімічних показників [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині виробництво огірків, однієї з основних овочевих культур, зросло на 89%. Але забезпечення населення України огірками і продуктами їх переробки в даний час не відповідає науково обґрунтованим нормам. Їх середньорічне виробництво на душу населення складає лише 9,7 кг, що становить 65–80% від рекомендованої норми. Тому нарощування виробництва огірків є пріоритетним завданням овочівників України. Вирішення цієї проблеми передбачається без збільшення посівних площ і додаткових затрат. Все це вимагає застосування нових, більш сучасних і досконалих ресурсозберігаючих технологій вирощування огірків [3]. Перспективним методом поліпшення посівної якості насіння сільськогосподарських культур і управління процесом продуктивності є його передпосівна обробка регуляторами росту та обприскування ними у розсадний період з метою отримання розсади високої якості, прискорення росту, розвитку і дозрівання плодів, збільшення їх врожаю [4].

Доведено, що завдяки високій біологічній активності регуляторів росту у рослин активізуються основні життєві процеси. У результаті цього прискорюється наростання вегетативної маси і кореневої системи, а тому більш активно використовуються поживні речовини, зростають захисні властивості рослин [5].

Застосування регуляторів росту дає результати, які не можуть бути досягнуті іншими агрозаходами. Вони спроможні не лише підвищувати врожайність, покращувати якість вирощеної продукції, а

й збільшувати стійкість рослин до захворювань та стресових факторів, зменшувати норми використання пестицидів. Застосування регуляторів росту та інших хімічних і фізичних факторів при передпосівній підготовці насіння огірків, призводить до збільшення врожаю до 300 ц/га і більше. Поліпшуються якісні показники плодів при зборі, а також під час переробки і консервування [6].

Передпосівне замочування або інкрустація насіння Івіном, Емістимом С або Біоланом сприяє підвищенню енергії проростання і схожості насіння. Багаторічна дослідно-виробнича перевірка регуляторів росту рослин в наукових установах в Україні та інших країнах на багатьох сортах огірків показала прибавку врожаю у відкритому ґрунті на 12–71 ц/га (15–62%). У закритому ґрунті препарати дають позитивний ефект, прибавка врожаю рослин огірка становить 1,4–5,1 кг/м², при цьому вихід ранньої продукції збільшується на 15–30% [7].

Виділення частин загальної проблеми. Важливим було дослідити, як застосування регуляторів росту впливає на формування показників, від яких врожайність огірка знаходиться в безпосередній залежності, а саме: на біометричні показники та фотосинтетичний потенціал культури.

Постановка завдання. У зв'язку з наведеним ми вивчали, який з досліджуваних регуляторів росту виявиться найбільш ефективним у плані збільшення параметрів стебла та листків огірка, у найбільшій мірі сприятиме зростанню фотосинтетичного потенціалу культури.

Методика досліджень. Досліди виконували в умовах ННВВ Уманського національного університету садівництва на гібриді огірка Афіна F1 впродовж 2011–2013 рр. Насіння огірка перед сівбою замочували в розчинах препаратів протягом 18–20 годин: при застосуванні Івіну на 2 л води використовували 20 мг препарату; при використанні Емістиму С і Біолану 1 мл препарату додавали до 2 л води. Повторність досліду – триразова. Ґрунт – чорнозем опідзолений важкосуглинковий, вміст гумусу в орному шарі 3,2–3,3%.

Висоту головного стебла визначали за допомогою мірної лінійки. Товщину стебла біля кореневої шийки вимірювали з допомогою штангенциркуля. Площу верхніх листків визначали за методикою В. І. Камчатного [8]. Фотосинтетичний потенціал посівів огірка – за методикою А. О. Нічипоровича [9]. Кількість листків на рослині визначали шляхом обрахунку. Вимірюванню і спостереженню підлягало по 10 контрольних рослин у трьох повтореннях кожного із варіантів досліду.

Виклад основного матеріалу. Визначення біометричних показників рослин огірка у фазі цвітіння

показало, що вони змінювалися при застосуванні регуляторів росту у бік збільшення порівняно з контролем І.

Так, у 2011 році довжина головного стебла при застосуванні Івіну перевищувала контроль на 2,6 см, тоді як за використання Емістиму С – на 5,0 см (достовірно при НІР₀₅ 3,6 см). Найдовше стебло у огірка, згідно результатів досліджень, формувалося при застосуванні Біолану – на 6,7 см більше за контроль. Одночасно з збільшенням довжини головного стебла відбувалося і його потовщення – на 0,04; 0,09 і 0,11 см відповідно до варіантів досліджу, що достовірно при НІР₀₅ 0,1 см (табл. 1).

Кількість листків на рослині при використанні регуляторів росту рослин також мала тенденцію до збільшення. Очевидно, кількість листків проти контрольного варіанту зростала у зв'язку з певним прискоренням фенологічних фаз росту і розвитку рослин огірка. Так, при використанні Івіну кількість листків на рослині зроста проти контролю на 0,6 шт, за дії Емістиму С – на 1,4 шт та у разі застосування Біолану – на 2,1 шт, що достовірно при НІР₀₅ 1,1 шт.

Відомо, що для оптимального проходження фотосинтезу посів повинен мати необхідну площу листової поверхні. Однак слід розуміти, що надлишкова листової поверхні не сприятиме високій врожайності культури, оскільки частина листків буде затінена верхніми ярусами. Ця затінена частина не лише не дасть продуктивної віддачі, а є небажаною, оскільки на її формування використовується багато поживних речовин. Визначення листової поверхні рослин огірка показало, що застосування регуляторів росту сприяло наростанню листової поверхні у межах, властивих даному гібриду. Тобто приріст площі листя за дії РРР повністю використовувався рослиною для нагромадження пластичних речовин і формування врожаю.

Таблиця 1

Біометричні показники рослин огірка гібриду Афіна F₁ у фазі цвітіння залежно від застосування регуляторів росту, 2011 р.

Варіант досліджу	Довжина головного стебла		Товщина стебла		Кількість листків на рослині		Площа листків на 1 рослину	
	см	до конт-ролю, %	см	до конт-ролю, %	шт	до конт-ролю, %	см ²	до конт-ролю, %
Без обробки (контроль)	49,5	100	0,95	100	15,0	100	1300	100
Івін	52,1	105	0,99	104	15,6	104	1370	105
Емістим С	54,5	110	1,04	109	16,4	109	1420	109
Біолан	56,2	114	1,06	112	17,1	114	1460	112
НІР ₀₅	3,6		0,10		1,1		100	

Зокрема, при дії Івіну приріст листової поверхні проти контролю становив 70 см², при застосуванні Емістиму С – 120 см², а найвищий приріст фотосинтетичної поверхні було отримано у разі використання Біолану – на 160 см² більше за контроль, що достовірно при НІР₀₅ 100 см².

При дослідженні біометричних показників рослин огірка гібриду Афіна F₁ у фазі масового плодоношення нами встановлено, що на різних варіантах досліджу вони були різними, що залежало від препарату, яким оброблялося насіння перед посівом (табл. 2). Так, у 2011 році довжина головного стебла

огірка при застосуванні Івіну збільшилася проти контролю на 6,8 см (на 4%). Більш активно вплинуло на ріст стебла огірка у довжину дія Емістиму С та Біолану. У цих варіантах досліджу довжина головного стебла перевищувала контроль відповідно на 12,7 та 19,5 см (відповідно на 8 і 13%) при НІР₀₅ 10,1 см. Поряд із збільшенням довжини стебел рослин огірка нами було відмічено і їх потовщення. Так, зокрема, при дії Івіну товщина стебла зроста проти контролю на 0,03 см (на 3%), при застосуванні Емістиму С – на 0,16 см (на 5%), а найтовщі стебла були при дії Біолану – на 0,19 см (8%) більше за контроль при НІР₀₅ 0,13 см.

Таблиця 2

Біометричні показники рослин огірка гібриду Афіна F₁ у фазі масового плодоношення залежно від застосування регуляторів росту, 2011 р.

Варіант досліджу	Довжина головного стебла		Товщина стебла		Кількість листків на рослині		Площа листків на 1 рослину	
	см	до конт-ролю, %	см	до конт-ролю, %	шт	до конт-ролю, %	см ²	до конт-ролю, %
Без обробки (контроль)	155,5	100	1,14	100	26,0	100	2790	100
Івін	162,3	104	1,17	103	27,5	106	2970	106
Емістим С	168,2	108	1,30	105	28,2	108	3095	111
Біолан	175,0	113	1,33	108	29,3	113	3265	117
НІР ₀₅	10,1		0,13		2,2		289	

Одночасно з наведеними показниками спостерігалось певне збільшення кількості листків на одній рослині, що, можливо, пов'язано із пришвидшеним настанням фенологічних фаз росту і розвитку у порівнянні з контролем. Так, у варіанті досліджу із застосуванням Івіну кількість листків на одній рослині перевищувала контроль на 1,5 шт, за внесення Емістиму С – на 2,2 шт та при застосуванні Біолану – на 3,3 шт, при НІР₀₅ 2,2 шт, що у відсотках перевищувало контроль відповідно на 6, 8 і 13%. Поряд із збільшенням кількості листків на одній рослині закономірно відбувалося і наростання площі листової поверхні однієї рослини – на 6, 11 і 17% більше за контроль відповідно до досліджуваних препаратів.

Визначення біометричних показників рослин огірка у 2012 році виявило, що їх абсолютні значення дещо зменшилися у порівнянні з 2011 роком. Очевидно, це сталося внаслідок вищої середньодобової температури повітря і меншої його вологості у 2012 році. Проте залежність зміни біометричних показників від застосування препаратів залишалася такою ж.

Так, зокрема, у фазі цвітіння довжина головного стебла при дії Івіну, Емістиму С і Біолану зроста проти контролю відповідно на 1,7; 3,6 і 6,1 см, а його товщина збільшилася відповідно на 0,02; 0,06 і 0,12 см, що достовірно відповідно при НІР₀₅ 3,2 та 0,05 см (табл. 3).

Кількість та площа листків на рослині, як і у 2011 році, також мала тенденцію до зростання. Кількість листків збільшилася при дії Івіну, Емістиму С і Біолану відповідно на 0,7; 1,3 і 1,9 шт (при НІР₀₅ 1,3 шт), тоді як їх площа – на 50, 120 і 165 см² (при НІР₀₅ 87 см²).

Довжина головного стебла у фазі масового плодоношення за 2012 рік перевищувала контроль при

застосуванні Івіну на 4,6 см (на 3%), а при дії Емістиму С – на 10,5 см (на 7%) (табл. 4). Як і у 2011 році, найдовше головне стебло формувалося у разі застосування Біолану – на 16,3 см (11%) більше за контроль, що достовірно при НІР₀₅ 10,1 см. Товщина стебла огірків при застосуванні Івіну, Емістиму С і Біолану зростає проти контролю І відповідно на 0,04; 0,10 і 0,14 см (на 4, 10 і 13%) при НІР₀₅ 0,06 см.

Таблиця 3
Біометричні показники рослин огірка гібриду
Афіна F₁ у фазі цвітіння залежно
від застосування регуляторів росту, 2012 р.

Варіант досліджу	Довжина головного стебла		Товщина стебла		Кількість листків на рослині		Площа листків на 1 рослину	
	см	до конт-ролю, %	см	до конт-ролю, %	шт	до конт-ролю, %	см ²	до конт-ролю, %
Без обробки (контроль)	44,1	100	0,90	100	14,5	100	1230	100
Івін	45,8	104	0,92	102	15,2	105	1280	104
Емістим С	47,7	108	0,96	107	15,8	109	1350	110
Біолан	50,2	114	1,02	113	16,4	113	1395	113
НІР ₀₅	3,2		0,05		1,3		87	

Таблиця 4
Біометричні показники рослин огірка гібриду
Афіна F₁ у фазі масового плодоношення
від застосування регуляторів росту, 2012 р.

Варіант досліджу	Довжина головного стебла		Товщина стебла		Кількість листків на рослині		Площа листків на 1 рослину	
	см	до конт-ролю, %	см	до конт-ролю, %	шт	до конт-ролю, %	см ²	до конт-ролю, %
Без обробки (контроль)	149,1	100	1,02	100	24,5	100	2710	100
Івін	153,7	103	1,11	104	25,7	105	2860	106
Емістим С	159,6	107	1,17	110	26,7	109	3015	111
Біолан	165,4	111	1,21	113	27,5	112	3175	117
НІР ₀₅	10,1		0,06		2,0		214	

Кількість листків на одній рослині зростає відповідно до досліджуваних препаратів на 5, 9 і 12%. Їх площа перевищувала контроль при дії Івіну на 6%, у разі застосування Емістиму С на 11% та у варіанті досліджу з Біоланом – на 17%.

Облік біометричних показників рослин огірка у 2013 році показав, що їх абсолютні значення зросли у порівнянні з 2012 роком, однак були дещо нижчими проти 2011 року. Це пояснюється тим, що погодні умови у період вегетації культури у 2013 році були більш сприятливими у порівнянні з 2012 роком, однак менш сприятливими проти 2011 року. Проте залежність приросту досліджуваних біометричних показників при застосуванні регуляторів росту рослин залишалася такою ж, як і у попередні роки досліджень.

Так, зокрема, у фазі цвітіння довжина головного стебла при дії Івіну, Емістиму С і Біолану зростає проти контролю відповідно на 2,6; 5,0 і 6,7 см, а його товщина збільшилася відповідно на 0,03; 0,09 і 0,11 см, що достовірно при НІР₀₅ відповідно 4,7 та 0,09 см (табл. 5).

Таблиця 5
Біометричні показники рослин огірка гібриду
Афіна F₁ у фазі цвітіння залежно
від застосування регуляторів росту, 2013 р.

Варіант досліджу	Довжина головного стебла		Товщина стебла		Кількість листків на рослині		Площа листків на 1 рослину	
	см	до конт-ролю, %	см	до конт-ролю, %	шт	до конт-ролю, %	см ²	до конт-ролю, %
Без обробки (контроль)	47,6	100	0,93	100	14,8	100	1280	100
Івін	50,3	106	0,96	103	15,5	105	1340	105
Емістим С	52,0	109	1,02	110	16,1	109	1400	109
Біолан	53,6	113	1,04	112	16,8	114	1435	112
НІР ₀₅	4,7		0,09		1,1		104	

Кількість та площа листків на рослині, як і у попередні роки досліджень, також носила тенденцію до зростання. Кількість листків збільшилася при дії Івіну, Емістиму С і Біолану відповідно на 0,7; 1,3 і 2,0 шт, тоді як їх площа – відповідно на 60, 120 і 155 см², що є достовірним при НІР₀₅ відповідно 1,1 шт та 104 см².

У 2013 році довжина головного стебла у фазі масового плодоношення при застосуванні Івіну перевищувала контроль на 7,1 см (на 5%), а при дії Емістиму С – на 12,0 см (на 8%). Найдовше головне стебло формувалося у разі застосування Біолану – на 18,2 см (12%) більше за контроль (НІР₀₅ 12,0 см). Товщина стебла огірків при застосуванні Івіну, Емістиму С і Біолану зростає проти контролю І відповідно на 0,04; 0,16 і 0,20 см (на 4, 15 і 18%) при НІР₀₅ 0,13 см. Кількість листків на одній рослині зростала відповідно до досліджуваних препаратів на 6, 9 і 13%. Їх площа перевищувала контроль при дії Івіну на 7%, при обробці насіння Емістимом С на – 11% та у варіанті досліджу з Біоланом – на 17% (табл. 6).

Таблиця 6
Біометричні показники рослин огірка гібриду
Афіна F₁ у фазі масового плодоношення
від застосування регуляторів росту, 2013 р.

Варіант досліджу	Довжина головного стебла		Товщина стебла		Кількість листків на рослині		Площа листків на 1 рослину	
	см	до конт-ролю, %	см	до конт-ролю, %	шт	до конт-ролю, %	см ²	до конт-ролю, %
Без обробки (контроль)	153,1	100	1,10	100	25,5	100	2760	100
Івін	160,2	105	1,14	104	27,1	106	2950	107
Емістим С	165,1	108	1,26	115	27,8	109	3060	111
Біолан	171,3	112	1,30	118	28,9	113	3240	117
НІР ₀₅	12,0		0,13		2,1		206	

Також встановлено, що фотосинтетичний потенціал посівів огірка при застосуванні регуляторів росту рослин зростає (табл. 7).

Таблиця 7

Фотосинтетичний потенціал посівів огірка гібриду Афіна F₁ залежно від застосування регуляторів росту рослин, млн. м² діб/га

Варіант досліджу	2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	Фаза росту і розвитку					
	цвітіння	масове плононошення	цвітіння	масове плононошення	цвітіння	масове плононошення
Без обробки (контроль)	0,155	0,779	0,146	0,750	0,152	0,770
Івін	0,157	0,806	0,146	0,769	0,155	0,790
Емістим С	0,159	0,828	0,151	0,800	0,157	0,819
Біолан	0,160	0,855	0,153	0,827	0,158	0,842

Так, зокрема, у 2011 році у фазі цвітіння при застосуванні Івіну, Емістиму С і Біолану ФПП перевищував контрольний варіант відповідно на 0,002; 0,004 і 0,005 млн. м² діб/га, тоді як у фазі масового плононошення – відповідно на 0,027; 0,049 і 0,076 млн. м² діб/га.

Визначення показника ФПП у 2012 році показало, що його зміни були аналогічними 2011 року і залежали від формування листової поверхні на рослині від застосування РРР. Так, у фазі цвітіння показник фотосинтетичного потенціалу посівів при дії Івіну був на рівні контролю, при застосуванні Емістиму С перевищував контроль І на 0,005 млн. м² діб/га, а при дії Біолану – на 0,007 млн. м² діб/га. У фазі масового плононошення показник ФПП перевищував контроль у варіантах із застосуван-

ням Івіну, Емістиму С і Біолану відповідно на 0,019; 0,050 і 0,077 млн. м² діб/га.

Дослідження показника ФПП огірка у 2013 році показало, що він, як і у попередні роки досліджень, змінювався у відповідності до обробки насіння культури перед посівом тим чи іншим регулятором росту рослин. Абсолютні значення показника ФПП, як і решта біометричних показників, перевищували 2012 рік, однак дещо поступалися 2011 року, що пов'язано з деякими відмінностями вегетаційного періоду у роки досліджень. Так, зокрема, у фазі цвітіння при обробці насіння огірка розчином Івіну показник ФПП зріс проти контролю на 0,003 млн. м² діб/га, у разі використання Емістиму С – на 0,005 млн. м² діб/га і найвищим був при застосуванні Біолану – на 0,006 млн. м² діб/га більше за контроль. Визначення показника ФПП у фазі масового плононошення показало, що він також змінювався залежно від препарату, яким оброблялося насіння огірка перед висіванням. І за дії Івіну, Емістиму С і Біолану він зріс відповідно на 0,0200; 0,049 і 0,072 млн. м² діб/га.

Висновки. Передпосівна обробка насіння огірка вітчизняними регуляторами росту рослин є дієвим заходом для істотного збільшення довжини та товщини головного стебла рослин огірка, кількості та площі листків на рослині, також при цьому зростає фотосинтетичний потенціал посівів. Однак найбільш ефективним з дослідних варіантів виявилось передпосівне замочування насіння огірка у розчині регулятора росту рослин Біолан. Це сприяло формуванню головного стебла, що за довжиною та товщиною перевищувало контрольний варіант на 8–14%, а площа листків, що на ньому сформувалися – на 12–17%. Також у цьому варіанті досліджу істотно збільшувалося значення фотосинтетичного потенціалу посіву огірка. Обробка насіння Емістимом С та Івіном виявилася дещо менш результативною.

Список літератури:

1. Корнієнко С. І. Концептуальні основи розвитку овочівництва та забезпечення продовольчої безпеки / С. І. Корнієнко, В. П. Рудь, О. О. Кіях, Л. А. Терьохіна // Овочівництво і баштанництво. – Вип. 58. – 2012. – С. 7–17.
2. Горьовий В. П. Особливості формування оптових ринків плодоовочевої продукції / В. П. Горьовий // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 9. – С. 60–61.
3. Медведєва Г. О. Біохімічний склад корнішона гібридів огірка / Г. О. Медведєва // Зб. наук. пр. ННЦ «Інститут землеробства НААН». – 2011. – Вип. 3–4. – С. 158–162.
4. Кравченко В. А. Вплив регуляторів росту рослин на посівні якості насіння помідора / В. А. Кравченко, І. Л. Гавриць // Науковий вісник НАУ. – К., 2006. – Вип. 100. – С. 105–108.
5. Шевелуха В. С. Новый этап в развитии теории и практики фитогормональной регуляции растений / В. С. Шевелуха // Регуляторы роста и развития растений в биотехнологиях: Тез. докл. 6-й Международной конф. – М.: МСХА, 2001. – С. 3–6.
6. Пономаренко С. П. Створення та впровадження нових регуляторів росту рослин в агропромислому комплексі України / С. П. Пономаренко // Фізіологія рослин в Україні на межі тисячоліть. Том 1. Київ. 2001. – С. 75–378.
7. <http://www.agrobiotech.com.ua/uk/primenenie-2/ovoshchnye-2/ogurtsy-2>
8. Мойсейченко В. Ф. Основи наукових досліджень у плідництві, овочівництві, виноградарстві та технології зберігання плодоовочевої продукції / В. Ф. Мойсейченко. – К.: УМКВО, 1992. – 344 с.
9. Камчатный В. И. Определение площади листьев овощных культур с цельнокрайней и рассеченной пластинкой / В. И. Камчатный, Г. А. Синковец // Вісник сільськогосподарської науки. – К.: Урожай, 1997. – № 1. – С. 35–36.

Заболотный А.И., Заболотная А.В.

Уманский национальный университет садоводства

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ РЕГУЛЯТОРОВ РОСТА ПРИ ВЫРАЩИВАНИИ ОГУРЦА

Аннотация

Изучено влияние обработки семян огурца перед посевом на некоторые биометрические показатели и фотосинтетический потенциал культуры, так как от величины данных показателей в прямой зависимости находится формирование величины будущего урожая. Установлено, что наивысшие значения изучаемых показателей получено в случае использования для предпосевной обработки семян огурца регулятора роста растений Биолан, тогда как применение Эмистима С и Ивина дало несколько меньшие результаты. При обработке семян огурца Биоланом длина и толщина главного стебля, количество и площадь листьев на растении превышали контрольный вариант от 12 до 17%.

Ключевые слова: огурец, регулятор роста, биометрические показатели, фотосинтетический потенциал.

Zabolotniy O.I., Zabolotna A.V.

Uman National University of Horticulture

EFFICIENCY OF APPLICATION THE REGULATORS OF GROWTH AT THE GROWING OF CUCUMBERS

Summary

The influence of cucumber seed treatment a plant growth regulators before sowing on the some biometric parameters and photosynthetic potential of plant culture, since on the size of the above parameters directly dependent is formation of the future harvest. It is established that the highest values of the studied parameters obtained when used with the purpose of pre-treatment of seeds of cucumber plant growth regulator Biolan while applying Emistym C and Ivin gave the slightly worse results. Under the applications of growth regulator Biolan the length and thickness of the of the main stem, number and area of leaves on the plant exceed the control variant from 12 to 17%.

Keywords: cucumber, growth regulator, biometric parameters, photosynthetic potential.

УДК 635-2

НАЙПОШИРЕНІШІ ЗАХВОРЮВАННЯ PRUNUS PERSICA В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стецько Н.М., Чекан Т.Ю., Шейдик К.А.

Ужгородський національний університет

Розкрито особливості формування персика і нектарина для підвищення продуктивності, що є неможливим без дослідження хвороб які мають прямий вплив на формування, якість та зовнішній вигляд плодів. Показано відмінності між ними в проходженні фенологічних фаз, стійкість проти хвороб та шкідників, що є важливим при проведенні агротехнічних заходів і складанні систем захисту.

Ключові слова: персик, хвороби, захист, інтенсифікація, рослини.

Постановка проблеми. Для такої поширеної по всій території України культури як персик знання сортових особливостей, стійкості проти хвороб та шкідників є важливим при проведенні агротехнічних заходів і складанні систем захисту. В умовах інтенсифікації садівництва поряд з високою товарністю та якістю плодів персика звичайного та нектарина значна увага приділяється підвищенню продуктивності, що є неможливим без дослідження хвороб які мають прямий вплив на формування, якість та зовнішній вигляд плодів. Радикальним засобом захисту рослин і зниження втрат урожаю від ураження хворобами є селекція імунних сортів. У сортів є два види імунітету: природний і набутий. Природний імунітет – це властивість не уражатися тієї чи іншою хворобою завдяки непридатності або недоступності нападу на нього мікроорганізмів.

Аналіз останніх досліджень. Для достовірної оцінки ураження персика хворобами досліджування проводилися на базі Ботанічного саду Ужгородського національного університету [1].

Персик – назва виду плодових дерев і одноім'яних фруктів сімейства розоцвітих. Це одна з найважливіших плодових культур субтропіків і помірно теплих країн.

Нектарин – це фруктове дерево, плоди якого дуже схожі на персик, але мають гладку шкірку, що є суттєвою відмінністю між ними. Нектарин відноситься до теплолюбних рослин. В період вегетації для гарного росту і розвитку потрібно багато теплих та сонячних днів. Доросле дерево витримує морози до -32°C. Але вже при -22°C повністю пошкоджуються квіткові бруньки.

Існує два види персиків, які продемонстровано на рис. 1: опушені (звичайні) і гладкі (нектарин) (рис. 1).

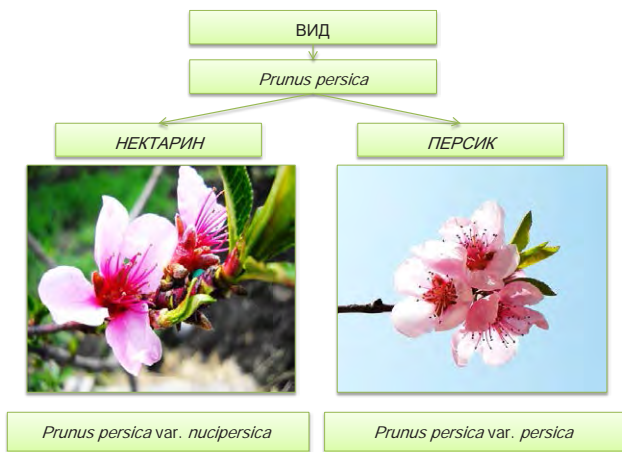

Рис. 1. Види персика (*Prunus persica*)

Нектарин може вирости до семи метрів, має зубчасте листя, рожеві квітки і зеленувато-жовті плоди в діаметрі до чотирьох сантиметрів. Навесні спочатку з бруньок з'являються квітки, а вже потім листя. Плоди утворюються вже на однорічних гілках.

У фазі посиленого росту пагонів бруньки, які закладаються в пазухах листків, розвиваються повільно через те, що в цей період багато поживних речовин витрачається на утворення вегетативної маси. Помітно ж розвиватися вони починають у фазі загасання або припинення поступального росту пагонів. У цей період при достатній кількості поживних речовин та вологи в ґрунті, а також активній діяльності листкового апарату на різних плодкових гілочках персика та нектарина формуються плодові бруньки. Ріст пагонів у різних сортів відбувається неоднаково.

Тривалість росту залежить від метеорологічних та агротехнічних умов, біологічних особливостей сорту, а також віку рослин (рис. 2).

Якщо навесні та влітку тепла й волога погода, ріст плодкових рослин більш затяжний – 45–90 днів. У посушливі ж роки та на бідних ґрунтах він досить часто триває лише 20–25 днів.

При нормальних умовах пагони в молодих деревах, як правило, припиняють ріст пізніше, ніж у плодоносних. Навіть пагони на одному й тому ж дереві неодноразово припиняють ріст. На кільчатках та букетних гілочках закладання кінцевої бруньки відбувається значно раніше, ніж на плодкових прутках та ростових пагонах.

На периферії крони пагони закінчують ріст пізніше, ніж всередині її. Недостатня забезпеченість плодкових рослин вологою і поживними речовинами навесні та влітку обумовлює передчасне припинення їх росту. У більшості плодкових порід за нормальних умов погоди, живлення і водопостачання відмічають один цикл росту пагонів. Проте у таких порід, як абрикос і персик, часто спостерігають два, а інколи й три цикли росту пагонів за вегетаційний період.

На молодих деревах, які тільки вступають у плодоношення, плодові бруньки формуються раніше, ніж на старих. На одному і тому ж дереві бруньки утворюються в першу чергу на кільчатках, а потім – на інших плодкових гілочках. Тепла погода (середньодобова температура понад 15°) прискорює закладання плодкових бруньок, а холодна – затримує.

На Закарпатті плодові бруньки здебільшого починають закладатися з в першій половині червня до середини серпня, але як по-

казали дослідження, утворення плодкових бруньок можливе і в пізніший час – у вересні і навіть жовтні. Найінтенсивніше закладаються плодові бруньки в період закінчення росту пагонів. У персика процес закладання та формування плодкових бруньок триває близько 2,5 місяця. Закладання квіткових бруньок починається з формування покривних лунок у молодих вічок і закінчується в цьому ж році здебільшого утворенням маточки і тичинок.

Навесні наступного року відбувається даліше формування їх до утворення статевих клітин.

Погодні умови Закарпатської області за роки проведення досліджень знаходилися в сильному коливанні відносно середніх величин багаторічних спостережень і суттєво вплинули на продуктивність сортів, які вивчалися та визначенні рівня адаптивності, пластичності і стійкості проти дії шкідників та збудників хвороб. За останні роки відмічено майже щорічне сильне перезволоження у кінці липня – серпня, що сприяє виникненню захворювань, що пошкоджують рослину та плід. Тому дослідження та виведення сортів персика і нектарина стійких проти хвороб і шкідників є важливим завданням (рис. 3).

В останні десятиліття на Закарпаття інтродуковані десятки сортів нектарину вітчизняної та зарубіжної селекції. З числа раніше вивчених сортів тільки нектарин Київський був рекомендований для широкого розмноження та промислового вирощування. Виявилося, що у вологому кліматі Карпат нектарини більш чутливі до борошнистої роси, ніж переважна більшість опушених персиків. Хвороба уражує не тільки молоді пагони, але й плоди. Тому виникла потреба створювати сорти, що пристосовані до ґрунтово-кліматичних умов Карпат. Генетична природа нектарина досить добре вивчена, оскільки переважна більшість його біологічних та господарських ознак успадковується за простою монофакторною схемою Г. Менделя (Хессе, 1981; Шоферистов, 1995; Заяць, 1995). Зокрема, наявність чи відсутність ознаки опушення шкірки плоду керується єдиним локусом з двома алелями: домінантна G визначає фенотип з опушенням, а рецесивна g – визначає голоплідність. Селекційна робота з нектаринами розпочата в 1971 р. і на початковому етапі полягала у вивченні генетичної природи нектарина та особливості передачі спадкових ознак [2].

При схрещуванні нектаринів з опушеними персиками у першому поколінні всі гібриди були з опушеними плодами. У другому поколінні спосте-

Фенологічні спостереження фаз розвитку			
Персик (<i>Prunus persica</i> var. <i>persica</i>)		Нектарин (<i>Prunus persica</i> var. <i>nucipersica</i>)	
	12.03.2014	Набувляння квіткових і листкових бруньок	14.03.2014
	19.03.2014	Розпускання вегетативних бруньок	22.03.2014
	22.03.2014	Розпускання генеративних бруньок та поява бутонів	27.03.2014
	26.03.2014	Початок цвітіння	02.04.2014
	08.04.2014	Кінець цвітіння	16.04.2014
	20.04.2014	Зав'язування плодів	03.05.2014
	10.05.2014	Початок формування плодів	24.05.2014
	23.07.2014	Достигання плодів	20.08.2014
	26.09.2014	Початок осінньої зміни кольору листків	29.09.2014

Рис. 2. Фази розвитку персика (*Prunus persica*)

рігається розщеплення у співвідношенні 1:3 (одна частина голоплідних). Серед нащадків сортів нектарина Лола, Говер, Анасанний, Красний, Плоский не вдалося виділити жодного перспективного сіянця. Тому можна зробити висновок, що їх в Україні не варто використовувати як вихідні форми для гібридизації. Більше ефективно використовувати нові інтродуковані сорти такі як: СтаркДелішес, СтаркРедГолд, СтаркСангло, КримсонГолд, Флейвортоп, Мей Гранд, Фантазія, Нектаред 4 та ін. Серед гібридних сіянців № 7-94 (Старк Ред Голд х Київський) відібрано перспективну форму № 7-94-12, яка є порівняно стійкою до грибних хвороб і дає плоди високих товарних якостей.

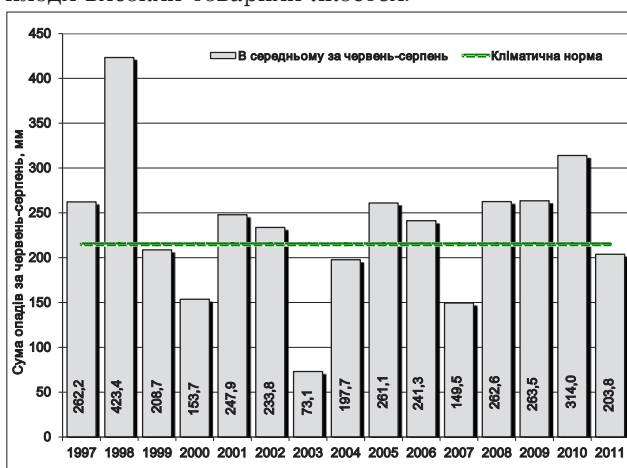

Рис. 3. Вологозабезпеченість вегетаційного періоду в низинній зоні Закарпаття за 1997-2011 роки

Нектарин висаджують подалі від звичайного персика або інших фруктових дерев лише тому, що є велика ймовірність зараження загальними захворюваннями. Нектарин більшою мірою уражається грибними захворюваннями, такими як: моніліальний опік, борошниста роса, кучерявість листків (рис. 4).

Борошниста роса (*Sphaerotheca pannosa* Lev.). Хвороба проявляється на всіх кісточкових плодів культур переважно на листках і пагонах, а на персику і на плодах у вигляді білого повстяного нальоту, на якому, пізніше з'являються чорні крапки – клейстотеції грибів. Уражені пагони зупиняються в рості, верхівки їх деформуються, часто відмирають, уражені листки деформуються, складаються вздовж центральної жилки, засихають і передчасно опадають. Джерело інфекції на персику – уражені пагони, в яких зимує грибиця, на інших кісточкових культурах – клейстотеції, які зберігаються на обпалених уражених листках [3].

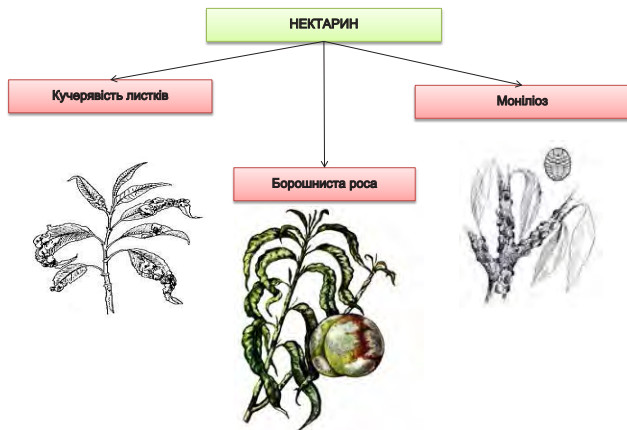

Рис. 4. Поширені грибні захворювання нектарина

Найпоширенішими хворобами персика є захворювання, що відображені на рисунку 5.

Вертициліоз (*Verticillium*). Хвороба проявляється на початку літа у вигляді раптового в'янення листків з одного боку крони або окремих гілок чи цілого дерева. Листки скручуються, в'януть і засихають, але не опадають і залишаються довго висіти на гілках. Це гостра форма протікання хвороби. При хронічному розвитку хвороби спостерігається поступове пожовтіння, побуріння і обпадання листків. У першу чергу жовтіють і опадають листки, які знаходяться всередині крони на плодівих гілочках, розміщених біля основи скелетних гілок. Кора і луб уражених гілок мають цілком, здоровий вигляд. Гриб розвивається тільки в провідній системі деревини. Джерело інфекції – мікросклероціфівів у ґрунті, які зберігають життєздатність до 8-10 років, і грибиця, що розвивається в ґрунті на органічних рештках.

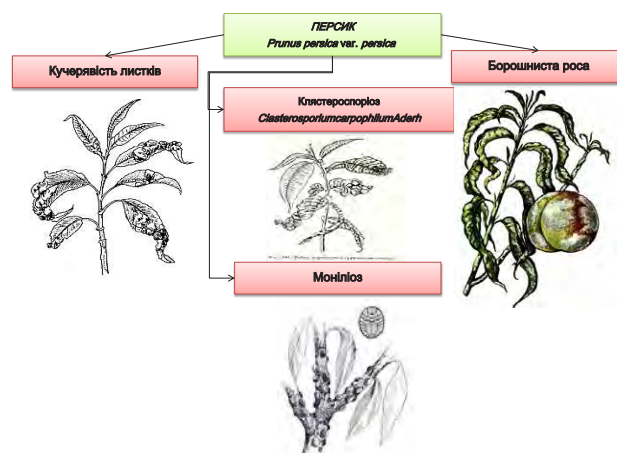

Рис. 5. Хвороби персика

Клястероспоріоз (*Clasterosporium carpophilum Aderh*). Ознаки хвороби проявляються на всіх надземних органах рослин – листках, квітках, бруньках, зав'язі, плодах, гілочках і пагонах. На листках спочатку виникають дрібні червонувато-фіолетові або малиново-бурі плями, які збільшуються поступово і досягають у діаметрі до 2-3 мм. Тканина в місцях ураження відмирає і набуває світло-коричневого забарвлення. Уражені гілочки, пагони і бруньки стають чорними, блискучими і відмирають. Квітки стають бурими, засихають і також відмирають. На зав'язі та плодах утворюються злегка вдавлені, пурпурові дрібні плями. Тканина в місцях плям відмирає і випадає або залишається на плодах у вигляді коростинок. Із тріщин виділяється камедь, яка зразу ж застигає. Плоди в результаті ураження стають однобокими, уражена тканина всихається до кісточки. Джерело інфекції – грибиця і конідії патогена, які зимують під камеддю в місцях уражень.

Моніліоз (*Moniliascinerea Bonord*). Хвороба проявляється на всіх кісточкових плодів культур у вигляді двох форм: моніліального опіку і плодової гнилі. Моніліальний опік проявляється навесні у вигляді раптового в'янення й засихання квіток, відмирання плодівих гілочок і однорічних пагонів. У вологу погоду на уражених органах з'являються попелясто-сірі подушечки –конідіальнеспороношення гриба. Плодова гниль проявляється в літньо-осінній період, при формуванні та достиганні плодів. Спочатку з'являються бурі плями, які швидко ростуть і охоплюють весь плід. Поверхня уражених плодів вкрита попелясто-сірими подушечками. Уражені плоди зморщуються, засихають, муміфі-

куються. Частина їх залишається на дереві до весни. Джерело інфекції – грибиця в уражених пагонах і муміфікованих плодах [4].

Кучерявість листків – дуже небезпечне захворювання персика, яке викликає гриб *Eoascusdeformans* Fuck (*Taphrinadeformans* Tub.), що продемонстровано на рисунку 6. [2] Збудником хвороби є голосумчастий гриб. Встановлено, що паразитарна стадія збудника кучерявості листків персика проявляється рано навесні, зразу після розпукування бруньок. Особливістю гриба є те, що основна маса спор знаходиться під лусочками квіткових та листкових бруньок. Оскільки персик починає розвиток з квіткових бруньок – то спочатку дерево уражують спори, що знаходяться під лусочками квіткових бруньок. Після цвітіння розвиваються листкові бруньки, які дають новий інфекційний фон розвитку хвороби. Найбільш сприйнятливий період персика до ураження збудником кучерявості – від початку розпукування бруньок до досягнення 8-10-денного віку. Пластинки хворих листків деформуються, потовщуються, набувають жовтого та червоного забарвлення, стають крихкими і засихають. Через 8-12 днів після прояву хвороби на уражених листках як з верхнього, так і з нижнього боків розвивається сумчасте спороношення гриба у вигляді білого або сірого воскоподібного нальоту. Поширення сумкоспор збудника хвороби починається в середині травня, максимуму досягає в кінці травня і триває до середини червня. Цей період співпадає з розвитком зав'язі і формуванням бруньок у персика. У дощову прохолодну погоду з уражених бруньок у кінці травня розвиваються не тільки хворі листки а й пагони, що мають спочатку світло-зелений, а потім жовтий колір і пригнічений приріст. Листки на таких пагонах ланцетоподібні і розвиваються у верхній частині пагона. До початку липня хворі пагони засихають. Втрати врожаю за сильного ураження можуть становити 100%, а в кінцевому результаті дерева швидко гинуть (засихають). В кінці сезону, після збирання урожаю починають формуватись бруньки наступного року. У цей час спори потрапляють на поверхню бруньок і поступово закриваються наступними лусочками, формуючи запас інфекції на наступний рік. Спори збудника кучерявості листків персика, поширюючись по саду в період вегетації та спокою, потрапляють практично на всі органи рослин. Але найбільш придатним живильним середовищем є камедь. Зберігаючись у ній, збудник хвороби має можливість нагромаджуватись і спричинити нове зараження дерев [3].

Хвороба пошкоджує листя і кінці молодих пагонів з самого початку їх росту. Листки скручуються, потовщуються, стають ламкими. Верхівки молодих пагонів теж потовщуються, викривляються і на-

бувають ненормальної форми. Масовий розвиток хвороби спостерігається під час вологої затяжної весни при температурі 16-18°C, але з'являється за хворювання при 8-10°C тепла. З підвищенням температури до 20-23°C зараження листків і пагонів припиняється.

Рис. 6. Листки персика, пошкоджені кучерявістю

Щоб забезпечити гарантований захист дерев від кучерявості листя, потрібно провести два якісні обприскування дерев 3%-ним розчином бордоської рідини в строки настання фаз повного спокою та початку набування бруньок, також застосовують 4%-ну бордоську рідину, дія якої триває 110 днів (3%-ної тільки 80 днів).

На Закарпатті ураження персика кучерявістю листя настає в середньому 5 квітня. Однак в зими з тривалими відлигами, які сприяють ранньому набуванню бруньок, спори проростають вже в лютому – березні

Запізніле весняне обприскування може бути безрезультатним, бо після того як спори вже проростуть, у молодих листках ніякі хімічні засоби не зможуть припинити розвиток міцелію гриба. Заражені дерева важко переносять це захворювання. Якщо своєчасно не вжити заходів, то пошкоджене листя в кінці травня осипається, дерева виснажуються і через 3-4 роки гинуть. Своєчасне дворазове обприскування бордоською рідиною захищає їх від цієї небезпечної хвороби.

Сортів, стійких проти кучерявості листя, немає. Тому без обприскування вирощування персика в умовах Карпат неможливе. [2]

Висновки. Таким чином, виділено чотири основні захворювання персика, що мають негативний вплив на формування врожаю та якість продукції, зумовлені кліматичними умовами Закарпатської області.

Список літератури:

1. Довідник для дачних та індивідуальних господарств 2010-2011 (рекомендації із захисту рослин).
2. Заяць В.А. Персик у Карпатах. – Ужгород: Карпати, 1988. – 125 с. : іл., табл.
3. Плідівництво – за редакцією А.О. Грицаєнко – К.: «Врожай», 2000. – 432 с.
4. Плідові, ягідні культури і технологія їхнього оброблення / Під ред. В.І. Якушева – М.: Агропромиздат, 1988. – 543 с. : іл.

Стецко Н.М., Чекач Т.Ю., Шейдик К.А.
Ужгородський національний університет

РАСПРОСТРАНЕННЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ PRUNUS PERSICA В ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Раскрыты особенности формирования персика и нектарина для повышения производительности, что невозможно без исследования болезней имеющих непосредственное влияние на формирование, качество и внешний вид плодов. Показано различия между ними в прохождении фенологических фаз, устойчивость к болезням и вредителям, что является важным при проведении агротехнических мероприятий и составлении систем защиты.

Ключевые слова: персик, болезни, защита, интенсификация, растения.

Stecko N.M., Chekan T.U., Sheydik K.A.
Uzhgorod National University

FREQUENTLY DISEASES OF PRUNUS PERSICA IN THE TRANSCARPATHIAN REGION

Summary

The features of formation peaches and nectarines for performance, which is impossible without, study of diseases that have a direct impact on the formation, quality and appearance of the fruit. Showing the differences between them in the pursuit of phenological phases, resistance to diseases and pests that are important during farming practices and the preparation of protection.

Keywords: peach, disease protection, intensification, plants.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ДО ПРОБЛЕМИ КРИТИКИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Бурий А.Р.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Проаналізовано підстави критики просвітницької ідеології у поглядах окремих представників європейської культури. На конкретних прикладах з історії культури й літератури доведено, що Просвітництво не було добою виняткової домінації інтелектуалізму. Досліджено популярні у той час культурні феномени як форми антипросвітницької свідомості.

Ключові слова: просвітництво, розум, антипросвітництво, преромантизм, сентименталізм, містицизм, гедонізм, лібертинаж.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Особливе місце епохи, яка охоплює XVIII ст., відображене в отриманих нею епітетах («доба розуму», «епоха Просвітництва»). Факт присвоєння імені «Просвітництво» начебто досить переконливо говорить про те, які культурні сили здобули перемогу в результаті вікової боротьби раціоналізму та ірраціоналізму, науки й містики, реалістичної й ідеалізувальної орієнтації художньої творчості, демократизму та монархізму, буржуазних і феодальних відносин (щоправда, перемога ця була здебільшого суто ідейною, на практиці ж зберігалася формальне панування і феодальної монархічної системи, і релігії в тій чи тій модифікації).

«**Май мужність користуватися власним розумом!**» – так І. Кант визначив суть умонастроїв своєї епохи. Термін «Просвітництво» остаточно був закріплений саме після виходу Кантової статті «Відповідь на запитання: що таке Просвітництво?» (1784). Основна мета Просвітництва, за Кантом, – вільне використання людського розуму для прогресивного перетворення суспільства. Позбавлення від усіх соціальних негараздів просвітителі вбачали у поширенні знань. «Просвітництво – це коли людство переростає власноруч накинуте неповноліття. Неповноліття є нездатністю користуватися своїм розсудком без керівництва з боку когось іншого. Власноруч накинуте неповноліття – таке, причина якого полягає не в нестачі розсудку, а у браку рішучості й мужності користуватися ним...» [3, с. 29–30].

Перемога розуму (або ж, радше, віра в його перемогу) – характерна ознака епохи. Носіям ідеології Просвітництва було притаманне схилення перед розумом, віра в його безмежні можливості й перетворювальну силу. **Водночас – як реакція на Просвітництво – наприкінці XVIII ст. сформувався опозиційний до нього рух, який пізніше отримав назву контрпросвітництва.** Еміль Фарє (1847–1916) пізніше зауважив: «XVIII століття, не бажаючи бути під впливом будь-якої традиції, відкинуло традицію, що містила в собі досвід нації, спаливши й знищивши здобутки минулого. XVIII століття повинне було усе відшукувати й перелаштовувати заново» [цит. за: 4, с. 286].

Аналізуючи останні публікації, присвячені аналізу критики Просвітницької ідеології, відзначимо фундаментальну працю Н. Дейвіса, у якій, зокрема, обстоюється думка про те, що «навколо так званої Доби розуму існує певна аура наївності. В ретроспективі видається дивним, що так багато видатних європейських умів надавали такої великої уваги одній людській здібності – розумові – коштом решти здібностей. Можна висувати, що наївність такого розподілу мала призвести до катастрофи, і Доба розуму справді скінчилася катастрофою у формі страшних революційних років» [1, с. 595]. Ідеологи Просвітництва робили ставку на нову людину, подекуди вільну від спадщини тієї чи тієї філософ-

ської, релігійної чи літературної традиції. Однак, як свідчить історичний досвід, усі експерименти, пов'язані з позбавленням людини від традицій, закінчувалися трагічно.

За Б. Реїзовим, «основним аргументом на користь будь-якого державного насильства слугувало «державний інтерес» або «державна необхідність». Посилання на «благо народу» було достатнім виправданням будь-яких актів будь-якого уряду. Теорія державного інтересу, заснована на правилі «мета виправдовує засоби», викликала заперечення» [5, с. 18]. Як влучно зауважив М.С. Каган, «хоча в цьому типі культурі безумовно панувало раціоналістичне мислення, однак більш розлого й послідовно окреслювалася потреба самого Просвітництва в емоційному самопізнанні, самооцінці й самостверженні людини... Культура Просвітництва продовжила суперечку про пріоритет Розуму або Почуття ... Таким чином, «раціоналізм» неправомірно вважати синонімом «Просвітництва»» [2, с. 146].

Сьогодні піддається серйозному сумніву й вироблена в епоху Просвітництва ідеологія прогресу в різних формах. Дискредитація минулого видається умовою зусиль, спрямованих до майбутнього, з якого почнеться справжня історія людини – господаря своєї долі й творця власного щастя. Найважливіші драми нашої доби, невміння контролювати хід науково-технічного прогресу, його двозначність, «прокляті» питання буття, що залишаються без відповіді, – сукупність цих та інших факторів зумовила в тому числі й криза ідей прогресу.

Безсумнівним є одне: далеко не всі ідеї просвітників виявилися життєздатними, їхню істинність не варто абсолютизувати. **Завдання статті,** отож, полягає у висвітленні основних напрямів критики просвітницької ідеології. Його реалізація пов'язана з комплексною науковою темою кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка «Діалектика духовних процесів» (реєстраційний номер 0110U003047).

Виклад основного матеріалу. Едмунд Берк (1729–1797) – англійський державний діяч, член Парламенту, публіцист, мислитель – вів активну політичну й громадську діяльність. І якщо у поглядах на управління англійськими колоніями мислитель був лібералом, то у внутрішньополітичному житті часто обстоював позиції консерватизму, основоположником британської моделі якого він, власне, і вважається. У зрілій політичній діяльності Берк виступав за лояльніше ставлення до англійських колоній у Північній Америці, критикував англійське управління Ірландією, особливо за дискримінацію католиків. Був проти намагань англійського короля Георга III підсилити свою владу й доводив потребу створення політичних партій, які були б виразниками інтересів груп громадян і які б обстоювали свої чіткі і ясні принципи. Однак Велика французька революція поклала край давній дружбі

філософа з лібералами, які привітали революційні події у Франції, тоді як Берк уважав їх демонстрацією охлократії. У книзі «Роздуми про Французьку революцію» (1790) Берк виклав переконання про те, що свобода може бути тільки в рамках закону й порядку, а всі реформи мають здійснюватися еволюційним способом.

Корінь зла, яке уособлює просвітницька ідеологія, мислитель вбачав у відстороненні від традицій і спадкових цінностей (в тому числі управлінських). Берк вважав, що кожна революція нищить духовні ресурси суспільства й культурно-ідеологічний набуток століть. Радикалізмові французьких революціонерів він протиставив британську конституцію та її засади: турботу про політичну спадковість і природний розвиток; повагу до політичних традицій і конкретних правових норм замість абстрактної ідеї закону, чи його сурогату духу закону. Берк був переконаний, що будь-який перерозподіл власності завжди веде до множення в суспільстві несправедливості й загрожує соціальною катастрофою. Зазначав він і розбіжності між інтересами різних соціальних верств, зокрема, між інтересами бідних і багатих. Утім, і тут, на думку мислителя, суперечності повинні слугувати основою гармонії. Майнова нерівність є найефективнішим стимулом до праці, без якого існування цивілізації взагалі неможливе. Водночас зрівняльний переділ власності не задовольнив би потреб незаможних. Проблема бідності може розв'язуватися тільки поступово, з розвитком виробництва.

Жозеф Марі де Местр (1753–1821) пройшов надзвичайно цікавий життєвий шлях, який позначився на його філософських поглядах. У молоді роки брав активну участь у діяльності французького масонства. Але в результаті дуже розчарувався в ідеях масонів і лібералів, почав заперечувати значення французької революції, відмовився від просвітницького світогляду, перейшовши на радикальні католицькі й монархічні позиції. Цікаво, що де Местр не був сліпим апологетом соціального порядку, що передував Великій французькій революції. Свій ідеал він убачав не в майбутньому, а в минулому. Недолікам сучасної йому доби протиставляв ідеал католицько-феодалного середньовіччя. Якщо масони-ліберали вважали «альтернативною сакральністю» нове світське суспільство свободи, рівності й братерства, то де Местр пропонував для цього повернутися до джерел, протиставляючи сучасності не утопію майбутнього (революцію), а утопію минулого – Реставрацію.

На думку де Местра, фундаментом праворозуміння мала стати релігія, без якої будь-яка наука безплідна і навіть шкідлива. Конституція – це постановою Бога, і розум людини безсилий в ній щось змінити чи сформулювати її норми у систематизованому, писаному вигляді. Справжня конституція – це те, що «не можна покласти у кишеню», її зміст у божественній волі, яка визначає долю кожного народу, залежно від етапу його історії, кількості населення, традицій, менталітету, географічного розташування тощо. Конституцію як небесний припис люди розуміли раніше, коли цілком підпорядковувались волі Бога. Зразки справжнього конституційного устрою де Местр вбачав у рабовласницькому суспільстві, позаяк «людина занадто зла, щоб бути вільною», у середні віки, тобто за доби хрестових походів, інквізиції, панування релігійних орденів, лицарства і єдиновладного, абсолютного монарха, влада якого встановлена саме божественною, історичною конституцією. Рабство, нерівність – це найцивілізованіший природний стан людини, а несправедливість – основний закон світобудови, за яким

вищі й сильні індивіди поглинають нижчих і слабших. Тому війна для де Местра була проявом дії світового закону, воєнка – знаряддям цього закону, злочини і покарання – вічними й необхідними проявами світового порядку, природної гріховності людини, а кат – вершиною порядку, який спирається на силу страху. Без ката політична світобудова, небесна законність перетворяться на хаос, а держави, створені за божественною конституцією, припинять своє існування назавжди. Відтак де Местр дійшов висновку, що єдино законною є влада абсолютного монарха. Повернутися до цивілізації – означає ліквідувати наслідки сатанинських революцій, відновити чинність старих, неписаних, історичних конституцій, реставрувати конгломерат абсолютних монархій, об'єднати зусилля світської і духовної влади у боротьбі проти інакомислення.

Варто також нагадати, що **XVIII ст. не було епохою виняткової домінації інтелектуалізму. Розвів окультизму містицизму** виявився у вшануванні знаменитого італійського авантюриста Алессандро Каліостро (1743–1795, справжнє ім'я – Джузеппе Бальзамо, в інтерпретації Александра Дюма – Жозеф Бальзамо). Чутки про його чудесні здібності стрімко ширилися всією Європою. Казали, що Каліостро легко викликає душі померлих, перетворює свинець у золото, читає думки. У Санкт-Петербурзі Каліостро «вигнав диявола» з юродивого Василя Желугіна, повернувшись до життя новонародженого сина графа Строганова, запропонувавши Потьомкіну потроїти його золоту готівку з тією умовою, що одну третину золота візьме собі. Той, будучи найбагатшою людиною Європи, погодився на це винятково для розваги. Два тижні після того золото було зважено і піддано аналізу. Що зробив Каліостро – залишилося невідомим, але золотих монет дійсно стало більше рівно втричі. Після довгих мандрів по Єгипту і Європі він зблизився з німецькими масонами. Отримуючи величезні грошові кошти з масонських лож, він почав вести у Лондоні розкішне життя й старанно займався благодійністю. Люди вірили, що він володіє філософським каменем.

Ще одна незвичайна подія в культурному світі Європи відбулась у 1745 р.: шановний і всіма визнаний вчений, який займався математикою, астрономією, механікою, гірничою справою, тобто найсерйознішими, точними науками, який навіть удостоївся звання почесного члена Петербурзької академії наук, оголосив себе «ясновидцем», «духовидцем» і сповістив світові, що сам Бог доручив йому розкрити людям справжній зміст Біблії. Це був швед Еммануель Сведенборг (1688–1772), який видав тлумачення Біблії під назвою «Небесні таємниці». Невдовзі появились друком «Апокаліпсис відкритий», «Істинна християнська релігія», «Мудрість янгольська про божественне провидіння» та ін. Це наробило багато галасу у XVIII ст. Сведенборг проголошував: світ населений духами, вони спілкуються один з одним, а також іноді і з людьми за суворого ієрархічного системю. Люди, які досягли певних ступенів праведної досконалості, отримують можливість спілкуватися з ними. У праці «Про небеса, про світ духів і про пекло» Сведенборг висунув дуже цікаву версію посмертного існування, яка йому дана, як він запевняв, «з перших рук». У книзі йдеться про те, що зовнішній вигляд ангела не відрізняється від людського. Щобільше, все, що є на небесах, відповідає тому, що є у людей. При цьому людина зберігає всі свої звички, схильності і улюблені заняття, на підставі яких вирушає в ту чи ту область потойбічної реальності. І пекло створюють самі люди власними поганими думка-

ми, справами й манерами. Й.В. Гете, який з його тверезим розумом не надто шанував різну чортівню, скористався, проте, у «Фаусті» спиритуалістичним реквізитом Сведенборга й містика XVI ст. француза Мішеля Нострадамуса (1503–1566). Фауст навіть ніби повторює шлях Сведенборга. Подібно до нього, він займався півжиття науками. Потім, відчувши марноту набутих знань, звернувся до магії, щоб досягнути «таємниці буття», «всесвіту внутрішній зв'язок», «усе, що лежить в основі» – до ірраціональної сфери, куди за допомогою розуму немає доступу.

Упродовж століття ширилися різні секти (у Франції, зокрема, діяла секта ілюмінатів, до якої належав письменник Жак Казот (1719–1792), який був великим прихильником кабалістики); набула значної ваги організація масонів – спочатку в Англії, потім і в усьому світі (вона існує дотепер із центром у США). Певна частина літераторів Європи була захоплена цією містикою: світ для них ніби роздвоївся на видимий, реальний, і прихований, таємничий. Пізнання іншого, таємничого світу вимагало особливих, позалогічних, ірраціональних засобів. Одним із таємних товариств, які отримали загальну назву «ілюмінатів» (буквально – «освянених»), була секта мартіністів, послідовників португальського теософа Мартінеша Паскуаліса. З ними і зближився Ж. Казот в середині 1770-их років. Біографічна легенда пов'язує його вступ до таємного товариства з виходом у світ повісті «Закоханий диявол» (1772). Якщо справжні обставини, що призвели Казота в секту мартіністів, залишаються до кінця нез'ясованими, то з більшою певністю можна встановити час і причини його розходження з ними. Воно настало на початку Французької революції через незгоду з політичними поглядами мартіністів. Тодішній глава секти Сен-Мартен і його послідовники вітали революцію, покладаючи на неї надії соціального перетворення суспільства в душі їхніх ідей. Натомість Казот залишався до кінця прихильником монархії і навіть намагався за допомогою емігрантських аристократичних кіл організувати втечу Людовіка XVI (влітку 1792 р.). Його листи потрапили до рук революційної влади, він був заарештований, засуджений і страчений. Загибель на ешафоті, а також заняття містикою і зв'язок з таємними сектами та окремими особами, що користувалися репутацією «ясновидців», послужили приводом для біографічної легенди, яка оточила ім'я Казота романтичним ореолом і принесла йому в XIX ст., в епоху романтизму, значну популярність. Літературні віяння, що наклали відбиток на його «Закоханого диявола», знаменували кризу просвітницького раціоналізму. У повісті письменник не вдається до раціоналістичного мотивування та викриття уявної фантастики. Навпаки, від самого початку світ надприродних явищ і духів в постає як такий, що реально існує. Фантастика проходить крізь усю повість не як зовнішня орнаментальна подробиця, а як рівноправний елемент людського буття, втілений в Бйондетті – таємничій істоті, що володіє загадковою владою, і водночас наділеній конкретними психологічними й побутовими рисами живої жінки. Чарівна дівчина, яка називає себе Сильфідою і виявляється у фіналі повісті Вельзевулом, пристрасно закохана і, крім того, діловито передбачлива в практичних питаннях, самовіддана і, попри те, досить досвідчена в еротичних спокусах, смиренно покірлива спочатку і вимогливо-деспотична наприкінці, – цей складний, витканий зі суперечностей образ поєднує в собі життєву реальність та психологічну правдоподібність.

Під час розквіту абсолютизму **гедонізм** був одним з визначальних життєвих принципів так званого «галантного століття» у психології європейських аристократів XVIII ст. в Європі, і особливо у Франції в часи правління Людовіка XV. Одними з визначальних рис «галантного століття» були фаворитизм, відособленість королівського двору, культ насолод як основний життєвий принцип. При цьому поняття «галантність» включало в себе такі різко протилежні тенденції, як проголошення жінки «богинею» і «володаркою дум», і, з іншого боку, – використання її як безправного об'єкта, «знаряддя» для отримання задоволень. «Доба елегантності» йшла пліч-о-пліч з добою безсоромності. З одного боку, вищі класи та всі, хто наслідував їх, з іще не баченим шалом вхопилися за мистецтво елегантного життя, розкіш та витонченість виявлялися геть у всьому: в одязі, палацах, обставі, в музиці та колекціях. Водночас серед усіх класів відбулося значне пом'якшення суспільних, а надто сексуальних звичаїв. Згодом сексуальну свободу вже не просто терпіли, але й хизувалися нею» [1, с. 614]. Після довгої перерви (на думку Н. Дейвіса – доки тривала Реформація) кожному, хто хотів, знову було вільно поводитися легковажно. «Для тих, кому дозволяли статки і здоров'я, надмірності в уборах, пиятиці, їжі та сексуальних утіхах стали звичайною справою» [1, с. 614]. Тож не дивно, що XVIII ст. запам'яталось також своєрідною програмою **лібертинізму**, яка залишає позаду навіть вихідні пункти т.зв. «сексуальної революції» XX століття. Лібертенами називали у XVIII ст. прихильників вільної, гедоністичної моралі. У Франції існувала навіть особлива лібертенська субкультура як скандально-епатажна форма **антипросвітницької свідомості**. Чого вартує лише постать Донасьєна Альфонса Франсуа де Сада, більш відомого як маркіз де Сад (1740–1814). Гедоністично-еротичні устремління він довів до патологічної межі, щоправда, подаючи це викриттям вдач французької аристократії й духовенства, які свої сексуальні вакханалії пояснюють відповідністю законам природи. «Так, один з персонажів «120 днів Содому», «звеличуючи розпусту, доводив, що вона закладена в самій природі і що, чим більше він віддається різним збоченням, тим більше він природі служить. Його думка зустріли оплесками...». Ця «філософія» сприймається пародією на руссоїстський культ природи, так само як багато описаних в романі ситуації – пародією на еротичну поезію й живопис доби кризи французького абсолютизму. Опис свободи сексуальної поведінки здається пародією на просвітницький ідеал свободи особистості. «До якої міри зневажаємо ми ті узи, які, як ви вважаєте, непорушно поєднали нас з вами» – вигукував теоретик розпусти – і тому не повинно бути жодних моральних заборон: «Для нас вбити жінку – та що я кажу «жінку»! – Вбити будь-яку людину так само легко, як прихляпнути муху» [2, с. 147–148].

Важливим започаткуванням у мистецтві XVIII ст. стала поява течій, котрі не мали власної стилістичної форми і не потребували її вироблення. Такою найзначнішою течією був сентименталізм, пов'язаний з просвітницькими уявленнями про властиві людині джерела доброти й чистоти, що втрачаються з первісним природним станом. Цілком логічно, що встановлення гармонії в культурі Європи можливе було лише при розвитку паралельно з культом Розуму якоїсь альтернативи, яка виявилась у формуванні культу Почуття. Роман «Сентиментальна подорож» Лоренса Стерна дає назву цілому художньому явищу. Почуття в сентименталізмі описуються як «природні почуття» «природної людини», пристрасні якої лише ошляхетнюються розумом. Ідейними передумовами сентименталізму були розчарування

в позитивній ролі цивілізації, сумніви щодо можливості «царства розуму», декларованого ідеологами Просвітництва. Сентименталізм протиставив культові розуму культ почуттів, у цьому сенсі кредо сентименталізму може бути окреслене словами Ж.Ж. Руссо: «Розум може помилятися, почуття – ніколи» – ось ключ до етики й естетики сентименталізму з його культом художника (живописця, романіста, поета тощо) як наставника роду людського у мандрівці світом почуттів. Сентименталізм ще пориває з Просвітництвом. Його споріднюють із ним демократичні ідеї, симпатії до найбільш вразливих верств населення. Він радикальніший від Просвітництва в плані політичному або ж перебуває у вкрай «лівих» його рядах, але він вже пориває з Просвітництвом в поглядах на розум, на роль розуму як в особистому, так і в суспільному житті.

Не у всіх проявах емотивістської орієнтації культури XVIII ст. відчувається потяг до гармонійної цілісності відображеного мистецтвом духовного світу особистості – вона мала подекуди відверто антираціоналістичний характер. Паралельно з розвитком просвітницького мистецтва протягом всього століття, наче «тінь», існував його антипод – сукупність різних художніх явищ, яка сьогодні визначається терміном преромантизм. Якщо стосовно мистецтва початку XVIII ст. можна говорити лише про окремі преромантичні тенденції, то у другій його половині й, особливо, наприкінці преромантизм виливається в дуже впливовий рух. Подібно до інших перехідних мистецьких явищ він не складається в закінче-

ну систему, але вносить свій особливий відтінок у твори різних жанрів і видів мистецтва. Преромантична концепція світу й людини – це ніби екстраполяція глибокого суспільного розладу на загальну картину буття. Дійсність видається неблагополучною, часом жахливою. Це зовсім не те неблагополуччя, яке виправляється розумом, як думали просвітники, не той жах, від якого один крок до раю, як це раніше уявлялося художникам бароко. У творах преромантиків світ несумірний людині, чужий для неї, це світ незнайомий, далекий, що живе своїм космічним, архаїчним або екзотичним життям, він сповнений тривоги, небезпек, несподіванок, а звідси впливає, що людина – зовсім не найвища цінність і ніяка не міра усіх речей. Важливою у художній концепції преромантизму була думка про існування потойбічних сил. Ці сили – породження фантазії, не керованої просвітницьким Розумом. «Сон розуму породжує чудовиськ» – тема, яка пронизує творчість авторів цього напрямку.

Висновки. Усе це свідчило про те, що людина вочевидь не вичерпується здоровим глуздом, а згадані явища є більшою мірою виявом ренесансного людиноцентризму, аніж просвітницької ідеології. **Епоха Просвітництва відтак породила і культивувала протилежну логіцистичній ірраціоналістичну тенденцію, яка вочевидь вимагає більш розгорнутого дослідження.** Це був час, коли увагу починали привертати уява й фантазія – вони розширювали уявлення про світ, природу, стосунки людини та Всесвіту, стосунки людини з її прихованими проявами.

Список літератури:

1. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – 1464 с.
2. Каган М. Введение в историю мировой культуры. Кн. 2 / М.С. Каган. – СПб.: Петрополис, 2003. – 320 с.
3. Кант И. Ответ на вопрос: Что такое Просвещение? / Иммануил Кант; [пер. с нем. Ц.Г. Арзаканьян] // Кант И. Собрание сочинений: в 8 тт. – Т. 8. – М.: Чоро, 1994. – С. 29–37.
4. Полікарпов В. Лекції з історії світової культури / В.С. Полікарпов. – К.: Т во «Знання», КОО, 2006. – 359 с.
5. Рейзов Б. Между классицизмом и романтизмом / Б.Г. Рейзов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1962. – 257 с.
6. Строев А. Те, кто поправляет фортуна: авантюристы Просвещения / А.Ф. Строев. – М.: НЛО, 1998. – 400 с. – (Научное приложение. Вып. XIV).

Бурый А.Р.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

К ПРОБЛЕМЕ КРИТИКИ ИДЕОЛОГИИ ПРОСВЕЩЕНИЯ

Аннотация

Анализируются основания критики идеологии Просвещения во взглядах некоторых представителей европейской культуры. На конкретных примерах из истории культуры и литературы доказано, что Просвещение не было эпохой исключительного доминирования интеллектуализма. Исследованы популярные культурные явления как формы антипросветительского сознания.

Ключевые слова: Просвещение, разум, антипросветительство, преромантизм, сентиментализм, мистицизм, гедонизм, либертинизм.

Buryj A.R.

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

ENLIGHTENMENT IDEOLOGY: PROBLEMS OF CRITICISM

Summary

In the article the author analyzes the Enlightenment ideology as reflected in the ideas of certain representatives of European culture. On the basis of examples taken from the history of European literature and culture, the author proves that Enlightenment was not the epoch of extreme intellectual domination and investigates the contemporary popular culture phenomena as the forms of anti-Enlightenment worldview.

Keywords: Enlightenment, reason, anti-Enlightenment, pre-Romanticism, sentimentalism, mysticism, hedonism, libertinage.

ПУБЛІЧНЕ І ПРИВАТНЕ: НЕОБХІДНІСТЬ КОРДОНІВ ЧИ КРИЗА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Волковинська В.О.

Фонд Президентів України
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Стаття присвячена з'ясуванню первинних підстав для пошуку меж між приватним і публічним. Описується інтерпретативна складова такого пошуку. Проблема кордонів між публічним та приватним полягає у виробленні певної інтерпретації цієї опозиції. Вона не повинна протиставляти публічне особистому, закритому, таємному так однозначно. Інтерпретація публічного повинна дозволяти відрізнити індивідуалістичну поведінку у відкритому просторі політики та дійсно публічну поведінку індивідів навіть у повсякденному та тривіальному виконанні обов'язків громадянина.

Ключові слова: публічне, приватне, межі публічного, межі приватного, публічна дія.

Постановка проблеми. Публічний простір соціальної реальності викликає неабиякий інтерес сучасних науковців. На перехресті соціально-філософських та політичних досліджень поняття «публічне» виявляється наріжним каменем намагань і знайти, і відновити сенс концептів демократії, громадянського суспільства, політичного життя, а також показати сучасний невтішний стан публічної сфери (Р. Сеннет). Водночас поняття приватного, протиставлене публічному, повсякчас з'являється в різному роду описах сьогодення, коли намагаються описати брак соціальної, політичної активності індивідів та дають загальну оцінку сучасному суспільству як «індивідуалізованому суспільству» (З. Бауман). Відповідно, постає питання про межі між сферами приватного та публічного, зміщення яких і призводить до названих феноменів. З'ясуванню первинних підстав для пошуку меж між приватним і публічним, а також інтерпретативної складової такого пошуку і присвячена дана робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розмежування приватного і публічного в різних аспектах торкалися Х. Арендт, Ю. Хабермас, З. Бауман, Дж. Дьюї, Р. Сеннет, Р. Файн, М. І. Зейдель, Ю. А. Красін, В. В. Скобелева, О. В. Ходус, Т. В. Черепанова, Л. Г. Фишман.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Публічне і приватне як в буденному, так і в науковому дискурсі зазвичай фігурують як тожодні опозиції суспільне – особисте. Так, приватне постає цілком зрозумілим – це приватне життя, життя вдома і сам дім – приватна власність. Відповідно, публічне – спільне, життя поза домом, осяжне та видиме для інших з їх спільними інтересами. Інтерпретація опозиції публічне – приватне зосереджується в основному на питанні кордонів між ними та дискусії щодо того, яка ж сфера з цих двох виходить за власні межі понад допустиму норму. Однак, наведені напрями інтерпретації цих понять містять у собі певні неясні припущення, що зміщують саму проблематику у невластиву їй площину.

Мета статті. Для вирішення питання кордонів між приватним та публічним слід переглянути самі основи інтерпретації цих понять. Мета даної роботи полягає в експлікації наявних стратегій розуміння приватного і публічного для того, щоб переосмислити проблему їх розмежування.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація звернень до поняття публічного показує намагання повернути в обіг саму ідею політичного в той час, коли поняття демократії таку місію виконувати більше не може. Саме тому Х. Арендт розпочинає історію публічного із опису ідеалу демократії – Афіньської агори. Описуючи постання полісу та виокремлення публічної діяльності, вона стверджує: «Згідно з грецькою думкою людську здатність до політичної

організації треба не тільки відокремлювати від природного співжиття, в осередді якого стоять домогосподарство і сім'я, але навіть підкреслено протиставляти йому» [1, с. 34]. Водночас, як вказує Шпіраз Досса, «Арендт не має симпатії до приватності, оскільки це почуття незмінно і не перебіраючи ставиться до всього як до об'єкту вимогливого особистого інтересу» [11, с. 60]. Х. Арендт протиставляє публічності сферу приватного життя, що підкорена необхідності підтримувати біологічне існування і пов'язаним із нею ризикам корисливості та егоїзму. Приватне життя людина має просто тому, що існує, а ось щось специфічно людське можна вбачати тільки у житті публічному. Все «домогосподарство» опиняється у сфері приватного тому, що воно завдячує своїм існуванням лише співжиттю людей, а от для існування публічного потрібно щось більше.

Х. Арендт наголошує на тому, що публічна сфера повинна бути чітко відмежована від приватної – разом із приватною власністю та мотивами приватного збагачення. «Просте розрізнення між приватним і публічним відповідає сфері домогосподарства з одного боку, простору політичного з іншого, а ці області існували як різні, строго відокремлені одна від одної одиниці щонайменше з початку античного міста-держави» [1, с. 39], – вважає Х. Арендт. Публічне набуває всіх рис омріяної афінської демократії як сфера, де люди захищають інтереси суспільства в цілому, а власні справи, пов'язані із необхідністю забезпечувати життєдіяльність індивідів, залишають осторонь. При цьому приватне описується як життя у власному домі, тобто дещо таке, що має просторову форму – що можна залишити позаду, із чого можна вийти. Власне «Відсутність прірви, яку давні повинні були перетинати, щоб перевершити вузьку область домогосподарства і «піднятися» до області політики є сутнісно сучасний феномен» [10, р. 33]. Таким чином, визначення публічного як сфери політичної дії включає в себе і вимогу існування такої прірви, а значить – чіткої межі із приватним.

Х. Арендт вважає, що криза публічного виникає разом із виходом домогосподарства із приватної сфери у простір суспільного. Таку конфігурацію суспільства, коли економічна діяльність виходить за межі приватного та стає головним спільним інтересом, тим єдиним, що хвилює всіх, вона називає соціумом: «Соціум є та форма спільного життя, де залежність людини від її подібних заради самого життя і нічого іншого досягає публічної значущості і де внаслідок цього види діяльності, що служать лише підтриманню життя, не тільки виступають на відкритій публічній сцені, а й сміють визначати собою обличчя публічного простору» [1, с. 61-62]. За допомогою такого термінологічного повороту сучасне нам суспільне життя характеризується як

таке, що позбавлене публічного (і політичного, відповідно, теж). Відмінність між політичним і соціальним фіксується у різних значеннях латинського та грецького термінів *zoon politicon* та *animal socialis*: «Якщо грецьке слово передбачало поліс, то римський термін передбачає будь яку угоду, байдуже в яких цілях» [4, с. 85]. Важко сказати, чи можливо було уникнути становлення спільної економічної діяльності як основи соціального життя і чи можна хоча б теоретично окреслити шлях перетворення політичної сфери, сфери публічного само розуміння і діяння, на таку основу. Однак, важливо відзначити протиставлення всього, що пов'язує людину із необхідністю підтримувати власне існування, всього, що породжується необхідністю спільного проживання людей та публічного як особливої сфери діяльності людини, її «другого життя». Власне, вихід приватних інтересів (які розуміються як майнові, особистісні, економічні потреби) у сферу відкритості та загальної зацікавленості і є початком кінця публічного.

Фактично, Х. Арендт здійснює крок ототожнення публічного з політичним у межах прагнення віднайти сутність політичного як такого. Для цього вона використовує ідею публічного простору, в якому індивіди є вільними насамперед від економічних відносин. Відбувається це завдяки тому, що у публічному просторі немає місця егоїстичним мотивам. Поряд із цим, головними складовими публічності дослідниця вважає відкритість та спільність цього простору [1, с. 65-69]. Тобто, головні умови публічності – відкритість діяльності та залучення до цієї діяльності певної колективності [12, р. 5]. Такий хід думки здається цілком природним, адже відсутність матеріальної зацікавленості індивідів у публічному просторі робить непотрібним будь-які «покрови», а суспільно значуща діяльність здійснюється у самому серці цього суспільства, а не у маргінальних зонах. За цими критеріями афінську агору дійсно можна вважати джерелом публічності як такої.

Визнання відкритості та спільності як основних якостей публічного поряд із прагненням виділити його як окрему сферу, окреме «місце» діяльності людей призводить до наступного висновку: публічне є унікальним простором, обмеженим, з одного боку, тим, чому не вистачає відкритості, – державним; з іншого боку – тим, що позбавлене спільності, тобто приватним. Так, публічність починає сприйматись протилежним контролю та недосяжності для вільного огляду, що приписують сфері державного. Тому стверджують, що «публічна сфера належить до явищ зі «змінною географією». Вона максимально стискається при тоталітаризмі і розширюється в умовах демократії» [2, с. 127]. Публічне ставиться в залежність від певних умов – від державного устрою, що має здатність змінювати публічне ззовні. Як простір, що можна обмежити, створивши матеріальні перешкоди.

Такий крок в описі публічності не є рідкісним явищем. Поняття публічного часто використовується для критики державного, тобто всього, що є цілком владним і закритим для огляду з позиції приватного життя пересічного громадянина. Так, стосовно стану політичного в радянських державах М. І. Зейдель зазначає, що «Претензії держави на тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя призвели до того, що приватна сфера включала в себе те, що було витіснено з публічної через її ідеологізацію та монополізацію однією категорією громадян – партійною номенклатурою» [3, с. 81]. Публічне уявляється простором свободи реалізації та розгортання політичного. Приватне представлене як сфера прихованого від претензії влади на

контроль громадян. Поняття публічного необхідне у такого типу дискурсі тільки як засіб критики держави у її ставленні до індивіда.

З одного боку, зближення тлумачення публічного із сферою відкритої політичної, громадської діяльності, звільненої від нагляду та контролю держави, здається природним і не викликає зауважень. З іншого боку, ми можемо констатувати, що такий підхід до інтерпретації цього поняття суттєво звужує його зміст. Адже публічне виявляється тільки простором, який держава може дозволити індивіду, а може й заборонити. Якщо існування публічної сфери мислити залежним від умов та заборон, сформованих у певному суспільстві, то сама ідея публічності як здатності індивіда звільнитись від власних інтересів на користь колективних фактично знищується. Якщо публічне можна звужити або розширити ззовні, тоді який сенс у звеличуванні здатності до «другого життя» греків? Для того, щоб виконувати функцію надихаючої ідеї, публічне повинне бути незалежним від державного. Інакше будь-який тріумф публічного можна пояснити тим, що це «було дозволено» тією ж державою.

В іншому випадку, навпаки, обмеженням публічного постає приватне. Досить поширеною є думка, що в сучасному суспільстві індивіди зосереджені на особистому житті, справах, що стосуються тільки їх та невеликого кола оточуючих, більше, ніж на колективних інтересах. Як вказує О. Ходус, ХХІ ст. – це час «падіння інтересу до участі людей в суспільному житті, асоційованій комунікації внаслідок росту тенденції соціальної приватизації» [7, с. 157]. Приватне тут – небезпечний сусід суспільного життя, що володіє здатністю «гасити» прояви активності та єднання дій індивідів. На це натякає і Х. Арендт, коли ностальгічно описує існування «прізви» між приватним і публічним в античному полісі. Коли приватне охоплює всі інтереси індивіда, воно супроводжується «етосом домашнього комфорту, естетизацією та індивідуалізацією побуту» [7, с. 158]. Сучасну людину все частіше звинувачують у байдужості до публічної сфери. Однак, занурення у приватну сферу, що виражається у суспільній пасивності – як таке занурення зазвичай уявляють – не найбільше зло та не та проблема, яку описував З. Бауман в «Індивідуалізованому суспільстві» чи Р. Сеннет у «Падінні публічної людини». По-перше, така байдужість описується так, наче в приватному житті люди досить активні та зацікавлені. По-друге, якщо згадати, що під публічними справами маються на увазі громадські рухи, політика тощо, то стає очевидним, що проблема зміщується: повсякденна поведінка на роботі, в транспорті, в магазинах, в державних установах тощо вважається частиною приватного життя. Але індивідам лише здається, що комунікація з незнайомцями у громадських місцях є малозначущою для процесу соціальних комунікацій в цілому. Насправді суспільне життя складається з таких елементів, і відбувається воно не «десь там серед відомих людей», а завжди і всюди, де є люди. Так, спілкування батьків із вчителями своїх дітей у школі дуже мало стосується приватного життя учасників комунікації. Школа є соціальним інститутом, і, відповідно, взаємодії у межах цього інституту є конститутивними для нього, вони позначаються на тому, яке значення має цей інститут для індивідів, які своїми діями підтримують його існування. Ми ж зазвичай такого типу ситуації сприймаємо як частину особистого життя. Хоча і в такого типу ситуації індивіди так само не беруть на себе відповідальність, не ставлять перед собою далеких цілей тощо, як і в громадському житті. Тому занурення у ці сфе-

ри, по-перше, не є зануренням у приватне життя, а по-друге, не несе з собою значної активності індивіда, яку б можна було б порівняти із пасивністю в інших сферах.

Межі приватного також вважаються такими, що в сучасному суспільстві зазнають утисків. Так, стверджують, що сучасний світ не залишає місця для приватного життя: будь-які приватні відомості про життя індивіда можуть бути оприлюдненими, всюди за ним можна простежити. Здається, що через появу соціальних мереж, блогів, громадянської журналістики все важче стає провести лінію демаркації між приватним та публічним спілкуванням. Однак процвітанню публічності в Інтернет-середовищі не відбувається, адже найчастіше у таких взаємодіях «в суспільний простір проєктуються приватні проблеми, і це відбувається тому, що, намагаючись бути максимально публічною, людина демонструє більше особистого» [9, с. 186]. Ці різні сфери життя індивіда починають змішуватись таким чином, що руйнують одна одну: «анонімність участі дискваліфікує видимі демократичність публічної сфери, а відкритий характер мережевого щоденника нейтралізує кордони, що окреслюють сферу приватну» [5, с. 18]. Ці оцінки підтверджують: публічність не досягається самим лише виходом індивіда на певне відкрите місце, чи то у реальному просторі, чи у віртуальному.

Х. Арендт намагалась представити публічне як позитивне, цінне явище у політичному просторі, що характеризується втіленням у ньому ідеї вільного та відкритого управління суспільними справами з рівними можливостями для всіх. Однак така інтерпретація породжує певні проблеми. Сама Х. Арендт визнавала, що у грецькому полісі такого типу публічний простір був можливий тільки за рахунок його аристократичності. І цієї проблеми не вдалось би уникнути і в наш час, адже неможливо побудувати суспільство, у якому абсолютно всі його члени могли б брати участь у політичному житті, – а саме так і бачить дослідниця ідеал публічності. Тому їй доводиться припустити, що політикою не повинні займатись усі. «Це була гірка пігулка, підсолонжена лише без підстави ствердженням «самовідбором» тих, хто зайнятий у суспільному житті, а також правом не бути політиками для тих, хто залишається зайнятим особистим життям» [6, с. 52], – коментує Р. Файн. Отже, публічне як простір вільної політичної діяльності залишається елітарним у тому сенсі, що він не може бути розширеним настільки, щоб вмщати в себе якщо не все, то хоча б більшу частину суспільства.

Описана проблема є питанням не стільки суспільної організації, скільки інтерпретації самого поняття публічного. Публічне суттєво звужується, коли ми його розуміємо як місце колективної відкритої суспільної діяльності. Адже в такому випадку доступність публічного є двозначною: з одного боку, публічне повинне бути відкритим для огляду всіх, іншого – саме ця його риса робить його все більш замкненим для пересічного індивіда. Потрапити в центр такого простору відкритості не так легко, а сам він починає сприйматись як дещо далеке від «звичайного» життя і просторово, і за змістом. Із ситуації повсякденного життя публічне виглядає далеким місцем перебування «відомих діячів», що залишає саме це повсякденне життя у безнадійній темряві прихованості у приватному. Насправді це публічне не допускає у себе індивідів, вони ж не стільки нехтують публічним, скільки захоплені приватним як єдиним досяжним для них сценарієм життя.

Відповідно, визначення спільності характеристикою публічного простору призводить до серйозних наслідків у сприйнятті цього поняття. Так, у повсякденному житті індивід досить рідко має шанс відчути себе частиною певної спільноти. Через відсутність корпоративної політики у багатьох галузях праці індивід не відчуває себе частиною цілого на роботі, так само і е відчуває він себе частиною соціальної групи – свого класу – через тотальну індивідуалізацію суспільства у наш час. Повсякденність як така не дає можливості відчути спільність із людьми, що фактично кожен день оточують індивіда. Для цього потрібні екстраординарні ситуації. Відповідно, практично все життя індивіда поза такими ситуаціями вважається далеким від публічності.

Опис звуження поняття приватного надає О. Ходус, коли доходить висновку, що «сучасні українці продовжують сприймати приватність в традиційному (читай – радянському) сенсі як рівень приховання чого-небудь, насамперед від влади» [8, с. 92]. Автор зауважує, що приватне у його практичному втіленні обмежується моделюванням фізичних перешкод, тобто відгородженням реального (а не метафоричного) простору, в якому діяльність індивіда недосяжна для огляду з боку «ворожих» йому інстанцій. З цього можна зрозуміти, що у такому випадку і публічне розуміють тільки як те, що або не вдалось приховати, або навмисне розкривається. І приватне, і публічне мисляться фактично як інформація, а не як діяльність. Розрізнення приватного і публічного стає справою визначення надійності перешкод для отримання інформації. У руслі такої інтерпретації публічного можна почути про «вторгнення держави в особисте життя», «захист приватних даних» тощо. Якщо ці феномени і мають місце, то питання розмежування приватного і публічного як видозмін соціального вони стосуються мало. Тут роль публічного нівелюється або до ступені відкритості державної, політичної інформації, або до ступені закритості інформації особистої. Навіть Х. Арендт не вдавалась до подібного звуження цих понять, адже для неї публічне – це передусім діяльність, форма «*vita activa*».

Ідея публічного як простору вивільнення політичного імпульсу в умовах спільності та відкритості є в певному сенсі утопічною. Вона може вважатись регулятивною ідеєю і виконувати корисні функції у становленні громадянського суспільства. Однак, проблематичність її полягає не у складності її реалізації, а у самому її змісті: вона визначає, що є публічним та що ним не є, і остання сфера виявляється занадто широкою. В такому варіанті інтерпретації опозиції публічне – приватне до юрисдикції останнього зараховується практично все життя пересічного індивіда, в той час як публічний простір для нього постає тільки як спостережуваний, але не відкритий для участі у ньому. Зосередженість на приватному житті тут виявляється не вибором самого індивіда, до якого можна пред'являти претензії, а фактично безальтернативною даністю. Занурення публічного у політичний дискурс провокує певну трансформацію інтерпретації і публічного, і приватного. Так, публічне мислиться залежним від ступеню його відкритості для спостереження та кількості осіб, що діють у цій відкритості.

В інтерпретації публічного як місця здійснення політичної волі, відкритого для багатьох, закладається, як ми бачили, особливий напрям розуміння публічного. Проблема публічного і приватного починає мислитись в термінах кордонів і меж: тих, що обмежують їх ззовні та тих, що проходять між ними самими. Публічне постає простором, обмеже-

ним закритістю державного з одного боку та індивідуалізмом приватного – з іншого. При цьому обмеження публічного виявляються не так у реальному проникненні державного чи приватного у ті царини, що їм не належать, а в площині інтерпретації цього поняття. Адже саме розуміння публічного як простору вивільнення політичної (або громадської) дії зсуває його межі аж до виключення практично всього життя більшої частини членів суспільства.

Висновки і пропозиції. Великий потенціал нагадування Х. Арендт про протиставлення приватного та політичного як «другого життя» полягає в тому, що воно дозволяє говорити про публічне як про явище штучне, створене людьми завдяки певним зусиллям. Публічне не виникає тільки тому, що люди оселяються скупчено чи діють колективно. Тому жодної фізичної межі між приватним і публічним провести неможливо: публічне не існує саме собою доти, доки самі індивіди не стануть причиною його існування.

Фактична присутність сторонніх у ситуації комунікації не змінює автоматично її характеру з приватного на публічний. Публічність комунікації залежить скоріше від уявлення учасників про себе та одне одного в даний момент: чи визначають вони себе і один одного в якості членів суспільства у соціальній ситуації, ось що важливо. Якщо цього не відбувається, то і «публічна людина» може керуватись особистими мотивами, діяти за логікою приватного життя навіть за умов наявності публіки навколо неї. І ця ситуація не є гіпотетичною: у сучасному суспільстві це поведінка звична та масова. Коли говорять про пасивність мас, їх незацікавленість у публічному житті, слід зауважити, що маси як раз є доволі активними і зацікавленими у публічному житті, але активність ця проявляється в масштабній трансформації публічного простору у місце розігрування драм та комедій приватного життя. Спектр такої трансформації доволі широкий: від трансляції особистого життя у простір масової комунікації до зловживання становищем у суспільстві ради особистого збагачення.

Інтерпретація публічного через опис його кордонів із державним та приватним призводить до суттєвого зміщення проблемного поля дослідження і розуміння публічного: воно постає поняттям, яким послуговуються у вимогах, з одного боку, до державного як втаємниченого, з іншого – до приватного як до індивідуалістичного. Це поняття-вимога не отримує належного висвітлення власного змісту, а виконує лише функціональну роль. До того ж, розуміння співвідношення приватного і публічного в термінах меж та кордонів призводить до звуження самого проблемного питання до встановлення наявності формальних показників діяльності індивідів – відкритості та спільності, тобто спостережуваності та колективності. Коли ж, навпаки, публічне зазнає критики як таке, що не залишає місця для інтимного у житті сучасної людини, то це поняття нівелюється до встановлення факту відкритості інформації для широкого загалу, що не можна навіть порівняти із розумінням публічного Х. Арендт. Тому можна стверджувати, що проблема полягає не так у проведенні кордонів між публічним і приватним, як у виробленні такої інтерпретації опозиції приватне – публічне, що не протиставляла б публічне особистому, закритому, таємному так однозначно. Навпаки, важливо усвідомлювати, що відкритість та досяжність певної дії індивіда ще не робить її публічною. А життя індивіда може містити публічну діяльність навіть тоді, коли вона є лише справою одинака, невідомою широкому загалу. Інтерпретація публічного повинна включати у себе сутнісні характеристики діяльності та настанов індивіда таким чином, щоб вона дозволяла відрізнити індивідуалістичну поведінку у відкритому просторі політики та дійсно публічну поведінку індивідів навіть у тих випадках, коли стосується вона повсякденного та тривіального виконання обов'язків громадянина. Таку інтерпретацію необхідно виробити, оскільки у подальших дослідженнях вона дозволить описати «рельєф» сучасного соціального життя на основі розмежування між публічним та приватним за сутнісними, а не формальними, ознаками та визначити, де саме та за яких умов індивіди діють саме в якості членів суспільства.

Список літератури:

1. Арендт Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / Хана Арендт; [пер. с нем. и англ. В. В. Библикина; под ред. Д. М. Носова]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437 с.
2. Заболотная Г. М. Проблема публичной сферы в современной политической теории / Галина Михайловна Заболотная // Вестник Тюменского государственного университета. – 2004. – № 4. – С. 121-127.
3. Зейдель М. І. Публічне та приватне на пострадянському просторі: проблема демаркації / М. І. Зейдель. – Грані. – 2014. – № 2(106). – С. 79-82.
4. Косич И. В., Мишкинене Ю. Б. Ханна Арендт. Философия и политика / И. В. Косич, Ю. Б. Мишкинене // Вестник Московского университета. Сер. 7 Философия. – 1991. – № 6. – С. 79-92.
5. Скобелева В. В. Взаимоотношения публичной и приватной сфер социального пространства в дискурсе гражданской журналистики / В. В. Скобелева // Вестник Удмуртского университета. Сер.: Философия. Психология. Педагогика. – 2011. – Вып. 1. – С. 15-18.
6. Файн Р. Фетишизм политики: критический анализ работ Ханны Арендт / Роберт Файн // Рубеж. – Сыктывкар, 1999. – № 13/14. – С. 36-64.
7. Ходус Е. В. Приватность как атрибутивная характеристика современного опыта субъектности: к постановке проблемы / Е. В. Ходус // Грані. – 2013. – № 8(100). – С. 156-161.
8. Ходус О. В. От общественного к приватному: актуальные модальности социокультурного бытия / Ходус О. В. // Нова парадигма. – 2014. – Вып. 121. – С. 84-94.
9. Черепанова Т. В. На границе приватного и публичного: социальная рефлексия в медийном пространстве / Татьяна Витальевна Черепанова // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2012. – Вып. 12. – С. 178-187.
10. Arendt H. *The Human Condition* / Hannah Arendt. – University of Chicago Press, 1998. – 370 p.
11. Dossa S. *The public realm and the public self* / Shiraz Dossa. – Wilfrid Laurier University Press, 1989. – 168 p.
12. *Public and private in private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy* / ed. by J. Weintraub and K. Kumar. – University of Chicago Press, 1997. – 399 p.

Волковинская В.А.

Фонд Президентів України

Национальної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

ПУБЛИЧНОЕ И ПРИВАТНОЕ: НЕОБХОДИМОСТЬ ГРАНИЦ ИЛИ КРИЗИС ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена выяснению первичных оснований для поиска границ между частным и публичным. Описывается интерпретативная составляющая такого поиска. Проблема границ между публичным и частным заключается в выработке определенной интерпретации этой оппозиции. Она не должна противопоставлять публичное личному, закрытому, тайному так однозначно. Интерпретация публичного должна позволять отличить индивидуалистическое поведение в открытом пространстве политики и действительно публичное поведение индивидов даже в повседневном и тривиальном исполнении обязанностей гражданина.

Ключевые слова: публичное, частное, границы публичного, границы частного, публичное действие.

Volkovynska V.O.

Presidents of Ukraine Fund

Vernadsky National Library of Ukraine

PUBLIC AND PRIVATE: NEED FOR BOUNDARIES OR THE CRISIS OF INTERPRETATION

Summary

The article is devoted to clarifying the primary grounds for finding the boundaries between private and public. The interpretive component of such a search is described. The problem of the boundaries between public and private is to develop a certain interpretation of this opposition. It should not oppose public to personal, closed, secret so directly. The interpretation of the public should allow to distinguish individualistic behavior in open politic space and actually public behavior of individuals in the everyday and trivial fulfilling responsibilities of a citizen.

Keywords: public, private, public boundaries, boundaries of private, public action.

УДК 168.2

ВПЛИВ СПОСОБУ СТВОРЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ НА ЗМІСТ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ ЧАРУНОК

Готинян-Журавльова В.В.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

В сучасній науці широко використовується процедура класифікації. Визначення класифікації, які наведені в сучасних підручниках з логіки, умовно можна розділити на два класи. До першого класу належать визначення, автори яких вважають, що в основі класифікації лежить логічна операція поділу понять. До другого класу визначень належать такі, автори яких вважають, що в основі класифікації лежить сортування речей. Частково причиною такої двоїстості у визначеннях є спосіб створення класифікації. Він може бути як дедуктивним, так і індуктивним.

Ключові слова: класифікація, поділ понять, сортування речей, визначення, дедуктивний спосіб створення класифікації, індуктивний спосіб створення класифікації.

В XVII-XVIII ст. природничу класифікацію вважалася найбільшою метою вивчення природи і вінцем наукового пізнання. В XIX-XX ст. ситуація дещо змінилася, але сьогодні кожна розвинена наука має в своєму арсеналі методів пізнання класифікацію. Неможна уявити науку без таких відомих класифікацій як класифікація К. Ліннея в біології, таблиця Д.І. Менделєєва в хімії, без геохімічної класифікації елементів, астрономію – без спектральної класифікації зірок. Крім того, існують інші штучні класифікації, як то класифікація мінералів, генетична класифікація мов, цінних паперів, товарів, документів, автомобілів, ретельно розроблена бібліотечно-бібліографічна класифікація, міжнародна статистична класифікація хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям, тощо.

А тому майже усі підручники, посібники з формальної логіки аналізують поняття «класифікація». У більшості з цих підручників класифікація розглядається як вид поділу поняття на співвідповідно рядковані йому поняття за певною підставою. Таке уявлення класифікації як послідовного поділу, корінням сягає до відомого «древа Порфірія», тобто ієрархії понять, які дійсно нагадують собою схему дедуктивної дихотомічної класифікації [1]. Але з часів фінікійця Порфірія наука набула величезний досвід по створенню класифікацій в самих різних своїх розділах. Цей досвід має стати матеріалом для розуміння того, чим насправді є класифікація і як вона формується. Адже, говорячи про класифікацію, ми пригадуємо і відому природну класифікацію – таблицю хімічних елементів Д.І. Менделєєва, і

класифікацію твердості мінералів за шкалою Мооса в мінералогії, які, скоріше є розподілом предметів, речей по класах за тією або іншою ознакою.

Виникає питання: так чим насправді є класифікація – багаторівневим поділом понять або «сортуванням» речей? А звідси і наступне питання: що повинні містити у собі класифікаційні чарунки – видові поняття або реальні речі? Тому **метою даної статті** є аналіз деяких визначень класифікації, що наведені в сучасних підручниках і посібниках з логіки.

Думки провідних філософів і методологів науки розділилися. Так М.Г. Тофтул вважає класифікацію як «складний, багатоступінчатий поділ (тобто система поділів), який проводиться з метою одержання нових знань стосовно членів поділу і систематизації цих знань» [2, с. 44]. І далі «внаслідок класифікації поділюване поняття мислено розбивається на видові поняття, кожне з яких (за наявністю підстави) у свою чергу поділяється на підвиди тощо» [2, с. 44]. І.В. Хоменко визначає класифікацію як «багаторівневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу» [3, с. 71]. А.Д. Гетманова розрізняє класифікацію як «різновид поділу поняття, яка являє собою вид послідовного поділу і утворює розвитку систему, в якій кожній її член (вид) поділяється на підвиди» [4, с. 49]. Е.А. Іванов і В.П. Плавич вважають що про важливість поділу красномовно свідчить те, що ця операція лежить в основі будь-якої класифікації [5], [6]. А.І. Уйюмов вважає, що «якщо ми маємо достатньо складний поділ, де по різних підставах виокремлюються члени поділу першого рівня, які далі поділяються на члени поділу другого рівня, що далі поділяються на члени третього рівня і т.п., то у нас буде не просто поділ, а класифікація» [7, с. 112]. Або ж класифікація – це «особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття, який представляє собою певну сукупність поділу (поділ деякого класу на види, поділу цих видів і т.п.)» [8, с. 102]. Ще в одному словнику зазначається: «Класифікація – багатоступінчатий поділ логічного обсягу поняття. Результатом класифікації є система співвідпорядкованих понять: подільне поняття є родом, нові поняття – видами, видами видів» [9, с. 542].

Іншу думку висловлює Г.І. Челпанов, розуміючи класифікацію як розділення речей по класах згідно до подібностей між ними [10]. Дж. Ст. Міль підкреслював, що одне лише надавання речам загальних імен, акт їх називання вже здійснює класифікацію, тому що усяке називання, яке означає будь-яку властивість, самим цим актом розділяє усі речі на два класи: на ті, що мають класифікацію і на ці ті, які не мають її [цит. за 1]. М.І. Кондаков зазначає, що класифікацією називається «розподіл предметів будь-якого роду на класи згідно з найбільш суттєвими ознаками, що належать предметам даного роду і мають відмінність від предметів інших родів, при цьому кожен клас займає в здобутій класифікації певне постійне місце, і в свою чергу поділяється на підкласи» [11, с. 373]. А.Є. Конверський визначає класифікацію як «систематизацію предметів на основі угоди чи певних практичних міркувань і на основі ознак, що впливають з природи систематизованих предметів» [12, с. 155]. Автори [13] визнають класифікацію за «багатоступеневий, послідовний поділ предметів на групи (класи), при якому кожний клас має своє постійне, певне місце» [13, с. 79]. І ще одне визначення: «класифікація являє собою стійку і, як правило, досить складну систему поділу множини досліджуваних об'єктів на підмножини таким чином, що кожний предмет за-

ймає в цій системі строго визначене місце, опиняється в одній з рубрик, які називаються «класом», «родом», «видом» тощо» [13, с. 188]. Дещо подібно думки дотримується А.Л. Суботін [1]. Аналізуючи підстави класифікації, він вказує на основні елементи класифікації, серед яких є підстава поділу, класифікаційні групи та загальний принцип. Класифікаційну групу, на його думку, «утворюють подібні за своїми властивостями об'єкти; і в змісті поняття, що означає таку групу, уявляються загальні до них подібні властивості» [1]. С.М. Повторєва вважає за класифікацію «розподіл предметів певного роду на взаємопов'язані класи у відповідності з найбільш суттєвими ознаками, властивими предметам даного роду і відмінними від власних ознак будь-яких предметів цього роду» [14, с. 86-87]. В іншій своїй роботі С.М. Повторєва зазначає, що вдала наукова класифікація «глибоко відображає суттєві зв'язки між предметами і явищами» [15, с. 74].

Бувають випадки коли у визначенні класифікації зазначається поділ поняття, а при подальшому аналізі йдеться саме про сортування речей. Так в Філософському енциклопедичному словнику у визначенні йдеться про «багатоступінчатий поділ логічного обсягу поняття» [9, с. 542], а далі зазначається сортування, упорядкування об'єктів. Автори підкреслюють, що як підставу природної класифікації використовують «істотні ознаки, з яких випливає багато похідних властивостей об'єктів, що упорядковуються» [9, с. 542]. А коли йдеться про штучні класифікації «використовуються для упорядкування об'єктів несуттєві їх ознаки, навіть посилення на перші літери імен цих об'єктів (алфавітні покажчики, іменні каталоги і т.п.)» [9, с. 543].

Таким чином, слід зазначити що в логіці немає одностайної відповіді на питання: чим є класифікація і що ж мають містити у собі класифікаційні чарунки. Отже, якщо ми вважаємо, що класифікація це поділ понять і ми будемо працювати з обсягом або зі змістом понять, то ми будемо обмежені існуючими знаннями і поділ відбуватиметься на підставі тих чи інших зафіксованих у змісті ознак цих об'єктів. Але ж класифікація (як зазначено в наведених вище визначеннях) проводиться з метою систематизації і поглиблення вже існуючих знань та отримання нових знань.

Якщо ж ми, умовно кажучи, в процесі класифікування «сортуємо речі», то такого обмеження щодо вже існуючого знання немає і «ми можемо в процесі поділу побудувати достатньо складну дослідницьку програму вияву нових властивостей об'єктів, що класифікуються» [16, с. 11]. Як зазначає І.Я. Чупахін: «Призначення будь-якої класифікації в науках міститься в тому, щоб бути засобом найкращого пізнання об'єктів, що вивчаються, про які до класифікації ще не було сформованих понять» [цит.16, с. 12]. Тобто побудова класифікації може відбуватися й тоді, коли ще немає подільного поняття. Але як можна ділити те, чого ще нема? Тому І.Я. Чупахін вводить інший зміст терміна «класифікація»: «Слово «класифікація» використовується тут як поділ предметів взагалі за будь-якою підставою» [16, с. 12]. Про це зазначає і М.І. Кондаков, наводячи приклад створення Д.І. Менделєєвим таблиці [11]. Така процедура побудови класифікації потребує ретельного аналізу об'єктів, що класифікуються.

Тому в сучасній науковій літературі слово «класифікація» найчастіше використовується, принаймні, в двох значеннях: як найменування вже створеної системи класифікації і як позначення процесу її створення, побудови. Найчастіше для позначення

вже існуючої класифікації використовується термін «класифікація», а для позначення процесу створення – термін «класифікування».

Класифікування, на думку С.С. Розової, не тільки поділ понять, але й поділ предметів. У цьому випадку «процес створення класифікації буде містити у собі дослідження об'єктів, що класифікуються, за деякою програмою, а ні аналіз змісту відповідного поняття, навіть якщо таке вже існує» [16, с. 12]. Далі, «думка про те, що створення класифікації – це не лише поділ понять, а й поділ предметів, в скритому вигляді містить і в традиційному тезисі про те, що процедура створення класифікації може відбуватися як дедуктивним шляхом, так і індуктивним» [16, с. 12].

Таким чином, класифікація безпосередньо пов'язана зі двома логічними операціями: з поділом обсягу поняття і з класифікуванням, тобто впорядкуванням об'єктів за класами, і може відбуватися за допомогою дедукції та індукції.

При дедуктивному способі побудови використовується логічна операція поділу обсягу найбільш загального поняття на класи за певною ознакою. Саме при дедуктивному способі побудови класифікації оперують з поняттями і на основі подібності або відмінності їх ознак встановлюють між ними родо-видові відношення.

При індуктивній побудові класифікації аналізуються окремі об'єкти, що об'єднуються в класи на основі подібності або відмінності в ознаках. Індуктивний спосіб створення класифікації базується на певних правилах: по-перше, із різноманітних групувань подібних об'єктів перевага надається тому, яке базується на найбільшому числі подібних

ознак; по-друге, із числа подібних ознак слід виділити таку, яка буде поєднувати всі інші; по-третє, для того, щоб виокремити специфічні ознаки класу слід порівняти два крайніх представника класу і взяти таку ознаку, який не буде у двох крайніх представників класу. Обрані таким чином ознаки визначають клас і фіксуються його ім'ям в схемі класифікації.

Найчастіше найвищі класи в класифікації створюються дедуктивним шляхом, а найнижчі – індуктивним.

Така двоїсте використання терміну «класифікація» найчастіше розглядається як норма. А тому класифікаційні чарунки можуть містити у собі як видові поняття, так і реальні речі. Оскільки класифікація, на думку багатьох методологів науки, є основою вимірювання і в багатьох визначеннях процедури вимірювання є найближчим до неї родом, то буде цікавим дослідити вплив змісту класифікаційних чарунок на об'єкти, що вимірюються. Скажімо, якщо йдеться про еталонне вимірювання, яке, до речі, теж можна розглядати як класифікацію об'єктів за еталоном, то класифікаційні чарунки будуть містити у собі реальні речі: вимірювані об'єкти. Але вчені часто не можуть знайти потрібні еталони – їх може не існувати взагалі, або вони досить швидко змінюються. Тому в науці існують альтернативні методи вимірювання, такі як шкалування або безеталонне вимірювання. Якщо погодитися із тим, що класифікація є найближчим родом у визначенні поняття «вимірювання», то представляється цікавим як може вплинути спосіб створення класифікації або ж зміст класифікаційних чарунок на саму процедуру визначення.

Список літератури:

1. Субботин А.Л. Классификация. – М., 2001 <http://bookslibrary.1234mb.com>
2. Тофтул М.Г. Логика: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.Г. Тофтул. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
3. Хоменко І. Логіка: Підручник для вищих навчальних закладів / І. Хоменко. – К.: Абрис, 2004. – 356 с.
4. Гетманова А.Д. Логика: Ученик для студентов высших учебных заведений / А.Д. Гетманова. – М.: Омега-Л, 2006. – 416 с.
5. Плавич В.П. Основы логики с задачами и упражнениями: Учебное пособие / В.П. Плавич. – Харьков: Бурун Книга, 2010. – 208 с.
6. Иванов Е.А. Логика: Учебник / Е.А. Иванов. – М.: Издательство БЕК, 2002. – 368 с.
7. Уёмов А.И. Основы практической логики с задачами и упражнениями / А.И. Уёмов. – Одесса: Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова, философское отделение ИСН, 1997. – 388 с.
8. Философский словарь / [ред.-упор. И.Т. Флоров]. 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
9. Философский энциклопедический словарь / [ред.-упор. А.А. Ивин]. – М.: Гадарика, 2004. – 1072 с.
10. Челпанов Г.И. Учебник по логике <http://litvak.ru/knigi/chelpanov>
11. Кондаков Н.И. Логика / Н.И. Кондаков. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1954. – 512 с.
12. Конверський А.Є. Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / А.Є. Конверський. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 272 с.
13. Логіка: Навчальний комплекс / [Сулим О.В., Сандюк Л.О., Симоненко С.П., Цибра М.Ф., Шмиголь М.Ф.]; под ред. О.В. Сулима. – [3-е вид.]. – Одеса: Астропринт, 2004. – 232 с.
14. Повторева С.М. Словник з логіки / С.М. Повторева. – Львів: «Магнолія-2006», 2009. – 196 с.
15. Повторева С.М. Логіка: Навчальний посібник / С.М. Повторева. – Львів: «Магнолія 2006», 2010. – 188 с.
16. Розова С.С. Классификационная проблема в современной науке / С.С. Розова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 224 с.

Готьян-Журавлёва В.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ВЛИЯНИЕ СПОСОБА СОЗДАНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ НА СОДЕРЖАНИЕ КЛАССИФИКАЦИОННЫХ ЯЧЕЕК

Аннотация

В современной науке широко используется процедура классификации. Определения классификации, рассмотренные в современных учебниках по логике, условно можно разделить на два класса. К первому классу определений относятся определения, авторы которых считают, что в основе классификации лежит логическая операция деления понятий. Ко второму классу определений принадлежат такие, авторы которых считают, что в основе классификации лежит сортировка вещей. Частично причиной такой двойственности определений является способ построения классификации. Он может быть как дедуктивным, так и индуктивным.

Ключевые слова: классификация, деление понятий, сортировка вещей, определение, дедуктивный способ создания классификации, индуктивный способ создания классификации.

Gotynyay-Zhuravlyova V.V.

Odessa National University named after I.I. Mechnikov

THE INFLUENCE OF METHOD OF CREATION THE CLASSIFICATION TO CONTENT OF CLASSIFICATION CELLS

Summary

The method of classification is widely used in the modern science. The definitions of classifications, which mentioned in modern philosophical guides, could be divided in two classes. The first class – is the definitions, the authors of which guess, that the base of classification is logical division of concept. The second class – is definitions, the authors of which guess, that the base of certification is sorting of things. The method of creation of classification is the reason of such duality of definition. It could be inductive or deductive.

Keywords: the classification, the division of concepts, the sorting of things, the definition, the deductive method of creation of classification, the inductive method of creation of classification.

УДК 130.3:140.8:111.7

ДУХОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Костюк Т.В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячується осмисленню духовності особистості, особливостей її функціонування в контексті фундаментальних засад індивідуально-суспільного буття. В ній розглядаються питання ролі свідомості, самосвідомості та світогляду у розвитку особистісних духовних трансформацій, а також потреба у визначенні сенсу життя та відповідальності у його втіленні як одна з вищих духовних потреб людини. Аналізується сходження до духовності у процесі активної творчої діяльності, праці. Досліджується питання взаємозв'язку «тіла» і «духу». Також підтверджується відкрита та позачасова природа духовності.

Ключові слова: духовність, особистість, цінність, духовний потенціал, світогляд, свідомість, самосвідомість, людина, сенс життя, відповідальність, діяльність, праця, тілесне, моральне, прояви духовності.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема духовності як основоположного компоненту внутрішнього світу людини здавна була важливим предметом філософського дискурсу, адже саме вона поставала підґрунтям у вирішенні ключових і найбільш складних питань індивідуального та суспільного поступу.

Сучасну епоху характеризує відчуття втрати реальності, підміни її на фіктивні псевдосимволічні копії, які повсюдно заповнили наше життя різноманітними явищами, видовищами, станами, процесами, ідеями та об'єктами штучного, віртуалізованого життя. Під впливом глобальних планетарних трансформацій та локальних «межових ситуацій» (К. Ясперс) буттєві процеси щораз набувають непрогнозованого та нелінійного характеру, зростає поліваріативність

життєвих стратегій та перспектив, плюралізується простір соціокультурного життя. При цьому, людина поступово перетворюється з джерела та носія духовних цінностей на функціональний засіб досягнення соціально-технологічних матеріальних цілей.

Відтак одне з найважливіших завдань людини – «укорінення у буття» (С. Вейль) стає все більш важко здійсненним, натомість відбувається зворотній процес, що є «найнебезпечнішою хворобою людських спільнот», адже знекорінена людина або впадає «у стан інерції душі, <...> або кидається у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто ще їх не втратив чи з ким це відбулося лише частково» [4, с. 39-40].

Зазначені явища вимагають реактуалізації світоглядно-філософського аналізу духовності, духо-

вних процесів та особливо їх індивідуальних векторів прояву. Адже ситуація, що склалась, знову повертає нас обличчям до Людини, зумовлює неабияку потребу загальнолюдських універсальї та, як наслідок, до зростання значущості такої суспільної та індивідуальної цінності, як духовність, без якої немислима присутність людського в конкретній людині та суспільного прогресу загалом, що нерозривно пов'язаний з рівнем духовності кожної особистості.

В свою чергу, для того, щоб збагнути своє покликання у світі, людина потребує духовного зусилля з метою зазирнути у свій внутрішній світ, вдатись до саморефлексії й духовного самопогляду. Саме такий підхід може бути теоретичним підґрунтям життєвої стратегії успішної та щасливої людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Незважаючи на довгу історію дослідження проблематики духовності, зберігаються і знову виникають нез'ясовні питання, а отже, скільки вчені не намагались б її якнайглибше зрозуміти, скільки б не виникало напрямків її досліджень, цілком пізнати феномен «духовного» неможливо.

Сучасні вітчизняні дослідники все більше опираються на розробки зарубіжних науковців, які раніше звернулись до проблеми духовності, зокрема у ракурсі екзистенційної філософії та різних напрямків сучасної філософської антропології: М. Бердяєва, М. Бубера, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, А. Камю, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассета, Ж.-П. Сартра, В. Франкла, Е. Фромма, Ф. Фукуяма, М. Хайдеггера, М. Шелера, К. Ясперса та ін. Осмислення проблематики духовності в межах ціннісної парадигми здійснюється у працях наступних філософів: С.Б. Кримського, В. А. Малахова, Л.В. Сохань, І.В. Степаненка, Н.В. Хамітова.

У статті ми звернемося до здобутків вітчизняних та зарубіжних науковців різних часів: Р. Арцишевського, Ю. Бабинова, М. Бердяєва, С. Вейль, І. Канта, С. Кримського, Х. Ортега-і-Гассета, В. Франкла, М. Хайдеггера, М. Шелера, О. Шпенглера.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми та постановка мети статті. Незважаючи на вагомий внесок вищезазначених учених та філософів у теоретичне осмислення феномену духовності, водночас, існує об'єктивна потреба всебічного розгляду духовності особистості, окреслення закономірностей функціонування її духовного світу в контексті фундаментальних засад індивідуально-суспільного буття. Розглядаючи явище духовності, необхідно відзначити аксіологічну основу цієї якісної складової індивідуального внутрішнього світу людини та з'ясувати її зовнішнє відображення у поведінці, свідомості, системі ціннісних настанов та на життєтворчості в цілому. Реалізація цієї мети потребує вирішення таких основних завдань як виявлення головних форм репрезентації особистісної духовності, а також з'ясування її кількісних та якісних вимірів як результату аксіологічної рефлексії.

Актуальність апелювання до зазначеної проблематики сьогодні викликана практичною необхідністю пошуку шляхів вирішення глобальних проблем сучасності, пов'язаних зі зміною ціннісної парадигми. Адже саме сьогодні, як ніколи, антигуманна альтернатива здійснення глобальних перетворень здатна деформувати духовно-моральну сферу людського буття, зруйнувати самотність та унікальність кожного індивіда, перетворюючи його на людину відірвану від будь-яких «коренів», відчужену, із викривленими уявленнями про справжні духовні цінності, а отже людину, не спроможну до продуктивної життєтворчості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Сучасна цивілізація, вступивши у ХХІ століття, зіткнулась із сукупністю негативних явищ, які деструктивно впливають на людину, на її духовність та ціннісно-смыслову сферу. Очевидно, що істотними хибамі новітньої цивілізації є її відчуження від істинної духовної культури та накопиченого позитивного людського досвіду суспільних стосунків.

За міркуванням О. Шпенглера саме цивілізація становить етап загибелі культури, коли «всі минулі живі, органічні цінності витісняються точним застосуванням знарядь влади та крижаним рахунком бажаного ефекту» [13, с. 495]. Сучасність породжує поширення так званої «людини буденної» (М. Хайдеггер), «людини – маси» (Х. Ортега-і-Гассет), «без особливих позитивних якостей» середньої, пересічної людини, котра пливе за течією та щаслива «відчувати себе такою як усі» [7, с. 120-121]. Це людина, яка протиставляється самоідентифікованій людині-індивідуальності, духовно суверенній та ціннісно сформованій.

Саме духовно-елітарна людина обирає дійсно повноцінне життя, будучи вимогливою до себе, вона відповідальна та сумлінна у своїх обов'язках та вчинках; справедлива, добра, вірна і душевна у комунікації з іншими, щиросердечна та віддана своїм ідеалам. Найкращою її рисою Ортега-і-Гассет вважає духовну пріоритетність та опору на правду, ґрунтовні норми культури, а не на силу [10].

Таким чином, існує повноцінне духовне буття, дегерміноване вільним ціннісним обранням кожною людиною себе, свого власного шляху та бажаного суспільства. Прагнення ж до справжнього життя, пошук його сенсу, є одним із шляхів духовного пробудження людини.

А. Швейцер під кінцевою метою буття цивілізації вбачає духовне та моральне вдосконалення індивідів та суспільства. Задля виконання цієї мети потрібне встановлення сприятливих для всіх життєвих умов. Справжня сутність цивілізації – етичний поступ, натомість, менш значний, матеріальний прогрес може впливати на розвиток цивілізації як позитивно, так і негативно. Основою пошуку ж тієї істинної життєвої позиції, яка приведе людину до внутрішньої гармонії та вдосконалення, є дослідження духовних і моральних її задатків. Духовність, на думку філософа, – «порив душі людини до трансцендентного, яке є духовним у своїй сутності». Справжньої духовності людина набуває, на думку мислителя, лише тоді, коли цей її порив сповнюється етичним змістом, гуманністю, що в кінцевому рахунку приведе до гуманізації суспільства [11, с. 136].

Початок серйозних пошуків у царині духу заклав Аристотель у своєму знаменитому трактаті «Про душу». Зараз цим поняттям позначають орієнтацію людини на вищі смислові цінності, а також, як спосіб, напрям і міру прояву її творчих можливостей.

Термін «духовність» є похідним від поняття «дух», «душа». Духовність як загальне поняття – це сукупність проявів духу в світі та людині. Вона означає властивість душі, що полягає у переважанні духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними.

Сучасні вітчизняні філософи включають в поняття духовності весь зміст інтелектуально-розумової, чуттєво-емоційної та вольової діяльності людини. Духовність – це суб'єктивно-індивідуальний світ індивіда. Її смислова повнота залежить від фізичної, психічної енергії, демонстрованої людиною у діяльності та відносинах із суспільством, природою. Вона характеризується безліччю рис, осно-

вними з яких є: цінності, ідеали, знання, творчість, спрямованість, внутрішньо пов'язаних між собою і репрезентуючих комплекс образів, ідей, понять, символів, що виникають у процесі взаємодії особистості зі світом.

Духовний світ людини являє собою багатопланове явище. Поняття духовності виражає сукупність ідей про найбільш важливі явища та процеси, цінності світоглядного характеру, переважаючи пріоритети. Це історично нагромаджені уявлення про ідеали людини, місце її у суспільних відносинах, найближчих і віддалених цілях. Вона характеризується всебічним розумінням людиною власної індивідуальності, неповторності та водночас єдності з оточуючими, оптимальною адаптацією до соціального середовища. Духовність – це перманентне конструювання сенсів (включаючи знання, символи, досвід діяльності у вирішенні життєво важливих проблем), формуюче цілісну картину світу, що опосередковує зв'язки людини з природними та соціальними явищами.

Один із видатних філософів ХХ сторіччя М.О. Бердяєв пише про неможливість раціонального визначення духу (або духовності), хоча можна «вловити» його ознаки – свободу, сенс, творчу активність, цілісність, любов, звернення до вищого божественного світу та єднання з ним [3, с. 251].

М. Шелер під словом «дух» розуміє «слово, яке містить в собі і поняття розуму, але поряд з мисленням в ідеях охоплює і певний рід споглядання, споглядання першофеноменів або сутнісних змістів, а крім того – і певний клас емоційних і вольових актів, <...> наприклад, доброту, любов, каяття, шанування і т.д.». Центром зазначених актів, у якому дух виявляє себе в межах кінцевих сфер буття, філософ називає саме особистістю, адже власне людина є носієм духовності [12, с. 137].

Духовність – це те, що в людині не змінюється якісно, а тільки збільшується кількісно. Наповнення духовністю – процес прямо пропорційний проявленому нею зусиллю і «внутрішньому подвигу» на шляху духовного розвитку і творчого культивування духовних станів. Якість духовності в людині у своєму кількісному вираженні – величина постійна, що містить в собі абсолютну цінність. Сама цінність духовності визначається її якістю, а не кількістю. Кількістю визначається духовний потенціал конкретної людини, обсяг його духовності, тобто сума ідей, знань, спонукань, прагнень тощо, які діють в ній в даний час. Від кількісного наповнення і об'ємного розширення духовності в людині якість її не змінюється і цінність не знецінюється, тобто об'єктивність цінності духовності абсолютна. Кількісні зміни, не впливаючи на якість духовності, сприяють акумуляції духовних інтенцій та обумовлюють момент прискорення втілення безпосередньо духовності в життя, в дію, діяльність, вчинок, спілкування, думку, почуття в будь-якому акті творчого втілення. Справжня духовність завжди виражається в динаміці, в постійному розширенні горизонтів «духовного поля», у розвитку та вмінні очищатися від обмежуючих точок зору і стереотипів, від власних недосконалостей [2, с. 76].

Розвиток особистості, її вдосконалення пов'язані з еволюцією людської свідомості. Щоб змінити, вдосконалити себе, згармонізувати навколишній світ, необхідно мати вищий рівень свідомості, що являє собою стан піднесення, відчуття повноцінності життя, наповненості добром, радістю і щастям.

Слід враховувати і те, що внутрішня творча робота душі органічно пов'язана з самосвідомістю, нашим другим «я», шлях до якого лежить через різ-

номаніття видів діяльності, соціокультурний досвід, через почуття та переживання. Вкорінені в глибинах особистості, самотужки виборені та сформовані завдяки власним духовним зусиллям, ціннісні світоглядні життєві засади інтроспективно організують її самосвідомість, сформовану шляхом внутрішнього діалогу почуттів, намірів, потреб, знань і переживань. Спрямований на саморегуляцію внутрішній діалог у вигляді: самопереконавання, самокаяття, самонаказу, катарсису тощо, виявляється у стані душевної упорядкованості, внутрішньої гармонії, що виникає завдяки домінуванню вищих, загальнолюдських ідеалів у душі людини.

Р. Арцишевський відзначає, що «особливої уваги заслуговують, з точки зору їх ролі у розвитку особистості, різні форми і рівні самосвідомості, в першу чергу – світогляд, який є не тільки найбільш складним духовним утворенням і найбільш синтетичним способом духовного осягнення дійсності, але й вищою формою людської самосвідомості, яка є своєрідним ядром духовного світу людини і на основі якої виробляються її життєва (а також соціальна і громадянська) позиція і життєва стратегія» [1, с. 282]. Таким чином, духовність індивіда також тісно пов'язана з його світоглядом, який є певною системою поглядів та уявлень людини про себе, світ, взаємини із навколишнім середовищем, про свою позицію та життєве призначення.

Накопичення нових знань веде до переосмислення поглядів, виникнення іншого світосприйняття, формування елементів нового для індивіда світогляду. Так, Р. Арцишевський, визнаючи «що однією з найбільш необхідних передумов розвитку особистості як суб'єкта діяльності є постійне розширення і збагачення її знань про навколишній світ і про само людину, про предмети її потреб і можливі засоби їх задоволення» – водночас підкреслює, що «при цьому необхідно враховувати, що духовне осягнення людиною дійсності не зводиться лише до її пізнання, а включає в себе також її ідеалізацію, оцінювання, нормоутворення та цілеутворення тощо» [1, с. 284-285].

Виникнувши у людському суспільстві на зорі його історичного становлення, духовність продовжує бути присутньою у ньому в якості життєствердного ідеалу благоговіння перед життям, будучи гарантом збереження роду людського на Землі. Вона формує внутрішній світ людей і полегшує їм пошук позитивного шляху в найрізноманітніших ситуаціях.

У процесі набуття духовності людина наближається до суті свого буття, усвідомлення загальної відповідальності перед собою, оточуючими та світом. В силу своєї духовної спроможності людина звільняється від примітивних поглядів на своє повсякденне буття і проявляє особисту зацікавленість у правді та красі, в пошуку сенсу життя і свого місця в ньому, визначенні критеріїв добра і зла, формуванні мотивів поведінки в згоді із загальнолюдськими принципами моральності. Феномен духовності занурює людину в сферу культури, гуманізму, життєвих цінностей, моральності та самовдосконалення. Попри епохальну мінливість світоглядно-ціннісних настанов, духовність – ахронічна, не обтяжена рамками часу, вона звільнена від будь-яких суспільно-історичних умовностей, від будь-якої вузькості або спрямованості в якусь конкретну сферу.

М.О. Бердяєв духовність розглядає як вищий атрибут людини, що надає їй більшої гідності, внутрішньої незалежності та цілісності. Проте, духовний стан особистості філософ вбачає саме у першореальності, а не відбитті об'єктивного світу,

доступного як справжня реальність. Водночас, філософ вважає дух – конкретним, «суб'єктивним», індивідуальним вираженням, що розкривається в особистому існуванні, при цьому сповнюючи його надособистим змістом. Духовна реальність виявляється у світі «конкретної внутрішньої людяності, переживання людської долі...» [3, с. 238].

Духовність людини – це найвища якість, «серцевина» її душі, що проявляється у свободі від влади світу з притаманною йому об'єктивацією. Всі інші ідейно-духовні її рухи є похідними від неї. Тому глибина і характер духовності зумовлюють вибір людиною своєї стійкої та вірної позиції в динамічному світі.

Одним із виявів духовності є повага до людського життя. І. Кант вважав, що в конкретних моральних справах людина зобов'язана розуміти, що кожна дія так чи інакше відгукнеться на людстві загалом. Таким чином, потрібно вбачати та обирати в кожному конкретному вчинку долю усього людства. Відтак, тлумачення категоричного імперативу наступне: потрібно всіляко уникати спокуси робити людину і людство лише засобами для досягнення власних цілей. Істинною моральною є така активна позиція, в якій людина і людство виступають як абсолютні цілі [5, с. 219-310].

Значне місце у духовному й моральному становленні людини як особистості посідає осмислення сенсу життя, що віддзеркалює постійне прагнення людини співвідносити свої наміри та вчинки із вищим благом і системою суспільних цінностей. «Сенсоутворення є однією з найзагадковіших <...> особливостей духовного осягнення людиною дійсності і самої себе» [1, с. 285], адже сам сенс життя кожної людини унікальний і неповторний, як і її життя. Людина завжди вільна у його виборі та шляхах реалізації, проте лиш духовна особистість сприймає цю варіативність з точки зору відповідальності. Вона відповідає за вірно віднайдені та реалізовані сенс свого життя у практичних життєвих ситуаціях, в які потрапляє. Як зазначав В. Франкл, людина «постійно зобов'язана реалізовувати цінності та нести відповідальність», при цьому, «залишаючись свідомою та відповідальною» у своїх вчинках [9, с. 173-174].

Цінності, у тому числі й духовні, завжди актуалізуються в процесі та результаті діяльності людини. Сходження до духовності, її формування та удосконалення важко собі уявити без активної творчої діяльності людини, яка, перш за все, виявляється в праці. Відповідальна та сумлінна праця – моральна гарантія успіху та благополуччя людського життя. Ставлення до праці є найважливішим елементом духовного життя людей.

З приводу цього можемо звернутись до роздумів про «сродність» класика вітчизняної філософії – Григорія Сковороди. За філософом, «сродна», природна праця є водночас потребою тіла та духу, адже приносить задоволення та насолоду. Природна «сродність» надирає на відшуккування гідних людини шляхів та засобів задоволення потреб. «Сродна праця» – це не тільки фізичні зусилля, а й активність духу та думки, прямуювання по шляху пізнання, а тому, перш за все, є не засобом, а метою та сенсом життя. Вона репрезентує процес духовно-практичного освоєння світу, будучи носієм позитивних, конструктивних сил та допомагаючи людині у здобутті й реалізації сутнісних стимулів. Це олюднена праця, в процесі якої «стверджується спорідненість людини з усім суцим» і, в той же час, зміцнюється індивідуальність, неповторність, свобода та моральна суверенність особистості [8, с. 73].

Таким чином, духовність виявляється у процесі взаємодії людини з навколишнім світом (як природним, так і суспільним). Вона виражається у спрямованості інтересів, нахилів людини до пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей, праці на духовних засадах. Коли йдеться про духовність, слід зауважити, що спонукальними причинами до здійснення вольових дій є духовні потреби та ціннісні орієнтації.

В суб'єктивному плані життя і духовність людини – це взаємозв'язок тілесного і морального, «тіла» та «духу». У боротьбі цих двох начал розгортається буття і ускладнюється зміст духовності. Як вважають багато дослідників, важливо виключити доміную «тіла», своєчасно підпорядковуючи її силі «духу». Сильна особистість напружується, мобілізує енергію, досвід, знання заради досягнення соціально-виправданих цілей. «Тілесне» йде на периферію, поступово стаючи обумовленим і підвладним духу. У свою чергу, слабка людина не чинить опір спокусам «плоті», впадаючи в затишну залежність від неї.

У кожній людині є як піднесені, так і плотські устремління, мають місце благородні та низькі вчинки. І якщо інстинкти, як нижчі прагнення, природні в людині та виявляються самі по собі, то дух (вищі прагнення), як «розумна воля» формується свідомо і виступає як результат вольових зусиль самої людини. Сенс духовності детермінується цінностями, на які повинна орієнтуватися людина. Н.А. Бердяєв писав: «Все матеріальне життя є лише внутрішнім явищем життя духовного і в нім корениться», а відтак перше може бути зрозуміле як похідне від другого [3].

Матеріальне та духовне начала знаходяться в тісній єдності, опосередковуються та виявляються в діяльності кожної людини. У ході їх взаємодії відбувається збагачення, оновлення і духовне становлення особистості, яке є процесом формування у людини цінностей вищого порядку та пріоритетності Духу над тілом (як транслятором його духовно-ціннісних інтенцій). В такий спосіб, людина реалізує себе в суспільстві через прояви своїх кращих якостей. Вірогідно, постійне підтримання балансу між духовним і матеріальним є найбільш прийнятним варіантом життєдіяльності сучасної особистості, враховуючи те, що саме через тілесно-матеріальну природу людини втілюються стремління її душі.

Цікавим є питання ролі цінностей у розвитку духовності. Цінності, як суттєвий елемент духовності, надають діям і їх результатам пріоритетного, оцінного характеру. Поняття добра і зла, справедливості та несправедливості, величного та негідного завоюються і набувають відповідного значення в ході практичної та інтелектуальної діяльності, у пізнанні соціальних явищ та процесів. Кожна людина має свою індивідуальну систему ціннісних орієнтацій, яка постійно змінюється залежно від ступеня духовного зростання особистості, трансформації її свідомості чи, навпаки, духовної деградації.

За умов цілеспрямованого самовдосконалення духовні ціннісні орієнтації можуть набуті більш високої форми – перетворитися на духовні потреби, тобто внутрішні спонуки до різних видів духовної діяльності (пізнавальної, естетичної, комунікативної). На відміну від інших видів діяльності, духовна визначається не прагматичними цілями, а спрямована на задоволення безкорисливих духовних потреб (у знаннях, спілкуванні, любові, естетичному задоволенні).

Духовну людину, на думку Г. Сковороди, творить «Шлях Добра» – через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної, духовної природи. Суть

людини філософ вбачав не у плоті, а у думці, душі, серці. Розуміючи так природу людини, він розрізняє зовнішню (тілесну) і внутрішню (духовну) людину. Тільки людина духовна, на його думку, є істинною, а зовнішня людина – лише тінь істинної [8, с. 34].

Духовність має властивість не замикатися в собі і на собі, навпаки, для неї характерне «витікання» та постійне розширення простору духовної взаємодії. Кожна духовно багата особистість – це своєрідний центр випромінювання духовності, і чим багатша й духовно змістовніша ця особистість, тим потужніше випромінювання її духовності та ширша сфера її впливу. Саме своїм духом, а не тілом людина піднеслась над світом, над самою собою.

Як фундаментальне явище людського життя духовність виражається в чистоті помислів, шляхетності думок, благородстві вчинків, інтелігентності поведінки, сердечності, альтруїзмі, відкритості та щирості світовідношення, в устремлінні до високих ційей, творенні добра, співчутті, у загальній відповідальності, позитивній мотивації тощо. Такі вищі цінності, як, любов, добро, милосердя, справедливість, прагнення до пізнання, самопізнання та самовдосконалення є вічними, вони існують поза часом та простором. Саме тому вони можуть бути надійним орієнтиром духовного розвитку особистості, сприяють її внутрішньому зростанню, духовному самовдосконаленню.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Онтологічно духовне постає чимось загальноноцінним, всеосяжним та постійно існуючим, водночас аксіологічно являє собою абсолютну цінність вищого рангу, акумулюючи в собі множинну систему цінностей. Тому будь-яка людина, що стала на шлях духовної трансформації та розвитку своєї онтологічної істинності, долучається до незліченних багатств духовності.

Духовність особистості виражає її дух та функціонує як цілісна система інтелектуального, морального, художньо-естетичного та емоційно-чуттєвого розвитку людини. Зміст духовності єднає думку, знання і почуття, а сама духовність виступає як індикатор, що визначає ідейно-ціннісну наповненість людського буття. Духовність – вищий рівень освоєння людиною світу і ставлення до природи, суспільства та самої себе, що втілюється в її життєтворчості.

Еволюційний розвиток суспільства не можна собі уявити поза духовністю, так само, як і життя будь-якої конкретної людини немислиме без певних духовних якостей, станів і намірів. Навряд чи можна знайти більш універсальний критерій виміру онтологічної істинності людського буття, ніж духовність. Духовність як основна характеристика особистості є основою буття людини та провідним вектором її життєдіяльності.

Однак постає проблема у представленні духовності у стан всезагального реально діючого неперушного імперативу індивідуального та соціокультурного життя людей. Слід знайти шляхи, способи і форми входження і розширення ціннісних складових і смислів духовності в дійсне життя цілісного суспільства.

Тому варто згодитись зі словами відомого бразильського письменника Пауло Коельо: «Я – не тіло, наділене душею, я – душа, частина якої видима і називається тілом» та йти по шляху пізнання надр своєї глибокої істинної духовності, а почерпнути з неї ціннісні інтенції втілювати у практичній діяльності життя.

У подальшому дослідженні планується детальніше висвітлити проблему ролі цінностей та ціннісних орієнтацій у духовному становленні та розвитку особистості.

Список літератури:

1. Арцишевський Р. А. Філософська антропологія (філософія людини): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Роман Антонович Арцишевський. – Луцьк: Волин, нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Ч. 2, 2011. – 440 с.
2. Бабинов Ю. А. Духовность как составляющая внутреннего мира личности / Ю. А. Бабинов // Вестник СевГТУ / Севастопольский национальный технический университет; ред. М. С. Колесов. – Севастополь: Изд-во Севастоп. гос. техн. ун-та, 2008. – Вып. 86: Философия. – С. 74-78.
3. Бердяев Н. А. Дух и реальность / Н. А. Бердяев. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2003. – 679 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vehi.net>
4. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика / С. Вейль; пер. з англ. Є. Єременко. – К.: «Д.Л.», 1998. – 298 с.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности // И. Кант. Соч. в 6 т. – Т. 4, ч. 1. – М.: Мысль, 1965 (Философское наследие). – С. 219-310 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philosophy.ru/library/kant/omn.html>
6. Крымский С. Б. Философия как путь человечности и надежды / С. Б. Крымский. – К., 2000. – 308 с. – С. 73.
7. Ортега-и-Гасет Х. Бунт мас / Х. Ортега-и-Гасет // Вибрані твори. К.: Основи, 1994. – 424 с.
8. Сковорода Г. Твори: У 2-х томах / Г. Сковорода. – К., 1961. – Т. 1 – 578 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990. – С. 173-174.
10. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – М.: Издательство Ad Marginem. 1997. – 452 с.
11. Швейцер А. Четыре речи о Гёте / Альберт Швейцер // Перевод с нем. Л. С. Горбовицкой. – СПб.: Издательство имени Н. И. Новикова, 2005. – 124 с.
12. Шелер М. Положение человека в Космосе // Избранные произведения / М. Шелер // Пер. с нем. / Пер. Денежкина А. В., Малинкина А. Н., Филиппова А. Ф.; Под ред., Денежкина А. В. – М.: «Гнозис», 1994. – 490 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – Том 2: Всемирно-исторические перспективы. Пер. с нем. и прим. Маханькова И. И. – М.: «Мысль», 1998. – 495 с.

Костюк Т.В.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ДУХОВНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛИЧНОСТИ: АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Статья посвящается осмыслению духовности личности, особенностей ее функционирования в контексте фундаментальных основ индивидуально-общественной жизни. В ней рассматриваются вопросы роли сознания, самосознания и мировоззрения в развитии личностных духовных трансформаций, а также потребность в определении смысла жизни и ответственности в его воплощении как одна из высших духовных потребностей человека. Анализируется восхождение к духовности в процессе активной творческой деятельности, труда. Исследуется вопрос взаимосвязи «тела» и «духа». Подтверждается открытая и вневременная природа духовности.

Ключевые слова: духовность, личность, ценность, духовный потенциал, мировоззрение, сознание, самосознание, человек, смысл жизни, ответственность, деятельность, труд, телесное, моральное, проявления духовности.

Kostiuk T.V.

Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

SPIRITUAL REPRESENTATION OF PERSONALITY: AXIOLOGICAL ASPECT

Summary

The article is devoted to understanding the personality spirituality, features of it operation in the context of the fundamental principles of individual and social life. It considered the role of consciousness, self-consciousness and worldview in the development of personal spiritual transformations as well as the need to define the meaning of life and responsibility in its implementation as one of the highest spiritual needs. Analyzed ascension to spirituality in the process of creative activity, labor. The question of the relationship between a «body» and a «spirit» is studied. Also is confirmed open and timeless nature of spirituality.

Keywords: spirituality, identity, values, spiritual potential, worldview, consciousness, self-consciousness, man, the meaning of life, responsibility, work, labor, physical, mental, spiritual manifestations.

УДК 101.8: 11 (02)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ КОГНИТИВИСТИКИ

Нестерова М.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье рассмотрена основная методологическая проблема когнитивистики – сложность и неопределенность ее подходов. Междисциплинарный статус когнитивистики осложняет ее собственную методологию. Рассмотрены основные подходы в когнитивистике, в частности системный подход, эволюционный и информационный подходы. В статье обозначено становление холистического подхода как общей тенденции современной науки.

Ключевые слова: когнитивистика, системный подход, информационный подход, холистический подход, эволюционный подход.

Постановка проблемы. Значительная часть научной работы в когнитивистике проводится в методологической плоскости, о необходимости прояснения методологической, терминологической базы говорят многие исследователи. Проводятся междисциплинарные научные семинары, круглые столы, на каждой конференции по проблемам когнитивных наук часть докладов обязательно посвящена теоретическим вопросам собственно самой когнитивистики. В возникновении когнитивистики и в ее дальнейшем становлении важную роль играли определенные научные подходы. В последнее время появляются своего рода «смешанные подходы» – например, системно-экологический и, как иногда называют, эволюционно-кибернетический (иначе системно-эволюционный). Кроме того, они переходят друг в друга и являются в некоторых моментах взаимосвязанными. Методологическая неопределенность затрудняет дальнейшие научные разработки в сфере когнитивистики.

Анализ последних исследований и публикаций. В когнитивистике, как и в любой сфере научного знания, необходим учет всеобщих законов взаимодействия и развития с целью выявления специфики их частных проявлений. И для подобной задачи решающее значение имеет системно-структурный подход. В западной традиции можно сослаться как на родоначальников этого подхода на Рассела Акоффа, Людвиг фон Берталанфи, Макса Вебера, Норберта Винера, Джамшида Гараедаги и многих других. В отечественной же школе системный подход, можно сказать, начался с работ А.А. Богданова, его тектологии. А, если ближе к нашей предметной области, то в психологии одним из первых системный подход активно продвигал Б.Ф. Ломов. В его принципах системного подхода есть положения о многомерности психических явлений и взаимосвязи их различных характеристик, о многоуровневой структуре психических явлений, о разнопорядковости свойств психических явлений и ряд других.

Вся система процессов, которые включены в ту или иную психическую деятельность, объединена общим «системообразующим фактором» [2]. Основной системного подхода применительно к когнитивной сфере в ее историческом развитии из психофизиологической проблематики можно считать теорию функциональных систем П.К. Анохина. Одна из проблем когнитивистики, которая «пришла» из психофизиологии – психофизиологическое описание поведения, которое должно учитывать взаимоотношения организма со средой. И методологической базой для такого описания может служить теория функциональной системы П. К. Анохина. Он открыл качественно специфические системные процессы, которые являются непосредственной основой поведения. Это «процессы организации физиологических процессов». И они существуют только у целостного, активно взаимодействующего с окружающей средой организма. Процессы первого уровня, простые физиологические процессы могут быть и у спящего или находящегося под наркозом живого существа. Поэтому, например, прямое соотнесение психических и физиологических явлений, т.к. произойдет «перескакивание» через уровень системных процессов [7]. Теория П.К. Анохина оказала существенное влияние на развитие нейропсихологии (нейробиологии). Ее основоположник и создатель А.Р. Лурия, развивая идеи П.К. Анохина и Н.А. Бернштейна, а также основываясь на достижениях выдающихся российских физиологов И.М. Сеченова и И.П. Павлова, разработал теорию системной динамической локализации высших психических функций человека. А.Р. Лурия понимал мозг как сложную целостную систему, считал, что весь мозг в целом участвует в сложной психической деятельности. Можно сказать, что у него был не только системный, но и информационный подход, т.к. он считал, что в мозгу есть три основных функциональных блока: энергетический блок, блок приема, переработки и хранения информации, блок программирования и контроля за протекающей деятельностью [3]. В современных когнитивных исследованиях системный подход широко используется в изучении проблем сознания и мозга.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Системный подход в методологическом плане достаточно успешно себя зарекомендовал для изучения сознания и мозга, но, в изучении систем другого социального уровня, например, бизнес организаций, этот процесс происходит как в известной притче про «познание» слона. Да, определенные частные моменты бывают познанием истины, но проблема заключается в том, что нет «точки сборки», общего понимания, метапозиции. В социально-экономической сфере, современные когнитивные исследования, особенно те, которые были инициированы практическими социо-экономическими запросами, достаточно многочисленны и результативны. Однако, одной из основных проблем подобных массивов информации является их разрозненность, поверхностность и излишняя практичность выводов, а также отсутствие общей философско-методологической базы. Некоторые признаки подобной разобщенности характерны и для когнитивистики, собственно, для ее узкоспециализированных и, фактически, по сей день разобщенных направлений исследований. И, конечно, далеко не все достижения выносятся на суд не только общественного, но и экспертного мнения.

Это неминуемо приводит к сложностям в методологической экспликацией достижений когнитивных наук. Кроме того, по-прежнему актуальным явля-

ется вопрос эффективности методологических подходов в проведении самих исследований. Несколькое проще дело обстоит в социо-экономической сфере, но только лишь в силу того, что, по моему мнению, в качестве методологических подходов к решению проблем в социо-экономической сфере достаточно успешно зарекомендовали себя синергетический и системный подходы. Подчеркну, что следует различать эволюцию самих идей системного подхода. Так, классический системный подход достаточно успешно зарекомендовал себя в решении многих важных проблем, но нелинейные эффекты, особенно в ситуации неконтролируемых рисков и тотальной неопределенности, не поддаются его вчерашним инструментам. Современное же «прочтение» системного подхода как раз соответствует сложным человеческим, целеустремленным системам, с которыми имеет дело когнитивистика. Системный подход необходим в гуманитарии (к этой сфере можно отнести когнитивистику), но, возможно, он недостаточен для ее целей. «В самом деле, мы можем и должны, к примеру, применить его для установления места ценностей и сопереживания в целостной деятельности, но он ничего не даст для вживания в неструктурируемые феномены» [6, с. 118]. А для когнитивистики именно неструктурированные феномены играют важную роль и в этом границы применимости системного подхода.

Постановка задачи. Пожалуй, для любого подхода можно найти границы применимости и условия использования. Поэтому для поиска эффективных методологических подходов следует определиться с зонами их применения. Вообще, классификация, хронология и концептуализация самих подходов – отдельная и сложная задача для философа науки, кроме того она не является основной целью именно этого исследования. Поэтому очертим те подходы и в таком ракурсе, как это потребуются для дальнейших методологических изысканий в когнитивистике.

Изложение основного материала исследования. Одно из доминирующих мнений о рождении когнитивистики как раз о том, что она возникла благодаря исследованиям в области искусственного интеллекта. Поэтому более понятными становятся как «информационные» определения когнитологии, так и место в ней информационного подхода. Когнитивная наука заимствует из теории информации понятия информации и структур знания, обработки информации и ее сохранения в памяти, извлечения из нее нужных данных, репрезентации информации в сознании человека и языковых формах. Она пытается ответить на вопрос о том, как в принципе организовано сознание человека, как человек познает мир, какие сведения о мире становятся знанием, как создаются ментальные пространства. Мы мыслим концептами как глобальными квантами хорошо структурированного знания [5].

Но информационный подход также имеет свои ограничения в когнитивистике – например, многие исследователи адаптивных систем предполагают, что обучение состоит в нахождении закономерностей в доступном для наблюдения потоке информации, который поступает на вход системы. Таким образом, информационная компонента начинает играть решающую роль в эффективном поведении системы. И это актуализирует эволюционный информационный подход, который реализуется применительно к познанию: познание понимается как создание и переработка информации. В своей книге «Синергетические концепты: нелинейные контексты» Н.В. Кочубей проанализировала становление постнеклассической (эволюционной) эпистемоло-

гии – как смену предпочтительных методологий: кибернетики, системного подхода, экологии, синергетики. «Данный процесс показан как взаимодействие, взаимовлияние и обогащение методологий, а также как постепенный сдвиг научного интереса в сторону все большей человекообразности, увеличения гуманитарной составляющей естественнонаучного знания. При этом изменяется способ построения новых научных направлений и методов. Они зачастую появляются как новые системные целостности, возникшие из ряда проблем и вобравшие в себя знания конкретных (классических) наук. Происходит также и смена научной рациональности, она «очеловечивается», из безучастной Эпистемы превращается в мудрую Софию» [1, с. 59].

Вообще, не только в психологии, но и во всей современной постнеклассической науке, как науке о человеке происходит становление холистического подхода. Это можно отнести, конечно, в первую очередь к психологии. «В соответствии с холистическим (целостным) подходом все функции организма и психики взаимосвязаны. Рассматривать личность как целое – значит рассматривать личность во всех ее аспектах (тело, психика, мышление, чувства, воображение, движение и т.д.), но это не то же самое, что рассматривать личность как сумму отдельных частей. Необходимо воспринимать личность как интегрированное функциональное единство различных аспектов целого во времени и пространстве. Тем не менее необходимо признать, что в нашей культуре господствует пренебрежительное отношение к телу и отрицание телесно-инстинктивного функционирования. Мы чаще воспринимаем свое тело как объект, а не как свое «Я», т.к. наше восприятие, наше мышление, наши эмоции, наши убеждения и интуиция, наше поведение – все это подвергается мощному формирующему влиянию со стороны социума» [4, с. 13]. Однако, не только влиянию социума подвергается наш когнитивный аппарат. Категоризация мышления, восприятие части и целого, способ решения проблем любого рода и порядка сложности – все это и многое другое в нашем мышлении и восприятии обусловлено нашей телесностью, тем, как она формировалась в исторической перспективе этногенеза и филогенеза. Вышеупомянутое разделение представления личности о части и целом, сам способ восприятия и рассмотрения от части к целому, так же определен нашим образом познания мира. Так, в развитии человека происходит становление его познания и этот процесс невозможен без осознания, без постижения нового через исследование его частей.

Именно поэтому философская составляющая когнитивистики, как ее определяет Е.Н. Князева, эволюционная эпистемология, основными своими направлениями развития как раз и полагает исследования в области целостного рассмотрения когнитивной системы человека. Одним из перспективных в этом ключе является концепт embodied

mind – воплощенной телесности и энгажизм, но можно подчеркнуть, что в этой связи когнитивных функций и внешней среды, в этом целостном рассмотрении, также проявляется в явном виде и экологический подход в когнитивистике. Одним из ярких представителей этого подхода можно отнести Дж. Гибсона, чьи работы стали методологическим основанием для становления все более популярной сейчас экологической психологии. Экологическая психология (психология среды) – междисциплинарная область знаний о психологических аспектах взаимоотношения человека и окружающей среды. Причем среда может быть как пространственно-географической, так социальной, технической или культурной. Есть, конечно, некоторые сомнения, так ли уж легко можно выделить отдельно экологический подход. Ведь системный подход так же учитывает внешнюю среду, или тот же синергетический подход, в котором так же учитываются макроуровни рассмотрения, внешние управляющие параметры. Вообще, как справедливо отмечает Н.В. Кочубей, если говорить о перспективах дальнейшего развития научного знания в ряду кибернетический подход – системный подход – экологический подход – синергетика, то можно отметить синтез этих направлений. Такой синтез особенно проявляется при исследовании сложных объектов, из которых можно отдельно выделить сети [1, с. 58]. Для когнитивистики же сети как объекты более чем актуальны, особенно в области нейронаук и искусственного интеллекта. Нейроморфные сети – одно из самых передовых и, по мнению экспертов, перспективных, «прорывных» направлений когнитивистики. Но это отдельный вопрос, которых касается уже собственно перспектив когнитивных исследований.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Итак, сложность предметного поля, сложность стратегий исследования когнитивистики, ее междисциплинарность и трансдисциплинарность, неизбежно отражаются в ее методологическом пространстве. Сложные взаимосвязи самих методологических подходов, их внутренние трансформации и противоречия в полной мере присутствуют, а также усиливаются и дополняются собственными методологическими вызовами когнитивистики. Возможна ли единая методология когнитивистики, которой так взыскуют сами исследователи? Это один из наиболее актуальных вопросов, как мне кажется, для философии и методологии науки в этой области исследований. В 2014 году с целью оптимизации научного поиска в сфере когнитивистики в рамках Ассоциации когнитивных исследований (МАКИ) открыта серия междисциплинарных школ для молодых ученых «Горизонты когнитивной науки». Можно отметить эффективность подобной инициативы, направленной на определение методологического статуса когнитивистики, создания единого концептуального базиса для научного поиска.

Список литературы:

1. Кочубей Н. В. Синергетические концепты и нелинейные контексты: монография / Н. В. Кочубей. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 236 с.
2. Ломов Б. Ф. О системном подходе в психологии. – Вопросы Психологии, 1975, № 2, с. 31-45.
3. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с.
4. Малкина-Пых И. Г. Психосоматика. Справочник практикующего психолога. Психосоматика. М.: Эксмо, 2004. – 992 с.
5. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М.: – ТетраСистемс, 2008. – 266 с.
6. Сагатовский В. Н. Соотношение повторяющегося и неповторимого – основная проблема гуманитарной методологии / В. Н. Сагатовский // Материалы международной научной конференции. – Выпуск № 12. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 115-119.
7. Швырков В. Б. О системных основах психофизиологии / В. Б. Швырков // Системный подход к психофизиологической проблеме. – М.: Наука, 1982. – С. 11-12.

Нестерова М.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ КОГНІТИВІСТИКИ**Анотація**

У статті розглянута основна методологічна проблема когнітивістики – складність і невизначеність її підходів. Міждисциплінарний статус когнітивістики ускладнює її власну методологію. Розглянуто основні підходи когнітивістики, зокрема, системний підхід, еволюційний та інформаційний підходи. У статті окреслено становлення холистичного підходу як загальної тенденції сучасної науки.

Ключові слова: когнітивістика, еволюційний підхід, інформаційний підхід, системний підхід, холистичний підхід.

Nesterova M.A.

Kiev National Taras Shevchenko University

METHODOLOGICAL APPROACHES OF COGNITIVE SCIENCE**Summary**

The article considers the main methodological problems of cognitive science – the complexity and uncertainty of its approaches. The interdisciplinary status of cognitive science complicates its own methodology. Main approaches in cognitive science, in particular a systematic approach, evolutionary and informational approaches. The article outlines the development of a holistic approach as the general tendency of modern science.

Keywords: cognitive science, evolutionary approach, informational approach, holistic approach, systemic approach.

УДК 168.4+161.14

**К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ УПОРЯДОЧЕННЫХ СИСТЕМ
НА ЯЗЫКЕ ТЕРНАРНОГО ОПИСАНИЯ**

Райхерт К.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Основной целью представленного исследования является дать новое определение упорядоченной системы на языке тернарного описания. Автор рассматривает различные виды упорядоченных систем: нестрого упорядоченные, строго упорядоченные и предупорядоченные. Для одних из перечисленных видов впервые даются формально-логические определения на языке тернарного описания, а для других – уточнённые или новые интерпретации на языке тернарного описания. Формально-логически определяются принятые в математике и логике свойства упорядоченных систем: рефлексивность, антирефлексивность, транзитивность и антисимметричность, причём в двух версиях: в малоизвестной версии А. И. Уёмова и в версии автора данного исследования. В общей сложности представлено 12 новых формально-логических моделей на языке тернарного описания.

Ключевые слова: система, упорядоченность, предупорядок, атрибутивный системный параметр.

Постановка проблемы. Среди многообразия бинарных атрибутивных системных параметров в параметрической общей теории систем можно встретить «упорядоченность»: «Упорядоченными системами можно назвать такие системы, для которых существенен порядок их элементов. В противном случае мы будем иметь неупорядоченную систему» [8, с. 154]. Примером первого вида систем может служить натуральный ряд чисел, примером второго – толпа. Данная характеристика системного параметра «упорядоченность» была дана в 1978 году в работе «Системный подход и общая теория систем» А. И. Уёмова. В этой же работе А. И. Уёмов предложил формально-логическое определение положительного и отрицательного значений бинарного атрибутивного системного параметра «упорядоченность» для систем с атрибутивным концептом и реляционной структурой. Вот они:

$$\text{Упорядоченная система} =_{\text{df}} [[a(*A)]t] \quad (1)$$

$$\text{Неупорядоченная система} =_{\text{df}} [[a(*A)]t'] \quad (2)$$

Если посмотреть на формулу (1), то можно увидеть, что она полностью соответствует принятому в параметрической общей теории систем формально-логическому определению понятия «система с атрибутивным концептом и реляционной структурой» на языке тернарного описания:

$$\text{Система с атрибутивным концептом и реляционной структурой} =_{\text{df}} [[a(*A)]t] \quad (3)$$

В таком случае можно поставить вопрос: «Если системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой являются упорядоченными системами?» Если да, то что делать с неупорядоченными системами, которые не должны быть системами вообще. А. И. Уёмов сообщает, что «рассматриваемый системный параметр относится к концепту системы – к выбору t . Концепт включает в себя свойства, характеризующие отношения типа порядка, то есть в соответствии с принятой в современной логике их моделью – антирефлексивности, антисимметричности и транзитивности» [8, с. 154]. Это означает, что всё-таки упорядоченные системы обладают своей

спецификой, связанной со спецификой концепта системы. Однако почему эта специфика не отражена в формуле (1), ведь в случае значений других бинарных атрибутивных системных параметров в формально-логическом определении на языке тернарного описания их специфика (специфическое отличие) фиксируется?

Возможно, в 1978 году А. И. Уёмов ещё не мог представить готовую формулу упорядоченной системы, поэтому ограничился тем, что было указано выше. Тогда, может быть, он это сделал в поздних работах? В учебнике 2001 года, написанного совместно с А. Ю. Цофнасом и И. Н. Сараевой, А. И. Уёмов уже говорит не об упорядоченности как системном параметре, а о порядке и хаосе как о системах [7, с. 147-148]:

$$\text{Порядок}_1 =_{\text{df}} [(IA)\{([A(*a)])t\}] \quad (4)$$

«Эта формула означает, что порядок представляет собой такой объект, который чему-то приписывается в качестве отношения и обладает заранее фиксированным свойством t » [7, с. 147]. Хаос оказывается результатом отрицания порядка как системы.

$$\text{Хаос}_1 =_{\text{df}} [(IA)\{([A(*a)])t\}N\}] \quad (5)$$

$$\text{Порядок}_2 =_{\text{df}} [(IA)\{t([A(*a)])\}] \quad (6)$$

Здесь «реляционным концептом выступают связи, которым должны удовлетворять определённые концептом свойства» [7, с. 148].

$$\text{Хаос}_2 =_{\text{df}} [(IA)\{t([A(*a)])N\}] \quad (7)$$

Как можно видеть, формулы (4) – (7) сходны с формально-логическими определениями понятия «система» на языке тернарного описания, причём формулы (6) – (7) сходны с принятым в параметрической общей теории систем формально-логическим определением понятия «система с реляционным концептом и атрибутивной структурой» на языке тернарного описания:

$$\text{Система с реляционным концептом и атрибутивной структурой} =_{\text{df}} [t([A(*a)])] \quad (8)$$

Формально-логические определения «порядка» и «хаоса» принципиально не прояснили ситуацию с формально-логическим определением на языке тернарного описания значений бинарного атрибутивного системного параметра «упорядоченность».

Цель исследования: дать новое определение упорядоченной системы на языке тернарного описания.

Метод исследования: формально-логический аппарат, разработанный специально для нужд параметрической общей теории систем, – язык тернарного описания, в данном случае: в версии, принятой в [7].

Изложение основного материала. В работе «Системный подход и общая теория систем» А. И. Уёмов показывает, что концепт упорядоченной системы должен содержать в себе свойства антирефлексивности, транзитивности и антисимметричности [8, с. 154]. По сути, то же самое он говорит и в отношении порядка как системы [7, с. 148]. Как можно видеть, наличие свойств антирефлексивности, транзитивности и антисимметричности в концепте упорядоченной системы – это принципиальный момент в представлении А. И. Уёмова об упорядоченной системе. В таком случае именно эти три свойства следует отразить в формально-логическом определении «упорядоченной системы» на языке тернарного описания.

Все три упомянутых свойства порядка в современной математической логике, во многом опирающиеся на теорию множеств, являются необходимыми условиями так называемого «строгости, или антирефлексивного, частичного порядка». Для меня

здесь важно понятие «частичный порядок». В математической логике частичный порядок есть отношение, устанавливаемое в так называемом «частично упорядоченном множестве» [1, с. 23-28; 3, с. 70-78; 4, с. 31-41; 9, с. 13-16]. Частично упорядоченное множество есть математическое понятие, которое формализует интуитивные идеи упорядочивания, расположения в определённой последовательности. Другими словами, множество частично упорядочено, если указано, какие элементы следуют (больше и тому подобное) за какими. При этом в общем случае может оказаться так, что некоторые пары элементов не связаны отношением «следует за».

Отношения частичного порядка можно разделить на два вида: нестрогий, или рефлексивный, порядок и строгий, или антирефлексивный, порядок. Отношение, удовлетворяющее условиям рефлексивности, транзитивности и антисимметричности, называют «нестрогим», или «рефлексивным порядком». Отношение, удовлетворяющее условиям антирефлексивности, транзитивности и антисимметричности, называют «строгим», или «антирефлексивным порядком».

Исходя из такого разделения отношений частичного порядка, можно говорить о двух видах упорядоченных систем – нестрого упорядоченных и строго упорядоченных. Сначала я зафиксирую формально-логическую модель нестрого упорядоченной системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой. В данной модели должен быть отображён тот аспект, что концепт системы включает в себя свойства рефлексивности, транзитивности и антисимметричности.

В теории множеств бинарное отношение R на множестве X называется рефлексивным, если всякий элемент этого множества находится в отношении R с самим собой. Бинарное отношение R на множестве X называется транзитивным, если для любых трёх элементов множества a, b, c выполнение отношений aRb и bRc влечёт выполнение отношения aRc . Бинарное отношение R на множестве X называется симметричным, если для каждой пары элементов множества a, b выполнение отношения aRb влечёт выполнение отношения bRa . Бинарное отношение R на множестве X называется антисимметричным, если для каждой пары элементов множества a, b выполнение отношений aRb и bRa влечёт $a=b$.

Здесь необходимо отметить сразу, что, несмотря на то, что в, скажем так, «официально опубликованных работах» А. И. Уёмов не дал формально-логическое определение симметричности, рефлексивности и транзитивности и их противоположностям на языке тернарного описания, в своих лекциях по основам системных исследований, прочитанных на философском факультете Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, он это сделал. Итак, вот эти определения, взятые мной из моего же конспекта лекций по основам системных исследований за 2003 год:

- 1) рефлексивность: $ia\ ia$;
- 2) антирефлексивность: $(ia\ ia)N$;
- 3) симметричность: $ia\ ia \Rightarrow ia\ ia$;
- 4) антисимметричность: $(ia\ ia \Rightarrow ia\ ia)N$;
- 5) транзитивность: $\{ia\ ia\}\{ia\ ia\} \rightarrow ia\ ia$;
- 6) антитранзитивность: $\{ia\ ia\}\{ia\ ia\} \rightarrow ia\ ia)N$.

В своей кандидатской диссертации я воспользовался приведёнными выше определениями для построения формально-логических моделей упорядоченной системы на языке тернарного описания [6, с. 117-122, 146-150]. В результате я получил следующую формально-логическую модель:

Нестрого упорядоченная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA)])t\} \cdot t \supset \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \rightarrow ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua \Rightarrow ua \cdot ua\}N\}}] \quad (9)$$

Формально-логическая модель строго упорядоченной системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой будет похожа на формально-логическую модель нестрого упорядоченной системы, только вместо свойства рефлексивности в формуле будет зафиксировано свойство антирефлексивности:

Строго упорядоченная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA)])t\} \cdot t \supset \{ua \cdot ua\}N\} \cdot \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \rightarrow ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua \Rightarrow ua \cdot ua\}N\}}] \quad (10)$$

Также были определены формально-логические модели для систем с реляционным концептом и атрибутивной структурой:

Нестрого упорядоченная система с реляционным концептом и атрибутивной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA*)a])\} \cdot t \supset \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \rightarrow ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua \Rightarrow ua \cdot ua\}N\}}] \quad (11)$$

Строго упорядоченная система с реляционным концептом и атрибутивной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA*)a])\} \cdot t \supset \{ua \cdot ua\}N\} \cdot \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \rightarrow ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua \Rightarrow ua \cdot ua\}N\}}] \quad (12)$$

Далее если в математике, особенно в теории категорий [2, с. 41], заходит речь о порядке, то неизбежно возникает вопрос о так называемом «предпорядке»: «Предпорядок – это множество объектов, наделённое рефлексивным и транзитивным бинарным отношением» [5, с. 22]. На основании сказанного можно допустить существование предупорядоченных систем, в которых концепт включает в себя только свойства рефлексивности и транзитивности. На языке тернарного описания формально-логическая модель такой системы будет выглядеть так:

Предупорядоченная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA)])t\} \cdot t \supset \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \rightarrow ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua \Rightarrow ua \cdot ua\}N\}}] \quad (13)$$

Предупорядоченная система с реляционным концептом и атрибутивной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{t([a(*IA*)a])\} \cdot t \supset \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua\} \rightarrow ua \cdot ua\} \cdot \{ua \cdot ua \Rightarrow ua \cdot ua\}N\}}] \quad (14)$$

Между тем А. И. Уёмов в процессе формализации свойств симметричности, рефлексивности и транзитивности с помощью языка тернарного описания не учёл, что сами эти свойства мыслятся в контексте бинарных отношений. Этот момент не был отражён в формально-логических моделях. Этот же момент вынуждает меня по-иному взглянуть на формально-логическую интерпретацию системного параметра «упорядоченность» средствами языка тернарного описания.

В теории множеств бинарное отношение R на множестве X называется рефлексивным, если всякий элемент этого множества находится в отношении R с самим собой. Этот момент можно зафиксировать на языке тернарного описания следующим образом: $ia(ua) \rightarrow ua(ua)$. Антирефлексивность соответственно будет: $ia(ua) \rightarrow ua(ua)N$.

Бинарное отношение R на множестве X называется транзитивным, если для любых трёх элементов множества a, b, c выполнение отношений aRb и bRc влечёт выполнение отношения

aRc . Формально это можно зафиксировать так: $ia(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)$.

Бинарное отношение R на множестве X называется антисимметричным, если для каждой пары элементов множества a, b выполнение отношений aRb и bRa влечёт $a=b$. Формально это можно зафиксировать так: $ia(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua \Leftrightarrow ua$.

Отсюда:

Нестрого упорядоченная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA)])t\} \cdot t \Rightarrow \{ua(ua) \rightarrow ua(ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua \Leftrightarrow ua\}\}}] \quad (15)$$

Строго упорядоченная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA)])t\} \cdot t \Rightarrow \{ua(ua) \rightarrow ua(ua)\}N\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua \Leftrightarrow ua\}\}}] \quad (16)$$

Предупорядоченная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{([a(*IA)])t\} \cdot t \Rightarrow \{ua(ua) \rightarrow ua(ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)\}\}}] \quad (17)$$

Нестрого упорядоченная система с реляционным концептом и атрибутивной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{t([a(*IA*)a])\} \cdot t \Rightarrow \{ua(ua) \rightarrow ua(ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua \Leftrightarrow ua\}\}}] \quad (18)$$

Строго упорядоченная система с реляционным концептом и атрибутивной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{t([a(*IA*)a])\} \cdot t \Rightarrow \{ua(ua) \rightarrow ua(ua)\}N\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua \Leftrightarrow ua\}\}}] \quad (19)$$

Предупорядоченная система с реляционным концептом и атрибутивной структурой =

$$=_{df} [(IA)\{\{t([a(*IA*)a])\} \cdot t \Rightarrow \{ua(ua) \rightarrow ua(ua)\} \cdot \{ua(ua \cdot ua) \cdot ua(ua \cdot ua) \rightarrow ua(ua \cdot ua)\}\}}] \quad (20)$$

Я должен сказать, что А. И. Уёмов был склонен считать упорядоченными системами только те, в которых концепт включает в себя свойства строгого (антирефлексивного) порядка; все остальные – нестрого упорядоченные и предупорядоченные – следует рассматривать, как неупорядоченные: «Между крайними типами систем может иметь место ряд промежуточных случаев, когда система, сама по себе неупорядоченная, получает частичное (случайное, временное) упорядочение» [8, с. 154].

Выводы. Итак, в ходе исследования были получены следующие результаты:

1) формально-логические модели нестрого упорядоченных систем с атрибутивным концептом и реляционной структурой и систем с реляционным концептом и атрибутивной структурой;

2) формально-логические модели строго упорядоченных систем с атрибутивным концептом и реляционной структурой и систем с реляционным концептом и атрибутивной структурой;

3) формально-логические модели предупорядоченных систем с атрибутивным концептом и реляционной структурой и систем с реляционным концептом и атрибутивной структурой;

Формализация на языке тернарного описания различных видов упорядоченных систем открывает новые возможности для системно-параметрического анализа иерархических и гетерархических систем.

Список литературы:

1. Александров П. С. Введение в теорию множеств и общую топологию / Павел Сергеевич Александров. – М.: Главная редакция физико-математической литературы издательства Наука, 1977. – 368 с.
2. Голдблатт Р. Топосы: категорный анализ логики / Роберт Голдблатт; пер. с англ. В. Н. Гришина и В. В. Шокурова под ред. Д. А. Бочвара. – М.: Мир, 1983. – 488 с.
3. Ершов Ю. Л., Палютин Е. А. Математическая логика: учебное пособие для вузов / Юрий Леонидович Ершов, Евгений Андреевич Палютин. – М.: Главная редакция физико-математической литературы издательства Наука, 1987. – 336 с.
4. Колмогоров А. Н., Фомин С. В. Элементы теории функций и функционального анализа / Андрей Николаевич Колмогоров, Сергей Васильевич Фомин. – М.: Главная редакция физико-математической литературы издательства Наука, 1976. – 543 с.
5. Маклейн С. Категории для работающего математика: пер. с англ. / Саундерс Маклейн. – М.: Физматлит, 2004. – 352 с.
6. Райхерт К. В. Філософсько-методологічні засади двоїстого системно-параметричного моделювання [Текст]: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.02 / Костянтин Вільгельмович Райхерт; Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. – О., 2013. – 177 с.
7. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев: учебное пособие / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Цофнас; под общ. ред. А. И. Уёмова. – Warszawa: Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. – 338 с.
8. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / Авенир Иванович Уёмов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
9. Фукс Л. Частично упорядоченные алгебраические системы / Ласло Фукс; пер. с англ. И. В. Стеллецкого под ред. А. Г. Куроша. – М.: Мир, 1965. – 342 с.

Райхерт К.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ВПОРЯДКОВАНИХ СИСТЕМ МОВОЮ ТЕРНАРНОГО ОПИСУ

Анотація

Головною метою запропонованого дослідження є дати нове визначення упорядкованої системи мовою тернарного опису. Автор розглядає різні види упорядкованих систем: нестрого впорядковані, строго впорядковані та передупорядковані. Для одних із перелічених видів вперше даються формально-логічні визначення мовою тернарного опису, для інших – уточнені та нові інтерпретації мовою тернарного опису. Формально-логічно визначаються властивості впорядкованих систем, які прийняті в математиці та логіці: рефлексивність, антирефлексивність, транзитивність і антисиметричність, причому в двох версіях: у маловідомій версії, запропонованій А. І. Уйомовим, та в версії автора цього дослідження. Взагалі в роботі запропоновано 12 нових формально-логічних моделей мовою тернарного опису.

Ключові слова: система, упорядкованість, передпорядок, атрибутивний системний параметр.

Rayhert K.W.

Odessa National University named after I.I. Mechnikov

ON THE DEFINITION OF THE ORDERED SYSTEMS IN THE TERNARY DESCRIPTION LANGUAGE

Summary

The main purpose of the submitted paper is to redefine the ordered system in the ternary description language. The author examines different types of the ordered systems: not-strictly ordered system, strictly ordered system, and pre-ordered system. For some of these types the first formal logical definitions in the ternary description language are given; and for some of these types the corrected and redefined formal logical definitions in the ternary description language are given. The properties of the ordered systems accepted in mathematics and logic: reflexiveness, anti-reflexiveness, transitivity, anti-symmetry are defined in the ternary description language. In toto 12 new formal logical models are presented in the paper.

Keywords: system, order, pre-order, attributive system parameter.

УДК 141.1

НЕРЕДУКОВНІСТЬ СУБ'ЄКТИВНИХ ЯКОСТЕЙ ДО ФІЗИЧНОГО ЯК АРГУМЕНТ ПРОТИ МАТЕРІАЛІЗМУ

Сепетий Д.П.

Запорізький державний медичний університет

У статті обговорюється один з найвпливовіших у сучасній аналітичній філософії аргументів проти матеріалізму, який називають аргументом знання. Аргумент звертає увагу на нередуковність суб'єктивних якостей (qualia) як свідчення нефізичної природи свідомості. Розглянуто найвідоміші форми цього аргументу, запропоновані у класичних статтях Т. Нагеля та Ф. Джексона. Обговорено типове заперечення проти цього аргументу, згідно з яким суб'єктивні переживання дають новий досвід, але не нове знання. Обґрунтовано думку про те, що це заперечення не досягає мети, і що нередуковність суб'єктивних якостей досвіду становить серйозну проблему для матеріалістичної філософії і дає вагомий підстави для пошуку життєздатних нередукаціоністських альтернатив.

Ключові слова: свідомість, матерія, психічне, фізичне, суб'єктивність, досвід, знання.

Постановка проблеми. Суб'єктивна якість будь-якого досвіду – його «як воно» або «як це відчувається» для суб'єкта – одна з найбільших загадок буття, особливо з огляду на те, що вона не вписується в ту картину світу, яку формують сучасні природничі науки і в якій, здавалося б, ні для чого суб'єктивного немає місця (принаймні, якщо не згадувати про ускладнення в квантовій механіці, пов'язані з таємничою роллю «спостерігача»). Тож важливо з'ясувати, яке світло на питання про місце суб'єктивних якостей досвіду в зрештою нібито суто об'єктивному світі можуть пролити дискусії у філософії свідомості кількох останніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх 40 років, статті Томаса Нагеля [1] (1974) та Франка Джексона [2] (1982), [3] (1986), в яких сформульований «аргумент знання» (*the knowledge argument*) про нередуковність суб'єктивних якостей як критичну проблему для – або аргумент проти – матеріалізму, викликали великий інтерес і активне обговорення в аналітичній філософії свідомості, як з боку захисників так і з боку опонентів матеріалізму. Серед найважливіших праць, в яких обговорюється цей аргумент і його значення для сучасної філософії свідомості можна відзначити статті Дж. Левіне [4] (1983), [5] (1993), Н. Блока та Р. Сталнекера [6] (1999), збірку за ред. П. Людлоу, Ю. Нагасави та Д. Столджара [7] (2004), значну частину збірки за ред. Т. Алтера та С. Уолтера [8] (2007), монографію Р. Фумертонна [9] (2013). Для українських читачів ця дискусія майже незнайома: з означеної літератури, українською мовою опубліковано лише по одній ключовій статті Т. Нагеля [10] та Ф. Джексона [11], у щойно виданій (2014) у видавництві «Літопис» «Антології сучасної аналітичної філософії» (стаття Т. Нагеля у російському перекладі [12] була опублікована раніше (2003), у збірці статей з сучасної аналітичної філософії свідомості за ред. Д. Деннетта та Д. Хофштаттера).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на активну дискусію, про яку йшлося вище, питання про слушність аргументу знання, можливості задовільної матеріалістичної відповіді на нього, та уроки з нього для сучасної філософії свідомості залишаються дискусійними. Українська філософська спільнота загалом дуже мало залучена до філософських дискусій, що ведуться в рамках аналітичної традиції (панівної в англосовітних країнах), зокрема, в царині філософії свідомості. Висвітлення й аналіз різних аспектів дискусії навколо аргументу знання сприятиме заповненню цієї прогалини.

Цілі статті: розкрити зміст аргументу знання та його значення для сучасної філософії свідомості, оцінити його слушність, проаналізувати типові відповіді на нього з боку прибічників матеріалізму та оцінити успішність цих відповідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суть аргументу знання – в тому, що різні суб'єктивні переживання мають специфічний якісний характер – те, як-воно-відчувається (як воно відчувається, коли боляче, сумно і т.п.; яким є саме відчуття болю, суму тощо), і цей специфічний якісний характер як-воно-відчувається не може бути схоплені ніякими фізичними (або поведінковими тощо) описами. Можливо знати абсолютно все про фізичні факти (процеси в мозку), пов'язані з певним відчуттям, не знаючи при цьому нічого про те, яким є саме відчуття, як воно відчувається. Отже, саме це відчуття є чимось нефізичним.

Є щось таке, як воно відчувається, коли боляче, сумно і т.п. Те, як воно відчувається, є особливим, нефізичним фактом. Цей факт неможливо навіть передати у мові: неможливо пояснити людині, яка ніколи не мала певного відчуття (або схожого), яким є це відчуття (як це відчувається). І ніяка інформація про фізичні процеси в мозку, пов'язані з цим відчуттям, – якою б докладною вона не була, – не допоможе. Наприклад, людині, яка від народження позбавлена будь-яких нюхових відчуттів, неможливо пояснити, як відчувається той або інший запах; ніякі знання про фізичні процеси в нервовій системі й мозку, відповідальні за це відчуття, у цьому не допоможуть.

Інший приклад – з класичної статті Томаса Нагеля «Як воно – бути кажаном?» [1]. Більшість видів кажанів не мають зору; у деяких видів є слабкий зір. У просторі кажани орієнтуються в основному з допомогою дуже складної ехолокаційної системи. Ймовірно (якщо ми тільки не вважаємо, слідом за Декартом, що лише людина має свідомість, а усі тварини є просто складними автоматами, що нічого суб'єктивно не відчувають), що кажани мають особливі суб'єктивні відчуття-переживання ехолокаційного сприйняття; проте для нас, людей, неможливо дізнатися, як це відчувається (як воно – бути кажаном). Можливо, що кажани відчувають це подібно до того, як ми відчуваємо зорові сприйняття. (Але, в такому разі, як це відчувають кажани тих видів, у яких є обидва – зорове та ехолокаційне – сприйняття?) А можливо, що суб'єктивні ехолокаційні відчуття-сприйняття кажана несхожі ні на які людські суб'єктивні переживання; у такому разі ми просто нездатні уявити, як це відчувається (як воно – бути кажаном). При цьому ми можемо мати наскільки завгодно детальне, точне, вичерпне знання про усі фі-

зичні процеси, задіяні у цьому сприйнятті; можемо цілком розуміти, як на рівні фізичних процесів мозку «працює» ехолокаційна система кажана: це нам анітрохи не допомагає дізнатися, як це відчувається суб'єктивно (як воно – бути кажаном). Але воно якось відчувається. Є щось таке, як це відчувається, як воно – бути кажаном, – і це щось перебуває за межами царини фізичних фактів.

Аналогічно, кажани, якби мали потужний інтелект і розвинену науку, могли б дізнатися усе про фізичні факти, пов'язані з зоровим сприйняттям, але при цьому вони ніяк не зможуть дізнатися, як воно відчувається – мати зорові відчуття. С. Лоу, слідуючи за Т. Нагелем, пропонує уявити собі інопланетян з якоїсь далекої планети, які не мають зору, а мають натомість – як кажани – ехолокаційне сприйняття. Ці інопланетяни є дуже розумними, їх наука набагато випереджає нашу. Якщо вони прилетять на Землю і займуться дослідженням людського зорового сприйняття, то вони можуть з'ясувати усі фізичні факти, які з ним пов'язані. Вони можуть дізнатися про усі процеси в мозку людини, яка бачить червону квітку чи блакитне небо. Але при цьому вони нічого не зможуть дізнатися про те, як це відчувається – бачити червону квітку чи блакитне небо; як воно – бути істотою з зоровим сприйняттям. [13, с. 232-234]

Найбільш відомою і впливовою версією-поясненням аргументу знання є уявний експеримент, запропонований австралійським філософом Франком Джексоном ([2], [3]). Уявімо жінку на ім'я Мері, яка від моменту народження жила у приміщенні з особливим освітленням, яке перетворювало усі кольори на відтінки сірого (від чорного до білого). Вона ніколи не потрапляла назовні і не мала кольорового відчуття червоного, синього, зеленого тощо. І ця жінка стала видатним вченим, що спеціалізується саме на кольоровому сприйнятті. Вона знала усі фізичні факти, які стосуються сприйняття зеленого, червоного, синього та інших кольорів: частота світлових хвиль, фізичні процеси, які відбуваються в нервовій системі, мозку тощо. Одного чудового дня вона залишила своє приміщення і потрапила у світ з нормальним освітленням. Мері була вражена: вона дізналася як це – мати відчуття червоного, зеленого, синього та інших кольорів; якими є ці відчуття. Раніше вона цього не знала, – незважаючи на те, що *знала усі фізичні факти* про кольори та їх сприйняття.

Мері дізналася щось нове, нові факти: як це відчувається – бачити червоний, зелений, синій та ін. кольори. Але Мері ще раніше знала усі фізичні факти, які мають відношення до кольорового сприйняття. Отже, ті нові факти, про які дізналася Мері, не є фізичними фактами. Виходить, що крім фізичних фактів (фактів про фізичну реальність) є й інші факти – про специфічний характер різних суб'єктивних переживань, про свідомість як особистий світ людської суб'єктивності. А значить, фізична реальність – це не вся реальність. Вся реальність включає, крім фізичної реальності, свідомість. Свідомість є чимось нефізичним (нематеріальним).

Неможливість дізнатися про характер суб'єктивних переживань, що суттєво відрізняються від наших власних, є прямим наслідком того факту, що свідомість кожної людини є її *особистим*, «*приватним*» «*світом*» з *ексклюзивним доступом* (лише сама ця людина має до нього прямиий доступ). У цьому відношенні свідомість кардинально відрізняється від фізичного світу, який є *спільним*, «*публічним*», *однаково доступним для усіх свідомостей*. Навіть щодо інших людей ми можемо лише здогадуватися, що їх відчуття подібні до наших власних відпо-

відних відчуттів, але не можемо перевірити, чи ця здогадка є істинною. Можливо, що Ви суб'єктивно відчуваєте червоний колір (колір крові) так, як я – зелений (колір трави), а зелений – так, як я – червоний. (Щоб зрозуміти це краще, уявіть, що Ви від народження носили на очах органічну плівку, яка здійснює інверсію кольорів – червоного на синій, синього на зелений, зеленого на червоний, і відповідно з усіма проміжними кольорами. Ви ніколи в житті не знімали цю плівку і навіть не знаєте про її існування; вона є органічною і росте разом з очима. Засвоюючи мову, Ви навчилися, що червоне – це колір троянди, а блакитне – колір неба. І ось однієї ночі плівка зруйнувалася. Ви прокинулися і бачите дивну картину: небо стало рожевим, а троянди – синіми. Але усі люди навколо скажуть, що Ви говорите дурниці: небо таке саме блакитне, а троянди такі самі червоні, якими вони були завжди. Справді, кольори неба та троянд не змінилися; це Ваші відчуття кольорів помінялися місцями.) А можливо, що Ваші суб'єктивні відчуття-сприйняття кольорів несхожі ні на які мої суб'єктивні відчуття. Можливість спілкування й розуміння між людьми засвідчує спільність для різних людей *структури відношень-зв'язків* між різними відчуттями, а також між відчуттями та тим, що їх викликає. Наприклад, у різних людей кольорове сприйняття трави є 1) стабільним, 2) подібним до кольорових сприйнятів інших предметів, які називають зеленими, 3) неподібним до кольорових сприйнятів предметів, які називають синіми чи червоними. Але якісний суб'єктивний характер кожного зі сприйнятів може, в принципі, бути унікальним для кожної людини. Ніхто з нас не може потрапити всередину свідомості іншої людини і дізнатися, як це насправді *для неї* – сприймати колір трави тощо.

Можемо сформулювати аргумент знання так. Яким би повним не було наше знання про фізичні процеси у мозку, воно нічого не говорить про те, якими є суб'єктивні відчуття-переживання, що відповідають цим процесам, – як вони відчуваються, переживаються суб'єктивно. Те, що вони відчуваються-переживаються ось так, а не якось інакше, є *особливими фактами*, які *перебувають поза цариною фізичних фактів*. Тобто, усе, що належить до свідомості як особистої царини суб'єктивних переживань та усвідомлення (як це переживається суб'єктивно: мати ось-це відчуття, емоцію, усвідомлювати певний факт, розуміти певне висловлювання, бажати того чи іншого), перебуває поза цариною фізичного, матерії. Факти щодо свідомості – це нефізичні факти, факти про нефізичну реальність. Отже, *свідомість як особиста царина суб'єктивності є нефізичною реальністю*.

Типове заперечення матеріалістів проти аргументу знання полягає в тому, що в ситуаціях подібних до ситуації Мері насправді не відбувається набуття нового знання – відбувається лише отримання нового досвіду. Наприклад, Мері, після того, як потрапила назовні і «дізналася» як воно відчувається бачити червоне, зелене, синє тощо, не зможе повідомити жодного нового факту про сприйняття кольорів, а отже, не набуде нового знання. Звичайно, в якомусь іншому смислі, вона «дізнається» щось нове, а саме: як воно – відчувати червоне чи зелене. Але це не зовсім знання – це новий досвід, який, з точки зору матеріалізму, є лише певним фізичним станом її мозку.

Прибічник аргументу знання може запропонувати щонайменше два заперечення.

Перше заперечення. Мері не просто набула нового досвіду. Раніше вона не знала, а тепер знає, що люди мають на увазі, коли говорять, що бачать зелений колір (колір трави) чи блакитний (колір

неба). Адже очевидно, що вони говорять не про частоту електромагнітних хвиль (переважна більшість людей про неї не знає) і не про фізичні процеси в своєму мозку (яких вони не спостерігають).

Тепер Мері зможе ідентифікувати візуальні відчуття червоного, блакитного, зеленого тощо коли матиме їх знову; тож вона тепер *знає* які вони, як вони відчуються.

Можемо видозмінити уявний експеримент з Мері. Уявімо, замість кімнати з чорно-білим освітленням, що її очі від народження вкриті особливою органічною плівкою, що трансформує кольори і що росте разом з очима. Ця контактна плівка не чорно-біла, а змінює колір кожного дня, так що кожному дню тижня відповідає один колір. В понеділок – чорний, у вівторок – червоний, у середу – синій, у четвер – зелений тощо. Мері відчуває ці відмінності і називає це «понеділкові відчуття», «вівторкові відчуття» тощо. Проте вона не знає, що це і є те, як інші люди відчувають різні кольори, що вони називають відчуттями червоного, синього чи зеленого. Вчені, які проводять над нею експеримент, їй про це не говорять; свій мозок у неї також немає можливості дослідити (так щоб порівняти його стани зі станами інших людей, коли вони бачать той чи інший колір); ніякої кореляції між цими її відчуттями та кольоровими описами інших людей немає: адже люди говорять, що трава зелена, небо блакитне, троянда червона, а для Мері уся відмінність між їх кольорами – у тому, що одні – темніші, а інші – світліші. Ті зміни зорового відчуття, які з нею щодня трапляються, вона вважає якоюсь дивною особливістю власної психіки і ніяк не пов'язує з тим, що інші люди називають кольорами. У неї є *досвід* кольорових відчуттів, але вона *не знає*, якими є *відчуття червоного, зеленого, синього тощо*, – як чорність землі, червоність троянди, блакитність неба, зеленість трави тощо відчуваються іншими людьми; що вони мають на увазі, коли кажуть, що земля – чорна, троянда – червона, небо – блакитне, трава – зелена тощо. І ось, уявімо, що одного чудового дня Мері в очі потрапила якась хімічна речовина, яка зруйнувала плівку, залишивши очі неушкодженими. Мері поглянула навколо і здивовано вигукнула: «Яке диво! Сьогодні п'ятниця, а земля раптом стала понеділковою, троянда – вівторковою, небо – світло-середничним, трава – четверговою?!» Раптом Мері осянула здогадка: так ось якими є відчуття чорного, червоного, блакитного, зеленого!!!

Схоже, що Мері таки дізналася щось нове, – а саме: якими є відчуття зеленого, червоного і т.д., як вони відчуваються. Раніше вона знала лише про електромагнітні хвилі і стани мозку, які цим відчуттям відповідають, а тепер знає про *самі відчуття*. В книгах з нейрофізики вона колись читала, що відчуття червоного – це ось-така структура мозку. Але структура мозку – це одне, а *те, як воно відчувається* – це інше. Відчуття – це *те, як воно відчувається*.

Мері знала, які фізичні процеси відбуваються в мозку людини, коли вона має відчуття червоного чи синього. Але вона не знала, *якими є, як відчуваються суб'єктивно* ті відчуття, які люди переживають, коли в їх мізках відбуваються відповідні фізичні процеси. Зокрема, вона не знала, що коли в мозку людини відбуваються фізичні процеси, які в деяких книгах з нейрофізики описуються як відчуття червоного, то людина має суб'єктивне переживання того типу, яке вона мала по вівторках, – і так само щодо усіх інших кольорових відчуттів. **Специфічні якості різних кольорових суб'єктивних переживань** виявляються **реальними фактами про світ** (про свідомості, що є частинами світу), які не містяться в **множині усіх фізичних фактів**. Усі фізичні факти, що стосуються відчуттів кольорів, однаково сумісні з будь-якою з можливостей: відчуття (суб'єктивне переживання) червоного могло виявитися подібним до понеділкових відчуттів Мері, або до вівторкових, або до суботніх, або не подібним ні до яких відчуттів (суб'єктивних переживань), які вона колись мала (як у початковому варіанті історії Мері – з чорно-білою плівкою). Те, що відчуття (суб'єктивне переживання) червоного виявилось саме таким, а не якимось іншим, – це **факт, який не входить до множини усіх фізичних фактів**, оскільки у світлі усіх фізичних фактів відчуття (суб'єктивне переживання) червоного могло виявитися будь-яким.

Друге заперечення. Не має значення, чи Мері набула якогось нового знання чи лише нового досвіду. Має значення лише той факт, що цей досвід, відчуття-переживання мають специфічний суб'єктивний (феноменальний) характер, який неможливо «схопити» ніякими фізичними описами. Навряд чи можливо всерйоз заперечувати, що є щось таке як воно – бачити щось червоне або відчувати біль; що це якимось відчувається; що кожне з таких відчуттів має свій специфічний суб'єктивний (феноменальний) характер.

Якщо так, то необхідно визнати, що існують факти як-це-відчувається і що вони перебувають поза цариною фізичних фактів. Тобто, вони є нефізичними фактами – фактами про щось нефізичне.

Висновки. Аргумент знання дає вагомі підстави вважати, що свідомість, психічні стани, оскільки вони мають суб'єктивний характер та суб'єктивні якості «як воно», «як це відчувається», є чимось нефізичним – нередуковним до фізичної основи (в якій ніщо не має такого характеру та якостей). Нефізичність свідомості означає хибність матеріалізму. Заперечення, згідно з яким в ситуаціях, про які говорить аргумент знання, має місце не набуття нового знання, а набуття нового досвіду, не зачіпає по суті основи аргументу – існування суб'єктивних якостей, що нередуковні до фізичного. Існують і інші спроби відповіді на аргумент знання, які потребують подальшого дослідження. З іншого боку, перспективним виглядає пошук життєздатних альтернатив матеріалізму.

Список літератури:

1. Nagel T. What Is It Like To Be a Bat? // *Philosophical Review*. – Vol. 82. – 1974. – P. 435-450.
2. Jackson F. Epiphenomenal Qualia // *Philosophical Quarterly*. – Vol. 32. – 1982. – P. 127-136.
3. Jackson F. What Mary didn't know? // *Journal of Philosophy*. – Vol. 83. – 1986. – P. 291-295.
4. Levine J. Materialism and Qualia: The Explanatory Gap // *Pacific Philosophical Quarterly*. – Vol. 64. – 1983. – P. 354-361.
5. Levine J. On Leaving Out What It's Like // *Consciousness: Psychological and Philosophical Essays* / M. Davies, G. Humphreys, eds. – Oxford: Blackwell, 1993. – P. 121-136.
6. Block N., Stalnaker R. Conceptual Analysis, Dualism, and the Explanatory Gap // *Philosophical Review*, 108, 1999. – P. 1-46.
7. There's Something About Mary: Essays on Phenomenal Consciousness and Frank Jackson's Knowledge Argument / P. Ludlow, Y. Nagasawa, D. Stoljar, eds. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2004. – 484 p.
8. Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge / T. Alter, S. Walter, eds. – New York: Oxford University Press, 2007. – 360 p.
9. Fumerton R. Knowledge, Thought, and the Case for Dualism. – Cambridge University Press, 2013. – 295 p.

10. Нагель Т. На що схоже бути кажаном? // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / За наук. ред. А. С. Синиці – Львів: Літопис, 2014. – 374 с. – С. 207-222.
11. Джексон Ф. Епіфеноменальні кваліа // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці – Львів: Літопис, 2014. – 374 с. – С. 260-273.
12. Нагель Т. Каково быть легучей мышью? // Глаз разума / Хофштадтер Д., Деннетт Д., ред. – Самара: Баракс-М, 2003. – 432 с.
13. Лоу С. Что такое сознание? // Лоу С. Философские истории. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – 280 с. – С. 203-236.

Сепетый Д.П.

Запорожский государственный медицинский университет

НЕРЕДУЦИРУЕМОСТЬ СУБЪЕКТИВНЫХ КАЧЕСТВ К ФИЗИЧЕСКОМУ КАК АРГУМЕНТ ПРОТИВ МАТЕРИАЛИЗМА

Аннотация

В статье обсуждается один из наиболее влиятельных в современной аналитической философии аргументов против материализма, который называют аргументом знания. Аргумент обращает внимание на нередуцируемость субъективных качеств (qualia) как свидетельство нефизической природы сознания. Рассмотрены самые известные формы этого аргумента, предложенные в классических статьях Т. Нагеля и Ф. Джексона. Обсуждается типичное возражение против этого аргумента, согласно которому субъективные переживания дают новый опыт, но не новое знание. Обоснована точка зрения, что это возражение не достигает цели, и что нередуцируемость субъективных качеств опыта представляет серьезную проблему для материалистической философии и дает весомые основания для поиска жизнеспособных нередукционистских альтернатив.

Ключевые слова: сознание, материя, психическое, физическое, субъективность, опыт, знание.

Sepety D.P.

Zaporizhzhya State Medical University

IRREDUCIBILITY OF SUBJECTIVE QUALITIES AS AN ARGUMENT AGAINST MATERIALISM

Summary

In the article, one of the most influential arguments against materialism in modern analytical philosophy – usually called «the knowledge argument» – is discussed. The argument draws attention to the irreducibility of subjective qualities (qualia) as an evidence of the nonphysical nature of the mind. The most well-known forms of the argument – advanced in classical articles by T. Nagel and F. Jackson – are mooted. A typical objection against the argument – that subjective experiences are just new experiences giving no new knowledge – is considered. It is argued that this objection misses the mark, and that the irreducibility of the subjective qualities of experience poses a serious problem for materialistic philosophy and gives good reasons to look for viable non-reductionist alternatives.

Keywords: mind, consciousness, matter, mental, physical, subjectivity, experience, knowledge.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

THE LINGUISTIC REALIZATION OF «NEGATIVE POLITENESS» STRATEGIES IN ENGLISH VERBAL DISCOURSE

Aksiutina T.V.

Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

The article deals with the notion of «negative politeness» within the context of Anglo-Saxon cultural ethos and considers its linguistic realization in the English language. The article reviews a substantial part of the research on linguistic politeness, with the objective to examine the principles and practices of current politeness strategies in the English verbal discourse. The paper extends the validity of Brown and Levinson's politeness theory with reference to the Anglo-Saxon «prototypical «negative face» culture with a strong emphasis on indirectness and politeness in interpersonal communication. Using the framework of cultural concepts to link theoretical work on cognitive linguistics, and research in cross-cultural pragmatics, this article posits the hypothesis that «negative politeness», which is «avoidance based», is dominant at the English communicative behavior. «Negative politeness» is viewed as a set of conventionalized tactics, intended to preserve the hearer's personal autonomy, certain emotional distance, deference and regard for territory. The objective is to find out which conceptual and communicative dimensions determine the speaker's choice of «negative politeness» strategies and how these dimensions trigger the selection of specific form types and correlate with their semantic and grammatical features. The sequential linguistic realization of selected «negative politeness» strategies is analysed by adopting a radical function-to-form approach to the matter.

Keywords: communication, language, culture, politeness theory, «negative politeness», «positive politeness».

Introduction. Linguists and anthropologists, considering the culture-communication correlation issues, have long recognized that communication is always culturally bound [1; 3; 4; 7; 9]. Its efficient implementation requires compliance and aptitude for learning cultural differences, as well as social interactional and pragmatic norms, determining the choice of specific communication strategies, tactics and patterns which constitute the conversational style of the target language community, formed by cultural values and reflecting them.

Communication is not only the transmission of information. In Grice's view, part of successful communication is «to mutually understand and employ politeness strategies for the given situation in order to acknowledge social relationships, maintain harmony, and understand the real meaning of the language used» [7, p. 41]. In this sense, politeness can be viewed as one of the social phenomena that regulates the interpersonal communication, whose purpose is to consider others' feelings, establish levels of mutual comfort, and promote «rapport» or «save face» [6, p. 349].

Recent Research Analysis. Politeness has been given a great deal of attention in various fields: anthropology, linguistics, pedagogy, psychology [2; 4; 5; 6; 7; 9]. In pragmatic linguistics, Grice's Cooperation Principle, J. Searle and J. Austin's Speech Act Theory have long remained its anchor points. For the last 20-30 years dozens of articles and manuscripts have appeared on «politeness» theory [4; 6; 7; 9] whose authors study the 'politeness' category as the system of ritualized communicative strategies, aimed at a comfortable, conflict-free interaction in compliance with social ethics, and, therefore, determining the choice of appropriate tactics and linguistic devices. In 1987 P. Brown and S. Levinson proposed a politeness model which analyses politeness in two broad groups with reference to Goffman's construct of «face» («public self-image that every person wants for himself in interaction» [6, p. 23]: positive politeness (intended to avoid giving offense by highlighting friendliness) and negative politeness which is «avoidance based» [7, p. 146] (ensuring that the speaker will not interfere with the addressee's freedom of action by showing deference). Consequently, positive politeness is concerned with demonstrating closeness and affiliation, while negative – with distance and formality.

P. Brown and S. Levinson suggested that the communicator's choice of strategies (positive and negative politeness, or bald on record and off-record) depend on distance, power and level of the imposition. As power, distance and imposition increase, individuals will use higher level strategies. In other words, politeness theory suggests that «negative politeness» strategies are more polite than positive ones.

According to P. Brown and S. Levinson's politeness theory, the Anglo-Saxon culture is oriented towards «negative politeness». It is not surprising for the community where personal autonomy (privacy) appears to be one of the most important cultural values. Granting this fact, it seems that delving into the nature of this strategy can be of great interest and help to researchers and practitioners.

So, the focus of this article is «negative politeness» strategy and its linguistic realisation in the Anglo-Saxon verbal discourse. Using the framework of cultural concepts to link theoretical work on cognitive linguistics, and research in cross-cultural pragmatics, **this article posits the hypothesis** that «negative politeness» regulates the English communicative behavior, eliciting the preferred rapport tactics and linguistic means within the conceptual framework of the English culture. **The objective** is to find out which conceptual and communicative dimensions determine the speaker's choice of «negative politeness» strategies and how these dimensions trigger the selection of specific form types and correlate with their semantic and grammatical features.

The topicality of this study is due not only to the growing interest to pragmatic researches of language and especially politeness category in view of developing international cooperation, but also to the lack of comprehensive description of linguistic realisation of politeness strategies in the English language. There is a need in investigating the specific communication categories in their correlation to cultural values, social interactional norms and mental identities.

Presentation of the basic research material. There is a claim that a society can be identified in terms of a unique «ethos» which is manifested in the strategies and patterns which constitute a conversational style that can be thought of as a «summation of the social norms tied to a linguistic and cultural framework» [5, p. 713]. Brown & Levinson characterize the

Anglo-Saxon ethos as a «prototypical negative face culture with a strong emphasis on indirectness and politeness in interpersonal communication» [4, p. 160]. Cultural differences in communication and politeness system can be understood in the context of culture specific social relations, cultural values and concepts.

The basic premise of the Anglo-Saxon cultural tradition, which is considered individualistic, is ego-centric personal autonomy. Each person is viewed as one having the inalienable right to autonomy, who can't stand interference and imposition on others and show tolerance and deference for individual identities. The notion of personal autonomy in the English language correlates with the special concepts of «privacy» and «distance».

'Privacy', defined as «the right to the freedom from intrusion or public attention» [2, p. 43], is «one of the country's informing principles», in J. Paxman's view [9, p. 117-118]. Echoing him, Larina T. asserts that, 'personal space (privacy) is sacred in the English culture; so, any intrusion into privacy is the most flagrant breach of communicative norms» [2, p. 234]. The reason is «the want of a Speaker that his action be unimpeded by others» [6, p. 156], i.e. the desire to save his «negative face», that includes being indirect, not being open, being apologetic, being avoidant, being uncertain, and being professional. These categories correspond to Brown and Levinson's «negative politeness» strategies of «being indirect, hedging, being pessimistic, minimizing the imposition, being deferential, and being apologetic» [ibidem, p. 167].

Byrnes, using the methodology of starting from stereotypes suggests that English conversational style «is weighted towards «negative politeness» strategies [8, p. 86], i.e. toward more indirect approaches which highlight avoiding imposition by providing options for the recipient. She characterizes the British conversational style as subtly «negative», i.e. deferential. She hypothesizes that such conversational style allows the individualism which the British favor ideologically, in that respect for the individuality of others protects one's own by maintaining reciprocal respect. P. Brown and S. Levinson call «negative politeness» strategy the «heart of respective behaviour» [7, p. 129]. As no other strategy, it helps the English to smooth over the differences in a talk, and therefore, it results in successful and comfortable communication.

Many researchers agree that the notions of indirectness and politeness play a crucial role in the negotiation of «face» during the realisation of speech acts of requests [2; 3; 4; 6; 8]. According to Brown and Levinson's «politeness theory» [4], requests are intrinsically face-threatening speech acts (FTAS), since, by making a request, the speaker infringes on the recipient's «negative face». One way for the speaker to minimize the imposition involved in the request is to employ indirect (referring to contextual preconditions necessary for its performance as conventionalized in the language) strategies rather than direct ones.

On a linguistic level, the range of available linguistic means to manipulate the imposition and soften the impact of the request involves a set of lexical (word choice, interpersonal and emphatic markers, hedges and down-toning expressions), grammatical and syntactical mitigators (modals, active and passive voice forms, interrogative constructions, subjunctive mood, etc.). Modality plays a very important role in the linguistic realisation of «negative politeness» strategies. Modal verbs in English are strong indicators of the degree of politeness inherent in a request. They help to avoid «the appearance of trying to control or impose on the hearer» [7, p. 156] and, therefore, seem

to be more polite. There is, above all, the system of modal verbs – *can, could, may, might, must, ought to, will, would, shall, should* and quasimodal verbs *have (got) to, need to, had better*.

Could, might, would in interrogative constructions are much milder than *can, may, will* and are employed to make request/offers, critical remarks sound less imperative and direct: '**Could** you please bring me...'; '**Will/would** you do that for me?'; '**How would** you feel about doing... whatever?' The English use them in interpersonal communication to avoid direct expression of their will. They are involved in numerous 'fixed' polite formulae as patterned constructions – conditional, subjunctive and interrogative.

Modal verbs are often preceded by various hedges ('*I don't know*') or mental verbs (*see*) which make request more tentative and polite, followed by a suppositional clause: '**I don't know if you could** give me a ride here to the closest gas station or if you would be able to tell me how um to take a taxi or something to get there'. The patterns 'would + say, call, think' ('I'd say.../I'd think...'), or 'would + like/prefer' ('I'd like to.../ I'd prefer...') which are more common in wishes and offers make them more polite. In requesting for advice: 'There's something I'd like to ask you to do'; 'I'd like to know your opinion/what you think about this' they imply respect for the person asked.

The use of conditional or subjunctive forms to convey an indirect request seems to be the preferred strategy to produce a politeness effect: '*If I were you, I'd...;*' '*It would be better if...;*' '*It would be good/nice if you could do...;*' This kind of an internal modification may serve as a distancing tactic to express deferential politeness.

A number of researches [2; 3; 15] suggested including in the set of linguistic elements, expressing modality, modal expressions *be able, be going to, modal adjectives and adverbs necessary/necessarily, probable/probably, possible/possibly, presumably, definitely, perhaps*, and some parentheticals *I think, I believe, I'm sure: 'Is this film worth seeing? – Yes, I think so'; 'Perhaps you'd better not do that/ It might be better for you not to do that'; 'I don't think I can/ I'm afraid I can't/ I don't really agree with you'.*

The speaker might also try to reduce the size of imposition of the request and use past-tense and future-tense verb forms that distance the speaker from the subject of request/question, shifting the latter somehow into past or future and, so giving freedom in choosing responses. Instead of very imperative '*Leave the room;*' '*Join us in five minutes*', correct English would be '*You will need to leave the room;*' '*Will you join us in five minutes?*' or '*I was wondering if I could talk to you...;*' '*I was really hoping if I could have the weekend free*'. The past indefinite and continuous forms make the request seem less direct and urgent.

The continuous-tense forms make requests/questions sound as casual remarks, and intentions or offers tend to be less demanding. Compare: '*Will you be leaving this afternoon?*' (enquiring about one's plans); '*Are you going to leave this afternoon?*' (pressing for a decision) and '*Will you leave this afternoon?*' (request/ordering).

The other ways of distancing in English are *understatement* and *overstatement*. Both tactics are intended to make communication emotionally neutral, polite and natural.

Understatement tends to reduce the significance and the importance of what is actually said, and aims to carefully treat the interlocutor and his/her feelings. When it comes to something very intimate, del-

icate (sharing one's feelings/impressions, announcing grave news), or, on the contrary, something very negative (negative attitude, complaints), we employ *understatement* strategy. In such situations, the main goal is to keep a friendly talk, avoiding any discomfort and uneasiness of the utterance: 'I am not too well at the moment' instead of 'I'm very ill'; 'It's not good enough' instead of 'It's very bad', etc. Some scholars interpret this strategy as «Language of Doublespeak» [2, p. 55]. The «weight» of the utterance and the severity of imposition on the hearer can be regulated with different mitigating devices:

1. Devices that nullify undesirable emotions when making an excuse or apologizing, and help to conceal despise (*just, a bit/a little, only; somehow, somewhat*): 'She could give a **little** more attention to details'.

2. Fillers (*a kind of, a sort of, so to speak, more or less, etc.*): i.e. items that soften the directness of the utterance: 'You see, I **kind of** borrowed your son's car, so to speak, it worked more or less alright but then suddenly the engine **sort of** ceased to work'.

3. Verbs of intention (*to be inclined, to tend, to intend*): 'He **tends to** be rather critically minded lately' instead of 'He criticizes everyone lately'.

4. **Negation** as a way of realising the significance of the utterance is presented in three constructions: direct negation, hidden (implied) negation and double negation. The direct negation relates to the verb, or is transferred to the verb of thinking (*transferred negation*), or can be expressed with non-assertive words. The direct negative construction tends to replace the emotionally-coloured word in the positive construction by choosing a more neutral synonym: 'It's not too exciting' instead of 'It's dull'; 'I'm not quite clear on...' instead of 'I don't understand'; 'I'm not particularly fond of snakes' instead of 'I'm afraid of snakes'.

The hidden negation can be presented «implicitly» in positive sentences by replacing the direct negation with negative adverbs (*hardly, barely, scarcely*) or adverbs minimizing the significance (*few, little*), or appropriate verbs and participles (*fail, lack*): 'He **barely** touched his drink' instead of 'He didn't touch his drink'.

When negative words with negative prefixes or prepositions are used in negative sentences, we deal with double negation: 'He **doesn't** look **unfriendly**; he **is not likely** to be **devoid** of human weaknesses' (= 'He looks friendly and human').

Overstatement, unlike *understatement*, exaggerates and enhances what is said to produce a positive

effect in spoken and conversational discourse. The English apply it when praising, expressing sympathy, thanks and gratitude, or apologizing, etc. The strategy of *overstatement* employs a number of hedging and intensifying devices with adjectival or adverbial modifying functions: emphatics and amplifiers *how, so, too, extremely, terribly, awfully, much, exact, total* are common in positive and exclamatory sentences, expressing praise or complimenting: 'You were a *great* help, and I am *really* thankful'; 'Thank you for a most lovely party!'; 'All those *extremely* funny surprises!'; 'That was very considerate of you!'.

Another way to exaggerate the significance of the utterance is to employ emotionally-coloured, semantically positive verbs *love, hate*, or adjective *great, awful, silly* with intensifying function. In answer to an invitation such as 'Would you come to our place for dinner next Friday?' the English version is 'I'd be delighted/ glad/I'd love to'. A few simple phrases will suffice for most situations (bothering someone, bumping into someone, having forgotten something, giving unintentional offence): 'I'm (so/really) sorry, please, excuse me'; 'I hate to bother you during the lecture/I'm awfully sorry to interrupt your lecture but...'.

In the same vein, the English are inclined to follow the rules of a *small talk*. Trying to win the interlocutor, they say what the former would love to hear, exaggerating their merits and their weaknesses and showering praises and compliments. On the whole, speakers of English lingua cultures use the «addressee's positive evaluation» strategy more often (e.g. *It looks gorgeous/fantastic/wonderful/superb/fabulous!*) than Ukrainian or Russian speakers.

Research Findings. To sum up, the preference for conventional indirectness and elaboration in «negative politeness» strategies, which prevail in everyday encounters, reflects the importance of personal autonomy in the Anglo-Saxon culture. The English seem to place a higher value on privacy, cultural norms demand a more «distant and formal system of behavior» [3, p. 240].

Culturally-specific politeness strategies form a culturally distinct interactional communicative style. In interpersonal communication the English style is indirect, deferential. It can be called Hearer-oriented. The main emphasis is put on the form of the utterance and on softening the imposition. It manifests itself on different linguistic levels – lexical, grammatical syntactical (modal verbs, understatements, overstatements, nominatives, etc.).

References:

1. Кузьменкова Ю.Б. От традиций культуры к нормам речевого поведения британцев, американцев и россиян / Ю.Б. Кузьменкова. – М., 2005. – С. 56-64.
2. Ларина Т.В. Стратегии негативной вежливости, или стратегии отдаления в английской коммуникации (в сопоставлении с русской) / Т.В. Ларина // Россия и Запад: диалог культур. – М., 2003. – Вып. 10. – 315 с.
3. Blum-Kulka Sh., House J., Kasper G. Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies / Sh. Blum-Kulka et al. (Eds.). – Norwood: Ablex, 1989. – P. 1-34.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown and S. Levinson (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 324 p.
5. Byrnes D. Interpersonal attraction and attitude similarity / D. Byrnes // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1986. – № 62. – P. 713-715.
6. Goffman E. Relations in Public / E. Goffman. – N.Y.: Harper&Row, 1971. – 280 p.
7. Grice H. Logic and conversation // P. Cole and J. Morgan (eds.), Syntax and Semantics, Speech Acts. – Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41-58.
8. Ide S. Formal forms and Discernment: Two Neglected Aspects of Universals of Linguistic Politeness / S. Ide. – Multilingualia. – 1989. – № 8(2/3). – P. 227-243.
9. Wierzbicka A. Different Cultures, Different Languages, Different Speech Act / A. Wierzbicka // Journal of Pragmatics, 1985. – № 9. – P. 10.

Аксютіна Т.В.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МОВЛЕННЄВІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ «НЕГАТИВНА ВВІЧЛИВІСТЬ» В АНГЛІЙСЬКОМУ ВЕРБАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація

Досліджено категорію «негативна ввічливість» в контексті англосаксонської культурної традиції та виявлено лінгвокультурологічну специфіку функціонування лінгвістичних засобів вираження даної категорії в англійській мові. В рамках досліджень по категорії мовної ввічливості в роботі вивчено принципи та практичне застосування сучасних стратегій ввічливості в англійському словесному дискурсі. В якості об'єкта дослідження в роботі розглянуто основні положення теорії ввічливості Брауна і Левінсона, що дало підставу для класифікації англійської культури як «негативно-ликої», орієнтованої на ухильність і ввічливість в міжособистісній комунікації. У контексті досліджень з когнітивної лінгвістики та міжкультурної комунікації категорія «негативної ввічливості» представлена як комунікативна стратегія, спрямована на те, щоб продемонструвати співрозмовнику визнання його особистої незалежності, відсутність намірів з боку мовця порушити існуючі кордони, показати дистанцію між співрозмовниками, і, таким чином, продемонструвати повагу один до одного. У статті зроблено спробу проаналізувати мовленнєві засоби вираження категорії «негативної ввічливості», і розглянути особливості їх функціонування в мові.

Ключові слова: комунікація, мова, культура, теорія ввічливості, «негативна ввічливість», «позитивна ввічливість».

Аксютіна Т.В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ «НЕГАТИВНАЯ ВЕЖЛИВОСТЬ» В АНГЛИЙСКОМ ВЕРБАЛЬНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

Исследована категория «негативная вежливость» в контексте англо-саксонской культурной традиции и выявлена лингвокультурологическая специфика функционирования лингвистических средств выражения данной категории в английском языке. В рамках исследований по категории языковой вежливости в статье изучены принципы и практическое применение современных стратегий вежливости в английском словесном дискурсе. В качестве объекта исследования в работе рассмотрены основные положения теории вежливости Брауна и Левинсона, что дало основание для классификации английской культуры как «негативно-ликой», ориентированной на уклончивость и вежливость в межличностной коммуникации. В контексте исследований по когнитивной лингвистике и межкультурной коммуникации категория «негативной вежливости» представлена как коммуникативная стратегия, направленная на то, чтобы продемонстрировать собеседнику признание его личной независимости, отсутствие намерений со стороны говорящего нарушить существующие границы, показать дистанцию между собеседниками, и, таким образом, продемонстрировать уважение друг к другу. В статье сделана попытка проанализировать языковые средства выражения категории «негативной вежливости», и рассмотреть особенность их функционирования в речи.

Ключевые слова: коммуникация, язык, культура, теория вежливости, «негативная вежливость», «позитивная вежливость».

РЕФЛЕКСАЦІЯ ДАВНІХ ГОЛОСНИХ У ПОЛІСЬКІЙ ГОВІРЦІ С. ЛИПНЕ

Громик Ю.В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Проаналізовано рефлексію давніх голосних у поліській говірці с. Липне¹. Детально описано варіативність рефлексії етимологічних голосних *o, *e, *ě, *ę, *y, *i. Автор розмежував типові й нетипові континуанти і прокоментував фонетичні умови їх розвитку. Установлено, що на рівні рефлексії давніх голосних в говірці домінують ознаки, характерні для середньополіського діалекту. Розширено ареалогічну інформацію про фонетичні явища цього типу в українських говорах. **Ключові слова:** говірка, голосні, давні голосні, інновація, рефлекс, монофтонг.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення специфіки (зокрема варіативності) рефлексії давніх голосних на матеріалі кожної української говірки важливе для найповнішого з'ясування всіх деталей процесу формування української системи вокалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Серед явищ фонетичного рівня на матеріалі говірки с. Липне системно вивчені різного роду позиційні звукові зміни, яким присвячено спеціальні наші роботи [1; 2]. З'ясовано, що комбінаторні фонетичні модифікації – одне з суттєвих джерел поповнення кількісного складу лексики місцевої говірки та суттєва риса її звукової системи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Рефлексія давніх голосних у говірці с. Липне дотепер спеціально не вивчалася.

Мета дослідження – на матеріалі однієї поліської говірки простежити специфіку та варіативність рефлексії давніх голосних. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких завдань дослідження: у спонтанному мовленні поліщуків простежити лексеми, які відображають рефлексію давніх голосних; дібраний матеріал систематизувати за типовими й нетиповими континуантами *o, *e, *ě, *ę, *y, *i; прокоментувати фонетичні умови появи різних рефлексів того ж давнього голосного.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Рефлексію *o у липенській говірці спостережено заміну наголошеного *o в новозакритих складах в основному монофтонгом [и]: *бил', рий, вил, мист, стил, грим, двир, риг, снп, рик, бик, тик, хвист, ниж, гірк'і, гири, гний, нич, нис, кин', рид, виск, бир, пип, сил', злист', плит, пист, кит, виз, кішка, вскриз', дрібни, рідн'і, ліжко, жувіт, рівни, пізн'і, пукіс, с'пид, нічка, муріг, піріг, пуріг, міцно, зірно, кумірка, макітра, втурік, смурід, лікт'е / ліхт'е* «лікоть», *гінка* «вікна», *настілница* «скатерка», *пісникат'* «постити», *снівница* «пристрій для снування», *стійка* «дерев'яний пристрій, за допомогою якого вчать дитину стояти», *запуризици* «не запрошені на весілля гості», *сурімно* «соромно», *бис:урімник* «людина, яка не відчуває сорому», *бис:урімница* «жінка, яка не відчуває сорому», *пирхит'ко* «чоловік, який за деякий час після весілля переходить жити до батьків дружини» (пор. місцеве родинне прізвисько *Пирхит'куви* та офіційне прізвище *Переходько*), *кіл'ко, скіл'ко, кіл'ка, скіл'ка, скіл'к'і* «скільки», *тіл'ко, стіл'ко, тіл'ка, стіл'ка, тіл'к'і, стіл'к'і* «стільки» та ін. Деякі випадки потребують історичного коментаря: *спірни* «такий, що дає відчутний результат»

< *сьпорьни, нивгід «не подобається» < *невьгодь, всплиш «все підряд» < *вьсплошь, вприч «окрім; геть (піти)» < *опрочь, вбихідник «людина легкої поведінки» < *обьходьникь, вбихідница «жінка легкої поведінки» < *обьходьница, дубрїтник «добродій» < *добротьникь, дубрїтница «добродійка» < *добротьница, гурич:ик «квітник» < *городьчикь, зарібк'і «заробітки» < *заробькы, ду гувтірка «до вівторка» < *до овьторька, Биг < *Богь та ін. Монофтонг [и] відповідно до *o в наголошеній позиції виступає і в закінченнях родового відмінка множини іменників чоловічого роду твердої групи: *синів, бат'ків, дидів, панів, жидів, бураків, вулів, бичків, трахтурів, разів, сухарів, руків, духтурів, нумирів, пиругів, жинихів* тощо.

Цей же голосний на місці *o виявлено під наголосом також у нетипових позиціях, де він зумовлений дією аналогії. У зв'язку з цим заступлення *o > [и] можливе в наголошених відкритих складах: *в гічи, вгїсин'* «восени» та ін. У таких випадках появу [и] часто викликала тенденція до вирівнювання звукового складу кореневих морфем: *зарібок* (пор.: *зарібк'і*), *з гікон* (пор.: *гікна*), *зіручка* (пор.: *зірка*), *гулівучка* (пор.: *гулівка*), *в кумірун'ци* (пор.: *кумірка*), *кіл'о, кіл'ічко / кіл'учко, кіл'ічка / кіл'учка, кіл'ічк'і / кіл'учк'і* «скільки, як мало», *кіл'йца* «скільки, як багато» (пор.: *кіл'ко, кіл'ка, кіл'к'і* «скільки»), *тіл'о, тіл'ічко / тіл'учко, тіл'ічка / тіл'учка, тіл'ічк'і / тіл'учк'і* «стільки, так мало», *тіл'йца* «стільки, так багато» (пор.: *тіл'ко, тіл'ка, тіл'к'і* «стільки») та ін. Те саме спостерігаємо у звуковій структурі лексем *гувтірок* «вівторок» < *овьторькь (пор. форму родового однини: *гувтірка* < *овьторька), *гумівци* < *гумовьць «гумовий чобіт» (пор. форму множини: *гумівци* < *гумовьци), *гуридиц* «квітник» < *городьць (пор. форму множини: *гуриц:и* < *городьци), *вбихідок* «дрібні грошові витрати на щодень» < *обьходькь (пор. форму місцевого однини: *на вбихідку* < *на обьходьку).

Можлива рефлексія етимологічного *o як [y], але тільки у словоформах *муй, твуй, свуй, двійка, трийка, бұл'иш* (так само в похідних: *бул'и, завбул'и, назбул'и, пудбул'шат', пудбул'шани*), *буйса* (так само в інших формах: *буймоса, буйтиса*), *пуйдиш* (так само в інших формах: *пуйде, пуйдим, пуйдите, пуйдут'*), *пруйдиш* (так само в інших формах: *пруйде, пруйдим, пруйдите, пруйдут'*). Предметно-особовий займенник чоловічого роду представлений паралельними формами з монофтонгами [и] та [y]: *вин, вун*. За аналогією до закритих складів розвиток *o > [y] можливий у відкритому складі, як-от: *вус'ім*.

У частині слів і словоформ відповідно до давнього *o в закритих складах виступає монофтонг [o]: *у вóйну* «в часі війни», *кóнчт'* «закінчити», *рóчн'ік* «ровесник», *рóчн'йца* «ровесниця», *сухустóй* «сухе дерево», *збóрн'а* «гурт людей, які вештаються без діла», *гумóн* «гомін, сварка», *нивгóдно* «не подобається, не можна вгодити», *всбóно* «окремо»,

¹ Село Липне (місцеві варіанти назви – *Ліпни, Ліпн'і*) належить до Ківерцівського району Волинської області і розташоване в ареалі середньополісько-західнопольського пограниччя.

слубодни «вільний», *кловн'а* «різновид ятера», пор. псл. *klotъnja [4, с. 446] тощо. Наявність [o] в таких структурах частково можна пояснити тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем, як-от: *рочн'ік, рочн'іца*, бо з *удно рочу; зборн'а*, бо *збори; слубодни*, бо *слубода* та ін. У прислівнику, прийменнику *пос'ла* «після» збереження [o] з історичного погляду загалом закономірне: у формі псл. *poslě [5, с. 414–415] відсутній редукований, занепад якого змінив би якість *o в попередньому складі.

Відповідно до псл. *nogъtь [5, с. 96] у говірці представлено структури *ніхт / н'охт* «ніготь». Закритість складу тут, очевидно, розвинулася нефонетичним шляхом унаслідок вирівнювання за зразком форм непрямих відмінків (*н'охта, н'охтом, н'охти* й ін.), де занепад редукованого після задньоязикового консонанта закономірний. Проте в утвореному в такий спосіб закритому складі *ніхт / н'охт* засвідчено два паралельні рефлексивні наголошеного *o – [i] та [o], обидва з яких на місці *o для липенської говірки не характерні, отже, мабуть, відображають результати аналогії, можливо, до форм із рефлексивними *e на зразок *к'ітка / т'отка* «тітка» < **tetъka, d'oxъt* «дбоготь» < *degъtь [4, с. 154] чи под.

У закритих ненаголошених складах, але тільки кінцевих, етимологічний *o представлено монофтонгом [o]: *пбмоч, нбмоч, зброк* «наступного року», *нбноч, дубрбноч, бусбноч* «на босоніж», *смброд* «нечемна дитина», *радос'ц', дброс'ц', стброс'ц', мблдос'ц', крбпос'ц', пустут'блос'ц', дбброс'ц', висблос'ц', вбл'гос'ц', сббствлнос'ц'* та ін. В інших випадках у ненаголошених новозакритих складах спостережено характерне для місцевого мовлення посилення лабіалізації [o] > [y]: *гукно, вуйна, мутоб, гул'шйна, гул'хбви, слувцб, пуйтй, Рудвб, гул'бб, ду пувночи, биз гувсб, бис кунцб, в кун'ц'н, дзвунк'н, рувн'бц'а, пурувн'бт' / пурумн'бт', пудкбва, пудкутйт', спудлбба, спуднйца, пудпиртй, лбстувка, ластувк'н, мбкувка, пузн'нй* «пізніше», *йбстувнй, биз вус'мй, з вус'мб, нучл'й* «нічліг» та ін. Так само зазнав посилення лабіалізації закономірно збережений у відкритих складах етимологічний *o у звуковій структурі іменників *кунбц, гук'бнц, гук'бнчкк, дзвунбк*.

Подекуди на місці ненаголошеного *o в закритих складах представлено монофтонг [i] як результат аналогії до рефлексивних *o в наголошеному закритому складі: *пизн'ур'н* «курчата, яких квочка вивела пізно восени», *мицн'нй* «міцніше», *зирк'н*. Цей же рефлекс *o в ненаголошеній позиції виступає в закінченнях Р. в. мн. іменників ч. р. твердої групи: *завббдв, дукумбнтв, йбтбрив*. Поява [i] можлива й на місці секундарного [o] < *ъ, але тільки у префіксах *зи-* < *ъ, *пуди-* < *подъ-, *уди-* < *одъ-, *рузи-* < *розъ-, *вби-* < *объ- у лексемах *зйитй, пудйитй, удйитй, рузйитйса, вбйитй*.

Рефлексивні *e. У наголошеному новозакритому складі давній *e заступається в основному монофтонгом [i]: *с'ім, кул'ш, п'іч, с тих с'іл, гус'ін'і, гус'інка* «осінне пальто», *прин'іс, ут'ік, прив'іів, прив'ііз, л'іг, русл'ів* тощо. За аналогією в наголошеному закритому складі можливий розвиток секундарного [e] < *ъ в [i]: *зав'іришуват'* «викладати верх копиці».

Після депалаталізованих шиплячих та вібранта з'явився [и]-рефлекс давнього *e: *шис'ц' / шис'* «шість», *жйнка, шчитка, пчйлка, шчйлни, шчйл'* «щілина», *вичбрн'і, биръзка*; [и] представлено й у континуантах псл. *zelyje після [з]: *зіл'е* «зілля», *зіл'ічкк* «зіллячко». Тенденція до вирівнювання звукового складу кореневих морфем зумовила наявність монофтонга [и] замість *e під наголосом на-

віть у відкритому складі, зокрема у словоформах *жйнуцка, пчйлуцка, шчитуцка, вичйришн'і*, хоча в основному в таких випадках закономірно зберігається [e], як-от: *пбчи, сбла, сбмиро, шчбл'і* «щілини», або відбувається чергування [e] > [o] після шиплячого перед історично твердим консонантом: *пчблй*. Монофтонг [и] відповідно до *e в наголошеній позиції у закритому складі виступає й у закінченнях родового відмінка множини іменників чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *мис'бцйв, млинцйв, кунцйв, каминцйв, душцйв, плашцйв* тощо.

Відповідно до наголошеного *e в закритих складах можливий звук [e], приголосні перед яким, за винятком шиплячих, зберігають м'якість; таке явище представлено лише у структурі лексем *пл'бчка* «вішалка для одягу», *с'бмдис'ат, шбз'дис'ат / шбй'дис'ат*. Словоформи *d'oxъt* «дбоготь» < *degъtь [4, с. 154] (закритість складу, очевидно, зумовлена аналогією до форм непрямих відмінків), *лжн'бвка* «дорога через болото, викладена колодами», *шис'ц'брка* «цифра шість» ілюструють розвиток перед твердим консонантом *e > [o]. У континуантах псл. *tetъka «тітка» – *t'отка / к'ітка* – як паралельні засвідчено два можливі рефлексивні *e: [i] та [o]; у випадку *пйат'брка / пйат'урка* «купюра номіналом п'ять гривень; відмінна оцінка» – [o] та [y].

У ненаголошених закритих складах відповідно до етимологічного *e представлено монофтонг [и], що засвідчує, очевидно, характерне для місцевої фонетики підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [e]: *камин', крбмин' «кремій», гбсин', вбйсин' «восени», гбсин'у, кбрин', пбпил, лббид', грббин', хмилнй, прйпик, симнбцит', симсбт, шиснбцит', шис:бт, жйнк'і, шчитк'і* (за аналогією [и] представлено й у відкритих ненаголошених складах: *каминбц, крбминбц, грббинбц, куринбц, прйпичок, жйнбк, шчитбк, шчйлни, шчйл'убина* «щілина»). Цей же монофтонг відповідно до *e в ненаголошеній позиції виступає в закінченнях родового множини іменників чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *хлбпцйв, пблцйв, густйнцйв, збйцйв, рбдичйв* тощо. Після шиплячих у кінцевому післянаголошеному закритому складі можлива лабіалізація [e] > [o]: *вбчор*, а в переднаголошеному складі – розвиток [e] > [o] > [y]: *вичурк'і, вичурнйца, вичуркувбт'*. Появу [o] на місці *e представлено й у кінцевому післянаголошеному складі у випадку *гороч* «гіркота» < *горечь.

Рефлексивні *ѣ. Рефлексивна етимологічна *ѣ в липенській говірці залежить від наголосу. У наголошеній позиції *ѣ переважно заступається звуком [i]: *хл'іб, хл'ів, д'ід, с'іно, с'істи, р'ізат', нид'іла, л'іто, давнов'ічно, д'іти, с'м'ішно, ц'в'іт, д'івчина, с'м'іх, с'н'іг, гур'іх, р'ічка, б'іли / бйлі, в'іт'ор / вйт'ор, м'ірат' / мн'ірат', м'іс'ац' / мн'іс'ац', м'ісиш / мн'ісиш* тощо. У частині слів простежено монофтонг [e] після м'якого приголосного: *ййбб «її», л'бви, нал'бво, збйбзд, прйббжджй, б'блка / бйблка, с'т'бнка, с'м'блі, с'м'бло, с'бтка, в'бк / вйк «завжди, постійно», в'бчно / вйбчно «т. с. », в'м'бтит' «помітити», зам'бтит' «т. с. », л'бн' «ліньки», л'бн'к'і «т. с. », з'в'бр, л'бт'н'а кбхн'а, с'м'бшк'і* «глузування, клини», *нас'м'бшка «т. с. », пурис'м'бшник «той, хто кепкує, робить клини», дм'бтит' «відмітити», дм'бтиц'а «відмітитися», ц'в'бт «колір», с'в'бт «світло», с'н'бжка, хл'ббна «машина, що привозить хліб», пустут'блос'ц' «порожнина», с'бмушник «квітна соняшника з дозрілими зернятками», зал'бзна «магазин господарських товарів», в'бруйушчи / вйбруйушчи «особа, яка належить до протестантської церкви», п'бвчи «церковний хор», в'бха «гілка для позначення межі на сіноко-*

сі», *n'éша, n'éши, nap'éша, nap'éши* «пішки», *уб'ёт* «обіт, урочиста обіцянка, яку дають майбутні члени протестантської церкви», *з'в'єст'є* «новина», *биз'в'єст'я* «невідомо куди, світ за очі», *пудм'єн:и* «робітник, який прийшов на зміну іншому в часі його відпустки чи вихідного дня», пор. також місцеві жіночі прізвиська: *С'єра, Зал'єзна, Б'єлка*. У кількох випадках перед [e] < *ě відзначено депалаталізацію консонанта: *цєни, в'яку цєну, пуцєлит', крєпк'і, крєпко, крєпос'т'* «сила», *хлєви, слєпутин'* «той, хто погано бачить», *скарєй* «швидше». Континуанти псл. *medvedь [3, с. 344] засвідчують обидва названі рефлекси *ě як паралельні: *мидвєд' / мидмєд'* та *мидв'ід' / мидм'ід'*. Після депалаталізованого свистячого африката відповідно до наголошеного *ě спостережено й рефлекс [и]: *цїли, цїлийк'і*. Лише у прислівнику *зус'ом, зув'ом* «зовсім», що постав шляхом адвербіалізації прийменникової форми орудного відмінка однини займенника *въсь, на місці наголошеного *ě з'явився [o], але, очевидно, не фонетичним шляхом, а за аналогією до тих форм цього займенника, які засвідчують розвиток [o] < [e] < *e, *ъ, на зразок Н. в. одн.: *вс'ой*, Р. в. одн.: *вс'ого* / *вс'о*, Д. в. одн.: *вс'ом*, М. в. одн.: *на вс'ом*.

Відповідно до давнього *ě в ненаголошеній позиції представлено [и]: *диді, дидок, спиват', писн'і, смишїт', сплїшїт', стина, бидá, писок, злодий, цина, видрò, мишòк, грих'і, гришїт', дивчáта, дитк'і, мишчáни, пишчáни, пáсика, линїви, лившїн, лисá, лиснїчк, лиснїк, лишчїна, лискòви* «ліщиновий», *спувидá:а, винчá:а, винòк, цидїлка, ричк'і, витáт', увитá:а* «привітатися», *бигòм, симн'á, свитїт', билòк, бил'áви, бижїт', звиринá, слидї, слидòк, синòжат', свичк'і, зминїт', вдилїт', викáми* «завжди, постійно», *дитварн'á* «дїтвора», *цил'ус'їк'і* «увесь», *цилушк'і* «окраєць хліба», *гòлин* «гомїлка» < псл. *golępъ* [3, с. 549] тощо. Типовий для говірки рефлекс ненаголошеного *ě можна вбачати й у флексії місцевого відмінка однини іменників з кінцевим твердим приголосним основи (у тому числі шиплячим): *в кумòри, на хáти, в дулїни, на шкòли, на бирєзи, на дурòзи, пу теї д'ївчинци, на грушї, в сáжи, на дуби, на беризи, в кужусї, пу мурòзи, в кòмини, на пирилáзи, на вб'їди, на сáмом вєрси, на гур'їси, на хутуру, в кр'їсли, на кул'єси, на пул'їни, на дєрви, в жїти, в гòзири, в пòли, на мòри, в гòри* тощо.

Рефлекс [у] відповідно до *ě у словоформах *цулувát', пуцулуїу, пуцулунок* можна пояснити впливом із боку [у] в наступному складі.

Рефлекси *у, *ї. Процес злиття давніх голосних *у та *ї незалежно від наголосу в позиції після будь-якого приголосного, крім задньоязикових та фарингального, закінчився стадією [и]: *пукривáло, кутòри, вїйти, кричáт', зимá, називáт', сїла, дим, син, шит', крупїва, душїт', живу' і под.*

Після задньоязикових [к], [х] та фарингального [г] на місці давнього *у виступає звук [ї], тобто замість колишніх звукосполук *гы, *хы, *кы в говірці послідовно спостережено [г'ї], [к'ї], [х'ї], пор.: *х'їтри, сук'їра, х'їтáт', к'їсли, к'їнут', к'їдат', зг'їнут', г'їра, г'їбил', г'їдòт':є, г'їчка, к'їмбáлка, к'їйòк, к'їпит', к'їл'їмок, к'їрза, к'їшка, к'їс'їл'* та ін., у тому числі у формах родового відмінка однини іменників жіночого роду: *рук'ї, гòлк'ї, р'їчк'ї, жїнк'ї, пл'áшк'ї, грушк'ї, птáшк'ї, сус'їдк'ї, систрїчк'ї, дучк'ї, мұх'ї, свикрұх'ї, мáчух'ї, нуг'ї, дурòг'ї, симрáг'ї* та ін., називного відмінка множини іменників чоловічого та жіночого родів: *гунұк'ї, братик'ї, вувк'ї, чулувик'ї, плужк'ї, бурак'ї, мишк'ї, кулик'ї, гур'їх'ї, пастух'ї, пируг'ї, вуруг'ї, рук'ї, дòчк'ї, пампушк'ї, стижк'ї, ричк'ї, нитк'ї, бучк'ї, жинк'ї, плашк'ї, грушк'ї,*

пташк'ї, нивистк'ї, мұх'ї, свax'ї, свєкрух'ї, нòг'ї та ін., називного відмінка однини прикметників чоловічого роду: *мн'áк'ї, дуруг'ї, дòвг'ї, далєк'ї, нїск'ї, гуск'ї, ширòк'ї, лєжк'ї, крипєчк'ї, лих'ї, тїх'ї* тощо.

Звук [i] на місці давніх *у, *ї після приголосного простежено й у звуковій структурі лексем *кал'їна, мул'їтва, в'їшн'á, шт'їри* «чотири», *в'їк'їнут', в'їт'áт'* «вдарити», *нав'їт'áжку* «щодуху». Можливо, тут варто вбачати наслідок аналогічного впливу з боку слів з [i]-рефлексом наголошеного *ě, бо в ненаголошеній позиції за схемою рефлексивності *ě виступає [и]: *в'їшн'á – вишн'òви, шт'їри – штирòх*, як *в'їт'òр – витрáк*. У випадках *в'їсит'* «вистіти», *нав'їнут'* «напасти, знайти (про злість і под.)» однозначно трактувати зв'язок [i] з *ї чи *ě загалом складно з огляду на гіпотетичні паралельні праслов'янські форми *visēti / *vēsiti [3, с. 408], *navitnōti / *navētnōti [5, с. 16].

Рефлекси *є. Відповідно до колишнього *є в ненаголошеній позиції в частині слів та словоформ вживано голосний [и]: *дєсит', дєситиро, вдинацїт', вдинацїтити, вдинацїтитиро, штирнáцїт', штирнáцїтити, штирнáцїтитиро, двá:цїт' / двáцїт', трї:цїт' / трїцїт', дєвит', дивитїни, дєвитиро, дивинòсто, дивиц'òт, пáмит', запáмитáт', спáмитá:а, впáмиткұ* «зберігатися в пам'яті», *глид'їт', глид'ї:а, заприхтї, вприхтї, тристїса*; в кількох словоформах – [i]: *зáйцї, п'їтнáцїт', п'їйс'áт, п'ї:òт'*. В інших випадках на місці ненаголошеного *є представлено голосний [a]: *пáт'òрка, м'їс'áц' / мн'їс'áц', вл'áнұ:а, зав'їазáт', кулòд'áз / кулòд'áс* тощо. Специфічний рефлекс наголошеного *є – звук [e] – простежено лише у структурі збірних числівників *двацєтиро, трицєтиро*.

Незалежну від наголосу появу [e] на місці *є простежено в іменниках, співвідносних із колишніми консонантними основами на *-n-, як-от: *їмн'є / мн'є* «ім'я», *їмн'є* «вим'я», *с'їмн'є* «насіння льону», *т'їмн'є, врємн'є*. Щоправда, всі відмінково-числові форми цих іменників засвідчують вирівнювання за зразком субстантивів на *-ьє- типу *лїс'т'є, шчáс'т'є*.

Рефлекси сполучень голосних із плавними сонантами. На місці ненаголошеної сполуки плавного бокового сонанта з редукованим виявлено закономірне фонетичної системи української мови звукосполучення [ли], але тільки у словах *їáблико, їáблина*. У прикметникові *чурнубрòви* сполучення [ро] на місці колишнього наголошеного *rъ так само історично закономірне, але суперечить літературній нормі. В інших випадках рефлекси *rъ, *rь, *rь, *lь відмінностей супроти літературної мови не виявляють: *глòтка, глитáт', кров, кривáви, брòви, блох, сл'òзи*, хіба що можливе посилення лабіалізації ненаголошеного [o] до [у]: *брувá, сл'узá*.

По суті, лише у словах *врєдни* «неслухняний», *врємн'є* «час», *хранїт'* «зберігати; оберігати», очевидно, запозичених із церковнослов'янської мови, та в похідних спостережено відмінності в рефлексивності колишніх дифтонгічних сполучень *or, *ol, *er, *el. У випадках же на зразок *дєрво, чул'єк, чирвїк, вирт'òно* «веретено», *мòлдос'ц', навлушка* і под. представлено редукацію одного з компонентів (в основному другого) повноголосся.

Висновки і перспективи подальшого розвитку дослідження. Говірка села Липне розташована в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя, проте на рівні рефлексивності давніх голосних домінують ознаки, характерні для середньополіського діалекту. Більшість опрацьованих фонетичних явищ – інновації, ареал яких продовжується

в суміжних говірках. Відзначено помітну варіативність рефлексії давніх голосних, що, можливо, пов'язано з перехідним характером говірки.

Перспективи дослідження вбачаємо в потребі вивчити специфіку позиційної реалізації сучасних голосних та особливості консонантизму.

Список літератури:

1. Громик Ю. В. Комбінаторні звукові зміни в поліській говірці села Липне: асиміляція, дисиміляція / Ю. В. Громик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – С. 107–112.
2. Громик Ю. В. Комбінаторні звукові зміни в поліській говірці села Липне: метатеза, протеза, афереза, синкопа, апокопа, епентеза / Ю. В. Громик // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 67–76.
3. Етимологічний словник української мови: у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1982. – 632 с.
4. Етимологічний словник української мови: у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – 570 с.
5. Етимологічний словник української мови: у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 2004. – 656 с.

Громик Ю.В.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

РЕФЛЕКСАЦИЯ ДРЕВНИХ ГЛАСНЫХ В ПОЛЕССКОМ ГОВОРЕ С. ЛИПНО

Аннотация

Проанализирована рефлексация древних гласных в полесском говоре с. Липно. Подробно описана вариативность рефлексации этимологических гласных *o, *e, *ě, *ę, *y, *i. Автор разграничил типичные и нетипичные континуанты и прокомментировал фонетические условия их развития. Сделан взвод, что на уровне рефлексии древних гласных в говоре доминируют признаки, характерные для среднеполесского диалекта. Расширена ареологическая информация о фонетических явлениях этого типа в украинских говорах.

Ключевые слова: говор, гласные, древние гласные, инновация, рефлекс, монофтонг.

Gromyk Yu.V.

Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

REFLEXIVITY ANCIENT VOWELS IN THE POLISSYAN PATOIS OF V. LYPNO

Summary

In the article the reflexivity ancient vowels of the Polissyan patois of the village Lypno are analyzed. Describes in detail the variability of reflexivity etymological vowels *o, *e, *ě, *ę, *y, *i. The typical and atypical reflexes and phonetic terms of their appearance are commented by author. At the level of reflexivity ancient vowels in the patois dominated by signs characteristic Middle-Polissyan dialect. Areological information about the phonetic phenomena of this type in the Ukrainian dialects is expanded.

Keywords: patois, vowels, ancient vowels, innovation, reflex, monophthong.

УКРАЇНЬКА ДРАМАТУРГІЯ ПЕРІОДУ РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В РАННІЙ НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Н.Б. КУЗЯКІНОЇ

Ковальчук Г.В.

Одеський національний економічний університет

Стаття висвітлює ранні літературознавчі й театрознавчі напрацювання Н. Б. Кузякіної стосовно періоду Розстріляного Відродження, які знайшли системний виклад у її монографії «Нариси української радянської драматургії. Частина 1 (1917–1934)» та були поглиблені низкою наступних публікацій. Детально проаналізовано підхід ученого до з'ясування питань генези і жанрології драми, її ідейно-художньої своєрідності, новаторських тенденцій; до характеристики по-статей провідних українських драматургів окресленого періоду. Закцентовано авторське бачення проблем становлення і розвитку нового українського театру.

Ключові слова: Н.Б. Кузякіна, історія літературознавства, історія літератури і театру, драматургія Розстріляного Відродження, марксистська методологія.

Постановка проблеми. Провідною темою наукової творчості знаного українського та російського вченого Н. Б. Кузякіної (1928–1994) є драматургія, артикульована в працях дослідниці через два пошукових аспекти – драма і театр. У коло інтересів науковця входить передусім українська драматургія ХХ століття, життя і творчість І. Кочерги, М. Куліша, Л. Курбаса та інших її репрезентантів, репресовані сторінки в історії жанру та в життєписах митців, діяльність театру на Соловках. Однак із часом поглиблюється зацікавлення і класичною українською драмою, російською та прибалтійською новітньою драмою і театром тощо. Варто відмітити, що саме через вивчення драматургії Н. Б. Кузякіна зуміла успішно проявити свої два рівновеликі пошукові таланти – літературознавця й мистецтвознавця. Водночас мусимо правдиво зауважити, що масштабний, сформований понад 40-річною працею фаховий погляд дослідниці на драматургію виразно засвідчує «нерівність» її наукового шляху, зафіксовує потрапляння під прес ідеології в інтерпретації художньо-мистецьких явищ і настирне бажання з-під нього вирватися, указує на методологічну еволюцію вченого.

Початок драматургієзнавчих студій Н. Б. Кузякіної пов'язаний із темою її кандидатської дисертації – «Становлення української радянської драматургії. 1917–1934 рр.», захищеної 1952 року. Працювати над нею було надзвичайно важко, оскільки практично всі кращі сили, причетні до драматургічного мистецтва цього періоду, були знищені й заборонені, однак молода, амбітна, з великим аналітичним хистом дослідниця таки змогла створити системну працю, яка, попри неунікне ідеологічне ангажування, все-таки мала неперехідну фахову цінність. Поглибленню інтересу до теми сприяв переїзд Н. Б. Кузякіної до Одеси (1956), де протягом п'яти років вона здобула можливість, працюючи доцентом кафедри української літератури університету, поповнювати фактажний базис своїх напрацювань, зайнялася глибоким вивченням життя і творчості М. Куліша, в пору тимчасового послаблення політичного тиску на інтелігенцію після відкриття культу особи Сталіна цікавилася долями репресованих українських письменників і режисерів театрів. Саме в Одесі й визріває в дослідниці план монографічної репрезентації свого бачення проблеми: вона наполегливо розробляє одразу три тематичні русла, що невдовзі увінчаються книгами «Нариси української радянської драматургії. Частина 1 (1917–1934)» (К., 1958), «Драматург Микола Куліш: літературно-критичний нарис» (К., 1962), «Нариси української радянської драматургії. Ча-

стина 2 (1935–1960)» (К., 1963). Системний огляд української драматургії періоду Розстріляного Відродження здійснено в першій із названих праць, – вона й стане надалі об'єктом нашого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 1990 року, відповідаючи на запитання журналу «Слово і Час» у рубриці «Автопортрет», Н. Б. Кузякіна щиро зізналася, що не відносить першу частину «Нарисів...», створену на основі кандидатської дисертації, до праць, якими пишається: «Довелося перейти життя, щоб усе-таки пізнати істину, – що ж таке були оті 20-ті роки» [5, с. 31]. Але, як справедливо висловився М. Насенко, все українське літературознавство 1940–1950-х років перебувало якщо не «за ґратами соцреалізму», то у «вигнанні» [4, с. 280]. Ті вчені, які воліли розвивати науку в «материковій Україні», автоматично потрапляли в методологічні лещата марксизму й вульгарного соціологізму, а це означає, що мусили сповідувати чинники історизму й діалектизму, визнавати економічну домінанту в генезі мистецтва і соцреалізм як його єдино можливий продуктивний творчий метод. Відповідно й «ціннісними критеріями» художніх творів були такі політично-ідеологічні регламентації, як партійність, класовість, народність, історичний оптимізм, соціалістичний гуманізм, інтернаціоналізм, типовість зображення [1, с. 349–352]. Безумовно, книга Н. Б. Кузякіної декларує ці принципи, проводить «ідеологічно правильну лінію» в інтерпретації літературно-мистецьких явищ (інакше б її не видали в умовах жорсткої цензури), однак цінність дослідження в тому, що його авторка максимально точно й масштабно випишує літературні й театральні факти, зокрема й доробок репресованих митців; не маніпулює художньою оцінкою текстів і постанов навіть за спотворення ідеологічної, тобто її соціологічний підхід не виключає естетичного; бездоганно володіє комплексним аналізом і науковим інструментарієм, вміє системно вислухувати досліджувану проблему. Про ці особливості ранніх праць Н. Б. Кузякіної пишуть, наприклад, М. Васьків, І. Волицька, В. Сасенко та інші сучасні науковці (див. [2; 5]), завдяки фаховій об'єктивності відкриття дослідниці залишаються актуальними для послідовників у вивченні української драматургії періоду Розстріляного Відродження (Д. Вакулєнко, А. Козлова, Р. Мовчан, Т. Свербілової, Г. Семенюка, С. Хороба та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. А втім, мусимо зауважити, що цілісне висвітлення в історії літературознавства, як і в історії театру, ранні праці Н. Б. Кузякіної та її наукова спадщина в цілому поки що не знайшли. Це стримує інформаційний потяг до них молодих на-

уковців, які, на наш погляд, спираючись на кращі, найбільш змістовні, професійні здобутки попередніх поколінь учених, якраз і зможуть сказати правдиве й фахово вивірене слово про період Розстріляного Відродження в мистецькому житті України. Тому варто популяризувати й перевидавати праці Н. Б. Кузякіної, що в останні роки успішно робиться, а крім того, піддавати їх глибокому аналізу (який вони з честю витримують) і максимально залучати до предметних студій.

Метою нашої розвідки є з'ясування змісту і специфіки раннього наукового потрактування дослідницею Н. Б. Кузякіною питань генези, жанрології, ідейно-художньої своєрідності, новаторських тенденцій української драми періоду Розстріляного Відродження, специфіки висвітлення науковцем постатей провідних тогочасних драматургів, а також проблем становлення і розвитку нового українського театру, системно викладених у книзі «Нариси української радянської драматургії. Частина 1 (1917–1934)» (1958).

Виклад основного матеріалу. Своє дослідження Н. Б. Кузякіна структурує за хронологічним принципом, вирізняючи в розвитку української драматургії 1917–1934 років чотири послідовних етапи: «Розділ I. Українська драматургія років громадянської війни», «Розділ II. Українська драматургія першої половини двадцятих років», «Розділ III. Українська драматургія другої половини двадцятих років», «Розділ IV. Українська драматургія першої половини тридцятих років» [3]. Чинником, який може слугувати аргументом саме такої періодизації генези явища, науковець, відповідно до свого методологічного підходу, висуває успіхи в «боротьбі за ствердження нового світу» й динаміку розвитку «нового соціалістичного мистецтва» [3, с. 3, 5]. Звідси й теоретичне опертя на праці В. Леніна, А. Луначарського, М. Горького як ідеологічних маркерів дискурсу, хоч поряд – свідоме викриття «культу особи і порушення ленінських норм демократизму та соціалістичної законності» [3, с. 169], викривленої політики щодо мистецтва і його діячів. Усе ж найважливішим для науковця було ви-явлення нової якості в об'єкті дослідження.

Так, «**драматургія громадянської війни (1919–1920)**», пише Н. Б. Кузякіна, наполегливо шукає, як і література в цілому, своє теоретичне підґрунтя; у стильовим розмаїтті, в умовах «літературної боротьби» з буржуазним мистецтвом і футуристичною обструкцією висуває формулу їх пролетарської альтернативи як нового творчого методу. А взагалі, на ту пору становище театру і драми в Україні було особливо складним [3, с. 9]. Якщо в Росії вже активно велось «державне опікування» культурою для народу: організовувалися «численні художні студії, університети мистецтва, тисячі драмгуртків у місті й на селі» [3, с. 10], створювалися п'єси нової якості (В. Маяковський, А. Луначарський, Вс. Вишневський, В. Білль-Білоцерківський), передусім агітаційного зразка – з темами революційної боротьби, праці, апології маси, то Україна лише поставала на порозі змін.

Дослідниця чесно пише про «більшовицькі реформи» київських театральних осередків, які впроваджувалися одразу після перемоги «визволителів» (початок 1919 року) і полягали в повному закритті цих закладів із по-дальшою їх радянизацією. Висвітлює «народження нового театру» – «Першого державного театру УРСР імені Т. Шевченка» (Дніпропетровськ, 1919), театру імені І. Франка під керівництвом Г. Юри (Вінниця, 1920), «Центростудії» під керівництвом М. Терещенка (Київ, 1920, із

1921-го – «Театру мистецтва дійства»), «Київського драматичного театру» (Кидрамте) під керівництвом Л. Курбаса (Київ, 1920, із 1922-го – «Березіль» у Харкові) тощо. У репертуарі театрів була світова класика в українському мовному оформленні, твори вітчизняних драматургів XIX ст., однак чітко простежувалася потреба його розширення й оновлення. Тож з'являються «п'єси героїчного характеру, героїко-романтичні інсценізації і повноцінна реалістична комедія» [3, с. 13].

Театр набуває передусім поетично-романтичного обличчя (пропонує ліричні композиції за творами Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини, постанови драматичних поем Лесі Українки), хоч комедійні й героїчні вистави також привертають увагу глядача. Але, пише Н. Б. Кузякіна, «театр не міг розвиватися далі без допомоги літератури, без нових драматичних творів. Театрові потрібен був кваліфікований, талановитий драматург, який міг би новий революційний зміст втілити в досконалі художні образи, який мав би за плечима певний мистецький і театральний досвід» [3, с. 16]. Як критик, вона дає оцінку творам, котрі тоді пропонували театру вітчизняні майстри слова, – драматичній студії «Легенда» (1918) М. Жука, ліричній драмі «Дівчина з арфою» (1918), п'єсі «Над безоднею», «Драматичним етюдам» (1922) Я. Мамонтова, драматичному малюнку «Бенкет» (1918) М. Рильського, водевілю «Куди вітер віє?» (1919) С. Васильченка; зауважує кризу свідомості народу й інтелігенції, що педалювалася ними. Водночас відзначає курс на драматургічний масовізм, який було взято у квітні 1919 року через оголошення Всеукраїнським театральним комітетом конкурсу на нові п'єси, творцями яких мали стати «широкі народні маси»; характеризує діяльність аматорських – робітничих, сільських, солдатських – труп, котрі ставили в основному агітаційні одноактівки, спектаклі-мітинги, агітсуди невідомих авторів, однак подеколи творчу апробацію в їхньому середовищі проходили і майбутні знані драматурги. Приміром, так склалася доля М. Ірчана з його червоноармійською п'єсою «Бунтар» (1920), яка, проте, не лише втілювала собою агітаційні ознаки, а й була виявом другого найпоширенішого напрямку драматургічної творчості цього періоду – мелодраматичного. Також оновлення драматургії і театру здійснювалося через започаткування масових святкових дійств (востаннє організовувалися 1927 року) – у формі живих картин або вистав на площі, сюжетних або акцентних інсценізацій, відкритих до імпровізації, здебільшого з неокресленими характеристиками, агітаційно-мітинговою мовою. Їхня потреба визначалася можливістю впливу на масову свідомість через розгрізування масштабності охоплення певною ідеологією значних верств населення, утвердження сили «партійно керованого» натовпу. Однак простежує дослідниця в таких дійствах і вияви, з одного боку, пролеткультівства, а з другого, – формального експериментаторства, які, за її переконанням, вели до руйнування самої суті театру й цілісного драматичного твору.

За всієї строкатості й різноспрямованості театральнo-драматургічного життя України 1917–1920 років, робить висновок Н. Б. Кузякіна, спільним було його ідейне звучання, тематика, образи. Це «народність», «партійність» (на наш погляд, незрілі, які швидше виявлялися як масовізм і політизація), конфлікт взаємовідносин героя і маси, образ «нового активного героя – народу-переможця». Усвідомлені розривом із попередньою традицією науковець пояснює майже повну відсутність у драматургічному мистецтві 1917–1920 років «складних почуттів,

півтонів, м'яких та ніжних колоритів, вибагливих візерунків мови. Основні тони: біле, червоне, чорне; образи часто-густо свідомо позбавлені всього індивідуального, особистого, другорядного з метою повнішого виявлення їх основної суті. Здебільшого це – соціальні маски. Агітаційній драматургії цього періоду було властиве буквально відображення тропів, поширених словосполучень тогочасної газетної та мітингової мови» [3, с. 32]. Ось із такого фундаменту, закладеного складними роками революції та громадянської війни, початком свідомісних і соціальних змін, мусила стартувати українська модерна драматургія Розстріляного Відродження.

У першій половині 1920-х років, за свідченням Н. Б. Кузякіної, і драма, і театр України були особливо тісно пов'язані із суспільно-політичним життям, із нього брали теми, конфлікти й характери. Якщо в період революції та зразу після неї основний літературний контекст визначала поезія, то тепер до неї долучилася проза, яка активно розвивалася, і вже відтінена цими родами прокладала свої шляхи драматургія. Активізували її оновлення піднесення української журналістики, утворення багатьох письменницьких об'єднань при тих або тих друкованих органах чи як самостійних осередків, доволі часті творчі диспути («Вмираючий театр і Революція»; «Мистецтво майбутнього», «Криза театру» тощо). «У театрі цих років, – пише Н. Б. Кузякіна, – особливо запекло і непримиренно сперечались, особливо сміливо йшли на одчайдушні експерименти, найнесподіваніші вигадки і комбінації на сцені з акторів і, особливо, ре-жисерів» [3, с. 39–40]. Велася боротьба і з пролеткультом, який хотів замінити професійні театри самодіяльними гуртками, і з реалістично-побутовим класичним театром; водночас протестувалася ревізія національно-визвольної тематики та сутності новітніх політичних процесів і цілей. В аспекті експериментування виявлявся потяг до конструктивізму й експресіонізму («Театр мистецтва дійства», театр імені І. Франка, «Березіль»). Однак у восьми державних театрах України нарешті почали з'являтися сучасні п'єси, засвітлюватися імена нових талановитих авторів.

Прикро, що Н. Б. Кузякіна застосовує ідеологічну диференціацію, характеризуючи напрацювання українських драматургів цього періоду, однак важливо те, що, навіть ідейно осуджуючи твори, вона з'ясовує їхній зміст і художню своєрідність. Так, до табору «представників українського націоналізму, захисників інтересів куркульства» потрапляють Б. Антоненко-Давидович із драмою «Лицарі абсурду» (1923), М. Івченко з п'єсою «Повідь» (1924); ці письменники викривали реакційність т.зв. «соціалістичної революції», показували її терористичну, аморальну, антигуманну, антиукраїнську сутність. Але читач і через авторське заперечне висвітлення формує уявлення про реальну ситуацію в літературі й суспільстві тогочасної України, про опір інтелігенції тоталітаризмові.

Клан «попутиників» – «вихідців із буржуазної інтелігенції та міщанства», які пропагували у творах «ілюзії надкласового гуманізму, віру в надкласовість літератури» [3, с. 48], захоплювалися модернізмом в усіх його проявах або наслідували принципи критичного реалізму – репрезентували драматурги Я. Мамонтов, Є. Кротевич, І. Кочерга. Дослідниця з інтересом описує формозміст їхніх «соціально-філософських» творів з ознаками символізму: п'єси «Веселий Хам» (1921), «Коли народ визволяється» (1923), «Ave Maria» (1924), «Батальйон мертвих» (1925), «До третіх півнів» (1925) Я. Мамонтова, які засвідчують його рух від «виниченківщини» до ре-

алізму, внесок у розробку виду трагедії; драматичну поему «Син сови» (1923), драму «Секретар прем'єр-міністра» (1924) Є. Кротевича.

Зрештою, Н. Б. Кузякіна говорить і про молоде українське пагіння, яке, «зберігаючи міцний зв'язок із традиціями агітп'єси», було «кроком вперед у художньому освоєнні, осмисленні теми революції та громадянської війни» [3, с. 56]. У цьому переліку вона називає п'єси «В червоних шумах» (1924) А. Головка, «Лісові круки» (1924) В. Минка, «Шахтарі» (1924), «Чорнозем ожив» (1925) Д. Бедзика, «Незаможник» (1925) А. Кострицина, хоч і справедливо вказує про тяжіння авторів до мелодраматизму й натуралізму, їхню невміння цілісно моделювати образи, газетну сухість мови творів тощо.

Найбільшим здобутком української драматургії першої половини 1920-х років Н. Б. Кузякіна вважає становлення жанру комедії, яка пройшла певний розвиток від переробки класичних п'єс в осучаснені музичні гротески з інтермедійними фрагментами (В. Муринець, І. Сенченко, В. Василько, Остап Вишня, Л. Улагай-Красовський та ін.) до повновартісного самооформлення у творчості М. Куліша. Водночас увінчує собою цей період Кулішева драма «97» – найпотужніший за художньою майстерністю твір, який поєднав кращі здобутки і класичного, і революційного драматургічного мистецтва (правдивість зображення, оптимістичний пафос, новий тип героя), вивів цілісні й переконливі новаторські образи-характери, дивовижно гармоніював композиційний і мовний лад твору. «П'єса М. Куліша «97», – зауважує Н. Б. Кузякіна, – завершує собою складний період у розвитку української поштовтневої драматургії, в якому було багато помилок і менше явних успіхів <...>. Разом з тим <...> кладе початок справді художній драматургії, її ранній, але мужній молодості» [3, с. 71].

Наступні два розділи в книзі Н. Б. Кузякіної найбільш об'ємні, і зумовлено це тим, що науковець у традиційному соціально-історичному й культурному контексті виводить творчі мікро-портрети українських драматургів, формує більшою або меншою мірою об'єктивний, але цілісний погляд на їхню творчість.

Так, у другій половині 1920-х років найзначнішою постаттю вітчизняної драматургії, «найбільшим сатиричним талантом» і «майстром характерів» [3, с. 89] названо М. Куліша, детально проаналізовано його драми й комедії «Комуна в степах» (1925), «Так загинув Гуска» (1925), «Зона» (1926), «Хулій Хурина» (1926), «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929), «Патетична соната» (1931), «Прощай, село!» (1933). Водночас (і непоодинок) зауважено, що митець потрапив у «глухий кут націоналізму», який зруйнував його талант: «Він втрачав свої здорові риси, набуваючи натомість рис маніякальної хворобливої обмеженості» [3, с. 86]. Але і в ідеологічно конфліктній ситуації Н. Б. Кузякіна наголошує, що творчі досягнення письменника «не можуть бути викреслені з історії» [3, с. 89].

Також науковець сумлінно простежує внесок в українську драматургію донедавна поета й прозаїка І. Дніпровського, розглядає його п'єси «Любов і дим» (1925), «Яблуневий полон» (1926), «Шахта Марія» (1928), «Останній главковерх» (1931), хоч і цього митця бачить заручником «ваплітянщини» з ідеологічно хибним світоглядом, що зробило «суспільно-ущербною» [3, с. 113] його творчість. Оптимістичніше мовить про вихідця із Західної України, мігранта з Канади М. Ірчана, автора п'єс «12» (1922), «Родина щіткарів» (1924), «Підземна Галичина» (1926), «Радій» (1929) тощо; керівника ВУСП-

Пу І. Микитенка, творця «Іду» (1927), «Диктатури» (1929); драматурга-початківця О. Корнійчука (дебюту «На грані» (1928), «Кам'яний острів» (1929) тощо); про «житомирського самородка» І. Кочергу, автора комедії «Фея гіркою мигдалю» (1925), феєрії «Марко в пеклі» (1928), історичної драми «Алмазне жорно» (1928) тощо, які більшою мірою втрапляли в «естетичну обойму» соцреалізму або принаймні не кидали йому ідеологічний виклик.

Разом із тим Н. Б. Кузякіна аналізує невдалі спроби українських драматургів розвинути жанр трагікомедії (Я. Мамонтов, «Республіка на колесах» (1927), «Княжна Вікторія» (1928), ін.) та більш успішні – реалістично-побутової комедії (Л. Улагай-Красовський, «Обзолотились» (1927), Я. Мамонтов, «Рожеве павутиння» (1927), ін.), на яких безумовно позначилося бажання іти за М. Кулішем. Свій науковий огляд авторка здійснює через доскіпливе простеження українсько-російських творчих зв'язків і впливів, цитує документи і свідчень критики щодо оцінки драматургічно-театральних здобутків чи прорахунків, зауважує театральне відставання як одне з гальм успішного розвитку драми. Однак той обсяг імен і творів, який окреслює дослідниця, переконливо засвідчує бурхливий розвиток драматургії періоду вершинного розквіту українського модернізму, який увійшов в історію під назвою Розстріляного Відродження.

І. Микитенко, О. Корнійчук, Л. Первомайський, І. Кочерга, М. Ірчан, Я. Галан надзвичайно розлого

висвітлюються в четвертому розділі монографії Н. Б. Кузякіної, їхні твори, не без критики, звісно, глумачаться як переможне засвоєння соцреалістичного методу творчості, вихід на ту ідеологічну лінію, якої потребували нова доба і нова людина. Однак у них уже фактично не залишилося тієї модерної естетики, якою було осяяне попереднє десятиліття: **перша половина 1930-х років** – це заборона літературних організацій, друкованих органів, театральних осередків, жорстоке ідеологічне цензурування літературно-мистецької творчості, суспільне цькування, ізоляція, а відтак репресії основної маси справді талановитих митців, які засвідчили крах українського ренесансу.

Висновки і пропозиції. Книга «Нариси української радянської драматургії. Частина 1 (1917–1934)» Н. Б. Кузякіної цінна тим, що висвітлює особливості становлення й розвитку вітчизняної драми і театру періоду Розстріляного Відродження, є одним із перших системних наукових викладів цієї проблеми, який – навіть за політичного ангажування – формує цілісне бачення жанрової, ідейно-тематичної, художньо-стильової типології драматургічної творчості в пору піднесення українського модернізму, масштабно репрезентує персоналії творців жанру, акцентує моменти новаторства в літературно-театральному житті. Вона заслуговує на увагу сучасних дослідників як інформаційне джерело й один з етапів наукової творчості Н. Б. Кузякіної, матеріал для роздумів в осмисленні життєпису вченого.

Список літератури:

1. Галич О. А. Історія літературознавства: підручник / О. А. Галич. – К.: Либідь, 2013. – 392 с.
2. Круглый стол: Профессор Кузякина Н. Б. – исследователь украинского возрождения XX века: к проблеме украинско-русских литературных связей // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья: XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15-19 сентября 2011 г. – Алушта: Антикава, 2012. – С. 294–356.
3. Кузякіна Н. Нариси української радянської драматургії. Частина 1 (1917–1934) / Наталя Борисівна Кузякіна. – К.: Рад. письменник, 1958. – 240 с.
4. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства і критики: на-вч. посіб. / М. К. Наєнко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 520 с.
5. Наталя Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, memoia / упоряд. В. П. Сасенко; НАН України, Ін-т літератури імені Т. Г. Шевченка; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Дрогобич; К.; Одеса: Відродження, 2010. – 576 с. : фото.

Ковальчук Г.В.

Одесский национальный экономический университет

УКРАИНСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ ПЕРИОДА РАССТРЕЛЯННОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ В РАННЕЙ НАУЧНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ Н.Б. КУЗЯКИНОЙ

Аннотация

Статья рассматривает ранние литературоведческие и театроведческие наработки Н. Б. Кузякиной относительно периода Расстрелянного Возрождения, которые нашли системное изложение в ее монографии «Очерки украинской советской драматургии. Часть первая (1917–1934)» и были впоследствии дополнены рядом других публикаций. Детально проанализированы подход ученого к выяснению вопросов генезиса и жанрологии драмы, ее идейно-художественного своеобразия, новаторских тенденций; к характеристике фигур ведущих украинских драматургов обозначенного периода. Акцентировано авторское видение проблем становления и развития нового украинского театра. **Ключевые слова:** Н.Б. Кузякина, история литературоведения, история литературы и театра, драматургия Расстрелянного Возрождения, марксистская методология.

Kovalchuk H. V.

Odessa National University of Economics

UKRAINIAN DRAMA OF EXECUTED RENAISSANCE PERIOD IN EARLY ACADEMIC INTERPRETATION OF N.B. KUZIAKINA

Summary

The article highlights the early literary and theater criticism works of N. B. Kuziakina concerning Executed Renaissance period which found a systematic presentation in her monograph «Essays on the Ukrainian Soviet drama. Part 1 (1917–1934)» and extended in series of following publications. Author analyzed in detail academic approach of the scholar to ascertain of genesis and genealogy of drama, its ideological and artistic originality, innovative trends; to characteristic of leading figures of Ukrainian dramaturgy of the outlined period. Attention is paid to author's view on the problems of formation and development of the new Ukrainian theater.

Keywords: N.B. Kuziakina, history of literary criticism, history of literature and theater, drama of Executed Renaissance, Marxist methodology.

УДК 811.111'22'35

СПЕЦИФІКА ЗНАКІВ І ЗНАКОВИХ СИСТЕМ

Макарук Л.Л.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано різні типи знаків, специфіку й функціонування знакових систем. Простежено взаємозв'язок та взаємозалежність кількох знаків і знакових систем. Виявлено особливості вербальних та невербальних компонентів комунікації як складників різних знакових систем. Звернуто увагу на те, що характерною ознакою сучасної англосовітської писемної комунікації є симбіоз неоднорідних семіотичних ресурсів, які належать до кількох знакових систем. Обґрунтовано особливості невербальних одиниць, які, як і вербальні, можуть бути контекстуально залежними, часто вступають у парадигматичні зв'язки, маючи синоніми, антоніми та омоніми, є також полісемантичними одиницями, виконують різну синтаксичну роль.

Ключові слова: знак, знакова система, вербальні та невербальні засоби, класифікація, графічні одиниці.

Постановка проблеми. У сучасному англосовітському комунікативному просторі функціонують графічні одиниці, які належать до різних знакових систем, що складаються з поліфонічного спектра семіотичних ресурсів. Для писемного дискурсу характерне співіснування вербальних і невербальних компонентів в одному слові, словосполученні, реченні, тексті. Використання паралінгвальних комунікативних компонентів загалом умотивоване й виразно демонструє зміни, яких зазнає сучасному писемне спілкування. Окреслені вище модифікації не випадкові, а продиктовані прагненням комунікантів максимально швидко передати різножанрову інформацію, залучаючи при цьому цілком відмінні засоби у плані вираження та абсолютно ідентичні у плані змісту.

В одних випадках симбіоз вербальних і невербальних засобів засвідчує відповідність писемної комунікації принципу економії, в інших – залучення візуальних компонентів спрощує спілкування. Як наслідок, візуальні семіотичні ресурси сприяють тому, що інформаційні блоки стають змістово насиченішими й естетично цікавішими. На фоні інших вони «впадають у вічі першим» й запам'ятовуються надовго, увиразнюючи в такий спосіб ключові ідеї. Кількість вербальних і невербальних засобів у межах інформаційного блоку різножанрового змісту варіативна й нефіксована. Вербальні елементи преважують, однак не мають такого сильного потенціалу впливу, як невербальні. Поза сумнівом неординарності та специфічності англосовітським писемним повідомленням надають невербальні компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження вербальних і невербальних зна-

ків присвячено значну кількість лінгвістичних розвідок. На сучасному етапі розвитку мовознавства писемну комунікацію розглядають у межах візуальної комунікації [16], мультимодальної лінгвістики [13; 14], графічної лінгвістики [1], паралінгвістики (параграфеміки) [2], соціальної та когнітивної семіотики [14; 15]. Однак у цих студіях проблема взаємозалежності та взаємозв'язку лінгвальних і паралінгвальних одиниць на сьогодні недостатньо досліджена, що й зумовлює доцільність висвітлення обраної проблематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Усі означені мовознавчі напрями об'єднує те, що предметом та об'єктом їх дослідження є не лише літерні, а й позалітерні одиниці. Як наслідок, ми підсвідомо стаємо активними учасниками творення та використання засобів, які синтезують вербальні і невербальні складники у єдине смислове та структурне ціле. Це, своєю чергою, відкриває перед лінгвістами нові грані для розвідок і спонукає їх зосередити увагу на нових проблемах, які ще не були предметом ґрунтовного лінгвістичного аналізу, що й зумовлює актуальність обраної проблематики.

Мета статті – окреслити специфіку різних типів знаків і знакових систем, зосередивши увагу на кореляції вербальних та невербальних компонентів; виявити їх особливості й диференційні ознаки.

Виклад основного матеріалу. У сучасних лінгвістичних дослідженнях знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі замітника (представника) іншого предмета і використовується для

одержування, зберігання, перетворення і передачі інформації [5, с. 169].

Знак – важливий комунікативний компонент. І вербальні, і невербальні знаки утворюють окремі семіотичні системи. Типи знаків та знакових систем усебічно обґрунтовані в лінгвістичних розвідках [3; 4; 6; 7; 10; 11; 12]. Найпоширеніша диференціація знаків – за типом відношень між матеріальною формою знака і позначуванним об'єктом. Відповідно до цієї класифікації знаки поділяють на знаки-симболи, знаки-індекси, знаки-копії і знаки-символи.

М. П. Кочерган зазначає, що А. Шафф запропонував класифікацію, за якою всі знаки поділяють на природні й штучні. Серед штучних виокремлюють несловесні і словесні; серед словесних – сигнали і замітники; серед замітників – іконічні знаки та знаки-символи. Класичне та загальновідоме таке твердження: знак має план вираження та план змісту. Зазначимо: існує два підходи щодо структури знака. Одні учені вважають, що знак має тільки план вираження, інші схильні до думки, що знак – це двостороння одиниця, яка має і план вираження, і план змісту [5, с. 174 – 175].

Знак розглядають в межах семантики, синтактики, сигматики та прагматики. Саме ці аспекти відіграють провідну роль під час проведення аналізу, який допомагає з'ясувати значення знаків, способи можливої сполучуваності, правила побудови коректних висловлювань, відношення знака до відображуваного об'єкта, відношення мовця до знака.

Звернемо увагу на різні типи знаків [8, с. 257 – 275; 9, с. 271 – 287]. Серед знаків виокремлюють: одиничні, конвенційні, складні, системні, аситуативні та ситуативні, прямі та непрямі, самостійні та несамостійні, мовні та немовні, інтенціональні та неінтенціональні. Крім цих типів знаків є й низка інших, тому цей перелік не можна вважати вичерпним. Зазначимо, що багато знаків мають стосунок і до усного, і до писемного мовлення.

Одиничні знаки – знаки, які не належать до будь-якої знакової системи, що не перебувають у смислових і функціональних відношеннях, у відношеннях взаємодії з будь-якими іншими знаками під час інформування. Наприклад: піктограми, якими послуговуються на залізничному вокзалі з інформативною метою, знак копірайт, амперсанд, знак параграфа.

Конвенційні знаки – знаки, форма яких має зі значенням знака зв'язок, який ґрунтується на умовності. Зв'язок форми і значення умовний. У цьому разі йдеться про кольори світлофора, цифри. *Складні знаки* – знаки, в яких можна виділити окремі значущі елементи, наприклад, герб, прапор, окремі піктограми. Системні знаки перебувають у визначених смислових чи функціональних відношеннях з іншими (принаймні ще з одним знаком). Йдеться про співвідношення знаків у межах однієї системи, які мають значення і залежать один від одного.

Аситуативні знаки – це знаки, за якими постійно закріплене незалежно від ситуації одне значення. Їх можна вважати універсальними, оскільки в різних контекстах вони мають одне значення, наприклад: палець, яким торкаються губ, символізує мовчання. *Ситуативні знаки* мають змінні позначки. Їх конкретне значення залежить від ситуації, наприклад: у математичній формулі букви можна замінити цифрами.

Прямі знаки – знаки, що передають смисл безпосередньо, наприклад, цифри означають кількість, без залучення слів або будь-яких інших знаків. Однак, навпаки, якщо цифра читається словом, можна говорити про те, що її значення передається за до-

помогою іншого знака, і, як наслідок, перший знак передає другий, тобто слово, яке вимовляється в цій ситуації, можна трактувати як непрямий знак. Прямими ж знаками є й іконічні знаки вивісок.

Непрямі знаки – знаки, які позначають інші знаки, наприклад, азбука Морзе передає знаки алфавіту, тобто через один знак передають інший. Це метазнаки, оскільки написані слова також непрямі так як передають слова-знаки, які вимовляють.

Самостійні або вільні знаки – знаки, які можна використовувати окремо від інших, наприклад, дзвінок телефону. Вони зазвичай не поєднуються з будь-якими іншими знаками.

Несамостійний, або зв'язаний, знак – знак, який не використовують окремо й не поєднують з іншими. Несамостійними вважають пунктуаційні знаки, які використовують лише зі словами, курсив, жирний шрифт. Однак у сучасному англійському комунікативному просторі пунктуаційні знаки використовують самостійно, не поєднуючи з іншими. Наприклад: (:,))). Наведені приклади засвідчують, що вони можуть функціонувати самостійно. На противагу цьому деякі приголосні звуки не утворюють окремого слова, а входять до складу слова, обов'язково поєднуючись з іншими знаками-літерами.

Немовні знаки – знаки, які не продукуються живими організмами, однак вони сприймаються ними як знаки. *Мовні знаки* – знаки, які є засобом спілкування окремих індивідів. Герогліфічна, піктографічна, алфавітна системи складають мовні знаки.

Інтенціональні знаки – знаки, створені зумисно, з певною метою, наприклад: знаки фірм, знаки дорожнього руху. *Неінтенціональні знаки* належать до мовних знаків, що виникають унаслідок конкретних ситуацій і змушують людей відповідним чином реагувати на щось, наприклад: незумисні пози, вигуки як результат відчуття болю, страху.

За словником «Знаки прошлого і настоящего» Н. М. Романової, А. В. Філіппова та В. М. Панькіна, знакова система – це сукупність знаків, які функціонально пов'язані між собою [8, с. 260]. Інформація передається за посередництвом знакової системи зазвичай внаслідок комбінації кількох знаків, (принаймні двох, рідше – одного), розміщення яких залежить від кількох чинників. Дотримуємося думки, що є випадки, коли набір певних знаків називають системою умовно, оскільки вони не пов'язані між собою функціонально.

А. Б. Соломоник зазначає, що знакова система – це сукупність знаків, які об'єднані між собою різними типами зв'язків [9, с. 274]. Дослідник пропонує класифікацію знаків за такими п'ятьма критеріями:

- 1) за квантою (ступенем) абстрактності базисного знака (природні; образні; мовні; системи запису; формалізовані системи з фіксованими символами; формалізовані системи зі змінними символами);
- 2) за способом побудови (побудовані лінійно (последовно); розбиті на ряди, які періодично повторюються; ті, що складаються з різних груп знаків зі спеціальними алгоритмами їх обробки);
- 3) за відкритістю (закритістю) (відкриті; закриті);
- 4) за способом створення (знакові системи, які виникають стихійно; створені відповідно до раніше задуманого плану);

5) за обсягом застосування (прийняті як мова для обробки даних (текстові коди); системи *ad hoc* (для конкретного випадку)) [9, с. 274].

Представлена вище класифікація – одна з багатьох, які лежать в основі сучасних лінгвістичних досліджень. Проаналізуємо окремі типи знаків і знакових систем докладніше, зосередивши увагу на їх специфіці, взявши за основу короткі термінологічні

словники [8; 9]. Серед знакових систем виокремлюють: атематичні, операціональні, перехресні, статичні, тематичні, асинтагматичні та синтагматичні, відкриті та замкнуті (закриті), прості та складні. Цей перелік знакових систем теж не є вичерпним.

Атематичні знакові системи – системи, які можуть передавати інформацію, що необмежена будь-якою темою чи явищем. Наприклад, азбука Морзе, за посередництвом якої можна передати майже все чи все. Атематичною системою знаків можна вважати і усну, і писемну форму мови.

Операціональні знакові системи вважають допоміжними стосовно статичних, які входять до складу складних знакових систем. Знаки операціональної системи позначають операції над знаками статичної системи (знаки, що використовують для позначення арифметичних дій; пунктуаційних знаків щодо слів). Спростуємо й таке твердження: «природно, що одними знаками операціональної системи неможливо передати інформацію» [8, с. 266]. Зауважимо, що сучасний англomовний комунікативний простір, особливо рекламна сфера змінює традиційне уявлення про те, що знаки пунктуації слід уважати лише операціональними. Ними успішно послуговуються у писемному мовленні. Фактично за кожним із цих знаків закріплено нове значення. Крім свого первинного призначення, вони виконують й інші функції, наприклад, передають позитивні чи негативні емоції в писемному розмовному мовленні: :) або :(.

У *перехресних знакових системах* частина знаків має однакоvu форму. Наприклад, деякі літери в англійському й латинському алфавітах збігаються.

Статичні системи знаків – головні системи в межах складних знакових систем стосовно операціональних. *Тематичні (обмежені) знакові системи* – системи, які слугують для інформування в конкретній сфері. До них належать знаки дорожнього руху.

Асинтагматичні знакові системи – системи, знаки яких не поєднуються один з одним під час інформування. Кожен із цих знаків функціонує самостійно й не залежить від інших. Вони можуть бути представлені поруч. Однак їх значення не є контекстно зумовленим, і, як наслідок, їх дистрибуція, порядок розміщення не є важливими для декодування значення. Знаки, що належать до цієї системи, передають цілком завершену інформацію, не потребують додаткового тлумачення і не мають жодного стосунку до інших елементів. Спільним у них є лише те, що вони належать до однієї системи у межах якої вони утворюють цілісну систему знаків. Їх розміщення довільне. У цій системі немає чітко визначених правил, які визначають їх розміщення. Цю систему складають піктограми (дорожні знаки; знаки, представлені в інструкціях).

Складники *синтагматичних знакових систем* поєднуються між собою; їхнє розміщення не є довільним, а чітко визначене ustalеними правилами й нормами. До цієї системи належить алфавіт.

З номінації наступних знакових систем (*відкритих та закритих*) очевидним є те, що відкриті постійно зазнають певних змін, а закриті – стали. Відкриті системи легко трансформуються, закриті – стійкіші до певних змін, однак елементи і однієї, і другої комбiнуються зі знаками, що належать до інших систем. У відкритих системах одні знаки із часом випадають із системи, інші – нові, з'являються.

Закриті (замкнуті) системи знаків мають строго визначену кількість знаків, і введення нових знаків неможливе чи нетипове, наприклад: алфавітні графічні позначки, ідеограми (арабські цифри). Однак аналіз сучасного англomовного комунікативного

простору свідчить про протилежне. Англomовний алфавіт поповнюють неалфавітні (паралінгвальні) знаки, які належать до різних знакових систем. Вочевидь, що вони не кодифіковані, мають відмінний план вираження, проте однаковий план змісту.

Прості системи знаків містять функціонально й семантично однорідні знаки (наприклад, тризнакова система світлофора). *Складні системи знаків* охоплюють дві чи кілька простих взаємопов'язаних знакових систем. Складною системою знаків можна вважати поєднання статичної та операціональної систем. Другим різновидом складної системи знаків є багаторівнева, яка складається зі статистичних знакових систем різних рівнів відносно один до одного. Наприклад, систему мови складають різні одиниці від найнижчого до найвищого (фонемі, морфемі, слова).

Для сучасного англomовного писемного мовлення характерне поєднання різних знаків (вербальних і невербальних). В межах одного повідомлення їх кількість неоднакова. Вербальні компоненти переважають. Однак потенціал невербальних може бути значно сильнішим. Розміщення невербальних компонентів нефіксоване. Не існує загальноприйнятих правил відповідно до яких можуть чи не можуть бути використані паралінгвальні компоненти. Проведений аналіз засвідчує, що будь-яка вербальна одиниця може бути заміщена невербальною чи невербальними, наприклад: eco:)drive; I ♥ you; 2gether; 4u. І, навпаки, кілька фонем, які складають ціле слово можна замінити одним знаком.

У цьому випадку йдеться про семантичний анклав, суть якого полягає у тому, що до тексту, який, як зазвичай вважають, складається лише з вербальних знаків, залучають складники інших знакових систем і, як наслідок, маємо справу з мультимодальним текстом у якому провідну роль відіграють семіотичні ресурси. Мовлячи про семантичний анклав також зазначимо, що його крім вербальних одиниць також формують й інші знаки: цифри (які належать до замкнутої, конвенційної та простої систем знаків), хімічні знаки, формули та ін.

Слід звернути увагу й на те, що як і вербальні знаки, невербальні вступають у парадигматичні відношення, маючи при цьому низку синонімів, омонімів, антонімів, будучи полісемантичними одиницями. Невербальні знаки поліфункціональні, вони не лише виступають заміниками вербальних одиниць, а й виконують низку функцій: комунікативну, естетичну, фатичну, експресивну, прескриптивну та ін.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у сучасному мовознавстві немає єдиного підходу щодо трактування поняття *знак* і *знакова система*. Проведений аналіз свідчить, що у лінгвістиці існують різні критерії відповідно до яких диференціюють типи знаків і знакових систем. Серед знаків виокремлюють: одиничні, конвенційні, складні, системні, аситуативні та ситуативні, прями та непрямі, самостійні та несамостійні, мовні та немовні, інтенціональні та неінтенціональні. Найпоширеніші знакові системи – атематичні, операціональні, перехресні, статичні, тематичні, асинтагматичні та синтагматичні, відкриті та замкнуті (закриті), прості та складні. Наведені переліки неповні, однак дають можливість сформувати уявлення щодо специфіки одиниць, якими послуговуються і в усному, і в писемному мовленні.

Спектр семіотичних ресурсів, які використовують на письмі доволі різноманітний. Закономірно, що в англomовних рекламних блоках превалюють мультимодальні семантичні анклавні, які стануть предметом дослідження подальших лінгвістичних розвідок. Важливими та актуальними видаються

також проблеми, що стосуються специфіки інших знаків та знакових систем, термінологічного апарату когнітивної та соціальної семіотики.

Наступні розвідки будуть також спрямовані на дослідження семантичних і структурних особливостей мультимодальних рекламних повідомлень;

встановленні їх особливостей й функціонального призначення; виявленні взаємозв'язку та взаємозалежності вербальних та невербальних одиниць; проведенні аналізу семіотичних ресурсів з метою всебічного та поліаспектного обґрунтування специфіки мультимодальних семантичних анклавів.

Список літератури:

1. Гельб И. Опыт изучения письма. Основы грамматиологии / Игнаций Гельб; [под ред. и с предисл. И. Дьяконова]; [пер. с англ. Л. С. Торбовицкой, И. М. Дунаевской]. – [2-е изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 368 с.
2. Елина Е. А. Семіотика реклами / Е. А. Елина. – М.: ИТК «Дашков и К». – 2008. – 136 с.
3. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: учеб. пособие / Вячеслав Кашкин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. – 175 с.
4. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1974. – 81 с.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2006. – 464 с.
6. Крейдлин Г. Е. Кронгауз М. А. Семіотика, или азбука общения // Г. Е. Крейдлин, М. А. Кронгауз. – М.: Флинта; Наука, 2009. – 240 с.
7. Моррис Ч. Основная теория знаков / Ч. Моррис // Семіотика. – М.: Наука, 1983. – С. 37–89.
8. Романова Н. Н. Знаки прошлого и настоящего: краткий словарь / Наталья Романова, Андрей Филиппов, Вячеслав Панькин. – М.: Флинта; Наука, 2007. – 280 с.
9. Соломоник А. Б. Синтаксис в знаковых системах (с приложением дополненного словаря семіотических терминов) / А. Б. Соломоник. – М.: Изд-во ЛКИ, 2011. – 288 с.
10. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Х.: Константа, 2006. – С. 1–41.
11. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Соссюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К.: Основи, 1998. – 324 с. – С. 37–101.
12. Степанов Ю. С. Семіотика: Антологія / Ю. С. Степанов. – М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2001. – 702 с.
13. Kress G. Multimodal Discourse / G. Kress, T. Van Leeuwen. – Bloomsbury Academic. – 2001. – 152 p.
14. Kress G. Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication / G. Kress. – London: Routledge, 1st ed. – 2009. – 236 p.
15. Leeuwen Van T. Introducing Social Semiotics: An Introductory Textbook / T. Van Leeuwen. – London: Routledge, New Ed ed. – 2004. – 320 p.
16. Lester P. Visual Communication: Images with Messages / P. Lester. – Canada: Wadsworth Cengage Learning. – 2006. – 450 p.

Макарук Л.Л.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СПЕЦИФИКА ЗНАКОВ И ЗНАКОВЫХ СИСТЕМ

Аннотация

В статье анализируются разные типы знаков, специфика и функционирование знаковых систем. Отслеживается взаимосвязь и взаимозависимость нескольких знаков и знаковых систем. Определены особенности вербальных и невербальных компонентов коммуникации как составляющих разных знаковых систем. Обращено внимание на то, что отличительной чертой современной англоязычной письменной коммуникации является симбиоз неоднородных семіотических ресурсов, принадлежащих к нескольким знаковым системам. Очерчены особенности невербальных единиц, которые, как и вербальные, могут быть контекстуально зависящими, часто вступают в парадигматические отношения, имеют синонимы, антонимы, омонимы, выступают также и полисемантическими единицами, исполняют разную синтаксическую роль.

Ключевые слова: знак, знаковая система, вербальные и невербальные средства, классификация, графические единицы.

Makaruk L.L.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF SIGNS AND SIGN SYSTEMS

Summary

In this article different types of signs have been analyzed. The peculiarities and the functioning of sign systems have been described. The interdependence and interconnection of verbal and non-verbal components of communication have been analyzed. The distinct features of verbal and non-verbal means of communication as constituent parts of different sign systems have been identified. Attention is directed to the fact that a distinct feature of modern English written communication is the symbiosis of multiple semiotic resources which belong to several different sign systems. Attention is given to non-verbal means which, in the same manner as verbal ones, can be context-dependent, and can often have paradigmatic relations, in that they may have synonyms, antonyms, and homonyms, may be polysemantic, and may perform a variety of different syntactic functions.

Keywords: sign, sign system, verbal and non-verbal means, classification, graphic means.

ВПЛИВ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ НА ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ГАЛИЧИНІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мочарська У.Р.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Василя Гнатюка

У статті проведено огляд законодавчих актів, які визначали статус української мови у громадському житті. Подано перелік тематичних спрямувань періодичних видань Галичини початку ХХ століття. Здійснено короткий аналіз деяких із них. Зокрема проаналізовано ті із них, на сторінках яких містилися статті присвячені мовній тематиці. А також здійснено аналіз ролі і місця періодичних видань у формуванні мовної особистості.

Ключові слова: періодика, мовне питання, дискусія, мовна особистість, формування.

Постановка проблеми. Вивчення важливих аспектів суспільно-політичного життя української нації надає можливість узагальнити досвід державотворення і провести певну аналогію з історичними процесами початку ХХ ст. Сьогодні, як і на початку ХХ ст., оборона ідеї соборності українських земель була і залишається нагальною потребою українського народу.

Детальний аналіз стану та умов існування української мови початку ХХ століття крізь призму друкованих видань Галичини дає можливість осмислити їх вплив на формування мовної особистості українців того часу, а також провести паралелі між впливом сучасного стану української мови на становлення мовної особистості нашого часу.

Для дослідників, які вивчають історію української мови, періодика відіграє роль важливого багатопланового історичного джерела. Вивчення мови періодичної преси даного періоду має істотне значення для аналізу історії розвитку української літературної мови. Стильова багатожанровість мови преси дозволяє простежити на її матеріалі важливі процеси і закономірності, показові для певного етапу розвитку мови, зокрема поповнення літературного словника новими лексичними елементами, поступову зміну семантики та стилістичного забарвлення окремих слів, становлення лексичних та словотвірних норм. Крім того, мова газети як одна з форм масової комунікації характеризується своїми специфічними рисами (її загальнодоступність, особливий характер образності, тісне поєднання елементів різних стилів) і, в першу чергу, своїм підкреслено соціальним характером.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження періодичних видань як історичного джерела стають все більш поширеними в сучасній історичній науці. Різним аспектам проблеми присвячено наукові праці О. Анікіної, Н. Барановської, О. Богуславського, А. Бойко, О. Вішки, О. Коновця, М. Романюка, Г. Рудого, Л. Сакади, Н. Сидоренко та ін.

Основою для вивчення україномовної західно-української періодики є праці А. Животка, Ю. Тернопільського. Проблематика розвитку і змістового наповнення галицьких часописів початку ХХ ст. частково розв'язується в дослідженнях учених Науково-дослідницького центру періодики Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка, зокрема, М. Романюка, О. Дроздовської, М. Галушко та інших. Але, на жаль, опрацьовано ще далеко не всі масиви періодичних видань.

Постановка мети. Метою нашого дослідження є аналіз впливу періодичних видань у Галичині міжвоєнного двадцятиліття на формування та становлення української мови.

Виклад основного матеріалу. Періодика Галичини була різною за тематикою як часописів, так і

окремих публікацій. Зокрема у цей час були представлені видання політично-інформаційного характеру («Діло», «Вперед», «Земля і воля», «Свобода», «Громадський голос», «Громадський друг», «Народ», «Життя і слово»), літературно-наукового («Записки наукового товариства імені Т. Шевченка», «Літературно-науковий вісник», «Книжка», «Дзвони», «Нові шляхи», «Вікна», «Обрії», «Наука і письменство»), краєзнавчого («Наша Батьківщина», «Рогатинець», «Око»), педагогічного («Світло», «Учительське слово», «Рідна школа», «Українська школа»), загальноосвітнього («Письмо з Просвти», «Життя і знання», «Самоосвітник», «Світ»), гумористично-сатиричного («Будяк», «Гудз», «Маски», «Комар»), господарсько-економічного («Купецькі вісті», «Український купець», «Торгівля і промисл», «Наше заргтра»), релігійно-церковного («Богословіє», «Нива», «Добрий Пастир», «Віра і наука», «Сіяч») та інші.

Особливо гостро питання мови дискутувалося на сторінках часописів «Дружнє слово», «Рідна школа: ілюстрований часопис для всіх», «Око: освітньо-культурний орган Опілля», «Українська школа», «Учительське слово», «Самоосвітник», «Життя і знання» та ін.

Зокрема у «Дружньому слові» був окремий розділ – «Мовний куток», метою якого було «розбуджувати заінтересувати до виучування мови, справляти принаймі маркантніші прогріхи, які часто-густо трапляються щодо неї в школі, та викорінювати чужі зайві нам елементи, які можемо заступити нашими». Цей куток вівся у формі відповідей на численні запитання читачів [3, с. 47].

Часопис «Око» вів боротьбу за чистоту мови. З цією метою тут була розміщена рубрика «куток мови», у якій під окремими заголовками подавалися варіанти неправильної вимови слів – розділ «Не кажім» і його літературний відповідник – розділ «Кажім» [4, с. 183].

Зі шпальт журналу «Учительське слово» лунав заклик до боротьби з неграмотністю. Завданням, яке ставили перед собою автори мовних курсів, було не лише навчити українських людей писати і читати, а й заохотити до читання популярної української літератури та преси.

На сторінках «Самоосвітника» знаходимо курс лекцій з української мови під назвою «Наша мова». Метою таких курсів було надання кожному українцеві можливості зрозуміти і вивчити основні правила української літературної мови. Більшість лекцій присвячені морфології та правописним правилам. Перша лекція з'ясовує теоретичні питання: відмінності між літературною мовою та говірками, сутність закону милозвучності. До кожної лекції додано «Завдання» для вироблення практичних навиків з української мови [5, с. 231].

Для всестороннього дослідження історії становлення української мови на Галицьких землях у

міжвоєнні роки, нам видається доцільним розгляд документів та державних актів, які регламентували її статус на державному рівні. Зокрема питання Східної Галичини остаточно було вирішено на конференції амбасадорів 15 березня 1923 року, яка ухвалила приєднання цих земель до Польщі. Правовий статус галичан визначався деякими особливостями законодавства. Перша конституція Польщі з 17 березня 1921 року мала параграф, згідно з яким, кожний громадянин мав право на збереження своєї національності і плекання своєї мови і національних особливостей. А в наступному параграфі читаємо: «Польські громадяни, які належать до національних, релігійних або мовних меншостей, мають рівне з іншими громадянами право засновувати, наглядати та провадити власним коштом добродійні, релігійні і громадські заклади, школи та інші виховні заклади, а також [мають право] вільно вживати в них своєї мови і практикувати свою релігію» [10, с. 218-219].

І ця, і Конституція, прийнята 23 квітня 1935 року, не надавали польській мові статусу державної. Однак такого статусу їй надали окремі закони. Так у резолюціях Сейму та Сенату було сказано, що виступи в цих установах мусять бути лише польською мовою. Крім того, 31 липня 1924 р. було видано окремий закон про державну мову. Він встановив, що державною мовою є польська мова, на якій ведуться усі державні справи. Все судочинство, протоколи поліції повинні були також вестися польською мовою, і лише на вимогу сторін рішення суду могло бути написане двома мовами.

Отже, як ми бачимо, хоча польський уряд взяв на себе зобов'язання надати українській мові рівноправного статусу поряд із польською, проте ні на законодавчому рівні, ні тим більше на практиці це не було виконано. Як слушно зауважує Д. Будняк, «для української мови її формування і становлення майже ніколи не було закономірним еволюційним процесом, природним у діалектичному розвитку. Відбиваючи загальні цивілізаційні закономірності інтелектуального розвитку людства, його етапи і фундаментальні мислительні характеристики, українська мова водночас розвивається як у контексті генетичної заданості, так і реальної історії свого народу. Історії, трагічні координати, якої безпосередньо визначають і характер мовного інтелектуального поступу» [1, с. 25].

Відтак пошук відповіді на питання, якою повинна бути українська мова, викликав численні дискусії серед мовознавців. Дискусії ці оберталися довкола унормування правопису, зокрема, йшлося про нівелювання відмінностей мови Західної України та Наддніпрянщини, потребу формування єдиної національної літературної мови. Відновлення властиво української правописної практики і поновлення традиції української літературної мови розглядається як одне з найперших завдань на початку ХХ століття.

На тлі мовних дискусій початку ХХ століття, в яких брали участь М. Драгоманов, І. Нечуй-Левицький, П. Куліш, С. Єфремов, дописи в періодиці М. Левицького, Є. Чикаленка, менш знаних, однак авторитетних для Галичини політичних та освітніх діячів, сприяли зміцненню статусу української мови й спонукали галичан до відстоювання своїх прав на вільний розвиток української мови, а, отже, формували мовну особистість.

Зокрема у журналі «Життя і знання» знаходимо статтю М. Левицького під назвою: «Чи вбога й груба наша мова?». У ній автор наголошує на тому, що українська мова має 68 тисяч слів. тому віднести її

до бідних аж ніяк не можна. Крім того, багато мови визначається великою кількістю синонімів, а їх в українській мові «може навіть більше, ніж у сусідніх слов'янських мовах, московській і польській» [2].

Тому чимале значення у формуванні статусу української мови надавалося періодичним виданням. Ще І. Франко писав про те, що газетні статті повинні бути відповідним чином оформлені та базуватися на доброму знанні літературної мови [6, с. 74].

Відомо, що мова преси є надзвичайно динамічним сегментом мови. Саме в цій сфері активно відбуваються мовотворчі і словотворчі процеси. Крім того мова преси найдинамічніше реагує на соціально-політичні зміни, що відбуваються в суспільстві. Життя ставить перед журналістом нові факти й поняття й вимагає, щоб негайно давати їм нові назви і терміни. Ці слова кидаються у масу читачів, і, свідомо чи не свідомо, вони переймають часописну мову. Саме в цьому і полягає величезний вплив газетної мови на вироблення культури мови та формування мовної особистості.

Розглядаючи ж внутрішню будову мови Галичини, не можливо заперечити наявність у ній елементів різних говірок, та польських впливів, що трактувалося поляками, як наслідок мовної єдності українців з поляками. Зокрема, у часописі «Література, мистецтво, наука» 1932 розміщено статтю «Фільологічно-патріотична лекція у львівському радіо», яка аналізує виступ доктора Юрія Зарицького з доповіддю про мовну, культурну і державну єдність українців з поляками. Він змалював польські впливи на українську мову як процес повного об'єднання українців з поляками. Автор вказує на велику кількість польських слів в українській мові, приводячи у приклад такі слова, як адвокат, пакунок, рахувати, отримати, полудневий. Однак він не зазначає, що такі ж слова мають і інші слов'янські мови. Автор статті відносить доповідь Ю. Зарицького до категорії гумористичних [9].

Самі ж українці, які перебували під владою Польщі, намагалися усунути зі своєї мови такі елементи, щоб таким чином наблизитися до мови Наддніпрянської України, яку тоді називали «великоукраїнська», хоча В. Сімович у своїй статті «Великоукраїнські вислови» і заперечує такий поділ. «В моєму словнику такої назви («Велика Україна») немає. Є тільки Україна, «великої» чи «малої», «білої» чи «червоної» – нема».

Автор негативно ставить до висловів, які увійшли у повсякденний вжиток, і вважаються українськими, хоча по своїй суті є дослівним перекладом з російської мови. До таких він відносить: «перш за все», «у свою чергу», «зараз», «врешті-решт», «на протязі часу», «являтися» та ін. [7].

Висновки. Отже в першій половині ХХ ст. відбувався процес нормалізації української літературної мови, який здебільшого стосувався лексичного фонду мови. Щодо поширення, то цей процес охопив переважно освічені прошарки, проте і чимало селян, де українська мова вживалася «природно», долучилися до нього. Переважно це було в тих місцевостях, де селяни зіткнулися з поселенцями-поляками.

Таким чином, дослідивши проблеми становлення і розвитку української мови, ми бачимо, що процес формування мовної особистості залежить від суспільно-історичних умов та мовного розвитку суспільства. Поєднання утисків та деякої свободи, правових зобов'язань та свавілля польської адміністрації, розширена мережа періодичних видань, зокрема присвячених мовним питанням, сприяла становленню національної свідомої особистості.

Список літератури:

1. Будняк Д. Етнокультура, етнічна свідомість та духовні і матеріальні параметри / Д. Будняк // Сьогодення українського мовного середовища: зб. наук, праць. – К.: Інститут вищої освіти України, 2010. – С. 24-34.
2. Левицький М. Чи вбога й груба наша мова? / М. Левицький // Життя і знання: ілюстрований популярно науковий журнал. – Львів, 1931. – Ч. 4(40). – С. 98-100.
3. Періодика Західної України 20-30 років ХХ століття: матеріали до бібліографії / за ред. М. Романюка. – Львів, 2000. – Т. 3. – 324 с.
4. Періодика Західної України 20-30 років ХХ століття: матеріали до бібліографії / за ред. М. Романюка. – Львів, 2001. – Т. 4. – 324 с. (261-273, 182-183).
5. Періодика Західної України 20-30 років ХХ століття: матеріали до бібліографії / за ред. М. Романюка. – Львів, 2003. – Т. 5. – 388 с.
6. Сербенська О. Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка / О. Сербенська. – Львів, 1993. – 111 с.
7. Сімович В. «Великоукраїнські» вислови / В. Сімович // Життя і знання: ілюстрований популярно науковий журнал / В. Сімович. – Львів, 1934. – Ч. 5(80). – С. 150-152.
8. Сімович В. Кулішева мова й «кулішівка» / В. Сімович // Життя і знання: ілюстрований популярно науковий журнал. – Львів, 1937. – Ч. 2(113). – С. 58-59.
9. Фільологічно-патріотична лекція у львівському радіо // Література, мистецтво, наука. – Львів, 1932. – С. 3.
10. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. / Ю. Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов // Наук. т-во ім. Шевченка у Львові, Києво-Могилян. акад., нац. ун-т. – К.: Академія, 2003. – 158 с.

Мочарская У.Р.

Тернопольский национальный педагогический университет имени Василия Гнатюка

ВЛИЯНИЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В ГАЛИЧИНЕ В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Аннотация

В статье проведен обзор законодательных актов, которые определяли статус украинского языка в общественной жизни. Дан перечень тематических направлений периодических изданий. Сделан краткий анализ некоторых из них. Проанализировано те, на страницах которых были опубликованы статьи о языковых вопросах. А также осуществлен анализ роли и места периодических изданий в формировании языковой личности.

Ключевые слова: периодические издания, языковой вопрос, дискуссия, языковая личность, формирование.

Mocharska U.R.

Ternopil State Pedagogical University named after Dmytro Gnatuk

THE INFLUENCE OF PERIODICALS ON THE PROCESS OF FORMATION UKRAINIAN LANGUAGE IN GALYCHYNA AT THE BEGINNING OF XX CENTURY

Summary

The article provides an overview of legislation acts which defined the status of Ukrainian language in public life. Submitted a list of topic areas periodicals. Analyzed some of them. Analyzed those pages that contained articles on language edition. And also carried out an analysis of the role and place of periodicals in the formations of linguistic identity.

Keywords: periodicals, language edition, discussion, linguistic identity, formation.

УДК 811(477.7=14)373.231(045)

ЧОЛОВІЧИЙ ІМЕННИК РУМЕЇВ ПОЧАТКУ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Покатилова Є.І.

Маріупольський державний університет

В сучасній лінгвістичній науці особові імена приазовських греків залишаються недослідженими. В даній статті проаналізовано динаміку чоловічого іменника румеїв (однієї з двох мовних груп греків Приазов'я) періоду з 1721 р. по 1840 р., виявлено частотні, поодинокі, нові та старі чоловічі імена на кожному зі зрізів, досліджено якісний склад чоловічого іменника кожного двадцятиліття, наведено відсоткові показники функціонування імен кожної з етимологічних груп.

Ключові слова: іменник румеїв, загальнохристиянські імена, імена грецької народної традиції, східні імена, частотні імена, поодинокі імена, нові імена, старі імена.

Постановка проблеми та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Д.І. Ермолович зазначає, що особові імена мають складну смислово-структурну, володіють унікальними особливостями форми та етимології, здатністю до змін та численними зв'язками з іншими мовними одиницями [2, с. 3]. А отже, представляють цінний лінгвокультурний матеріал, який несе в собі інформацію не лише про мовні явища, пов'язані з формуванням імен, а й про історію та культуру їх носіїв. Особливого інтересу викликають етноси, які через історичні події вимушені були адаптуватися на чужих землях до іншомовного середовища. Таким етносом є греки, які з 1778 р. проживають на території північного Надазов'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день простір приазовських греків повністю досліджено лише у топонімічному аспекті (наукові студії Є.С. Отіна). Антропонімія греків Приазов'я частково вивчена В.О. Кравченко, яка ґрунтовно дослідила систему прізвищ та прізвиськ греків румеїв і греків урумів. Особові ж імена греків досі лишилися поза увагою лінгвістів, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Предметом дослідження послужили особові чоловічі імена греків румеїв.

Мета статті. Вивчення чоловічого іменника румеїв дозволяє прослідити еволюцію імен, виявити найбільш та найменш уживані іменування, а також проаналізувати статистичну структуру чоловічого іменника.

Матеріалом для дослідження послужили Ревізьи казки с. Каракуба, с. Мала Янісоль, с. Саргана, с. Стила, с. Урзуф, с. Чердакли та с. Ялта. Усі імена наводяться за реєстром написанням, тобто російською мовою [1].

Виклад основного матеріалу. Обраний для аналізу період (1721–1840 рр.) було поділено на шість часових зрізів, кожний з яких охоплює двадцять років. Перші три зрізи надають інформацію про репертуар, який було принесено з Криму. Інші три – демонструють еволюцію чоловічого іменника на землях Приазов'я. Такий розподіл дозволив виявити найбільш суттєві зміни якісного та кількісного складу. Загалом було проаналізовано 175 чоловічих імен (4947 ім'яжитків).

Аналізуючи якісний та кількісний склад чоловічого іменника румеїв в цілому ми з'ясували, що група загальнохристиянських імен є найбільш численною. Так, вона складає 71% від загальної кількості чоловічих імен румеїв (94% від загальної кількості ім'яжитків). Група імен грецької народної традиції виявилася значно меншою за попередню та складає 14% від загальної кількості чоловічих імен румеїв (4% від загальної кількості ім'яжитків). Група східних імен має близькі показники із гру-

пою грецьких імен та складає 15% від загальної кількості чоловічих імен (2% від загальної кількості ім'яжитків). Паралельно з іменами трьох основних груп в іменнику румеїв залишається група іменувань, визначити походження яких нам не вдалося. Ці імена є суто поодинокими, а тому можуть бути або нечітко розпізнані з архівних матеріалів, або неправильно зареєстровані писцями, які проводили ревізю. Отже, нерозтлумаченими залишилися такі чоловічі імена: *Агити*, *Адекей*, *Алекди*, *Тюр* (*Тиор*), *Цыва*. Так, чоловіче іменування *Агити* може належити до групи імен грецької народної традиції та походити від грецького *Αγς* (*αγω* > *ηγέτης* > керівник, володар). Ім'я *Алекди*, як ми припускаємо, може бути фонетичним варіантом *Алекси* – *Алексея*. Ім'я *Тюр* має схожі риси з назвою священного бика у слов'ян «тур». Також схожий онім зустрічається в скандинавській міфології, де ім'ям *Тюр* нарекали Бога відваги. Антропонім *Тиор* в деяких джерелах тлумачиться як молдавське прізвище, в інших – як прізвище з ономастикону східних, західних та південних слов'ян. Чоловічі іменування *Адекей* та *Цыва* сьогодні функціонують як прізвища, але їх походження нам, на жаль, не вдалося розтлумачити. Ця група імен виявилася настільки малою, що ніяк не відобразилася на статистичній структурі чоловічого іменника.

Отже, перший часовий зріз охоплює період з 1721 р. по 1740 р. Частотний десяток чоловічих імен румеїв досліджуваного двадцятиліття має такий склад: *Василь*, *Димитрій* (*Дмитрий*), *Константин* (*Костантин*), *Левтер* (*Левфтер*), *Николай*, *Параскева*, *Сава* (*Савва*), *Федор*, *Юрий*, *Яни* (*Яны*). Основу репертуару чоловічих імен румеїв 1720 – 1740 рр. складають загальнохристиянські імена. Це вже спостерігається при аналізі широковживаних імен, репертуар яких на 100% складається з біблійних іменувань, що суттєво відрізняється від іменника урумів цього ж періоду. За такого складу ця група сягає 86% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1721 – 1740 рр. та 93% від загальної кількості ім'яжитків.

Група імен грецької народної традиції в досліджуваній період представлена такими іменуваннями: *Афендик* (Афендика) (*αφέντης* > пан), *Кальян* (*καλός* + *Ιωαννης* > добрий + Іван), *Папака* (*παπάκης* > татусь, *παπάκι* > каченя, *παπάς* > піп), *Хрисовел* (*χρυσό* + *βέλο* > золота + вуаль, *χρυσός* + *βέλος* > золота + стріла). Чоловіче ім'я *Кальян* з зазначеного періоду для іменника румеїв вважається старим, оскільки в подальшому не фіксується в реєстрах румеїського населення. Всі наведені імена виступають в ролі поодиноких і мають лише по одному носію. Так, група імен грецької народної традиції складає 10% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1721 – 1740 рр. та 6% від загальної кількості ім'яжитків.

Група імен східного походження за двадцять років представлена лише одним чоловічим іменем *Тохтамир*, яке є поодиноким. Такий показник є дуже цікавим, оскільки, не беручи до уваги, що румеї жили опосередковано від урумів, іменник зазначеного часового зрізу зароджувався на території Криму, де греки мали контакти з татарами. Так, група імен східного походження складає 3% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1721 – 1740 рр. та 1% від загальної кількості ім'явжитків, що в сім разів менше, ніж в іменнику урумів цього ж періоду.

В період 1741-1760 рр. частотний десяток чоловічих імен румеїв оновлюється на 20% та має такий склад: *Антон*, *Василей* (*Василий*, *Василь*), *Димитрій* (*Дмитрий*), *Константин* (*Костантин*), *Левтер* (*Лефтер*), *Николай*, *Сава* (*Савва*), *Стрион*, *Федор* (*Феодор*), *Юрій*. Десяток найпоширеніших імен на 100% складається з біблійних іменувань і суттєво відрізняється від десятка широкоживаних імен урумів цього ж двадцятиліття, який на 20% складається зі східних імен і на 10% – з грецьких.

Основа чоловічого іменника румеїв, як і в попередньому зрізі, складають календарні імена. Паралельно зі вже сталими в цій групі починають функціонувати нові чоловічі іменування: *Александр*, *Анастас*, *Афанасій*, *Григорій*, *Даниил*, *Елавух*, *Илья* (*Илья*), *Иоаким*, *Иордан*, *Лазар* (*Лазарь*), *Кириак*, *Ордан*, *Паниот*, *Спиридон*, *Ставрину*, *Степан*, *Сьмеон*, *Фоты*, *Яков*. Поки всі вони залишаються поодинокими. Так, група загальнохристиянських імен складає 70% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1741-1760 рр. та 84% від загальної кількості ім'явжитків. Також вперше в іменнику румеїв з'являється чоловіче іменування грецького походження *Ксатул* (*ξανθούλης* > білявий), яке у подальшому в реєстрах грецького населення більше не зустрічається.

Група імен грецької народної традиції у 1741-1760 рр. за якісним показником вдвічі зростає відповідно до попереднього часового зрізу та набуває такого складу: *Акрит* (*ἀκρίτος* > легковажний), *Афендика* (*αφέντης* > пан), *Афендиц* (*αφέντης* > пан), *Каранфила* (*Καρανφίλη*) (*κόρα* + *φύλο* > чорний + соціальне походження або *καρυόφυλλο* > гвоздика), *Кирако* (*κύριος* > пан), *Ксатул* (*ξανθούλης* > білявий), *Ксенита* (*ξενίτι* > чужина або мешканець Ксен), *Папака* (*παπάκης* > татусь, *παπάκι* > каченя, *παπάς* > піп), *Папачи* (*παπάκης* > татусь, *παπάκι* > каченя, *παπάς* > піп), *Папуш* (*παπάς* > піп або *παππούς* > дідусь), *Пэфты* (*Πέφτη* > четвер), *Трандафил* (*τριαντάφυλλο* > троянда). Ми можемо бачити, що репертуар цієї групи постійно змінюється: одні імена зникають, на їх місце приходять інші. В цій групі є лише одне ім'я *Папака*, яким нарікають новонароджених хлопців вже протягом сорока років (1720-1750 рр.). Імена грецької народної традиції складають 8% від загальної кількості чоловічих іменувань румеїв 1750-тих рр. та 14% від загальної кількості ім'явжитків.

Група імен східного походження в досліджуваному часовому зрізі (1741-1760 рр.) також демонструє значний ріст. Вона повністю оновлюється та має такий склад: *Аючи*, *Бици*, *Борюш* (*Бырюш*), *Бията* (*Бьята*), *Дириди* (*Дереде*), *Сансонла*, *Сарбей*, *Темир*, *Тохтамир* (*Тохтамир*), *Тохтамыш*, *Формуз*, *Челпанбай*, *Чолпан*. Незважаючи на ріст якісного складу групи східних імен, кількісний склад досі лишається низьким. Всі імена цієї групи є суто поодинокими. Так, вони складають 8% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1741 – 1760 рр. та 16% від загальної кількості ім'явжитків.

У наступному часовому зрізі (1761-1780 рр.) частотний десяток чоловічих імен румеїв оновлюється

на 30% та має такий склад: *Василей* (*Василий*, *Василь*), *Димитрій* (*Дмитрий*), *Иван*, *Константин* (*Костантин*), *Михаил* (*Михайло*), *Николай*, *Паракева* (*Парацьева*, *Парацьева*), *Сава* (*Савва*), *Федор*, *Юрий*. Частотність цих імен зумовлена функціонуванням їх фонетичних варіантів та дериватів паралельно з офіційними формами.

Основа чоловічого іменника румеїв, як і в попередніх часових зрізах, складають загальнохристиянські імена. Репертуар цієї групи постійно оновлюється за рахунок нових імен, які з часом займають в ній чіткі позиції. Так, в групі біблійних імен з'являються такі нові чоловічі іменування: *Давид*, *Ефтим*, *Манойл* (*Манойло*, *Мануил*), *Мартин*, *Мирон*, *Никита*, *Пархом*, *Соломон*, *Сотир*, *Филип*, *Яким*. Як і будь-яке нове ім'я, вони поки залишаються поодинокими для іменника румеїв. Ця група складає 77% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1761-1780 рр. та 89% від загальної кількості ім'явжитків.

Група імен грецької народної традиції в період з 1761 р. по 1780 р. також оновлюється та набуває такого складу: *Акрит* (*ἀκρίτος* > легковажний), *Андограф* (*αντίγραφο* > копія), *Афендик* (*Αφένδικα*) (*αφέντης* > пан), *Зограф* (*ζωγράφος* > художник), *Кирако* (*κύριος* > пан), *Кириак* (*κύριος* > пан), *Кириязи* (*κύριος* > пан), *Ламбронос* (*λαμπρόνος* > світлий), *Папака* (*παπάκης* > татусь, *παπάκι* > каченя, *παπάς* > піп), *Папуш* (*παπάς* > піп або *παππούς* > дідусь), *Парфентий* (*παρθένος* > духовно чистий), *Пэфти* (*Πέφτη*) (*Πέφτη* > четвер), *Трандафил* (*Τριαντάφυλλο*) (*τριαντάφυλλο* > троянда), *Филакто* (*Φιλακτο*) (*φύλαξ* > охороняти). Частина цих імен залишається маловживаними, а інша, навпаки, – вражає своєю популярністю: *Акрит*, *Кирако*, *Пэфты* (*Певти*), *Трандафил*. Не дивлячись на такі зміни в межах групи, її показники залишаються сталими, на відміну від іменника урумів, де в 1770 ті рр. спостерігається збіднення репертуару імен грецької народної традиції. Так, ця група складає 11% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1761-1780 рр. та 7% від загальної кількості ім'явжитків.

В групі імен східного походження з'являються нові іменування, які приходять на місце старих, що зумовлює оновлення її репертуару. Так, в реєстрах румейського населення 1761-1780 рр. фіксуються такі східні чоловічі імена: *Аслан*, *Бахтар*, *Беука* (*Бейко*), *Бията*, *Дереді* (*Дириди*), *Джантемир* (*Жантимиір*), *Султанбей*, *Тимир*, *Тохтамир* (*Тохтамир*), *Тохтамыш*, *Тохташ*, *Хонахбей*, *Челпан* (*Чолпан*), *Чигирчи*. Всі вони не є поодинокими, але належать до числа маловживаних чоловічих іменувань. Ця група складає 12% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1761-1780 рр. та 4% від загальної кількості ім'явжитків. В реєстрах урумів в цей самий період група імен східного походження демонструє вдвічі вищі показники як якісного, так і кількісного складу.

Саме такий склад чоловічого іменника було принесено кримськими греками на землі Приазов'я. І саме такий репертуар імен почав свій життєвий цикл на новому місці. Починаючи з наступного двадцятиліття, іменник греків втрачає вплив тюркської середі та зазнає взаємодії з російською та українською антропонімічними системами. Так само, як і для іменника урумів, така взаємодія знаходить своє відображення в системі особових імен румеїв.

Так, в період 1781-1800 рр. частотний десяток чоловічих імен румеїв оновлюється на 10% та має такий склад: *Василей* (*Василий*, *Василь*), *Димитрій* (*Дмитрий*), *Иван*, *Илья* (*Илья*), *Константин*, *Михаил* (*Михайло*), *Николай*, *Сава* (*Савва*), *Федор*, *Юрий*. Загальнохристиянські імена, які вже протягом багатьох

десятиліть формують десяток частотних чоловічих іменувань румеїв, продовжують складати й основу румейського чоловічого іменника. В цій групі вперше фіксується чоловіче ім'я *Владимир*, яке є характерним для російської та української антропонімічних систем (*Владимир* (*Володимир*)). Також новими для цієї групи стають імена *Аверкий*, *Герасим*, *Зеновій*, *Иполит* (*Эпполит*), *Исaiй*, *Нестер* (*Нестор*), *Никифор*, *Панас*, *Пантелеймон*, *Постолакiй* (фонетичний варіант та пестлива форма імені *Апостол*), *Танас*, *Тимофей*, *Тодор*. Так, група календарних імен складає 86% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1781–1800 рр. та 96% від загальної кількості ім'явжитків.

В групі імен грецької народної традиції в 1781–1800 рр. також відбувається незначне оновлення та вона набуває такого складу: *Акрит* (*ἀκρίτος* > легковажний), *Андограф* (*αντίγραφο* > копія), *Афендик* (*αφέντης* > пан), *Зограф* (*ζωγράφος* > художник), *Кирако* (*κύριος* > пан), *Киракона* (*κύριος* > пан), *Ламбос* (*λαμπρός* > світлий), *Ламбронос* (*λαμπρός* > світлий), *Папака* (*παπάκης* > татусь, *παπάκι* > каченя, *παπάς* > піп), *Певфты* (*Πεφτις*, *Πεφτις*) (*Πέφτη* > четвер). Серед них широковживаними вважаються *Афендик*, *Кирако*, *Ламбос*. Усі інші залишаються маловживаними, але не поодинокими. Так, група імен грецької народної традиції складає 7% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1781–1800 рр. та 2,5% від загальної кількості ім'явжитків.

Група східних імен 1781–1800 рр. представлена незначною кількістю чоловічих іменувань, більшість з яких є поодинокими та маловживаними: *Бинат*, *Бияга*, *Борюш*, *Гайтан*, *Демши* (*Димши*), *Дириди* (*Диридий*), *Менбоз*, *Тохтамир* (*Тофтомир*). Імена *Бинат* та *Гайтан* є новими для цієї групи, більш того, вони є новими для іменника греків взагалі (в іменнику урумів ці чоловічі іменування не фіксуються). Так, ця група складає 7% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1781–1800 рр. та 1,5% від загальної кількості ім'явжитків.

У наступному часовому зрізі (1801–1830 рр.) частотний десяток чоловічих імен румеїв оновлюється на 10% та має такий склад: *Андрей*, *Василей* (*Василій*), *Василь*, *Димитрий* (*Дмитрий*), *Иван*, *Константин*, *Михаил* (*Михайла*, *Михайло*), *Николай*, *Сава* (*Савва*), *Федор*, *Юрий*. Ім'я *Андрей* вперше потрапляє до частотного десятка чоловічих імен румеїв. До цього періоду воно фіксувалося як маловживане чоловіче ім'я.

В групі календарних імен в досліджуваному часовому зрізі з'являються нові чоловічі іменування: *Аксентий*, *Артем*, *Варлаам*, *Денис*, *Евстафий*, *Карпий*, *Климентий* (*Клементос*), *Леонтий*, *Лукьян*, *Марко*, *Матвей*, *Полихрон*, *Потап*, *Прокоп*, *Роман*, *Сафрон*, *Фома*. Оновлення цієї групи відбувається без втрати імен попередніх двадцятиліть. Тобто вона постійно збагачується та сприяє різноманіттю якісного складу чоловічого іменника румеїв. Так, група загальнохристиянських імен складає 94% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1801–1820 рр. та 99% від загальної кількості ім'явжитків.

Група чоловічих імен грецької народної традиції у даному часовому зрізі (1801–1820 рр.) представ-

лена такими іменуваннями: *Агити* (*αγω* > *ηρέτης* > керівник, володар), *Афендик* (*αφέντης* > пан), *Горгор* (*γουργός* > стрімкий, швидкий), *Кирако* (*κύριος* > пан), *Ламбронос* (*λαμπρός* > світлий), *Пелахто* (*Πελαχτού*) (*φιλάγω* > охороняти), *Трандафил* (*Τριαντάφυλλο* > троянда). Імена *Агити*, *Горгор* та *Пелахто* (*Πελαχτού*) є новими для цієї групи і фіксуються лише у зазначеному двадцятилітті. Всі чоловічі імена грецької народної традиції досліджуваного періоду залишаються поодинокими. Таким чином, ця група складає 5% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1801–1820 рр. та 1% від загальної кількості ім'явжитків.

В групі імен східного походження фіксуються лише два чоловічих іменування: *Бияга* та *Дириди*, які залишаються поодинокими. Вони складають 1% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1801–1820 рр. Кількісний показник цієї групи дорівнює нулю.

В 1821–1840 рр. частотний десяток чоловічих імен румеїв залишається незмінним відносно попереднього двадцятиліття (*Андрей*, *Василій*, *Димитрий* (*Дмитрий*), *Иван*, *Константин*, *Михаил* (*Михайло*), *Николай*, *Сава*, *Федор*, *Юрий*). В групі загальнохристиянських імен паралельно з появою нових чоловічих іменувань (*Анфим*, *Маковей*, *Платон*, *Терентий*) ми також виділяємо старі для цього двадцятиліття, тобто ті, які вибули з репертуару групи: *Аканостий*, *Кириак*, *Матвей*, *Мина*, *Мирон*, *Никифор*, *Параскева*, *Роман*, *Тодор*, *Трофим*, *Харитон*, *Христо*. Так, група календарних імен складає 96% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1821–1840 рр. та 97% від загальної кількості ім'явжитків.

В групі імен грецької народної традиції 1821–1840 рр. виділяємо два чоловічих іменування: *Ламбос* (*λαμπρός* > світлий) та *Хрисандр* (*χρυσός* > золотий). Ім'я *Ламбос* в цей період також фіксується в іменнику урумів, де виступає в ролі поодинокого, в той час, як в іменнику румеїв воно є досить уживаним. А ім'я *Хрисандр* є поодиноким для іменника румеїв і в іменнику урумів не зустрічається. Група імен грецької народної традиції складає 4% від загальної кількості чоловічих імен румеїв 1821–1840 рр. та 3% від загальної кількості ім'явжитків.

Східні за походженням імена, на відміну від урумів, в іменнику румеїв в період з 1821 р. по 1840 р. відсутні. Тому показник цієї групи дорівнює нулю.

Висновки і пропозиції. Таким чином, чоловічий іменник румеїв зазнав значних змін з моменту їх переселення на землі Приазов'я. З його репертуару майже повністю зникли імена грецької народної традиції та східні імена. Натомість він збагатився за рахунок загальнохристиянських чоловічих іменувань. Так, можемо лише констатувати факт, що з часом чоловічий іменник румеїв втрачає свою етнічну маркированість та все більше набуває рис російської та української антропонімічних систем. Свідченням цього є й той факт, що сьогодні мешканці грецьких сіл не визнають майже третини імен, які зафіксовані у Ревізьких казках, і це не дивлячись на те, що більшість з них входять до складу сучасних прізвищ.

Список літератури:

1. Азовские греки [електронний ресурс] Режим доступу: www.azovgreeks.com
2. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – С. 200.
3. Чернухін С. Імена й прізвиська за матеріалами поминальників православних парафій греків Криму першої половини XVIII ст. / С. Чернухін, О. Галенко // Записки історико-філологічного Товариства Андрія Білецького. – Вип. 1. – К.: Б.и., 1997. – С. 32–45.

Покатилова Е.И.

Мариупольский государственный университет

МУЖСКОЙ ИМЕННИК РУМЕЕВ НАЧАЛА XVIII – СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА

Аннотация

В современной лингвистической науке личные имена приазовских греков остаются неисследованными. В данной статье проанализирована динамика мужского именника румеев (одной из двух языковых групп греков Приазовья) периода с 1721 г. по 1840 г., выявлены частотные, одиночные, новые и старые мужские имена на каждом часовом срезе, исследован качественный состав мужского именника каждого двадцатилетия, приведены процентные показатели функционирования имен каждой из этимологических групп.

Ключевые слова: именник румеев, общехристианские имена, имена греческой народной традиции, восточные имена, частотные имена, одиночные имена, новые имена, старые имена.

Pokatylova Y.I.

Mariupol State University

RUMS' MALE PROPER NAMES AT THE BEGINNING OF XVIII – XIX CENTURIES

Summary

In modern linguistic science Azov Greeks' proper names remain unstudied. This article deals with the dynamics of Rums' male names (one of the two linguistic groups of the Azov Greeks) of the period from 1721 to 1840. Frequent, single, new and old male names on each time slice are analyzed, the qualitative composition of male names is investigated, percentages of functioning of the names of each of the etymological groups are shown.

Keywords: Rums' proper names, Christian names, Greek names, East names, frequency names, single names, new names, old names.

УДК 811.111'373.612.2

АНГЛОМОВНІ ДЕСКРИПЦІЇ ЗАПАХУ ПАРФУМІВ: МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ

Поклад Т.С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена дослідженню метафоричних моделей концептосфери FRAGRANCE в англomовних дескрипціях запаху парфумів. Визначено основні поняття, що складають термінологічний апарат дослідження. Описані особливості орієнтаційної та онтологічної метафор. Виокремлено ряд онтологічних метафоричних моделей, що висвітлюють концепт FRAGRANCE. Охарактеризовано функції таких метафоричних моделей у парфумерному дискурсі.

Ключові слова: концепт, концептосфера FRAGRANCE, метафорична модель, онтологічна метафора, орієнтаційна метафора.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики характеризується підвищеним інтересом дослідників до проблем мовного та мовленнєвого втілення відчуттів як невід'ємної складової життєдіяльності людини. Останнім часом зростає інтерес лінгвістів до запаху як базового відчуття людини, зокрема особливостей вербалізації запаху у різних типах дискурсу. Це зумовлено характерними властивостями запаху, який важко піддається детальному вербальному опису. Найчастіше на позначення запаху використовують певні асоціативні образи або апелюють до інших відчуттів. Метафора – це ресурс, до якого звертаються у пошуках образу, способу індивідуалізації або оцінки предмета, передачі змістових нюансів [1, с. 334]. Дескрипції запаху парфумів у парфумерному дискурсі наділені характерними особливостями, тому і відповідні метафоричні моделі розглядаються в тісному взаємозв'язку з умовами їх виникнення та функціонування, досліджуються з врахуванням авторських інтенцій та прагматичних характеристик. Окрім цього, уся система метафоричних моделей – це важлива частина національної

мовної картини світу британців, що і зумовлює інтерес лінгвокогнітології до даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафора відіграє важливу роль в інтеграції вербальної та чуттєво-образної систем людини. Сучасна когнітивістика (Н.Д. Арутюнова, Л.І. Белехова, О.П. Воробйова, С.А. Жаботинська, Ю.Н. Караулов, О.С. Кубрякова) розглядає метафору не лише як основну ментальну операцію, але й як спосіб пізнання, структурування, оцінки та пояснення світу. Метафора, що існує в мові і мовленні, ґрунтується на концептуальній метафорі як результаті процесу, що розгортається на глибинному мисленнєвому рівні. Засновники теорії концептуальної метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф, М. Тернер) наголошують на тому, що метафора як феномен мови та мовлення є наслідком існування метафори у мисленні, адже вся людська думка за своєю природою метафорична: «... *metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature*» [5, с. 4].

Концептуальна метафора використовується для вербалізації абстрактних понять та створюється на асоціативно-образній основі. Відповідно до теорії концептуальної метафори, за метафорою як фактом мови та мовлення стоїть метафора як когнітивний механізм, призначений для обробки інформації про абстрактні об'єкти шляхом їх порівняння з конкретними об'єктами, які мають перцептивну основу [2, с. 3]. Тобто відбувається перенесення інформації з однієї області знань в іншу, і як наслідок одна ментальна сутність розуміється у термінах іншої, створюючи при цьому новий гносеологічний образ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Запах парфумів є абстрактним за своєю суттю, тому у парфумерному дискурсі його вербалізація відбувається шляхом асоціативно-образного опису. Незважаючи на численні дослідження особливостей вербалізації запаху в різних типах дискурсу, дескрипції запаху парфумів цілісно не проаналізовані у сучасній лінгвістиці, зокрема не представлено вичерпний перелік метафоричних моделей, на яких базуються такі описи – все це і обумовлює актуальність обраної теми.

Метою даної статті є виокремлення та опис метафоричних моделей концептосфери FRAGRANCE в англомовних дескрипціях запаху парфумів. Задля досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання: описати структуру метафори крізь призму теорії концептуальної метафори; виділити основні типи метафор, що висвітлюють концепт FRAGRANCE; виокремити основні метафоричні моделі концепту FRAGRANCE

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафорична модель – це схема зв'язку між понятійними сферами, яку можна уявити у вигляді конкретної формули: «X – це Y». Відношення між компонентами даної формули розуміється не як ототожнення, а як подібність. У даному випадку «X» та «Y» є певними концептуальними сферами (доменами) або окремими концептами, які взаємодіють між собою. При цьому «X» визначається як **концептуальний референт** (цільовий концепт/домен або target concept/domain), тобто сутність, яка осмислюється за допомогою метафори; а «Y» є **концептуальним корелятом** (вихідним концептом/доменом, або source concept/domain), тобто сутністю, яка залучається до порівняння. Спільні ознаки, що виявляються при порівнянні референта і корелята, утворюють **зону перехресного мапування** (cross-mapping). Результатом подібного мапування є виникнення нового значення [4, с. 4]. Зазначені положення є методологічною основою для здійсненого нами аналізу референтів і корелятів концептуальних метафор, виокремлених в англомовних дескрипціях запаху парфумів.

В англомовних дескрипціях запаху парфумів нами було виділено концепт FRAGRANCE як основний концепт парфумерного дискурсу. Враховуючи специфіку такого типу дискурсу, а саме його рекламну природу, основною метою створення дескрипцій запаху парфумів вважаємо інформативну (надання повної інформації про запах, його складові, історію створення парфумів, подача довідки про парфумерний бренд тощо) та комерційну (просування парфумерної продукції на ринку та його продаж); зокрема реалізація комерційної мети безпосередньо пов'язана з впливом на кінцевого споживача, тобто створення у нього визначених стереотипів поведінки після ознайомлення з текстом парфумерного повідомлення та виникнення бажання придбати такий парфумерний виріб. Задля цього автори рекламних текстів про парфуми створюють

привабливі тексти, в яких запах парфумів не лише розкривається через пряме перелічення його основних інгредієнтів (нот), а й подається через виразні образні асоціації.

У метафоричних моделях, які використовуються для передачі запаху, концептуальним референтом є власне запах парфумів (FRAGRANCE), який є абстрактним за своєю природою. Тому для його ефективного сприйняття реципієнтом концептуальний корелят має бути досить конкретним, більш зрозумілим та пов'язаним з безпосереднім фізичним або просторово первинним досвідом [3, с. 329]. Таким чином, запах парфумів – FRAGRANCE – служить тією концептосферою, в рамках відбувається пізнання, категоризація та оцінка запаху парфумів адресатом.

Засновники теорії концептуальної метафори Дж. Лакофф та М. Джонсон виділяють два основні типи метафор – онтологічні (*ontological metaphors*) та орієнтаційні (*orientational metaphors*).

Орієнтаційні метафори базуються на організації всієї системи концептів у певному відношенні один до одного, тобто здійснюється концептуалізація предметів та явищ у категоріях простору, наприклад через просторові опозиції «вгору-вниз», «ззовні-всередині», «центральний-периферійний» тощо [5, с. 15]. Наш матеріал дослідження дозволяє виокремити опозицію «вгору-вниз» / «up-down». Але враховуючи той факт, що особливістю парфумерного дискурсу є висвітлення лише позитивних рис продукції, усі дескрипції запаху парфумів будуть відмічені знаком «+» та характеризуватимуться лише поняттям «up» як елементом даної опозиції. Аналіз ілюстративного матеріалу уможливує виділення наступної орієнтаційної метафори – FRAGRANCE IS UP. Наведемо декілька прикладів, в яких запах парфумів позначений рухом вгору: *the floral tones truly dance in this heavenly scent (Boadicea the Victorious); raspberry, plum and peach mingle on the skin with succulent delight, while apple and pineapple bring a sense of heavenly effervescence (Boadicea the Victorious)* – аромат настільки приємний, що досягає небес. Запах парфумів спрямований догори, що втілено у наступних фрагментах дескрипцій: *Pride Eau de Perfume is an highly enigmatic fragrance (Boadicea the Victorious); high, clear and instantly uplifting (Penhaligon's)*. Також характерним при русі вгору є те, що легкі ноти парфумів піднімаються над тяжкими землянистими ароматами: *the telltale earthy sweetness of hyacinths rises through the soft citrus (Penhaligon's); heat and smoke rise from the base and incense and woods mingle with the earthy resins and spices (Penhaligon's); as it warms up, mysterious resins rise up with hints of creamy nutmeg, cardamom and the softest leather (Penhaligon's)*. І нарешті запах досягає своєї найвищої точки: *Fleurs de Gardenia is the pinnacle of romance and sophistication (Creed)*. Отже, метафорична модель FRAGRANCE IS UP втілює легкість, витонченість запаху парфумів та їх приємний аромат.

Онтологічні метафори засновані на трактуванні подій, дій, емоцій, ідей як матеріальних сутностей та субстанцій [5, с. 26]. У досліджуваному нами матеріалі виявлено широке вживання саме онтологічних метафор, що здійснюється задля конкретизації запаху парфумів. Аналіз англомовних дескрипцій запаху парфумів дозволив нам виділити наступні метафоричні моделі:

FRAGRANCE IS POSITIVE EMOTIONS: *uplifting citrus fragrance (Angela Flanders); an uplifting aroma to encourage happy, positive feelings (Abahna); has been designed to lift the spirits (Arran*

Aromatics); *lift your spirits with this intoxicating and addictive fruity-floral fragrance (Ghost); brighten up your day with an enlivening burst of our alluring, sunny Eau de Toilette (Bronnley); is believed to inspire positive energy as well as improving mood (Abahna); is a vivacious, energising blend to lift your spirits (Abahna)*. Лексема «uplifting», що характеризує запах як такий, що бадьорить та піднімає настрій, дух, є провідною у дескрипціях запаху парфумів на позначення позитивних емоцій. Також запах парфумів асоціюється з блаженним станом: *a paradise fragrance (Bath House)*; аромат парфумів веселить та поживляє: *exhilarate yourself with a refreshing spitz of our light, bright Eau de Toilette (Bronnley)* – все це навіює виключно позитивні емоції, які люди-на отримує від використання парфумів.

FRAGRANCE IS CLOTHES: *wrap yourself in this cossetting and cocooning blend of sweetness and light (Illuminum); a unique combination of fragrant notes – choose the perfume to suit your mood and create your own unique fragrant wardrobe (Bath House); a particularly high-impact version for men bold enough to wear an ultra-luxurious yet extremely sensual fragrance (Bentley); suitable for both day and evening wear (Truefitt&Hill)*. У поданих фрагментах запах подається як комфортна тканина, якою можна себе огорнути – такий одяг пестить своєю ніжністю, захищає та зігріває. Людина може створити навіть власний парфумерний гардероб (*fragrant wardrobe*), де зберігатиме улюблені аромати. Також запах парфумів, як і одяг, обирається відповідно до настрою або ситуації та підходить для буденних та вечірніх подій.

FRAGRANCE IS PICTURE: *Gardenia is a translucent watercolour in soft washes of tuberose, jasmine, gardenia, ylang-ylang, spice and vanilla. A radiant magnolia-tinted portrait of one of nature's most sensual blooms (Penhaligon's)*. У наведеному фрагменті запах парфумів подається кризь референцію до конкретного візуального образу – адресат сприймає аромат парфумів як картину, написану аквареллю, де м'якими мазками зображено квіти (тобто складники парфумів).

FRAGRANCE IS STROLL: *wearing Orange Blossom is like walking from shade into warm sunshine (Penhaligon's); romantic and warm, Parisienne speaks of assignments at dusk and walks by the Seine (Angela Flanders); «Essential» recounts an opening of Sicilian lemon groves on a bright sunny morning before transitioning towards a relaxed afternoon stroll in the cool dappled shade of tall cedars (Askett&English); bergamot blossom, as piquant and crisp as a summer's walk through Mediterranean lemon groves cuts through the air (Illuminum)*. Розгортання запаху парфумів подібне до неспішної прогулянки містом або ходи на лоні природи – все це надає природності ароматам та асоціюється з приемними відчуттями.

FRAGRANCE IS FUN: *this perfume is full of vigour and delight! this scent will ensure you are dancing from dusk till dawn (Boadicea the Victorious); perfume bubbling with activity and life (Boadicea the Victorious); «Intuitive» is an effervescent fragrance full of verve and sparkle – it could be compared to champagne. This scent has a real feeling of celebration and decadence (Boadicea the Victorious)*. Запах парфумів є жвавим та бадьорим, він веселить, розважає, підіймає настрій та створює відчуття свята.

FRAGRANCE IS TREATMENT: *the heart notes massage the senses with the dark magic of Turkish rose and jasmine and a twist of orange (Penhaligon's); perfume is a sensual treat / is a subtle spicy treat for the senses (Boadicea the Victorious)*. Нотки парфумів здійснюють терапевтичну, лікувальну дію шляхом масажування сенсорних відчуттів, позитивно впливаючи на загальний стан людини.

FRAGRANCE IS SEA: *«Greenwich» is famed for its maritime history – and thus Greenwich eau de perfume brings a sense of the aquatic ... Sparkling bergamot mixed with black pepper and saffron make for a subtle spicy take on the sea for the scents opening (Boadicea the Victorious); «Azrak» – literally meaning blue and on this occasion represents the sea surrounding Britain. This Pure Perfume has a semi aquatic feel upon first experience. ... like the ocean itself, this fragrance always surprises like beautiful wave touching the shore – the fragrance washes over you with hypotonic verve (Boadicea the Victorious)*. У наведених дескрипціях запах концептуалізується через образ моря з його приемними м'якими хвилями, своєрідним блакитним кольором та свіжим повітрям. Запах парфумів як і море огортає людину, навіюючи почуття комфорту та спокою.

FRAGRANCE IS VEHICLE: *it immediately transports you into fresh fields of blue (Bentley); it instantly transports you to the woodland, surrounded by dripping leaves (Penhaligon's); a sultry intoxicating fragrance ... that transport you away to a faraway place (Elemis); the olfactory experience may transport you to the unforgettable sixties (Illuminum)*. Запах парфумів виступає абстрактним транспортним засобом, що переносить реципієнта у певне віддалене місце, у середовище природи або навіть у минуле. Зустрічаються випадки, коли такий транспортний засіб стає більш конкретним: *floating on a base of softest green chypre, oak moss lends its warmth to the heart (Angela Flanders)* – у наведеній дескрипції виникає образ плавучого транспортного засобу. Маємо також приклад, у якому запах втілюється у конкретний транспортний засіб, такий як корабель: *the perfume finally reaches shore in Java and collects its cargo, a breath of vetiver and sweet musk, before hitching a ride on the Bali winds once more (Electimuss)*.

Таким чином, маємо широку палітру онтологічних метафоричних моделей, які висвітлюють запах парфумів з різних боків. Це здійснюється задля уточнення аромату парфумів, їх асоціації з конкретними речами матеріального світу, а також для кращого сприйняття та запам'ятовування їх адресатом.

Висновки і перспективи. Отже, аналіз фактичного матеріалу підтверджує, що запах парфумів є метафоричним за своєю природою. В англійських дескрипціях запаху парфумів концептосфера FRAGRANCE представлена різноманітними метафоричними моделями, серед яких було виділено орієнтаційну та онтологічну. Онтологічні метафори виявилися домінуючими та більш численними. Виокремлені концептуальні метафори виникають у межах загальноприйнятої системи британських цінностей, тому допомагають зрозуміти когнітивну природу британського парфумерного дискурсу. Перспективним вважаємо подальше дослідження та виявлення інших метафоричних моделей для передачі запаху парфумів та здійснення комплексної класифікації та категоризації таких моделей.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1978. – Т. 37, № 4. – С. 333–343.
2. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник статей за матеріалами VII Міжнародної конференції (Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 28–29 квітня 2011 р.). – Черкаси: Ант, 2011. – С. 3–6.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Lakoff G. Contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and thought [ed. by A. Ortony]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
5. Lakoff G. Metaphors We Live by / George Lakoff, Mark Johnsen. – Chicago: The University of Chicago Press, 2003. – 193 p.

Поклад Т.С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

**АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ДЕСКРИПЦИИ ЗАПАХА ДУХОВ:
МЕТАФОРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ****Аннотация**

Статья посвящена исследованию метафорических моделей концептосферы FRAGRANCE в англоязычных описаниях запаха духов. Определены основные понятия, которые составляют терминологический аппарат исследования. Описаны особенности ориентационной и онтологической метафор. Выделено ряд онтологических метафор, которые освещают концепт FRAGRANCE. Охарактеризованы функции таких метафорических моделей в парфюмерном дискурсе.
Ключевые слова: концепт, концептосфера FRAGRANCE, метафорическая модель, онтологическая метафора, ориентационная метафора.

Poklad T.S.

Borys Grinchenko Kyiv University

ENGLISH FRAGRANCE DESCRIPTIONS: METAPHORICAL MODELS**Summary**

The article focuses on the research of the metaphorical models of the conceptual sphere FRAGRANCE in the English fragrance descriptions. The main key terms used in the research are defined. The features of both orientational and ontological metaphors have been considered. The range of ontological metaphors to highlight the concept FRAGRANCE has been outlined as well as their functions in the perfumery discourse characterized.

Keywords: concept, FRAGRANCE conceptual sphere, metaphorical model, orientational metaphor, ontological metaphor.

УДК 82.09'06

**КЛАСИФІКАЦІЯ АЛЬТІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ
У НОВІТНЬОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ****Поліщук О.Л.**

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті класифіковано художні твори альтернативної історії в новітньому літературному процесі. З погляду на принцип сюжетотворення виділено два типи: справжня альтернатива (Sheer Alternative) та псевдоальтернатива (Pseudoalternative). У свою чергу, справжню альтернативу поділено на два види: реалістичну та довільну. Такий підхід зумовлений критерієм логічності альтернативного моделювання.

Ключові слова: альтернативна історія, справжня альтернатива, псевдоальтернатива, реалістична та довільна альтернатива.

Постановка проблеми. На початок ХХІ століття альтернативна історія зайняла одне з провідних місць в літературному процесі та заявила про себе на повний голос, про що свідчить велика кількість і різноманітність альтісторичних творів. Письменики різних країн експериментують з історією так званим методом контрафактичних виразів «що було б, якби...» (умовний спосіб при-

таманний майже всім мовам світу). Найпоширенишим варіантом моделювання альтернативної історії в постмодерністичному вимірі є зміна якоїсь історичної події в минулому з її відповідними наслідками для сучасного чи/та майбутнього. Рідше зустрічаються альтісторичні твори, розвилки яких пов'язані із теперішнім з подальшими наслідками для майбутнього. З погляду минулого теперішнє

може трактуватися як майбутнє. У таких творах розглядаються нездійснені можливості минулого та їх відзеркалення у теперішньому. Таким чином переосмислюється і піддається аналізу теперішнє як імовірно можливе з погляду минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття з'явилося багато наукових праць з альтернативної історії вартіх на увагу. Серед них: кандидатська дисертація О. Бочарова «Проблема альтернативності історичного розвитку: історіографічні та методологічні аспекти» [3], докторська дисертація В. Нехамкіна «Альтернативи минулого в філософії історії: теоретико-методологічний аналіз» [6]; наукові розвідки А. Гуларяна «Жанр альтернативної історії як системний індикатор соціального дискомфорту» [5], І. Бестужева-Лади «Ретроальтернативістика в філософії історії» [2], С. Бережної «Історико-порівняльний метод в сучасній альтернативістиці» [1] тощо. Проте в Україні й досі не має синтетичної праці з художньої альтернативістики у літературознавстві. Але на увагу заслуговує кандидатська дисертація «Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі» [9] З. В. Шевчук, другий розділ якої присвячено альтернативній історії як одній з форм моделювання історії в художній літературі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що і вітчизняні, і західноєвропейські науковці цікавляться темою альтернативної історії, остання не має систематизованого теоретичного підґрунтя. З погляду на велику кількість та різноманітність художніх творів альтернативної історії, а також відсутність їхньої класифікації, вважаємо за необхідне її типологізувати.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба класифікації художніх творів альтернативної історії в новітньому літературному процесі.

Виклад основного матеріалу. Ми виділяємо два типи альтернативної історії в літературному процесі з погляду на принцип сюжетотворення: справжня альтернатива (Sheer Alternative) та псевдоальтернатива (Psevdoalternative).

Справжня альтернатива – це такий тип альтернативної історії, в якому сюжет моделюється згідно з законами формальної логіки та фізичного світу. Біфуркація у такому творі відбувається через дії реальної особи або через історичну подію, що пішла іншим шляхом. Сюжет будується на засадах реалізму. До типу справжньої альтернативи також можна віднести твори, де діє не справжня особа, а вигадана автором, яка не мала об'єктивних причин для неіснування у реальному житті. До справжньої альтернативи можна віднести твори В. Кожелянка «Дефіляда в Москві», М. Лернера «Мусульманська Русь», С. Анісімова «Варіант «Біс», цикл Г. Тертлдава «Велика війна» тощо.

Псевдоальтернатива – тип альтернативної історії, сюжет якої побудований на зміні історії унаслідок втручання надприродного, фантастичного, нереального. Це можуть бути прибульці з інших планет або прибульці з майбутнього (відносно подій у творі), мандрівники у часі тощо. Прикладом цього типу альтернативної історії є твори Стівена Кінга «11/22/63», О. Курильова «Убити фюрера» тощо. У цих творах головні герої потрапляють у минуле за допомогою часового порталю. Різниця у тім, що в романі «11/22/63» часовий портал був виявлений випадково і утворення його немає жодного пояснення законами фізики. Власник закусочної Ел Темплтон випадково виявив у комірчині «кролячу нору», що вела у минуле, а саме: 9 вересня 1958 рік. Не маючи змоги за станом свого здоров'я довести

свої плани до логічного завершення, Ел Темплтон розкриває таємницю часового проходу своєму другові учителю Джейку Еппінгу. Старий Ел просить Джейка запобігти найтрагічнішій події американської історії ХХ століття – вбивству президента Кеннеді. А у творі О. Курильова нанотехнології досягли такого розвитку, що герої самі свідомо відкривають часовий портал, за допомогою якого старший науковий співробітник Інституту історичних досліджень при Академії наук Савва Вікторович Каратаєв потрапляє у 1911 рік. І замість того, щоб виконати завдання керівництва – зробити копії деяких важливих текстів (головним було листування Наполеона та Олександра I в період «ста днів»), які безслідно зникнуть під час німецької окупації Чехословаччини (на завдання було відведено п'ять годин, після чого портал закрийся), Каратаєв вирішує залишитися у минулому і перешкодити планам і діям Гітлера. Зважаючи на те, що героям і Стівена Кінга, і Олега Курильова були відомі хід тієї чи іншої історичної події, тобто вони мали змогу користуватися знаннями майбутнього і передбачати подальший розвиток життя тих чи інших людей, а відтак – зовні запобігти їхньої реалізації, ці твори є яскравими зразками псевдоальтернативи. Спільна ознака псевдоальтернативних та чисто альтернативних творів – однакове, точніше одне й теж, минуле і в Поточній реальності, і в Альтернативній Реальності до точки дивергенції. Різниця між ними проходить на рівні зображення способів досягнення зміни в певний історичний момент минулого. У справжній альтернативі перевагу письменники надають внутрішнім чинникам, логічно обумовленим. Творці псевдоальтернативних зразків художньої літератури для зображення біфуркації використовують вплив на минуле зовнішніх сил.

Отже, ще раз підкреслимо ознаки псевдоальтернативних творів: наявність фантастичного, нереального (магічні винаходи, надприродні здібності героїв твору, часо-просторові проходи, машини часу чи інші «об'єкти хронопортації»), втручання «попаданців» з інших планет та паралельних світів чи людей з майбутнього відносно часу у творі, а також знахідки якихось давніх артефактів минулого на зразок «обручки всевладдя». У художньому світі літератури псевдоальтернативні твори зустрічаються набагато частіше, ніж твори чистої, справжньої альтернативи. Значною мірою це зумовлене незнанням письменників на достатньому рівні історичних подій та їхнім прагненням найлегшим способом пояснити та відстояти свою суб'єктивну точку зору щодо можливості альтернативного розвитку подій минулого або сучасного.

У свою чергу, беручи до уваги думку Б. Невського, справжню альтернативу ми поділяємо на два види: **реалістичну** та **довільну**. Такий підхід зумовлений критерієм логічності альтернативного моделювання. В реалістичній альтернативі Поточна та Альтернативна Реальності пов'язані причинно-наслідковими зв'язками. Сюжет твору будується на перевазі історичної реальності, а не авторської вигадки. Прикладом реалістичної альтернативи може бути альтернативно-історичний цикл Гаррі Тертлдава «Велика війна» («Great War»). З 1997 по 2007 рік у рамках цього циклу вийшло 11 романів, сюжет яких спрямований на зображення Громадянської війни в США. Точкою біфуркації у циклі Г. Тертлдава є 1862 рік, коли командувач арміями Півдня генерал Роберт Лі, завдяки своїм хитрому-дрим здібностям, розробив план наступальної операції. Згідно з цим планом південні війська мали отримати вирішальну перемогу над противником.

Проте неуважний офіцер у Поточній Реальності втрачає таємний документ, що за збігом обставин потрапляє до командуючого федералами генерала Мак-Клеллана. План операції був зірваний. Жорстока битва на річці Ант'етам не дає отримати перемогу південним військам: територія залишилась за конфедератами, проте тактична перевага – за федералами. Неодноразово американці різних поколінь ставили питання: а що було б, якби той офіцер не загубив секретний наказ? Історики давали різні оцінки тим трагічним подіям, але більшість сходилася на думці, що для конфедератів існувала реальна можливість отримати перемогу в компанії біля річки Ант'етам, і тоді вся війна могла б закінчитися по-іншому. Г. Тертлдав у сюжеті своєї альтернативної історії замінює солдата північної армії, що знайшов секретний наказ генерала конфедератів на солдата південної армії. Цю розбіжність між Поточною Реальністю й Альтернативною письменною базою на принципі випадковості. Об'єктивно такому збігові обставин могло нічого не зашкодити. А враховуючи думку істориків, що генерал Роберт Лі був більш обдарований, ніж Мак-Клеллан, перший з них міг цілком отримати перемогу в цій компанії. За думкою Г. Тертлдава, Лінкольн міг би погодитися на мирову угоду, через велику поразку своєї армії. Тим паче, що конфедерати прагнули лише відділитися, створивши незалежну державу – Конфедерацію Південних Штатів, і не посягали на контроль усієї території США. У подальших книгах письменник зображує великомасштабні події, що відбувалися протягом значного відрізка часу в Америці та Європі. Чим більше альтернативний розвиток історії Г. Тертлдава віддаляється від біфуркації, тим складніше прорахувати реальність існування його змодельованості. Але і підстав для нереальності буття імовірного варіанту розвитку історичних подій, за автором циклу «Велика війна», не має. Сідні Хук з цього приводу зазначає: «Одним із постійних недоліків реконструювання гіпотетичного минулого за допомогою уяви полягає у тому, що висновки робляться для занадто віддаленого майбутнього. Не задовольняючись обмеженим відрізком часу, протягом якого можна уявити собі інший хід подій, відтворювачі минулого ведуть цю лінію невизначено далеко. Тим самим вони ігнорують те, що в їхні історичні сюжети вплітається все більше нових елементів, і в уявного ходу подій з'являється все більше альтернатив» [7, с. 212-213].

Довільна альтернатива не має на меті зображення історичних подій на суто реалістичних засадах, обумовлених законами логіки. Підґрунтям для створення цього виду чистої альтернативи є авторська суб'єктивність та авторське свавілля. Часто письменники у своїх альтернативних творах не надають належного значення логічному поясненню зміни в той чи інший історичній біфуркації. Як і в усіх альтернативних моделюваннях, у довільній альтернативі також спільним є повне співпадіння Поточної й Альтернативної Реальності до точки розходження, в якій можуть виникати різні флуктації. Головна ознака довільної альтернативи, що виділяє її різновид, – відсутність логічного пояснення на реалістичних підставах розходження Поточної Реальності з Альтернативною в точці історичної біфуркації. Автор довільної альтернативи послуговується лише суб'єктивною точкою зору, коли обумовлює у творі причину цього розходження, або зовсім не намагається її пояснити, залишаючи читачеві простір для міркування та фантазії. Ще однією рисою довільної альтернативи є використання письменниками стилізації документів, з метою надання твору реаліс-

тичності. Та попри це така реалістичність є несправжньою, псевдореалістичністю із залученням квазідокументів. Прикладом довільної альтернативи є твір української письменниці Г. Тарасюк «Цінь Хуань Гонь». Події в романі відбуваються в адміністративній одиниці Козацька Корчма (події, побут, соціальне і політичне життя в якому проєктуються на всю Україну), коли «ішов 101 рік Великої Перманентної Революції і перший виток її 26 виборчого циклу» [8, с. 9]. Щодо заснування цього поселення у самих мешканців села одностайної думки немає. Одні вважають, що воно засновано «приблизно у 1621 році козаками, які, повертаючись додому після перемоги військ Сагайдачного над турками під Хотином, зачепилися за тутешніх дівчат і вдовиць» [8, с. 21], інші, – що «розрослося поселення з козацького дозору, які Богдан Хмельницький через тридцять років потому розставляв під виглядом корчми задля української безпеки на західних землях під час свого переможного Молдавського походу» [8, с. 21]. Події 1621 року, про які згадується у творі, збігаються з Поточною Реальністю історії України. Але про те, що Б. Хмельницький розставляв пости безпеки під виглядом корчми, не написано в жодному підручнику з історії чи науковому дослідженні. Тому цей факт, не маючи ніякого підтвердження, у романі є квазіісторичним. У самому ж творі історичні відомості про Козацьку Корчму Г. Тарасюк подає в «Подорожніх записках плігріма, ченця і лицаря ордену Василіан Христофора Варцаби 1625 року». Те, що «поселення розрослося з корчми, яку поставив тут запорозький козак Мойса Маркитан на честь великої перемоги запорозького війська над турецьким султаном у битві під Хотином 1621 року і на пошану січового кошового й гетьмана України Петра Конашевича-Сагайдачного...» є симулякряцією, а саме, як вважає Жан Бодріяр, – «вдаваною дійсністю». Взагалі письменниця неодноразово використовує у своєму творі стилізацію під документ: декілька сторінок займають «Безсонники Хризантія Варцаби», що по суті є щоденниками героя твору, багато разів у романі трапляються репортажі, статті з газет, тижневиків, зарубіжних видань, у яких йдеться про політичну ситуацію в країні. Українські, чи то країнські, видання мають гучні назви: «Незборима нація», «Фіолетова правда», «Нехай їм!» тощо. Використання стилізації під документ у художньому творі, як зазначає у своїй праці «Документальна література та глобалізаційні процеси у світі» О. Галич, «засвідчує про тенденцію, що все яскравіше виявляє себе в новітній літературі: коли інтерес до документальності бачення людей і подій переростає в потребу імітувати документи й факти, таким чином розширюючи аудиторію потенційних читачів, що, можливо, також є одним із виявів глобалізаційних процесів у світовій літературі» [4, с. 12-13]. Від себе додамо, що імітація документа, яку використовують письменники для запевнення реципієнтів у правдоподібності описуваних у художніх творах подій, є однією з рис, притаманних альтернативній літературі. Другу письмову згадку про Козацьку Корчму письменниця подає у «віснику Оксфордського університету «Історична кунсткамера» у науковому дискурсі всесвітньо знаного історика, демографа і палеонтолога Хелловіна Оруела Варцаби «Амазони або Аномалії розвою земних цивілізацій і окремо взятих етносів» [8, с. 118], датованою квітнем 2000 року. Тут пояснюється, чому в згаданому вище селі залишилися самі чоловіки, які не покидають корчми, пропихуючи всі гроші. Але ні 2000 року, ні будь-якого іншого подібної статті, тим паче на сторінках вісни-

ку Оксфордського університету, не виходило. Отже, у творі знову знаходимо розходження з Поточною Реальністю історії України. У романі Г. Тарасюк «Цінь Хуань Гонь» переломним моментом, чи точкою біфуркації, можна вважати 7 листопада 1917 року, про яке згадує у своїх «Безсонниках» пан Варцаба: «7 лист. Із самого ранку пан Варцаба, тобто – я сам, на правах «сірого кардинала» і політтехнолога зробив перед корчмою коротку історичну довідку, в якій розповів, що саме в цей день 1917 року почалася Велика Перманентна Революція, яка продовжується на наших теренах ще й досі, хоч уже світ про неї давно забув. І ще розповів багато цікавого, зокрема про Леніна, Троїцького і Бухаріна» [8, с. 195]. У радянській історії ці події відомі всім як Велика Жовтнева соціалістична революція. Читачам лише залишається здогадуватися, які чинники вплинули на цей історичний вузол, а вплинути могли на хід історії і незначні чи суб'єктивні обставини. Письменника не вмотивовує у романі біфуркацію, що призвела до розходження Поточної й Альтернативної Реальностей. Проте незаперечним залишається те, що ця подія стала ключовою в історії Країни, яка далі розвивається у творі як альтернатива до реальних історичних подій справжньої України. Така розвилка в романі Г. Тарасюк тягне за собою цілу низку подальших змін. Повністю змінюється сучасне й майбутнє колишньої України, назва якої за альтернативної історії – Країна. З самого початку твору авторка змальовує альтернативи майбутнього, не забуваючи інколи, наче ненароком, подавати невеличкі штрихи ретроспектив українського минулого. Такою замальовкою є, наприклад, згадка про прапрапрабабусю Ілі Парасчина, «тої самої легендарної героїні мандаринового витка Революції, яка ввійшла в рідну історію як баба Параска, і портрет якої в жовтогарячій тілогрійці висить у корчмі поряд з портретами інших героїв інших революцій» [8, с. 57]. Зображення альтернативного майбутнього у творі є болочим для читачів. Адже складна політична ситуація в Україні ХХІ ст., у світі підштовхує їх до чіткого усвідомлення, що описані Г. Тарасюк у романі «Цінь Хуань Гонь» події в недалекому майбутньому можуть стати реальністю. Бо вже й зараз можемо спостерігати, як над державними адміністраціями «на щоглі, фани майорять, одна – державна, синьожовта, друга ж – в залежності від політичної ситуації в Країні та соціально-економічної програми правлячого блоку: то волошкова, то бурячкова, то жовтогаряча, то бурштинова, то зелено-смагродова, бувало, що й калинова чи ружова око тішить, а то й сіро-буро-малинова...» [8, с. 36-37]. І це стосується не лише політики, буденне життя в перспективі ви-

глядає не менш жахливим: «в супермаркетах – одна бульбокузька (невадська бараболя, схрещена із колорадським жуком), соєва індичка, плавники минтая, мариновані фігі з Кіпру та кав'яр з техаської нафти! <...>. А з непродовольчого – одні капці мейдін Чіна одноразові і на один копил 31 розміру...» [8, с. 72]. Головне, що хотіла письменниця донести до реципієнтів, – попередження про можливі трагічні наслідки, якщо на своєму історичному шляху ми схибимо і зробимо неправильний крок. Г. Тарасюк застерігає від найтрагічнішої помилки українського народу, яка може призвести до незворотних наслідків, і то не альтернативних, а цілком реальних: «Кажуть, молодь, зіпсута якимись постмодерністами, хай їм грець, вже й матюки на рідній солов'їній забула, не по-нашому гне! Ще й за кожне слово рідною мовою вимагає доларами! Дійшло до того, що без долара на рідній не матюкнеться...» [8, с. 91].

Письменники у творах довільної альтернативи можуть змінювати ступінь трагічності якогось природного явища чи катаклізму, які в подальшому вплинули на історичний процес розвитку людства. Так, у своєму романі «Роки рису та солі» (The Years of Rice and Salt, 2002) американський письменник Кім Стенлі Робенсон висловлює припущення, що у результаті пандемії чуми, усім відомої як Чорної смерті, в середині XIV століття померло не тридцять, а дев'яносто дев'ять відсотків населення Європи – «від Москви до Ірландії, від Скандинавії до Константинополя». Письменник написав справжню альтернативну хроніку, в якій моделював можливий розвиток історії людства протягом майже шести століть. Точкою біфуркації в романі, до складу якого входять десять повістей, є 1405 рік. Через кілька десятиліть спустошення чумою, території Європи заселяють араби. К. С. Робенсон протягом усього твору детально описує, якими були і якими могли бути Китай, Індія, Ісламський світ, а також американський континент, якби не зазнали впливу європейської цивілізації та Християнства.

Висновки і пропозиції. Отже, ми класифікували художні твори альтернативної історії в новітньому літературному процесі і з погляду на принцип сюжетотворення виділили два типи: справжня альтернатива (Sheer Alternative) та псевдоальтернатива (Pseudalternative). У свою чергу, справжню альтернативу ми поділяємо на два види: реалістичну та довільну. Такий підхід зумовлений критерієм логічності альтернативного моделювання. Проте класифікація альтісторичних творів – це лише один з аспектів в рамках дослідження теорії художньої альтернативістики. Зокрема, на наш погляд, перспективним буде вивчення рівнів та способів побудови альтісторичних сюжетів.

Список літератури:

1. Бережна С. В. Історико-порівняльний метод в сучасній ретроальтернативістичі / Бережна С. В. // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2012. – Вип. 166 (№ 11). – С. 65-69.
2. Бестужев-Лада І. В. Ретроальтернативістика в філософії історії / Бестужев-Лада І. В. // Вопросы философии. – 1997. – № 8. – С. 112-122.
3. Бочаров А. В. Проблема альтернативності історичного розвитку: историографические и методологические аспекты: дис. на соиск. науч. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.09. / Бочаров Алексей Владимирович. – Томск, 2002. – 228 с. // Режим доступу: // www.disserr.com/contents/185477.html
4. Галич О. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі: монографія / О. Галич. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2013. – 264 с.
5. Гуларян А. Жанр альтернативної історії як системний індикатор соціального дискомфорту / Гуларян Артем Борисович // Режим доступу: http://zhurnal.lib.ru/f/forum_a_i/docladl.shtml
6. Нехамкин В. А. Альтернативы прошлого в философии истории: теоретико-методологический анализ: дис. на соиск. науч. ступеня д. филос. наук: спец. 09.00.11 / Нехамкин В. А. – М., 2008. – 298 с.
7. Сидни Хук «Если бы» в истории / Перевод д.и.н. Б. М. Шпотова / Сидни Хук // Thesis. – 1994. – Вип. 5. – С. 206-215.
8. Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь / Г. Тарасюк. – Біла Церква: КОТО «Культура», «Буква», 2008. – 256 с.

9. Шевчук З. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Шевчук Зоя Володимирівна / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. – К., 2006. – 199 с.

Полищук О.Л.

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

КЛАССИФИКАЦИЯ АЛЬТИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В НОВЕЙШЕМ ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В статье классифицированы художественные произведения альтернативной истории в новейшем литературном процессе. С точки зрения принципа сюжетообразования выделено два типа: настоящая альтернатива (Sheer Alternative) и псевдоальтернатива (Psevdoalternative). В свою очередь, настоящую альтернативу поделено на два вида: реалистическую и произвольную. Такой подход обусловлен критерием логичности альтернативного моделирования.

Ключевые слова: альтернативная история, настоящая альтернатива, псевдоальтернатива, реалистичная и произвольная альтернатива.

Polishchuk O.L.

Lugansk Taras Shevchenko National University

CLASSIFICATION OF ALTERNATIVE HISTORICAL NOVELS IN A MODERN LITERARY PROCESS

Summary

Literary fiction with the alternative history in a modern literary process is classified in this research. According to the principle of plot building two types can be singled out: sheer alternative and pseudo alternative. Sheer alternative is divided into realistic and free. This approach is conditioned by criteria of alternative modeling logicity.

Keywords: alternative history, sheer alternative, psevdoalternative, realistic alternative, free alternative.

УДК 821.111-3.09

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІМІДЖМЕЙКІНГУ ЯК ЧИННИК МІФОЛОГІЗАЦІЇ ОБРАЗУ ХОЛМСА

Расевич Л.П.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Досліджено, як впливає послідовне використання Конан Дойлем технології іміджмейкінгу та методик нав'ювання на створення бажаного іміджу Шерлока Холмса. Виявлені технології дозволяють стверджувати, що в структурі тексту вони стали продуктивним засобом комунікації між автором та читачем, що спричинило до гіперреалізації авторського задуму і мало своїм наслідком безпрецедентну для сучасної світової літератури міфологізацію характеру дойлівського детектива.

Ключові слова: імідж, технологія, іміджмейкінг, міфологізація, Шерлок Холмс.

Постановка проблеми. Міф про Холмса, образ якого, на перший погляд, продовжував розпочату Едгаром По поетизацію детектива-одинака і вписувався в рамки непретензійного масового письменства, вийшов далеко за межі літератури як галузі мистецтва, утвердившись у цілому спектрові галузей культури і побуту: від серйозного кінематографу до анекдотів, дитячих коміксів і мультфільмів, буденних паралелей і порівнянь. Факт міфологізації Холмса, проте, потребує ґрунтовного дослідження. Попри очевидний вихід за вузькі і дещо принизливі, на погляд самого Конан Дойля, рамки масліту, шерлокіана все ж призначена для широкого кола читачів. Це означає, що задля ефективної комунікації між автором та читачем мали бути використані технології, які є продуктивними саме у цьому контексті. Ними стали технології іміджмейкінгу, якими автор послідовно послуговується при створенні тек-

сту твору і які, у свою чергу, розраховані на їх коректне відносно авторському задумові декодування імпліцитним читачем. Феномен міфологізації образу Холмса, як і всього художнього світу холмсіани, доводить результативність дойлівської методики внутрітекстової комунікації, а її аналіз дозволяє зробити висновок про співвідносність цієї методики із технологією іміджмейкінгу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема міфологізації образу Холмса досі не досліджувалась вітчизняними чи зарубіжними вченими в аспекті використання іміджевих технологій. Проте поодинокі пояснення міфогенності образу дойлівського детектива у заданому напрямі ми знаходимо у працях зарубіжних дослідників. Д. Сташауер [11] мотивує це явище тим, що автор, попри зміну суспільно-історичних обставин навіть впродовж виходу циклу (а це 40 років), суттєво не змінює образ свого

героя, порівняно із тим, яким він постає у першому творі, і це робить Холмса ніби символом-атрибутом порівняно беззмарного вікторіанства. Дж. Томпсон [18] звертає увагу на психологічну цілісність образу Холмса, співвідносно також із відповідним стильовим оформленням тексту та методикою «ілюзорності». Найбільше заслуговує на увагу спроба пояснити фактори міфологізації Холмса у монографії М. Чертанова про Конан Дойля [14]. За словами М. Чертанова, «міфологічним є зовсім не Холмс, міфологічна холмсіана як цілісний твір» [14, с. 129]. Це насамперед визначено позицією автора, який, свідомо чи ні, творить міф свого героя, апелюючи до ефективних в цьому плані прийомів (за аналогією Конан Дойль застосовує той само інструментарій, про який говорить Г. Тард з приводу преси, а саме – стимулює та визначає зміст і напрям діалогу, що, в свою чергу, формує думки та почуття людей [12]).

Мета статті. Метою статті є виявити та дослідити використовувани Конан Дойлем при створенні образу Шерлока Холмса технології іміджмейкінгу, а також їх роль у тенденції міфологізації образу детектива.

Виклад основного матеріалу. Імідж є узагальненням, яке допомагає продуктивно взаємодіяти із реципієнтом і виступає інструментом реалізації настроєво-смыслового потенціалу «записаного» (за Г.-Г. Гадамером) в тексті художнього твору і, в той же час, частиною «сказаного». Оскільки «в записаному тексті одночасно розкривається й горизонт тлумачення, й горизонт розуміння, який має виконати читач» [1, с. 54], то декодування запрограмованих автором іміджевих маркерів допомагає встановити адекватний зв'язок між названими горизонтами. У контексті теорії естетичного відгуку, яка «досліджує здатність художнього тексту провокувати читачку реакцію, забезпечує читача «знаряддям», необхідним для осягнення, розуміння особливої «віртуальної» реальності літературного твору» [1, с. 58] імідж Холмса є подразником, який провокує читача на еквівалентне авторському задуму уявлення про образ героя та репрезентовану ним модель дійсності. Е. Кондратьєв називає імідж «найбільш економним способом породження і розпізнавання складної соціальної дійсності»; «імідж – це символічний образ об'єкта, заснований на результатах обробки інформації» [4, с. 126]. Імідж підштовхує читача сприймати інформацію в необхідному ключі, ніби уніфікуючи її. Імідж також є дієвим інструментом сугестії, маніпуляційного впливу, з допомогою якого автор «змушує» читача поводитись «за його програмою», причому пересічний читач сприймає цей вплив мимовільно, не розпізнаючи його навмисного «насадження», що «не викликає спротиву» [3, с. 7] і дозволяє цілком піддатись гіпнотичній силі художнього слова.

У контексті циклу про Шерлока Холмса можна говорити про дзеркальність авторської та читачької інтерпретаційних моделей. Цілеспрямований іміджетворчий вплив Конан Дойля, який складає авторську інтерпретаційну модель літературного твору як структурний елемент художнього тексту та визначальний фактор розгортання інтерпретації має своїм наслідком адекватне творчим потенціалом автора формування читачької інтерпретаційної моделі холмсіани як форми її «актуалізованого буття в процесі читачької рецепції» [1, с. 12]. Така дзеркальність є найвищим рівнем авторської взаємодії із читачем, реалізованості авторської ідеї образу. Втім у контексті дойлівського детективного циклу доцільно говорити про гіперреалізацію авторського задуму, оскільки навряд чи сам Конан Дойль пер-

винно передбачив небувалу популярність та міфологізацію образу Холмса, первинно створюючи образ Шерлока Холмса здебільшого із комерційною метою, а також враховуючи те, що сам автор відводив холмсіани незначне місце серед своїх, на його думку, більш вартісних творів. Іміджеві технології використовуються для ефективного комунікативного процесу, суттєво трансформуючи мовленнєву інформацію. Згідно з концепцією дослідників Р. Абрамова та Е. Кондратьєва доцільно розглянути, як саме модифікує оповідь Конан Дойль з метою створення бажаного іміджу Холмса.

По-перше, *трансформує її відповідно до каналу передачі* [4, с. 128]. Оскільки в Конан Дойля це книга, тобто – літературний текст, що за природою своєю позбавлений візуальності, то автор мусить максимально точно і повно передати обставини подій, додавати описи емоцій, зовнішності, що також виступає суттєвим аспектом іміджмейкінгу. Наприклад, з допомогою слів Ватсона, який описує поведінку й жести Холмса, ми дізнаємось, що він не зовсім вже позбавлена почуттів «машина» і відлюдник, а вмє бути розв'язним у товаристві і не скупиться на похвалу: «*Чудово! – вигукнув Холмс, ляснувши інспектора по плечу. – Ви вже побалакали з поштарем. Працювати з вами – просто насолода*» [2, Т. II, с. 110]. Незмінними є зауваження Ватсона щодо погляду Холмса: виняткового, розумного, притаманного лише йому: «*Шерлок Холмс позирнув на неї своїм швидким розумним поглядом*» [2, Т. I, с. 314]. Щодо описів зовнішності, то тут дуже показовими є постійні порівняння Холмса із хижим птахом, зокрема, яструбом: «*...його гостре, яструбине обличчя сповнилось надзвичайної уваги*» [2, Т. I, с. 110]. Такі асоціації мають не тільки зображальну функцію: яструб є символом сили, знатності, сміливості, перемоги духу й інтелекту над тілесними інстинктами. Так само зі сторінок книги неможливо почути голос героя, який психологи вважають візитною карткою людини. Тому Ватсон часто описує голос Холмса, причому теж в ключі відображення його духовної могутності, харизми: «*Владний Холмсів голос справив на носіїв належне враження*» [2, Т. III, с. 334].

По-друге, автор має зробити *вибір характеристик для передачі повідомлення*, обмежившись тільки найзначущішими. Тому «обираються тільки ті характеристики, які заздалегідь «приречені на успіх» [4, с. 128]. Через це автор стабільно наголошує на тих якостях Холмса, які говорять про винятковість його характеру, формують імідж надлюдини-рятівника. Наприклад, Етеллі Джонс говорить Ватсону: «*...ваш друг – дивовижна людина, сер <...> Він – людина, що не знає поразок. Я чув, до яких справ брався цей чоловік, і щоразу йому вдавалося проліти на них світло. Він трохи непослідовний у своїх методах і надто поспішає з висновками, але я гадаю, що він міг би стати найкращим офіцером поліції, – я готовий повторити це будь-кому*» [2, Т. I, с. 157]. Джим Райдер із оповідання «Блакитний карбункул» говорить про Холмса як «*найкращого в світі детектива*» [2, Т. I, с. 311]. Традиційними є ситуації, коли Холмс виступає єдиним ключем до істини і останньою надією на порятунок: «*Тамтешня поліція зовсім розгубилась, і остання моя надія – тільки на вас*» [2, Т. II, с. 96].

По-третє, *характеристики героя мають відповідати вимогам каналу передачі інформації* [4, с. 128], а в нашому випадку – очікуванню аудиторії, тобто образ має бути привабливим для публіки, викликати позитивні оцінки, захоплення, навіть поклоніння, як це ми бачимо на прикладі Холмса, наділеного джентльменськими чеснотами, інтелек-

туально, духовно і культурно багатого. Дещо не вписуються в цю схему негативні характеристики образу, проте якраз книга художньої літератури як канал передачі іміджевої інформації вимагає ускладнювати образ, привносити йому нові барви, уникати схематизму, додавати життєвості, суперечливості, конфліктності для повноти зображення та емоційно-естетичної насолоди.

Конан Дойль організовує імідж Шерлока Холмса відповідно до традиційних джерел формування іміджу, а це: 1) зовнішні дані Холмса; 2) соціальні та професійні характеристики; 3) самосприйняття; 4) сприйняття референтними групами; 5) публічний образ, створений з допомогою посередників, з якими особистість не взаємодіє безпосередньо. Названі джерела створення іміджу стали предметом дослідження нашої попередньої статті «Технологія іміджмейкінгу в циклі про Шерлока Холмса» [9, с. 208–213]. Однак з погляду сугестивно-міфологізаторського впливу і саме у літературному середовищі особливе значення мають також джерела, які виділяє Г. Почепцов. А саме: міфологічні і контекстні [7, с. 43].

Міфологічні (Е. Кондратьєв та Р. Абрамов виділяють їх в окремий тип іміджу – міфологічний [4, с. 131]) передбачають підлаштування об'єкта до існуючих стереотипних уявлень. Г. Почепцов зазначає, що прерогативою одиничних лідерів, як виняток, є претензії на право їхнього руйнування. Так, у вікторіанському суспільстві, де особливо цінувалися концепти «сім'я», «церква», «держава» Холмс зазіхає на якщо не руйнацію, то їх ігнорування. Холмс не заводить сім'ї, не має стосунків із жінками, які б виходили за рамки суто ділових (якщо в першому томі циклу і є ще якісь спроби пов'язати Холмса із жіночою статтю в особі ефемерної Ірен Адлер, то надалі автор взагалі покидає такі наміри: «Сам я ніколи не одружуся, щоб не втратити свого холодного розуму» [2, Т. I, с. 188]). Він не ходить до церкви і вся його релігійність переважно зводиться до фраз типу «Хай нам допоможе Бог!» [2, Т. I, с. 261] (в оповіданні «Глорія Скотт» Холмс побігає, що заприязнився з молодим Тревором, через випадок із собакою по дорозі до церкви, а в оповіданні «Горбань» каже, що «вже добре-таки призабув Біблію» [2, Т. II, с. 133] (прикметно, що Холмс, за його власними словами, забуває тільки те, що йому не потрібне). Щодо вікторіанського концепту «держава», то, хай і не надто виразно, в холмсіані все ж можна простежити критику імперії. Щодо критики безпосередньо через образ Холмса, то тут доречно говорити про цілком справедливий напад на правоохоронні органи, фундамент державного порядку. Частими є ситуації, коли Холмсу доводиться рятувати несправедливо звинувачених від рук детективів Скотленд-Ярду, які не звикли докопуватись до істини, а задовольняються виконанням формальностей. У «Знакові чотирьох» Холмс говорить Ватсону, що через недалекоглядність поліції вони самі «...ледве врятувалися від арешту як співники злочину» [2, Т. I, с. 150]. До того ж Ватсон постійно акцентує на скептично-зневажливій реакції Холмса на хвалебні газетні замітки на честь «швидких і рішучих дій представників закону» [2, Т. I, с. 150].

Контекстні іміджеві характеристики, за Г. Почепцовим, задають залежність від свого опонента [7, с. 43]. Опонентом образу Холмса в літературі є його попередники. Зокрема, Дюпен Едгара По та Лекок Емілія Габорію, яких сам Холмс, добре відображаючи цим задум автора, відверто критикує, демонструючи свою зверхність. Щодо Дюпена

Холмс каже, що він «... не бозна-який розумака» [2, Т. I, с. 28]. І критикує його звичку «...збивати з пантелику свого друга якимось висловом «до речі» після чверть годинної мовчанки», вважаючи, що вона «надто вже дешева і поверхова». Загалом Холмс констатує, що Дюпен хоч і «...мав, безперечно, певні здібності до міркування, проте його ніяк не можна назвати феноменом, за який, очевидно, вважав його По» [2, Т. I, с. 28]. З Лекоком Холмс ще жорсткіший: називає його «жалюгідним шмаркачем», який «...тільки й мав, що взяття». Загалом, Холмс підсумовує все так: «Від цих книг мене просто нудить<...>Я зробив би це [встановив особу злочинця – Л. Р.] за двадцять чотирьох години. А Лекок портається з півроку. За цими книгами слід учити детективів, як не треба працювати» [2, Т. I, с. 28]. Із критики Холмсом своїх попередників ми не тільки дізнаємось про первинну установку автора перевершити всі досі знані літературні детективи, але також і те, що цю місію має виконати образ Холмса, який створений з урахуванням і виправленням слабких місць в образах літературних побратимів і взагалі є значно багатограннішим і глибшим, ніж це прийнято в естетичній класичного детективу.

Для моделювання відповідного іміджу Холмса Конан Дойль використовує наступні методи. По-перше, це *позиціонування*, що передбачає акцент на позитивних професійних та особистісних якостях: якщо в образі Холмса, який все-таки репрезентується як людина, а не позбавлений людських недоліків робот, і є слабкі, з погляду пересічного споживача, місця (дистанційованість, наркотики, різкість у поведінці тощо), вони обігруються таким чином, щоб не відлякувати читача, не викликати категоричного осуду, а, навпаки, привернути увагу до особистості детектива, зробивши його постать більш багатогранною, психологічно складнішою. По-друге, *міфологізація*, тобто підлаштування під уже наявні у масовій свідомості міфи. Як уже згадувалось, образ Холмса реалізує архетипний міф рятівника, міф сили, дружби, міф джентльмена-вікторіанця та ін. По-третє, *емоціоналізація* – переорієнтація повідомлення на мову і цілі аудиторії, тобто найбільш розумна стратегія з точки зору мовця [4, с. 147]. Так, Ватсонова манера оповідати максимально підлаштована під сприйняття різними колами читачів, переважно людей із середнього класу: оповідання є динамічними, створюється невід'ємна для детективних творів інтрига, твори поділені на певні смислові частини, що робить їх читабельними в умовах руху в транспорті (перші детективи так і називали «вагонною літературою») чи відпочинку вдома. Загалом Ватсон як оповідач виконує всі умови, передбачені Г. Тардом для успішного просування ідей, які «треба стверджувати рішуче, виражатися вони повинні якнайбільш безапеляційно і постійно повторюватися» [12, с. 143]. Для самого Ватсона геніальність Холмса є абсолютним законом, про що він не раз заявляє, до того ж він буде оповідати таким чином, що в кожному творі циклу не тільки ним самим, але й іншими повторюваними чи епізодичними персонажами стверджується переконаність у високому професіоналізмові, всесильності Холмса.

Крім грамотної організації іміджевих потоків та застосування іміджевих технологій, Конан Дойль своєрідно репрезентує задуманий імідж для свого героя, що дозволяє говорити про використання *методик навчання*, описаних М. Корневим та В. Фомічовою [5, с. 113]. Насамперед, вплив на читача є опосередкованим: автор не каже прямо, яким чином сприймати образ Холмса, не висловлює

власне авторського захвату його особистістю, проте образ Ватсона, який викликає довіру, підводить реципієнта до потрібної позиції. У читача, який мимоволі переймає ставлення Ватсона та інших дійових осіб холмсіани до персони Холмса, складається враження, нібито це продукт його власних думок, що не викликає ніякого спротиву («Імідж <...> має настільки сильно впливати на нас, щоб ми повірили йому, і могли йти за ним, не задумуючись» [5, с. 132]). Безпосередньо щодо методів навіювання, то вони є наступними (за М. Корневим та В. Фомічовою [5, с. 113]): 1) дозування позитивних та негативних дрібниць (попри наявність в особистості Холмса сторін з негативною оцінкою, наголос робиться на його позитивних якостях); 2) використання прийому порівняння для визначення тенденцій та масштабів явища (внутрітекстово це порівняння Холмса із недалекою, малоколеритною постаттю Ватсона чи безсилим, а деколи навіть гротескними образами детективів Скотленд-Ярду; поза текстом – це інтуїтивне співвіднесення читачем себе із Холмсом: на фоні пересічного реципієнта, який не в змозі самостійно розгадати детективну таємницю, Холмс завжди виглядатиме генієм); 3) спеціальний підбір фактів для посилення або послаблення висловлення: використований момент інтриги у творі, наголошення на складності, винятковості справ, перипетії детективного твору зосереджують увагу на таланті, духовній та інтелектуальній силі Холмса, які буквально гіпнотизують і інших персонажів холмсіани, і широкий читацький загал.

Висновки та пропозиції. Якщо розглядати імідж як «найбільш ефективну подачу повідомлення, яка в змозі обійти наявні в джерела та методи створення іміджу Холмса служать для цілеспрямованого утвердження винятковості, сили та підкресленої досконалості образу Холмса. Конан Дойль всяко працює над тим, щоб зробити образ Холмса не приторно-солодким і схематично правильним, а насамперед цікавим для читача, обходячи різного роду «гострі кути» (на кшталт релігії, яка більше ігнорується, а не заперечується) і акцентуючи на позитивних якостях. Таким чином, іміджеві технології холмсіани є тим меседжем автора, який передбачає відповідний естетичний відгук читача, є «запрограмований текстом, його структурою, взаємодією імпліцитного та експліцитного, що примушує читача включатись у встановлення відсутніх сегментів художнього тексту» [1, с. 54], тобто формувати дзеркальне авторському задуму уявлення про образ героя. Вміло сформований автором цілісний імідж Холмса, здатний задовольняти смаки і вимоги різних суспільних кіл вікторіанської доби і сучасності, ненав'язливе використання форм сугестії та іміджевих технологій, які значно випередили свій час, стали інструментом популяризації і навіть міфологізації цього літературного героя. Тут мистецтво і мова, за О. Потебнею, стали не стільки засобом вираження, скільки засобом «створення думки» [6, с. 32], зробивши детективні твори Конан Дойля унікальним явищем літератури.

Список літератури:

1. Астрахан Н. Буття літературного твору: Аналітичне та інтерпретаційне моделювання: монографія / Наталія Астрахан. – К.: Академвидав, 2014. – 423 с.
2. Дойль А. К. Пригоди Шерлока Холмса: в 4-х тт. / А.К. Дойль / пер. з англ. В. Панченка. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010.
3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – К.: Оріяни, 2000. – 864 с.
4. Кондратьев Э. В., Абрамов Р. Н. Связи с общественностью: Учеб. пособие для высшей школы / Подобщ. ред. С. Д. Резника. – М.: Академический Проект, 2009. – 511 с.
5. Корнев М. Н., Фомічова В. М. Психологія масової поведінки. – К.: Ін-т післядипломної освіти Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2000. – 268 с.
6. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – СПб: филологический факультет СПбГУ; М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 384 с.
7. Почепцов Г. Имиджеология / Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, 2000. – 768 с.
8. Почепцов Г. Паблицрилейшнз для профессионалов / Г. Почепцов. – К.: «Ваклер», 2005. – 624 с.
9. Расевич Л. П. Технологія іміджмейкінгу в циклі про Шерлока Холмса / Л. П. Расевич // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Випуск 36. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. – 336 с. – С. 208–213.
10. Різун В. В. Маси / В. В. Різун. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 264 с.
11. Сташауэр Д. Рассказчик: Жизнь Артура Конан Дойля / Д. Сташауэр // Иностранная литература. – 2008. – № 1. – С. 170.
12. Тард Г. Законы подражания / Г. Тард – М.: Книга по Требованию, 2012. – 378 с.
13. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З. Фрейд. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – 608 с.
14. Черганов М. КонанДойл / Максим Черганов. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 328 с.
15. Чічановський А. А. Новина в журналістиці: Проблеми практичної політики [Текст]: наукове видання / А. А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2003. – 48 с.
16. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанський. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.
17. Arata Stephen. Fictions of Loss in the Victorian Fin de Siècle: Identity and Empire. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 235 p.
18. Thompson J. Fiction, Crime and Empire: Clues to Modernity and Postmodernism / J. Thompson. – Champaign: University of Illinois Press, 1993. – 200 p.

Расевич Л.П.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ИМИДЖМЭЙКИНГА КАК ФАКТОР МИФОЛОГИЗАЦИИ ОБРАЗА ХОЛМСА

Аннотация

Исследовано, как влияет последовательное использование Конан Дойлом технологии имиджмейкинга и методик внушения на создание желаемого имиджа Шерлока Холмса. Выявленные технологии позволяют утверждать, что в структуре текста они стали продуктивным средством коммуникации между автором и читателем, что привело к гиперреализации авторского замысла и имело своим следствием беспрецедентную для современной мировой литературы мифологизацию характера детектива Дойла.

Ключевые слова: имидж, технология, имиджмейкинг, мифологизация, Шерлок Холмс.

Rasevych L.P.

Kamianets-Podilsky National University named after Ivan Ohienko

USING OF IMAGE-MAKING TECHNOLOGY AS THE FACTOR OF MITHOLOGIZATION OF HOLMES' CHARACTER

Summary

The effect of sequential use of image-making technologies and techniques of suggestion by Conan Doyle for the purpose of creating the desired Sherlock Holmes' image is researched. Identified technologies found to suggest that in the structure of the text they are productive means of communication between author and reader, which led to hiperrealization of author's intention and had the effect of an unprecedented in the modern world literature mythologization phenomenon of Doyle's detective.

Keywords: image, technology, image-making, mythologization, Sherlock Holmes.

УДК 81'255.4:801.82.2-3

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ДЕФОРМАЦІЇ В ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІЙ МОДЕЛІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Ребенко М.Ю.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досліджено теоретичні питання інтерпретаційної концепції перекладу, які покликані висвітлювати причини та результати розширення меж перекладацької свободи. Показано, що явищу перекладацької деформації до цього часу наука про переклад не приділяла належної уваги. Через відсутність чіткого тлумачення перекладацької деформації зафіксовано уповільнення процесу термінологічного визначення та однозначності розуміння базових трансляційних понять у контексті становлення перекладознавства як самостійної дисципліни.

Ключові слова: перекладацька деформація, перетворення в перекладі, інтерпретація, стратегія перекладача, художній переклад.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку перекладознавства природа літературного або художнього перекладу, його принципи та специфіка, зокрема такі питання, як ступінь повноти й точності відтворення в перекладі системи смислів оригіналу, неминучість втрат під час її передачі, усвідомлення певної частковості перекладу і, як наслідок, – право перекладача «на вільне поводження з оригіналом, на будь-які переробляння, виправлення, наслідування тощо» [3, с. 15], є предметом найбільшої полеміки в науковому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку перекладознавства природа перекладацьких перетворень виявляється достатньо висвітленою і представлена такими системами: *трансформаційні операції* (В. Іовенко (1987), В. Карбан (2001), В. Комісаров (2001), В. Коптілов (1962), Я. Рецкер (1987), В. Розенцвейг (1964), Р. Якобсон

(1978), Р. Newmark (2003), D. Kratz (1979)); *перекладацькі модифікації* (Н. Гладуш (2003), Л. Нелюбін (2003), А. Швейцер (1988, 1989)); *поверхові девіації* (І. Кобякова (2007, 2010), С. Швачко (2005)); *лексико-граматичні транспозиції* (М. Аполлова (1977), Н. Михайлюк (2007), О. Мушніна (2006), К. Недбайло (2009)); *адаптивні моделі* (В. Демецька (2007), С. Засекін (2006), О. Кальниченко і В. Подміногін (2004, 2005), В. Мирошніченко (2003), А. Науменко (2003), В. Радчук (2004), Е. Nida (1964)); *асиметрія як результат трансформацій* (Т. Некряч (2005, 2006), В. Hatim, I. Mason (1990), L. Venuti (1995, 1998), В. Матюша (2008)); *семантичні / значеннєві зсуви* (Н. Нестерова (2005), А. Попович (1980), І. Чаричанська (2005)); *перекладацькі деформації* (М. Гарбовський (2004), О. Кретов (2002), О. Чередниченко (2007), J. Assmann (1996), A. Bergman (2004), H. Miller (1996), Ю. Плешкова (2007)) тощо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Огляд робіт із питань сутності перекладацьких перетворень дає змогу констатувати певну невизначеність у розумінні поняття перекладацької деформації. Якщо на нинішньому етапі становлення перекладознавчої парадигми зміст таких базових понять, як «трансформація», «адаптація», «асиметрія», «перекладацькі зсуви» тощо, є значною мірою однозначно визначеним і ґрунтовно теоретично та практично розробленим, то явищу перекладацької деформації до цього часу наука про переклад не приділяла належної уваги.

Мета статті полягає у системному аналізі теоретичної визначеності перекладацької деформації, а саме в розкритті характеру цього феномена із позицій сучасного перекладознавства.

Виклад основного матеріалу. У найбільш загальному розумінні переклад – це комплекс перетворень об'єктів і структур одиниць однієї мови в об'єкти і структури іншої мови за відповідними правилами [5, с. 12]. Трагування сутності поняття «перетворення» в роботах В. Комісарова варіюється від загального до конкретного. Наприклад, перетворенням у процесі міжмовної комунікації вихідного тексту в цільовий текст, який адекватно сприймається рецептором, дослідник називає загальний феномен мовного посередництва [6, с. 42]. На думку Р. Якобсона [14, с. 1–2], синонімом до більш загальних понять «перетворення» і «перекодування» є поняття перекладацької інтерпретації. Щодо цього В. Радчук стверджує, що будь-який переклад, зроблений людиною, – це інтерпретація [11, с. 109], адже, як слушно зауважує Ю. Найда, «...між мовами не може бути точних відповідностей. Тобто абсолютно точний переклад неможливий» [8, с. 114].

Слов'янській культурі притаманне інтерпретування. У перекладі це виявляється в інтерпретації тексту-оригіналу (ТО). Сучасний переклад трактується як процес і результат інтерпретації [10], а перекладач – як інтерпретатор і співавтор тексту-перекладу (ТП) [12, с. 3]. Інтерпретаційна модель мовного посередництва як один із пріоритетних напрямків дослідження сучасної науки про переклад привносить у цільову культуру нові знання, виявляє невідомі раніше властивості, закономірності тощо. Ця модель не ставить перекладачів у жорсткі рамки абсолютно повного, еквівалентного відтворення усього комплексу лексичних, семантичних, синтаксичних і словотвірних одиниць ТО, а орієнтує перекладачів на виважене прийняття рішення про перетворення тих чи інших одиниць оригіналу з метою збереження найсуттєвішого – смислової, прагматичної та художньої цінності першоджерела (див. І. Левий (1974), Р. Зорівчак (2001), М. Новикова (1986), Л. Коломієць (2008), Ж. Холмс (2005), С. Landers (2001)). Так, інтерпретація О. Казакової авторської топонімічної номінації *Cambridge* в оповіданні сучасного британського письменника Джона Веддінгтона-Фезера «Дівчина на ім'я Ен» («Ann», J. Waddington-Feather) виявляється семантично надлишковою. З огляду на високий ступінь інформаційного розвитку сучасного суспільства, уведене українською перекладачкою пояснення цієї лексики ТО у формі відокремленої уточнювальної прикладки («один з найпрестижніших університетів із дуже високими критеріями відбору» [20, с. 108]) вважаємо зайвим.

Пошук оптимального відповідника в межах інтерпретаційної концепції перекладу – справа не легка. Так, перекладаючи назви неймовірних ласощів міста Вонки, головного персонажа повісті для дітей «Чарлі і шоколадна фабрика» сучасного

англійського письменника Роальда Дала («*Charlie And The Chocolate Factory*», Roald Dahl), В. Морозов розширює лексико-семантичне навантаження авторських номінацій: *Everlasting Gobstoppers* – вічні барбариски, *Hair Toffee* – волосяні іриски, *Wonka's Whipple-Scrumptious Fudgemallow Delight* – високохудосний зефірмелад Вонки, *the Rock-Candy Mine* – шахта з видобування драже «Морські камінчики», *Luminous Lollies* – чупа-чупси, що світяться, та ін. Розширення у ТП предметно-асоціативного зв'язку в рамках словосполучення ТО може викликати неоднакове сприйняття авторських образів первинною і вторинною аудиторіями. Проте така перекладацька інтерпретація виправдана з огляду на макромету перекладу В. Морозова – створення ефекту цілісного сприйняття твору цільовою аудиторією – дітьми.

Інтерпретаційні можливості мови безмежні (див. J. Catford (1965), P. Newmark (1991, 2003), F. Schleiermacher (1992), S. Shiyab (2006), M. Snell-Hornby (1988), G. Toury (1995), H. Vermeer (1994)). Однак, коли ми говоримо про інтерпретацію в перекладі, маємо на увазі насамперед процес прийняття перекладачем виважених рішень інтерпретувати з причин об'єктивно неминучих розбіжностей між мовами оригіналу та перекладу задля адекватного передання семантичних і прагматичних смислів оригіналу. Ось чому проблема кореляції об'єктивно-неминучих розбіжностей, які приводять до асиметрії у перекладі, із впливом психологічно-мовної особистості перекладача та його творчого вибору не втратила своєї актуальності.

У сучасних перекладознавчих студіях виокремлюється феномен перекладацької деформації. У монографії М. Гарбовського [2] поняття «деформація» розуміється як (1) свідомий, раціональний процес перетворення ТО в переклад, в основі якого лежить уявлення перекладача про кінцеву мету своєї роботи; (2) усвідомлене викривлення певного параметра ТО, виправданням чому є прагнення виконати глобальне перекладацьке завдання; (3) так званий «тактичний хід» у руслі певної перекладацької стратегії і (4) як свідомий «вимушений відступ на одному фланзі задля нанесення головного удару на іншому» [2, с. 513–514]. З одного боку, цим яскравим і виразним визначенням бракує наукової чіткості, а з іншого – важко погодитися з думкою дослідника, що перекладач раціонально і свідомо ставить собі за мету будь-яку деформацію тексту. Навпаки, кінцевою метою своєї роботи кожен фаховий перекладач апіорі бачить такий переклад, який ні в чому не поступається оригіналу та спроможний посісти в культурі-джерелі гідне місце.

Останні теоретичні дослідження російської школи перекладу [1, с. 105–106] засвідчують факт складності розширеної типології перекладацьких перетворень М. Гарбовського. На нашу думку, найбільшою мірою це стосується також багатослівного й непрозорого трактування сутності поняття «деформація», двоїстої його інтерпретації: з одного боку – це «свідомий раціональний процес, в основі якого лежить певна перекладацька концепція», а з іншого – «перекладацька дія», «операція» [2, с. 506–507]. Тут можна бачити уподібнення понять «стратегія» і «процес», що ускладнює розуміння терміна. Отже, вважаємо, що наведені дефініції можна використати для обґрунтування проблематики деформації в перекладі лише частково.

Є й інший підхід [7], за якого деформація ТО у перекладі розглядається як явище кількісних розбіжностей одиниць оригіналу та його перекладу. На нашу думку, таке розуміння деформації О. Кре-

товим – суто формалістичне. У цій теорії слабкою ланкою, за нашим переконанням, є пріоритетність застосування отриманих результатів переважно в комп'ютерній лінгвістиці, що недостатньо для розкриття прагматичного аспекту процесу перекладу, а також характеру його зв'язку та взаємозумовленості з об'єктивними параметрами тексту.

О. Чередниченко говорить про можливість появи у перекладі певної деформації як наслідку варіативності мови перекладу (МП) у художньому дискурсі, де спостерігається найвищий «ступінь коливання мовної норми» [13, с. 160]. Дослідник оперує поняттям «деформація» в контексті загальномовної тенденції варіативності МП, що пояснюється потребою культури-приймача у певних запозиченнях [13, с. 170–176]. Отже, О. Чередниченко не тільки не заперечує появу перекладацької деформації, а й говорить про цілковиту припустимість відхилень, «які сприяють збереженню національної та стилістичної своєрідності оригіналу, розширенню виражальних можливостей цільової мови і культури» [13, с. 160], у разі незбігу норм вихідної та цільової мов. Таке розуміння сутності поняття деформації в перекладі видається нам найбільш чітким і системним. Наприклад, в оповіданні сучасного англійського прозаїка Дж. Веддінгтона-Фезера «*Ann*» автор вживає алюзивні імена *Doll Tearsheet* і *Mistress Quickly* – літературні персонажі шекспірівських історичних хронік «Генріх IV», «Генріх V» і комедії «Віндзорські жартівниці»: «*And it was her [Ann's] voice that brought life into the classroom in every part she played, especially the Doll Tearsheet and Mistress Quickly kind of characters*» [21, с. 54]. У британській культурі ці імена викликають чітко окреслені конотації – це меткі, беручкі та хвацькі жінки, чії стосунки з мораллю є не надто суворими. Натомість український перекладач Д. Дроздовський пропонує таку версію: «*І саме її голос оживляв наше шкільне життя і кожну роль, яку вона грала, особливо якщо це були фривольні жінки та повійниці*» [20, с. 107] (виділено мною. – М.Р.). В українській літературній парадигмі ці промовисті імена актуалізовані завдяки повному перекладу творів Шекспіра. Так, вони прекрасно відтворені в перекладах Д. Паламарчука і О. Сенюк, яким вдалося, не порушуючи власне англомовного оформлення прізвищ, майстерно зберегти їхню образність як натяк і на зовнішність цих героїнь, і на особливості їхнього темпераменту, і на рід занять: *Mistress Quickly* (*quickly* – «швидко, прудко, хутко») – пані Стриблі (переклад О. Сенюк), *Doll Tearsheet* (*doll* – «лялька», *tear sheet* – «рви простирадло») – Доллі Продран (переклад Д. Паламарчука).

Тому, як слушно зауважують Т. Некряч і А. Кам'янець, цільові тексти з алюзіями «... неминуче будуть асиметричними оригіналам: у цільовій культурі є значно менше «ідеальних читачів», здатних відчувати національно-культурні смисли оригінальних інтертекстуальних посилаєнь... Однак цитування перекладів творів-прототекстів усе ж підвищує шанси на впізнаваність алюзії в цільовому тексті й сприяє інтеграції цих перекладів у цільову культуру» [4, с. 160–161]. Тож описовий переклад Д. Дроздовського розвиває чітко окреслені художні образи першоджерела і зумовлює мікродеформацію, яка не повністю розкриває систему смислів автора оригіналу. Така деформація видається невиправданою ні з погляду мовних, ні позамовних факторів.

Спробуємо глибше проаналізувати, як висвітлюється проблема деформації у сучасних перекладознавчих концепціях. Аспект кількісної оцінки ступеня деформації в перекладі представлений та-

кож у праці Ю. Плешкової за допомогою методу «напруженої структури», сутність якого полягає у насильницькому впровадженні певної деформації в конкретний текст з метою виявлення й аналізу ядерних компонентів змісту художнього тексту, обов'язкових для трансляції, а також варіативних одиниць, які продовжують життя твору [9]. Уводячи нові поняття екзодеформації, ендоедеформації і проміжної деформації, дослідниця, за нашим переконанням, нашаровує додаткові якості на вказані поняття, тобто не спрощує сприйняття та розуміння їхньої сутності. Тож важко уявити доцільність уведення такого методу в дослідженнях сучасних теоретиків і критиків художнього перекладу.

У сучасних зарубіжних теоретичних перекладознавчих дискусіях ідея про те, що художній переклад став предметом «викривлень і деформацій як на свідомому, так і несвідомому рівнях» [17, с. 819], набуває все більшої актуальності для подальших ґрунтовних досліджень.

«Деформаційні універсалиї» («the universals of deformation» [15, с. 289]) художнього перекладу, запропоновані французьким теоретиком і практиком перекладу ХХ ст. Антуаном Берманом, стали спробою представити процес перекладу як феномен «trial of the foreign», коли МП спроможна залучати до своїх структур елементи мови оригіналу (МО). Розроблені А. Берманом 12 «деформаційних тенденцій» логічного обґрунтування («rationalization»), облагороджування й популяризації («ennoblement and popularization»), збіднення кількісно-якісного наповнення ТО у ТП («qualitative and quantitative impoverishment»), руйнації ритму, значеннєво-важливих і власне національних елементів першотвору, його моделей і структур у ТП («the destruction of rhythms, underlying networks of signification, vernacular networks or their exoticization, linguistic patternings»), вилучення сталих виразів та ідіом («destruction of expressions and idioms»), стирання явища суміщення МО і МП («the effacement of the superimposition of languages») тощо були неоднозначно оцінені сучасними практиками й критиками перекладу.

Так, Джеремі Мандей характеризує берманівський метод «аналітичного перекладу» («analytic of translation» [15, с. 278]) як негативно аналітичний («the «negative analytic» and deformation of translation» [19, с. 142]). Свою оцінку критик пояснює тим фактом, що за «аналітичного перекладу» створюється система «тенденції або сил, які змушують перекладача відходити від своєї головної мети» [15, с. 289]. Інший теоретик і критик художнього перекладу професор Ноттінгемського університету Розмарі Чепмен також несхвально оцінює функцію «деформаційних тенденцій» А. Бермана щодо створення «зрозумілішого», більш «витонченого», більш «біглого», «повнішого» аніж оригінал» [15, с. 288] (переклад мій. – М.Р.) перекладу шляхом деформації букви першотвору на користь збереження його смислового цілого («the deformation of the letter in favour of meaning» [ibid.]). Проте, на думку Р. Чепмен [16, с. 157], не викликає сумнівів раціональність усвідомлення А. Берманом негативних наслідків запропонованого ним методу перекладу, що підтверджується пошуком ученим шляхів мінімізації подібних деформацій за допомогою створення певної протилежної системи, яка нейтралізуватиме або послаблюватиме ці негативні тенденції («a sort of counter-system destined to neutralize, or attenuate, the negative tendencies» [15, с. 278]). Девід Купер, професор Іллінойського університету, також критикує ідею А. Бермана про таксономію перекладацьких деформацій, наголо-

щуючи, однак, на загрози негативних наслідків явища культурологічного опору в процесі художнього перекладу [18, с. 56, 59].

Отже, поділяючи думку дослідників і критиків перекладацьких тактик А. Бермана на шляху створення часткової теорії франко-англійського перекладу художньої літератури Канади, вважаємо, що теоретичний і практичний досвід ученого вкотре актуалізує питання перекладацького такту, пошуку золоті середини та визначення пріоритетів роботи перекладача-майстра.

Як спробу ілюстрації причин появи перекладацької деформації розглянемо фрагменти перекладів роману Джорджа Орвелла «*Animal Farm*» (George Orwell) у виконанні І. Чернятинського та Ю. Шевчука. У процесі порівняльного аналізу виявлено випадки збою у ході відтворення кількісно-якісного плану таких лексико-семантичних едностей ТО, як, скажімо, *Mr. Jones, of the Manor Farm, the hen-houses, dancing from side to side, snoring* тощо. Об'єктивномовні зсуви у перекладі І. Чернятинського призводять до появи у ТП нової якості – суб'єктивної деформації через збій під час передавання смислових домінант (див. П. Тороп (1995)) образу англійського землевласника з феодальними рисами. Так, поява у ТП акультураційних лексем «пан» і «хутір» підміняє автентичність ситуації оригіналу, а введення культурними «Дідівщина» взагалі негативно змінює семантико-прагматичну структуру алюзії першотвору *the Manor Farm*. З цієї причини, зважаючи на соціально-культурний і просторово-часовий фактори, Ю. Шевчук перекладає роман наново і там вживає номінації «містер», «ферма» і «Садіба», які мінімізують будь-які можливі образні деформації у ТП. Однак розглянуті приклади втрат у перекладі І. Чернятинського через прийоми семантичних замінь, вилучень і додавань компенсуються вдалими рішеннями відтворення авторських прагматично-маркованих номінацій *kicked off* («хвицнувши... скинув»), *drew himself* («хильнув») тощо, тоді як варіанти Ю. Шевчука «роззувся» та «зачерпнув» стилістично нейтралізують авторську прагматику.

Аналіз відмінностей в українських текстах перекладу ситуації першотвору підтверджує можливість появи у перекладі певної деформації як наслідку варіативності МП у художньому дискурсі та різниці у сприйнятті автора та переклада-

дача об'єктивно-суб'єктивної мовної даності. Цей факт підтверджується деформацією образу містера Джонса в тексті українського перекладу І. Чернятинського, в якому цільовому читачеві представлено відмінний від авторського образ – не заможний власник англійської ферми, а український селянин з хутора «Дідівщина», де є дірки в курнику, який «хилляє» склянки пива з бочки в посудній та чия дружина-пані смачно хропе. Натомість, у перекладі Ю. Шевчука змальовано образ не українського пана, а власне англійського фермера, в якого в курятниках не дірки, яких немає в оригіналі, а кормушки, який не «хилляє», а зачерпує кухоль пива з барила в коморі та чия дружина зветься місіс Джонс. Отже, є певні підстави стверджувати, що мікровідхилення І. Чернятинського на лексико-семантичному рівні ТП зрештою призводять до серйозних змін у загальній картині образу ТО.

Висновки і пропозиції. Представлене дослідження проблемами розкриття сутності поняття деформації дало можливість дійти висновку, що одні автори трактують деформацію як явище у перекладі – результат варіативності МП у художньому дискурсі (О. Чередниченко), свідомий, раціональний процес перетворення ТО у перекладі (М. Гарбовський), явище кількісних розбіжностей одиниць в оригіналі та його перекладі (О. Кретов), натомість інші – як перекладацький метод – усвідомлене викривлення певного параметра ТО, «тактичний хід» у руслі певної перекладацької стратегії, вимушений «відступ» перекладача (М. Гарбовський) та як прийом в аспекті методу «напруженої структури» (Ю. Плешкова). Єдиного методологічного підходу до вивчення природи перекладацької деформації, параметрів її функціонування у перекладі, умов появи, а також відмінностей від суміжних форм вторинної комунікації не існує, що уповільнює процес термінологічного визначення та однозначності розуміння базових трансляційних понять у контексті становлення перекладознавства як самостійної дисципліни.

Логічним видається висновок про те, що термін «деформація» трансформалізовано у зв'язку з переходом наукового поняття в розряд загально-вживаної термінології перекладознавства. Тобто це поняття стає дедалі відкритішим для нових теоретично-практичних розвідок.

Список літератури:

1. Алексеев С.А. Передача структуры образов художественного текста в переводе (на материале англо-русских переводов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Алексеев Сергей Анатольевич. – Москва, 2009. – 298 с.
2. Гарбовский Н.К. Теория перевода: [учебник] / Николай Константинович Гарбовский. – М., 2004. – 543 с.
3. Демещька В.В. Теория адаптации в перекладі: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.16 / Демещька Владислава Валентинівна. – К., 2007. – 580 с.
4. Кам'янець А. Інтертекстуальна іронія і переклад / А. Кам'янець, Т. Некряч. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2010. – 176 с.
5. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова): [підручник для студ. ВНЗ] / Т.Р. Кияк, О.Д. Огуй, А.М. Наumenко. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Вилен Наумович Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. Кретов А.А. Деформация текста при переводе / А.А. Кретов // Социокультурные проблемы перевода: сб. науч. трудов. – Воронеж: ВГУ, 2002. – Вып. 5. – С. 89–91.
8. Найда Ю.К. науке переводить. Принципы соответствий / Юджин Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сб. статей. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 114–137.
9. Плешкова Ю.П. Метод «напряженной структуры» в исследовании текста: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю.П. Плешкова – Воронеж, 2007. – 12 с.
10. Псурцев Д.В. Интерпретация и перевод художественного текста с опорой на образно-ассоциативные компоненты / Д.В. Псурцев // Вопросы филологии: науч. ж.-л. [«Проблемы перевода»]. – Москва. – 2008. – № 2(29). – С. 74–81.
11. Радчук В.Д. Що таке інтерпретація? / В. Радчук // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – № 1. – С. 108–121.
12. Чарычанская И.В. Языковые средства выражения коммуникативного намерения переводчика: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.В. Чарычанская. – Воронеж, 2005. – 23 с.
13. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.

14. Якобсон Р.О. О лингвистических аспектах перевода / Р.О. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – С. 16–24.
15. Berman A. Translation and the Trials of the Foreign / A. Berman; tr. by L. Venuti // The Translation Studies Reader / ed. by Lawrence Venuti. – Devon: Florence Production Ltd., 2004. – P. 276–289.
16. Chapman R. Between Languages and Cultures: Colonial and Postcolonial Readings of Gabrielle Roy / Rosemary Chapman. – Canada: McGill-Queen's Univ. Press, 2009. – 308 p.
17. Connor P. Translation Theory / P.Connor // The Encyclopedia of the Novel / ed. by Peter M.Logan. – U.K.: Blackwell Publishing Ltd., 2011. – Vol. II. – P. 817–822.
18. Cooper D.L. Vasilii Zhukovskii as Translator and the Protean Russian Nation / D.L. Cooper // Contexts, Subtexts and Pretexts: Literary Translation in Eastern Europe and Russia / ed. by Brian J.Baer. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 2011. – P. 55–79.
19. Munday J. Introducing Translation Studies. Theories and Applications / Jeremy Munday. – N.Y.: Routledge, 2008. – 236 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

20. Веддінгтон-Фезер Дж. Сучасні англійські оповідки / Дж. Веддінгтон-Фезер // Всесвіт. – 2007. – № 7/8. – С. 106–117.
21. Waddington-Feather J. Ira and the Cycling Club Lion and Other Short Stories / J. Waddington-Feather. – Shrewsbury: Feather Books, 2006. – 106 p.

Ребенко М.Ю.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ДЕФОРМАЦИИ В ИНТЕРПРЕТАЦИОННОЙ МОДЕЛИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы интерпретационной концепции перевода, которые призваны освещать причины и результаты расширения границ переводческой свободы. Показано, что явлению переводческой деформации до сих пор наука о переводе не уделяла должного внимания. Из-за отсутствия четкого толкования переводческой деформации зафиксировано замедление процесса терминологического определения и однозначности понимания базовых трансляционных понятий в контексте становления переводоведения как самостоятельной дисциплины.

Ключевые слова: переводческая деформация, преобразования в переводе, интерпретация, стратегия переводчика, художественный перевод.

Rebenko M.Yu.

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

TRANSLATION DEFORMATIONS WITHIN INTERPRETATION MODEL OF LITERARY TRANSLATION

Summary

It has been analyzed the theoretical issues of the translation interpretation concept aimed to emphasize the causes and results of free translation activity. Nowadays the phenomenon of translation deformation has been underestimated by the modern translation science. The lack of research of translation deformation characteristics has caused a slowdown of the processes of terminological defining and unambiguous understanding of basic concepts within the formation of translation studies as a distinct discipline.

Keywords: translation deformation, translation transformations, interpretation, strategy of a translator, literary translation.

СТРУКТУРА СЕНСУ ПОВІДОМЛЕННЯ: АЛОТЕКСТ

Рибалка І.С.

Маріупольський державний університет

Праці італійського дослідника У. Еко є цікавими як для літературознавців так і для фахівців з питань теорії комунікації. У статті реалізований комплексний підхід до вивчення можливості використання методологічних ресурсів теорії відкритого твору У. Еко на сучасному етапі розвитку теорії літератури. Також запропоновано до апробації поняття «алотекста» Методологічний ресурс роботи полягає у спробі конструктивного подолання інтерпретаційного релятивізму.

Ключові слова: інтерпретація, рецепція, відкритий твір, сенс, алотекст.

Постановка проблеми. Ще за часів античності, говорили про мімесис як першопричину екзистенції мистецтва, що зумовлює необхідність його існування: мистецтво відображає реальність задля її кращого осмислення. Інакше кажучи, мистецтво – це навколишній світ, який ми сприймаємо крізь призму своєї підсвідомості, існування якої можливе лише завдяки мовним знаковим системам. Таким чином, література перетворює навколишній світ на текст та, враховуючи факт швидкоплинності реальності та її тотальність, маємо визнати і швидкоплинність нашої свідомості.

На тлі швидкоплинності та постійного оновлення навколишнього світу, теорія відкритості, яку розробив У. Еко, відомий італійський дослідник, якнайкраще описує іманентність мистецтва. Науковець досить логічно, навіть за допомогою точних наук, спростовує необхідність існування будь-яких інтерпретаційних теорій і утворює за кожним реципієнтом (літературознавцем або людиною, яка не має спеціальних знань) право на свій розсуд розуміти той чи інший художній твір. Після виходу в світ його книги «Відкритий твір» будь-яке тлумачення тексту втрачає свій сенс, тому що результатом рецепції є продуктом іманентним та суто суб'єктивним. У той же час теорія відкритості не лише пояснює екзистенцію найрізноманітніших інтерпретаційних підходів, але і виправдовує їх появу, мовляв кожна окрема думка є правильною у певному місті та у певний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже згадувалося про те, що У. Еко сприймає відкритість художніх текстів як даність, він не критикує, не вихваляє, а лише аналізує «полівалентність» послідовно і не упереджено. Коли він говорить про відкритість, то йдеться про її історичні передумови та пошуки у психології реципієнта пояснень поллярності значення тексту. На думку автора, значення тексту залежить не лише від того, хто його сприймає, а і від кількості актів рецепції [5, 67-71]. Нагадаємо, що відкритість – це спроможність будь-якого тексту отримувати свій остаточний сенс лише під час його сприйняття адресатом. Цю спроможність мають всі без винятку тексти, незалежно від їх обсягу та засобів, що використовує автор для програмування читача чи слухача. Це визначення відкритості «спрацьовує» і у випадку з відкритістю другого порядку (тобто для твору, що має відкрити структуру). На думку дослідника, художній текст – це зафіксований набір знаків, що не мають сенсу до моменту їх рецепції. Саме у момент сприйняття текст, як порожній бланк, що його заповнює читач, наповнюється змістом. Але чи відповідає сенс, яким наповнили текст, задумам автора – це риторичне питання. Питаннями сенсу повідомлення у тій чи іншій мірі цікавляться деякі дослідники творчості У. Еко: М. Зубрицька, Д. Затонський, С. Лизлова та інші.

Виділення невирішених питань. Смысл або інформаційне наповнення тексту стають заручниками, з погляду лінгвістичної моделі референції, оскільки значення знака не лише відтворюється під час комунікації, а й модифікується за допомогою безлічі текстів культури, що виникли задовго до його створення. О. Бразговська з цього приводу зазначила: «Якщо говорити про репрезентацію текстом дійсності, ми повинні врахувати той факт, що текст водночас посилається і на простори інших текстів, тобто виступає і як знак світу, і як знак інших знаків цього світу. В якості знака знаків текст здійснює опосередковану їх простором референцію на світ <...> Зауважимо, що в якості текстів – об'єктів референції – можуть виступати загальнолюдські смисли як концептуальні утворення, або як символи, що структурують простір культури» [3, с. 41]. І як наслідок, смысл тексту є результатом міжзнакових зв'язків, який формується з перспективи, з контексту конкретної миті та ситуації існування знака, саме з цієї причини читач у змозі виявити необхідні логіко-синтаксичні відношення між знаками, бо лише у нього є на те вагомі причини – він бажає сприйняти послання автора. Читач бере у руки текст (зараз це лише послідовність друкованих знаків) та починає його сприймати, тобто розшифровувати його за допомогою своїх унікальних знань – з цього процесу народжується інший текст, бо розшифровування послання автора теж відбувається за допомогою мови, але цей текст існує лише у момент читання у голові реципієнта. Таке декодоване послання вплине на адресата і змінить його енциклопедичні знання, емоційний настрій і вже під час наступного читання цього ж тексту народиться інший текст, який буде відрізнятися від попереднього.

Мета статті. Головною метою статті є окреслити механізми конструювання сенсу повідомлення, а саме того повідомлення, що міститься художньому творі.

Виклад основного матеріалу. Змістовна цілісність тексту моделюється через те, що цілісність не є константою, вона є результатом складного процесу означування, який зумовлюється зустріччю двох свідомостей, тексту та читача. Зрозуміло, що реальний процес означування здійснюється як діалог свідомостей, і саме з цієї причини неможливо достеменно знати, яким буде результат цього діалогу. Слід також зауважити, що процес означування тексту читачем є комунікативним актом, що відбувається у підсвідомості конкретного читача. Процес такого означування не залишає ніяких матеріальних слідів, що можна було б дослідити під мікроскопом.

Таким чином, якщо висловитися більш простою мовою, смысл повідомлення повинен складатися з суми смислів, які вклали автор та читач у текст:

$$\begin{aligned} & \text{Смысл автора} + \text{Смысл читача} = \\ & = \text{Смысл текста} \end{aligned}$$

Але враховуючи думку Еко про те, що все ж таки остаточного смислу повідомленню надає адресат, ми повинні сказати, що смисл, який закладав автор у свій текст під час створення, не впливає на остаточне розуміння його послання, оскільки він (зміст) існував лише під час свого створення, як тільки текст було створено, його зміст зник аж до моменту його сприйняття. Така спрощена схема опису появи справжнього смислу тексту та попередні зауваження дають змогу говорити про те, що кожна фіксована послідовність знаків потенційно може продукувати нескінченну кількість текстів саме завдяки тому, що «Смисл читача» є змінною величиною, яка стає доступною лише через посередництво певних корелятивів.

Розуміємо, що відкритість – це термін, який має декілька значень, тому, якщо його використовуємо, маємо постійно уточнювати той смисл, який у нього закладаємо. Проблема багатозначності постає і при роботі з терміном «текст»: «Теоретичні дискусії щодо природи тексту, що виявилися, зокрема, у цілій низці термінологічних новоутворень – префіксальних похідних від терміна «текст» – аватекст, автотекст, алотекст, антитекст, архітекст, генотекст, гіпертекст, гіпотекст, за текст, інтертекст, інтекст, інтратекст, квазітекст, ксенотекст, метатекст, мікротекст, монотекст, мультитекст, мегатекст, надтекст, онтотекст, паратекст, перитекст, підтекст, претекст, претекст, політекст, посттекст, прототекст, псевдотекст, співтекст, стееотекст, субтекст, супертекст, унітекст, фенотекст, екстратекст, епітекст, – суттєво ускладнили уяву про статичну структуру тексту її динамічними проєкціями діахронічного та синхронічного порядку» [1, с. 14].

К. Богданов акцентує увагу читача на тому, що у цьому випадку ми маємо увагу не з псевдонауковою термінологічною творчістю, а з «ускладненням» статичного підходу до тексту «діахронічними проєкціями». Вважаємо важливим ц цьому зв'язку підкреслити, що зміст такого руху наукової думки пояснюється, у першу чергу, критичним переосмисленням подій інтерпретації саме у динамічному аспекті, як процесу, що саме у такій якості підлягає аналізу, який ще незабезпечений відповідними інструментарієм. Дослідник також врахував цю обставину, відводячи їй тільки друге місце у ряді теоретичних мотивів появи великої кількості нових термінів з коренем «текст»: «Кожне з цих понять заслуговує на окреме обговорення, але і цілому теоретичні мотиви їх появи можна звести до трьох концептуальних інновацій філологічної та філософської рефлексії останньої третини ХХ століття» [1, с. 14].

Саме з метою деталізації генетичних стадій створення тексту пропонуємо запровадити термін «алотекст» (по аналогії з алофоном, який позначає реалізацію фонем, або її варіанта, зумовленого контекстним фонетичним оточенням).

Ця теретична процедура потребує особливих пояснень, оскільки цей термін присутній і у списку К. Богданова, а, отже, не є абсолютно новим.

У дисертації А. Бороніна «Інтерпретація персонажних субтекстів: основи теорії» йдеться безпосередньо про алотекст: «Результатом прочитання художнього твору є створення свого варіанта – «алотексту», який, незалежно від того окреслюється він чи ні, побуте у свідомості реципієнта, являючи собою своєрідну мисленнєву «зарубку», стаючи віхою індивідуального досвіду. Є підстави стверджувати, що це ментальне утворення не-

днорідне, воно складається з декількох підструктур. Одним із чинників, що зумовлюють специфіку кожної з цих підструктур, є те, наскільки повно текстові елементи знайшли відображення у свідомості читача» [2, 6].

Очевидно, що в цьому дослідженні йдеться про результат прочитання (прослуховування) художнього твору (пісні). Алотекст при такому підході розуміється як підсумок зусиль сприйняття, що відразу ж виявляє слабкість аналогії з алофоном у цьому випадку, оскільки завряд чи є сенс говорити про сприйняття=розуміння значення одного звука. Сприйняте і зрозуміле може бути як мінімум, слово (як мінітекст), яке «розпадається» на рід звуків. І, якщо різні смисли твору підлягають порівнянню й обговоренню, то то порівняти звуки між собою, за визначенням, неможливе: вони самі породжують значущі розбіжності, не маючи між собою, у суворому розумінні, нічого спільного. Саме ця сутнісна характеристика звуку стала визначальною для пошуку терміну для позначення феномену сприйняття відкритого тексту.

У нашому визначенні терміна акцент зроблено не на природній для сприйняття будь-якого твору різниці у розуміння його як однією людиною у різний час, так і різними читачами, а на рівнозначності кожного етапу сприйняття тексту – другому (наступному) етапі. У спрощеному вигляді можна уявити собі процес читання як низку алотекстів, що змінюються один за одним, кожен з них не відмінюється наступним, а зберігає свою актуальність і після завершення читання. Іншими словами, не доводиться говорити про поступове розуміння смислу твору, що поступово відмінює свої етапи як «неточні». Тільки сукупність рівно актуальних алотекстів задає горизонти смислопородження, так само, як кожна конкретна реалізація має на увазі «знайомство» носія мови зі всіма алофонами, жоден з яких не має при цьому привілейованого значення.

Гадаємо, що запропонована нами інтерпретація терміна алотекст є логічним продовженням ідеї французької дослідниці болгарського походження Ю. Крістєвої про два рівні існування мови: рівень генотексту та рівень фенотексту. Генотекст, за Крістєвою, це глибинна основа мови, рівень, що знаходиться за межами лінгвістичних структур мови, це принципова, а не структурна множинність сенсу мови, що має суб'єктивний і комунікативний вектор спрямованості. Генотекст артикулює нестабільні структури, що не здатні до означування структури, які генерують шаблони висловлювань і передують дискурсу (за допомогою усної чи писемної форми об'єктивізації змісту свідомості). Генотекст – це, так би мовити, «домовний» рівень мови, що у подальшому локалізується у фенотексті [4, с. 134-136].

У своїй книзі «Семіотика» (1969) Ю. Крістєва визначила фенотекст як процедуру означування змісту згідно з існуючими нормативами, що склалися у культурі, це структура, яка керується правилами комунікації та обумовлює як адресата висловлювання, так і його відправника. Фенотекст – це продукт мови, в якому природним чином сховалися коди й сакральні формули релігійного та ідеологічного наповнення. Фенотекст не є остаточним смислом повідомлення, це лише засіб для його дешифрування. Видається, що генотекст – є суб'єктивним явищем для усіх людей, яке характеризує особистий досвід окремої людини, у той час як фенотекст є поняттям узагальнюючим, тому що описує загальнолюдські механізми породження значень [4].

Алотекст – остаточний рівень існування мови, це сенс її існування, тобто рецепція навколишньо-

го світу, тому що цей рівень, хоча і є іманентним і швидкоплинним, може бути цілковито виразним (таким, що може бути виражений лексичними чи іншими засобами). Шкода лише, що у момент сприйняття це конкретне вираження перетвориться вже на щось інше. Якщо продовжувати метафоричне пояснення місця поняття алотексту серед системи понять, запропонованих Крістєвою, вважаємо за доцільне порівняти генотекст з макрокосмосом, всеосяжним і непохитним, що уособлює загальнокультурні надбання у межах однієї особи, тоді алотекст перетворюється на мікркосмос даної особи, у цю окремо обрану мить, фенотекст у такій парадигмі порівняння постає посередником між генотекстом та алотекстом, тобто засобом трансформування загального в суб'єктивне. Текст, у розумінні Ю. Крістєвої, швидше, набір правил та обмежень, ніж конкретний результат індивідуального авторського наміру, оскільки сфера реалізації як генотексту, так і фенотексту – несвідоме. Ю. Крістєва запровадила свої поняття про генотекст і фенотекст у плані реалізації програми *динамізації* тексту, іншими словами, переносу дослідницьких акцентів з аналізу результату (готового тексту) на процес його становлення. Така зміна курсу була пов'язана із загальною постмодерністською тенденцією виведення події осягнення смислу тексту за межі конкретної події його породження і сприйняття: текст у межах

такого підходу підлягає багаторазовій верифікації на інтертекстуальну стійкість.

Висновки і пропозиції. На перший погляд, теорія відкритого твору Еко відповідає в основних своїх тезах пафосу гуманітарної деконструкції у дусі ідей Р. Барта і Ж. Дерріда. У той же час, конкретний продукт цієї теорії, роман «Ім'я рози», відображає не сумнівну еволюцію, якої зазнала семіотична концепція У. Еко. Зміст і спрямованість цієї еволюції були зумовлені неприйнятністю для Еко релятивістського розуміння «необмеженого семіозиса», що заперечував існування пріоритетної інтерпретації, тобто ліквідував ієрархію можливих смислів, дезавуюючи тим самим концепцію М-читача. У результаті суттєвих змін зазнала саме ця концепція. Подібно тому, як послідовники Ю. Крістєвої динамізували текст, Еко фактично – у практиці літературної творчості – динамізував читача. «Зразковість» читача у певний момент починає означати не ідеальне співпадіння культурно-семіотичних компетенцій автора і читача, а здатність відмовитись від пошуків смислу тексту поза самим текстом. Оскільки таке розуміння активності читача не може бути співвіднесене ні з традиційним текстом, ні з гено- або фенотекстом, уводимо термін «алотекст» для позначення особливого рецептивного ефекту, що супроводжує сприйняття відкритого твору. Відкритість у такому теоретичному контексті набуває суттєво іншого смислу.

Список літератури:

1. Богданов К. А. Антропология контекста: к истории «общепонятных понятий» в филологии / К. А. Богданов // «НЛО». – 2010. – Выпуск № 102 – С. 12-30.
2. Боронин А. А. О структуре ментальной проекции художественного текста (к анализу персонажных субтекстов) / А. А. Боронин // Вестник Московского государственного лингвистического уни-верситета. – Вып. 547. – Язык. Со-знание. Межкультурная ком-муникация. – Серия «Лингвистика». – М.– Калуга: ИП Кошелев А.Б. (Издательство «Эйдос»), 2007. – С. 4-15.
3. Бразговская Е. Е. Текст культуры: от события к событию (логико-семиологический анализ межтекстовых взаимодействий): моногр. / Е. Е. Бразговская; Перм. гос. пед. ун-т. – Пермь: ПГПУ, 2004. – 284 с.
4. Егоров А. Теоретическое наследие М. Фуко и Ю. Крістєвої і динаміка сучасних субкультур / А. Егоров // Ученые зап. Казанского гос. ун-та. Сер. Философия. – 1999. – Вып. 317. – С. 131-139.
5. Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике / У. Эко; пер. с итал. А. Шур-белева. – СПб.: Академический проект, 2004. – 384 с.

Рыбалка И.С.

Мариупольский государственный университет

СТРУКТУРА СМЫСЛА СООБЩЕНИЯ: АЛЛОТЕКСТ

Аннотация

Работы итальянского исследователя У.Эко привлекают большое внимание, как теоретиком литературы, так и специалистов в области теории коммуникации. В статье реализован комплексный подход к рассмотрению возможности использования методологического ресурса теории открытого произведения У. Эко на современном этапе развития теории литературы. Также предложено к теоретической апробации понятие «аллотекст». Методологический ресурс работы заключается в постановке проблемы конструктивного противостояния интерпретационному релятивизму.

Ключевые слова: интерпретация, рецепция, открытое произведение, смысл, аллотекст.

Rybalka I.S.

Mariupol State University

THE STRUCTURE OF MESSAGE SENSE: ALLOTEXT

Summary

We implemented a complex approach to find out whether it's possible to use the widely known theory of Umberto Eco as a methodological resource in the present day theory of literature. The author specified this concept and implemented its offset from the trivial interpretive relativism. The terms 'allotext' and 'revealing of sense' are introduced to specify the theory. Methodological task is to articulate the problem of constructive resistance to the interpretative relativism as a pseudo-valuable and applying to occupy the dominative position within the post-modern paradigm.

Keywords: interpretation, perception, open work, sense, allotext.

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗА ПОЕТИЧНИМИ НАСТАНОВАМИ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

Семенюк О.І.

Канівський гуманітарний інститут

У статті висвітлено основні моменти становлення особистості, які виокремив у своїх поезіях Тарас Шевченко. Подані приклади поетичних рядків, які підтверджують безпосередній вплив і здобутки Кобзаря. На основі тривіневого шляху від людини до особистості Я.А. Коменського проведена творча паралель між педагогом і поетом. Різнопланові характеристики зосереджують увагу на поетичному наставництві Т. Шевченка. Охарактеризовані основні моменти становлення креативної особистості.

Ключові слова: людина, особистість, шлях, Т. Шевченко, поезія.

Постановка проблеми. Сьогодні диктує свої правила життя. Кожен обирає шлях, долю і наставництво. У думках плануємо своє «завтра», обдумуємо своє «вчора» у своєму «тепер». Кожна людина намагається стати особистістю. Акт самостворення, який робить людину особистістю, – це не низка оперативних, таємничих характеристик, які підносять людину в ранг виключної істоти, а просякнутість живим почуттям неосяжного, що представляє людину «дивакуватою істотою». Особистість, з лат. «persona», позначає в європейській культурі людину, що виконує певну роль щодо інших осіб, а згідно з християнською традицією, людину як образ Божий, вільну, розумну істоту, що має джерело свого існування не в собі, а в Богові. Згідно з нормативним визначенням: особистість – аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю [1]. Кожен відкриває свою особистість, планує алгоритми щодо досягнення цього «високого рангу». Обираючи наставника на шляху до особистісного «я», на передові позиції виходять саме ті, які самі вже досягли вершини. Серед них відомі поети, письменники, художники, політики.

Говорячи про Канівщину, відразу дух наставництва йде від Чернечої гори, від могили Тараса Григоровича Шевченка. Він жив століття тому і вже тоді намагався наштовхнути, приблизити до чогось вічного і прекрасного. Його мета єдина: своїм мазком, словом і рядком розворушити у людині справжню особистість. Не можна говорити про те, що він був лише письменником, поетом, художником... і цей список можна продовжувати, а в цілому Тарас Григорович Шевченко був творцем, джерелом прекрасного, мудрого і морального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наставницьких поглядів, гуманізму, любові у творчості Т.Г. Шевченка вже неодноразово розглядалося у науці, літературі, але «складові особистості» у творчому доробку Кобзаря до сьогодні залишаються невизначеними. Ряд дослідників звертали увагу на педагогічні погляди Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти. Більшість із них (В. Щурат, П. Зайцев, П. Потоцький, С. Сірополко, І. Коровицький, С. Стельмах, В. Яцюк, О. Федорук, Н. Кузьменко, В. Яременко) зверталися до аналізу «Букваря». Й. Шемлей, Ф. Прийма, Г. Антоноук розглядали ставлення Шевченка до освіти та виховання. В цілому наставницькі погляди Шевченка розглядали С. Чавдаров, В. Доманицький та інші. Як зазначає Любов Соцька: «Візьмемо кожний від нього хоч часточку цієї любові, самозреченої, святої, – і Україна оживе. Будьмо горді з того, що ми – українці, прадавня нація, яка гідна мати свою Державу, вільну і незалежну ні від кого.

Шевченкова творчість звернена до нас... Т.Г. Шевченко – наш сучасник, Великий Наставник і Пророк, він говорить про наші сучасні болючі проблеми, радить, підказує, навчає, вчить Великої Любові до матері України та захисту Волі свого українського народу» [6]. Тому цілком аргументовано є підбірка відповідного поетичного складу зі спадщини Т. Шевченка, яка допомагає на шляху становлення від людини до особистості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема становлення особистості у суспільстві 21 століття постала надзвичайно гостро і по-новому, акцентуючи увагу на різних принципах, постулатах і законах. Тому для окреслення даної теми пропонуємо вирішення наступних завдань: 1. звернувши увагу на поетичне слово Тараса Шевченка, доторкнутися до нього серцем і душею, нівелюючи загальний потік думок; 2. окреслити кроки мудрості, доброчестя і боголюбства (за настановами Я.А. Коменського) у поезіях Кобзаря, наблизивши їх до сучасних реалій; 3. підтвердити наявність педагогічних і пророчих настанов аналізом обраних поезій.

Мета статті: на основі поетичного доробку Тараса Григоровича Шевченка окреслити тернистий життєвий шлях від людини до особистості, звернувши увагу на моральні цінності та настанови провідного педагога Я.А. Коменського.

Виклад основного матеріалу. «Нев'януча художня спадщина Кобзарєва, – писав Олесь Гончар – органічно входить у духовне життя нашого суспільства, яке ставить собі на меті виховати людину високих моральних якостей, людину трудолюбиву, мужню, чесну, вільну від обтяжливих пережитків минулого» [2].

У культурному елітарному житті України вже майже півтора століття беззаперечним моральним авторитетом є Тарас Шевченко. Людина. Особистість. Поет. Художник. Творець, доля якого була й залишається взірцевим прикладом «служіння народові», стимулом до розвитку нездоланих ідей і віковичних традицій, непохитним першопочатком, коренем знаменного дерева під назвою «Особистість».

Не треба будувати ілюзії, що сучасне суспільство буде докладати надзусилля для того, щоб «доростати» до Шевченка, його життя, пошуків, перемог і поразок. Треба прагнути максимально наблизити Шевченкову спадщину та долю до інтересів та долі сучасної молоді людини, показати, як Т. Шевченко не лише, як здається збоку, легко долав соціальні та культурні комплекси бездержавного народу, а й ставав законодавцем мод і володарем дум [3].

Тарас Шевченко чи не вперше в українській культурі створив животворний, всеосяжний образ слова. Слова, до якого треба доторкнутися душею,

яким треба жити і осягати глибини мудрості, добротестя і боголюбства. Слово у творчості Кобзаря увірало в себе широченний діапазон значень: від конкретно-чуттєвого до монументально-узагальнюючого. З його вуст лунає заклик до душі кожного і сердець мільйонів:

*...як хотілось,
Щоб хто-небудь сказав
Хоч слово мудре, щоб я знав
Для кого я пишу? для чого?
За що я Вкраїну люблю?..».*

Літературна спадщина Тараса Григоровича Шевченка – це збірка «Кобзар», дев'ять повістей, п'єса «Назар Стодоля», кілька уривків інших драматичних творів, щоденники та листи. Геній Шевченка стає могутнім рушієм процесу становлення української особистості. У невеликих за обсягом творах Тарас Григорович зумів охопити питання, що хвилювали народ. Про що б не писав поет, у центрі його уваги – людина, яка здатна досягти рівня особистості.

Ще відомий педагог Я.А. Коменський запропонував три рівні на шляху від людини до особистості. Прослідкуємо відтворення їх у поетичній спадщині Тараса Шевченка. Все починається із першого рівня – **оволодіння мудрістю** (все знати про себе і речі навколишнього світу) – цьому сприяє розумове виховання, освіта.

Відразу на думку спадають відомі рядки із послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»:

*Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.*

або

*Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.*

Мудрість Шевченка полягає в тому, що він зумів повернути нам свою національну гідність і необхідність боротися за відновлення незалежної Української держави. Його безмежна любов до українців і України проявлялася в тому, що він навчав і переконував нас про можливість щасливого життя тільки в своїй незалежній державі, адже:

В своїй хаті – своя й правда, і сила, і воля.

Глибоко вражає поезія «О люди! Люди – небораки!», в якій розкрито глибокі роздуми і гнів уже хворого на той час (а це був листопад 1860 року), але небайдужого пристрасного поета. Крик душі і мудрість серця відчуваемо в його риторичному запитанні «Чи буде правда на землі?». І він сам дає незаперечну, стверджувальну відповідь, яка стала мудрими крилатими словами для наступних поколінь:

*Повинна бутъ, бо сонце встане
І оскверненну землю спалить.*

Шевченко, не маючи великих коштів, завжди намагався щось дізнатися нове, перечитати, вивчити, запам'ятати. Мабуть, інтерес Шевченка до педагогічних проблем був стимульований кирило-мефодіївськими братчиками. Останні, судячи зі статуту їхньої організації, а також свідчень під час допитів, мали на меті поширення освіти серед українського населення. При цьому вони, як впливає із записки В. Білозерського про сільські школи, орієнтувалися на створення навчальних закладів нового типу, які б давали необхідні знання для професійної та суспільної діяльності. Така школа відповідала потребам новочасної нації. Тарас Шевченко був високоосвіченою людиною, знав античну культуру, не уявляв життя без Байрона і Шекспіра, знав праці й діяльність французьких і польських істориків,

а також історичних діячів слов'янських народів – Коллара і Шафарика. У своїх поезіях автор ще раз наполягає на постійному навчанні і вихованні себе як особистості.

Друга сходинка на шляху до особистості – це **оволодіння добротестем** (зовнішня і внутрішня вихованість) – досягається через моральне виховання та трудову діяльність;

Вірші Шевченка – це засіб прилучення до світу прекрасного, є важливим чинником морального удосконалення особистості, а значить, і суспільства. Чистою і чесною, гуманною і правдивою, працьовитою і товариською, сповненою власної гідності і пошани до всіх, хто працює, повинна бути справжня особистість. Про це нагадують рядки із поезії «Буває іноді старий»:

*Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любитъ!*

За кілька місяців до смерті Шевченко написав поезію «Молитва», в якій благав Господа подати йому любов, з якою хотів би відійти у вічність. Твір короткий, але сильний. Те, що так прагнула душа поета, вилилося в таких незабутніх рядках:

*Мені ж, мій Боже,
На землі подай любов,
Сердечний рай,
І більш нічого не давай.*

Народ, природа, життя, праця становлять для Шевченка невичерпне джерело прекрасного. Усе, до чого торкаються руки трудівника, оживає, сповнюється красою і значущістю. Уявлення про працю як благо людини в концепції Тараса Григоровича органічно зливається з поняттям добра. Усе прекрасне і добре, за Шевченком, твориться в житті на основі трудового діяння. Сама людина стає прекрасною в тій мірі, у якій вона вносить свою частку творчої праці в працю суспільну. Про душевну красу пише Шевченко у поезії «Не завидуй багатому» і просить:

*Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі.*

Третій рівень – **оволодіння благочестям** (внутрішнє богошанування, зв'язок з Богом) – здійснюється шляхом релігійного виховання.

Тарас Шевченко народився і виростав у християнській сім'ї, був охрещений, від християнської віри ніколи не відрікався. Кобзар намагався жити як християнин і прагнув залишатись ним аж до смерті, про що засвідчує лист до А. Лизогуба від 16 липня 1852 р. «...Не пишу Вам нічого про самого себе, бо нема доброго матеріалу для розповіді, а описувати мою погану долю нудно і гріх, на мою думку. Це все одно, що нарікати на Бога. Нехай собі тягнеться моє невеселе життя, як мені Бог послав. Одне, чого б я просив у Бога, як найбільшого добра, – це те, щоб хоч перед смертю поглянути один раз на вас, добрих друзів моїх, на Дніпро, на Київ, на Україну, і тоді, як християнин, умер би я спокійно» [4]. І про це ж незабаром згадує у поезії «Мені здається я не знаю»:

*Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога богом назову.*

Біографи свідчать, що Шевченко від молодих літ знав і до смерті возив із собою Святе Письмо, а на вигнанні це було майже єдине його «чтиво». Тому і називають його поетом-біблійцем. Зустріч Шевченка із Біблією не була принагідною. Він на ній учився грамоти, з дитинства знає на пам'ять фраг-

менти Святого Письма. Малим хлопцем слухав, як столітній дід Іван читав родині та сусідам достатні на той час біблійні книги, житія святих, борців та мучеників за віру. Та й сам Тарас, підрісши, читав над покійниками замість учителя-дяка Псалтир [8]. А в поемі «Катерина» наголошує на величі Божій, до якої має прагнути справжня особистість:

*Нехай тебе бог прощає
Та добрії люде;
Молись богу та йди собі –
Мені легше буде.*

Висновки та пропозиції. Тарас Григорович Шевченко своїм прикладом довів, що насправді, Україна – це особистості, які формують обличчя її історії. Всього 47 років прожив Тарас Григорович Шевченко. Серед них 24 перебував у кріпацтві, 10 – на засланнях, практично всі інші – під жандармським наглядом. Проте все, що зробив Великий Кобзар назавжди залишає його серед живих, утверджує як геніального нашого сучасника і далекоглядного пророка:

*І день іде, і ніч іде.
І голову схиливши в руку,
Дивуєшся чому не йде
Апостол правди і науки! [7]*

Не можливо осягнути всього того, що хотів передати своїм нащадкам Тарас Шевченко. У цій щедрій на любов, добро, приязнь і взаємопідтримку людині, жило те, до чого повинна прагнути справжня особистість. Кобзар вірив, що людина – краса, велика, всемогутня сила прекрасного. І лише прекрасна людина може стати справжньою особистістю, про що захоплено вигукує у своєму Щоденнику (18 листопада 1857 року): «Какое животворно чудное злияние красоты на душу человека!» [5]. Краеса – це вияв справжньої особистості, якою повинна стати людина на цій землі за велінням Тараса Григоровича Шевченка. Тому сучасне покоління українців черпає від Шевченка передовсім самоідентифікацію і підтвердження – ми не безродні раби, а від предвіку господарі на цій землі, що і є основним підтвердження існування справжньої особистості.

Список літератури:

1. Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды: Основы онтологии, логики и психологии / С. Л. Рубинштейн // РАН, Ин-т психологии. – М.: Наука, 2001. – 462 с.
2. Гончар О. Т. Письменницькі роздуми: Літературно-критичні статті / Олесь Гончар. – К.: Дніпро, 1980. – 314 с.
3. Постать Тараса Шевченка в культурному просторі сучасної України [Електронний ресурс] // TV-Проекты – 2008. – Режим доступу: <http://museumshevchenko.org.ua/post.php?id=414>
4. Юрій Андрухович, Shevchenko is OK // Юрій Андрухович. Диявол ховається в сирі. Вибрані спроби 1999–2005 років. Видання друге, виправлене. Київ, 2007. – С. 141–158.
5. До Шевченка треба підійматися серцем, думкою і талантом все життя [Електронний ресурс] // TV-Проекты – 2010. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/16662.html>
6. Любов Соцька: Тарас Шевченко – наш сучасник, Великий Наставник і Пророк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyiv.svoboda.org.ua/dopysu/dopysu/019616/>. – Заголовок з екрана.
7. Україна – це особистості, які формують обличчя її історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.tntu.edu.ua/exhibitions/tematychni-vystavky/taras-shevchenko/>. – Заголовок з екрана.
8. Слово Тараса Шевченка і Святе Письмо історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrilib.com.ua/referats/printout.php?id=437> – Заголовок з екрана.
9. Шевченко Тарас Григорович. Кобзар [Електронний ресурс]: в 2-х т. / Тарас Григорович Шевченко. – Електрон. текст. дані. – К.: Корбуш, 2006. Т. 2: Т. 2. – Електрон. текст. дані (1 файл: 587 Мб). – 2006.

Семенюк О.І.

Каневский гуманитарный институт

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ ЗА ПОЭТИЧЕСКИМИ УСТАНОВКАМИ ТАРАСА ГРИГОРЬЕВИЧА ШЕВЧЕНКО

Аннотация

В статье отражены основные моменты становления личности, которые выделил в своих стихах Тарас Шевченко. Представленные примеры поэтических строк, которые подтверждают непосредственное влияние и достижения Кобзаря. На основе трехуровневого пути от человека к личности Я.А. Коменского проведена творческая параллель между педагогом и поэтом. Разноплановые характеристики сосредоточены на поэтическом наставничестве Т.Шевченко. Охарактеризованы основные моменты становления креативной личности.

Ключевые слова: человек, личность, путь, Т. Шевченко, поэзия.

Semeniuk O.I.

Kanev Humanities Institute

FORMATION OF A PERSONALITY ACCORDING TO THE POETICAL DIRECTIONS OF TARAS SHEVCHENKO

Summary

The article highlights the main points of the formation of a personality marked out by Taras Shevchenko in his poetry. Given examples of the poetic lines confirm the direct impact and achievements of Kobzar. A creative parallel among the teacher and the poet was drawn on the basis of the three-level way from a person to a personality by Yan Komensky. Diverse characteristics are focused on the poetic mentoring of Taras Shevchenko. The main aspects of the formation of a creative personality have been characterized in this work.

Keywords: man, personality, way, T. Shevchenko, poetry.

ТИПОЛОГІЯ СТИЛІСТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ТА ЗАСОБІВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЗМУ НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНІСТСЬКОЇ НОВЕЛИ

Ситник О.В.

Хмельницький національний університет

У статті проведено типологію засобів психофізіологізму у малій прозі В. Фолкнера та М. Хвильового. Безпосереднім предметом дослідження є співвідношення письменницьких поетикальних систем у межах малої прози на рівні прийомів та засобів психологізму. Проведено комплексний порівняльний аналіз прийомів та засобів художнього втілення специфіки психічного життя людини у поетиці портретування обох новелістів. Виявлено типологічні збіги та індивідуально-авторські особливості розкриття внутрішнього світу особистості через фіксацію зовнішніх ознак.

Ключові слова: психофізіологізм, портретна деталь, психічний стан, внутрішній світ.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Зміна наукових пріоритетів на початку ХХ століття еволюціонувала нову художню концепцію особистості. Відкривши праглибини психіки, сферу свідомого та підсвідомого, тим самим посилила процес психологізації літератури, змістила фокус уваги митців у глибини внутрішнього світу та духовного життя людини. Творчість В. Фолкнера і М. Хвильового, зокрема у розрізі малої прози, відзначається особливо напруженими пошуками нових можливостей та перспектив художнього втілення специфіки внутрішнього всесвіту особистості.

Аналіз останніх досліджень з даної теми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Свого часу провідні вітчизняні (В. Агеєва, Ю. Безхутрий, О. Вечірко, Т. Денисова, Р. Доценко, Д. Затонський...) та зарубіжні (М. Анастасєв, К. Брукс, М. Данелія, М. Каулі, О. Ніколюкін, Х. Скей...) вчені неодноразово акцентували на індивідуально-авторській поетикальній парадигмі обох письменників по осібно. На часі ґрунтовне та комплексне порівняльно-типологічне зіставлення малої прози В. Фолкнера і М. Хвильового у психопоетичному вимірі. Ця актуальна проблема сучасного літературознавства пов'язана із з'ясуванням типологічних відповідників у художньо-естетичних пошуках представників різнонаціональних культур у добу становлення новітньої художньої концепції світу і людини.

Особливо наочним пунктом зближення двох авторів є намагання відтворити духовне життя людини за допомогою невербального коду в кінетичній поведінці. Звідси постулювання прийомів «жестового» психологізму [5, с. 152] та «психофізіологічного» паралелізму у поетиці портретування їх персонажів, що дозволяють з більшою повнотою та рельєфністю виявити внутрішні психологічні процеси особистості, оскільки широко залучають багату рефлекторну та фізіологічну сферу людської поведінки до її психічних актів. Порівняльний аналіз засобів і прийомів «видимої мови душі» у новелах обох письменників та виявлення їх типологічних збігів та відмінностей і становить **головну мету** даної розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Насамперед зауважимо, що у малій прозі як Фолкнера, так і Хвильового ледве вдасться знайти портрет у всій його презентабельності, рельєфності, багатогранності та аналітичності. Цим новелістам не властиве ретельне виписування кожної деталі зовнішності героя, натомість у їхньому художньому світі виразно проявляється нова якість портрету, що вирізняється не лише гостротою сприйняття людської індивідуальності, її характеру, психології,

але й вражаючою чутливістю до проявів найменших коливань її настрою, душевних імпульсів, психічних зрушень, які фіксуються у рефлективних рухах особистості. Тим-то і пояснюється той факт, що портретні замальовки їх персонажів завжди ситуативні, перегукуються з настроєм героя, його миттєвим сприйняттям дійсності та індивідуальною реакцією на неї. Саме цю усталену поетикальну рису у мистецтві художнього портретування Хвильового неодноразово акцентує дослідниця його творчості – О. Вечірко, говорячи, що письменник показує «тонкі, неясні рухи персонажів, відтворюючи їхній внутрішній світ через подробиці зовнішньої поведінки», через «зовнішні прикмети схвильованості героїв» [1, с. 85; 89]. Яскравий взірець того, як митець практично вичерпно передає психічний стан персонажів, найменший перелом у настрої, зображаючи їх тілорухи, знаходимо у новелі «Свиня», де у момент внутрішнього незадоволення та роздратування «Христосик Карло Іванович, во-благодоброзі: русява борідка, а в сірих очах смирення» [6, с. 253], нервово посмикує брюки. У новелі «Заулок» у стані безпорадності та розчарування, під напливом суїцидних думок, коли «кілька годин внутрішньої боротьби положили відбиток на її обличчя» [6, с. 290], Мар'яна нервово перебирає складки на спідниці. А у повісті «Санаторійна зона» «така тиха, смирененька дівчина – і така непосидюча...» [6, с. 397] щоразу нервово береться за чорний бантик в гострій ситуації її розмов з анархом. Як бачимо, письменник не вдається до тонкого змалювання зовнішніх особливостей своїх героїв, а виділяє у портреті особистості одну-дві індивідуальні деталі і через них намагається відтворити основний емоційний тон, домінують внутрішнього життя конкретного персонажа у ситуації «тут і зараз».

У подібному ж ключі малюються портрети героїв у новелістиці Фолкнера. Американський письменник також акцентує спорадичні деталі зовнішності персонажа (нерідко подані в переломленні через сприйняття інших героїв), зумовлені певною ситуацією, колізією або конфліктом, й неодноразово повертається до них, фокусуючись на їх динаміці чи статичності. Такою, на перший погляд, незначною, але надалі промовистою портретною деталлю виступає у новелі «Після заходу сонця» образ рук негритянки Ненсі, яка інтуїтивно відчуває наближення своєї передчасної смерті. Спочатку автор, ніби ненароком, у дитячій візії переляканої жінки, яка п'є каву, згадує про її руки: «І поки пила, тримаючи чашку обома руками, знов чи то заспівала, чи то заплакала» [3, с. 171]. Подальша еволюція цієї портретної деталі демонструє «автоматизм» поведінки героїні у стані афекту: «Ненсі впустила чашку. Чашка не розбилася, тільки вилилась

кава, а руки в Ненсі й далі були складені так, ніби вона тримала її» [3, с. 173]; послаблення контролю за своїми діями: «взялася рукою за гаряче скло», «Ненсі бере жар просто руками» [3, с. 182]; перехід значною мірою від розумового керування діями до інстинктивного: «крутила рукою так, ніби вона була причеплена на мотузці», «він дивився на неї, на її довгі, безвільні, неспокійні руки» [3, с. 171-183]. Як бачимо, провідною рисою індивідуально-авторської парадигми обох митців у портретуванні своїх персонажів виступає не вербальна детермінація психоемоційних реалій, а їх зовнішня, акцентована демонстрація. Між тим зауважимо, що жести, пози, тілорухи фолкнерівських протагоністів подаються в комплексі і детально фіксуються, що не є характерним для автора «Синіх етюдів». Однак цей факт аж ніяк не свідчить про захоплення американського прозаїка принципом вірності реальній дійсності. Саме у такий оригінальний спосіб письменнику вдається виявити глибинну психологію людини, включаючи біологічний фактор, залучаючи рефлекторну сферу до психічних актів.

Не можна не відзначити ще один перехресний момент у зображенні порівнюваними авторами внутрішнього світу особистості через фіксацію зовнішніх ознак – це звернення до так званого психофізіологічного паралелізму, коли внутрішній стан людини виявляє себе в міміці, виразі обличчя, очей, губ, брів тощо. Досить своєрідно цей прийом використовується американським прозаїком у новелі «По той бік». На перший погляд головний герой намагається ретельно приховати той вир почуттів, що панує у його душі: відразу, роздратування, жах, відчай, щемлячу тугу за втраченим малолітнім сином, – за незворушним виразом обличчя: «Почуття відразу вже пригасало в ньому, а поки він стояв, – і зовсім зникло, полишивши на його обличчі вираз спокою та спокійної розсудливості» [3, с. 225]; «З обличчя в судді й досі не зійшла гримаса, яка мала означати посмішку» [3, с. 227]; «Обличчя його – чуттєві, у зморшках, уста, тонкі ніздрі, очі, що перетворились на самі зіниці, – мало тепер зовсім приголомшений вигляд і зробилося непорушне, як маска» [3, с. 228]. Проте чутливому та імпульсивному персонажу не вдається цілковито контролювати свої психофізіологічні механізми, підкорити їх холодній та розсудливій свідомості. Сигналами сильних душевних хвилювань протагоніста стають рефлекторні фізіологічні явища, зокрема мимовільне посіпування верхньої губи: «Верхня губа в судді сіпнула. Порух цей передався вище, до очей, під якими мішкувало обвисла шкіра, – здавалось, то розпука, горе, спалахнувши востаннє, ніби вогонь перед тим, як згаснути, відбилися у нього на обличчі тьмяним прикінцевим полиском ледь вищирених мертвих зубів» [3, с. 235]. Суб'єктивні переживання персонажа нюансуються також виразом його очей: «Суддя, можливо, й посміхався, тільки не очима» [3, с. 229].

Цікаво, що значна роль у мистецтві портретування українського новеліста також відводиться образу очей. О. Романенко навіть вважає, що «очі є стрижнем, а подекуди чи не єдиною деталлю зовнішнього і внутрішнього портрета, яка лаконічно виражає суть образу, мотив поведінки персонажа, моменти душевного стану тощо» [2, с. 62]. За нашими спостереженнями, у своїх новелах-студіях людської психіки Хвильовий часто апелює до еруптивної здатності цієї портретної деталі. Пропонуючи оригінальні варіації даного художнього образу, письменнику вдається майстерно конкретизувати нюанси внутрішніх відчуттів своїх протагоністів: «і закипіли йому очі в слив'янци» [6, с. 283], «в її очах

загорілись порожні фосфорити» [6, с. 286], «з очима Марії» [6, с. 331], «була в цих очах і наївна простота, і романтична мрійливість» [6, с. 384], «хворий огник в очах» [6, с. 393], «в її очах анарх побачив тваринну радість» [6, с. 478], «побачив в Майїних зіницях стільки зневаги» [6, с. 483], «грав своїми маленькими олив'яними очима» [6, с. 493], «якось розгублено дивився» [6, с. 496], «очі йому було за-туманено» [6, с. 514], «поширив свої здивовані очі» [6, с. 561], «очі йому підмаслились, а ліве ніби підморгувати стало» [6, с. 584], «очі бігали йому, як у миші» [6, с. 582], «очі, як у вовка» [6, с. 590].

Наразі найбільш яскравим типологічним збігом у зображенні очей та погляду персонажів у новелістиці Фолкнера і Хвильового є розгортання даної портретної деталі в межах одного твору, показ її в еволюції та безперервній мінливості. У такий спосіб обидва прозаїки ситуативно представляють «мінливість» психіки людини, миттєве перетворення одного психічного стану чи почуття персонажа в інше, часто цілком протилежне. У цьому плані показово є новела українського автора «Кіт у чоботях». Зобразити різочі внутрішні перевтілення головної героїні твору письменнику вдається саме за допомогою актуалізації психологічно дотикової метафори «переродження» її очей. Знаменно, що симпатичний «бузинковий погляд» товарища Жучок у запалі диспуту на ідеологічну тематику змінюється на «очі драконом». Цікаво також простежити, яка глибока психологічна метаморфоза здійснюється і з протагоністом новели «Я (Романтика)», і як автор демонструє внутрішній механізм цього перевтілення за допомогою семантики погляду. На початку розповіді дія, виражена предикатом, похідним від інфінітива «дивитись», позбавлена будь-якої конкретності: «Я дивлюсь на портрети» [6, с. 323], але разом з інтенсифікацією внутрішнього сюжету вона набуває функції одного з провідних засобів вираження психічного стану героя. Симптомами цього психічного стану стають страх: «мій погляд мимоволі скрадається туди, де сидить доктор Табагат і вартовий» [6, с. 325]; почуття покори: «...я повертаюсь і молитовно дивлюся на східний волохатий силует» [6, с. 327]; відчуття загнаності та безвілья: «Я жалібно, як побитий безсилий пес, дивлюсь на Табагата» [6, с. 336]. Своєрідним каталізатором психічної реакції героя, що знаходить вираження в його погляді, стає присутність матері: «стояв я перед мовчазним натовпом черниць із розгубленими очима, як зацькований вовк» [6, с. 332], «... я здавив щелепи, похмуро подивився на матір» [6, с. 332], «хотів зиркнути в невеличке віконце, де сиділа моя мати» [6, с. 334]. Як бачимо, трансформація портретної деталі маркує динамічну зміну душевних станів персонажа, в яких спочатку відчувається щось по-дитячому наївне, а згодом переважає тваринний первінь: «як зацькований вовк», «щелепи», – а після смерті матері в героя остаточно стирається межа, що різнить людину від тварини: «Я положив її на землю й дико озирнувся» [6, с. 338]. Суголосні тваринницькі мотиви присутні і у зображенні «налігних кров'ю очей» Гонивітра («Чотний блазень») у Фолкнера. Крім того, дана портретна деталь у новелі «Чорний блазень» переживає схожу художню еволюцію, що й у «Я (Романтика)» Хвильового. Згадаємо, як фолкнерівський герой спочатку дивиться «почервонілими у внутрішніх кутках очима» [4, с. 110], а згодом його «очі, сповнені вранці тільки лихоманкової напруги», перетворюються на «мовби сліпі, невидючі, очі зовсім без білків» [4, с. 117-118]. У такий спосіб автору вдається відтворити перебіг психічних процесів, порухів душі персонажа в усій їх складності та мінливості.

Зауважимо також, що попри зазначений спільний момент в актуалізації цієї портретної деталі у малій прозі обох митців, їх відрізняє творчий інтерес до різних аспектів даної зовнішньої риси. Очевидно, що на відміну від автора «Синіх етюдів», американського прозаїка хвилює не стільки характер погляду, тобто сам вираз очей, скільки їх акціональність як моментальний прояв внутрішньої реакції на ту чи іншу ситуацію. З цього приводу варто згадати не лише образ головного персонажа з «Чорного блазня», який рефлекторно починає часто кліпати очима у моменти найбільш гострих, на грані відчаю, переживань. Ця характерна особливість чітко прослідковується, наприклад, і у портретних замальовках образу негра-невільника («Червоне листя»), який знаходиться за крок від смерті. «Він раз у раз поводив очима то в один бік, то в другий, наче нічого не бачив, наче не міг охопити поглядом того, на що дивився» [3, с. 129]. Аналогічно передається відчуття страху і у негритянки Ненсі із новели «Після заходу сонця». «Її очі перебігали швидко, наче вона боялась, що взагалі нічого не побачить, коли не водитиме ними» [3, с. 172]. А у творі «Дядечко Віллі» кліпання «млистими очима» збентеженого персонажа стає навіть «промовистішим за його слова». Вражає психологічна вираженість даної портретної деталі у цій новелі. Автор прагне передати психологічний процес переживань безталанного аптекаря, який своїм фривольним способом життя викликає гнів та зневагу місцевих святенників та проповідників, не у послідовності всіх його ланок, а випукло, наочно фіксує основні його моменти саме завдяки зображенню очей персонажа. Так, перед заворотенням до клініки «очі його так само промовисті, тільки вже розпачливі...» [3, с. 304], тоді «погляд дядька Віллі в наш бік був розгублений і проїнятий розпачем» [3, с. 304]; після «лікування від вад» його очі стають, «як надбиті яйця, але мертві яйця, хтозна колишні, такі, що вже й пересмерділися – це поки ви не приглянулися до них та не переконалися, що вони зовсім не мертві» [3, с. 314]. Не можна оминати увагою, що подібна експресивність в актуалізації даної портретної деталі властива, в першу чергу, стильовій манері Хвильового. Ціла низка образів на позначення погляду (очей): «в очах Карка – степи», «коли на бузину впаде серпневий промінь, то теж її очі», «очі драконом», «дивилась (з сумом зрізаної стеблини)», «дивиться крізь сині окуляри тихими, розумними, як в оленя, очима», «зелений вугіль і в огнищі, і в її зіницях», «очі поросятами кувікають», «зашумували очі в слив'янці», «в її очах загорілись порожні фосфорити», «його очі нагадують Голгофу», «бачила гарячі й вогні темно-криваві вишні: то були мої очі», «очі йому затуманено», «очі, як у вовка», «очі йому замаслились» – доводить, що у художньому арсеналі українського письменника широкий вибір тропів та інших засобів словесно-художньої образності, що допомагають митцю якомога достовірніше

виявити моменти душевного стану персонажів через вираз їхніх очей.

Як правило, візуалізації багатоповислої психіки персонажа сприяють «межові» ситуації, у яких опиняються герої як Фолкнера, так і Хвильового. Проте природно, що цей спільний момент не диктує єдині правила поведінки для строкатої системи персонажів обох письменників. Комплексна кінесика фолкнерівських протагоністів суворо індивідуалізована, позбавлена внутріновелістичної типології. Про що свідчить низка поодиноких чи наскрізних жестів та тілорухів, як експліцитної реакції на внутрішні колізії та душевну дисгармонію героїв: Ненсі, передчуваючи смерть, «крутила рукою так, ніби вона була причеплена на мотузці» [3, с. 178]; у Мінні в момент душевної драми «руки тремтіли й ніяк не могли застібати гаплички» [3, с. 158]; Лукес у стані емоційного збудження «швидко хапав ротом повітря» [3, с. 51]; міс Емілі «високо тримала голову» навіть тоді, коли «всі були певні, що вона низько впаде» [3, с. 139]; охоплена відчуттям страху за життя онука, Роза Міллард інстинктивно «притискає руку до грудей» (переклад наш – О. С.).

Художнє вирішення даної проблеми Хвильовим суттєво відрізняється від Фолкнерового. У творах українського письменника спостерігаємо, що поодинокий чи наскрізний жест має здатність виходити за рамки однієї новели. Цей факт дає підстави говорити про стереотипність жестикуляційного комплексу, притаманного психопоетиці автора. Показовою у контексті даного питання виявляється манера героїв стискати голову («Синій листопад», «Я (Романтика)»), похилити голову («Бараки, що за містом», «Чумаківська комуна»), заломлювати руки / пальці («Кімната Ч. 2», «Санаторійна зона»), здригати («Я (Романтика)», «Злочин», «Санаторійна зона»), відкидати назад волосся («Я (Романтика)», «Сентиментальна історія»), смикати, перебирати, хапатись за певний елемент одягу («Свиня», «Заулок», «Сентиментальна історія»).

Висновки з даного дослідження. Таким чином, поєднані на основі спільного творчого інтересу до внутрішнього світу людини, зокрема сфери рефлексивного, несвідомого, Фолкнер і Хвильовий вибирають один алгоритм вирішення проблеми художнього втілення цього феномену у їхній малій прозі. Обидва новелісти не вдаються до препарування почуттів та душевних станів своїх героїв, а віддають перевагу перенесенню суб'єктивної сфери переживань на особливості людської зовнішності. Особливо наочним пунктом зближення психопоетик цих авторів є їхнє намагання продемонструвати актуальні внутрішні процеси персонажів, акцентуючись на їхній мимовільній кінетичній поведінці, міміці та пантоміміці. Тому портрети у новелах Фолкнера і Хвильового завжди ситуативні, зумовлені певним конфліктом чи колізією, психологічно перегукуються із настроєм героя, його миттєвим сприйняттям дійсності.

Список літератури:

1. Вечірко О. Л. Мертва дорога, яка не веде до храму (М. Хвильовий і Б. Пільняк: творчі пошуки) / Оксана Леонідівна Вечірко. – Кіровоград, 2002. – 91 с.
2. Романенко О. В. Концепція людини в українській літературі 20-х років ХХ ст. (на матеріалі прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Романенко Олена Віталіївна. – К., 2002. – 156 с.
3. Фолкнер В. Червоне листя: [новели] / Вільям Фолкнер. – К.: Дніпро, 1978. – 368 с.
4. Фолкнер В. Домашнє вогнище: [роман у новелах] / Вільям Фолкнер. – К.: Молодь, 1983. – 288 с.
5. Ханинова Р. М. Своєобразие психологизма в рассказах Всеволода Иванова (1920-1930-е гг.): дис... канд. филол. наук: 10.01.01 / Ханинова Римма Михайловна. – Ставрополь, 2004. – 225 с.
6. Хвильовий М. Твори у двох томах / Микола Хвильовий. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія, оповідання, новели, повісті. – 650 с.

Сытник О.В.

Хмельницкий национальный университет

ТИПОЛОГИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ПСИХОФИЗИОЛОГИЗМА НА МАТЕРИАЛЕ АМЕРИКАНСКОЙ И УКРАИНСКОЙ МОДЕРНИСТИЧЕСКОЙ НОВЕЛЛЫ

Аннотация

В статье проводится типология средств психофизиологизма в малой прозе У. Фолкнера и Н. Хвильевого. Непосредственным предметом исследования выступает соотношение авторских поэтичных систем в пределах малого жанра на уровне приемов и средств психологизма. Произведен комплексный сравнительный анализ средств художественного воплощения специфики психической жизни человека в поэтике портретирования двух новеллистов. Обнаружены типологические совпадения, а также индивидуально-авторские особенности раскрытия внутреннего мира личности посредством фиксации внешних признаков.

Ключевые слова: психофизиологизм, портретная деталь, психическое состояние, внутренний мир.

Sytnyk O.V.

Khmelnitsky National University

TYOLOGY OF STYLISTIC DEVICES OF PSYCHOPHYSIOLOGY IN AMERICAN AND UKRAINIAN MODERNISTIC SHORT STORIES

Summary

The article deals with the typology of psychophysiology in W. Faulkner's and M. Khvylyjovyi's short stories. The main object of the study is correlation of both authors' short stories poetics on the level of means of psychologism. Complex comparative analysis of mode and means of character psychological portraying in short stories by W. Faulkner and M. Khvylyjovyi was fulfilled. The typological features as well as individual authors' peculiarities of inner world revelation by means of portrait and gesture were researched.

Keywords: psychophysiology, portrait detail, psychological state, inner world.

УДК 811.161.2'373.46

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ КОКСОХІМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сіліна Д.С.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті висвітлено різні погляди на проблему синонімії в термінологічній лексиці. Досліджено особливості синонімії в українській коксохімічній термінології. Проаналізовано трактування понять «синонім» і «дублет» у термінології. Виявлено основні причини появи та тенденції розвитку синонімічних термінів. Подано класифікацію термінних синонімії залежно від їхнього функціонування на різних мовних рівнях.

Ключові слова: термін, коксохімічна термінологія, синонімія, дублетність, тотожність, стандартизація.

Постановка проблеми. Розвиток української термінології тривалий час відбувався в дуже складних умовах. Після проголошення незалежності України та оприлюднення доробку Інституту української наукової мови знову стала актуальною ідея творення термінів на народнорозмовній основі. Цей період характеризується пошуком автентичних назв науково-технічних понять і поверненням у словник «репресованих» раніше слів. Окрім того, активний розвиток науки і техніки зумовив постійний пошук назв для нових понять. Зважаючи на це, проблема синонімії й надалі залишається актуальною. Українська науково-технічна термінологія потребує уніфікації, стандартизації та очищення від надміру синонімів, іншомовних слів та росіянізмів, які й досі функціонують поряд із власне українськими термінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми. Дослідженню проблем синонімії в сучасній лінгвістиці присвятили наукові праці Ю. Апре-

сян, С. Бережан, О. Брагіна, Г. Винокур, В. Гречко, В. Звєгінцев, М. Кочерган, О. Нечитайло, О. Тараненко, Г. Уфимцева та ін. Проблема варіантності термінів частково висвітлено в дисертації О. Радченко, а питанню синонімії термінів присвячена дисертація Т. Михайлової. Синоніми та варіанти проаналізовано в дослідженнях окремих терміносистем: музичної (С. Булик-Верхола), фізичної (І. Волкова), електро-технічної (Л. Козак), машинобудівної (О. Литвин), меліоративної (Л. Малевич), мінералогічної (Н. Овчаренко), інформатики (Л. Філюк) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні досягнення у дослідженні проблеми синонімії в українській науково-технічній термінології, явище синонімії в термінології коксохімічного виробництва на сьогодні ще не досліджено. Аналіз особливостей синонімічних термінів коксохімічної промисловості, їхньої системної організації та внутрішнього взаємовідношення дозволяє з'ясувати рівень вмотивованості

терміноодиниць, ступінь відповідності терміна і поняття, на основі чого можна прогнозувати тенденції подальшого розвитку терміносистеми. У цьому полягає актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Метою роботи є аналіз специфіки явища синонімії в українській коксохімічній термінології та укладання класифікації термінологічних синонімів досліджуваної галузі.

Виклад основного матеріалу. Синонімія є семантичним явищем, яке вважається однією з основних системотвірних категорій у лексиці. Синоніми визначаються як слова з близьким значенням і як слова з тотожним значенням. Головними критеріями виділення синонімів є близькість чи тотожність семного складу, а також здатність чи нездатність до взаємозамінності в певних контекстах. Ідеальні синоніми повинні мати ідентичний семний склад і бути повністю взаємозамінюваними в контексті. Однак через те, що у значеннях слів є відмінність, або ж їх не можливо взаємозамінити у контексті, реально «цій умові не задовольняє жодна пара слів, які зараховують до розряду синонімів» [1, с. 219].

На розумінні тотожності як близького значення сформувався концепція нейтралізації семантичних відмінностей синонімів у чітких позиціях, які визначаються лексичними, семантичними та синтаксичними рисами. Отже, у сучасному мовознавстві загальноприйнятою є дефініція: «Синоніми – це слова, що належать до однієї частини мови, значення яких містять у собі тотожні елементи, відмінні ж елементи стало нейтралізуються у певних позиціях. Інакше кажучи, синонімами можуть бути визнані слова, що протиставляються лише за такими семантичними ознаками, які в контекстах стають несуттєвими» [12, с. 196].

Синонімія у коксохімічній термінології поширена і є синхронною й об'єктивною. Синонімія у термінології має певні риси, які відрізняють її від синонімії у загальнонавчальній лексиці. Насамперед, це відсутність експресивності, розрізнення за сферами використання, стилістична диференціація у межах наукового стилю тощо.

Синонімія у науково-технічній термінології виникла внаслідок пошуку науковцями найвдалішої назви для певного наукового поняття. Для його найменування поруч із українськими залучають ресурси інших мов, а тому разом із питомо українським терміном нерідко функціонує запозичений термін із ідентичним значенням. Поширеним в українській коксохімічній термінології було і залишається шукання українських відповідників до термінів іншомовного походження.

Основні причини виникнення синонімів у термінології коксохімічного виробництва зумовлені лінгвальними й екстралінгвальними чинниками. До перших належать:

- а) неуніфікованість термінології;
- б) відродження вдалих термінів, які протягом певного часу з певних причин не використовувалися;
- в) наявність застарілих назв, які функціонують із новими;
- г) паралельне вживання автохтонних і запозичених термінів;
- д) необхідність номінації за декількома номінативними типами;
- е) економія мовних засобів.

Екстралінгвальними чинниками є постійний розвиток науки і техніки, наявність різних наукових шкіл, нормувальна діяльність українських мовознавців наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, взаємодія української мови з іншими мовами, територіальними та соціальними діалектами тощо.

Незважаючи на те, що синонімія є природним виявом законів розвитку мови, погляди дослідників щодо явища синонімії не є однозначними. Одні мовознавці не визнають її наявності у галузевій термінології, але погоджуються з існуванням термінів-дублетів, інші – погоджуються з думкою щодо існування синонімів, хоча вважають, що в терміносистемі присутні лише термінологічні пари, на відміну від загальнолітературної мови, де існують цілі синонімічні ряди. Загалом синонімія є небажаною в термінології, оскільки термін повинен бути симетричним у плані співвідношення знака та значення. Синоніми як загальномовне явище не завжди точно передають одне поняття, а досить часто позначають близькі значення. Слова-синоніми уточнюють, конкретизують одне одного, мають певні стилістичні відтінки, що неприпустимо для термінології.

Так, В. Даниленко вважає, що терміни, які виражають певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що увійшли до терміносистеми внаслідок мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її розвитку [4, с. 53]. На думку А. Коваль, дублетність є явищем, глибоко відмінним від загальномовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію і саме через неї співвідноситься з поняттям, він містить у своїй словесній формі певну кількість суттєвих ознак цього поняття. Поки визначення поняття буде залишатися незмінним, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах термінології існують лише терміни-дублети, й немає термінів-синонімів [6, с. 158]. Л. Капанадзе вважає, що термінів «близьких за значенням» не існує, є тільки дублети [5, с. 76]. Д. Лотте, у свою чергу, поділяв синоніми на абсолютні та відносні. Учений акцентував увагу на тому, що наявність синонімів у сфері термінів є необхідною, і відзначив, що синонімія термінів яскраво виявляється у їхньому функціонуванні в науковому тексті [9, с. 22].

Стандартизація вимагає однозначності терміна та відсутності синонімії. На нашу думку, кожній галузевій термінології властиве явище абсолютної синонімії, або дублетності, яку деякі дослідники вважають домінантним чи єдиним різновидом синонімії в термінній лексиці (В. Даниленко, А. Коваль). Абсолютні синоніми або дублети – це дві назви (чи більше) того ж поняття, які не характеризують його різні ознаки, а отже, не мають жодних відмінностей у значенні, хоча можуть різнитися частотою вживання, сполучуваністю тощо. Тобто термінологічними дублетами називають слова або словосполучення, які об'єднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з тим самим науковим поняттям й об'єктом дійсності.

Поняття «абсолютний синонім», або «дублет», можна застосувати лише до частини паралельних назв, які функціонують у термінології. Відмінностей у значенні не мають лише пари термінів «повний термін – скорочений термін, аббревіатура». Щодо інших видів синонімічних термінів, то вони можуть мати певні семантичні відмінності. Наведемо приклади дублетних пар, які нерідко супроводжуються і дублетністю національних відповідників до запозичених номінацій: *гранулятор – групувач, клема – затискач, конвертор – піч, рефлексор – відбивач, шальтер – роз'єднувач* та ін. Таке вживання в українській коксохімічній термінології власного та запозиченого термінів розглядаємо як вияв взаємодії між національно-загальною і національно-специфічною.

Залежно від функціонування на різних мовних рівнях у межах аналізованої терміносистеми ви-

діляємо наступні типи термінологічних синонімів: лексичні, словотвірні та синтаксичні.

1. **Лексичні синоніми** – це слова різні за звучанням і написанням, але подібні чи тотожні за значенням. Ці терміни утворені від різних твірних основ: *абсорбер – вбирач, затичка – корок, твердий – жорсткий*. У термінологічній лексичній коксухімічній промисловості простежуємо функціонування таких пар серед лексичних синонімів:

1) синонімні українські терміни (*вилам – вибоїна, мішалка – змішувач, недолив – стікання, окалина – перепал*);

2) термін іншомовного походження – питомий український відповідник (*адсорбція – поглинання, бункер – збірник, вакуум – розрідження, грейфер – навантажувач, дефекація – вапнування, міксер – змішувач, шихта – завалка*);

3) синонімні терміни, запозичені з різних мов (*бетон – цемент, каркас – арматура, транспортер – конвеєр, шинк – конвеєр*);

4) терміни, запозичені з однієї мови (азот – нітроген, ліквація – сегрегація, манган – марганець, фабрикат – продукт);

5) запозичений термін – професійно-просторічний термін (виступ – ніс, галтель – викружка, димохід – лежак, зумпф – приямок).

Синонімами термінів можуть виступати застарілі (*вата – бавна*) та діалектні (*розчин – чамур, свердло – свідер*) слова. Цікаво, що таке паралельне вживання фіксують не лише термінологічні словники 20-30-х років, але й деякі сучасні. На наш погляд, застарілі та діалектні слова в термінології не варто розглядати як нормативні назви наукових понять.

2. **Словотвірні синоніми** – це слова близькі або тотожні за значенням, які мають відмінності на рівні словотворення. А саме:

1) одноосновні, у яких до однакових твірних основ приєднуються різні щодо звукового складу суфікси (*відливка – виливання, випуск – випускання, мішковий – мішечний, остудник – остуджувач, плавка – плавлення, шлаківня – шлаківниця*);

2) відображена, або спадкова, словотвірна синонімія – слова, утворені від словотвірних синонімів за допомогою тотожних чи відмінних словотворчих афіксів (*бетонництво – бетонярство, поруваність – пористість*);

3) гетероосновні словотвірні синоніми, в яких відмінними є як твірні основи, так і словотворчі суфікси (*казаняр – котельник, обробник – оздоблювач*), або лише твірні основи (*барвність – колірність, охолодник – остудник*).

3. **Синтаксичні (структурні) синоніми** традиційно охоплюють як власне синтаксичні синоніми (словосполуки), так і синонімні назви різної структури.

1) Серед власне синтаксичних синонімів переважають паралельні аналітичні назви з однаковою кількістю компонентів (*задування печі – пуск печі, дроблення чушок – розбивка чушок, лаз вагранки – вхідний отвір, колошниковий газ – доменний газ, контактні колодки – контактні губки – зажимний пристрій*), а також словосполуки з різною кількістю елементів, які ще називають квантитативними синонімами (*батарея для коксу – коксова батарея, виливання в кокіль – лиття в металеві форми, вологість формувальних сумішей – вміст вологи у формувальних сумішах, піч для випалення сталі – сталеплавильна піч*).

2) Синонімні назви різної структури можна ще назвати різнорівневими синонімами, адже паралельно функціонують одиниці лексичного та синтаксичного рівнів. Це, зокрема, такі взаємозамінні назви:

а) одноосновне слово – словосполука (*аглострічка – агломераційна стрічка, вогнетривки – вогнетривкі матеріали, дробарка – машина дробильна, сушильня – сушильні плити*);

б) складне слово – словосполука (*флотореагент – флотаційний реагент*);

в) повний термін – аббревіатура (*графітаційно-пресове формування – ГПФ, електроннопроменева плавка – ЕПП, електрошлакова переплавка – ЕШП, зона термічного впливу – ЗТВ, лиття по виплавлених моделях – ЛВМ, міжкристалізаційна корозія – МКК, чавун з вертикальним графітом – ЧВГ*);

г) повний термін – часткове текстуальне скорочення термінологічного найменування (*високочастотні генератори – ВЧ-генератори, високочастотні трансформатори – ВЧ-трансформатори*);

д) повний термін-словосполучення – словосполучення з опусканням терміноелемента (*зона сплавлення при зварюванні – зона сплавлення, опуклість зварного шва – опуклість шва, стикове зварювання опором – зварювання опором*);

е) словесне найменування – слово-символ (*альфа-дендрит – а-дендрит, альфа-олово – а-олово, вакуум-плівкове формування – V-формування*).

Висновки і пропозиції. Таким чином, у результаті аналізу терміносинонімів коксухімічної промисловості нами з'ясовано, що синонімні відношення термінів досліджуваної галузі виробництва різнопланові. Виникнення синонімії відбувається на ранніх етапах розвитку термінологічної системи і спостерігається протягом усього періоду формування термінології. Тому з самого початку виникнення терміносистеми виникає необхідність у виборі із синонімного ряду такого терміна, який найточніше охарактеризує те чи те поняття, який буде мати найінформативнішу внутрішню форму.

Не можна однозначно стверджувати, що синонімія у термінології є лише негативним явищем. Синоніми в термінології можуть бути доречними для наукового означення поняття і тлумачення терміна чужомовного походження, а також для найточнішого висловлювання думки (особливо коли межа між поняттями нечітко окреслена) й уникання повторів того самого слова чи словосполучення. А тому варто вести мову про термінологічну синонімію не лише як про «баласт у термінології», але і як про невід'ємну ознаку термінології та мови взагалі.

Щодо перспектив існування синонімів у коксухімічній термінології, то постійна робота в галузі стандартизації та уніфікації сприятиме уникненню небажаних та невиправданих назв на певному етапі розвитку термінології. З метою унормування термінології коксухімічної промисловості вважаємо за доцільне використовувати функціональний підхід до аналізу синонімичних відповідників, досліджуючи їх на основі наукових текстів. Проте зовсім уникнути синонімів не можливо, адже постійний розвиток науки й техніки зумовлює появу нових понять та сприяє добору найбільш вдалих і точних назв, що неодмінно супроводжується виникненням синонімичних пар.

Список літератури:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т. 1. – 472 с.
2. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 27-28.
3. Волкова І. В. До питання синонімії в сучасній українській фізичній термінології / І. В. Волкова // Вісник Харківського університету. – Серія Філологія. – № 473: Праці молодих учених філологічного факультету. – Харків, 2000. – С. 11-14.
4. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» / Л. А. Капанадзе – М.: Наука, 1985. – С. 76-85.
6. Коваль А. П. Синоніміка в термінології / А. П. Коваль // Дослідження в лексикології та лексикографії. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 149-170.
7. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32-34.
8. Лейчик В. М. Термины-синонимы, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1973. – Вып. 2. – С. 103-107.
9. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
10. Мартиняк О. Синонімія в українській технічній термінології 20-30 років ХХ ст. / О. Мартиняк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 174-187.
11. Терещенко С. Синонімія в термінології: (Лексикографічний аспект) / С. Терещенко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. IV. – К.: Вид-во КНЕУ, 2001. – С. 328-330.
12. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык: Лексика / Д. Н. Шмелёв – М.: Просвещение, 1977. – 335 с.

Силина Д.С.

Донбасский государственный педагогический университет

ЯВЛЕНИЕ СИНОНИМИИ В УКРАИНСКОЙ КОКСОХИМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В статье рассматриваются разные взгляды на проблему синонимии в терминологической лексике. Исследованы особенности синонимии в украинской коксохимической терминологии. Проанализированы трактовки понятий «синоним» и «дублет» в терминологии. Выявлены основные причины появления и тенденции развития синонимических терминов. Представлена классификация терминологических синонимов в зависимости от их функционирования на разных языковых уровнях.

Ключевые слова: термин, коксохимическая терминология, синонимия, дублетность, тождество, стандартизация.

Silina D.S.

Donbass State Teacher Training University

THE PHENOMENON OF SYNONYMY IN UKRAINIAN COKE-CHEMICAL TERMINOLOGY

Summary

The article highlights various views on the problem of synonymy in terminological lexicon. The features of synonymy in Ukrainian coke-chemical terminology were studied. The definition of notions «synonym» and «doublet» in the terminology was analysed. The main appearance origin and trends of development of synonymous terms were determined. The classification of terminological synonyms based on their functioning at different linguistic levels was provided.

Keywords: term, coke-chemical terminology, synonymy, doubling, identity, standardization.

«ЦЕНТР» ТА «ПЕРИФЕРІЯ» В ТЕЛЕРАДІОМОВЛЕННІ ФРАНЦІЇ: ІСТОРИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Степура І.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Досліджуються в історичному та політичному аспектах діяльність центрального радіо та телебачення, закордонних станцій, регіонального мовлення та їх взаємодія в різні періоди. Наголошується на особливу роль екстериторіальних радіостанцій. Висвітлюється робота станцій регіональними мовами та в заморських департаментах. Поняття «центру» та «периферії» в мовленні історично обумовлене. Останній напрям набирає силу.

Ключові слова: телебачення та радіомовлення Франції, регіональне мовлення, екстериторіальна радіостанція, заморські департаменти, мігранти.

Постановка проблеми. Електронні ЗМІ Франції вивчається вже довго та ґрунтовно, але як в масовій свідомості, так і в роботах деяких науковців не можуть позбутися спрощених підходів. Зазначають, що це «державницькі» ЗМІ, які стоять на сторожі національної культури, використовуючи для цього всі засоби (навіть систему квот програм). Щоб повніше розкрити тенденції їх розвитку доцільний політологічний, історичний аналіз та сучасне регіоназнавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію мовлення Франції вивчало багато дослідників: Л.В. Шарончікова, Н.О. Голядкин, І.І. Гачечелідзе, І.В. Кірія, С.М. Вернигора [2], [3], [4], [5], [8]. Новий для вітчизняних дослідників пласт історії ЗМІ відкривають роботи В. Rollet, J. Bourdon [12], Maistre, G. [15], які акцентують увагу на географічних аспектах мовлення, роботі медіа для меншин, мігрантів (М. Malonga [16] та ін.). Вітчизняна література традиційно приділяє увагу роботі центральних мовників Франції або міжнародному ТВ та радіо («центру»). На наш погляд, треба зосередитися на історичному вивченні досвіду мовлення «на периферію», як територіальну, так і спільнотну.

Постановка завдання. Отже, головною метою нашого дослідження виступає вивчення централізованого та периферійного мовлення в Франції в історичному розрізі. Об'єкт – співвідношення «центру» та «периферії» в мовленні. Предметом вступає діяльність телерадіомовників національного радіо та ТВ, закордонних станцій, регіонального мовлення в державі та їх взаємодія.

Виклад основного матеріалу. Голосове радіомовлення почалося з тестової трансляції 1908 р. з Ейфелевої вежі. В той період переважає радіотелеграф: й для нього будують потужні станції в Дуе (біля Ліону), Лафайет (коло Бордо). Хоча після світової війни економічний стан тяжкий, вже в 1920–1921 рр. почалися ширококомвні радіопередачі французького радіо (з Сант-Асізі, листопад 1921 р., з Парижа, 1924 р., Вежа Ейфеля). Передають «радіогазету», музичні та літературно-розмовні передачі. Економічний підйом стимулює нові галузі такі як радіотехніка та кіноіндустрія [1, с. 29–30]. Створюють радіостанції не тільки в центрі, але й на місцях: працюють 11 державних (2 в Парижі, 9 провінційних) та 14 приватних (4 в Парижі, 10 – в провінції) радіостанцій (1928). Вони тісно пов'язані з газетами, а частина приватних ними же й контролюється. Пожвавлення в радіогалузі змінюється гальмуванням – під час світової кризи початку 30-х років. З 1932 р. радіо використовується як засіб агітації на виборах. В цей період нестабільності часто змінюються уряди – влада відчувши силу слова, що лунала з динаміка, цього ж року увела державну

монополію на радіо, хоча з обмеженою участю комерційних станцій. Приватні мовники не погоджуються й засновують в прикордонному Люксембурзі «периферійну» («екстериторіальну») станцію, яка не підпадає під дію законів Франції, використовуючи ліберальне законодавство цієї держави. «Радіо Люксембург», запрацювало в 1932 р. [10, с. 377]. В 1934 р. національне радіо широко використовує правий уряд на чолі з Г. Думергом. Йому доводиться виступати в ефірі з роз'ясненням свого плану реформ. Мова виступів Г. Думерга (та його соратників) була монологічною, він уникав діалогу в ефірі, там був елемент повчальності [10]. Це досить типове явище для тих часів. Але радіо не було повністю рупором урядових кіл – так 14 липня 1935 р. воно веде трансляцію з мітингу лівої опозиції. [7, с. 124]. Під час введення військ Німеччини в демілітаризовану рейнську зону радіо відгукнулося низкою програм, виступав там і прем'єр А. Сарро [10]. Як раз після цього перемагають ліві сили. Прем'єр Л. Блюм робить кроки назустріч трудящим, поліпшуючи їх стан, націоналізує приватні підприємства, зокрема й комерційні радіостанції. У міжвоєнний період Франція – колоніальна держава й хоча в заморських колоніях відкривають локальні ретранслятори тон задає державне централізоване радіо. Для колоній це Colonial Post (Radio Paris, 1939; RTF Radio Paris (1945); ORTF Radio Paris, 1965). Підсилення правих сил спричинило технологічне суперництво з Німеччиною де бурхливо розвивалося радіо і телебачення. Рене Бартелемі засновує телелабораторію і вже у 1935–1939 рр. в Парижі регулярне телемовлення (1938–1939 рр. і в Ліоні) [7].

Після вступу країни в II світову війну (1939) був запроваджений воєнний стан, на радіо та ТВ увели військову цензуру. Поразки Франції змусили прем'єра Поля Рейно перебраться в Бордо, де він капітулює в ефірі радіо Лафайет-Бордо, передаючи владу маршалу Ф. Петену. Парижани чують виступи П. Рейно з гучномовців, що встановлені на площах окупантами [9, с. 348]. Багато французів підкорилися окупантам з різних міркувань. Але втрата материкової Франції ще не була капітуляцією колоній. Спираючись на цю ідею генерал Ш. де Голль (військовий міністр в уряді П. Рейно) звертається до Великобританії та прем'єра У. Черчилля з пропозицією підтримки антинацистського руху Опору. В Лондоні засновується радіостанція «Вільна Франція» [7] (з 1942 р. – «Франція, що бореться»), також на Францію спрямовуються хвилі радіо Бі-Бі-Сі, які перебувають в ідейній боротьбі з національним центральним французьким радіо. Це було зіткнення двох політик, двох світоглядів, двох проєктів майбутнього Франції та світу.

Підіб'ємо попередні підсумки. На початок II світової війни центральне мовлення повністю протиставлене периферійному. Зауважимо, що Люксембург, як площадка для мовлення перейшла до рук нацистів: більш менш ліберальні станції в Європі залишаються тільки в Швейцарії. Опозиційні сили Опору здійснюють мовлення з британської території.

Після звільнення материкової Франції, радіо та ТБ суто державні. Екстериторіальна станція знов «Радіо Люксембург» та радіо Монако. Цей період характеризується розпадом колоніальної системи, від Франції «відпадають» заморські території, ведуться війни. Найдраматичніші події відбувалися в Алжирі – там йде війна за незалежність від Франції. Тамтешні військові на чолі з Ж. Мосю загрожували військовим десантом на колоніальну Францію, якщо Четверта республіка не буде скасована (вважали її винною за «втрату земель»), а влада не буде передана «спасителю» генералові Ш. де Голлю. 1 червня 1958 р. де Голль очолив уряд «національного порятунку», була прийнята конституція П'ятої республіки, що підсилила виконавчу гілку влади. Де Голль виступав за французьке самостійництво та підтвердження статусу великої держави (створення атомної зброї, освоєння космосу, вихід з військових структур НАТО, власна система кольорового мовлення SECAM, тощо), що в царині культури виражалось в протистоянні масовій культурі, зокрема її американському варіанту. ТБ було інструментом державної політики [3, с. 3]. Стан політичних справ спричинив те, що в 50-60-ті роки XX століття телебачення та радіо розвивалися як державні організації. Вони є складовою структури РТФ (ОРТФ), що перебувала під директивним контролем уряду. Це побічно пояснювалось складною ситуацією з колоніями, веденням війни тощо. На телебаченні була цензура: ряд телепередач були закриті, а новини здебільше були рупором провладної точки зору. ОРТФ користувався монополією на передачу ТБ та радіосигналів, створення аудіовізуальної продукції та складання програм передач [2], [4]. Фінансування йшло від ліцензійного збору з домогосподарств (податку) та державних коштів. Великою популярністю користувалися фільми, кабаре, цирк та новини. Легендарні ведучі новин П. Саббах та Л. Зітрон [4] [18].

В цей період з новою силою відчувалася важливість «екстериторіальних» приватних радіостанцій, що здійснювали мовлення на середніх хвилях з території прикордонних Люксембурга та Монако; а з 1955-1957 рр. й з Німеччини (станція «Європа № 1»). Вони давали альтернативний погляд на складні події розвитку Франції, впроваджували нові форми мовлення. Це були своєрідні «голоси» для Франції, засновані часто власним же медіа капіталом, однак їх як в СРСР не «глушили». Більше того, французький уряд прагнув отримати в них вплив через купівлю пакетів акцій! Так було зі станцією «Європа № 1», яка отримала навіть студію в Парижі [17]. Разом з тим, мовлення регіональними мовами не давали розвитку. Відносно незалежні станції були в Марселі в 1954 р. (провансальською мовою – під егідою місцевої газети), також у м. Ніцца в 1963 році, на о. Корсіка в 1970 р. [13].

В 1960 р. в Алжирі знов заворушення серед правих та військових. Була створена ОАС (Збройна секретна організація). А в 1961 р. новий виступ звідти під проводом генерала Салана: заколотники заявляли, що беруть владу в Алжирі, й ставлять собі на меті відсторонити де Голля від влади силою, бо держава неспроможна захистити країну від розпаду. Останній виступив 25 квітня 1961 р. в ЗМІ з наказом придушити пуч. Диверсанти ОАС почи-

нають теракти – зокрема підривають радіостанцію Віллебон-сюр-Іветт, що здійснювала трансляцію першої програми французького радіо в регіоні Парижу. Ці події стали поштовхом до «радіопереклички» центрального радіо з Парижу та периферійних станцій з бурхливого Алжиру та Монако. Переміг «транзистор» – так образно називали факт ідейної першості Ш. де Голя й центральних радіо та ТБ. Алжир отримувє незалежність. Він і інші території створюють для материкової Франції потік мігрантів (не обов'язково французів, але й з місцевого населення). Згодом у Франції з'явилося й поняття «меншина» для означення людей неєвропейського походження (Африка, Азія тощо) [16]. Це загострило проблему мігрантів-неєвропейців. В [14] вирізняють два «типа імігрантів» в західноєвропейських країнах. Перші – це «чужаки»-європейці, які змінили країну, де вони не народжені, та мають вступити в інтеграційний процес, прийняти нову культуру та інші цінності. Другі – це люди з бувших колоній, які були вже соціалізовані та «вкорінені» у власному суспільстві [14, р. 261]. Людина з меншини почуває себе неоднозначно, «вона буцім то як усі, але вочевидь такою не являється» [15, р. 262]. Людина з лав меншин «продовжує нести знаки відрізнення», «не інтегруючись до більшості населення [...]»: за ознаками імені, релігії, кольору шкіри, іншої історії та етнічної приналежності ...» [14, р.260-261] На телеекрані в той час почав складатися образ меншин, заснований на стигматизації та принизливому карикатурному їх зображенні [16].

Стілі керівництва де Голя був авторитарним, він мало приділяв уваги діалогу з суспільством, вважаючи, що за нього скажуть його справи. Нові пресові технології робили становище генерала-президента все більш проблематичним. Голістська модернізація підняла життєвий рівень французів. Вона дала поштовх технічній модернізації приймального та передаючого обладнання ТБ та радіо. В країні багато студентської молоді, яка стає локомотивом політичних виступів, починаючи з 1967 р. і далі в травні 1968 р. Це були соціалістичні та антивоєнні виступи, що переросли в вимоги реформування культури та моралі, перегляду учбових програм. На державному телебаченні та радіо посилили цензуру, забороняючи на додачу прями ефіри з мітингів. Тут особливу роль в інформуванні суспільства знов відіграли «екстериторіальні» станції, журналісти яких йшли у саму гущу подій. Французькі родини в той час буквально чергують біля радіоприймачів, що налаштовані на «Європа № 1» (ФРН) та «RTL» (Люксембург). Мітинги примусили уряд піти на поступки робітникам і молоді. Через певний час де Голль йде у відставку, його наступник Ж. Помпиду вміло використовував електронні ЗМІ в політиці, але реформувати їх не наважувався.

Хоча центральне радіо перемогло в змаганні з радіостанціями заколотників в 1950-60-х рр., практика показала, що до початку 1980-х років уряд Франції займав непослідовну позицію по відношенню як до комерційного так і локального радіо. З одного боку в державі дозволено мовлення тільки державного радіо, але майже всю країну покриває сигнал потужних середньохвильових станцій з Монако, Люксембургу, ФРН. На державних станціях – цензура, на приватних – ні. Екстериторіальні станції мають на території Франції корпункти, а журналісти мають статус іноземних співробітників і дають в ефір незаангажовану інформацію. Вільною була й друкована преса. Такий стан речей уже починаючи з початку 1970-х років призводить до реформ в електронних ЗМІ. Хоча не можна сказати,

що радіо, а особливо телебачення перебували в стані якоїсь стагнації. Мовлення було консервативним за формою, але мало високий естетичний рівень та жанрове різноманіття, піклувалося про національну культуру та французьку мову. На телебаченні переважали цінності державної служби: телебачення це не вільні журналісти, а «голос Франції». Така точка зору поділялась й багатьма громадянами. При президенті Жискара д'Естені, за часи роботи уряду Шабан-Дельмаса, на місці ОРТФ створено декілька установ: це французьке радіо, три телеканала (TF-1, Антенн-2 (А-2), Fr-3), експлуатанта передаючого обладнання (Тйїdiffusion de France, TDF), Французьке товариство створення аудіовізуальної продукції (SFP), INA (Національний аудіовізуальний інститут, учбово-дослідна організація з медіа). Кожну компанію очолила адміністративна рада з шести членів, які представляли різні гілки влади [2]. «Уряд пішов на деяку лібералізацію державного контролю над ЗМІ, наприклад надав автономно Національному управлінню радіо та ТВ. Директора телевізійних програм стали призначати безпосередньо адміністративною радою, що розширило доступ до ТВ опозиційним журналістам» [1, с. 119-121]. Ведучі, що в 1970-ті роки вільно висловлювались: Р.Жікель та І. Моруазі [17].

Разом з тим мовлення залишається централістським. Ще у 1974 р. лунали заклики створити студію, що мовила б провансальською та бретонською мовами, але дозволу не дають [13]. Відомо, що бретонські націоналісти протестуючи псували обладнання ТВ та радіо. На місцях створювали нелегальні станції. В 1970–1972 рр. в Ліллі працює нелегальна радіостанція «Campus». В 1977 р. виникає «Рух за вільний ефір» та Національна федерація незалежних радіостанцій (fnrl) [17]. 17 березня 1979 р. відбулася перша трансляція «Радіо Лотарингії – сталеве серце», мовлення якого йшло без дозволу. Цей досвід поширився і на інші місцевості – і вже 27 грудня 1979 р. Парламент санкціонує створення місцевих суспільних радіостанцій під егідою Радіо Франції [17]. Регіональне телебачення розвивалося в т.зв. «регіональних вікнах» – виділених відрізках в програмі на каналі France 3 (з 1975 р.). Поступовий зріст кількості годин мовлення спостерігається на початку 1980-х рр. Особливо це стосується програм регіональними мовами. Регіональні мови та діалекти довго не допускалися на екран з політичних міркувань. Корсиканська мова була визнана шкільною мовою тільки у 1973 р. Передачі бретонською, баскською, каталонською мали проблеми з появою на екрані. [13] Отже, інші периферії в державі становили мовно-регіональні розбіжності, які усіяло придушувалися, сюди можна й зарахувати проблеми заморських департаментів, де треба було налагодити локальне і забезпечити центральне мовлення.

В 1980-х роках були поступово дозволені приватні теле- та радіостанції (найпотужніший канал TF1 приватизують [2]), а екстериторіальні станції «перебираються» на територію Франції. Зводяться нанівець і цензурні «рогатки», звужується перелік заборонених тем в ефірі. Легендарні ведучі новин та публіцистичних програм: П. д'Арвур, К.Шазаль, К.Окран. Державний, а згодом суспільний телехолдінг France Televisions конкурує з приватними каналами. Флагман – France 2. Але нас у контексті нашого дослідження цікавлять канали France 3 та France Ф (Утр-Мер). France Ф – телемережа в заморських департаментах, нині доступна в материковій Франції (раніше RFO – Rйseau France Outremer). Третій канал France 3 здійснює мовлення в регіонах материкової Франції. І хоча за висловом

Г.Местра [15], поняття «region» в французьких медіа заслабке й не дуже пов'язане с класичною географією, варто рахуватися з реальністю таких поділів. У веденні France 3 близько 22 регіональних теле- та 290 радіостанцій, що працюють на базі 11 телецентрів. Макрорегиони каналу: Ельзас (випуск новин ельзаською мовою), Аквітанія, Бургундія Франш-Конте, о. Корсіка (передачі корсиканською мовою), Лімузен та Пуату-Шаранта, Лотарингія Шампань-Арденн, Середньоземноморський регіон (Марсель, Тулон, Ніца), Норд Па-де-Кале, Пікардія, Нормандія, Західний (бретонські програми), Париж-центр та Іль-де-Франс, Рона-Альпи, Овернь, південний регіон (провансальська і каталонська мови). Останнім часом регіональні станції переходять до об'єднаного випуску (синдикації) багатьох програм, особливо новин з акцентом саме на регіональному мовленні [11]. На ТВ з'явилися серіали та програми про життя меншин, на каналах є ведучі – вихідці з неєвропейських регіонів.

Інший напрямок «периферійного» мовлення – це робота «для закордону»: програми міжнародного французького радіо – RFI (раніше ORTF Radio Paris) та телебачення (TV5, France 24). Разом з Бельгією, Швейцарією та Канадою створюють франкофонний канал TV5; а з ФРН – культурологічний ARTE.

Якщо з означенням центрального радіо більш менш зрозуміло, то «периферія» є варіативною категорією. У міжвоєнний періоду та за часи II світової війни – це прикордонні держави, які здійснювали мовлення на територію Франції та локальні станції в колоніях. Після війни – додаємо мовлення з колоній на материкову Францію в різних контекстах. Після територіальної стабілізації на перший план виходить утвердження регіональної специфіки серед етнічно-мовних груп. Проведені в 1970–80-х рр. реформи, прискорили процеси урахування регіональних особливостей та зняли штучні обмеження мовлення серед «екстериторіальних» станцій, які повернулися на батьківщину. Авторитет місцевого мовлення зріс. Коли в 1991 р. на о. Реюньон (заморський департамент) закрили локальну радіостанцію – місцеві жителі підняли бунт [6, с. 200]. Подальший приток мігрантів обумовив розвиток тематичних каналів для них в 1990-ті роки (Zik – африканська музика, BRTV – берберський, тощо), здійснюється й мовлення іноземних компаній в кабельних мережах та з супутників. Послаблюються і квоти. Нині, з розвитком євроінтеграції, преференції робляться не тільки для французьких авторів (режисерів, виконавців, фільмів та ін.), але й для усіх європейських. Сьогодні французьке ТВ – це поєднання приватного та суспільного телебачення (під контролем й за підтримки держави), як і раніше це інструмент національної політики. Зауважимо, що «Французький уряд вимагає від телеканалів захисту національної культури» [3, с. 4–5], але критерії підтримки тих чи інших проектів не завжди чітко окреслені [3]. Але редакції вільні, загрози плюралізму з боку держави немає.

Висновки та пропозиції. Розгляд проблеми показав, що категорія периферії в організації мовлення Французької республіки є змінною, яка залежна від історичних реалій та невпинно трансформується. Приклади співвідношення «центру» та «периферії» у мовленні вказали на ретроспективні складові регіональної політики Франції. На наш погляд, у вивченні теле- та радіомовлення країн повинен здійснюватися підхід з урахуванням соціально-політичного стану держави. Хибний відрив розгляду історії телерадіомовлення від загальної історії

країн, зокрема Франції, деінде веде до спрощених висновків, нерозуміння суспільних процесів. Вивчаючи французьке мовлення слід відійти від традиційної концентрації на проблемах центрального мовлення, а приділяти більшу увагу регіональним та спільнотним тенденціям.

Список літератури:

1. Арзаканян М.Ц. Политическая история Франции XX века: учеб. пособие / М.Ц. Арзаканян. – М.: Высш. шк., 2003. – 157 с.
2. Вернигора С.М. Становлення та розвиток телебачення Франції: історичний аспект / С.М. Вернигора // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2011. – Том 43 (Квітень – червень). – С. 52–58.
3. Гачечелидзе И.И. Телевидение Франции в контексте национальной и культурной политики: автореф. дисс... канд. филол. наук / И.И. Гачечелидзе. – М., 2006. – 24 с.
4. Голядкин Н.А. Краткий очерк становления и развития отечественного и зарубежного телевидения / Н.А. Голядкин. – М.: ИПК ТВ-РВ, 2001. – 263 с.
5. Кирия И.В. Аудиовизуальные СМИ и Интернет в условиях создания информационного общества во Франции: автореф. дисс... канд. филол. наук / И.В. Кирия. – М., 2002. – 24 с.
6. Литтлвуд Й. История Франции / Йен Литтлвуд; пер. с англ. А. Бряндинской. – М.: АСТ Астрель, 2008 – 224 с.
7. Смирнов В.П. Франция в XX веке: пособие для студентов ВУЗов / В.П. Смирнов. – М.: Дрофа, 2001. – 352 с.
8. Шарончикова Л.В. Радиовещание и телевидение Франции / Л.В. Шарончикова. – М.: МГУ, 2011. – 224 с.
9. Ширер У. Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента / У. Ширер. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. – 508 с.
10. Эррио Э. Из прошлого: между двумя войнами. 1914–1936 / Э. Эррио; пер. фр. – М.: Издательство иностранной литературы, 1958. – 772 с.
11. Besson Eric Plan de développement de l'économie numérique / Éric Besson. – Paris: Premier ministre secretariat, 2008. – 81 p.
12. Bourdon J. Les écrans de Méditerranée, histoire d'une télévision régionale 1954–1994 / J. Bourdon, C. Méadel. – Marseille: Jeanne Laffitte et Institut National de l'Audiovisuel, 1994. – 120 p.
13. Bourdon J.C. Publié in Memoria e Ricerca / J. Bourdon, C. Méadel // Un'identità introvabile. La televisione regionale in Francia. – 1997. – № 10. – P. 95-106.
14. Lapeyronnie D. Les deux figures de l'immigré / D. Lapeyronnie // Une société fragmentée? Le multiculturalisme en débat / Wieviorka M. (ed.). – 2ed. – Paris: La Découverte-Syras, 1997. – P. 251–266.
15. Maistre G. Géographie des mass-media / G. Maistre. – Québec: Presses de l'université du Québec, 1976. – 166 p.
16. Malonga Marie-France La Television comme lieu de reconnaissance: Le cas des Minorites noires en France [ressource électronique] / Marie-France Malonga // L'épreuve de la diversité culturelle. – 2008. – № 51. – Mode of Access: http://www.midipyrenees.fr/upload/pic_midi/docs/H51-27-Malonga-G.doc
17. Olivési Stéphane. Histoire générale de la radio et de la télévision en France / Stéphane Olivési // Christian Brochand, Quaderni. – 1994. – № 1. – Vol. 24. – Pp. 162–163.

Степура И.В.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

«ЦЕНТР» И «ПЕРИФЕРИЯ» В ТЕЛЕРАДИОВЕЩАНИИ ФРАНЦИИ: ИСТОРИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

Исследуется в историческом и политическом аспектах деятельность центрального радио и телевидения, иностранных станций, регионального вещания и их взаимодействие в разные периоды. Подчеркивается важность экстерриториальных радиостанций. Освещается работа станций на региональных языках и в заморских департаментах. Понятие «центра» и «периферии» в вещании исторически обусловлено. Последнее направление набирает силу.

Ключевые слова: Телевидение и радио Франции, региональное вещание, экстерриториальная радиостанция, заморские департаменты, мигранты.

Stepura I.V.

H.S. Kostyuk Institute of Psychology
at the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

«CENTRE» AND «PERIPHERY» IN FRENCH TV AND RADIO BROADCASTING: HISTORICAL AND SOCIAL AND POLITICAL IMPORTANCE

Summary

National Radio and TV's work is studied in the aspect of its historical and political dimensions and its interaction with regional broadcasting and foreign TV/Radio station's activities in the different time periods. Significance of extraterritorial radio stations is particularly emphasized. Also, work of stations which broadcast in regional languages, as well as overseas territories' broadcasters, is being covered in the paper. The arising of «centre» and «periphery» notions as concerns broadcasting was historically conditioned, and the latter construct is gaining strength now.

Keywords: TV and Radio in France, regional broadcasting, extraterritorial radio station, overseas territory, migrants.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В СУЧАСНОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

Стуліка О.Б.

Маріупольський державний університет

В статті визначено ступень впливу іноземних слів на сучасні українську та російську мови, розглянуто поняття «рунгліш» та причини його виникнення, з'ясовано позитивні та негативні сторони вживання рунглішу, доведена необхідність розуміння поняття «рунгліш» для подальшого його використання.

Ключові слова: запозичення, рунгліш, англіцизм, американізм, словотворчість.

Лексичний склад української мови, як і будь-якої іншої, безперервно розвивається, що зумовлено таким же безперервним розвитком людського суспільства. Поява у мові нових або розширення значень існуючих слів викликається потребою людини називати нові предмети, явища, поняття. І навпаки, зникнення старих предметів, явищ, понять зумовлює випадіння з ужитку слів, що їх позначали. Поява нових і втрата старих слів – два процеси, що діють у мові постійно. Причому перший з них випереджує другий: у мові нових слів завжди з'являється більше, ніж зникає старих. Обидва процеси характеризуються поступовістю, довготривалістю. Нові слова або окремі нові значення давніх слів набувають поширення, стають активно використовуваними в житті і діяльності людей звичайно не відразу, а протягом певного часу.

Проблема мовних контактів є однією з центральних в сучасній лінгвістиці. Мови і діалекти розвиваються в безперервній і тісній взаємодії. Постійна динамічна зміна, а не стабільність характеризує природний стан мови. Яскравим прикладом мовних контактів можна вважати появу і функціонування в одній мові слів іншої мови.

Останнім часом в українському та російському суспільствах прогресує тенденція до активного вживання слів англійського походження в повсякденній мові. Значного впливу у вітчизняній культурі набуває так званий «рунгліш» – це перекручування англійських слів на російську мову [1]. Після розпаду СРСР англіцизми почали швидко проникати в російську мову. Однією з причин була нестача власних слів для позначення технічних нововведень ринкового капіталізму. Іншою ж, міграція людей закордон та введення іноземного телебачення. Також, вагому роль у формуванні лексичного фону населення відіграють ЗМІ.

Рунгліш (англ. Runglish) – це неологізм, яким американські лінгвісти позначають мову, на якій російськомовні люди розмовляють з англійськими; англійська мова на російський манер. З лінгвістичної точки зору рунгліш являє собою змішану мову або псевдодіалект англійської мови. Також мається на увазі значне використання англійських слів в повсякденній мові, зокрема, це характерно для молоді.

Однією з проблем сучасної лінгвістики є взаємодія та взаємовплив мовних явищ декількох мов. Вивчення та впровадження такого явища як «рунгліш» все частіше використовується у мові російського та українського населення. Тож, актуальність роботи не підлягає сумніву.

Проблемою запозичення в українській та російській мовах в свій час займалися такі дослідники, як В. Виноградов, І. Голуб, Н. Авілова, С. Булич, С. Біржакова та інші. Натомість таке явище як «рунгліш» вченими ще вивчено не досить детально.

Об'єктом дослідження виступає процес запозичення в англійській, російській та українській мовах.

Предмет дослідження – процес вживання запозичень англійських слів в російській та українській мовах, їх написання та вимова.

Мета нашої роботи полягає у визначенні ступеня впливу іноземних слів на українську та російську мови; з'ясуванні позитивних та негативних сторін; необхідності розуміння поняття рунгліш для подальшого його використання.

Реалізація мети передбачає **розв'язання наступних завдань**: надати визначення терміну «рунгліш» та відстежити історію виникнення цього поняття; обґрунтувати або спростувати ступінь використання рунглійських виразів; з'ясувати особливості мови рунглішу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англіцизм – це запозичення з англійської мови, що застосовується для назви предметів або термінів, які не мають еквівалентів у російській мові. Часто англіцизми використовуються для точної передачі інформації в текстах, призначених для вузьких фахівців. Видання «Telegraph» називає процес проникнення англіцизмів в російську мову словом «рунгліш» (Runglish), на зразок Denglish (суміш німецької та англійської) і Spanglish (суміш іспанської і англійської) [2].

Зазвичай виділяють такі причини появи англіцизмів:

- поява нової термінології. У зв'язку з швидким розвитком і поширенням інформаційних технологій у повсякденному житті з'явилося багато нових предметів, які вимагають відповідної назви: e-mail, інтернет, ноутбук, диск, байт, сайт. В такому випадку нам простіше використовувати вже наявні слова іншої мови, ніж винаходити нові;

- данина моді. Знання англійської мови вважається певною мірою престижно. Часто люди, використовуючи англіцизми, хочуть виглядати модно, престижно, завоювати повагу співрозмовника. Наприклад, слово «шопінг» звучить привабливіше слова «похід по магазинах»;

- експресивність новизни: багато фірм і компаній в якості назви використовують англіцизми, щоб привернути увагу новизною звучання: Beeline, Skyline, Wear black [4].

Runglish не є повноправною мовою (як російська, японська, англійська) і не класифікується, як гібридний мова [2]. Наразі ж немає однозначної згоди з приводу значення терміна «рунгліш». З однієї точки зору, рунгліш – це суміш російської та англійської, перекручування англійських слів на російський манер з додаванням суфіксів і закінчень. З іншого боку – це англійська під тиском і впливом рідної мови. «Багато іноземних слів проникло через інтернет, – відзначає глава російського підрозділу Google В. Долгов. – Але тепер «рунгліш» перетікає і в пресу, і в рекламу. Мова розвивається саме в цьому напрямку, і зупинити цей процес неможливо» [3].

До 1985 року пізнання англійської мови були вельми обмеженими. Однак на початку 90 років інтерес до вивчення англійської мови став різко зростати. Це було обумовлено багатьма соціально-політичними чинниками: ліквідацією «залізної завіси» і можливістю від'їжджати закордон, появою і швидким зростанням спільних підприємств, швидкої комп'ютеризацією країни і розвитком Інтернету, розширенням зарубіжних контактів. Все це призвело до появи нових сфер використання англійської мови в країні. У повсякденній мові стали з'являтися такі фрази як «кульний пост», «натуральний копипаст» і багато інших. Якщо раніше подібні явища відносили до розряду англїцизмів, то зараз все частіше використовується термін «рунглїш».

Термін «Runglish» з'явився в 2000 році. Сергій Крикальов, ветеран російської космонавтики, який брав спільну участь у російсько-американському проєкті, так назвав цю мову, на якій космонавти спілкуються на борту Міжнародної космічної станції. З цього моменту термін став дуже популярним. Рунглїською мовою лінгвісти почали називати метод спілкування російськомовних емігрантів. Незабаром термін розширили і тепер так називають весь процес змішування української/російської та англійської мов [2]. Письменник Леонід Сторч називає мову, на якому російськомовні іммігранти в США і Канаді спілкуються між собою – «русінглїш».

Основою русінглїша – є російська мова, і в цьому плані він являє собою діалект або псеводіалект російської мови, а не англійської. Цим же терміном скористався Артур Кларк у своїй новелі «2010: Одісея 2». У цьому романі росіяни і англомовні члени екіпажу космічного корабля настільки зблизилися під час експедиції, що почали доволеньо змішувати російські та англійські слова в бесіді. Використання рунглїшу в той час було викликано необхідністю комунікації між американцями і росіянами.

Рунглїш не є самостійною мовою (як російська, японська, англійська тощо) і не класифікується, як гібридна мова, але при цьому рунглїш є складнішим і багатограннішим, ніж звичайні британські діалекти начебто Йоркширського. Проте питання про однозначний статус рунглїської мови – це справа найближчого майбутнього розглянути його у порівнянні з поняттям «англїцизм».

Джерелами появи англїцизмів у мові можуть слугувати:

- реклама. Вітчизняні рекламисти часто копіюють англомовну рекламу, заповнюючи російськомовні рекламні тексти англїцизмами: трїммер, пейджер, спойлер, локер, снукер, пул.
- інтернет. Зростання числа користувачів інтернету призвело до поширення комп'ютерної лексики. Наприклад: homepage, e-mail, контент, блогер, забанити, юзер, чатитися, біт, курсор, флешка.
- кінематограф. Популярність голлівудських фільмів призвела до появи нових слів у нашій лексиці: хоррор, блокбастер, вестерн, прайм-тайм, кіборг, термінатор.
- музика. Сприйняття США як центру музичної моди спричинило появу таких слів як: сингл, ремейк, трек, саунд-трек, постер і т.д.
- спортивна лексика: боулінг, дайвінг, скейтборд, сноуборд, байкер, шейпінг, фітнес.

Проте варто розглянути й іншу сторону рунглїшу. Він з'явився під час заповнення сфер життя суспільства новими професіями, технологіями, культурними інноваціями. Тому якщо порівняти певні терміни, що позначають одне і те ж поняття в російській і англійській мовах, то можна виявити, що сенс їх розминається, а часто просто зникає [1].

Зупинимося докладніше на розгляді причин виникнення рунглїш у вітчизняному просторі.

Нині виділяють ряд англомовних запозичень, які використовуються у різних сферах нашого життя:

- 1) для позначення нових видів діяльності, наприклад: хакер, іміджмейкер, блогер, фрілансер;
- 2) для позначення нових понять людського знання: блог, браузер, контент, трафік в галузі комп'ютерних технологій; піар, офшор, інсайдер, промоушн – у сфері економіки та організації виробництва;
- 3) для нових предметів матеріальної культури: лептоп, мейкап, постер;
- 4) для нових музичних напрямків: хаус, транс, фолк, реп;
- 5) для старих понять з метою надання їм престижності: джоб-оффер (офіційне запрошення на роботу), ресепшн (адміністрація, реєстрація), клієнер (прибиральниця);
- 6) запозичення змішаного типу, що належать до молодіжної культури: флаєр – вхідний квиток на дискотеку зі знижкою; фейс-контроль – чергові на вході дискотеки, метою яких є не допустити туди п'яних; дрес-код – звід правил хорошого тону в повсякденному або святковому одязі [5].

У ході вивчення способів утворення рунглїшу виявлено, що найчастіше зустрічаються гібриди, тобто слова, утворені приєднанням до іноземного кореня російського/українського суфікса, приставки і закінчення, наприклад: юзати (to use – використовувати), пофіксити (to fix – виправити), пошерїть (to share – ділитися), прочекапіть (to check up – перевірити), зафрендити (to friend – додати в друзі). В таких випадках відбувається витіснення російських коренів із слова і заміна їх англійськими. Нерідко при створенні нових лексичних одиниць використовується прийом кальки. Калька – це слово або вислів, скопійовані засобами української мови з іншої мови, тобто значуща частина оригіналу буквально перекладена і займає в перекладі таке ж місце, як і в оригіналі. Розрізняють кальки лексичні, семантичні, фразеологічні. Калькування є одним із шляхів збагачення словникового складу мови. Однак у багатьох випадках воно стає причиною порушень мовної норми на лексичному рівні.

Слова іншомовного походження, вживаються із збереженням їх фонетичного і графічного вигляду. Це такі слова як обліковий запис (account – рахунок), брифінг (briefing – інформаційна нарада), спічрайтер (speechwriter – упорядник текстів промов). Запозичення англомовних аббревіатур. Немилословний, але популярний в офісному листуванні «фуй», що означає «інформацію не для чужих вух», відноситься до англомовної аббревіатури FYI (for your information). ASAP (as soon as possible, «якмога швидше», «при першій можливості») трансформується в російський «АСАП».

Звичайно, у рунглїшу є свої плюси. Він приніс в російську мову нові поняття у сферу ІТ-технологій, економіки, політики та культури. Він дозволяє більш чітко і емко відображати абстрактні поняття. Вважається, що люди, що вживають у своїй мові слова іноземного походження, виглядають більш ерудованими, просунутими. Проте іноді створюється відчуття, що використання англійської мови у вітчизняному просторі перетворюється на елемент іміджу.

У гонитві за всім іноземним, в прагненні копіювати західні зразки люди все більше втрачають свою самобутність, у тому числі і в мові. У молодіжному середовищі спостерігається зниження грамотності, мовної та загальної культури. У гонитві за часом люди перестають стежити за правильністю

написання повідомлень, наприклад, в чатах, та й за власною, живою мовою [1].

Британці давно звикли до напливу американізмів в англійську мову. Однак останнім часом ця мовна експансія призводить до того, що й самі англійці дедалі частіше послуговуються в мовленні американізмами, нехтуючи рівноцінними відповідниками з британської англійської. На думку відомого британського журналіста Метью Енгеля, деякі американізми становлять загрозу самобутності англійської мови [6]. Проводячи невеликий екскурс в історію британо-американських відносин, публіцист зазначає, що досягнення американців у технологічній, економічній та культурній галузях сприяли появі багатьох американізмів. Однак, він вважає, що ці досягнення не повинні ставати приводом для безглузлого і навіть «потворного» переважного вживання американізмів замість їх рівноцінних англійських відповідників у британських ЗМІ та їх проникнення в повсякденну мову англійців. За словами Енгеля, вони все частіше використовують rookie (амер.) замість newcomer (англ. новачок), elevator (амер.) замість lift (англ. ліфт), wrench (амер.) замість spanner (англ. гайковий ключ) і т.д. [6].

У той же час журналіст уболіває за живу, таку що крокує в ногу з часом, англійську мову. Ймовірно, тому вживання англійцями слів apartment (амер.) замість flat (англ. квартира) і freight train (амер.) замість goods train (англ. товарний поїзд) не здається йому таким уже недоречним. Автор статті визнає наявність сили і влучності деяких

висловів американського походження. Однак йому не до вподоби недбалість англійців у ставленні до рідної мови, яка часто призводить до зникнення характерних англійських фразеологізмів. «Ми дозволяємо британському варіанту англійської мови засихати», – пише Енгель. Відмінність Британії від Сполучених Штатів має зберігатися, як повинен зберігатися британський варіант англійської мови, підсумовує автор.

Нижче наведено деякі приклади американізмів, які наразі активно функціонують в англійській мові: to wait on – чекати (брит. англ. To wait for); shopping cart – візок для покупок (брит. англ. – Shopping trolley); a half hour – півгодини (брит. англ. – Half an hour); my bad – моя помилка, моя вина (брит.англ. – My fault); biweekly – раз на два тижні; двічі на тиждень; hike – стрибок або підйом (наприклад, price hikes – багаторазове і раптове зростання цін); значення в брит. англ. – прогулянка, подорож; to get smth. for free – отримати щось безкоштовно (брит.англ. – to get smth. free) [1].

Тож, в якості **висновку** зауважимо, що питання про використання слів іншомовного походження в українській та російській мовах є складним і вирішується неоднозначно. Вживання необхідних запозичених слів не вважається негативним явищем, але надмірне їх застосування однозначно оцінюється негативно, безоглядний мовний пуризм, який веде до збіднення лексичного складу, обмеження виражальних засобів мови, не завжди є бажаним.

Список літератури:

1. Ковалев А. Рунглиш [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.snob.ru/profile/8949>
2. The Daily Telegraph: российская молодежь перешла на «рунглиш» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/cinema/12sep2007/runglish.html>
3. Появление рунглиша [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1562947/English-invades-Russian-language.html>
4. Смирницький А. І. Лексикологія англійської мови / А. І. Смирницький. – М.: 2000, – С. 175.
5. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) / Л. Масенко // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7-10.
6. Американізми: настільки реальна загроза англійській? [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/learning_english/2013/01/130130_le_americaa_english.shtml

Стулика Е.Б.

Мариупольский государственный университет

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В статье определена степень влияния иностранных слов на современные украинский и русский языки, рассмотрено понятие «рунглиш» и причины его возникновения, выявлены позитивные и негативные стороны употребления «рунглиша», обоснована необходимость понимания понятия «рунглиш» для дальнейшего его использования.

Ключевые слова: заимствования, рунглиш, англицизм, американизм, словообразование.

Stulika E.B.

Mariupol State University

THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF FOREIGN BORROWINGS IN MODERN LANGUAGE

Summary

The article defines the degree of influence of foreign words on the contemporary Ukrainian and Russian languages, observes the definition of «Runglish» and the reasons of its appearance, distinguishes positive and negative sides of using «Runglish», proves the necessity of understanding the concept of «Runglish» for further usage.

Keywords: borrowing, Runglish, Anglicism, Americanism, word-building.

СМЕРТЬ І БУНТ У РОМАНІ-ЕСЕ «ЩОДЕННИЙ ЖЕЗЛ»

Тендітна Н.М.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглядається розуміння смерті та її екзистенційне переживання у романі Є. Пашковського «Щоденний жезл». Автор нагадує собою к'єркегорівського суб'єкта, який глибинно осягнув більшу, ніж смерть, небезпеку. Відчай такого суб'єкта філософ назвав «безсилим самопоглинанням». Є. Пашковський у своєму відчаї «смертельно хворий», але смерть не є останньою у його хворобі. Вона продовжує залишатися останньою, адже це пізнання вічності в собі, у своїй душі.

Ключові слова: бунт, смерть, екзистенція, час, християнська метафізика.

Постановка проблеми. За А. Камю, письменник, витлумачуючи дійсність, утверджує правоту свого заперечення. У романі Є. Пашковського «Щоденний жезл» маємо абсолютне заперечення смертоносною реальності, що наближає його художню мову до неоекспресіонізму в лоні постмодерністської картини світу.

Творчість експресіоністів – це відгук на найгостріші протиріччя епохи. А розвиток технічного прогресу розглядається ними як небезпека, що призводить до жахливих наслідків. Кінець ХХ століття ознаменований вибухом у Чорнобилі. Ця катастрофічна подія не могла не вплинути на світоглядні позиції більшості письменників. «Я намагався повернути увагу до постчорнобилізму на серйозному рівні», – так коментує творчий задум «Щоденного жезла» Є. Пашковський. «Читання цієї прози справді нагадує сповільнений вибух...» [4, с. 10].

На думку С. Квіта, романи Є. Пашковського належать до правдиво християнської прози, але не повчально-просвітницького, а наступально-війовничого змісту, де важить «непримиренність позиції, жорсткість оцінок, експресивна перейнятість текстом», де гнівний гротеск от-от перейде у прокляття [6, с. 146]. Вивершує цю експресивну стилістику «Щоденний жезл» як «суцільний душевний надирив». «Щоденний жезл» – це також текст, у якому письменник емоційно «деформував саму суто художню специфіку через тотальну прямолінійність та публіцистичність [5, с. 156]». Така деформація спричинила перехід роману в есе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критики сприйняли цей твір неоднозначно. Найбільше суперечок виникло щодо визначення жанру та художньої стилістики роману. Так, щодо стилю І. Долженкова зазначає: «Ні тобі фабули...ані системи образів із поділом їх на позитивних і негативних персонажів, ні тобі зачину, інтриги, кінцівки» [3, с. 16]. Особистість тут постає як потік життя, яке вбирає у свою пам'ять різноманітні історії, епізоди, події, картини тощо. Очевидно, що ускладнений стиль виразив внутрішню зневагу автора до примітивізму сьогоденної маскультури, оскільки закрив текст для непосвяченого [6, с. 146].

Щодо жанру, то сам письменник означає свої писання як «романи – енцикліки», себто послання, а жанр послань характерний для літератур «пограничних станів, у суспільствах, що переживають певні катаклізми, надто у так звані перехідні часи...» [3, с. 16]. Тому, зважаючи на це, у творі асоціативно активізується величезна кількість тем, у яких розкриваються мотиви смерті.

Перша смертоносна категорія в романі – це час. Цю думку поділяють С. Квіт [6, с. 144] та В. Жежера [4, с. 10]. Є. Пашковський пояснює свій дух часу як «час нероздільності життя й погибелі» [13, с. 245], час «летаргічної дрімоти» [13, с. 23]. Бунт проти смертельного часу становить основу метафізичного бунту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На думку Є. Пашковського, сучасна Україна живе в «зупиненому» часі. Це – квітень сорок п'яти шостого року. З того відліку, всі люди, які мешкають на території смерті, асоціюються у нього з приреченими «поволі вигибати». С. Матвієнко називає таке апокаліптичне відчуття «відлунням Господнього прокляття». Містицизм Чорнобиля прямо пов'язаний із втратою мужності і її спадкоємності: «підлітки мляво нагадують дистрофіків, доходять» [8, с. 21]. Сам народ опиняється на фатальній межі, позначається «ні живим, ні мертвим» [13, с. 329].

Є. Пашковський пізнає себе тим, хто «усвідомлює кінець світу...» [4, с. 10]. Бо ХХ століття – епоха «страхітливого», адже глобальні катаклізми спровокували рух до всесвітньої загибелі. Письменника цікавить запитання, як виживатиме українська людина в умовах, коли її існуванню постійно загрожуватиме небезпека.

Мета. Психологія творчості Є. Пашковського вказує на його головний страх, що пояснює метафізику бунту. Це – страх перед часом, страх бути непочутим у своєму часі. З цим страхом поєднана у нього проблема смерті. Тому мета нашого дослідження – розглянути розуміння смерті у романі «Щоденний жезл» та її авторське екзистенційне переживання.

Виклад основного матеріалу. У «Щоденному жезлі» Є. Пашковський зосереджується на трагічних подіях в українській історії та сучасному суспільстві. Естетизація смерті досягається за допомогою таких художніх засобів, як алегорія та гіпербола. Як відомо, ці художні засоби найбільш притаманні психологічному типу Експресіоніста. Трагізм української історії та сучасного державницького пошуку знову дає змогу автору об'єктивувати свій внутрішній бурхливий світ.

У час, коли «апатію визнано головною вірою», «література повстала перед завданнями – не збожеволіти і по можливості залишитися гідною» [6, с. 146]. Чи не тому одним із провідних мотивів у романі стає гідне призначення літератури в постісторичному епосі, коли здійснюються пошуки нового шляху після тотальності смерті: «...бути письменником в епоху мерців – не стільки вміння піймати відстань, як диво цікавості: що ж бо там проступає?».

Більшість критиків витлумачують «Щоденний жезл» як роман про Чорнобиль: так, Т. Гундорова вважає, що тут Є. Пашковський-письменник досить гостро переживає післячорнобильський час – атомний час, час напередодні «ядерної зими» [2, с. 153]; С. Квіт бачить у романі прообраз Страшного суду після епохи атеїзму, коли перед знову постає вибір: з Христом чи проти Христа? [6, с. 144].

Є. Пашковський дивиться іронічно на історію комуністичної епохи з образом атеїстичного суспільства як мертвотного простору: релігійну любовну триєдність Отця, Сина і Святого Духа, згідно з

авторською рефлексією, замінює антигуманістична триєдність, тобто, «...видебілення голодом, радіація і непокараність совдепу...» [13, с. 376–377]. «Щоденний жезл» – це пристрасні метафізичні пошуки творчого суб'єкта, який усвідомлює своє буття після епохи «вбивства» Бога, тому останні слова цього роману сповнені благання: «Явися, Господи».

Чорнобиль у творчості письменника символізує послання-пересторогу майбутнім поколінням – людство перед загрозою апокаліпсису, на думку Є. Пашковського, втікатиме до Чорнобиля – шукати порятунку.

Рефлексії письменника над сучасним буттям виявляють тотальну загрозу знищення людини у світі. Розквіт цивілізації не тільки робить життя комфортабельним, а й страхотливо небезпечним. Природні стихії, які несуть із собою масові загибелі, мізерні поряд з людськими – голодомором, війнами, Чорнобилем. Сучасний соціум постає у романі як небезпечна смертоносна сутність, яка продукує знецінення людського життя. На позначення соціуму як простору «страхотливого» вказують факти смерті, на які не реагує суспільство: «вторік живцем спалили журналіста, ...і хоч би тобі хто пчихнув» [11, с. 518]. Тобто людина несе в собі смерть в першу чергу через свою байдужість до смерті іншого.

З великою кількістю смертей пов'язані в романі розповіді про голод, репресії, розкуркулення... Є. Пашковський – один із перших українських письменників нашого часу, який масштабно розповів про голодомор на Україні. Він звернув увагу на те, що байдужість влади, привчила до байдужості мільйони людей, які пройшли у своєму житті повз цю наглу смерть. «Людина завжди знаходиться в центрі уваги художньої літератури, – відзначає Р. Арцішевський. – Але відмінні риси літератури ХХ ст. – глибинне усвідомлення трагедійності людського буття, яке часто сприймалося як його абсурдність і безсенсовність».

Голодомор, вважає Є. Пашковський, – це українське історичне «страхотливе», яке повинно викликати в душах сучасників страх смерті. Як свідчить він у романі, художні деталі для свого твору він одержав від реального життя, тому може гарантувати їхню правдивість. Завданням письменника було показати, що таке голод як історичне випробування і «як то велось народам, що доживались до нього» [13, с. 452–453]. Також він зіставив подію голодомору з Чорнобильською аварією, вбачаючи закономірність обох соціальних випробувань. Рефлексії над голодомором як українською історичною трагедією займають важливе місце в танатичній гіперболізації Є. Пашковського. Страхотливим є враження від голодомору як таємничої масової загибелі селян: «...коли з полів трупним смородом віє...» [12, с. 88].

Голодомор переживається в конкретизованих історіях очевидців, натомість масова загибель людей перестає вражати. А спланована владою помста непокірним селянам порушила народну культуру смерті, притупила чутливість до смерті. Голодомор осмислюється як загибель християнської цивілізації на селі: «...село на пні полягло, нікому й поховати по-християнськи...» [10, с. 105]. Атеїстичне ставлення до смерті веде до того, що померлих просто викидають як зайве сміття: «...мертвих поскладали, як купу шмаття, в людські нечистоти...» [13, с. 165].

Е. Морен, досліджуючи людину через проблему смерті, виявив, що існує прямий зв'язок між людським ставленням до смерті та самопізнанням. Але в часи обезцінення людського життя, обезцінюється також не лише смерть, а й сама людська особистість. У «Щоденному жезлі» страхотливі картини

голодомору дають уявлення про тотальне обезцінення людського буття.

Голодомор для Є. Пашковського – це передусім важливе екзистенційне випробування людини і нації. Тому він виділяє образів тих селян, які, будучи напівмертві від голоду, залишалися порядними людьми, в той час, як інші – звірили. Для озвірілих людей чужа смерть приносила «прибуток» або давала надію на виживання: ковбасники, займаючись канібалізмом, ловили людей; цигани обкрадали вимерлі села; а тих, хто підбирав покійників на мотвилах, підтримувала влада.

Небезпечному випробуванню під час голодомору були піддані матері. Тут зображення страхотливого вражаюче, адже прозаїк образно повертає до пам'яті факти божевільного материнства, дітоїдства, витісненого із народної пам'яті минулою владою. Письменник звертає увагу на деформацію психіки у голодної людини, яку переслідують запахи їжі. Випробування голодом несвідомої людини здатне викликати хижацьку агресію на зразок: «...згадував того замерзлого, подовбаного воронням, посіченого дробинами зайця, котрого сирим зжував пару неділь тому, потовк на камінні ребра й ...смоктав холодний кістковий мозок...» [11, с. 91].

Вважається, що авторами пекла «в усіх його найжахливіших деталях є Експресіоністи». Однак накопичення пекельного Танатосу, присутнє в романі Є. Пашковського як художня реальність («...на сніні конає понад вісім тисяч осіб...опухлих перезов'язать товарним поїздом у поле і залишають там...» [13, с. 166]) відсилає до реальної історичної пам'яті. Голодна смерть розкривається у реальних розповідях, спогадах. Скупо передається глибина трагедії, фокусується увага на найбільш вагомим і ключовим подіях минулого часу, типу «...школа закрилась, бо вимерли вчителі...» [9, с. 258].

Критичні моменти найвищого буттєвого напруження людини змальовуються через численні людські долі. Саме в такі миті більшість простих селян смиренно погоджується з неминучістю смерті. Смерть стає звичною у «мертвих околицях, де мовчать і собаки». Історія українського голодомору передається також у народній іронічній оцінці минулих подій, на зразок: «...танцюйте, цюцю, все одно Сталін і Троцький украли хліб сиротський».

В епічних картинах голодомору Є. Пашковський зосереджує увагу на деталях. Так, в оселі українського селянина «порожній стіл», вказує на лихо в сім'ї. Великої трагічності сповнені і ті сцени, де описуються померлі сім'ї за столом. Голодна смерть деформує селянські уявлення про циклічність життя. Так, весна нагадує селянину про пробудження життєдайних сил. Але декілька поспіль голодних років зміщує цю важливу життєву настанову у світі, де «пори року покинули світ» і «час розчухнувся». В. Жежера основний мотив твору «Щоденний жезл» визначає як «...докопійчану втрату вартості людського існування...кожнісіньке життя трагічне, але безперервна трагедія народу завжди розпач у предмети й місця: мерзота й порядність сплітаються в наругу над подобизною людини...» [4, с. 10].

Серед величезної кількості зображених у романі смертей особливо виписані побутові сцени. Передусім, це стосується зіткнення дитячого і дорослого світу: саме дорослі своєю поведінкою навчають дитину ставлення до смерті іншого. Так, в одному з епізодів виринає сцена про те, як «зовсім малих придурків сусід намовив винести й потопити цуценят». Аргументом служить банальне пояснення – «щоб не кусали вас на вулиці потім». Діти намагаються не свідому провини розділити порівну, а тому

по черзі несуть торбу із «ворухкими тілами» до річки. Щоби не засумніватися у важливості вчинку, хлопці навіть не заглядають до торби, а зрештою, наосліп накидавши в торбу каміння, кидають її до води. Коли деякі з цуценят випірнули і намагалися дістатися до берега, старший над хлопцями «...біг за течією і відпихав каблуком у вируючу піну...». Факт насильницької смерті дає привід письменнику поговорити про передачу нечутливого досвіду від дорослих до дітей, а також про те, що людські пороки «...перековзують з більших на менших, з дорослих на підростаючих, з віку на вік...» [13, с. 18].

Інша побутова подія загибелі «п'ятьох замерзаючих божків» привертає увагу безіменністю смерті. Порівнюючи своїх персонажів із «зогнилою купою гички», Є. Пашковський вказує на відсутність духу життя у нікчемної людини. Чи винні у цьому самі чоловіки, які «спивалися потихеньку» під тягарем життєвих проблем, чи їхні жінки, що познайомили собі молодих коханців? Відповіді на ці питання не можуть почути мертві, а «...якщо й почули б, то глибше б забилися в закут, у глибину вмерзання...» [13, с. 366].

У романі автобіографічний образ трансформується в образ мисливця, який, на думку Р. Харчук, «полює не тільки за дичиною, а й за життєвим матеріалом» [14, с. 83]. У сюжеті полювання цікавою є розтягнута у часі подія смерті мисливця, якого поранив підліток-браконьєр. Людина полює на людину – цей мотив прихованої злочинності набуває тут явного звучання. З погляду психоаналізу, кожному злочинцю притаманні дві головні риси – егоїзм і сильна схильність до руйнування. Умовою для прояву необхідного для вбивства садизму є повна відсутність у людського суб'єкта любові. Однак автор не вдається у глибинну психологію злочину. Він детально описує полювання, в якому беруть участь невідомі люди.

Діставши важке поранення, мисливець також намагається підстрелити втікача. Але розуміє, що без сторонньої допомоги йому не вижити. Прозаїк звертає увагу на самотність ситуації чужої смерті, яка підсилюється з наступом ночі. Він майстерно змальовує цинізм егеря, який міг би його порятувати. Емоційно проникливим є образ підлітка-вбивці. Він сам жажнувся свого злочину, тому мав «скосоротіле від переляку обличчя». Чутливо на смерть мисливця реагує лише вірний пес і голодний вовк, який без зайвої обережності підходить до помираючого. Самотня смерть у Є. Пашковського має власну мову, вона єдина і сповідає померлого, виявляючи його «жаль за родиною, або жадібний смуток за господарством, або сором за безчесні вчинки, або радість за неповернені борги, або світлий шал героїства, або чорну туту за розплатою, або прокльон за прокльоном несправедливості випадку, або прощання з вітчизною, або слізне прощення в рідних...» [13, с. 317].

Лейтмотивом танатології Є. Пашковського є християнське тлумачення смерті. За допомогою якого, він досить жорстко тлумачить гріховну природу сучасної людини. Письменник пропонує воїновничо-наступальне християнство в душі апостола Павла, яке прямо пов'язується з проблемою влади і упорядкування світу. Як зазначив С. Квіт: «Біблійні притчі й алюзії впливають на стилістику, компози-

ційність та ідеологію його романів. Автор метафорує свої персонажі, розгортає у метафори твору» [6, с. 142–143].

Залучення біблійного тлумачення до образів життя і смерті постає важливим елементом художньої структури його творів. Вмонтовані біблійні мотиви та сюжети, яскраво підсилені образи стають основою в реалізації авторського задуму – виразити метафізичний бунт супроти смертоносного світу.

Хоча українська історія тлумачиться Є. Пашковським як історія проклятого народу, але вона подана «у світлі символічної біблійної притчевості» [5, с. 152], тому християнська віра, вважає письменник, має базуватися не на первісному страху смерті, а духовній силі, яка б стримувала людину від вбивств і злодіянь. Для християнського світогляду характерна віталізація смерті: адже мова йде про смерть, яка постійно перетворюється на життя. Тобто, смерть дає поштовх новому початку, вічному становленню. Картини буяння зелені на цвинтарі, описані в романах, символізують опір смерті, життєствердний бунтівний оптимізм з семантикою подоланої смерті. Попри непримиренність позицій, жорсткість присудів у творах письменника «переважає християнський мотив доброти» [6, с. 147]. «Україна Пашковського, – вважає О. Яровий – справжня, «шкурою» біографії й талантом відчута. Це Україна немітованого болю» [15, с. 3].

Висновки і пропозиції. Аналіз «Щоденного жезла» виявляє відсутність стрижневої теми, хоча танатична гіперболізація вказує на провідне апокаліптичне переживання. Натомість відсутність розповідної лінійності пов'язане з об'єктивізацією суб'єктивного переживання, в якому письменник «наголошує на важливості всіх проблем, оскільки всі вони, безумовно, пов'язані між собою» [7, с. 56]. Цей зв'язок існує в душі свідка української трагедійності, яким є сам автор. «Жанр роману-есе, – на думку С. Квіта, – дозволяє авторові не ховатися за героїв. Є. Пашковський немовби власноручно підписується під автентичністю всіх висловлювань і переживань. Можемо говорити про певний псевдо-автобіографізм, коли письменник розставляє наголоси у своїй дійсній і духовній біографії. Він так само самотній, як і герої його попередніх романів...» [6, с. 144]. Справді, настрої самотності зачинає монологічне мовлення роману-есе: «Ти був самотній, як сто вовків, що марно зрисачили ніч... з голодним підвизом, виростаючи над сірим снігом мордами, білими від інею, перегукують ліси і збиваються в ще лютішу зграю...» [13, с. 15]. Хоча ставлення до смерті в цій замаскованій сповіді об'єктивізовано історичними українськими трагедіями і драмами, роман-есе передусім приховує суб'єктивне страждання і авторський пошук. На цьому наголошує і Т. Гундорова, коли пише, що «остаточним словом літературного послання завжди є кінець людського життя», про що «знову і знову нагадує Є. Пашковський» [1, с. 161]. Отже, оскільки головним героєм роману Є. Пашковського є метафізичний герой-бунтівник, тобто, той, хто змагається із часом і смертю, то він не визнає повного заперечення життя і відповідно не сповідує безпросвітного песимізму. А якими будуть подальші герої прозаїка покаже час та наші публікації.

Список літератури:

1. Гундорова Т. Атомний дискурс і Чорнобильська бібліотека, або як зустрілися Пашковський з Бодрійяром / Тамара Гундорова // Критика. – 2000. – Ч. 7–8. – С. 13–18.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.

3. Демська Л. «Народження трагедії з духу» часу / Леся Демська // Молода нація. Альманах. – 1998. – № 9. – С. 120–124.
4. Жежера В. Недописана рецензія на недочитаний роман / Віталій Жежера // Голос України. – 2000. – 31 березня. – С. 10.
5. Зборовська Н. Про романи Євгена Пашковського / Ніла Зборовська // Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів, 1999. – С. 144–159.
6. Квіт С. М. Основи герменевтики: [навч. посіб.] / Сергій Миронович Квіт. – К.: КМ Академія, 2003. – 192 с.
7. Кульчинська Л. Ризоматичні площини постмодерністських текстів лабіринтами «Щоденного жезла» Є. Пашковського / Леся Кульчинська // Слово і час. – 2004. – № 11. – С. 53–58.
8. Матвієнко С. Пря с немим опытом / Светлана Матвиенко // Зеркало недели. – 2001. – 18 августа. – № 31. – С. 21.
9. Пашковський Є. Безодня: романи / Євген Пашковський. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 268 с.
10. Пашковський Є. Вовча зоря: роман / Євген Пашковський. – К.: Молодь, 1991. – 216 с.
11. Пашковський Є. Наслідуючи древніх (Лист до Салмана Рушді) / Є. Пашковський // Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / [упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора]. – Львів, 2002. – С. 516–520.
12. Пашковський Є. Осінь для ангела / Є. Пашковський // Десять українських прозаїків. Десять українських поетів: [упор. передм., літ. ред. В. Медвідя]. – К., 1993. – С. 86–105.
13. Пашковський Є. В. Щоденний жезл / Є. В. Пашковський. – К.: Генеза, 1999. – 471 с.
14. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: [навч. посіб.] / Р. Б. Харчук. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
15. Яровий О. Двоє слів про Пашковського / Олександр Яровий // Літературна Україна. – 2001. – 22 лют. – С. 3.

Тендитная Н.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

СМЕРТЬ И БУНТ В РОМАНЕ-ЭССЕ «ЩОДЕННИЙ ЖЕЗЛ»

Аннотация

Статья раскрывает понимание смерти и ее экзистенциальное переживание в романе Е. Пашковского «Щоденний жезл». Автор напоминает собой кьеркегоровский субъект, который глубоко ощутил большую, нежели смерть, опасность. Отчаяние такого субъекта философ назвал «безсильным самопоглощением». Е. Пашковский в своем отчаянии «смертельно болен», но смерть не становится последней в его болезни. Она продолжает оставаться последней, ведь это познание вечности в себе, в своей душе.

Ключевые слова: бунт, смерть, Экзистенция, время, христианская метафизика.

Tenditna N.N.

Donbass Teachers' Training University

DEATH AND REBELLION IN THE NOVEL-ESSAY «DAILY ROD»

Summary

In the article understanding of death and its existential experiences is examined in a novel by E. Pashkovsky «Daily rod». An author reminds by itself a k'erkegorivsky subject, which in depth understood danger more than death. Despair of such subject a philosopher named «powerless absorption». E. Pashkovskiy in his despair «mortally patient», but death is not the last in his illness. It continues to remain the last, in fact this cognition of eternity in itself, in the soul.

Keywords: rebellion, death, existence, time, Christian metaphysics.

THE INTERACTION BETWEEN GRAMMATICAL AND LEXICAL FEATURES OF THE CONSTITUENTS OF MODAL CONSTRUCTIONS WITH THE VERB CAN (ON THE MATERIAL OF SUBLANGUAGES OF SCIENTIFIC-TECHNICAL DISCOURSE)

Tsinovaya M.V.

Odesa National Polytechnic University

The article describes the functioning of the verb *can* in the texts of scientific and technical communication. Using quantitative and distributional methods the frequency of the structural models with different forms of the verb *can* and infinitives which go with it was determined. The lexico-semantic variants of the verb *can* in these models were identified. To describe the lexical meanings of infinitives the entire complex of the infinitives that goes with *can* was divided into lexical layers. This gave the opportunity to test the degree of influence of grammatical forms and lexical meanings of the infinitives as well on the ability of the verb *can* to vary the number of its modal meanings.

Keywords: rank correlation, modal meaning, lexical layer, absolute frequency, modal design, syntactical structure

Recently, the problems of grammar theory with its interest to the behaviour patterns of the language units in real discourse have been pushed aside a little by the elaboration in the field of cognitive linguistics which describes the cognitive structures and processes in the human mind [4; 6...9]. This also applies to such issues as modality, which includes not only the specific modal verbs, but covers the entire spectrum of speech elements, expressing the value of modality [1; 3; 10; 12; 14...16; 19]. A small number of works devoted to the units of text corpora, which can be found in the available literature and which can be referred to as examples is the research provided by S. F. Belyaeva [2], which describes the operation of the modal constructions in the texts of scientific and technical communication, and another one by M. B. Umatova [18], which represents a comparative analysis of modal verbs in the languages of different language systems.

However, according to the authors of the paper, the range of problems in theoretical linguistics is still far from being exhausted and requires further research. These points include the analysis of modal verbs functioning in scientific and technical discourse, in particular the verb *can*.

The content of the modal verb *can* and its internal form are precisely analyzed in Oxford Advanced Learner's Dictionary by A. Hornby [13], which represents the verb *can* as a token, which has the following set of «modal meanings»: ability or opportunity; «permission» in everyday conversational style; probability and possibility of what is happening; in the interrogative sentences it gives the shadow of the meaning directed on revealing of surprise, absence of attention; indicates what someone or something is considered possible for the existence or implementation; indicates what is considered to be typical.

It should be noted that all the examples that are used in Oxford Advanced Learner's Dictionary to describe the usage of the verb *can* belong to one functional style, i.e. conversational, where a wide range of modality shades of the studied lexemes in direct dependence on the type of expression is found – from the physical abilities to do something to polite requests. However, they do not reveal the syntagmatic properties of combined word forms, which function specifically in scientific and technical discourse. It can also be observed in scientific and technical dictionaries, which do not even dwell on the meanings of modal verbs [5; 11].

Lack of nomenclature of definitions required for translators and future teachers of non-language universities, including the lexical-semantic variants

implemented in scientific and technical discourse of modal constructions with the verb *can*, as well as research carried on in this direction and based on real scientific texts proves timeliness and *topicality* of the submitted work. Thus, this article states the following *aim*:

- to determine the probable mutual influence of lexical meaning and grammatical form of the infinitive in modal constructions on the extension of implemented in text corpus modal meanings of *can* and vice versa.

For these aims a linguistic experiment was held, where the following *objectives* were stated:

- to identify morphological and syntactical conditions for the functioning of the verb *can* (formulas and models of modal constructions), methods of distributed and quantitative analysis being used for this aim;

- to determine the elements of the semantic structure of *can* (set of modal meanings, reflecting the objective reality – extralinguistic environment) that are implemented in sublanguages included in scientific and technical discourse;

- to fix the possible semantic shades which different grammatical forms of the constituents in the selected models of modal structures can give to each other;

- to group infinitives of modal constructions in accordance with their lexical meanings and to form a common, general and terminological layers of the vocabulary; statistical method of rank correlation and the method of survey of experts who possess background knowledge in these areas of science and technology were used for this purpose.

It should be stressed that for the reason of clarity the body of modal structures does not include the units containing adverbial modifiers or additional elements that may impact the modal meaning of the verb *can*, because the authors wanted to avoid evaluation marks, which could determine the disposition of the speaker (writer), the introduction of which into the semantic structure could provide additional shades of expressiveness as if the headstone in this case was epistemic or intentional modality. The main aim of this work is to present examples of sentences of stative nature with the zero level of evaluation. This position is explained by the fact that, according to the authors, the nature of this study requires, firstly, the focus to be directed neither on the relation of the speaker (writer) to the statement nor on the implications, such as those associated with personal feelings or opinion, but on the correctness and accuracy of the speech message, and secondly, as already

mentioned, the interest is concentrated on the mutual influence of the modal verb and the infinitive in terms of their morphological, syntactical and semantic features.

The material for the experiment was the text bodies of «Power Engineering», «Electrical Engineering» and «Automotive» sublanguages, which are an integral part of scientific discourse and formed by the method of continuous sampling. The basis of text corpora were scientific and technical journals published in the USA and the UK – IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems; Power Engineering; Power; Automotive News; Combustion; Control and Optimization; Machine Design; Industrial and Production Engineering; Automotive Engineer. The sample size was 300 thousand tokens. It can be assumed that the usage of the texts that are different as to their research topics in fundamental branches of science and technology will help to make general conclusions, forming style-identifying signs of scientific functional style.

with regard to their total absolute frequency (F*). The formalized representation of the structures was expressed by the following marking:

- V – infinitive without the particle «to»;
- to V – infinitive with the particle «to»;
- Ven – participle II;
- N – noun;
- A – adjective in the function of predicative;
- prp – preposition.

In the analyzed corpora of «Power Engineering», «Electrical Engineering» and «Automotive» 28 models with a total frequency of 1100 language units were discovered. They are represented in the table 1.

The study showed that the highest priority is possessed by the verb constructions which have the forms of the passive infinitive. There appeared to be only 8 of them, but their total frequency (594 usages) covered more than a half (54%) of all usages of modal constructions. They showed almost all methods of variation of constituents in syntagmatic text corpora. The highest total absolute frequency is possessed by **can be Ven** (F* = 481) construction, it accounts for 88% of all usages of modal constructions with the passive infinitive. Within this group the vast majority of structures – 522 units – is used with the modal verb **can** in the present tense and only 72 structures with the modal verb in the past tense.

Modal constructions with the infinitive in the active voice appeared on the second place as to their frequency of usage (F* = 361, which is 33%). Data of the table show that these aspectual-temporal forms of the infinitive are diversified enough in this type of the voice.

To determine the possible influence of grammatical forms of the infinitive on the implementation of modal meanings of the verb **can** a detailed analysis of syntactic structures with passive and active infinitives was carried out, the results of which are shown below.

can be Ven – center can be located, the devices can be interconnected;

can V – motor can run; turbine can generate;

could V – council could take into account, computer could control;

could be Ven – electrical circuit could be broken; short circuit could be stopped;

can V N – computer can solve the problem; it can generate the power 200 kW;

can V prp – device can switch on; it can deal with; **cannot be Ven** – console cannot be mounted; error cannot be found;

cannot V – circuit cannot become; wattmeter cannot determine;

can be Ven to V – tire can be supposed to be engaged; calculation can be used to obtain;

can have N – system can have a device; transformer can have a coil;

could have Ven – generator could have energize; motor could have achieved;

could not V – carburetor could not include; brake could not work;

can V N prp – cylinder can remain the valve in; piston can push the exhaust gases out;

cannot V prp – circuit cannot connect to; we cannot draw in;

could not be Ven – capacitor could not be included; temperature could not be measured;

can V to V – engineer can try to control; ammeter can operate to obtain;

cannot be Ven to V – transformer cannot be used to reduce; calculation cannot be assumed to be the same;

can V Ven – it can become abstracted; sound wave can appear transmitted;

Table 1

№	Construction	F*	Sublanguages		
			Power Engineering, F*	Electrical Engineering, F*	Automotive, F*
1.	can be Ven	481	228	175	78
2.	can V	231	113	22	96
3.	could V	83	28	24	31
4.	could be Ven	65	18	27	20
5.	can V N	51	19	22	10
6.	can V prp	26	11	10	5
7.	cannot be Ven	24	11	7	6
8.	can be A	21	11	8	2
9.	cannot V	19	11	2	6
10.	can be N	17	1	14	2
11.	can be Ven to V	15	1	4	10
12.	could be A	10	1	4	5
13.	could be N	8	2	2	4
14.	can have N	8	3	3	2
15.	could have Ven	8	3	1	4
16.	could not V	7	-	1	6
17.	can V N prp	6	5	-	1
18.	cannot V prp	5	-	2	3
19.	could not be Ven	4	1	1	2
20.	can V to V	3	1	-	2
21.	cannot be Ven to V	2	-	-	2
22.	can V Ven	2	2	-	-
23.	can V N to V	2	1	1	-
24.	could have been Ven	2	2	-	-
25.	can N be Ven	2	-	1	1
26.	cannot be Ving	1	1	-	-
27.	cannot V to V	1	1	-	-
28.	could not have been Ven	1	-	1	-
		1100	468	332	298

From the database formed by three text corpora all illustrative examples with the verb **can** were selected using the method of characteristics correlation. Then the obtained structures were classified according to the typological features of structural models

can V N to V – four-cycle diesel engine can push the piston to obtain;

could have been Ven – engine could have been named; system could have been modeled,

can V N be Ven – part can possess a detail be used;

cannot be Ving – current cannot be flowing;

cannot V to V – wattmeter cannot measure to achieve;

could not have been Ven – control apparatus could not have been determined.

The results of the contextual analysis of text bodies of «Power Engineering», «Electrical Engineering» and «Automotive» sublanguages, which fragments are presented in the examples, show that the verb **can** implements the only modal meaning of «physical ability to do something». We can also conclude that the variation of the morphological characteristics of constituents in these structures does not influence the implementation of the modal meaning of the entire phrase, and the main modal meaning of «physical ability» is just clarified in time (compare: *can be designed* – *could be designed*; *can be measured* – *could be measured*, etc.), focuses on the possibility or impossibility of the action taken by the subject (*can be checked* – *cannot be checked*; *can be estimated* – *cannot be estimated*), and not any additional semantic (connotative) features are added to the modal meaning of the mentioned above structural types.

The research conducted on the basis of three text corpora, which do not have the same scientific subject, enables us to assume that the modal constructions formed due to the models represented in the table reveals, basically, only one dictionary meaning «can be done» in other sublanguages of science and technology, and the structural diversity of the infinitive does not expand the range of modal meanings or make it more complicated.

To determine the possible influence of the infinitive lexical meanings on the implementation of modal meanings of the verb **can** the differentiation of the entire list of infinitives on lexical layers was carried out. They were grouped according to the lexical characteristics in the following way:

– the verbs that in case of comparing the range of the words in the frequency dictionaries of the three text corpora and Word book by E. Thorndike, J. Lorge [17] gave a small difference of ranks and did not show terminological inclination neither in the direction of general literary dictionary nor in the direction of the remaining three dictionaries were attributed to commonly used ones: **make**, **use**, **announce**, **observe**, **think**, **find**, **take**, **expect**, **become**, **see**, **do**, **meet**, **occur**, **climb**, etc.;

– the verbs that showed a significant difference between ranges when frequency lists of three analyzed sublanguages and Word book by E. Thorndike, J. Lorge were compared, but a slight difference when the three frequency lists were compared, and turned out to be terminological enough compared to common literary lexics, but non-terminological for three technical frequency dictionaries were attributed to the layer of the scientific vocabulary: **add**, **operate**, **set**, **mount**, **control**, **draw**, **solve**, **determine** **estimate**, **calculate**, **construct**, **verify**, **approximate**, **regard**, **apply**, **carry out**, **achieve**, **vary**, **verify**, **predict**, **compare**, **judge**, **accomplish**, **effect**, **assume**, **substitute**, **employ**, **state**, etc.;

– and finally, the following lexemes belong to the terms that were determined not only by the method of rank correlation, but a survey of experts in the fields of science and technology: **turn over**, **interconnect**, **simulate**, **cut**, **digitize**, **process**, **store**, **gauge**, **isolate**, **time**, **coat**, **plot**, **automate**, **feed back**, **shield**, etc.

The analysis of the compatibility of the verb **can** with the verbs belonging to the above mentioned lexical layers in the forms of passive and active voices within each of the three text corpora shows that when the allocation is performed with the lexemes of common and scientific layers, then the limitations in the word usage of these verbs do not exist. If the verb **can** combines with the infinitives of verbs-terms, then there is a semantic correlation, which is characteristic for each area of knowledge. This is naturally explained by the fact that the lexemes of the first two layers are common to virtually all areas of science and technology, while in combination with verbs-terms the modal construction indicates the possibility of performing actions over phenomena, characteristic only to one of the three subject areas – «Power Engineering», «Electrical Engineering» and «Automotive».

Thus, the differentiation in the meanings of the infinitives in the syntactic structures of the considered modal constructions on terminological and non-terminological is possible only due to the influence of extralinguistic factors on the their functioning in a text corpus, rather than implementation of a modal meaning «the ability to fulfil the action over something». In its turn, different lexical meanings of the infinitive do not affect the expansion of the range of «modal meanings» of the verb **can** when using syntactic patterns of the mentioned types.

The construction models «can be + name» (noun, adjective, prepositional attributive structures) were considered next. Regarding its frequency of usage as well as the variety of the formulas used in the text bodies it occupies the last place in the list of modal constructions. The model «can be + name» is represented in the fields of «Power Engineering», «Electrical Engineering» and «Automotive» in only four versions:

can be A – circuit can be open; system can be elementary;

can be N – they can be blades of the turbine;

could be A – plot can be sinusoidal; temperature could be high;

could be N – fuel could be the form of spray; fuel could be bensin.

The frequency of their usage was 56 units, i.e. 5% of all modal constructions.

The observations show that reconsidering and transformation of the main meaning of the verb **can**, which is «possibility», take place and as a result of its contact with different parts of speech a new semantic version of «probability» appears, for example, «However, it has suggested that it can be open to diluting its stake to support growth at the carmaker» (Agnellis tighten grip on Fiat Chrysler ahead of Wall Street debut. Automotive News).

Thus, within the framework of scientific-technical discourse the verb **can** expresses the modal meaning of «assumption» or «probability» of objects or phenomena existence, which are represented by the lexemes possessing nominal character. The shift of semantics in this construction in comparison with the structures with the infinitive is quite natural, since it includes a nominal element. But as we can see from the examples, the general trend to be monosemantic is confirmed here, because the nominal constituent of the model-one-word lexeme, which is not complicated by additional elements, is monosemantic.

Based on the above, we can come to the following conclusions.

1. The most frequent modal constructions with the verb **can/could**, functioning in the corpora «Power Engineering», «Electrical Engineering» and «Automotive»

tive» and discussed in this article are constructions with the passive infinitive in various combinations of the constituents. The second place as to occurrence in the text bodies is occupied by the infinitive in the active voice. The most insignificant as to the frequency of usage turned to be constructions «can / could + name».

The predominance of the passive forms over active ones is considered to be one of the main characteristics of the scientific style texts, because the absence of the doer of the action can be observed there. However, it can be seen in our study that the active voice forms are also quite numerous. This point is explained by the fact that the objects themselves (turbines, electrical circuits, brakes, motors, etc.) reveal their functioning activity.

2. In text samples of the investigated fields of science and technology there is a definite tendency to ambiguity of the verb **can**. The only semantic variant in the spectrum of «modal meanings» of the verb **can/could** turned to be «the ability to carry any action over something» and the model «can be + name» has the modal meaning of «assumption» or «probability».

3. The analysis of various tense and voice forms of the infinitive in modal constructions shows that the morphological component does not affect the semantics of the verb **can**.

4. The classification of the infinitives in modal constructions due to lexical layers and further attempt to determine the possible mutual lexical influ-

ence of both constituents of the considered structures shows that the expected interaction does not occur. The extra-linguistic factors affect the lexical meaning of the infinitive and «modal meaning» of the verb **can/could** as well.

5. From the point of view of determining style distinguishing characteristics of high-frequency modal constructions with **can**, which reproduce, basically, the modal meaning of «ability» to perform an action, may be deemed to be the normal implementation of the constructions with the verb **can** in sublanguages of scientific and technical discourse.

6. The knowledge of passive infinitive mainly and active infinitive to a lesser degree is needed for the identification of the semantic structures as to the presented models, because the modal meaning of the verb **can/could** is actualised in its one main meaning, which is rather important for practical purposes of the English language teaching in non-linguistic universities. Difficulties in decoding the construction «can be + name» also do not occur, as the main element is unambiguous, and does not affect the lexical-semantic variant of the verb **can**.

Further research will be devoted to modal constructions with modifiers-adverbs and other additional elements contained in the structures, in order to prove that the introduction of these elements in the structure of modal constructions can or can not affect the implementation of other «modal meanings» of the verb **can**.

References:

- Ahunzyanova R. R. Epistemic modality and its means of expression in the English and Tatar languages: dis. abstract for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.20 «Comparative-historical, typological and comparative linguistics» / R. R. Ahunzyanova. – Kazan, 2012. – 22 p.
- Belyaeva Z. F. Comparative analysis of the modal verb combinations in American scientific, technical and fiction literature: dis. abstract for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.04 «Germanic languages» / Z. F. Belyaeva. – Omsk, 1973. – 20 p.
- Bolotina M. A. Modal-verb construction as a variety of constructions with predicative actants (structural-semantic feature) / M. A. Bolotina // Bulletin of Kant Russian State University – edition 2. – 2006. – P. 64-69.
- Demyanov V. Z. Cognitive linguistics as a kind of interpretive approach / Valery Zakievich Demyankov // Linguistics issues. – 1994. – № 4. – P. 17-33.
- English-Russian Polytechnical dictionary / [edited by A. U. Chernukhin] – M.: Publishing house of the Soviet Encyclopaedia, 1971. – 673 p.
- Fillmore Ch. Frame semantics and the nature of language // Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech / Charles Fillmore. – New York, 1976. – Vol. 280. – P. 20-32.
- Kubryakova E. S. The initial stages of the formation of cognitivism: linguistics, psychology, cognitive science / Elena Samuilovna Kubryakova // Linguistics issues. – 1994. – № 4. – P. 34-47.
- Miller G. A. Images and Models, Similes and Metaphors // «Metaphor and Thought» [ed. by Andrew Ortony] / George A. Miller. – Cambridge-London: Cambridge University Press, 1993. – P. 357-400.
- Minsky M. L. Frames for knowledge representation / Marvin Lee Minsky. – M.: Energy, 1979. – 342 p.
- Morozova E. N. Modal-evaluative connotations of the English constructions for expressing future time: dis. for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.04 / Elena Nikolaevna Morozova. – M., 2009. – 180 p.
- New Polytechnical dictionary / [edited by Ishlinskij A. U.] – M.: Scientific Publishing house of the «Great Russian Encyclopedia», 2000. – 656 p.
- Olenchuk O. G. Language tools for the presentation of a problematic modality: dis. abstract for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.19 «Theory of language» / O. G. Olenchuk. – Izhevsk, 2012. – 22 p.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary / [edited by A. S. Hornby]. – 7th edition. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 1539 p.
- Petrova M. A. Matches in the translation of modal verbs (in the Russian, English and German languages) / M. A. Petrova // Computational linguistics and intellectual technologies: Proceedings of the international conference «Dialogue'2003» [edited by I. M. Kobozeva, N. I. Laufer, B. N. Selegeya] – M.: Nauka, 2003. – P. 545-553.
- Petrova M. A. Types of non-modal meanings of modal predicates (on the material of the Slavic and Germanic languages): dis. abstract for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.19 «Theory of language» / M. A. Petrova. – M., 2007. – 22 p.
- Polaynskih T. I. The contextual implementation statements with modal meaning of possibility (on the basis of English modal verb «can»): dis. abstract for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.04 «Germanic languages» / T. I. Polaynskih. – S.-Petersburg, 1992. – 22 p.
- The Teacher's Word Book of 30 000 words / [edited by E. Thorndike, J. Lordge]. – New York: Columbia University Teacher's college press, 1968. – 274 p.
- Umarova M. B. Comparative analysis of modal verbs in the English and Uzbek languages [Text] / Maimura Bekbulovna Umarova // Young scientist. – 2014. – № 7. – P. 641-642

19. Vdovina M. V. Interaction of categories of modality, time, and form in the English sentences with modal verbs): dis. abstract for the Candidate of Philological Sciences degree work: on spec. 10.02.04 'Germanic languages' / M. V. Vdovina. – S.-Petersburg, 2012. – 22 p.

Sources of illustrative material:

1. Agnellis tighten grip on Fiat Chrysler ahead of Wall Street debut. Automotive News /Electronic resource/

Цинова М.В.

Одеський національний політехнічний університет

**ВЗАЄМОДІЯ ГРАМАТИЧНИХ ТА ЛЕКСИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
КОНСТИТУЄНТІВ МОДАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ З ДІЄСЛОВОМ CAN
(НА МАТЕРІАЛІ ПІДМОВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДІСКУРСУ)**

Анотація

Стаття присвячена опису функціонування дієслова can у текстах науково-технічної комунікації. За допомогою кількісного та дистрибутивного методів визначені найбільш частотні моделі модальних конструкцій з різними формами дієслова can і інфінітивів, які поєднуються з ним. У цих моделях були визначені лексико-семантичні варіанти дієслова can. Для опису лексичних значень інфінітивів весь комплекс інфінітивів, які з'єднуються з дієсловом can, були розділені на лексичні пласти. Це дало можливість перевірити ступінь впливу як граматичних форм, так і лексичних значень інфінітивів на здатність дієслова can варіювати свої модальні значення.

Ключові слова: рангова кореляція, модальний сенс, лексичний пласт, абсолютна частота, синтаксична структура.

Цинова М.В.

Одесский национальный политехнический университет

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ И ЛЕКСИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ
КОНСТИТУЕНТОВ МОДАЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С ГЛАГОЛОМ CAN
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОДЪЯЗЫКОВ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)**

Аннотация

Статья посвящена описанию глагола can в текстах научно-технической коммуникации. С помощью количественного и дистрибутивного методов определены наиболее частотные модели модальных конструкций с разными формами глагола can и инфинитивов, которые соединяются с ним. В этих моделях были определены лексико-семантические варианты глагола can. Для описания лексических значений инфинитивов весь комплекс инфинитивов, которые соединяются с глаголом can, были разделены на лексические пласти. Это дало возможность проверить степень влияния как грамматических форм, так и лексических значений инфинитивов на способность глагола can варьировать свои модальные значения.

Ключевые слова: ранговая корреляция, модальный смысл, лексический пласт, абсолютная частота, синтаксическая структура.

СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКА ГОВІРКА У ТВОРАХ ОЛЕКСАНДРА КУЛЕША: ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ

Яворський А.Ю.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У творах письменника О. Кулеша проаналізовано фонетичні особливості середньополіської говірки, зокрема прокоментовано специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності у вживанні приголосних, комбінаторні звукові зміни. Використані автором поліські елементи систематизовано і прокоментовано з погляду походження. З'ясовано специфіку застосування письменником говіркових елементів. О. Кулеш не просто зробив спробу використання окремих діалектизмів чи стилізації під діалектне мовлення. Деякі його твори суціль написані поліською говіркою, яка, по суті, виконує функцію літературної мови. Тексти повно репрезентують українські говірки Середнього Полісся.

Ключові слова: діалект, середньополіський діалект, діалектизм, голосні фонема, приголосні фонема, комбінаторні звукові зміни.

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку 90-х рр. ХХ ст. лінгвісти відзначали, що поліські діалекти до того часу практично не були представлені в українській літературі, а отже, зовсім мало впливали на літературну мову [5, с. 3]. Проте власне в 90-х рр., особливо на початку 2000-х рр. відзначено посилення інтересу письменників до поліської говірки, в тому числі через постмодерністське прагнення до підкреслення творчої індивідуальності.

Цікаву спробу введення в сучасну українську художню мову середньополіської говірки зробив молодий житомирський прозаїк Олександр Кулеш, який став відомий за збірками оповідань «На хуторі Курина Сліпота» [3] та «Колодязько» [2]. Як філолог за освітою, він оцінив унікальність рідного «древляньського» діалекту, «який найкраще зберігся в малодоступному для цивілізації, звідусіль оточеному лісами та болотами Овруцькому районі»: «Можливо, саме завдяки цьому діалекту вдається відтворити модель української прамови» [1, с. 5]. Мабуть, саме через такі міркування О. Кулеш вирішив писати художні твори рідною овруцькою говіркою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Мовний експеримент молодого автора, втілений у першій збірці оповідань «На хуторі Курина Сліпота», позитивно оцінив В. Грабовський: «Найбільше, чим заворожує і приваблює до себе доробок Олександра Кулеша: це його добірна, самобутня, ніким не препарована і необчухрана художня мова. В ній немає штампів, вона така природна, як цілюща вода в джерелах... врятованого від цивілізації хутора» [1, с. 8].

Подібну – високу – оцінку художній майстерності цього автора у відображенні поліської мовної «патріархальності» дав В. Медвідь: «Є велика спокуса означити творчість О. Кулеша в поставі ще глибшої вкоріненості у ментальну «екзотику» нашого краю, – здається, він зважився піти ще далі, аніж його попередники та однопокоління» [4, с. 8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Поліські фонетичні явища у творах О. Кулеша дотепер не були предметом спеціального дослідження.

Мета дослідження – простежити у творах О. Кулеша фонетичні явища середньополіських говірок. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) визначити корпус використаних автором діалектних явищ фонетичного рівня; б) систематизувати засвідчені в текстах фонетичні діалектизми і прокоментувати їх із погляду походження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Найбільш виразно

О. Кулеш відобразив специфіку рефлексії в середньополіському діалекті давніх голосних. Скажімо, на місці наголошеного етимологічного *о в закритому складі письменник вживає літеру о: *бок* [2, с. 40], *гной* [2, с. 39], *ноч* [2, с. 43], *рок* [3, с. 12], *кот* [2, с. 40], *вон* [3, с. 18; 2, с. 39], *хвост* [3, с. 58; 2, с. 41], *воз* [2, с. 42], *больш* [3, с. 58; 2, с. 34], *конь твой* [3, с. 66], *мост* [2, с. 16], *двор* [2, с. 39] та ін.; так само в закінченнях: *синов* [2, с. 41], *тарганов* [3, с. 57], *штанов* [3, с. 60], *у таком малом* [2, с. 40], *в якій* [2, с. 41], *в одній* [3, с. 60] тощо. Закономірно збережено [о] у структурі прислівника, прийменника *после* [3, с. 60; 2, с. 39]: у вихідному *poslě умов для зміни префікса **po-* не було; подібно й у випадку *блех* [3, с. 57], де [о] < *ъ.

Відповідно до ненаголошеного *о в нових закритих складах також простежено написання о: *помоч* [2, с. 16], *громкосць* [3, с. 69], *радосць* [2, с. 41], *ластовка* [2, с. 39], *сподніца* [3, с. 69], *родню* [3, с. 60], *з концями* [3, с. 28] та ін.; так само послідовно в закінченнях: *міліцьонєров*, *у зелєпанов* [3, с. 34], *сантіметров* [3, с. 69], *горобейков* [2, с. 42], *у цинковой* [2, с. 41], *на другой* [2, с. 39] тощо. Збережено ненаголошене [о] й у префіксах та прийменниках у випадках на зразок *од землі* [3, с. 39], *од лопалок*, *од його* [2, с. 17], *одчиніт* [3, с. 34], *одриваца* [3, с. 39], *под ноч*, *под кутом* [2, с. 43], *подсобіт* [3, с. 27], *пойду* [3, с. 29], *пошла* [2, с. 40] та ін. Закономірно звукова структура префіксів, в яких [о] секундарний – з *ъ, зокрема у випадках *збраліса* [2, с. 43], *возьмет* [3, с. 57], а також там, де перший [о] стоїть у відкритому складі, а другий – секундарний: *одорват* [2, с. 36], *подойшов* [2, с. 42] тощо. Виправдане збереження ненаголошеного [о] у відкритому складі у випадку *ободок* [2, с. 40].

Лише одиничними прикладами у структурі діалектизмів представлено [і]-рефлекс давнього *о в нових закритих складах: *звідкуль* [3, с. 56], *підгіцвала*, *підгіцуют* [3, с. 69], *під стреху* [2, с. 39], *тільки* [2, с. 39]. Можливо, тут [і] відображає вплив на мовлення носіїв говірки літературної української мови або ж помилку автора чи результат неадекватного редагування.

Поліські рефлекси давнього наголошеного *е, передані О. Кулешем, різні за якістю залежно від характеру редукованого, який занепав у наступному складі. Перед колишнім складом із редукованим переднього ряду *ъ у закритому складі розвинувся нелабіалізований монофтонг, який передано через літеру є: *жмель* [2, с. 39], *осенній* [2, с. 40]. Якщо в наступному складі занепав редукований заднього ряду *ъ, то на місці *е в закритому складі виявлено лабіалізований рефлекс, переданий через о: *тьот-*

ку [2, с. 43], до тьотки [3, с. 39], в'їюкса [3, с. 40], привїоз [3, с. 56], в'їюк [2, с. 35], подньом [2, с. 40], жонка [2, с. 40]. У словоформі по йой [3, с. 34] лабіалізований рефлекс на місці давнього *е з'явився перед м'яким приголосним, можливо, за аналогією. У випадку ненаголошеного *е простежено написання е чи є: *камень* [2, с. 17], *матер* [3, с. 11; 2, с. 16], *шашель* [2, с. 41], *погреб* [3, с. 57], після шиплячих – о: *жонкі* [3, с. 59], *вечор* [2, с. 42].

Великою кількістю прикладів письменник ілюструє поліську рефлексію давнього *ѣ. У наголошеній позиції відповідно до *ѣ, по суті, послідовно простежено написання є: *Дева, ветер, сидіти, белого тела, чаловечі* [2, с. 16], *поехав, проеду* [2, с. 27], *тело* [2, с. 33], *дело* [2, с. 34], *дед, лезете* [2, с. 35], *деда, зрезат* [2, с. 36], *летев, летіти, ест, дівочка, хлев, лез, сена, стреху, прілетела* [2, с. 39], *порезте* [3, с. 20], *целий* [3, с. 27], *хотев* [3, с. 28], *сусед* [3, с. 29] тощо. Такий же рефлекс наголошеного *ѣ позначено у відповідних закінченнях місцевого відмінка однини іменників I та II відмін, найперше твердої групи: *в руце* [2, с. 16], *по цоце* [2, с. 44], *по дворе* [2, с. 39], *в селе* [3, с. 60], *в вадре* [2, с. 40], *в конце* [2, с. 41] тощо, давального відмінка однини особових та зворотного займенників: *міне* [3, с. 13], *тобе* [3, с. 13; 2, с. 16], *собе* [3, с. 11; 2, с. 39], у флексіях 1 та 2 осіб множини дієслів наказового способу: *ходем* [3, с. 33], *барет* [3, с. 13], *возьмет, кропет, пократет* [3, с. 57] та ін. Рефлекс [і] давнього наголошеного *ѣ обмежено випадком з *тім'ячка* [2, с. 18].

Більш варіативна рефлексія ненаголошеного *ѣ. Як і в позиції під наголосом, виявлено чимало словоформ із написанням є на місці *ѣ, зокрема після передньоязикових [д], [т], [з], [с], [р], [л], [н], а також середньоязикового [й]: *сем'я* [3, с. 27], *втекаеш* [3, с. 56], *роз'єдало* [3, с. 57], *одевали* [3, с. 59], *порешілі, прадед* [3, с. 60], *по-дівочому* [3, с. 69], *слепак* [2, с. 42] тощо. У позиції після губних зауважено рефлекс із обниженою і розширеною артикуляцією – монофтонг [а]: *патух* [3, с. 33], *прібажіт* [3, с. 37], *манья* [3, с. 57], *смаяліса* [3, с. 60], *вадро* [2, с. 41] та ін. Лише спорадично після губних трапилося написання є: *чоловекі* [3, с. 60], *пробегав* [2, с. 41], один раз – [і]: *вібгаю* [2, с. 27]. В одному випадку – у словоформі *цаловаліса* [2, с. 42] – розвиток *ѣ > [а] стався після [ц]. У закінченнях місцевого відмінка однини іменників I та II відмін переважно твердої групи трапляються написання є: *на спіне* [3, с. 11], *у городє* [3, с. 59], *і: в розорі* [2, с. 43], *по макотрі* [2, с. 40], а після ствердлого [ц] – *и: у клетци* [2, с. 40], *по дорожци* [2, с. 41], *на павутінци* [2, с. 41].

Серед специфічних рефлексів *ѣ О. Кулеш відобразив ненаголошені монофтонги: [е] після м'яких передньоязикових [д], [т], [л] та середньоязикового [й]: *стегну* [2, с. 40], *легай* [2, с. 43], *злекавс* [2, с. 43], *колодец* [3, с. 13], *заец* [2, с. 42], один раз – [е] після ствердлого губного: з *тім'ячка* «з тім'ячка» [2, с. 18], а також [а] після депалаталізованих губних, [ц] та [р]: *сватіє* [2, с. 17], *прівазали* [2, с. 33], *застават* «заставлять» [3, с. 12], *заступаца* «заступлять» [3, с. 33], *патнадцат* [3, с. 69], *тридцат* [3, с. 12], *перезаражат* [2, с. 43].

Найбільшою кількістю прикладів письменник проілюстрував рефлексію в середньополіських говірках давніх голосних *у та *і, зокрема збіг їх у звукові [і]. Скажімо, [і] відповідно до давнього *і передано практично послідовно після всіх приголосних: *схліпувала, першім, молітовной, паралеснік, прилікаю, свінчячі, сидіти, смоктаті, жіл не сучіті, косткі, в'яліті* [2, с. 16], *люді, знали, очіма,*

маті, мружілас, вкусіть, знізу, летіти, гнілий, опаріші, робіт, полічила, скоротіла, впаі, побачів, товаріца, яйцями, прілетела [2, 39] та ін.

На місці давнього *у монофтонг [і] фіксовано найбільш послідовно після губних, зокрема у префіксі *ву-: *вімовляті* [2, с. 16], *вібгаю* [2, с. 27], *війшов* [2, с. 39], *вімовів, вібрала, вібагла* [2, с. 40], *вігляд* тощо, а також у випадках *мі* [3, с. 11; 2, с. 34], *ві* [3, с. 13; 2, с. 34], *віше* «вище» [2, с. 39], *мабіт* «мабуть» [3, с. 13], пор. давнє *быти, левій бок* [2, с. 42], *обічного* [3, с. 20], *міш, з кобілою* [2, с. 42], з *голові* [2, с. 16], з *бабі* [3, с. 58], *коромісло* [3, с. 11] та ін. В основному послідовно рефлексію *у > *і відображено після задньоязикових та фарингального: *людські голос* [2, с. 17], *токі* [2, с. 35], *закускі* [2, с. 36], *рокі, тільки, з горкі* [2, с. 39], *птичкі, трошкі, короткій, носкі, другім, закідвала, кінут* [2, с. 40], *гідотою* [3, с. 20], *блахі* [3, с. 57] тощо. Виявлено випадки розвитку *у > [і] після інших приголосних, зокрема [р], [л] та [т]: *в ріло* [2, с. 39], з *рібалки* (К. с. 26), *старі* «старий» [3, с. 29], *лісий, на лісіні* [3, с. 39], *тіжня* [3, с. 27].

Спорадичні написання, які не відповідають окресленій тенденції *у, *і > [і], на зразок *повилазят* [3, с. 57], *паратроцила* [3, с. 11], *сварица* [3, с. 29], *до тьотки* [3, с. 39], *трошки* [2, с. 27] й под., можливо, відображають непослідовність указанного процесу, або свідчать про вплив літературної мови, або являють собою результати неадекватного редагування чи помилки автора.

У творах О. Куліша яскраво проілюстровано специфіку позиційної реалізації в говірках Овруччини окремих сучасних ненаголошених голосних. Скажімо, фонема [е] після губних, вібранта [р] та шиплячих у ненаголошеній позиції реалізується у звукові з більш обниженою і розширеною артикуляцією – [а]: *мане* «мене» [3, с. 11], *смардет* [3, с. 12], *барет* [3, с. 13], *валікій* [2, с. 41], *завалі* [3, с. 35], *впакліса* [3, с. 57], *вперед, по гребаню* [2, с. 40], *паратроцила* [3, с. 11], *параступіла* [2, с. 40] та ін. Лексема *змая* «змія» [3, с. 17] відображає появу [а] на місці вторинного [е] < *ѣ.

Лише у випадку займенникової форми *міне* «мені» [3, с. 13] можна говорити про підвищення артикуляції ненаголошеного [е]. Форми займенника який та прислівник як ілюструють підвищення і звуження артикуляції голосного [а] після [й] до [е]: *єкіє* [3, с. 57; 2, с. 36], *єкоє* [3, с. 9], *єк* [3, с. 17; 2, с. 39].

У випадках *хозяїнко* [2, с. 41], *по хозяйству* [3, с. 60], *по хозяйстві* [3, с. 28], *помогают* [3, с. 27] простежено збереження вимови [о] без розвитку [о] > [а] під впливом наступного наголошеного [а], що, правда, виявлено й варіанти *хозяїнко, хазяйства* [2, с. 39]. Словоформи *почувствоз* [2, с. 41], *попробоват* [3, с. 57], *рісковат* [3, с. 17] ілюструють відсутність більшої лабіалізації і підвищення артикуляції [о] в напрямку до [у]. Натомість етимологічний [у] збережено у структурах *огурчик* [3, с. 68], *гурка* [3, с. 20], *залуж* [3, с. 27].

Заступлення ненаголошеного [о] звуком [а] у випадках *в майом колодязі* [3, с. 13], *пократет* «покропіть» [3, с. 57], якщо це не помилки складання, можна пояснити хіба що впливом з боку фонетичної системи білоруської мови; прислівник *пагано* [2, с. 42], окрім того, може відображати ще й фонетичний розвиток [о] > [а] внаслідок асиміляції до [а] в наступному наголошеному складі. У структурах *давайте* [3, с. 17], *носекомімі* [3, с. 57] натомість може бути засвідчено гіперичний розвиток ненаголошеного [а] > [о] як результат відштовхування від білоруського «акання».

Відмінності супроти літературної мови в системі консонантизму в основному пов'язані з частотністю вживання м'яких та пом'якшених приголосних. З урахуванням факту збереження *i всі приголосні перед ним зберігають свою м'яку чи пом'якшену вимову: *сілаю, сіньому, одпусти* [2, с. 17], *робиш, вкравлі, на вулицю* [2, с. 27], *робимо, відно, наприклад, попати, прідумайом, пріде* [2, с. 34], *мати, пріперса, чи, на спіне* [3, с. 9], *з-за прінціпу, пошлі* та ін. Перед [i], що постав на місці давнього *y, вторинного пом'якшення зазнали губні: *мі* [3, с. 11; 2, с. 34], *ві* [3, с. 13; 2, с. 34], *віше* «вище» [2, с. 39], *левій бок* [2, с. 42], *обічного* [3, с. 20], *вімовляти* [2, с. 16], *вібігаю* [2, с. 27] та ін.; задньоязикові та фарингальний [ɣ]: *роки, тількі, з горкі* [2, с. 39], *птїчкі, трошкі, короткій, носкі, другім, закідвала, кінут* [2, с. 40], *блехі* [3, с. 57] та ін.; зрідка й інші приголосні, зокрема [p], [л] та [т]: *в ріло* [2, с. 39], *з рібалки* [2, с. 26], *старі* «старий» [3, с. 29], *лісий, на лісіні* [3, с. 39], *тіжня* [3, с. 27].

О. Куліш проілюстрував також збереження м'якої чи пом'якшеної вимови приголосних перед [e] (за винятком губних, вібранта [p] та шиплячих перед ненаголошеним [e]): *це, себе, колесо, де* [3, с. 9], *ледве, в тебе, вже* [3, с. 11], *музейних, може, не буде* [3, с. 12], *двері* [3, с. 13], *почнемо* [3, с. 17], *далеко, не зайде* [3, с. 18], *не треба, на середіні, полежаї, луче* [3, с. 32], *втекла, до дверец, понесла* [2, с. 39] тощо. Вторинного м'якшення перед [e] зазнали й задньоязикові та фарингальний: *геройом* [3, с. 32], *валіке «велике»* [2, 33], *друге* [3, с. 32].

У багатьох випадках, на відміну від літературної мови, відбулося ствердіння м'яких консонантів. Наприклад, губні зазнали депалаталізації перед [a]-рефлексом давнього ненаголошеного *ĕ: *прібаїт* [3, с. 37], *маняе* [3, с. 57], *смаяліса* [3, с. 60], *вадро* [2, с. 41]. Окрім того, ствердіння губних зауважено перед рефлексами ненаголошеного *ę: *з тімечка* «з тім'ячка» [2, с. 18], *сватіе* [2, с. 17], *прівазали* [2, с. 33], *застават* «заставлять» [3, с. 12], *патнадцат* [3, с. 69], інколи також ненаголошеного *e: *камень* [2, с. 17]. Перед [o]-рефлексом наголошеного *e ствердіння губного супроводжував розвиток додаткової артикуляції – звука [j]: *вн'юкса* [3, с. 40], *прив'юз* [3, с. 56].

У багатьох випадках депалаталізація охопила історично м'який [ц], зокрема в кінці основ іменників I та II відмін: *рушніца* [2, с. 43], *у клетци* [2, с. 40], *на ступенци* [2, с. 39], *по дорожци* [2, с. 41], *на вуїтінци* [2, с. 41], *у сподніцах* [3, с. 60], *молодец* [2, с. 35; 3, с. 56], *палца* [2, с. 39], *хоча чомусь на вуїцю* [2, с. 27]. Ствердіння [ц] можливе перед рефлексами *ę: *тридцат* [3, с. 12], *патнадцат* [3, с. 69], а у випадку *цаловаліса* [2, с. 42] – перед рефлексом *ĕ. Окрім того, послідовно депалаталізація і стягнення зазнав [ц] у структурі зворотних дієслів на зразок *ховаца* [2, с. 39], *дівіца* [2, с. 40], *вертаца* [3, с. 35], *одриваца* [3, с. 39], *додумац* [2, с. 41], *здаец* [3, с. 59], *розувац* [3, с. 11] тощо. У структурі зворотних дієслів ствердів також [с']: *робіліса, цаловаліса, знялоса, розкідавса, забоявса* [2, с. 42], *подівівса, розбегавс, розсердівс, прімоствівс, запутавс* [2, с. 41], *не бойс* [3, с. 37], *звяжїс* [3, с. 32] тощо. Депалаталізацію свистячих простежено й у прикметникових суфіксах у словоформах *ламовскіе* [3, с. 39], *колорадско-го* [2, с. 39], *музку* «чоловічу» [2, с. 40], *совецкого* [3, с. 34], хоча явище відображено непослідовно: *колорадськіе* [3, с. 57], *людські* [2, с. 17].

Вібрант [p'], шиплячий [ч'] зазнали ствердіння перед голосними заднього ряду: *поветра* [3, с. 69], *не гарачїс* [3, с. 11], *потерав, прамо* [2, с. 40], *дверамі* [2, с. 41], *перезаражат* [2, с. 43], *веровку* [2, с. 41], *ночю* [2, с. 26].

Виявлено й інші відмінності супроти літературної мови в частотності окремих приголосних. Скажімо, словоформа *кухвайку* [2, с. 39] засвідчує відсутність у говірці губного [ф], структури *вихожу* [3, с. 27], *жмель* [2, с. 39] – утрату африкати [дж]. Дієслівні форми *пріде* [2, с. 34], *прішлі* [3, с. 60], *вішлі* [3, с. 60] ілюструють утрату після префікса кореневого [й]. Окрім того, редукцію кінцевого [й] зрідка передано у прикметниках чоловічого роду: *розвертнік старі* [3, с. 29], *людські голос* [2, с. 17]. Натомість словоформи *пойшов* [2, с. 40], *пойде* [2, с. 34], *пойду* [3, с. 29] ілюструють збереження кореневого [й] після префікса, на відміну від літературної мови.

Окрім діалектні явища фонетичного рівня зумовлені позиційними модифікаціями у групах приголосних. Наприклад, результат прогресивної асиміляції за місцем і способом творення [с'т'] > [с'ц'] вбачаємо у структурах *радосць* [2, с. 41], *громкосць* [3, с. 69], *жісць* «життя» [2, с. 39], *жісці* [3, с. 11], *жісци* [3, с. 56]. Прогресивну асиміляцію за способом творення [шч] > [ш:] та наступне стягнення подовженого приголосного позначено у випадках *шо* [3, с. 11], *шось* [2, с. 43], *шоб* [3, с. 28]. Прислівник *сьогоні* [2, с. 26] засвідчує регресивну асиміляцію за місцем і способом творення [д'н'] > [н':] і стягнення подовженого консонанта. Словоформа *боїсц* «боїся» [3, с. 33], мабуть, відображає, окрім ствердіння свистячого й апокопи, прогресивну дисиміляцію за способом творення [с:] > [сц]. Про регресивну суміжну асиміляцію за способом творення [тч] > [ч:] можна говорити у випадку *оченїс* «відчеписа» [3, с. 26]. Можливо, позиційну фонетичну зміну засвідчено й у випадку [д'] > [й]: *хоїш* [2, с. 34] < **ходїш, схоїш* [2, с. 34] < **сходїш, хоїт* [2, с. 17] < **ходїт, буе* [2, с. 17] < *буде. У слові *лодоню* відбулася метатеза на віддалі.

Засвідчено структури з різними типами скорочень. Наприклад, результат аферици ілюстровано в основному на прикладі прикметника і префікса *од-*: *дразу* [3, с. 59], *'дпустет* [2, с. 42], *'дпустів* [2, с. 41], *'дсерца, 'дкішок, 'джовчі, 'джїлкі, 'дскладні* [2, с. 16], *'дправлят, 'дгною* [2, с. 39], а також словоформи *на слончіку* [3, с. 32]. Синкопу представляють структури *сокі* «скільки» [3, с. 13], *токі* «тільки» [2, с. 37], *стокі* «стілки» [3, с. 57], *мона* «можна» [3, с. 17]. Явище апокопи засвідчено у лексемах *можє* «може» [3, с. 32], *мо'* «т. с. » [3, с. 11; 2, с. 26], *треб* «треба» [3, с. 32], *тре* «т. с. » [2, с. 52], *тре* «т. с. » [3, с. 33], *зара* «зараз» [2, с. 63], *зарє* «т. с. » [2, с. 34; 3, с. 60], *дужч* «дужче» [2, с. 40], *лучш* «краще» [3, с. 17], *помовч* [3, с. 17]. Про апокопу можна говорити й у випадку інфінітивів *на т: бухат, нїт, випїт, гулят* [2, с. 34], *добуват* [2, с. 35], *одорват, врезат* [2, с. 36], *робїт* [2, с. 39], *втекат, кінут* [2, с. 40], *поставїт, ходїт, смардет* [3, с. 12], *ходїт* [3, с. 13], *рісковат* [3, с. 17] та ін., а також зворотних дієслів без кінцевого [а]: *додумац* [2, с. 41], *здаец* [3, с. 59], *розувац* [3, с. 11], *прїсїнц* [3, с. 32], *подівівс, розбегавс, розсердівс, прїмоствівс, запутавс* [2, с. 41], *договарвалїс, злякалас* [2, с. 42], *надумавс, злежавс, здавайс, нацїлїлас, покотївс* [2, с. 43], *не бойс* [3, с. 37], *звяжїс* [3, с. 32] та ін. У випадках *седно* «все одно» [2, с. 41; 3, с. 48], *люмінїову* [2, с. 40] вбачаємо результат аферици й синкопи, а *'днаков* «однаково» – аферици й апокопи. За походженням до алегроформ можна віднести слово *мабїт* «мабуть» [3, с. 13] та лексему *даљбо* «їй-богу; справді» [3, с. 13].

Появу інтерконсонантних секундарних голосних демонструють словоформи *літер* «літр» [3, с. 57], *цєнтер* [3, с. 34], *лушутайках* [2, с. 40], розвиток

неетимологічних груп приголосних – іменник *дорці* «доц» [2, с. 41] та дієслівні структури *вп'йокса* [3, с. 40], *привйоз* [3, с. 56], виникнення інтervoкального консонанта – лексеми *тувалет* [3, с. 60], *сілу-ети*, *сілуетами* [2, с. 42]. Протезу виявлено лише у випадках з *вочей* [2, с. 16], *з'економит* [3, с. 60], натомість без приставного приголосного зауважено структури з *окна* [2, с. 42], *огонь* [3, с. 19].

Висновки і перспективи подальшого розвитку дослідження. Отже, Олександр Кулеш на сторінках своїх книг в основному послідовно й повно відобразив поліські діалектні явища фонетичного рівня, щоправда, в основному в мовленні персонажів. У кількох творах автор вдався до більш сміливого експерименту – зробив спроби цілком писати говіркою, тобто використав діалект у якості літературної мови. Ідеться про три замальовки, об'єднані під назвою «У жовтому комбінезоні жмель» [2, с. 39–44], а також про невеличкий текст «Єє очі смаяліса»

[3, с. 69]. Ці твори можна вважати сучасними писаними пам'ятками середньополіського говору.

Є, звичайно, підстави говорити про те, що деякі поліські лінгвальні явища О. Кулеш відтворює непослідовно; часом виникає враження, що звукова структура поліського слова відтворена неточно через помилку складання або ж у результаті неадекватного редагування (такі спостереження принагідно зроблено в роботі). Разом із тим у завдання автора художнього твору і не входило документально точно відтворення однієї конкретної говірки (художній текст має інші завдання, ніж діалектографічна праця). Письменник натомість створив узагальнений художній образ поліської говірки як комунікативної системи, яскраво відтворив локальний мовний колорит.

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі вивчити наявні в художній мові письменника поліські явища морфологічного, синтаксичного та лексичного рівнів.

Список літератури:

1. Грабовський В. Древлянський пересмішник / В. Грабовський // Кулеш О. На хуторі Куріна Сліпота. – Житомир: Полісся, 2000. – С. 5–8.
2. Кулеш О. Колодязько / О. Кулеш. – Житомир: Полісся, 2001. – 72 с.
3. Кулеш О. На хуторі Куріна Сліпота / О. Кулеш. – Житомир: Полісся, 2000. – 70 с.
4. Медвідь В. «Колодязько» та інші твори Олександра Кулеша / В. Медвідь // Кулеш О. Колодязько. – Житомир: Полісся, 2001. – С. 5–11.
5. Никончук М. В. Зворини: [поезії] / М. В. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.

Яворский А.Ю.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СРЕДНЕПОЛЕССКИЙ ГОВОР В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛЕКСАНДРА КУЛЕША: ФОНЕТИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ

Аннотация

В произведениях украинского писателя А. Кулеша проанализированы фонетические особенности среднеполесского говора, в частности прокомментирована специфика рефлексация древних гласных, различия в употреблении согласных, комбинаторные звуковые изменения. Используемые автором полесские элементы систематизированы и прокомментированы с точки зрения происхождения. Выяснена специфика применения писателем диалектных элементов. А. Кулеш не просто сделал попытку использования отдельных диалектизмов или стилизации под диалектную речь. Отдельные его произведения сплошь написаны полесским говором, который, по существу, выполняет функцию литературного языка. Тексты полно представляют украинский говор Среднего Полесья.

Ключевые слова: диалект, среднеполесский диалект, диалектизм, гласные фонемы, согласные фонемы, комбинаторные звуковые изменения.

Yavorski A.Yu.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

MIDDLE-POLISSYAN DIALECT IN ALEKSANDR KULESH'S LITERARY WORKS: PHONETIC LEVEL

Summary

Phonetics of Middle-Polissyan dialects, including specificity of long vowels relaxation, particularity of consonants depalatalization, differences in the frequency of certain consonants usage and effects of combinatorial sound change are fully and systematically reflected in the works of Ukrainian writer A. Kulesh. Polissyan elements used by writer are systematized and commented in terms of their origin. The specificity of use of the dialectal elements by the author is indicated. A. Kulesh not only attempted to use certain dialecticism or imitation of dialect speech. Some of his works are written in Polissyan dialect, which essentially serves as a literary language. The texts fully represent the Ukrainian dialects of Middle Polissya.

Keywords: dialect, Middle-Polissyan patois, dialect words, vowels, consonants, combinability sound changes.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Янкович М.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню ораторського дискурсу, зокрема передумов його розвитку і формування у Стародавній Греції. У статті розглянуто історію виникнення ораторського мистецтва та розкрито його значимість у давньогрецькому суспільстві. Визначено роль ораторської майстерності в історії розвитку європейського суспільства. Проаналізовано період вищого ступеня розвитку ораторського дискурсу у Стародавній Греції на прикладі ораторської прози Демосфена. Представлено найбільш популярні промови цього давньогрецького оратора, які залишилися найважливішими пам'ятками аттичного ораторського мистецтва.

Ключові слова: ораторський дискурс, ораторське мистецтво, політичне красномовство, промови, оратор.

Постановка проблеми. На передній план між-дисциплінарних методологічних пошуків ХХІ століття висунулось і увійшло до концептуального апарату аналітичних досліджень одне з центральних понять сучасної лінгвістичної теорії – дискурс [11, с. 167]. Така тенденція пов'язана, перш за все, з тим, що у контексті розвитку лінгвістичної науки все частіше постає питання коректної інтерпретації тексту, намірів мовця та мовленнєвих засобів досягнення поставлених цілей. Основна увага, зокрема, спрямована на дослідження різних типів дискурсів як форм здійснення міжсуб'єктної мовленнєвої взаємодії.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Сьогодні дослідження питань породження та функціонування дискурсу виступає одним із провідних напрямків світової лінгвістики. Різні аспекти поняття «дискурсу» висвітлюються у працях таких відомих лінгвістів далекого та близького зарубіжжя, як Е. Бенвеніст, Т. ван Дейк, Д. Шифрін, С. Міллс, П. Серіо, М. Бахтін, Н. Арутюнова, В. В. Красних, В. І. Карасик, М. Л. Макаров, В. З. Дем'янов. Актуальні питання дискурсології вивчаються також і такими українськими науковцями, як К. Серажим, О. Ільченко, І. Шевченко, Ф. Бацевич, Г. Почепцов, О. Селіванова, Т. Скуратовська, І. Соболева, В. Шинкарук та інші. Велика кількість наукових досліджень українських лінгвістів присвячені розгляду окремих різновидів дискурсу – судового (Т. Скуратовська), політичного (Ян Чайковський, Т. Курбатова), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець), рекламного (Н. Волкогон), релігійного (І. Богачевська) тощо. Однак, незважаючи на широкий інтерес сучасних науковців щодо аналізу різних типів дискурсу, досі поза увагою залишається дослідження ораторського дискурсу у старогрецькій мові.

Формулювання цілей статті. Головна мета цієї статті полягає у висвітленні історичних та культурних умов породження і розвитку ораторського дискурсу у Стародавній Греції, а також – у з'ясуванні періоду найвищого його розквіту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія дослідження дискурсу наукою розпочалася ще в 20-х роках ХХ століття, коли Л. Щерба вжив термін «складне синтаксичне ціле», описуючи єдине комплексне висловлення, що поєднує в собі різні види синтаксичного зв'язку між компонентами (сурядність, підрядність, вставні конструкції). В кінці 50-х років дискурс вже став предметом безпосередніх лінгвістичних досліджень. У 1952 році З. Харріс, описуючи мову реклами, вперше вжив термін «дискурс» [10, с. 10]. У 70-х роках дискурс набув ще більшого поширення, вживаючись у значенні функціонального стилю.

У лінгвістиці термін «дискурс» використовується дуже широко, а інтерес до нього все більше посилюється. Однак на сучасному етапі розвитку лінгвістики чіткого та загальноприйнятого визначення терміна «дискурс», яке б охоплювало всі випадки його використання, не існує, так само і немає загально визнаної типології дискурсів. До того ж, питання сутності дискурсу й евристика його аналізу перебувають у стані розробки й уточнення.

Багатоаспектність змісту та форм дискурсу зумовила, зокрема, розмаїття його теоретичних дефініцій і досить швидку еволюцію його концепцій. Сьогодні сфера вживання терміна «дискурс» є настільки широкою (філософія, соціологія, логіка, семіотика, теорія комунікації, лінгвістика тощо, їхні окремі напрями – прагмалінгвістика, прагмастилістика, лінгвістична семантика, граматична стилістика, лінгвістика тексту, граматики тексту, а також міждисциплінарні науки – психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.), що доводиться говорити про полісемію цієї термінологічної одиниці. При цьому дослідники обирають різні підходи – історичний, філософський, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, комунікативний, лінгвальний, іноді поєднуючи деякі з них. Це дає підстави говорити про виникнення самостійного напрямку досліджень – теорії дискурсу.

При дослідженні дискурсу, як будь-якого природного феномена, слід говорити і про класифікацію його типів та різновидів. Велика кількість типологій дискурсу, що існують на сьогоднішній день, є наслідком того, що в основу класифікації покладено різні принципи. Як зазначає М. Л. Макаров, сьогодні «не все гаразд із критеріями визначення типів дискурсу, сфер та епізодів спілкування, не всі типології можуть похвалитися логікою побудови класифікації поки ще не систематизований емпіричний матеріал [5, с. 210].

Ми ж акцентуємо увагу на диференціації дискурсу на основі семантичного критерію і з позиції соціолінгвістики, тобто з точки зору науки, яка займається вивченням мови а аспекті її функціонування. Звертаючись до думки відомого російського лінгвіста В. І. Карасика, слід виділити два основні типи дискурсу – персональний та інституційний. У першому випадку в спілкуванні беруть участь комуніканти, які добре знають один одного і мовець виступає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу, тоді, як у другому – спілкування відбувається у рамках статусно-рольових відносин, має місце мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості у рамках складених суспільних інститутів,

число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку [4, с. 193].

На основі семантичного критерію, як окремих підтипів інституційного дискурсу, виділяємо ораторський дискурс і розглядаємо його як складне і багатогранне явище, яке поєднує у собі і лінгвістичні, і комунікативні ознаки, реалізується як промова, яка належить одній політичній особі, з характерними мовними особливостями; відображає мовні, соціальні, етнічні та культурологічні особливості народу, в якому здійснюється; орієнтоване на певну цільову аудиторію та обґрунтування політичних і соціально-ідеологічних стратегій, нав'язування тієї чи іншої ідеологічної орієнтації людській свідомості, переконання аудиторії і спонукання до дій [8, с. 7].

Сутність ораторського дискурсу можна зрозуміти лише шляхом аналізу його історичних умов розвитку і формування, а також шляхом розкриття прагматики функціонально-стилістичних характеристик текстів цього дискурсу.

Ораторське мистецтво в елементарних формах з'являється з виникненням людського суспільства. Однак красномовство тоді ще не було мистецтвом. Воно було більше даром природи, аніж плодом мистецтва [13, с. 106].

Красномовство стало мистецтвом в умовах рабовласницького ладу, який викликав необхідність і створив певну можливість безпосереднього впливу на розум і волю співгромадян за допомогою живого слова оратора в громадських установах, куди сходилося все цивільне населення для вирішення найважливіших питань свого життя. Однак, вищого ступеня свого розвитку, як справжнього мистецтва воно могло досягнути лише за такого ладу, при якому забезпечується свобода слова. Такі умови з'явилися вперше зі встановленням демократичного устрою, а саме тоді, коли Солонем була запроваджена еклесія (з грец. 'εκκλησία – народні збори) – віче, у якому всі повноправні громадяни мали право голосу [2, с. 395]; геліея (грец. ἡλία) – суд присяжних [2, с. 585]; і Рада п'ятисот, яка була вищим адміністративним органом Афін і, яка, фактично, керувала усіма справами держави. Усі рішення у новостворених органах приймалися колегіально, тому вміння відстоювати власні погляди і переконувати інших в їх істинності підняло цінність слова і стало важливою складовою професії політика. Таким чином, давньогрецьке суспільство почало цінити тих, хто вмів себе захищати, добре говорити, гідно триматися перед публікою, і у зв'язку з цим виникла гостра, життєво необхідна потреба в красномовстві.

Вже в середині V століття до н. е., в зв'язку із значним економічним та політичним підйомом міст-держав, із поваленням тиранії та встановленням демократії відкривався простір для діяльності ораторів і відмічався поступовий розвиток особливої течії філософської та наукової думки – софістики. На основі деяких вчень софістів і сформувався теорія ораторського мистецтва – риторика [7, с. 150–151]. Згідно її вченню у Стародавній Греції ораторське мистецтво визначалося як вміння переконувати і досягати торжества своєї думки, тобто діяти на свідомість, почуття і волю слухачів, а в цьому, власне, й полягає сутність ораторського дискурсу, особливого типу комунікації, який сформувався в Стародавній Греції і функціонував у різних сферах життя суспільства, відображаючи правила публічної поведінки, мовні механізми впливу на численного адресата з урахуванням його культурних та соціальних особливостей. Це поняття поєднує у собі лінгвістичні і комунікативні ознаки, реалізується як промова, орієнтоване на певну цільову

аудиторію і головними цілями, якого є нав'язування тієї чи іншої ідеологічної орієнтації людській свідомості, переконання аудиторії і спонукання до дій. Це, у свою чергу, вимагає урахування когнітивних і психологічних параметрів аудиторії, професійної належності, віку і статі; на мовному рівні це відбивається на виборі лексичних, морфологічних та синтаксичних одиниць. Важливою рисою ораторського дискурсу є й те, що він значною мірою формується залежно від особистого ідіостилу промовця, визначаючи насиченість тими чи іншими мовними засобами, та використання тих чи інших мовних, риторичних і психологічних прийомів. Важливо зауважити і те, що промови ораторського дискурсу формуються при функціонуванні певних інститутів, а це, у даному випадку – народні збори, суд присяжних і Рада п'ятисот.

Так, поступово у демократичному суспільстві почали вироблятися правила написання промов, які відображали ціннісні орієнтири, спосіб мислення, поведінку та ідеї членів соціальної групи; описувалися стилі та жанри, а сприяли цьому, перш за все, нестабільна політична ситуація у державі і постійні військові сутички [7, с. 150–151]. Поряд з епосом, лірикою, драмою, музикою і архітектурою риторика почала визнаватися потрібним і складним мистецтвом. Вона вважалася навіть «царицею мистецтв» настільки сильний був її вплив на вирішення державних справ, настільки ефективно вона впливала на почуття і розум людей. Називаючи красномовство мистецтвом, стародавні греки, вкладали в це поняття конкретний і певний зміст, який проявлявся у тому, щоб роз'яснити (щось), спонукати (до певного мислення, рішення, а тим більше до дії) і доставляти слухачам задоволення. Причому «втішання слухачів» свіжою або сміливою думкою, благородними почуттями, наприклад добра і справедливості, громадянського обов'язку і патріотизму, вважалося особливо важливим завданням оратора. Особистість оратора, фонематичні особливості його промови також відігравали велику роль у процесі спілкування з публікою. Грецькі риторичні повинні були майстерно володіти правилами і формами усного мовлення, законами логіки, вміти вселяти свої думки і почуття масі людей, нерідко спонукуючи їх до практичних дій.

Особливо сприятливий ґрунт ораторське мистецтво знайшло в Афінах, де судовий порядок вимагав аби громадянин сам особисто захищав себе у суді. Тому у грецькому суспільстві зростала роль значення слова. На політичну та судову арену виходять люди, які вміли добре володіти мистецтвом красномовства. Вони стають провідниками суспільної думки та владарями умів.

Кожен з ораторів чимало трудився над тим, щоб красномовство стало гострою зброєю ідеології та політичної боротьби. Однак, лише всесвітньо відомий Демосфен вважається найблискучішим ритором і володарем дум Стародавньої Греції, який з надзвичайною наполегливістю домігся мистецтва хвилюючої і переконливої промови. Завдяки його діяльності, а особливо завдяки його політичним промова, які були насичені фактичним матеріалом, особистими спостереженнями, і, які відзначалися динамічністю та чіткістю, розвиток ораторського мистецтва досягнув своєї вершини, а сам Демосфен здобув всесвітню славу.

До літературної спадщини цього великого оратора належить 61 промова, 56 «Вступів» до промов і 6 листів. Особливий інтерес у його діяльності представляють промови, які поділяються на три групи: політичні, судові політичного характеру і судові

приватного характеру. До останньої групи належать промови Демосфена проти опікунів, особисто ним виголошені, і кілька промов, написаних ним в якості логографа для клієнтів. Вони становлять великий інтерес при описі побуту, звичаїв та економічних відносин. У більш широкому обсязі вимальовується історична обстановка у великих судово-політичних промовах. З них особливий інтерес і за змістом, і за зовнішньою обробкою представляють промови «Про злочинне посольство» (XIX) і «Про вінок» (XVIII), що розкривають перед нами цілий світ дипломатичних відносин і політичної історії цього часу. Але безсумнівно, що головна сила Демосфена, а звідси і його всевітня слава, полягає в політичних промовах [9, с. 380].

Найбільшу популярність мають вісім промов, спрямованих проти Філіпа, які одержали згодом загальну назву «Філіппіки»: три Олінфські, «Про мир», «Про справи в Херсонесі» і три «Проти Філіппа». Адже, ораторський хист Демосфена набрав могутньої патетичної сили саме в боротьбі афінської демократії проти загарбання грецьких міст царем Македонії Філіппом. У своїх «Філіппіках» ритор виступає як патріот, який викриває підступні плани і дії деспотичного завойовника і тих продажних афінських діячів, які його підтримували, зраджуючи свою батьківщину. Він закликає греків відстоювати свою честь, свободу і незалежність.

Промови цього блискучого оратора дають достатне уявлення і про його політичні погляди, і про прихильність до демократичного ладу. Можна беззаперечно сказати, що він був рішучим противником демагогії і політики задобрювання народу шляхом роздач державних грошей, бо у цьому він бачив загибель держави і не шкодував сил для викриття цієї політики. Демосфен також брав активну участь у політичному житті Афін. Був непримиренним супротивником Македонії. Вважав головним ворогом полісного устрою тиранію. «Народ, який потрапляє в залежність від царя, перестає бути вільним і перетворюється на раба» [1, с. 122].

Промови Демосфена, насичені фактичним матеріалом та особистими спостереженнями оратора, відзначаються динамічністю, лаконічністю викладу, глибокою емоційністю, чіткістю і досить обширно змальовують картину сучасного йому життя, стану військових сил, занепаду народного духу, негативної ролі деяких політичних діячів і, нарешті, викривають головного винуватця нещастя грецького народу – Філіппа Македонського [9, с. 381].

Варто зауважити, що особа Демосфена, зокрема, засвідчує, що для успіху оратора природні задатки не є головними. Головним є постійне тренування як думки, так і слова. Своім прикладом Демосфен підтверджує найважливіший принцип: оратором може стати практично кожний, якщо не пошкодує для цього часу і праці [3]. Так, його написані та виголошені промови, апелюючи до емоційних структур людської психіки, скеровували мислення та почуття слухача у потрібному ораторові руслі не тільки своїм змістом і своєю аргументованістю, а й ясністю і переконливістю. Враження слухачів оратор підсилював майстерністю композиції кожного виступу, словесною образністю і ритмічністю, а також голо-сом, мімікою і жестикуляцією, так, що люди самі не зауважували моменту, коли під впливом слова Демосфена переходили на його бік, навіть будучи налаштованими проти ідей виступаючого. Таким

чином, його полум'яні промови були результатом великої праці, а ораторські прийоми будувалися на глибокому знанні психології слухачів. В історії літератури ці промови залишилися як найважливіші пам'ятки аттичної ораторської прози.

Висновки з даного дослідження і пропозиції. Таким чином, ми визначили, що історія зародження і розвитку ораторського мистецтва європейської традиції сягає своїм корінням давньогрецьких часів і пов'язується з необхідністю щось роз'яснювати у публічній промові. Стрімкий розвиток красномовства детермінується соціальними та політичними особливостями Афінської державності, яку вважають моделлю давньогрецької демократії. Вищого ступеня свого розвитку ораторське мистецтво, відповідно, і ораторський дискурс, досягає у другій половині V століття до нашої ери, коли, у зв'язку з поваленням тиранії та встановленням демократичного правління, відкрився простір для діяльності ораторів. Важливим чинником розвитку ораторської майстерності стає, перш за все, необхідність для політичних діячів публічно дискутувати з супротивниками і, за допомогою переконливої промови, доводити яку-небудь істину, впливати на настрої громадян, а, головним чином, переконувати в чомусь слухачів, домагаючись їх підтримки. По-друге, на розвиток красномовства впливає зріст значущості судових процесів, які ґрунтувалися на змагальності позицій, думок, технік впливу на слухачів. Для цього, за допомогою семантико-стилістичних поєднань і емоційно-експресивних засобів, почуття та емоції аудиторії скеровувалися у потрібному для оратора руслі.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що в історії розвитку європейського суспільства ораторське мистецтво Стародавньої Греції посідає важливе місце, оскільки закладає міцний фундамент ораторського дискурсу та риторичної культури, а значимість живого, публічного слова стає об'єктом усе більш численних наукових досліджень, у яких беруть участь тисячі вчених. Крім вивчення історії ораторського мистецтва їх приваблюють проблеми, пов'язані з впливом промови, переконанням і іншими аспектами ефективності усного слова.

Дане дослідження відкриває подальші перспективи для вивчення поняття дискурсу в гуманітарних науках та визначення терміна «дискурс» у лінгвістиці; у зв'язку з неоднозначним підходом мовознавців до трактування цього терміну, виникає необхідність у систематизуванні підходів до його вивчення, а також у виділенні основних типів і підтипів; відкриваються перспективи і для здійснення комплексної прагматико-стилістичної, морфологічної та синтаксичної характеристики текстів ораторського дискурсу Стародавньої Греції, а також для визначення лексико-стилістичних особливостей промов та художніх засобів у текстах ораторського дискурсу.

Дослідження старогрецьких джерел з погляду лінгвістики і теорії дискурсу дасть змогу ширше охарактеризувати природу цих текстів, визначити їх функції та оцінити їх значення для сучасних читачів. Окрім цього, вивчення ораторського дискурсу Стародавньої Греції дозволить поглибити уявлення про особливості розвитку та функціонування античного красномовства, його функції, механізми дії, а також дозволить повніше змалювати особливості комунікації, спосіб мислення та наміри комунікаторів у Стародавній Греції.

Список літератури:

1. Demosthenis. Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta / Demosthenis. – Frankfurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – 313 p.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – Изд. 5-е. – СПб: Издние автора, 1899. – 1370 с.
3. Гаспаров М. Л. Ораторы Греции / сост. М. Л. Гаспаров. – М.: Художественная литература, 1985. – 496 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
6. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – Вид. 2-ге, стер. – К.: Вища школа, 2006. – 311 с.
7. Мегела І. П. Історія давньогрецької літератури: курс лекцій / І. П. Мегела. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2008. – 340 с.
8. Ніколаєнко О. А. Ораторський дискурс у давньому Римі: культурологічний та функціонально-стилістичний виміри (на матеріалі промов республіканської доби): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови» / О. А. Ніколаєнко; Ін-т філології КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 16 с.
9. Радциг С. И. История древнегреческой литературы / С. И. Радциг. – М.: Высшая школа, 1977. – 550 с.
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: монографія / К. С. Серажим; [за ред. В. Різуна]. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
11. Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс, факт и принцип причинности / Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М., 1995. – 420 с.
12. Требін М. П., Клімова Г. П. Ораторське мистецтво: підручник / ред.: М. П. Требін, Г. П. Клімова. – Х.: Право, 2013. – 208 с.
13. Чехов А. П. Хорошая новость / А. П. Чехов; [авт.-сост. А.В. Толмачев] // Об ораторском искусстве: сборник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1973. – 367 с.

Янкович М.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ОРАТОРСКОГО ДИСКУРСА В ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ**Аннотация**

Статья посвящена исследованию ораторского дискурса, в частности предпосылок его развития и формирования в Древней Греции. В статье рассмотрена история возникновения ораторского искусства и раскрыта его значимость в древнегреческом обществе. Определена роль ораторского мастерства в истории развития европейского общества. Проанализирован период высшей степени развития ораторского дискурса в Древней Греции на примере ораторской прозы Демосфена. Представлены наиболее популярные речи этого древнегреческого оратора, оставшиеся важнейшими памятками аттического ораторского искусства.

Ключевые слова: ораторский дискурс, ораторское искусство, политическое красноречие, речи, оратор.

Yankovych M.V.

Lviv Polytechnic National University

HISTORICAL AND CULTURAL PRECONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF ORATORICAL DISCOURSE IN ANCIENT GREECE**Summary**

The article is devoted to the investigation of the historical and cultural preconditions for development and the formation of oratorical discourse in ancient Greece. The article reviews the history of oratory and reveals its importance in Greek society. It also defines the role of public speaking in the history of European society. In the article there is analyzed the period of the highest development degree of oratorical discourse in ancient Greece on an example of oratorical speeches of Demosthenes. There are also presented the most popular speeches of this Greek orator in the article which remained the most important monuments of Attic oratory.

Keywords: oratorical discourse, oratory, political eloquence, speeches, public speaker.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

СОВРЕМЕННОЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО БЕЛАРУСИ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Дорожкин А.С.

Учреждение образования «Республиканский институт высшей школы»

В данной статье проводится анализ становления современного изобразительного искусства Беларуси. Особое внимание уделяется новым тенденциям развития, актуальным проблемам и достижениям современных белорусских мастеров в сфере изобразительного искусства последних двух десятилетий. В статье использованы работы молодого художника-иллюстратора из Минска Екатерины Хегай. Данные работы использованы в качестве наглядного примера по использованию информационных технологий в сфере изобразительного искусства.

Ключевые слова: Беларусь, современное изобразительное искусство, молодые художники, живопись, графика, скульптура, фотография, художественное образование.

Множество форм репрезентации – одна из важнейших отличительных черт процесса развития изобразительного искусства в современном культурном пространстве. Несомненно, по сравнению с западной традицией для искусства Беларуси на всех этапах его развития характерна определенная консервативность, но стоит отметить, что отечественная школа никогда не имела в основе своей «шаблонный» способ эстетически-образной реализации.

Развитие изобразительного искусства, как и всех сфер жизни общества, тесно связано с использованием информационных технологий, которые стали незаменимой технической базой для современных художников, продвигающих в своем творчестве актуальные для современности визуальные тенденции. Тесная взаимосвязь, а нередко и смешение, двух и более совершенно противоположных художественных стилей стали оригинальной практикой и отличительной особенностью как белорусского, так и мирового изобразительного искусства.

Последние два десятилетия истории изобразительного искусства Беларуси характеризуются значительным подъемом в творчестве как признанных мастеров, так представителей так называемого «нового поколения».

В настоящее время в Республике Беларусь работают несколько художников, получивших международное признание, но какова ситуация в художественной сфере в целом? Кроме того, много неясного и внутри самой искусствоведческой науки, которая осознала необходимость выйти из периода коллекционирования и классификации к методологическим и теоретическим концепциям, но не выработала достаточно четких методологических и теоретических ориентиров, чтобы это стало возможным.

В связи с этим, **главной задачей** данной обзорной статьи является и оценка развития изобразительного искусства Беларуси и рассмотрение специфических особенностей каждого из видов изобразительного искусства на современном этапе его развития.

Для изобразительного искусства Беларуси в настоящее время характерны новые формы, техники, методы и средства воплощения художественного замысла. Но в своем поиске современный художник нередко сталкивается с проблемой выбора.

Каждая последовательная арт-парадигма схематизирована исходя из наиболее существенных для нее ценностей, методов создания искусства, а с точки зрения практики – на чем фокусируются эти методы, на что они направляются [3].

Рубеж XX–XXI веков стал переломным для развития искусства Беларуси: последние 15–20 лет в творчестве отечественных художников характеризуются разнообразием художественных образов и

новыми способами их философско-эстетического осмысления и обобщения.

По мнению теоретика искусства Павла Войничко-го, «...в настоящее время в белорусской художественной среде наметились лобопытнейшие антагонизмы, которые, могут быть весьма продуктивными для её развития. Противоречия позиций отдельных художественных групп отражается в спорах о современности, актуальности нового белорусского искусства и, в конечном счёте, оформляются терминологически, маркируя принадлежность отдельных индивидуумов к близким им по духу сообществам» [1].

Искусствовед Екатерина Кенигсберг отмечает, что «...белорусские художники стали искать свои уникальные способы самореализации в современном культурном пространстве, «корректируя» свои индивидуальные стилистические новшества в соответствии с международными тенденциями и модными веяниями в изобразительном искусстве» [2].

Говоря о нынешнем поколении белорусских художников, стоит отметить одну важную особенность, характерную для каждого из его представителей – непредвзятое критическое восприятие множества течений мирового искусства.

В настоящее время, наряду с давно признанными художниками-графиками – Н. Козловым, Л. Алимовым, В. Вишневым – продолжают свое творческое становление молодые авторы, пришедшие в белорусское искусство на рубеже веков. Имена П. Татарникова (лауреата двух премий «Golden Apple» (International Biennial of Illustrations, Bratislava), Ю. Яковенко и А. Мальшевой (Гран-при, International Biennial of Engraving «Jose de Ribera», Xativa), Р. Сустова, А. Басальги уже активно обсуждаются не только ведущими белорусскими специалистами в сфере культуры и искусств, но и их иностранными коллегами.

Развитие художественной фотографии в Беларуси определяется тем, что в последние 20 лет в совокупности с разнообразием технических средств фотохудожники начали использовать принципиально новые творческие подходы и жанровые формы.

Среди типичных элементов современных фоторабот выделим следующие:

- уникальная подпись фотохудожника;
- простановка нумерации на негативах и готовых снимках и их дополнительная обработка;
- использование на снимках авторского текста как вспомогательного средства визуализации;
- «искусственные» области, создаваемые фотохудожником для подчеркивания графических особенностей снимка.

Прогрессивное образное мышление, неожиданные композиционные решения, ярко очерченное эстетическое направление, отсутствие «штампов» –

вот основные черты, характеризующие современных белорусских фотохудожников.

Отличительной чертой последних 10 лет стало повышенное внимание авторов к внутреннему миру человека: его проблемы, противоречия и переживания. Образы внешнего мира постепенно отошли на второй план. Эта концепция является закономерным следствием отражения в художественном творчестве массового сознания белорусского народа.

Все вышеперечисленные характеристики и новые веяния отличают современную белорусскую графику – как книжную, так и станковую. Сохраняя лучшее из отечественной и мировой художественной традиции, белорусские графики стремятся расширить не только технический, но также и жанрово-видовой спектр.

Что же касается современной станковой живописи Беларуси, то здесь в полной мере можно сказать об отказе от советских традиций: в прошлом остались сюжетно-тематические полотна большого формата. Вместе с тем в последние десятилетия возродился интерес к живописи с нарочито колористическим качеством. При этом особое внимание художники уделяют новизне и оригинальности используемого пластического языка. Определяющим фактором в процессе работы живописца становится степень философско-эстетического воздействия произведения на зрителя. Достижения этой цели становится возможным при отказе от стереотипных тем и переходе к метафорическим образам и концепциям.

Синтез академических традиций и инноваций характерен и белорусской скульптуре. Белорусские мастера смело экспериментируют, применяя в своем творчестве новые материалы и технологии.

Немаловажным является тот факт, что в настоящее время художник, действующий в рамках «традиционалистической» парадигмы, выступает как мастер, внимательно изучающий и фиксирующий особенности окружающего мира совершенствующий свои профессиональные навыки [3].

Наиболее актуальной проблемой для развития изобразительного искусства в нашей стране является подготовка новых кадров.

В настоящий момент на территории Республики Беларусь функционирует лишь четыре учебных заведения, позволяющих молодым людям стать дипломированными специалистами с высшим художественным образованием: Белорусский государственный университет культуры и искусств, Витебский государственный университет (художественно-графический факультет), Белорусская государственная академия искусств и Гродненский государственный университет им Я. Купалы (факультет искусств и дизайна).

В связи с вышесказанным, стоит отметить появление на художественной арене талантливых художников-«самоучек».

В своем творчестве они применяют различные методы, формы и технические средства.

Последние годы большую популярность в молодежной среде получили работы художника-иллюстратора Екатерины Хегай (более известной под творческим псевдонимом «Крекер»), работающей под своим брендом «KS-S» – участницы и лауреата многих международных конкурсов.

Среди них:

- «ArtPreview» – международный конкурс современного изобразительного искусства, направленный на поддержку художников и фотографов, активно работающих в разных жанрах и техниках.

- Международный конкурс портретов Portrait Now (Портретная премия им. Я. К. Якобсена. Организаторы: Национальный исторический музей в

замке Фредериксборг (Дания), музей современного искусства Эрарта).

Тематика ее произведений очень широка: от свежего взгляда на образ представителя современной молодежи до юмористического (с элементами иронии) представления всех сторон жизни обычного человека и окружающей его реальности (рис. 1, 2, 3).

Рис. 1. Е. Хегай «Автопортрет»

Рис. 2. Е. Хегай «Хатред»

Рис. 3. Е. Хегай «Один день»

Но цель ее творчества одна – популяризация современного изобразительного искусства.

Рис. 4. Е. Хегай «Голая истина»

Что касается выставочной деятельности, то здесь ситуация заметно лучше: во всех крупных белорусских городах функционируют собственные выставочные залы. Отдельно хочется выделить «Дворец искусств», который является крупнейшим выставочным залом в республике и находится в ведении Белорусского союза художников.

В 1998 году в Минске начал свою деятельность Музей современного изобразительного искусства.

Последнее десятилетие отмечается рост числа частных галерей и выставочных залов. Тот факт, что в данный момент их насчитывается около десятка, никоим образом не влияет на положительный курс их развития.

Публичность всегда была движущей силой в развитии изобразительного искусства. И как любое явление в общественной жизни «публичность в искусстве» подверглось значительным изменениям. Данные изменения затронули не только жанрово-стилистические и технические аспекты.

Но, не смотря на все трансформации, происходящие в культурной среде, понятие «публичное искусство» выступает в качестве синонима искусства монументального. Помимо этого эпоха глобализации и новые ценности постиндустриального общества предлагают совершенно новые пути развития изобразительного искусства. Изобразительное искусство в современном культурном пространстве выступает в качестве инструмента интеграции интересов общества и общественного пространства.

В заключение всего вышесказанного можно сделать следующий вывод: в настоящее время сложно дать однозначную оценку состояния современного изобразительного искусства в нашей стране, ведь при всех положительных тенденциях в его развитии, перед деятелями культуры и искусств стоит ряд актуальных задач, которые все же не являются неразрешимыми. Но не оставляет сомнений тот факт, что талантливые белорусские художники, соединяющие в своей работе традиции и новаторство, четко сформулированные творческие задачи, устойчивый курс развития и сохранения ценностей белорусской культуры и поддержка со стороны государства, в конечном итоге позволят Республике Беларусь занять достойное место в мировом культурном пространстве.

Список литературы:

1. Электронный журнал «Арткуратор» Режим доступа: http://artkurator.com/articles/art_pract_1.html – Дата доступа: 1.12.2014.
2. Электронный журнал «Арткуратор» Режим доступа: http://artkurator.com/articles/map_ru.html – Дата доступа: 31.11.2014.
3. Thierry de Duve. When Form Has Become Attitude – And Beyond / Theory in Contemporary Art Since 1985, eds. Zoya Kocur and Simon Leung. – Blackwell Publishing. Oxford, 2005. – Pp. 19–31.

Дорожкін А.С.

Установа освіти «Республіканський інститут вищої школи»

СУЧАСНЕ ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО БІЛОРУСІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Анотація

У даній статті проводиться аналіз становлення сучасного образотворчого мистецтва Білорусі. Особлива увага приділяється новим тенденціям розвитку, актуальним проблемам і досягненням сучасних білоруських майстрів у сфері образотворчого мистецтва останніх двох десятиліть. У статті використані роботи молодого художника-ілюстратора з Мінська Катерини Хегай. Дані роботи використані в якості наочного прикладу з використання інформаційних технологій в сфері образотворчого мистецтва.

Ключові слова: Білорусь, сучасне образотворче мистецтво, молоді художники, живопис, графіка, скульптура, фотографія, художню освіту.

Dorozhkin A.S.

Educational establishment «Republican Institute of Higher Education»

CONTEMPORARY FINE ART OF BELARUS: CURRENT PROBLEMS AND TRENDS

Summary

This article analyzes the development of modern art of Belarus. Particular attention is paid to the development of new trends, current problems and achievements of modern Belarusian artists in the field of fine arts of the last two decades. The article draws on the work of a young illustrator from Minsk Catherine Khagai. These works used as an illustrative example of the use of information technology in the field of fine arts.

Keywords: Belarus, contemporary art, young artists, painting, drawing, sculpture, photography, art education.

УДК 783.21 (436)

ЦЕРКОВНА КУЛЬТУРА АВСТРІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ XVIII–XIX СТОЛІТЬ:
СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Паламарчук К.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто взаємовідношення понять «релігія» і «культура». З'ясовано зміст поняття «церковна культура» і «церковне мистецтво». Дано характеристику церковного мистецтва Австрії та Німеччини XVIII–XIX століть. Розглянуто німецьку месу як жанр католицької богослужбової музики Австрії другої половини XVIII – початку XIX століть крізь призму взаємодії класицистських і романтичних стильових тенденцій. Проаналізовано творчість відомого німецького поета-романтика XVIII століття Ф.Г. Клопштока.

Ключові слова: релігія, культура, католицька богослужбова музика, католицька німецька меса, класицизм, німецький романтизм, Фрідріх Готліб Клопшток.

Постановка проблеми. Питання взаємовідношення між релігією і культурою сьогодні усе більше привертають увагу дослідників. Як особлива складова системи духовної діяльності людей, релігія відіграла і відіграє важливу культурно-історичну роль, будучи засобом відродження національно-духовних цінностей народу, упорядкування та збереження народних традицій і звичаїв [1, с. 6]. У контексті вивчення християнських коренів європейської цивілізації актуальними стають дослідження феномену церковного мистецтва – невід'ємною складовою не лише релігійної, а й усієї європейської спільноти. Католицька церковна культура Австрії та Німеччини є важливим елементом європейської традиції, яка має як національне, так і загальноєвропейське значення, у якій знайшли своє відображення основні тенденції християнської культури Нового часу. Формування нового церковного жанру католицької традиції – німецької меси втілило головні риси церковного мистецтва XVIII–XIX століть: секуляризаційну спрямованість, репрезентативність вираження, нове – гуманістичне – тлумачення сакральної реальності, яскраво виражену національну складову. Усе це зумовило необхідність вивчення церковної культури Австрії та Німеччини, а також феномену німецької меси як репрезентативного явища християнської Європи Нового часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання християнської культури розглянуто у роботах християнських філософів-богословів Г. Бальтазара, К. Барта, С. Булгакова, А. Гарнака, Т. Горічевої, К. Дусона, Ж. Марітена та ін.

У сучасній культурологічній та релігієзнавчій думці існують дві протилежні точки зору щодо взаємовідносин між релігією та культурою. Прихильники першої (М. Бердяєв, П. Флоренський, М. Вебер, П. Сорокін та ін.) вважають, що релігія є частиною

духовної культури і між ними існує тісний зв'язок, підкреслюючи, що «культура і релігія внутрішньо суцільні з самого початку історії людства і все ж у сфері культури релігія символізує не архів-сховище давнини, а саме діючий храм, що підпитується реаліями минулого і сучасного» [7, с. 347].

Іншу точку зору мають прихильники так званого «центристського» напрямку (А. Кун, Р. Каретт, Д. Фрезер), за теорією яких релігія і культура протистоять одна одній і одночасно утворюють єдність, вважаючи, що у первісних релігійних віруваннях втілено фантастичне усвідомлення людини та її залежність від сил природи, а релігія не є незмінною, оскільки і суспільство не залишається статичним [3, с. 24].

Ряд учених, що притримуються так званого теологічного напрямку, заперечують належність релігії до культури, вважаючи, що «релігія не є витвором людського духу, а даром духу божественного» [1, с. 12]. В основі теологічних концепцій розуміння культури лежить ідея визначальної ролі релігії у розвитку культури. Християнство протягом історії свого існування створило власну культурну традицію, яку ми сьогодні називаємо християнською культурою. У християнстві надзвичайно важливим є поняття особистості людини, тому людина, за християнським взірцем, прагне до спасіння, здійснює активну пізнавальну діяльність.

Католицькі теологи (Г. Кюнг, Е. Вінтер, П. Пупар) вважають, що Церква не може існувати поза культурою, Церква визначає цінність і різноманітність культур та стоїть на позиції плюралізму культур і, найголовніше, дотримується принципу національного самовираження у культурі. Католицькі культурологи наголошують, що в релігійній культурі важливим є поняття релігійного канону, який визначається як «сукупність християнських світоглядних принципів і відповідних норм і задач

художньо-образного мистецтва» [7, с. 21]. Канон за-тверджувався Церквою як взірець для наслідування, як ідеал святості та краси.

Богослужбова музика у католицькій літургійній практиці є предметом вивчення мистецтвознавців і богословів-літургістів Б. Бартковського, І. Гарднера, Ф. Гарнокура, О. Зосім, М. Кунцлера, проблематику австрійської літургійної музики зазначеного періоду розглянуто у працях музикознавців Г. Аберта, О. Беркій, В. Бодендорфа, В. Дюрра, К. Жабинського, Т. Коваленко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність низки досліджень, присвячених католицькій церковній культурі і церковному мистецтву, в українській науці жанр німецькомовної католицької меси у церковній культурі Австрії другої половини XVIII – першої третини XIX століть не ставали предметом комплексного дослідження.

Мета статті. З'ясувати поняття «церковна культура» і «церковне мистецтво» у контексті співвідношення релігії і культури, охарактеризувати церковне мистецтво Австрії XVIII – XIX століть, розглянути німецьку месу як репрезентативний жанр католицької богослужбової музики Австрії другої половини XVIII – початку XIX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній культурології та мистецтвознавстві термін «християнська культура» є одним із широковживаних. Поряд з ним у роботах мислителів минулого і сучасності (серед них П. Флоренський, Г. Флоровський, І. Львін, М. Бердяєв, С. Булгаков, Іларіон (Алфеев) та ін.) можна зустріти поняття «літургійна культура», «церковна культура». Термін «християнська культура» традиційно вживається для позначення релігійного вчення і його різноманітної історичної, художньої, особистісної реалізації, усього, що принесло у світ християнство.

Серед понять, що стосуються християнської культури, можна виділити специфічно належні до церковної культури. Поняття «християнська культура» і «церковна культура» найчастіше сприймаються як синоніми. Так, С. Булгаков у статті «Церква і культура» писав: «Створити справді християнську, церковну культуру й збудити життя в церковній огорожі, перемогти протилежність церковного й світського, – таке історичне завдання для духовної творчості сучасної Церкви й сучасного людства». Таким чином, церковна культура – це прояв Церкви земної. Найбільш важливими принципом церковної культури (у її православному розумінні) є єдність православної віри, сповідання Символу віри, єдність таїнств і богослужінь, єдність ієрархічного спадкоємства єпископату, єдність церковного устрою, єдність церковних канонів» [3, с. 227].

Потрібно відзначити, що церковна культура є складовою християнської культури, проте християнська культура відрізняється від церковної культури. Так, поняття «церковна культура» охоплює свідчення про інший світ, інші сутності, «християнська культура» – синтез церковної та світської культур, адаптація християнського вчення до кожного конкретного історичного періоду.

Церковна культура тісно пов'язана з церковним мистецтвом. Церковне мистецтво підпорядковане вищій цілі – славити Бога, оспівувати подвиги апостолів, святих, подвижників, діячів Церкви. За допомогою мистецтва художники, архітектори, скульптори та композитори прагнули розкривати та пояснювати догмати віри.

У творах церковних митців оспівувалася перемога духу над плоттю, таким чином підтверджуючи

високі подвиги людської душі. Так, наприклад, у візантійському мистецтві, що вважалося у ті часи найдосконалішим у світі, це знайшло вираження в тому, що живопис, музика, мистецтво були підпорядковані церковним канонам, де відсікалось усе, що суперечило християнським принципам. Саме тому аскетизм і суворість у живописі (іконопис, мозаїка, фреска), піднесеність грецьких церковних молитов і піснеспівів, храм, що ставав місцем молитовного спілкування людей – усе це характеризує візантійське церковне мистецтво.

У країнах, для яких традиційною релігією є католицизм (Австрія, Іспанія, Італія, Франція тощо), католицька церковна культура, поєднуючись з національною, відрізняється своєрідністю рис, які знайшли відображення у всіх видах мистецтва: архітектурі, живописі, літературі та музиці. Церковне мистецтво Австрії, як стиль образотворчого мистецтва, сформувалося у епоху Відродження. Найбільш досконале відображення воно отримало у римському бароко («мистецтво контрреформації») [7, с. 102]. Наприкінці XVII – початку XVIII століть виник новий стиль – австрійське бароко, яке відразу став ніби синонімом австрійської культурної традиції в архітектурі. Австрійські церковні будівлі у стилі бароко – Карлскірхе, монастир Св. Флоріана, монастир Мельк, церкви і палаци Зальцбурга, Граца і Штейера. Досягнення австрійської архітектури бароко проявляються не в особливостях оформлення зовнішнього вигляду будівлі, а в облаштуванні її інтер'єру з метою створення незвичайного і емоційно підвищеного настрою. Від світського мистецтва церковне бароко переймає його вишукану витонченість. Особливі досягнення церковного бароко Австрії у царині скульптури. В інтер'єрах австрійських церков скульптурним композиціям відводилася більша роль, ніж живопису. У цей час Йоганн Данценхафер (1665–1726) створив скульптурні інтер'єри церков у Цвіральтені та Оттоїррени, архітектором яких був Йоганн Міхаель Фішер (1692–1766). Найвидатнішим же досягненням церковного мистецтва вважається внутрішнє оформлення церкви у Вільгернізі, де органічно поєдналися архітектура, скульптура і живопис.

Найбільш відомими церковними архітекторами Австрії у другій половині XVIII століття були Йозеф Еммануель Фішер, Йоганн Гатард Гайпергер, Фердинанд Фон Гогенберг, Петер Нобіле та ін. У ці роки було завершено будівництво монастиря св. Флоріана, збудовано Пале Фрі на площі Йозефа у Відні, Колонаду слави у Шьонбрунні у 1775 р. У Відні в той час жив і творив Франц Ксавер Мессершмідт (1736–1783). Скульптурне зображення Марії-Терезії (1766), Богоматері (1767–1768), Савойський жіночий притулок свідчать про багатогранність таланту цього митця. Варто згадати італійського скульптора Антоніо Канова, який виконав мармурний надгробок ерцгерцогині Марії Кристини у Віденській церкві августинів (1798–1805).

Серед відомих австрійських архітекторів цього періоду варті уваги Гільдербрант (автор Віденської церкви Св. Петра, монастир у Гетвайзі), Якоб Прандтауер (церква і монастир у Мельку, монастир Герцогенбург та паломницька церква біля Зонтонагеберга), Йоганн Міхаель Пруннер (оригінальна паломницька церква у Штардль-Паурі з трикутним планом, що символізує покровительство Св. Трійці), Донато Феліче д'Алліо (автор реконструкції віденської церкви сестер-салезіянок, яку заснувала вдова Йосифа I – імператриця Вільгельміна Амалия). У розвиток австрійського церковного мистецтва великий внесок зробили також Георг Рафаель До-

нер, Йоганн Міхаель Ротмайр, Даніель Гран, Пауль Трогер, Каспар Вальдман, Антон Бер та інші відомі митці [6, с. 142].

Серед видатних живописців того часу слід відмітити Франца Антона Маульберчі (1724–1796). Під впливом італійських зразків та сильним враженням від робіт Рембрандта, митцем було створено фрески у віденській церкві піарів та корнайбурзькій церкві августинів, у замку Гальбтурн і в резиденції єпископа у Кромержі. Заслуговує на увагу також творчість таких видатних австрійських живописців як Макс-Емануель Айнмільлер (1807–1870), який художньо розписував вікна для Регенсбурзького собору, для церкви Богородиці в Ау, для Аугсбурзького собору, Альберт Баур (1835–1876), автор незабутніх картин «Християни виносять з цирку тіло мученика» і «Апостол Павло, що проповідував в Римі» [6, с. 151].

Багатогранна творчість австрійських митців мала велике історичне та культурне значення в розвитку церковного мистецтва Австрії. Своїми розписами католицьких соборів австрійські художники прагнули викликати у прихожан відчуття перебування у світі сакральних святинь. До сьогодення чудові твори талановитих австрійських церковних митців привертають увагу як віруючих християн, так і усіх закоханих у мистецтво людей.

Австрійська церковна культура багата на великі імена композиторів, що писали свої твори для церковного богослужіння. Їх твори стали прикрасою не лише національної, а й світової скарбниці духовної музики. В історію католицької церковної музики увійшли шедеври таких майстрів як Й. Гайдн, М. Гайдн, В. Моцарт, Ф. Шуберт, А. Брукнер. Центральним жанром у творчості цих композиторів став жанр меси, що був головним музичним репрезентантом церковної культури, починаючи від часів Середньовіччя.

Окрім традиційних латинських мес, з другої половини XVIII століття в Австрії і південній Німеччині набувають поширення німецькі католицькі меси, які є різновидом низької меси (*missa bassa*). Зазначимо, що католицька німецька меса зовнішньо подібна до німецькомовної лютеранської меси, однак вона, незважаючи на виконання піснеспівів німецькою мовою, відправлялася католицьким священиком за усіма нормами католицької літургії. На відміну від латинських мес, що відправлялися під час церковних урочистостей (*missa solemnis*), німецькі меси виконувались у церковні будні. Німецька католицька меса включала переклади або парафрази текстів ординарія («Kyrie», «Gloria», «Credo», «Sanctus», «Agnus Dei») і пропрія («Introitus», «Offertorium», «Communio»). Тексти ординарія відносяться до незмінних текстів, тексти пропрія за традицією відповідали характеру свята.

Назвемо ряд імен, що репрезентували жанр німецької католицької меси, починаючи від середини XVIII до початку XX століття. Серед композиторів є всесвітньо відомі імена, але більшість з них – церковні музиканти, більшість з яких відомі лише дослідникам церковної музики. Німецькі меси (а також споріднені жанри – німецькі реквієми і вечірні) писали Міхаель Гайдн (1737–1806), Франц Бюлер (1760–1824), Йоганн Баптист Шидермайр (1778–1840), Йозеф Оневальд (1791–1856), Алоїз Бауер (1797–1872), Франц Шуберт (1797–1828), Густав Едуард Штеле (1839–1915), Петер Грісбахер (1864–1933).

Особливістю німецьких мес епохи класицизму є тісний зв'язок з обрядом, що проявився у текстах твору. При перекладі німецькою мовою латинські тексти зазнавали змін: у більшості випадків передано лише їх загальний зміст. Характер цих змін

у церковних композиторів не протиріччив поняттю церковності, соборності, що характерно для церковного мистецтва. Автори текстів прагнули не показати своє індивідуальне «Я», а передати зрозумілою для усіх прихожан мовою зміст текстів через прості слова, які було покладено на просту і ясну мелодію.

Серед авторів німецьких мес твори М. Гайдна і А. Бауера відповідають духу літургічної традиції. Усі тексти частин німецьких мес М. Гайдна і А. Бауера є парафразами канонічних богослужбових текстів, як співаних, так і молитовних. Знання літургічної традиції допомагає автору тексту меси Францу Серафу Кольбреннеру «Hier liegt vor deiner Majestät im Staub», музику до якої написав Міхаель Гайдн знайти рівновагу між індивідуальним і церковним. У німецькій месі Гайдна – Кольбреннера перша частина «Zum Eingang» («На вхід»), яка передує сповіданню віри «Confiteor» («Сповідуюся») і піснеспіву «Kyrie eleison» («Господи помилуй»), носить покайний характер. Текст «Gabenbereitung» («На приношення дарів») зосереджено на моменті благословення хліба і вина (відповідає частині «Offertorium»), які приносить народ Божий до вівтаря як знак подяки Богові. Останній текст меси – «Zur Kommunion» («На причастя») – використовує не текст змінного піснеспіву, а молитви, «Domine, non sum dignus» («Господи, я недостойний»), що читалася перед прийняттям причастя.

Цікаво, що текст Франца Серафа Кольбреннера «Oh Herr, ich bin nicht würdig, zu deinem Tisch zu gehn» («О Господи, я недостойний, щоб прийти до Твого столу») у частині «Zur Kommunion» меси «Hier liegt vor deiner Majestät im Staub» [8, с. 63], було використано Алоїзом Бауером у частині «Agnus Dei» у «Різдвяній німецькій месі» («Deutsche Messe für die Weihnachtszeit») [7, с. 317]. Анонімний автор тексту меси Алоїза Бауера, як і Франц Сераф Кольбреннер, безумовно, був знайомий з церковною літургічною традицією. Можливо, частина тексту «Різдвяної німецької меси» є парафразом або компіляцією текстів німецьких мес інших авторів. Подібна практика є дуже характерною для церковної традиції, що спирається на відтворення старого, ніж створення нового. Для мистецтва класицизму з його установкою на музичний канон також подібне явище не є чимсь винятковим.

Особливістю музики німецьких мес епохи класицизму є її простота і пісенний характер. Музика німецьких мес доби класицизму відповідає класичному стилю. Композиторами використовуються прості тональності (B-dur, G-dur, D-dur) і прості музичні форми – строфічна, проста двочастинна, проста тричастинна. Партія оркестру у деяких фрагментах достатньо розвинена, іноді ж оркестр практично дублює вокальні голоси.

В епоху романтизму церковна музика розвивалася, зазнаючи сильних світських впливів, що не завжди позитивно позначалося на її стані, але стимулювало до створення новим форм. Церковна музична культура кінця XVIII – початку XIX століття є складним і суперечливим явищем. Найбільші її протиріччя виникали у зв'язку з превалюванням особистісного начала, характерного для мистецтва романтизму, які суперечили установкам на соборність, надіндивідуальність мистецтва церковного. Особливо гостро ця проблема стояла у богослужбовій музиці, оскільки остання у добу романтизму сприймалася як голос серця, що здатен передати найтонші рухи людської душі, церковне ж мистецтво завжди прагнуло до очищення музики від земних пристрастей.

Романтичні тенденції у католицькому церковному мистецтві знайшли відображення і у жанрі

німецької меси. У німецьких месах романтичної доби зазвичай використовувалися пісенні поетичні твори, серед авторів яких були як відомі поети-романтики (Ф. Клопшток, Й.Ф. Нойман), так і автори, імена яких загубилися у плині часу.

Один з найвідоміших поетів романтиків XVIII століття Фрідріх Готліб Клопшток (1724–1803) з'явився в німецькій літературі наприкінці 40-х років. Як для багатьох романтиків, для нього виявилася близькою християнська тематика. Ф. Клопшток ще у школі розпочинає роботу над релігійною поемою «Месіада». У 1745 р. він вступає до богословського факультету Ієнського університету, але потім переводиться до Лейпцігського університету (1746–1748). У 1747 р. Клопшток у колі друзів-поетів читає перші пісні своєї «Месіади» («Der Messias»). Читання справляє на слухачів сильне враження. В «Бременських матеріалах» (1748) з'являються перші три пісні «Месіади».

Думка написати епічну поему на біблійному матеріалі народилася у близького до піетистів поета під впливом «Загубленого раю» Мільтона. На відміну від останнього, Клопшток виявляє велику цікавість до долі простих людей, а в окремих епізодах з'являється і прямий протест поета проти феодального деспотизму. Головна лінія «Месіади» відповідає євангельській розповіді про останні дні земного життя Христа (Месії), від моління на горі Єлеонській до його смерті на Хресті (пісня Х). У другій частині поет розповідає про події після смерті Христа, про появу Христа перед учнями і народом. Поема закінчується тріумфом Христа – його вознесінням на небо. Точно слідуючи євангельському сюжету, поет створює навколо земних подій релігійно-космічне обрамлення, використовуючи для цього зміст Євангелій і Старого Завіту. Дії часто переносяться на небо або до некла. До кожної людини, а також до Христа Клопшток приставив серафимів та ангелів, котрі в поемі діють активніше, ніж в Біблії. Прийняття Христом рішення спокутувати гріхи людей, душевні страждання Христа – головне для Клопштока.

«Месіада» не стільки епос, скільки гімн «врятованому людству». Поема написана класичним віршем античних епопей – гексаметром. Уперше в німецькій поезії Клопшток вирішує відмовитись від рими, щоб надати поемі урочисто-святкового звучання. Характерні інтенсивні пошуки особливої, відмінної від мови прози, емоційно-образної і разом з тим музичної поетичної мови. Але успіх «Месіади» був не довготривалим. Розвитком німецької літератури кінця століття «Месіада» була відкинута в минуле.

«Духовні пісні» Клопштока («Die Geistliche Lieder», 1757–1769) – інший релігійний твір поета. Серед «Духовних пісень» потрібно відзначити наступні твори: «Weihnachtslied» («Різдвяна пісня»), «Das Abendmahl» («Вечеря»), «Um Gnade» («На милість переможця»), «Der Tod» («Смерть»), «Sinai und Golgotha» («Синай і Голгофа»), «Dem Vater und dem Sohn» («Отцю і Сину»). Ф.Г. Клопштоком була також написана збірка поезій, яка мала назву «Нова протестантська збірка віршів» («Das neue protestantische Gesangbuch»). На думку самого Клопштока, вона можливо буде корисною «також і католикам, нашим братам-німцям» [8, с. 31–32]. У цю збірку були включені пісні Крамера, християнські псалми та переклади псалмів Крамера, більшість з яких належала перу Гелера та братів Шлегелів, автором частини творів був Базедов.

У 1766 р. Ф.Г. Клопшток переклав середньовічну молитву «Stabat Mater» німецькою мовою. Поет звернувся до католицької молитви не лише через захоплення романтиками мистецтвом Середньовіч-

чям, а й через популярність у Південній Німеччині у XVIII столітті текстом «Stabat Mater», яка стала взірцем богородичної побожності. Натхненність, вишуканість і мистецька досконалість католицьких «Stabat Mater» привернули увагу до твору у протестантському середовищі.

У центрі латинського середньовічного тексту «Stabat Mater» – поетичне звернення автора до Скорботної Матері. Уперше латинські строфи поеми з'явилися у молитовниках приватного користування; найбільш раннім джерелом вважається взірць 1320 р. (Orationale «St. Emmeram»). Вже наприкінці XIV століття з'являються перші національні переклади, серед яких заслуговує на увагу німецька редакція твору «Cristus muter stunt in smercz» (монастир Св. Катерини у Нюрнберзі). Більшість дослідників схильні вважати автором безсмертної поеми Якопоне да Тоді (справжнє ім'я – Якобо да Бенедетті). В історії залишилися два текстові варіанти «Stabat Mater» – «Analecta» версія – за назвою книги, де її надруковано, та ватиканська (1908 р.), відмінність яких полягає у 19-тій строфі [2, с. 30]. В Австрії у XVIII столітті завдяки державній політиці монарха Йосифа II були заборонені неонов'язкові пісенспіви «Miserere» і «Stabat Mater». Жанр «Stabat Mater» отримав своє друге життя вже під час правління наступників Йосифа II – Леопольда II і Франца II.

Ф.Г. Клопшток написав вільну німецькомовну поетичну версію «Stabat Mater» під назвою «Відчуття Спасителя на Хресті». Поема відома також під назвою її перших рядків – «Jesus Christus schwebt am Kreuze» («Ісус Христос висів на хресті»). Зберігаючи велич, пафос, образність католицької молитви, він прагнув адоптувати її до умов протестантського середовища, а тому свідомо переніс акцент з образу Скорботної Матері на образ Христа [2, с. 95].

Жанр німецької меси доби романтизму передбачав вільний переспів богослужбових латинських текстів німецькою мовою. В «Німецькій месі» Ф. Шуберта, автором тексту якої є Й.Ф. Нойман, відчувається різноманітна гама почуттів – ліричне начало, задумованість, проникнення у глибини людської душі тощо. Дотримуючись традицій німецької народної поезії, відкривши для себе внутрішнє «Я», стверджуючи при цьому багатство емоційного світу простої людини, поети-романтики насичали мову словами великої емоційної сили. Проте іноді поетичні твори романтиків вільно інтерпретували канонічні тексти, що призводило до їх заборони або обмеженого використання церковними владами у рамках богослужіння.

Аналізуючи «Німецьку месу» Ф. Шуберта – Й.Ф. Ноймана, потрібно відзначити поетичний, індивідуалізований літературний текст, іноді доволі далекий від латинського оригіналу. Так, наприклад, для частини «Agnus Dei», де традиційно тричі повторюється фраза «Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis» («Агнец Божий, що береш гріхи світу, помилуй нас»), а остання видозмінює її кінець (замість «miserere nobis» («помилуй нас»)) звучить «dona nobis pacem» («даруй нам мир»)) поет пише текст розміром у чотири строфи. Лише кінець першої строфи («О Агнец, який жертвою відкупив тяжкий гріх людства, даруй нам мир Своєю милістю») відсилає до оригінального тексту, все інше – вільний розширений парафраз поета тексту канонічного оригіналу. Текст Й.Ф. Ноймана – поетичний, образний, має багато епітетів, метафор, порівнянь («тяжкий гріх людства», «приводить у захоплення і очищує блаженну душу», «який так вабить серце, чисте, вірне, що Тебе любить»).

Мелодії німецьких мес доби романтизму, як і у попередню епоху, були прості і призначалися для виконання усією громадою. Їх пісенний характер також мало відповідав традиційним уявленням про церковне мистецтво, однак цілком відповідав естетиці романтизму. Композитори-романтики продовжували традиції класиків щодо простоти музичної мови (прості тональності, прості музичні форми, простота фактури і оркестровки), однак мелодика їх творів більш наспівна, близька до народнопісенних витоків, що цілком відповідало естетиці романтизму. У музичному відношенні «Німецька меса» Ф. Шуберта – твір, який поєднує яскраво виражені романтичні риси, що проявилися у пісенній мелодії, з багатотональними традиціями церковної музики, які композитор виявляє завдяки використанню хоральної фактури. У тональному плані твір є також доволі незвичайний, оскільки немає єдиного тонального центру, лише крайні частини написані в одній тональності («Zum Eingang», «Schlussgesang», F-dur), усі інші тяжіють до бемольної сфери, що однак не виключає використання дієзних тональностей: «Zum Eingang» (F-dur), «Zum Gloria» (As-dur), «Zum Evangelium und Credo» (G-dur), «Zum Offertorium» (C-dur), «Zum Sanctus» (Es-dur), «Nach der Wandlung» (G-dur), «Zum Agnus Dei» (B-dur), «Schlussgesang» (F-dur). Тональності усіх частин меси – мажорного нахилу, лише остання, додаткова, частина – «Das Gebet des Herrn» («Молитва Господня»), написана у тональності e-moll. Частини меси різняться і у тематичному відношенні, однак різниця тем частин не робить цей твір строкатим завдяки піднесеності стилю, яка досягається завдяки поєднанню пісенності і хоральності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Національні особливості притаманні церковній традиції кожної християнської конфесії. Багатогранна творчість християнських митців мала неперевершене історичне та культурне значення у розвитку церковного мистецтва

своєї країни. Своїми творами архітектори, скульптори, живописці, композитори прагнули викликати відчуття перебування у світі сакральних святих.

Національне у церковній музиці Й. Гайдна, В.А. Моцарта, Ф. Шуберта, А. Брукнера проявлялося передусім у музичній мові та образній сфері, оскільки латинські богослужбові тексти не давали можливості виявитися національним рисам у їх повноті. Автори німецьких мес – церковні композитори Ф. Бюлер, Й.Б. Шидермайр, Й. Оневальд, А. Бауер, Г.Е. Штеле та інші прагнули у своїх творах поєднати традиції католицької музики з надбаннями національної церковної культури.

Тексти німецьких мес писалися на основі переспівів латинських богослужбових текстів, які у більшості випадків органічно поєднували католицькі церковні традиції з рисами національного мистецтва. Незважаючи на іноді доволі вільний підхід до перекладу текстів, у месях багатьох церковних авторів доби класицизму і романтизму вони не уходили у протиріччя з поняттям церковності і соборності, що є характерною рисою католицького церковного мистецтва. Музичний стиль німецьких мес відповідав загальному стилю епохи, однак відрізнявся більшою простотою, ніж великих богослужбових композицій. Особливо характерною простотою форм була для романтичного мистецтва, і тому у музичному відношенні найбільш досконалими є німецькі меси доби романтизму, де завдяки поєднанню пісенності і хоральності твори набувають особливої піднесеності. Німецька меса як жанр, генетично пов'язаний з церковною пісенністю, відкриває широкі перспективи у вивченні паралітургічних національних культур Європи, у тому числі української духовно-пісенної традиції. Перспективними залишаються дослідження близьких німецькій месі жанрів у церковному мистецтві різних країн Європи, зв'язків духовної пісенності з літургічними жанрами як у західно-християнській, так і східно-християнській церковних традиціях.

Список літератури:

1. Безарова Г.І. Релігієзнавство: навч. посіб. / Г.І. Безарова. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 153 с.
2. Беркій О.В. Stabat Mater в аспекті жанрово-стильової динаміки: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / О.В. Беркій; Львівська держ. музична академія ім. М.В. Лисенка. – Львів, 2006 – 253 с.
3. Давыденков О. Догматическое богословие. Курс лекций. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 1997. – 292 с.
4. Коваленко Т.С. Жанр мессы в творчестве Йозефа и Михаэля Гайднов / Т.С. Коваленко // Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета. – М., 2009. – Вып. 2(5). – С. 125-136. – (Серия V. «Музыкальное искусство христианского мира»).
5. Кунцлер М. Літургія Церкви / Міхаель Кунцлер. – Львів: Свічадо, 2001. – 616 с.
6. Митрофанов П.П. История Австрии с древнейших времен до 1972 г. / П.П. Митрофанов. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 156 с.
7. Оганов А.А. Теория культуры / А.А. Оганов, И.Г. Хангельдиева. – М.: Центр научной литературы, 1998. – 173 с.
8. Dürr W. Musikalische Überlieferung und musikalische Edition / W. Dürr, A. Haug (Gesam). – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2006. – 80 s.
9. Hug F. Franz Schubert: Tragik eines Begnadeten / F. Hug. – München: Ludvig – Maximilians Univ. München, 1976. – 126 s.
10. Pfeiffer J. Dichtkunst und Kirchenlied. Über das geistliche Lied im Zeitalter der Sakularisation / J. Pfeiffer. – Hamburg: F. Wittig, 1961. – 204 s.

Паламарчук Е.Н.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЦЕРКОВНА КУЛЬТУРА АВСТРИИ И ГЕРМАНИИ XVIII–XIX СТОЛЕТИЙ: СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются взаимоотношения понятий «религия» и «культура». Установлено содержание понятий «церковная культура» и «церковное искусство». Охарактеризовано церковное искусство Австрии и Германии XVIII–XIX веков. Рассмотрено немецкую мессу как жанр католической богослужебной музыки Австрии второй половины XVIII – начала XIX веков через призму взаимодействий классицистических и романтических стилистических тенденций. Проанализировано творчество известного немецкого поэта-романтика XVIII века Ф.Г.Клопштока. **Ключевые слова:** религия, культура, католическая богослужебная музыка, католическая немецкая месса, классицизм, немецкий романтизм, Фридрих Готтлиб Клопшток.

Palamarchuk K.N.

Kyiv National University named after Taras Shevchenko

CHURCH CULTURE OF AUSTRIA AND GERMANY OF THE XVIII–XIX-th CENTURIES: STYLISTIC TENDENCIES

Summary

This article focuses on the interrelations of notions «religion» and «culture». The idea of the definitions of «church culture» and «church art» is revealed. The characteristics of church art of Austria and Germany of the XVIII–XIXth centuries is given. The German Mass as one of the genres of the Catholic sacred music of the second half of the XVIIIth – the beginning of the XIXth centuries in the light of classicistic and romantic style tendencies is considered. The creativity of the famous German romantic poet of the XVIIIth century Friedrich Gottlieb Klopstock is analyzed.

Keywords: religion, culture, the Catholic sacred music, Catholicism, German Mass, Classicism, German Romanticism, Friedrich Gottlieb Klopstock.

УДК 002.2:930.2:099.5

УНІКАЛЬНА КНИГА ЗІ СКЛАДУ «КОРОЛІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ»

Рабчун О.С.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Розкривається склад бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського, відомої як «Регія». Описується примірник книги, котра має власницькі ознаки бібліотеки короля Станіслава Лещинського. Власне сама книга не є бібліографічною рідкістю, але особливою та унікальною її роблять провенієнції, що знаходимо на сторінках описуваного видання. Серед особливостей примірника виокремлюються суперекслібрис, тиснений на оправі видання, власницькі написи на форзаці та сторінках книги, печатки та штампи.

Ключові слова: «Королівська бібліотека», Станіслав Лещинський, видання, примірник, книга.

Постановка проблеми. Останнім часом науковці досить активно досліджують книжкові колекції – бібліотеки, що зберігаються нині у сховищах України, а раніше їх власниками були відомі науковці, громадські діячі або ці книгозбірні були власністю навчальних закладів чи установ. Різними шляхами надходили вони до державних сховищ, але всі нині стали культурним національним надбанням нашої держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням «Королівської бібліотеки» займалися, переважно, польські дослідники. Зокрема, розкриттям змісту бібліотеки та вивченням її історії були присвячені праці польських дослідниць Х. Ласкажевської [4; 9; 10], А. Дзьонтел [8], У. Пашкевич [7; 11; 12]. Українські науковці також зверталися до аналізу складу та змісту бібліотеки «Регія». Зокрема, С. О. Булатова досліджувала рукописну частину королівської бібліотеки, що нині зберігається у фонді Інститу-

ту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [1; 2].

Спільна робота українських та польських науковців по розкриттю змісту королівської бібліотеки надала змогу також виявити раніше неописаний примірник видання «*Albertus Magnus Philosophie Naturalis Isagoge, siue introductio [n]es, emendate nuper et impressa sum [m]a diligentia. In libros: Phil\sicorum. De celo et mu [n]do; De generatio [n] e. Metheororum. De anima. Aristotelis / Albertus Magnus. – Cracouien [Krakow]: imp. Joannis Haller, 29 IV 1516. – lxxviii [=69], [1] f.; 4'» [6].*

Дослідження приватних книжкових зібрань серед науковців України нині набуває все ширшого розповсюдження. Вивченням особливих бібліотек займаються нині дослідники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (С. О. Булатова, І. О. Гуржій, Т. Є. Мяскова, О. С. Рабчун, І. О. Ціборовська-Римарович), Харківська державна

наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (І. Я. Лосієвський), Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (І. К. Журавльова). Наукова бібліотека Одеського Національного Університету імені І. І. Мечникова та Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» у своїх фондах зберігають також особові книжкові колекції. Наприклад, у фонді Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» їх викремлено понад 60.

Головною метою цієї роботи є введення в науковий обіг окремих примірників видань зі складу колекції «Регія», акцентуємо увагу на тому, що саме по собі видання не є унікальним. Кількість примірників у світі вказує на те, що вважати книгу рідкісною не можна (відомо близько 10 примірників видань, що зберігаються у фондах європейських бібліотек, зокрема, у Амстердамі, Парижі, Мюнхені, Брно, Празі, Стокгольмі, Мадриді). Унікальність примірника полягає в його оправі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій зберігається книжкова колекція «Регія» або «Королівська бібліотека» – бібліотека останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського. Свого часу вона була складовою частиною бібліотеки Волинського ліцею. Зберігалася бібліотека у Варшаві під наглядом відомого польського історика, нумізмата та бібліофіла Яна Альбертанді (1731-1808), котрий зробив детальний каталог на Королівську бібліотеку (в 11 томах).

Після смерті короля, бібліотека перейшла у власність до його родичів.

У 1805 р. засновник Кременецької гімназії Тадеуш Чацький купив бібліотеку у племінника колишнього короля, князя Юзефа Понятовського.

У листі від 19 травня 1805 р. до Гуго Коллонтая Т. Чацький писав, що «...для Волинської гімназії купив бібліотеку Королівську, медалі, астрономічну обсерваторію та кабінет природознавства за 15 000 золотих червінців» [3, с. 18].

З Варшави зібрання було перевезено до Кременця, де за ним зберігалася назва «Королівська бібліотека».

Після польського повстання 1832 р. Волинський ліцей було ліквідовано, а бібліотеку, нумізматичний кабінет, колекцію картин, гравюр та скульптур було конфісковано і передано новоствореному імператорському університету св. Володимира в Києві. Рослини з ботанічного саду і наукові прилади теж було перевезено до Києва.

«Королівська бібліотека» зберігалася у складі бібліотеки Університету св. Володимира окремим блоком.

Колекція надійшла до ВБУ у складі фундаментальної бібліотеки Київського університету св. Володимира (1927 р.) [5, с. 115].

Нині Королівська бібліотека – складова частина фонду Відділу бібліотечних «Королівська бібліотека» з універсальним фондом, до складу якого входять видання з усіх галузей знань. Вона зберігає у своєму складі видання XV-XVIII ст. латинською, грецькою, польською, німецькою, італійською, французькою, англійською, чеською мовами, також поодинокі видання російською мовою.

У складі зібрання – література з історії стародавнього світу, загальної історії, історії окремих країн, література з археології, нумізматики, палеографії, сфрагістики, хронології, генеалогії,

геральдики, географії, етнографії, філософії, військової справи, архітектури, ботаніки, хімії, медицини тощо.

У складі «Королівської бібліотеки» зберігаються: цінна колекція Біблій, перші публікації наукових праць вчених стародавнього світу та середньовіччя, численні збірники наукових праць академій наук, наукових товариств та університетів, надруковані в різних країнах Європи.

Книжковий фонд колекції має систематично-порядкове розташування, розподілений по 29 розділах (відділах), що охоплюють всі галузі знань. У кожному відділі окрема нумерація, що починається з № 1, наприклад, «R.V.23a».

Розглянемо безпосередньо видання, на яке звертаємо увагу. Це книга, автором якої був відомий німецький єзуїт, вчений та ерудит Афанасій Кірхер (Кіршер) (1602-1680). Відомо близько 40 опублікованих творів А. Кірхера, зокрема у галузі сходознавства, медицини та геології. Деякі дослідники вважають його засновником єгиптології. Книга, про яку йдеться, – «*Athanasii Kircheri e Soc. Iesu Polygraphia Nova et Vniversalis ex Combinatoria Arte Detecta: Qua Quiuis etiam Linguarum quantumuis imperitus triplici methodo Prima, Vera & reali, sine vlla latentis Arcani suspicione, manifesti; Secunda, per Technologiam quandam artificiosi dispositam; Tertia, per Steganographiam impenetrabili scribendi genere adornatam, vnus vernaculae linguae subsidio, omnibus populis & linguis clam, aperti; obscuri, & dilucidi scribere & respondere posse docetur, & demonstratur. In III. Syntagmata Distributa In Principum gratiam ac recreationem inuenta & in lucem edita. Felicibus Auspicijs Leopoldi I. Rom. Imperat. semper Augusti. – Romae: Ex typographia Varesij, 1663. – 148, 23 s., [3] p.; il.; 2°*». У своєму творі А. Кірхер запропонував на розгляд сучасників розроблену ним штучну мову.

Примірник видання надрукований на пергаменті, має оправу, виготовлену з телячої шкіри. Обзір книги позолочений. На верхній та нижній кришках оправи сліпе тиснення: зображення герба Станіслава Лещинського¹.

Рис. 1.

Рис. 2.

На малюнках подано зображення герба Станіслава Лещинського як короля Речі Посполитої та герцога Лотарингії (Рис. 1) та суперекслібрис – стилізований королівський герб, тиснений на оправі книги (Рис. 2).

Примірник книги має і інші індивідуальні особливості. Наприклад, на форзаці книги знаходимо два записи чорним чорнилом та олівцем (Рис. 3) – шифри книги у складі бібліотек.

¹ Станіслав I Лещинський (1677-1766) – польський король у 1704-1712 рр., герцог лотаринзький. Син коронного підскарбія Рафала Лещинського та онук великого коронного гетьмана Станіслава Яблоновського, належав до одного з найзаможніших та найвпливовіших магнатських родів Речі Посполитої.

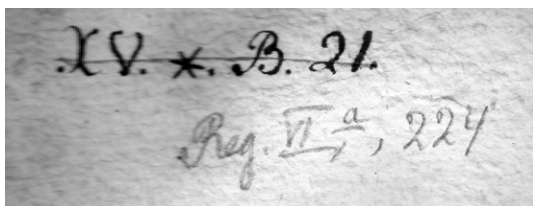

Рис. 3.

Встановити походження першого запису (чорнилом) поки не вдалося. Ймовірно, це шифр бібліотеки короля Станіслава Лещинського. Другий запис (олівцем) – це шифр бібліотеки Станіслава Августа Понятовського. Він означає, що книга зберігалася у VI розділі підрозділі «а» – «Література» та мала місце-порядковий номер 224.

На шмуцтитулї книги знаходимо власницький запис польською мовою (Рис. 4).

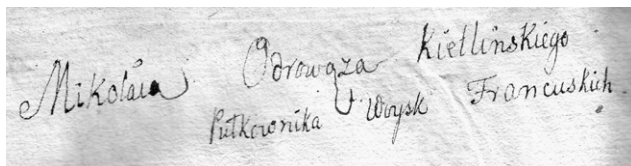

Рис. 4.

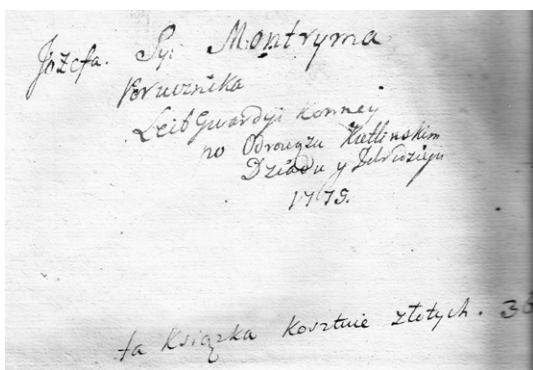

Рис. 5.

Невідомо, хто у кого придбав книгу, чи, можливо, вона була подарована, але, найімовірніше, що

Миколай Одровозда був наступним власником після короля Станіслава Лещинського.

Деякі пояснення може надати наступний запис на звороті шмуцтитула (Рис. 5). З нього стає зрозумілим, що книга перебувала у власності ще однієї людини – Юзефа Монтрима, поручика кінної лейбгвардії. Можемо також прослідкувати і приблизний час перебування книги у його власності: 70 рр. XVIII ст. Про це свідчить запис нижче «1779» (Рис. 5), а також запис на титульному аркуші книги («1774»). Можна також дізнатися і про вартість видання – нижче на Рис. 5 бачимо запис про те, що книга коштує 36 злотих.

Серед особливостей примірника знаходимо також штамп бібліотеки Київського університету св. Володимира (Рис. 6). Він знаходиться на титульному аркуші книги та на останній сторінці тексту.

Рис. 6.

Такі штампи проставлялися на всіх виданнях, що надходили до університетської бібліотеки протягом всього часу її існування. Вони могли варіюватися: були синього та фіолетового кольору (овальна форма) та чорного і червоного кольору (прямокутна форма), а також напис був латинськими літерами та кирилицею.

Унікальність даної книги є незаперечною. Хоча це один із приблизно десятка примірників видання, що збереглися до нашого часу, його значимість досить велика. Адже цією книгою свого часу користувалися щонайменше два королі – Станіслав Лещинський та Станіслав Август Понятовський. Нині у складі книжкової колекції «Королівська бібліотека» книга становить частину реєстру Державного культурного надбання України.

Список літератури:

1. Булатова С. Рідкісні рукописи XVIII ст. з історії класичної археології із зібрання польського короля Станіслава Августа Понятовського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / С. Булатова // Архіви України: Науково-практичний журнал [Текст]: збірник № 4, липень-серпень / Гол. ред. Г. В. Боряк. – К.: [б. в.], 2005. – 244 с. – С. 132-147.
2. Булатова С. О. Рукописи Collectio Regia в фондах Інституту рукописей ЦНБ ім. В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 3. – К., 1996. – С. 121-137.
3. Колесник Е. А. Книжне колекції Центральной научной библиотеки Академии наук УССР / Е. А. Колесник. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 17-24.
4. Ласкажевська Х. Історія бібліотеки останнього польського короля (Варшава-Кременець-Київ) [Текст] / Х. Ласкажевська // Бібліотечний вісник – 2001. – № 3. – С. 19-28.
5. Мяскова Т. Е. Передача Бібліотеки Університету св. Володимира до фондів Всенародної бібліотеки України / Т. Е. Мяскова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 6. – С. 111-117.
6. Рабчун О. С. Ценная находка из фонда библиотеки Станислава Августа Понятовского // Библиотека и общество: проблемы и направления развития: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов, Минск, 30-31 окт. 2013 г. [Электронный ресурс] / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; [редкол.: Л. А. Авгуль, А. И. Груша (отв. ред.), О. М. Дрозд, М. П. Лазерко, А. В. Стефанович, Н. А. Яцевич; библиогр. ред.: О. С. Платковская, И. П. Городко; ред. М. М. Лис; рец.: Ю. А. Переверзева, В. Н. Венгерова]. – Электрон. дан. – Минск: Ковчег, 2014. – 1 электрон. опт. диск (CD ROM); 12 см. – Систем. требования: IBMсовместимый PC; 256 Мб RAM; VGA; Windows 2000 / xp / Vista; CD ROM дисковод; мышь. – Загл. с экрана. – С. 201-204.
7. Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej: Informator / Ministerstwo kultury i sztuki. Biuro pelnomocnika rzadu do spraw polskiego dziedzictwa kulturalnego za granica; Redaktor naukowy B. Bienkowska; Oprac. U. Paszkiewicz, H. Laskarzewska, J. Szymanski, S. Waligorski. – Poznan, 1998. – 795 s. – (Polskie dziedzictwo kulturalne. Seria B. Wspolne dziedzictwo).

8. Dzięcioł A. Stanisław August Poniatowski i jego księgozbiór w świetle źrydeł zachowanych w Bibliotece Narodowej Ukrainy w Kijowie [Електрон. ресурс] / Спосіб доступу: URL: http://www.zamek-krolewski.pl/?page=1035&ph_glowna_tresc_start=show&arti_id=1054#art7 – Загол. з екрана.
9. Łaskarzewska H. Dzieje wędrywek biblioteki ostatniego polskiego kryla. Warszawa-Krzemieniec-Kijyw // Rocznik Warszawski, 1997. – Т. 26 (1996). – S. 27-46.
10. Łaskarzewska H. Księgozbiór kryla Stanisława Augusta Poniatowskiego w Kijowie: historia, stan obecny, rejestracja. – Biuletyn informacyjny Biblioteki narodowej. – Warszawa, 1996. – № 2. – S. 7-12.
11. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510-1939) / Urszula Paszkiewicz. – Warszawa, 1998. – 260 s.
12. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2 / Urszula Paszkiewicz. – Poznań, 2006. – 636 s.

Рабчун О.С.

Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского

УНИКАЛЬНАЯ КНИГА В СОСТАВЕ «КОРОЛЕВСКОЙ БИБЛИОТЕКИ»

Аннотация

Раскрывается состав библиотеки последнего польского короля Станислава Августа Понятовского, известной как «Регия». Описывается экземпляр книги, которая имеет собственные признаки библиотеки короля Станислава Лещинского. Собственно сама книга не является библиографической редкостью, но особой и уникальной ее делают провениенции, что находим на страницах описываемого издание. Среди особенностей экземпляра выделяются суперэклибрис, тисненая на оправе издание, собственные надписи на форзаце и страницах книги, печати и штампы.

Ключевые слова: «Королевская библиотека», Станислав Лещинский, издание, экземпляр, книга.

Rabchun O.S.

Vernadsky National Library of Ukraine

UNIQUE BOOK WITH COMPOSITION «ROYAL LIBRARY»

Summary

Disclosed composition library last Polish king Stanisław August Poniatowski, known as «Regia». Describes a copy of which is proprietary library features King Stanisław Lyeschynskoho. Actually the book itself is not a rarity, but special and unique it is made of provenance that found in the pages described publication. Among the features distinguished superekslibrys copy, stamped on the frame edition, proprietary inscriptions on the fly-leaf pages and books, seals and stamps.

Keywords: «Royal Library», Stanisław Lyeschynskyy edition, the copy, book.

УДК 7.75.03(045)

МОТИВ ПАДЕНИЯ МЯТЕЖНЫХ АНГЕЛОВ В ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ЖИВОПИСИ XV-XVII ВЕКОВ

Романенкова Ю.В.

Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко

Статья посвящена анализу одного из наиболее симптоматичных сюжетов в истории живописи Ренессанса и маньеризма – падение мятежных ангелов. Объектом исследования стала живопись Западной Европы XV-XVII вв., прежде всего – XVI в. Предмет более детального анализа – мотив падения ангелов, причины его актуализации в данную эпоху. Внимание сконцентрировано на живописи Нидерландов. Освещаются прежде всего произведения И. Босха, П. Брейгеля Ст., Ф. Флориса.

Ключевые слова: живопись, Ренессанс, маньеризм, мотив, мятежные ангелы.

Европа XV-XVI вв. находилась в том состоянии, которое с полным правом можно назвать осколочным во всех отношениях – политическом, экономическом, культурном. И для многих явлений, впоследствии послуживших предметом длительного и внимательного изучения, эпохой рождения стал именно XVI в. – противоречивый, кровавый, сложный и многоцветный. Эта эпоха являет собой воплощение противоречий, не зря Б. Виппер назвал ее эпохой отчаянных и отчаявшихся [2, с. 16].

XVI в. Выпорхнул из кокона Ренессанса, как бабочка из гусеницы. Маньеризм как самое яркое и цветное явление этого столетия наиболее симптоматичен для характеристики постренессансной эпохи. XVI в., подобно заигравшемуся псу, пытался поймать сам себя за хвост, поймать уходящее величие и удержать за полы шелкового плаща славу титанов... Этому не суждено было случиться, невозможное осталось невозможным, недостижимость Возрождения породила трагизм изломленной эпохи.

Проблемы борьбы течений и природы мировоззренческого кризиса исследовались в трудах О. Бенеша, М. Дворжака, Б. Виппера [2], М. Харасты Такач, В. Клеваева [3], В. Степанова [9], локальные варианты маньеризма уже не раз на протяжении полувека становились в центре внимания ряда исследователей (Л. Димье, Ж. Адемар, К. Кузенберг, В. Дажина, Т. Каптерева, Л. Тананаева, В. Турчин, М. Свидерская, Ю. Романенкова [7]), однако маньеристическая ткань искусства по сей день хранит в себе немало многообещающих лакун.

Рис. 1. Бертрам из Миндена. «Грабовский алтарь», 1379 г. Деталь.

Рис. 2. Неизвестный итальянский мастер. Алтарь. Пр. 1340 г.

Трагизм осколочной эпохи, «скроенной по лекалам» Италии, трансформированным местными «портными» Франции, Нидерландов, Германии, Испании, породил множество сложных, неоднородных по своей природе явлений в живописи. Франция как самая послушная ученица итальянских маэстро раньше других была подвержена италянизации, и лучше остальных ее приняла, процесс стал наиболее продуктивным, результативным, поскольку был не насильственным. Религиозные катаклизмы внутри королевства наложили заметный отпечаток на художественную культуру, однако отнюдь не стали катализатором для регрессивного фактора в поле искусства. А вот *Altersstil* Ренессанса и маньеризм Нидерландов и Германии, пожалуй, наиболее склонны к трагизму в своей основе [8]. Нидерланды, пережившие раскол в 1560-х гг., революционные волны и сложности как во внешней, так и во внутренней политике, не могли породить в это время однородного, цельного и равномерного во всей своей ткани искусства. Немецкие мастера II пол. XVI в. так же были подвержены тяжким испытаниям в результате реформационных и контрреформационных процессов. В первую очередь это все нашло отражение в выборе художниками сюжетов, к которым они обращались чаще всего, в их трактовке. Поскольку искусство того времени за редким исключением было заказным, сложно говорить о сознательном выборе сюжетов, исходя из предпочтений мастеров, однако та доля свободы в их действиях, которая предполагалась, диктовала предпочтения. Одним из наиболее характерных сюжетов, ярко отражающих всю неоднородность и сложность трагизма и ломкость ситуации в искусстве эпохи стал сюжет падения мятежных ангелов.

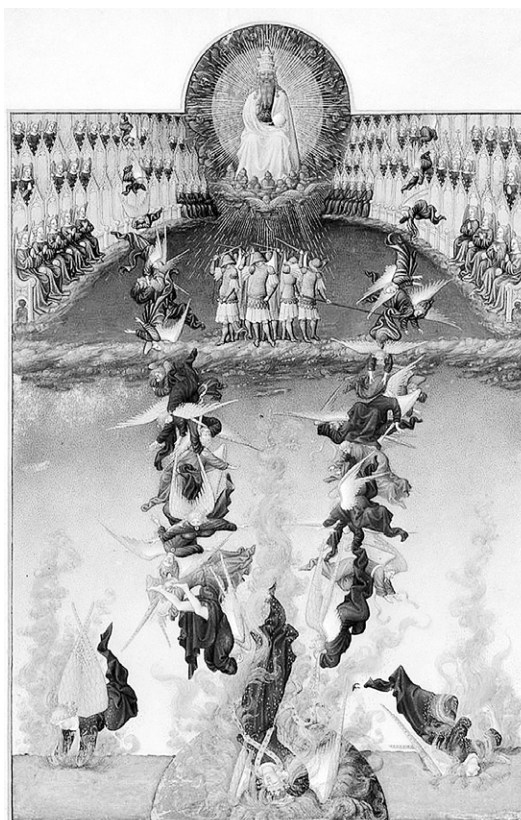

Рис. 3. Миниатюра Часослова герцога Беррийского. I пол. XV в.

Мотив падения ангелов встречается в искусстве Западной Европы и ранее, обращение к нему

Рис. 4. Д. Беккафуми. «Падение мятежных ангелов». 1524 г.

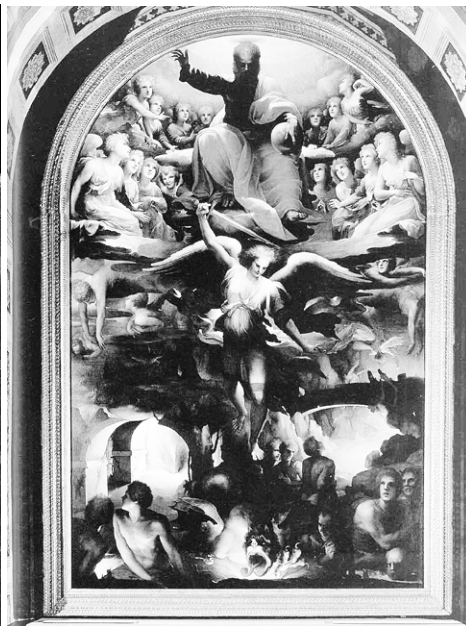

Рис. 5. Д. Беккафуми. «Падение мятежных ангелов». 1528 г.

Рис. 6. Л. Джордано. «Падение мятежных ангелов». 1666 г.

можно найти в еще XIV в. (Бертрам из Миндена, г.н. Грабовский алтарь, 1379 г., рис. 1; неизвестный итальянский мастер, алтарь 1340 г., рис. 2). Встречались обращения к этому мотиву и в XV в. (одна из миниатюр Часослова герцога Беррийского, I пол. XV в., рис. 3).

Однако все более частые обращения к нему именно в XVI в. дают возможность говорить о тенденции. Почему именно в это время падшие ангелы все чаще привлекают внимание художников? Чем они стали так интересны? Иконография сюжета довольно разнообразно, и именно в период Ренессанса и маньеризма, в XVI в. появляются основные различия в локальных вариантах его трактовки. Итальянские мастера, довольно долго подверженные маньеристической тоске по утраченному идеалам, тоже периодически обращали свой взор к символу утраченного величия и всеисильности – падшим вестникам Божьим. В 1524 и 1528 гг. появляется две доски с «Падением мятежных ангелов» Д. Беккафуми, в которых столь явно прослеживается микеланджеловское влияние (рис. 4-5). И в следующем, XVII в. итальянцы не уходят от этого сюжета – доказательством тому служит, например, «Падение мятежных ангелов» кисти Л. Джордано (1666 г.) (рис. 6) или фреска с изображением низвержения восставших ангелов в ад архангелом Михаилом. Композиционные схемы во многом подобны, палитра преимущественно монохромна за исключением наличия «цветовых вспышек» (чаще акцентирующих алый плащ архангела). Диагональный ритм всех композиций усугубляет накал, экспрессию и ярость движения.

Французы не были склонны к такой драматизации эпохи, как итальянцы, и, тем более, нидерландцы и немцы. Но и у них, подверженных итальянскому влиянию, иногда можно встретить обращение к мотиву восставших и падших. Изображения XV в. с ангелами, полностью обращенными в демонов в первые же моменты падения, гораздо более архаичны. Это еще полностью подверженные традиции французских примитивов изображения, в которых наивность демонов и поверхностность их трактовки вызывает лишь улыбку, полностью отсутствует настроение того драматизма и трагичности, которые

проявятся позже у мастеров, подверженных уже итальянскому влиянию с его микеланджеловским надрывом (Л. Лебрен, до 1685 г., рис. 8).

Рис. 7. Д.-М. Канути. «Св. Михаил низвергает восставших ангелов в ад». Фреска Сан-Микеле-ин-Боско, Болонья. 1659 г.

Однако наиболее характерна и драматична трактовка сюжета о падении восставших ангелов в интерпретации нидерландских мастеров XVI в. Нидерландцы, как никто другой, были точны в трактовке текста, и в то же время, наиболее «хтоничны» в интерпретации сюжета. Выработавшаяся и «застывшая» уже окончательно в XVI в. иконография сюжета предполагала несколько основных его типов.

Согласно новозаветным текстам, восставший против Бога Люцифер был низвержен в ад вместе с мятежными ангелами (Откр., 12:7-9). В ходе падения они приобретали зооморфный облик, превращаясь в демонов с крыльями, подобными перепонкам летучей мыши, когтями, рогами, клыками и прочими демоническими атрибутами, теряя светлые черты и погружаясь во тьму. Этот вариант иконографии и эксплуатировали весьма активно нидерландские мастера с XV в., выступая в роли документалистов, тщательно придерживавшихся иконографической достоверности. В XVI в. сюжет падения ангелов объединился с сюжетом «Войны на небе», т.е. собственно борьбы архангела Михаила с Сатаной в облике дракона [10, с. 494].

Рис. 8. Л. Лебрен. «Падение мятежных ангелов». До 1685 г.

В одном случае можно было наблюдать непосредственно падение ангелов еще в антропоморфном облике, светлыми, с крыльями и человеческими лицами, как чаще всего их и изображали итальянские мастера. Они предпочитали изображать ангелов еще в начале падения, не были, даже с учетом их «маньеристического опыта», столь кроваважны и фотографически безжалостны, как северные мастера. Их ангелы еще только погружаются во тьму, находятся в промежуточном состоянии, это сиюминутность процесса, превращение на глазах... Но в нижнем регистре композиций уже царит тьма, и тех ангелов, которые уже достигли его и попали в лапы тьмы, демонические черты начинают преобладать. Так было у Джордано, так трактует сюжет Канути, по этому пути пошел и Лебрен.

Рис. 9.*

Рис. 10.**

Рис. 11.***

* И. Босх. Левая створка триптиха «Воз Сена». Ок. 1500-1502 гг.;

** И. Босх. Левая створка триптиха «Страшный суд». Ок. 1506 гг.;

*** И. Босх. Створка роттердамского триптиха. Ок. 1500-1504 гг.

Различие в трактовках сюжета можно наблюдать и в том, наличествуют ли кроме архангела Михаила и другие ангелы воинства света (как было в большинстве произведений), присутствует ли образ Бога, напутствующего на действия Михаила (тоже в большинстве работ). В ряде произведений можно встретить и изображение Левиафана.

Иной тип композиции сюжета падения мятежных ангелов представляет падших уже после трансформации образа в его демонический облик или же – что еще интереснее – в самом процессе этого проображения. Интересно отметить, что нидерландцы были приверженцами именно этого иконографического варианта. Ранние обращения к этому сюжету предполагали различные версии, но позднее произошла более четкая дифференциация.

И в нидерландском искусстве тоже можно выделить две линии трактовки этого сюжета. Первая – архаизирующая, босховского толка, тяготеющая к перенасыщенности символической, где падшие ангелы уже полностью трансформированы в демонов и имеют звероподобный облик с массой сопутствующей атрибутики. Вторая – итальянизирующая, где в которой, несмотря на наличие зооморфных черт, ангелы все же еще ближе к человеческому облику, где демонстрируется трагизм и боль борьбы, а главное – зачастую заложена некая толика непредсказуемости результата этого противостояния. Это то самое противостояние, через которое проходили Нидерланды с сер. XVI в. Аллегория была налицо, однако читать ее можно по-разному. Произведения, посвященные мотиву падения мятежных ангелов, в основе своей имеют идею борьбы, противостояния, бунта. Вариант первый: испанское владычество сброшено с небес недостижимости власти, семь нидерландских провинций получили независимость от испанской короны. Филипп II приобрел черты Люцифера, испанские военачальники ассоциируются с демонами, низвергаемыми в геенну огненную. Вариант второй: десять провинций Нидерландов по-прежнему остаются под игом Габсбургов, и именно они ассоциируются с десятком архидемонов, большинство из которых можно узнать в работах мастеров по комплексу основных иконографических черт. В каждом из демонов угадываются черты Сатаны, поскольку каждый из них так или иначе воспринимался как его ипостась – на каждом из первых лиц испанской власти лежала тень габсбургского дома. Воины света – военачальники, пытавшиеся вести за собой нидерландских борцов за независимость, например, Вильгельм Оранский, которого можно усматривать в образе Михаила. Считывать конкретные параллели легче в композициях босховской линии, однако усматриваются они и в работах итальянизирующего типа.

Давала себя знать традиционная любовь нидерландских художников к деталям и их обычная натуралистичность, что в изображении эсхатологических сцен приводило к появлению особенно интересных произведений. Со временем иконографические типы мятежных ангелов все более разнообразились, архангел Михаил, всегда присутствовавший в этой композиции, хоть и выступал центральной по смыслу фигурой, но был наименее интересен с точки зрения иконографии – лишь выполнял роль стержня, объединяющего регистры композиции. Нижний регистр композиций – ад, в который стремительно падают восставшие ангелы, населенный чудовищами

и отверзающий пасть для новых жертв. Пасть иногда трактуется в буквальном смысле – пасть Левиафана, в которой в некоторых случаях изображался низвергаемый с неба Люцифер [8].

В тех произведениях, которые можно отнести к «босховской линии» явственна искусственность, непривычность сочетания элементов композиций на сюжеты падения ангелов и войны на небе, т.е. противостояния Михаила и Сатаны, поскольку окончательное слияние сюжетов произошло только в XVI в. Поэтому, например, у самого И. Босха, не раз в силу своего известного тяготения к эсхатологическим мотивам обращавшегося к мотивам падения ангелов, ада, можно видеть явную регистровость композиции, объединяющей несколько сюжетных линий сразу. Босх – классический образчик личности рубежа эпохи, его творения имели явно рубежный характер, и эсхатологические сюжеты были весьма часты. Падение ангелов можно видеть в его левой створке триптиха «Воз сена» (1500-1502 гг.) (рис. 9), левой створке триптиха «Страшный суд» (ок. 1506 г.) (рис. 10), на одной из сторон роттердамского триптиха с утраченной центральной створкой (ок. 1500-1504 гг.) (рис. 11). Две из этих работ имеют весьма сходные композиционные решения – явно выраженная регистровость, членение доски на четыре яруса. Самостоятельным композиционным узлом в обоих вариантах выделен образ Бога, восседающего на небе, в «Возе сена» ниже – Бог рядом с Адамом и Евой, следующий ярус – Адам и Ева у древа познания добра и зла, обвиваемого змием, и внизу – сцена изгнания из рая. Цветовое разнообразие тоже привлекает – некоторые образы Босх дает огненно-теплыми, предвещая стихию, куда они попадут через три дня, отведенные им для падения. А в «Страшном суде» действие разворачивается строго в обратном порядке – не сверху вниз, а снизу вверх. Неизменным осталось только падение ангелов в верхнем регистре. Сами низвергающиеся приспешники Сатаны изображены Босхом очень маленькими, иконографические особенности анализировать нелегко, но явно то, что на контрасте со светлыми, чаще – белыми фигурами ангелов Божьих они даны уже темными зооморфными, причудливых очертаний, что обычно для ван Акена – с чертами рыб, крыльями, хвостами, иногда – подобными большим мухам, многоногими. И цветовое решение верхнего регистра уже немного иное – более монохромное, если не сказать – гризайльное, как и в створке роттердамского триптиха.

Рис. 12. П. Брейгель С. «Падение мятежных ангелов». 1562 г.

«Босховской линии» иконографии сюжета низвержения восставших ангелов придерживался и

П. Брейгель Ст., создавший одну из наиболее приближенных к трактовке самого Босха работ на этот сюжет (1562 г.) (рис. 12), хотя примерно в то же время, даже несколькими годами ранее уже начинает проявляться италянизирующая линия трактовки сюжета. Брейгель продолжает быть архаичным, но его работа уже не содержит верхнего регистра – образа Бога, о присутствии которого напоминает лишь нижняя часть светящейся сферы, акценты постепенно смещаются – несколько фигур ангелов света и образ Михаила занимают не так много места в картине, в то время как все основное пространство занято демонической вакханалией. Это уже не просто вереница падающих ангелов, как было у Лимбургов, или россыпь крылатых зоантропоморфных существ, стихийно падающих вниз, это полный хаос из существ, состоящих из крыльев разных конфигураций, часто – бабочки, рыб, полуптиц-полужаб, пузырей с крыльями и колбочками, раковин, насекомых. Произведение, как и большинство работ Брейгеля, довольно монохромно, хранит, особенно в образе архангела Михаила, явные готические реминисценции. Все это расположено абсолютно бессистемно и читается достаточно сложно, как это чаще всего бывало и у Брейгеля, и у Босха – подтекст произведений многослоен и сложен. Падшие ангелы Брейгеля уже абсолютно трансформированы в тот облик, в котором им предстоит отныне навечно остаться, но стоит отметить любопытный факт – у Брейгеля, в отличие от Босха, который стоял только у истоков объединения двух самостоятельных иконографически сюжетов, ангелы света и демоны находятся в одной

«Босховской линии» иконографии сюжета низвержения восставших ангелов придерживался и П. Брейгель Ст., создавший одну из наиболее приближенных к трактовке самого Босха работ на этот сюжет (1562 г.) (рис. 12), хотя примерно в то же время, даже несколькими годами ранее уже начинает проявляться италянизирующая линия трактовки сюжета. Брейгель продолжает быть архаичным, но его работа уже не содержит верхнего регистра – образа Бога, о присутствии которого напоминает лишь нижняя часть светящейся сферы, акценты постепенно смещаются – несколько фигур ангелов света и образ Михаила занимают не так много места в картине, в то время как все основное пространство занято демонической вакханалией. Это уже не просто вереница падающих ангелов, как было у Лимбургов, или россыпь крылатых зоантропоморфных существ, стихийно падающих вниз, это полный хаос из существ, состоящих из крыльев разных конфигураций, часто – бабочки, рыб, полуптиц-полужаб, пузырей с крыльями и колбочками, раковин, насекомых. Произведение, как и большинство работ Брейгеля, довольно монохромно, хранит, особенно в образе архангела Михаила, явные готические реминисценции. Все это расположено абсолютно бессистемно и читается достаточно сложно, как это чаще всего бывало и у Брейгеля, и у Босха – подтекст произведений многослоен и сложен. Падшие ангелы Брейгеля уже абсолютно трансформированы в тот облик, в котором им предстоит отныне навечно остаться, но стоит отметить любопытный факт – у Брейгеля, в отличие от Босха, который стоял только у истоков объединения двух самостоятельных иконографически сюжетов, ангелы света и демоны находятся в одной плоскости, нет того расстояния, которое отделяло эти два воинства, света и тьмы, друг от друга, грань между тьмой и светом стерта. Идея хрупкой и условной грани между раем и адом выдвигалась и ван Аке-

ном, но в иной форме и ином контексте. Персонафикации как таковой у Брейгеля не наблюдается. Можно с определенной долей уверенности считать лишь некоторых персонажей, на которых указывают их атрибуты. В оптическом центре работы расположена фигура Михаила, от которой разные ритмические направления расходятся, словно пучки, в разные стороны. Справа, в верхней части можно угадать Вельзевула – черное существо, окруженное мухами и сопровождаемое огромной мухой. Нетрудно угадать в нем Баала, считавшегося повелителем мух. Еще в нескольких местах работы можно рассмотреть крылья не птицы или бабочки, а мухи на существах с телами рыбы или иных звероподобных особях. Интересен центральный персонаж картины, размещенный под образом Михаила. Голова женщины с современной художнику прически соединена с рыбьим хвостом, выходящим из полу-кокона, при этом существо лишено рук, но снабжено крыльями махаона. Любопытно, что мотив бабочки или куколки повторялся в работе не раз. Интерес к образу бабочки в таком сюжете вполне объясним. Бабочка нередко вкраплялась в эсхатологические мотивы, считаясь либо вестницей смерти, либо упоминанием об умерших. Со смертью обычно ассоциировалась бабочка *Acherontia atropos*, чей окрас, как и окрас махаона, имеет в основе желтые и черные пятна.

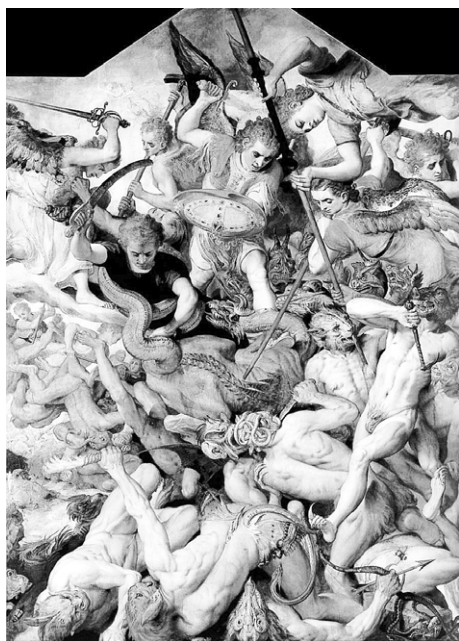

Рис. 13. Ф. Флорис.
«Падение мятежных ангелов». 1554 г.

Итальянизирующая линия трактовки сюжета о падении мятежных ангелов сменила босховскую, архаизирующую – ближе к 1560-м гг. акценты были смещены, и падающие ангелы стали вновь ближе к человеческому обличью, хотя и снабжались всеми необходимыми демоническими атрибутами – когтями, крыльями, хвостами, рогами и клыками. Однако итальянизация фламандского искусства в это время привела к «микеланджелизму» и в этом сюжете – мятежные соратники Сатаны изображались с той же долей трагизма и экспрессии, с которой Буонарроти представил грешников в аду на своем сикстинском плафоне или Тициан – кару Марсия. Это были живые узлы тел полу-людей-полу-зверей, с бурлящей энергией, болью, страданием и возмущением, безысходностью

и криком, пульсирующими мышцами и гримасами вместо ликов. Таким, маньеристическим как по своей внутренней сути, так и внешним стилистическим признакам, было «Падение мятежных ангелов» Ф. Флориса – один из самых интересных образцов произведений на это сюжет (1554 г.) [7] (рис. 13). Здесь, как и у Брейгеля, полностью нивелирована дистанция между светом и тьмой – архангел Михаил, замахивающийся мечом на дракона, ангелы, разящие направо и налево врагов рода человеческого копьями и мечами, практически увязают в гуще живых узлов тел, на сей раз и по колористике абсолютно не отличаясь от образов нижнего регистра. Фактически ярусный характер композиций уже канул в лету, господствует диагональный ритм, но ритмических направлений уже очень много и вычлнить доминирующее нелегко. Некоторые персонажи Флориса тоже узнаваемы по чертам своего иконографического типа. Здесь тоже можно отыскать Вельзевула – именно на него обычно указывает в таких композициях наличие мухи – Флорис в своей картине поместил ее на когте самой нижней поверженной фигуры со звериным ликом и человеческим телом, вылепленным по принципу античного Лаокоона. Можно усмотреть и намек на Бельфегора – в фигуре со звериной маской, свиным пятакон и молотом в руке, птичьей головой на месте гениталий; Адрамелеха можно предположить в поверженной фигуре с львиной маской и крыльями бабочки (снова) на тазовом поясе. Флорис, живописуя все детали демонического обличья мятежных приверженцев Князя тьмы, все же напоминает зрителю, что все воплощения ужаса, попираемые воинами Божьими, еще миг назад были такими же воителями света – в руке поверженного демона с львиной головой такой же огненный меч, меч-факел, как и у архангела Михаила – еще какие-то мгновения назад они были рядом, и этот демон тоже был среди вестников Божьих...

Спустя около полувека фламандская живопись, уже в полную силу испытывавшая мощь барочной экспрессии, выплеснула еще несколько примеров

Рис. 14. П.-П. Рубенс.
«Низвержение восставших ангелов». Нач. XVII в.

«Падения мятежных ангелов», лучшие образцы среди которых, бесспорно, вышли из-под кисти Рубенса.

Брюссельская версия «Падения...» хранит в себе, хоть и серьезно трансформированные, но заметные заимствования композиционных мотивов Флориса (рис. 14). Но апогеем в эволюции ико-

нографии сюжета падения мятежных ангелов во фламандской живописи постренессансного периода можно считать работу Рубенса из мюнхенской Пинакотеки (пол. XVII в., рис. 15). Это не просто типично рубенсовский размах в трактовке событий, это апофеоз мятежных ангелов, проклятых и низверженных, апофеоз стихийной силы, мощи и боли, оживший пергамский зофор. Это дантовский по накалу крик, в котором есть все – и свет, и тьма, и мрачность палитры, соответствующая сюжету, и движение, и быстрота падения, и напоминание о том, что обе ипостаси вышли из одного света и лишь сейчас расколются на две несоединимые части навсегда. У Рубенса есть микеланджеловский величие падения и наибольшая среди всех выше приведенных примеров степень обобщения – он представляет процесс масштабно, по-барочному обобщенно и «широкоформатно».

Мотив падших ангелов и впредь будет привлекать внимание художников. Особенно актуальным он будет восприниматься в культуре периода романтизма, когда актуализуются маньеристические мировоззренческие универсалии [8]. Если романтизм можно назвать реинкарнацией маньеризма, то и ожидать возрождения к сюжету вполне правомерно, как было, например, с мотивом кораблекрушения, ставшим одним из лейтмотивов романтизма. Однако и в современном искусстве, в котором тоже немало ноток, красной линией пронизывающих несколько столетий, этот мотив тоже может восприниматься весьма актуальным.

Рис. 15. П.-П. Рубенс.
«Низвержение восставших ангелов». I пол. XVII в.

Список литературы:

1. Васильева Н. Нидерландская живопись XVI века / Н. Васильева // История мировой живописи. – М.: Белый город, 2008. – 127 с.
2. Виппер Б. Борьба течений в итальянском искусстве XVI века / Б. Виппер. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 370 с.
3. Клеваев В. Лекции по истории искусства / В. Клеваев. – К.: Факт, 2007. – 720 с.
4. Мировое искусство (Мастера Северного Возрождения) / Сост. И. Мосин. – СПб.: ООО «Кристалл», 2006. – 176 с., ил.
5. Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2-х тт. / Гл. ред. С.Я. Токарев. – Т. 2. – М.: Советская энциклопедия 1992. – 719 с., ил.
6. Питер Брейгель Старший / Ред.-сост. С. Андропова. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – 64 с.: ил.
7. Романенкова Ю. Основні тенденції маньєристичного живопису Ламберта Ломбарда та Франса Флориса / Ю. Романенкова // Вісник Харківської Державної академії дизайну і мистецтв. – 2009. – № 14. – С. 85-91.
8. Романенкова Ю. Маньєризм у художній культурі Європи кін. XV – I пол. XVII ст.: тенденції стильової трансформації: автореф. дис ... д-ра мистецтвознавства / Ю. В. Романенкова. – Київ: Б.в., 2010. – 36 с.
9. Степанов В. Искусство эпохи Возрождения. Нидерланды. Германия. Франция. Испания. Англия / В. Степанов. – СПб.: Азбука-классика, 2009. – 640 с.
10. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Дж. Холл. – М.: Крон-Пресс, 1999. – 656 с.

Романенкова Ю.В.

Институт мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

МОТИВ ПАДІННЯ БУНТІВНИХ ЯНГОЛІВ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЖИВОПИСУ XV-XVII СТОЛІТЬ

Анотація

Стаття присвячена аналізу одного з найсимптоматичніших сюжетів в історії живопису Ренесансу і маньєризму – падіння бунтівних ангелів. Об'єктом дослідження став живопис Західної Європи XV-XVII ст., насамперед – XVI ст. Предмет детальнішого аналізу – мотив падіння ангелів, причини його актуалізації в дану епоху. Увагу сконцентровано на живописі Нідерландів. Висвітлюються передусім твори І. Босха, П. Брейгеля Ст., Ф. Флориса

Ключові слова: живопис, Ренесанс, маньєризм, мотив, бунтівні янголи.

Romanenkova J.V.

Institute of Arts of Boris Grinchenko Kiev University

MOTIVE OF THE FALL OF REBEL ANGELS IN THE PAINTING OF WESTERN EUROPE OF XV-XVII CENTURIES

Summary

This article dedicated to analyzes of one of the most symptomatic subjects in the history of art of the Renaissance and Mannerism – the fall of rebel angels. The object of the study is the painting of Western Europe of XV-XVII centuries, first of all – XVI century. The subject of a more detailed analysis – the motif of falling angels, the reasons for its actualization in this epoch. Attention is concentrated on painting the Netherlands. First of all works by I. Bosch, P. Breigel Elder, F. Floris have been analyzed.

Keywords: painting, Renaissance, Mannerism, motif, falling angels.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

«НЕЯВНЫЕ РЕАЛИИ» ОБРАЗОВАНИЯ

Нечитайло И.С.

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Статья посвящена рассмотрению неявной педагогики и скрытой учебной программы в качестве предмета научного анализа. Описываются существующие подходы к исследованию неявной педагогики и скрытой учебной программы. Выделяется социологический аспект исследования. Осуществляется дифференциация и упорядочение понятий, описывающих «неявные реалии» образования. Выводится ряд специфических и неспецифических функции неявной педагогики и скрытой учебной программы.

Ключевые слова: неявная педагогика, педагогические практики, образование, социология образования, скрытая учебная программа.

Постановка проблемы. Ни для кого не секрет, что процесс образования и его результаты – это не только получение определенных знаний, умений, навыков и компетенций по конкретным учебным предметам (дисциплинам), которые изучаются согласно официальной учебной программе, базовому стандарту образования. Известный американский социолог Э. Гидденс указывает на тот факт, что в учебном заведении многим аспектам поведения индивиды обучаются на *неформальном* уровне. Учебные заведения и педагоги (учителя, преподаватели) могут рассматриваться как «распространители» опыта, инкорпорированного в их практическую деятельность, которая не является формальной (декларируемой, документально регламентированной). Существует набор ценностей, установок и принципов, которые преподносятся в процессе обучения неявным образом, как бы вне официальной учебной программы, что дает основания для выделения двух форм образования: явной (формальной, официальной) и неявной (неформальной, неофициальной).

С целью научного описания этой «обратной» стороны образования, западные социальные педагоги и социологи образования вводят новый термин – «скрытый куррикулум», который в русскоязычной версии имеет несколько интерпретаций: неявная или имплицитная педагогика, скрытая или латентная учебная программа, скрытый учебный план. Анализ соответствующей литературы показывает, что все перечисленные термины обычно употребляются как синонимы. В самых общих чертах под неявной педагогикой, скрытой учебной программой и т. п., понимается особая структура и стиль обучения, набор знаний и элементов образовательной среды, оказывающих на обучающегося незаметное воздействие и заставляющих его (возможно, в ущерб естественным склонностям) принимать настойчиво рекомендуемую обществом социальную роль.

Анализ последних исследований и публикаций. Весомый вклад в развитие современных представлений о неявной педагогике и скрытой учебной программе внесен Ф. Джексоном, Т. Хейнцом, Дж. Хенри, Дж. Дугласом, У. Килпатриком, П. Фрейре, И. Илличем, А. Мак-Дугалом, С. Боулзом, Г. Гинтисом, А. Грамши, П. Бурдье, Ж.-К. Пассроном, Б. Бернстайном, Г. Лоббаном, П. Мэжони, Д. Спендером, М. Эпплом, И. Шор и др.

В постсоветской науке ученых, чей интерес к неявной педагогике нашел отражение в научных трудах, можно, в буквальном смысле слова, перечислить на пальцах. В их числе В. И. Дудина, Л. А. Околько-

ская, Н. В. Смирнова, А. Н. Тубельский, И. Д. Фруммин, Е. Р. Ярская-Смирнова, А. А. Полонников.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на то, что факт существования, так называемых, «неявных реалий» образования признается многими учеными, ни для кого из перечисленных выше, за исключением, пожалуй, А.А. Полонникова [4], неявная педагогика (или скрытая учебная программа) так и не стала предметом долговременного внимания и настойчивых эмпирических изысканий. В отечественной педагогике и социологии образования проблематика неявной педагогики, включая смежные темы, посвященные скрытой учебной программе и т. п., и вовсе не проработана.

Цель статьи – анализ приоритетных направлений и особенностей научного «скрытых реалий» образования, а именно неявной педагогики и скрытой учебной программы (или скрытого учебного плана).

Изложение основного материала. Зачатки современных представлений о неявной педагогике прослеживаются в работах американского философа и педагога Дж. Дьюи. Существенный вклад в разработку соответствующей проблематики был внесен его учеником – американским педагогом У. Килпатриком, который в 1925 году опубликовал работу под названием «Основания метода: неформальные разговоры о преподавании» [7, с. 471].

Следует отметить, что ни Дж. Дьюи, ни У. Килпатрик не употребляли специфических терминов, характеризующих латентные процессы в образовании. Термин «скрытая учебная программа» (или «скрытый учебный план»), в педагогике и социологии образования стал употребляться приблизительно с конца 60-х гг. XX века. В научный оборот его ввел американский социолог Ф. Джексон в своей книге «Жизнь в аудиториях» [10].

С опорой на труды ученых, развивающих идеи Ф. Джексона, механизм реализации скрытой учебной программы можно отразить «формулой четырех R»: rules (правила), regulations (инструкции), routines (процедуры), rituals (ритуалы) [4, с. 50]. Требования выдерживать строго отведенное время (от звонка – до звонка), готовить уроки, выходить к доске по требованию учителя (преподавателя), поднимать руку для ответов на вопросы, система поощрений/наказаний в виде хороших/плохих оценок, высоких/низких баллов и многое другое учит школьников и студентов подчиняться законам, соблюдать субординацию, ждать, планировать свое время, закладывает чувство ответственности и необходимости выполнения обязанностей.

Вслед за Ф. Джексонем, немецкий ученый Т. Хейнц [8], осуществляя попытку исследования скрытой учебной программы, призывает ученых акцентировать внимание на образовательной повседневности. Однако он вносит и свою специфику в понимание скрытой учебной программы, подчеркивая, что ее «продуцентом» выступает не только, а порою и не столько педагог, сколько сами обучающиеся.

Еще один немецкий последователь Ф. Джексона – Дж. Хенри, обращаясь к термину «скрытый куррикулум», подчеркивает, что процесс образования, по сути, – это процесс коммуникации. В процессе коммуникации, вместе с основным содержанием передаваемого сообщения, передаются и «шумы», которые могут существенно влиять на восприятие содержания основного сообщения. «Шумы» слабо поддаются контролю и влиянию со стороны участников коммуникационного процесса, однако они улавливаются обучающимися, что педагогов, к сожалению, мало интересует. По мнению Дж. Хенри, за счет такого «улавливания» в учебном заведении можно научиться тому, что не имеет прямой связи с образованием как таковым (конкурентной борьбе, послушанию, пунктуальности и др.) [11, с. 29].

Все ученые, о которых говорилось выше, рассматривали скрытую учебную программу, прежде всего, как инструмент социализации в образовании и социального контроля через образование. Но можно выделить еще одну традицию в изучении скрытой учебной программы, приверженцы которой рассматривают ее как инструмент культурного, а (вслед за ним) и структурного, классового воспроизводства (Б. Бернстайн, П. Бурдье, Ж.-К. Пассрон, П. Фрейре, М. Эпл, И. Шор и др.). Истоки этой традиции обнаруживаются в критической педагогике и социологии образования (С. Боулз, Г. Гингис, А. Грамши и др.).

Наиболее ярко основные черты традиции, подчеркивающей роль скрытой учебной программы в культурном и структурном воспроизводстве, представлены в работах французского социолога П. Бурдье. Ссылаясь на актуальные статистические данные, ученый утверждает, что образовательные успехи обучающихся более всего зависят: а) от унаследованного культурного капитала семьи, б) от предрасположенности учиться, которая формируется в процессе первичной социализации [2, с. 47].

П. Бурдье, как и многие другие сторонники теории культурного и структурного воспроизводства через образование, подчеркивал огромную роль политического контроля над системой образования, отмечая, что все учебные заведения подчинены интересам политики и активно включены в «игры» и «интриги» власти. Эта включенность не афишируется, а связь образования и политики обеспечивается скрытой учебной программой, которая в данном случае становится инструментом классовой борьбы и поддержания политических интересов определенных социальных групп. Согласимся белорусским ученым А. А. Полонниковым, который отмечает, что «скрытость» в таком понимании соотнобразует не столько с латентностью социальных влияний, сколько с неопределенностью их источника.

Очевидным является то, что в интерпретации П. Бурдье (как, кстати, и в интерпретации Ф. Джексона, и многих других), скрытая учебная программа рассматривается негативно – как средство одурачивания людей, манипулирования их сознанием и действиями. Аналогично она трактуется П. Мак-

Лареном, И. Илличем, Дж. Т. Гатто. Последний, являясь известным американским педагогом, выложил свой педагогический опыт на страницах книги-бестселлера (2002 г.), под названием «Dumbing Us Down: The Hidden Curriculum of Compulsory Schooling» («Наше отупление: скрытый куррикулум обязательного образования»). Ниже приведем семь «уроков», с помощью которых, по мнению Дж. Т. Гатто, государство посредством образования «отупляет» (dumbing down) людей, особенно тех, кто находится у подножия социальной иерархии. Эти уроки могут быть отнесены к урокам скрытой учебной программы. *Первый «урок» – «путаница»:* «все, что я учу – вырвано из контекста; я учу бессвязность всего» [9, с. 5]. *Второй – «классовое положение»* (как и, собственно, (рас)положение в классе, аудитории): «в школу мы приходим, чтобы знать свое место» [9, с. 5]. *Третий – «безразличие»:* «звонок с урока и на урок, сигнализирует о том, что любая выполняемая работа должна быть сразу же прервана, даже если она не закончена; этот урок учит тому, что никакая работа не стоит того, чтобы быть оконченной; так зачем в нее погружаться слишком глубоко, выполнять ее тщательно и качественно, если главное – вложиться в отведенное время...» [9, с. 6]. *Четвертый – «эмоциональная зависимость»:* «выдавая звездочки и «красные карточки», высказывая похвалу и пристыжая, улыбаясь и хмурясь, я учу детей отказываться от собственных эмоций, от собственной оценки ситуации, своего личного отношения ко всему происходящему» [9, с. 7]. *Пятый – «интеллектуальная зависимость»:* «из миллионов важнейших и ценнейших предметов для изучения, я выбираю только те, на изучение которых может хватить времени или же и вовсе ничего не выбираю, за меня это делает мой «безликий работодатель» (*имеется в виду – государство; курсив наш – И. Н.*); любопытство, заинтересованность, стремление познать что-то конкретное не имеет ни малейшего значения; важно только лишь соответствие (рабочему плану, базовому стандарту и другим документам курсив наш – И. Н.)» [9, с. 8]. Дж. Т. Гатто уточняет, что этот урок – самый «важный», так как он учит как педагогов, так и их воспитанников тому, что мы не можем быть хозяевами своих собственных желаний и действий. Расставляя приоритеты собственной жизни, мы всегда должны ориентироваться на других людей, лучше подготовленных, чем мы сами. *Шестой «урок» – «предварение самооценки»:* «выдача табелей, проведение тестирований и экзаменов является уроком, учащим нас тому, что мы не должны доверять сами себе или своим родителям, а должны полагаться на оценки «сертифицированных чиновников», которые лучше нас знают нам цену» [9, с. 11]. И, наконец, *седьмой «урок» – «ничего невозможно скрыть»:* «надзор и контроль – древний императив, поддерживаемый некоторыми влиятельными мыслителями (Платоном, Гоббсом и др.)... Все эти бездетные люди ... обнаружили одно и то же: детей необходимо тщательно контролировать, чтобы держать все общество под жестким централизованным управлением» [9, с. 11-12].

И. Иллича [3] и Дж. Т. Гатто [9] можно отнести к «радикалам» педагогической мысли. Радикальная педагогика бросает вызов традиционному академизму, взывает к творческой свободе личности. К ее представителям можно также отнести Дж. Дьюи,

В. Бенямина – немецкого философа и литературоведа, а также польских ученых З. Мелосика и Т. Шкудлярка.

Что касается постсоветской педагогики и социологии образования, то, как уже говорилось, тема неявных (скрытых, латентных) реалий образования не являлась предметом специальных теоретико-методологических разработок. Однако многие представители советской педагогики (А. Н. Тубельский,

И. Д. Фрумин и др.) [5; 6], сами того не замечая, в своих научных трудах довольно открыто обсуждают некоторые вопросы, связанные с неявными реалиями образования, даже более открыто, чем их западные коллеги, поскольку социалистическая педагогика настаивала на политической природе любого образования и его содержания, считая это нормой. Может быть, именно поэтому постсоветские ученые активизируют свое внимание и на положительных сторонах неявной педагогики, скрытой учебной программы, что обнаруживается в трудах В. И. Дудиной, Л. А. Окольской, Н. В. Смирновой и др. Аналогично размышляет и польский социолог М. Прышмонт-Цесельская, утверждая, что скрытая учебная программа может функционировать и «в унисон» официальной программе, усиливать ее эффективность.

В целом большинством современных ученых и классиков социально-гуманитарной мысли скрытая учебная программа рассматривается как некий «побочный эффект» обучения, который либо не осознается теми, кто обучает (или учебным заведением в целом), либо осознается, но не декларируется и не афишируется. Получается, что скрытая учебная программа может быть незаметна либо для обучающихся и обучающихся, либо только для вторых. В первом случае субъектами скрытой учебной программы могут выступать государство и властные структуры, политики, а во втором – властные структуры, учебные заведения и сами педагоги. Анализ трудов и публикаций, посвященных рассмотрению латентных процессов в образовании позволяет сделать вывод о том, что неявная педагогика имеет не только контекстно-пространственно-средовую природу (или локацию проявления), но и текстуально-дискурсивную. Скрытая учебная программа сокрыта не только в образовательной среде учебного заведения, но и в образовательных текстах. В данном случае под текстом понимается некий семиотический продукт не только письменный, но и устный. Следовательно, скрытая учебная программа может быть рассмотрена как имеющая знаковую природу, как часть знаковой, коммуникационной системы. В таком понимании в качестве структурных единиц скрытой учебной программы могут выступать языковые коды, которые по определению Б. Бернстайна представляют собой регулятивный принцип отбора и интеграции релевантных смыслов,

форм их реализации, контекстов, вызывающих к жизни эти смыслы и реализации [1, с. 41].

В заключение считаем необходимым задать определенный порядок основным терминам, употребляемым по отношению к латентным, невидимым процессам, протекающим в образовании. На наш взгляд, наиболее широким из них является термин «имплицитная» или «невидимая педагогика». Неявная педагогика – скорее ноумен образования, чем его феномен. Она незаметна для субъектов образовательного процесса (причем, не только для обучающихся, педагоги также могут о ней не догадываться). При этом педагогика понимается не как отрасль науки, а как педагогическая деятельность, то есть деятельность педагога по управлению образовательным процессом обучающихся. Поскольку в социальных системах *управление* заключается в организации деятельности управляемых субъектов, то деятельность педагога заключается в организации образовательной деятельности обучающихся. В современной педагогике и социологии образования педагогическую деятельность принято рассматривать в логике педагогического проекта, основанного на совместной деятельности педагога и его воспитанников (учеников, студентов). Если, уж мы говорим о деятельности как о проекте, то каждый проект обязательно должен иметь технологическую фазу (или технологическую составляющую). Технологизация процесса включает себя составление определенной программы, которая, в свою очередь, предполагает разработку плана, конкретизирующего, что, когда и как нужно делать. Отсюда выводятся еще два термина, наиболее часто употребляемые в научной литературе: «скрытая учебная программа» и «скрытый учебный» план. О них стоит говорить, если неявная педагогика программируется на достижение определенной цели, конкретных результатов, разрабатывается детальный пан педагогических приемов и действий, позволяющих с большей долей вероятности получить эти результаты.

Неявная (имплицитная) педагогика, как и скрытая (латентная) учебная программа может выполнять следующие функции:

1) *Подкрепление основных функций образования*, а именно: социализирующей функции (средствами которой являются обучение и воспитание), а также функций трансляции культуры, (вос)производства социальной структуры, селективной и регулятивной функций, функции социального контроля.

2) *Трансляция неявного знания*¹. Понятие «невидимая педагогика» в большей степени связано не столько с тем, «что именно» передается, сколько с тем, «как именно» и с помощью каких средств, приемов и методов это делается. Неявная педагогика предполагает, что процесс трансляции знаний осуществляется незаметно, по крайней мере, для «получателя» этих знаний и опыта. Неявное знание имеет две основные формы: контекстную (или средовую) и дискурсивную (или тестовую). Следовательно, неявная педагогика или скрытая учебная программа может «скрываться» в образовательно-педагогическом дискурсе (как письменном, так и устном), а также в образовательных, педагогических практиках и общем этосе учебного заведения.

3) *Формирования либо изменение* (трансформация) установок на понимание социальной реальности;

4) *Формирование габитусов* (частью которых являются и компетенции, как профессиональные, так и общекультурные и др.).

¹ Неявное знание (от англ. *tacit knowledge*) – скрытое, молчаливое, имплицитное, периферийное знание (в отличие от явного – центрального или фокального, т. е. находящегося в фокусе знания). Термин «невидимое знание» был введен в научный оборот М. Полани (1891–1976 гг. Неявные знания могут включать навыки, культуру и компетенции, присущие людям, но не осознаваемые ими. Они могут быть переданы и получены двумя способами: через обучение (как демонстрацию определенных действий) и через личный опыт (как наблюдение за определенными действиями, их копирование, запоминание). К примеру, умение кататься на коньках или водить автомобиль невозможно получить из книг. Неявное знание передается незаметно, оно встроено в фон, контекст социального взаимодействия, повседневной жизни.

Последние две функции являются производными от функции трансляции неявного знания, и не являются специфическими для неявной педагогики, т. к. на формирование определенных установок и габитусов видимая (формальная) педагогика так же влияет. Однако именно неявная педагогика определяет то, в какой степени эти функции будут реализованы и конечный результат, эффективность их реализации.

В целом следует отметить, что понятия неявной педагогики и скрытой учебной программы очень тесно связаны как с теорией, так и с практикой собственно социологического знания, с теми ключевыми темами социологии, которые никогда не потеряют своей актуальности. Среди таковых тема включенности индивида в общество и происходящие социальные процессы; тема социальных неравенств; тема качественной определенности общества, уровня его развития (трансляция в образовании культурных норм, ценностей, социального знания в целом); тема социальных связей и отношений.

Выводы и предложения. Резюмируя сказанное, подчеркнем, что включение в социологическую

теорию образования понятий неявной педагогики и скрытой учебной программы позволяет переосмыслить привычные образовательные феномены, взглянуть на них совсем иначе. То, что традиционно описывалось в терминах «соблюдения правил школьной (университетской) дисциплины», «строгости педагога», «объективности оценивания» и др., предстает как проявление скрытого (культурного) программирования в образовании и адресует педагогическое действие в направлении декодирования «нечеловеческих» факторов влияния на образование, с целью нейтрализации либо усиления влияния этих факторов. Исследование неявной педагогики, скрытой учебной программы, педагогического дискурса открывает возможности выхода на конкретные рекомендации в отношении совершенствования образовательного процесса, конструирования максимально эффективных моделей образования, соответствующих новой, личностно-ориентированной, деятельностной парадигме образования. Исходным пунктом такого совершенствования могут стать, например, педагогические практики, в том числе и дискурсивные.

Список литературы:

1. Бернштейн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернштейн. – М.: Просвещение, 2008. – 272 с.
2. Бурдые П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдые, Ж.-К. Пассрон; Пер. с фр., предисл. Н. А. Шматко. – М.: Просвещение, 2007. – 267 с.
3. Иллич И. Освобождение от школ. Пропорциональность и современный мир (Deschooling Society, 1971) / И. Иллич. – М.: Просвещение, 2006. – 160 с.
4. Полонников А. А. Дискурс-анализ событий образования. Критическое исследование / А. А. Полонников. – Минск: БГУ, 2013. – 340 с.
5. Тубельский А. Н. Уклад школьной жизни / А. Н. Тубельский // Вопросы образования. – 2007. – № 4. – С. 177–180.
6. Фруммин И. Д. Тайны школы / И. Д. Фруммин // Директор школы. – № 7. – 1999. – С. 3–11.
7. Beyer L. E. William Heard Kilpatrick (1871–1965) / Landon E. Beyer // The quarterly review of comparative education (Paris, UNESCO: International Bureau of Education. – 1997. – Vol. XXVII. – Pp. 470–485.
8. Dreeben R. On what is learned in School / R. Dreeben. – Massachusetts: Addison-Wesley, Reading, 1968. – Pp. 28–60.
9. Gatto J. T. Dumbing Us Down: The Hidden Curriculum of Compulsory Schooling / J. T. Gatto. – N.Y.: New Society Publishers, 2002. – 106 p.
10. Hansen D. T. A Life in Classrooms: Philip W. Jackson and the Practice of Education / D. T. Hansen, M. Erina and other. – N.Y.: Teachers College Press, 2007. – 182 p.
11. Henry J. Docility or giving the teacher what she wants / J. Henry // Journal of Social Issues. – 1955. – № 11. – Pp. 41–53.

Нечитайло І.С.

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

«НЕЯВНІ РЕАЛІЇ» ОСВІТИ

Анотація

Статтю присвячено розгляду неявної педагогіки та прихованої навчальної програми як предмета наукового аналізу. Описуються існуючі підходи дослідження неявної педагогіки та прихованої навчальної програми, Виділяється соціологічний аспект дослідження. Здійснюється диференціація та впорядкування понять, що описують «неявні реалії» освіти. Виводиться ряд специфічних і неспецифічних функцій неявної педагогіки та прихованої навчальної програми.

Ключові слова: неявна педагогіка, педагогічні практики, освіта, соціологія освіти, прихована навчальна програма.

Nechitaylo I.S.

Kharkiv University of Humanitarians «Peoples Ukrainian Academy»

«IMPLICIT REALITIES» OF EDUCATION

Summary

The article considers the implicit pedagogy and hidden curriculum as an object of scientific analysis. Describes existing approaches to their study. Released sociological aspect of the study. Implemented differentiation and ordering of concepts that describe «implicit realities» of education. Displays a number of specific and non-specific functions of implicit pedagogy and hidden curriculum.

Keywords: implicit pedagogy, pedagogical practices, education, sociology of education, hidden curriculum.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

НАПРЯМКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ЗМЕНШЕННЯ ПРОЯВІВ ПРЯМОГО ТА ЛАТЕНТНОГО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Зубкова І.М.

Управління Державної казначейської служби України у м. Миколаєві
Миколаївської області

Досліджено теоретико-методологічні засади політичного насилля. Виявлено особливості прямого та латентного політичного насилля. Запропоновані напрямки попередження та зменшення проявів прямого та латентного політичного насилля. Розглянуті заходи, спрямовані на профілактику політичного насилля. Основна увага приділена попередженню політичного насилля.

Ключові слова: насилля, політичне насилля, латентність, тероризм, війна, профілактика, попередження, форми насилля.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується зростанням глобалізації та інформатизації суспільства, за умови яких жодна держава світу не в змозі ізолювати своє населення від впливу колосальних потоків інформації, яка може мати як позитивну, так і деструктивну спрямованість. Також значно загострилась проблема застосування для досягнення політичних цілей новітніх технологій ведення військових дій та перенесення центру ваги протистояння в інформаційну площину, що має значний вплив на політичні процеси сьогодення. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження політичного насилля та шляхів зменшення його проявів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема політичного насилля досліджується науковцями за певними аспектами. Зокрема, увагу теоретичним засадам політичного насилля та його типології приділено в роботах А. Бабієвої [2, 3], Е. Гусейнова [4], Л. Левченко [8-9], А. Піджакова [13], М.Цуркан [19] та ін. Аналізу форм політичного насилля із застосуванням фізичного впливу присвячені роботи К. Андреева [1], А. Дмитрієва [5], Г. Луцишин [11], І. Шкурат [21]. Види політичного насилля, в основу якого покладений вплив на підсвідомість, досліджують І. Малік [12], С. Смольц [17], С. Шубін [22]. Певні рекомендації зі зменшення проявів та попередження політичного насилля пропонують Я. Жарков, М. Дзюба, І.Замаруєва [6], А. Кохан [7], М. Присяжнюк, Я. Белошевич [14]. Однак, увага в роботах приділяється лише певним аспектам політичного насилля.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На початку ХХІ ст. з розвитком глобалізаційних процесів та інформатизації суспільства видозмінюються форми політичного насилля, набуваючи нових рис та особливостей, що вимагає ґрунтовного наукового дослідження та визначення їх теоретичних засад.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження напрямків попередження та зменшення проявів прямого та латентного політичного насилля в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблема політичного насилля в сучасних умовах є широко обговорюваною в наукових колах, однак, в межах окремих суспільних наук – соціальної психології, політології, соціології – склалися різні підходи до визначення її концептуальних засад. Тому, однією з особливостей феномену «політичного насилля» є відсутність єдиного розуміння його сутності.

Політичне насилля є особливим типом дії, спрямованим на нав'язування політичної волі одній людині або групі решти осіб. Воно вирізняється організованістю, широтою, систематичністю та

ефективністю застосування. До певного виду політичного насилля вдаються при всіх типах політичного режиму, найбільш активно його використовують при тоталітарних та авторитарних режимах, але і в демократичних країнах можна спостерігати певні елементи політичного насилля.

Політичне насилля є організованим фізичним та психологічним примусом, який використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта для досягнення політичних цілей. Політичне насилля можуть застосовувати різні агенти політичної системи: правляча еліта, партії, терористичні організації, групи, окремі особи. Особливістю політичного насилля є те, що воно не обмежується тільки фізичним примусом, а й охоплює психологічний, ідеологічний та іншого роду прихований вплив на свідомість. Тому, відповідно, за мірою відкритості прояву політичне насилля можна поділити на дві великі підгрупи: пряме та приховане (латентне). Пряме політичне насилля здійснюється з допомогою застосування фізичної сили (війна, революції, тероризм). Латентне політичне насилля здійснюється із застосуванням психологічного впливу (інформаційно-психологічні війни та операції).

Прямі форми прояву політичного насилля створюють значну загрозу людству внаслідок можливого розширення кількості учасників в умовах глобалізації, негативних гуманітарних наслідків, пов'язаних із зростанням кількості як безпосередньо жертв, так і біженців. Особливою рисою прямих форм політичного насилля є застосування організованого фізичного впливу шляхом розробки військової політики та новітніх озброєнь, що дозволяє швидко досягнути поставленої мети політичному агенту-агресору.

Сучасний розвиток інформаційних технологій призвів до збільшення інтенсивності застосування латентних форм прояву політичного насилля, до яких належать інформаційно-психологічні війни та операції. Головна відмінність латентного політичного насилля полягає в тому, що воно діє на людей, минаючи свідомість, через це особа позбавляється можливості приймати зважені, логічно обґрунтовані рішення, і отже втрачає свободу волі.

Типом латентного політичного насилля є інформаційно-психологічні війни і операції, які займають проміжну ланку між політичною кризою і фазою збройного зіткнення. Сучасний вид латентного політичного насилля іноді називають і «консцієнтальною війною», під якою розуміється війна психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за засобами, в якій об'єктом руйнування та перетворення є ціннісні установки громадян як власної держави, так і держави, проти якої спрямований вплив, в результаті чого нав'язуються

ціннісні установки, вигідні країні-агресору [14]. Зростання методів здійснення латентного політичного насилля та його ефективність створюють значну загрозу демократичним цінностям сучасних держав та вимагають розробки напрямків попередження та зменшення проявів політичного насилля в сучасних умовах.

Використовуючи новітні розробки військової політики, озброєнь і значні сили телебачення як основної складової сучасних мас-медіа, необмежені можливості Інтернет, політичне насилля виступає ефективним засобом для досягнення конкретних політичних цілей. Зазначена тенденція становить значну загрозу демократичним цінностям та вимагає розробки шляхів попередження та зменшення проявів політичного насилля в сучасних умовах.

Отже, на початку ХХІ ст. збільшуються масштаби прямого та латентного політичного насилля, що вимагає пошуків напрямків його попередження, а якщо воно вже вступило в активну фазу – шляхів зменшення проявів насилля. Дії, які перешкоджають розгортанню політичного насилля повинні мати комплексний характер і охоплювати як державні структури, так і громадськість в цілому.

Для недопущення причин виникнення політичного насилля, зокрема, таких як неможливість донести погляди громадськості до влади мирним шляхом, важливим є розвиток демократичних інститутів, формування публічної політики. Публічна політика вже за своїм визначенням не є політикою репрезентативної публічності – боротьби за право репрезентувати волю народу. Її учасниками є ті суб'єкти політики, які можуть публічно артикулювати власні інтереси – представники громадськості, які порушують перед владою питання про гострі суспільні проблеми [7, с. 178].

Активна громадськість має створити бар'єри для обмеження і блокування латентного насилля, що підвищить рівень самоорганізації, прозорості та правової культури громадян і організацій. Для цього необхідно проводити в суспільстві активну навчально-освітню роботу, видавати спеціальні посібники та брошури, випускати й популяризувати навчальні фільми.

Експертно-аналітичні установи і недержавні організації мають здійснювати політичний аудит та оцінку діяльності політичних сил, аналізувати досягнуті ними результати та демонструвати громадянам реальний і потенційний рівень ефективності політичних партій, політиків та влади. Необхідно загострити увагу лідерів громадських організацій, політичних партій, науковців, дослідників на розробленні та впровадженні методів обмеження та протистояння інформаційно-психологічним війнам.

Важливим є розвиток інформаційної стійкості – здатності людини протистояти деструктивному інформаційному впливу на свою свідомість і психіку. Підвищенню інформаційної стійкості повинен сприяти високий рівень інформаційної культури, оскільки інформаційна стійкість є критерієм цілісності особистості.

Для усунення й нейтралізації різноманітних інформаційних загроз необхідно зосередити зусилля і на активізації особистісних якостей, до яких слід додати ще і системність, оскільки системне сприйняття інформації має велике значення для формування в особистості цілісної картини світу. Системний підхід дозволяє найбільш адекватним чином інтерпретувати та класифікувати всю інформацію, яка надходить до людини. Важливо, що при цьому виявляються прямі і латентні фактори, причинно-наслідкові зв'язки, внутрішня логіка подій. Систем-

ний аналіз сукупності окремих елементів дозволяє виявити ті з них, що мають руйнівну спрямованість і становлять загрозу особистості [6, с. 245].

Засобом попередження політичного насилля є здійснення через загальнодержавні ідеологічні, педагогічні, організаційні та інші заходи формування в особистості захисного інформаційного прошарку, основу якого складатимуть загальнолюдські цінності й орієнтири. Саме він повинен захистити особистість від згубного латентного політичного насилля. При цьому основи інформаційної безпеки особистості мають закладатися на початкових стадіях її формування. Процес виховання повинен ґрунтуватися на традиціях і принципах, що не суперечать діючим нормам і правилам суспільної поведінки, культурним ідеалам. Людина повинна розуміти та приймати норми й традиції свого народу і своєї країни.

До заходів, спрямованих на профілактику політичного насилля шляхом зменшення радикальних проявів серед населення, необхідно віднести:

- проведення комплексних заходів по формуванню правової культури (істотне розширення юридичної складової у вихованні та освіті, тому що знання своїх прав і свобод сприятиме розвитку почуття поваги до прав і свобод інших осіб, в тому числі до їх життя, здоров'я та гідності);

- розширення толерантного світогляду, терпимого ставлення до всіх людей, незалежно від їх національності, релігії, соціального, майнового положення та інших обставин.

Для здійснення зазначених заходів органи державної влади, місцевого самоврядування із залученням громадянського суспільства повинні зосередити свої зусилля на роботі за наступними напрямками:

- 1) інформаційно-аналітичне забезпечення (випуск пам'яток, брошур, книг, звернень, плакатів, соціальної реклами, об'єктивних публікацій в пресі про діяльність правоохоронних органів, створення тематичних документальних фільмів та відеороликів);

- 2) пропагандистське забезпечення (своєчасне доведення об'єктивної інформації про результати діяльності у зазначеній сфері);

- 3) контрпропагандистське забезпечення (адекватна і своєчасна реакція на дезінформацію);

- 4) ідеологічне забезпечення (формування релігійної та міжнаціональної толерантності, патріотизму, пріоритетів загальнолюдських цінностей) [15].

Володіння інформаційними ресурсами у сучасних проявах політичного насилля є таким же невідмінним атрибутом, як в минулих війнах було володіння силами і засобами, озброєнням, боєприпасами, транспортом, а виграш в інформаційному протиборстві може сприяти досягненню стратегічних цілей. Тому перед державою постає актуальна задача забезпечення своєї інформаційної безпеки як однієї з основних складових сфери національної безпеки. Необхідно забезпечити на державному рівні інформаційну безпеку системи соціально-політичних відносин, що можна визначити як такий стан, в якому система здатна успішно, стійко і безперервно розвиватися в умовах інтенсивного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, які чинять деструктивний інформаційно-психологічний вплив на неї [18].

Основними напрямками забезпечення інформаційної безпеки є:

- у сфері міжнародної співпраці – інтеграція в міжнародну систему забезпечення інформаційної безпеки і співпраця по запобіганню протиправних дій в інформаційній сфері;

- у сфері оборони – вдосконалення системи моніторингу загроз та їх джерел, своєчасне формування відповідних суб'єктів влади про стан

інформаційного ресурсу і інформаційних систем оборонної сфери [14, с. 38].

Стратегічною метою попередження такого виду політичного насилля як тероризм є виявлення, розслідування, розкриття конкретних злочинів, встановлення та ліквідація терористичних угруповань, зменшення, нейтралізація, мінімізація детермінантів, що спричинили або допомогли розвитку, поширенню того чи іншого терористичного формування, ускладнення залучення до терористичної діяльності і недопущення поширенню ідей тероризму. Важливим є розробка ефективної загальнодержавної й міжнародної політики щодо запобігання тероризму, яка повинна включати:

- 1) доктринальне визначення стратегії запобіжної діяльності;
- 2) інформаційне забезпечення реалізації визначених завдань;
- 3) координацію запобіжної діяльності [10];
- 4) демократизацію силових структур по боротьбі з тероризмом за рахунок частого зміни кадрів;
- 5) введення постійної інформаційно-роз'яснювальної роботи з особовим складом антитерористичних відомств;

6) залучення населення, і особливо молоді, до допомоги правоохоронним органам шляхом проведення різних навчальних семінарів, тренувань, спільного моніторингу екстремістських проявів [16, с. 45].

Важливість боротьби з тероризмом залишається для країн ЄС і України одним із пріоритетних напрямів діяльності із забезпечення національної безпеки. Базовим документом є Конкретна стратегія ЄС 2005 р., яка визначає 4 основні напрями діяльності: запобігання; захист; впровадження; реагування. У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» передбачено принцип пріоритетності саме попереджувальних заходів. Кінцевим підсумком реалізації державної політики у сфері запобігання тероризму має стати усунення причин і умов, що сприяють виникненню цього негативного явища [10].

Попередження політичного насилля, складовою якого є запобігання інформаційно-психологічному впливу, повинно містити: своєчасне визначення початку інформаційно-психологічних операцій су-

противника; перекриття або встановлення повного контролю над каналами інформаційно-психологічного впливу супротивника; розвідка й знищення сил і засобів психологічних операцій супротивника.

Зрив інформаційно-психологічного впливу супротивника досягається своєчасною розвідкою, усуненням або зменшенням сил і засобів ведення супротивником інформаційно-психологічної боротьби; постійним інформуванням про застосування супротивником сил і засобів інформаційно-психологічної боротьби й способах протидії; запобіганням поширення серед військовослужбовців та населення антидержавних матеріалів та іншої ворожої інформації [20, с. 72].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що для попередження та зменшення проявів політичного насилля необхідна розробка загальнодержавної комплексної програми, що включає не тільки правоохоронні, а й політичні, соціальні, економічні, правові, ідеологічні, інформаційні та інші аспекти щодо усунення умов, що сприяють розвитку політичного насилля з урахуванням його типології й форм здійснення, а також моніторинг поточного стану та прогнозування розвитку проявів насилля в подальшому.

Дії, які перешкоджають розгортанню політичного насилля повинні мати комплексний характер і охоплювати як державні структури, так і громадськість в цілому. Для попередження і зменшення проявів політичного насилля важливим є розвиток демократичних інститутів, здійснення через державні, громадські організації заходів з підвищення політичної і правової культури населення, зменшення радикальних проявів за допомогою розширення толерантного світогляду, терпимого ставлення до всіх людей. Для здійснення зазначених заходів органи державної влади, місцевого самоврядування, освітні установи і громадянське суспільство повинні об'єднати свої зусилля.

Політичне насилля в сучасних умовах має значний вплив на політичні процеси та активно виявляється в нових формах прояву, що вимагає наукового обґрунтування його новітньої сутності та особливостей сучасних видів, що і являє собою мету подальших досліджень автора роботи.

Список літератури:

1. Андреева К. До питання про розмежування понять «терор», «тероризм» та «терористичний акт» / К. Андреева // Азовські правові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 18-19 квітня 2014 р. – Бердянськ: ТОВ «Модем-1», 2014. – С. 151-155.
2. Бабієва А. Катастрофогенний чинник політичного насилля / А. Бабієва // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 163-171.
3. Бабієва А. Політичне насилля: теоретичний аспект / А. Бабієва // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 161-168.
4. Гусейнов А. Етика ненасилля / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 72-82.
5. Дмитриев А. Насилие: социо-политический анализ / А. Дмитриев, И. Залысин. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЕН), 2000. – 328 с.
6. Жарков Я. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави / Я. Жарков, М. Дзюба, І. Замаруєва. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 274 с.
7. Кохан А. Формування публічної політики як механізму протидії політичним маніпулюванням у прийнятті політико-управлінських рішень / А. Кохан // Вісник Національної академії державного управління. – 2011. – № 3. – С. 176-184.
8. Левченко Л. Деякі аспекти щодо визначення категорії «політичне насилля» / Л. Левченко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили] – 2012. – Т. 197. – Вип. 185. – С. 12-15.
9. Левченко Л. Радикалізм та екстремізм як крайні прояви неконформної поведінки: загальнотеоретичний аспект / Л. Левченко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. – 2009. – Т. 110. – Вип. 97. – С. 77-80.
10. Леонов Б. Запобігання та протидія тероризму: теоретичні підходи [Електронний ресурс] / Б. Леонов // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2. – Режим доступу до ресурсу: <http://ljoa.edu.ua/articles/2012/n2/12bdttp.pdf>
11. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації / Г. Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 128-133.
12. Малик І. Інформаційні війни в Україні: історія, сучасний стан та перспективи / І. Малик // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців». – 2011. – С. 140-142.

13. Пиджаков А. Типология политического насилия / А. Пиджаков, Ф. Рещецкий, Ш. Байрамов // CREDO NEW теоретический журнал. – 2009. – № 2. – С. 12-15.
14. Присяжнюк М. Інформаційна безпека України в сучасних умовах / М. Присяжнюк, Я. Белошевич // Військово-спеціальні науки. – 2013. – № 13. – С. 37-41.
15. Профилактика и противодействие экстремизму и терроризму [Электронный ресурс] // Режим доступа до ресурсу: <http://www.kotlas-city.ru> 31
16. Розанов А. Баскский терроризм: профилактика и опыт для России / А. Розанов // Обозреватель-Observer. – 2012. – № 7. – С. 44-52.
17. Смолец С. Інформаційна війна як чинник формування суспільного буття / С. Смолец // Вісник НТУУ «КПІ». – 2001. – № 3. – С. 70-74.
18. Сукиасян А. Информационное общество. Проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / А. Сукиасян // Сайт Института философии Российской академии наук. – Режим доступа до ресурсу: http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/School_young_ph/26_Sukiayan.pdf
19. Цуркан М. Типологізація застосування насильницьких методів у суспільних процесах сучасної України / М. Цуркан // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 5. – С. 218-220.
20. Швидак О. Тероризм і засоби масової інформації / О. Швидак // Вісник Житомирського державного університету. – 2004. – № 18. – С. 72-75.
21. Шкурат І. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення [Електронний ресурс] / І. Шкурат // Державне управління: теорія і практика. – 2005. – № 2. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/pol-prav/05sivmpv.pdf>
22. Шубін С. Психологічні чинники сучасного політичного конфлікту / С. Шубін // Наукові праці. Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. – Вип. 12. – Т. 25. – С. 72-75.

Зубкова И.М.

Управление Государственной казначейской службы Украины в г. Николаеве
Николаевской области

НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И УМЕНЬШЕНИЯ ПРОЯВЛЕНИЙ ПРЯМОГО И ЛАТЕНТНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Исследованы теоретико-методологические основы политического насилия. Выявлены особенности прямого и латентного политического насилия. Предложены направления предупреждения и уменьшения проявлений прямого и латентного политического насилия. Рассмотрены мероприятия, направленные на профилактику политического насилия. Основное внимание уделено предупреждению политического насилия.

Ключевые слова: насилие, политическое насилие, латентность, терроризм, война, профилактика, предупреждение, формы насилия.

Zubkova I.M.

The Office of the State Treasury service of Ukraine, Mykolaiv
Mykolaiv region

DIRECTIONS TO PREVENT AND REDUCTION OF MANIFESTATION OF DIRECT AND LATENT POLITICAL VIOLENCE IN MODERN CONDITIONS

Summary

Investigated the theoretical and methodological foundations of political violence. Peculiarities of direct and latent political violence. The proposed direction of prevent and reduce of manifestation of direct and latent political violence. Consider measures aimed at the prevention of political violence. The focus is on the prevention of political violence.

Keywords: violence, political violence, latency, terrorism, war, prevention, warning, forms of violence.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Мухіна М.О., Трима К.А.

Маріупольський державний університет

У статті розглядається проблема громадянського суспільств і її відображення в сучасній історіографії. Авторів цікавлять ті підходи до сутності громадянських ініціатив, які є класичними в політичній науці. Також предметом вивчення авторів є ті фактори, які впливають на зміни сутності сучасного громадянського суспільства. Особлива увага приділяється особливостям формування нової структури – електронного громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, електронне громадянське суспільство, держава, Інтернет, громадська організація.

З самого моменту набуття незалежності Україною у науковому світі триває дискусія з приводу процесів демократизації та формування громадянського суспільства як прояву та важливої складової цих процесів. Оскільки рівень розвитку суспільства визначає модель держави, дослідження процесів, що відбуваються в соціумі, вбачається вкрай важливим для аналізу та прогнозування державотворення та правотворення.

Питання трансформації української спільноти у громадянське суспільство в сучасному його розумінні, з усіма характерними ознаками такої категорії, набуває все більшої актуальності після «помаранчевої революції» 2004 року та «революції гідності» 2013-2014 років. У країні спостерігається спалах громадської активності в усіх сферах суспільного життя, від традиційно «громадських» сфер, таких як культура та освіта, до відносно закритих для доступу широкого загалу, таких як оборонна та політична сфери.

Розуміння специфіки процесу формування громадянського суспільства в Україні відкриває можливість для стратегічного планування розвитку держави з урахуванням вимог, що їх висуватимуть представники свідомої частини населення країни.

Передусім варто визначити, чим на сьогодні є громадянське суспільство в Україні. Тому наведемо існуючі різні підходи до поняття громадянського суспільства з метою виокремлення з них загальних для всіх дефініцій критеріїв і зведення принципово важливих ознак до єдиного визначення терміну. Принциповим буде знайдення нових підходів та пояснень до сутності феномену сучасного громадянського суспільства.

Наголосимо, що саме поняття громадянського суспільства на даний момент не отримало єдиного загального визначення, відтак різняться й підходи до змістового наповнення цієї категорії.

Помітний внесок у розуміння терміну «громадянське суспільство» зробили здебільшого закордонні дослідники, такі як Е. Мак-Грю, Дж. Розенау, К. Райвел, В. Хавел, К. Селнес, Б. Уїлсон, П. Нігглі та інші. Це пояснюється тривалим періодом вивчення феномену громадянського суспільства в англомовному середовищі та порівняно нещодавнім спалахом інтересу до даної теми на просторах СНД. Звернемо увагу, що в працях західних дослідників категорія, що нас цікавить, часто розглядається крізь призму глобалізаційних процесів.

Утім, у вітчизняних енциклопедичних виданнях громадянське суспільство розглядається як самостійний елемент, окремо від глобалізації. У навчальному словнику з політології під терміном «громадянське суспільство» розуміється «сукупність позадержавних суспільних відносин і інститутів, яка виражає різноманітні інтереси та потреби членів суспільства» [1, с. 62].

У «Політологічному енциклопедичному словнику» наведено таке визначення: «громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем досягнень в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага» [2, с. 79].

Словник-довідник з політології російського видання пропонує тлумачити термін як «сукупність позадержавних (неполітичних) суспільних відносин та інститутів, що виражають різноманітні цінності, інтереси та потреби членів суспільства» [3, с. 7].

Під поняттям «громадянське суспільство» може розумітися також «третій сектор» суспільства, який існує поряд з владними структурами та бізнесом, включаючи в себе неполітичні неекономічні суспільні організації, як вважає німецький політолог Мергель [4, с. 51].

Американський політолог Ф. Шміттер запропонував розглядати громадянське суспільство як сукупність чи систему посередницьких груп, що самоорганізуються, які, по-перше, відносно незалежні як від органів державної влади, так і від недержавних суб'єктів виробництва і відтворення (фірма, сім'я); по-друге, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту своїх інтересів та мети; по-третє, не прагнуть підмінити собою ні державні структури, ні приватних виробників чи перейняти на себе функції з управління політикою в цілому; по-четверте, згодні діяти в межах вже існуючих «громадських» або правових норм [99].

Британський дослідник Ч. Тейлор пропонує вживати дане поняття щонайменше у трьох значеннях: громадянське суспільство як сукупність незалежних від держави громадських організацій, які утворюють так званий «третій сектор»; громадянське суспільство як вся соціальна сфера, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій; громадянське суспільство як фактор впливу на державну політику, який створюється сукупністю груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві [148, с. 40-41].

Український вчений М. Михальченко надає таке трактування терміну: «Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів суспільного життя, які реалізують свої часткові інтереси і взаємопов'язані у процесі економічного, політичного, соціального життя для реалізації різних цілей, інколи протилежних» [4, с. 75].

Підсумовуючи наведені підходи, можна зробити висновок, що всі дослідники тим чи іншим чином вказують на взаємодію з державою та розглядають громадянське суспільство як окрему категорію.

Цікавим є погляд української дослідниці К. Трими, яка пропонує тлумачити термін «грома-

дянське суспільство» як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором. Це суспільство відокремлене від держави (як політичного інституту), сфери недержавних суспільних інститутів та відносин» [5, с. 20]. Вона вказує, що цей концепт складний та багатокомпонентний, складається з низки певних елементів, серед яких найголовнішими є різноманітні громадські організації та рухи, політичні партії та профспілки, бізнес, ЗМІ, освіта, інститут родини, традиції та звичаї [5, с. 20].

Виходячи з наведеного визначення К. Трими, можемо стверджувати, що сьогодні відбувається поступове перетворення ініціативних груп українського населення на громадянське суспільство, тобто колишні групи інтересу об'єднуються в загальнонаціональну спільноту з певною структурою, спільними цілями, відповідними цим цілям функціями.

Принципового значення для розвитку нових підходів до того, що ми називаємо «громадянським суспільством», мав розвиток інформаційно-комунікативних технологій. Інтернет стає не лише новим, але й основним комунікативним майданчиком для усіх громадянських ініціатив, незалежно від сфери їх діяльності. Інтернет трансформує громадянське суспільство. Формується його нова модель, яка народжена мережевою активністю користувачів. Тому сучасне громадянське суспільство постає вже не просто як сукупність громадянських ініціатив, відокремлене від держави, а як величезна система інтернет-комунікацій: по-перше, горизонтального рівня – між громадянами та їх добровільними об'єднаннями, громадськими об'єднаннями та, по-друге, – вертикального рівня – між громадянами та їх об'єднаннями, з одного боку, та державними органами – з іншого.

В даний час в Інтернеті активними представниками громадянського суспільства регулярно використовуються різні соціальні платформи, які дозволяють вирішувати як значущі, так і цілком локальні питання та задачі, які ставлять перед собою традиційні представники громадянських ініціатив.

З урахуванням тих істотних трансформацій, які вносить Інтернет в діяльність громадянського суспільства та про які йтиметься нижче, ми вважаємо за цілком коректним використання нового політологічного терміну – «електронне громадянське суспільство». Електронне громадянське суспільство виступає як сукупність і система недержавних та некомерційних громадських інститутів, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, що діють у віртуальному просторі на принципах самоорганізації і самоврядування.

Існування віртуального громадянського суспільства не заперечує історично сформованих принципів громадянського суспільства, та не підміняє його цілі і функції. З точки зору політичного виміру функціями електронне громадянське суспільство залишаються традиційні функції громадянського суспільства. Серед них: захист прав і свобод громадян від надмірного втручання держави, висунення пропозицій та вимог державі, контроль над державою та її органами тощо. Але в умовах розвитку сучасних комунікативних засобів кібергромадянське суспільство стає ядром і основним чинником становлення громадянського суспільства в багатьох країнах світу, та в Україні зокрема.

На оцінку дослідників основні ознаки електронного громадянського суспільства в порівнянні з традиційним громадянським суспільством по суті дуже схожі. Відмінність полягає в принципах функціонування. Якщо основними акторами громадянського

суспільства виступають незалежні громадяни і різні об'єднання громадян, то акторами електронного громадянського суспільства є інтернет-користувачі та «мережеві об'єднання». Звичайно, лише мала частина цих співтовариств цікавиться політикою або включена в політичне життя. Однак інтернет-комунікація стає тим самим способом, за допомогою якого активісти ЕГО значно прискорюють формування громадянського суспільства в поставторитарних державах, пов'язуючи користувачів один з одним, формуючи мережеві структури. Це дозволяє встановлювати інтерактивний зв'язок користувачів і їх «мережевих об'єднань» між собою і з інститутами влади. Інтернет не тільки сприяє встановленню більш надійних і постійних контактів між традиційними акторами громадянського суспільства, а й формує актив громадянського суспільства. Елементи електронного громадянського суспільства починають все більшою мірою визначати політичне життя. На основі інтернет-комунікацій як окремі користувачі, так і мережеві спільноти втрутаються в політику.

Інтернет стає комунікативним майданчиком, де політика, всупереч опору правлячої еліти, через активізацію громадянського суспільства набуває децентралізованої мережевої форми, тобто ієрархічні форми взаємодії влади і суспільства доповнюються неієрархічними, а сфера взаємодії держави і громадянського суспільства демократизується, наповнюється елементами партиципаторної і прямої демократії. це дуже важливо з точки зору прямої реалізації прямої функції громадянського суспільства – контролю над владою.

Становлення електронного громадянського суспільства створює соціальні основи та комунікативну культуру для становлення електронної демократії. Термін «електронна демократія» вперше з'явився в США і Великобританії і позначає можливість прилучення громадян до більш активної участі в справах суспільства за допомогою використання комп'ютерів і мереж телекомунікації. Західні автори визначають електронну демократію як «використання інтернет-технологій урядом, політичними партіями і групами захисту інтересів населення для того, щоб надати інформацію, забезпечити комунікації, надати послуги або підвищити можливості для участі, що дозволяє здійснювати більш плідні обговорення серед громадян».

На нашу думку, в Україні лише розпочинається, але дуже динамічно процес формування електронного громадянського суспільства, тому українське ЕГО має декілька специфічних рис. По-перше, відбувається самостійна, без участі влади чи її структур, у певному сенсі стихійна координація громадян. По-друге, така координація все частіше здійснюється в кіберпросторі, здебільшого за допомогою соціальної мережі Facebook, що свідчить про формування нового типу об'єднань громадян – електронних організацій, які часто не оформлюються на папері за встановленими правилами, але мають ознаки громадських організацій. По-третє, кількість учасників активних громадських рухів є рекордною для нашої країни: наприклад, чисельність волонтерів лише в трьох основних профільних групах у мережі Facebook складає приблизно 8 тисяч осіб на січень 2015 року. По-четверте, діяльність кожної групи або окремих активістів не обмежується географією міста чи регіону проживання. Уже згаданий нами волонтерський рух охопив усю країну, незнайомі між собою активісти зустрічаються та спілкуються у віртуальному просторі, координуючи реальні дії, спрямовані на допомогу нужденним у будь-якому населеному пункті.

Зазначимо, що донедавна акції з відстоювання інтересів певних груп населення носили ситуативний характер, тобто проводилися час від часу та в спонтанному складі. Після «революції гідності» 2013-2014 років в українському суспільстві склалися передумови для систематичних дій, спрямованих на взаємодію структурних елементів, які виражають волю або запит конкретної соціальної групи, з державними інституціями. Свідомостю цього є проведення консультацій з ключовими акторами громади перед прийняттям законів з боку української влади, формування формальних і, що важливіше, неформальних норм комунікації представників громадянського суспільства з силовими структурами – міліцією та спецслужбами, армією. Прикладом неформальних норм взаємодії громадської організації з військовими можна назвати інтенсивну співпрацю зареєстрованої як громадська організація «Нового Маріуполя» з добровольчими батальйонами та регулярними військами в зоні проведення АТО.

Інший аспект формування громадянського суспільства в Україні стосується оформлення його інститутів. У класичній політичній науці інститутами громадянського суспільства прийнято вважати офіційні організації, ліги, фонди та подібні структури, які об'єднують формалізація їхніх дій. На даний момент стрімко розвиваються так звані нетрадиційні організації – електронні. Через відсутність

звичної реєстрації згідно з нормами українського законодавства такі інституції не мають юридичних прав традиційної недержавної організації, відтак у рамках традиційного права не можуть вважатися суб'єктами політичного процесу. Утім де-факто електронні організації виявляються набагато ефективнішими за традиційні, оскільки мають низку переваг у своїй діяльності, найголовнішими з яких є оперативність і відсутність кордонів для взаємодії.

Формування громадянського суспільства в Україні співпало з бурхливим розвитком саме електронних організацій, до якого правова система нашої держави виявилася не готовою. Тому маємо визнати, що сучасні особливості становлення української нації в політичному сенсі цього слова потребують негайного реформування правових норм з урахуванням нових викликів, що їх ставить розвиток кіберпростору.

Поняття «громадянського суспільства» є досить багатовимірним та змінюється в залежності від історичного контексту. Сьогодні існує велика низка підходів до розуміння сутності цього явища. Однак поява нових факторів життєдіяльності сучасного суспільства досить різко знецінює ті підходи до громадських структур, які існують для пояснення їх сутності, що вимагають пошуку нових пояснень та моделей функціонування громадянських структур сьогодення.

Список літератури:

1. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці. Навчальний словник-довідник для студентів. – К.: «Каварела», Львів «Новий Світ 2000». – 320 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
3. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершини и др. – М.: Гардарики, 2001. – 32 с.
4. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
5. Трима К. А. Глобалізація як фактор трансформації українського громадянського суспільства (на прикладі громадських організацій): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / К. А. Трима. – Маріуполь, 2011. – 217 с.
6. Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон / [пер. с англ. Л. Б. Макеевой]. – М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – 248 с.
7. Шмиттер Ф., Карл Т., Что есть демократия? / Ф. Шмиттер, Т. Карл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/journal/predely/97-08-14/shmitter.html>

Мухина М.А., Трима Е.А.

Маріупольський державний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ «ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА»

Аннотация

В статье рассматривается проблема гражданского общества и ее отображение в современной историографии. Авторы интересуют те подходы к сущности гражданских инициатив, которые являются классическими в политической науке. Также предметом изучения авторов являются те факторы, которые влияют на изменения сущности современного гражданского общества. Особое внимание уделяется особенностям формирования новой структуры – электронного гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, электронное гражданское общество, государство, Интернет, общественная организация.

Mukhina M.A., Tryma K.A.
Mariupol State University

CONCEPTIONS OF CIVIL SOCIETY

Summary

The article deals with the problem of civil society and its descriptions in the modern historiography. The authors are interested in learning the approaches to the essence of civic initiatives that are classic in political science. Also the subject of study the authors investigate is the factors that affect the nature of the changes in the sphere of the modern civil society. Particular attention is paid to the peculiarities of formation of the new structure – electronic civil society.

Keywords: civil society, electronic civil society, government, internet, social organization.

УДК 327.8

СУЧАСНІ ДОКТРИНИ ТА КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Тригуб О.П., Рижикова А.Ю.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Стаття присвячена дослідженню геопросторової концептуальної моделі США стосовно країн ЦА, яка в XXI столітті мала вигляд декількох парадигм: «Доктрина Буша і Обами», геоконцепція «Велика Центральна Азія (ВЦА)» та «Новий Шовковий шлях». Є актуальним вивчити ці доктрини та концепції, розглянути, наскільки вони ефективні, і як вони можуть застосовуватися для реалізації американської політики по відношенню до Республіки Таджикистан. Науковий аналіз цих концепцій та сучасної зовнішньополітичної активності США в ЦА та в Республіці Таджикистан дозволяє також прогнозувати розвиток американської регіональної стратегії в майбутньому.

Ключові слова: США, Республіка Таджикистан, Центральна Азія, концепція, доктрина, зовнішня політика, співробітництво.

Постановка проблеми. Розпад СРСР і сформовані слідом за цією подією нові контури політичної карти світу в пострадянських регіонах, зокрема в Центральній Азії привернули увагу основних наукових центрів США. В основу американської зовнішньої політики, запропонованої експертами авторитетного науково-дослідного центру США «РЕНД корпорейшн», була покладена «необхідність продовження проведення більш активної зовнішньої політики з переглядом рівня взаємодії з деякими своїми новими партнерами в Центральній Азії» [1].

Вироблення системного підходу на центрально-азиатському напрямку зовнішньої політики провідних держав виявило вже на початку 90-х років XX століття домінуючу роль у цьому процесі аналітичного співтовариства США. Німецький політолог Р. Хаусман звертаючись до проблеми зовнішньополітичного планування США вказав, що «в 2000-ті роки фахівці, що займаються питаннями розвитку зовнішньополітичної думки, починаючи з 50-х років XX століття, слідом за тим як в Гарвардському Університеті було максимально мінімізовано вивчення і викладання географії, довгий час не звертали на цю дисципліну серйозну увагу» [2].

Початок антитерористичної операції США і країн НАТО в Афганістані наприкінці 2001 року дало поштовх до трансформації зовнішніх параметрів стратегічних відносин в Центральній Азії. Новою найважливішою рисою ситуації стала поява в регіоні військової присутності США. Даний крок Вашингтона був підтриманий усім без винятку країнами Центральної Азії, у двох з них (Киргизія і Узбекистан) були розміщені військово-повітряні бази США.

Таджицьке керівництво підтримало антитерористичну операцію в Афганістані, тим самим встановивши виключно новий регулярний політичний діалог з

США, які назвали Республіку Таджикистан, поряд з іншими державами ЦА «прифронтовою» державою.

Нові реалії на просторі Центральної Азії змусили експертне співтовариство всіх зацікавлених країн почати теоретичне осмислення теперішніх та майбутніх явищ.

У свою чергу, американське експертне співтовариство також почало пошук геопросторової концептуальної моделі стосовно країн ЦА, яка в XXI столітті мала вигляд декількох парадигм:

1. «Доктрина Буша» як поширення демократії на основі застосування військової сили і доктрина «Обами».

2. Геоконцепція «Велика Центральна Азія (ВЦА)» та «Новий Шовковий шлях» – як політичне оформлення ВЦА.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику допомогу в розробці досліджуваної теми надали дослідження проведені американським дипломатом – З. Халізад [1], гарвардським професором і директором Міжнародного центру розвитку – Р. Хаусман [2], російським істориком, політологом, спеціалістом з міжнародних відносин – О.Д. Богатуров [3], американським політиком і юристом – Дж.В. Девіс [4], радянським і російським вченим, публіцистом – О.О. Князев [5], американським експертом з питань Росії та Євразії – Ф. Старр [6,7].

Особливо слід зупинитися на роботі О.Д. Богатурова «Міжнародні відносини в Центральній Азії: події та документи. Навчальний посібник». Цей посібник є першою в російській науці версією комплексної історії формування підсистеми міжнародних відносин в Центральній Азії після розпаду Радянського Союзу. У роботі дана коротка передісторія сучасних міжнародних відносин у регіоні та представлена їх еволюція в останні два десятиліття-

тя. Основну увагу приділено періоду 1991-2008 рр., коли розвиток міжнародних відносин в Центральній Азії набув нової логіки, стимулу і траєкторії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення та аналіз сучасних зовнішньополітичних геоконцепцій США щодо країн Центральної Азії.

Виклад основного матеріалу.

Доктрина Буша і Обами

Дослідження виданих після подій 2001 офіційних доктрин США привели багатьох експертів-американців до висновків, що застосувалась нова доктрина США, яку іменують як «доктрину Буша».

Основні положення доктрини Буша, яка проголосила необхідність «по-новому» забезпечити безпеку США, були викладені в 2002-му році в таких документах як «Доповідь про становище нації», «Стратегія національної безпеки», а також промова американського президента в Організації Об'єднаних Націй. Дж.Буш-молодший декларував «здатність Сполучених Штатів акумулювати таку міць, яка зробить ворожу гонку озброєнь безглуздою».

Головна категорія в «доктрині Буша» – це попереджуючий удар. Він розглядається як крайній засіб. Доктрина Буша, побудована на принципі односторонніх дій, обґрунтовує право США на нанесення подібного удару, при цьому заявлено, що Америка готова застосовувати таку міру відносно будь-якої держави або регіонів, які будуть вважатися потенційно небезпечними.

Головними авторами «доктрини Буша» є сам колишній президент, держсекретар кабінету республіканців К. Райс, яка займала в роки прийняття цієї доктрини пост помічника президента з національної безпеки, керівник Відділу планування Державного департаменту у 2001 році Р. Хаас та інші керівні особи республіканської адміністрації.

В даний час «доктрина Буша» застосовна і по відношенню до Центральної Азії. Розширення військової присутності Вашингтона в колишніх радянських країнах багато експертів розглядають як невід'ємну частину застосування цієї доктрини.

Після терористичних атак на США 2001 року, військова присутність США в Центральній Азії набула практичного змісту, який на даний момент виражається в підтримці та сприянні країн регіону в операції Міжнародних сил по сприянню безпеці (ISAF) «Непохитна свобода» в Афганістані та розширенні контактів центрально-азіатських держав по лінії програми НАТО «Партнерство заради миру» (Partnership for Peace).

Розширилась і американсько-таджицька співпраця. Американське командування змогло переконати офіційну владу в Душанбе дати згоду на розміщення невеликої кількості французького контингенту сил НАТО (приблизно 250 легіонерів) в аеропорту Душанбе. Стверджується, що США зняли обмеження на постачання військового спорядження Республіці Таджикистан.

Події 2005-х і 2010-х років в Центральній Азії всерйоз змінили ставлення країн Центральної Азії та їх сприйняття що до «доктрини Буша». Незважаючи на те, що основне положення доктрини – попереджуючий удар не мав практичної форми, експертне співтовариство було єдине в думці, що елементи «доктрини Буша» застосовувалися під зовнішньополітичними і військовими стратегіями США в Центральній Азії.

З появою невідомого раніше явища «кольорових революцій» в експертних колах Центральної Азії був даний старт теоретичного осмислення «невідомих» процесів, які більшою мірою відповідали національним інтересам США.

У сучасному розумінні «кольорові революції» в ЦА – один з найцікавіших феноменів міжнародної політики 2000-х років. На думку російського дослідника Ф. Лук'янова, «зараз можна вже відкинути обидва варіанти пропаганди, якими тоді пояснювали, що сталося: змова американських спецслужб (версія Москви) і демократичне пробудження націй (версія Заходу). Потрясінням стали результати збігу низки об'єктивних обставин».

З приходом у 2008 році нової адміністрації в Білому Домі політика США в Центральній Азії отримала нове наповнення, яке мало назву «Доктрина Обами». Головними її особливостями в центрально-азіатському напрямку, на думку російського експерта О. Іванова є, «по-перше – її яскраво виражена «ідеологізація» і, по-друге – нав'язування демократії як інструменту реалізації власних інтересів США» [3].

Насправді розширення геополітичної зони впливу США ніяк не пов'язано з гуманітарними та ліберальними цінностями. Вашингтон намагається заповнити виниклий геополітичний вакуум після розпаду СРСР в Центральній Азії, переслідуючи геостратегічні цілі. На практиці ідеї демократії підпорядковані геополітичним національним інтересам (США), а утворений геополітичний вакуум заповнюється спершу не ідеями, а цілком матеріальними збройними силами, які забезпечують поширення американських цінностей, ідей, впливу і захищають американські економічні та геостратегічні інтереси в нових регіонах [4].

Велика Центральна Азія і Новий Шовковий шлях

У березні 2005 року в Сполучених Штатах була розроблена концепція Ф. Старра «Партнерство Великої Центральної Азії для Афганістану та його сусідів», опублікована Спільним трансатлантичним центром досліджень і політики Університету Дж. Гопкінса. Основною пропозицією автора аналітичного матеріалу є застосування нової концепції для геополітичного залучення США в Центральній Азії та обов'язкове рішення наступних завдань:

- Створення нового інтеграційного об'єднання із залученням інших країн, включаючи Афганістан.
- Зміна структури державних органів США, які курують центрально-азіатський напрям.
- Створення іншої трансформаційної моделі у взаєминах з країнами регіону.
- Демократизація регіону.
- Розробка заходів щодо просування ідей «народної дипломатії» в ЦА.
- Акцент на економічний аспект взаємин США і країн ЦА.

Примітним є реакція і експертні оцінки інших зовнішніх акторів в Центральній Азії на нову геополітичну концепцію, висунуту Вашингтоном. Ці оцінки закріплювалися участю країн Центральної Азії в існуючих інтеграційних об'єднаннях на чолі Пекіна і Москви (ШОС) і окремо Росії, здатної нести об'єднувачу функцію для країн пострадянського впливу, включаючи ЦА (ЄврАзЕС, ОДКБ) [5].

Автор концепції Ф. Старр в представленій доктрині також розглядає можливу стурбованість Москви і Пекіна планами США. Автор пропонує цим країнам включитися в процес дискусії з цієї концепції, стверджуючи, що Вашингтон готовий прислухатися до їхніх думок, які можуть бути конструктивними.

Стверджується, що «партнерство по співробітництву та розвитку Великої Центральної Азії» не буде представляти загрозу законній діяльності Росії або Китаю в регіоні, проте зрозуміло, що Москва і Пекін можуть заперечувати проти його створення.

Позиція країн Західної Європи не має суттєвих відмінностей від лінії США в регіоні. Відмінності, які можна знайти в підходах, носять скоріше технічний характер. Те ж саме можна сказати про прийняту стратегію ЄС в Центральній Азії, яка, якщо не враховувати питання двостороннього співробітництва ЄС і ЦА, не має принципових відмінностей від геостратегічних цілей США.

В цілому, більшістю аналітичного співтовариства Центральної Азії геоконцепція ВЦА була сприйнята – як американський підхід до реалізації власних національних інтересів без урахування об'єктивно існуючого факту, що держави регіону на початку XXI століття не є об'єктами геополітики, а є суб'єктами, які потребують серйозної модернізації. Економічні та політичні завдання (які просуває Вашингтон) вже намагаються вирішувати РФ і КНР в рамках ШОС.

На думку американських експертів, обов'язковий перелік таких основних завдань є першорядним завданням Вашингтона на сучасному етапі в регіоні Центральної Азії. Вважаємо важливим проаналізувати кожне з них.

Перше – «Створення нового інтеграційного об'єднання» є спільним завданням концепції в цілому. На думку автора ВЦА, «Сполучені Штати мають нині шанс сприяти тому, щоб Афганістан і регіон в цілому перетворилися в безпечну зону суверенних держав, які зробили вибір на користь ефективної ринкової економіки, що відрізняється світськими і відкритими системами державного управління. Засобом для досягнення цієї мети послужить створення регіонального форуму Партнерство по співробітництву і розвитку Великий Центральної Азії, у завдання якого увійдуть планування, координація та здійснення цілої низки програм, розроблених в США».

Друге – «Структура державних органів» США на початку нового століття, за визнанням експертів, не відповідає вимогам часу. Стосовно до Центральної Азії, структурні підрозділи державних органів Вашингтона деколи стикалися з серйозними ускладненнями в роботі через різноспрямованість поділу повноважень в різних установах.

У Міністерстві оборони та в Державному департаменті п'ять колишніх російських республік Центральної Азії згруповані разом з Росією під назвою Євразія, у той час як Афганістан знаходиться у відділі Південна Азія. Такий розподіл робить практично неможливим для урядових інституцій США усвідомити загальні інтереси держав ВЦА, і, більше того, на думку більшості представників академічних кіл США, воно не дозволяє робити аналіз найбільш вигідних відносин між країнами ВЦА та їх багатьма регіональними сусідами.

Після візитів до Центральноазіатських країн Державного секретаря К. Райє, відділ Державного департаменту, що займався питаннями Південної Азії (створений в 1992 році), був реорганізований в першій половині січня 2006 року.

Третє – Концепція «Велика Центральної Азії» має на увазі зовсім «іншу трансформаційну модель у взаєминах з країнами регіону».

Вважається, що до 2005 року в політиці США в ЦА проглядається логічна послідовність. Наприклад, діяльність США і їх союзників стосовно Республіки Таджикистан включала в себе три основних напрямки:

- військове співробітництво (безпека);
- економічне співробітництво;
- заходи з просування демократичних реформ.

Четверте – «Демократизація регіону». Ф. Старр у своїй роботі вказує, що «вся складність

в тому, як домогтися широкого розуміння, того що демократія зміцнює стабільність і безпеку, а не підриває їх. Це можливо лише в тому випадку, якщо ставитися до демократизації як до складного процесу з цілим рядом умов».

Численні міжнародні організації, що функціонують у країнах Центральної Азії, які фактично підконтрольні Вашингтону, все глибше втягуються у внутрішні справи країн регіону, намагаючись реінтегрувати соціальний устрій держав на демократичні стандарти заходу. У свою чергу, це призводить до об'єктивних заперечень керівництва Центральної Азії, які апелюють до неможливості фактичного копіювання демократичних стандартів.

П'яте – «народна дипломатія». Важливим завданням, яке повинно служити в якості елемента інтеграції країн Центральної Азії до проекту ВЦА, на думку Ф. Старра, є заходи з просування ідей «народної дипломатії». Стверджується, що «початок народної дипломатії має бути покладений шляхом поширення американських культурних центрів (під назвою «Куточок Америки»)). Саме просування ідей народної дипломатії повинні служити, на думку Вашингтона, мостами трансформації країн Центральної Азії в бік перетворень.

На сучасному етапі розвитку геостратегічної думки США, заходи з просування народної дипломатії, як і сама ідея створення Великої Центральної Азії, будучи складовою частиною американської зовнішньополітичної концепції, покликана стати новою реальністю.

Шосте – економічний розвиток. Концепція ВЦА велику увагу приділяє «економічному аспекту» політики США щодо Центральної і Південної Азії. Ключовим напрямком для розвитку регіону є торгівля, що, в свою чергу, вимагає поліпшення стану справ у сфері транспорту. Незважаючи на слабку взаємодію в економічній галузі з країнами Центральної Азії наприкінці 90-х років XX століття, у Вашингтоні з'явилося усвідомлення, що жодна геополітична концепція не може мати успіх без економічного підживлення [6].

Сучасна політика США спрямована на підтримку проектів з економічної інтеграції і «акселерації» спроб зближення з країнами Південної Азії. На конференції з Афганістану, яка пройшла в Лондоні наприкінці січня 2010 року, США підтримали проекти Республіки Таджикистан з розвитку регіональних економічних зв'язків, спрямованих у Південну Азію.

В даний час концепція ВЦА, висунута науковим співтовариством США отримала політичну назву – «Новий Шовковий шлях», проголошена в 2011 році Державним секретарем США Гілларі Клінтон. Основні постулати даної концепції залишилися незмінні в порівнянні з ВЦА, а саме створення мережі економічних і транзитних зв'язків, яка покрила б Центральною і Південну Азію, і центром якої має стати Афганістан [7].

Висновки і пропозиції. Таким чином, залежно від того, наскільки пристосовані будуть висунуті концепції до сучасних реалій держав регіону і кон'юнктурних інтересів керівництв цих країн, залежить і ступінь досягнення успіху. Реалізація ВЦА і «Нового Шовкового шляху» може надати широкі можливості Вашингтону в контексті закріплення в панрегіоні Середнього Сходу. У стратегічному плані «Велика Центральної Азії» і «Новий Шовковий шлях» з ключовим гравцем – Афганістаном, покликані стати «хартлендом», через який США будуть прагнути контролювати всі євразійські шляхи та регіони.

Список літератури:

1. Khalilzad Z., Lesser O. Sources of Conflict in the 21st Century: Regional Futures and U.S. Strategy. Santa Monica, RAND Corporation, 1998. – P. 10.
2. Hausmann R. Prisoners of geography. Foreign Policy, January / February 2001. – P. 45–53.
3. Международные отношения в Центральной Азии события и документы учеб пособие для студентов вузов / А. Д. Богатуров, А. С. Дундич, О. Н. Тимофеев, Е. Ф. Троицкий и др., отв. ред. А. Д. Богатуров. М.: Аспект Пресс, 2011. – С. 325.
4. Davis J., Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where Do We Go From Here?, Sweeney, 2004, № 69. – P. 2.
5. Князев А. Большая Центральная Азия – это вполне очевидный геополитический маразм. Интервью Д. Кислова с А. Князевым, 5 июля 2007.
6. Starr F. «Greater Central Asia Partnership» for Afghanistan and Its Neighbors Silk Road Paper. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center Johns Hopkins University. Washington, D.C. March 2005. – P. 5.
7. Старр Ф. Партнерство для Центральной Азии. № 4, Июль-Август 2005. [Электронный ресурс] // Россия в глобальной политике. Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5459

Тригуб А.П., Рыжикова А.Ю.

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

СОВРЕМЕННЫЕ ДОКТРИНЫ И КОНЦЕПЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ США ОТНОСИТЕЛЬНО ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию геопроостранственной концептуальной модели США в отношении стран ЦА, которая в XXI веке имела вид нескольких парадигм: «Доктрина Буша и Обамы», геоконцепция «Большая Центральная Азия (БЦА)» и «Новый Шелковый путь». Актуальность исследования заключается в том, что бы изучить эти доктрины и концепции, рассмотреть, насколько они эффективны, и как они могут применяться для реализации американской политики по отношению к Республике Таджикистан. Научный анализ этих концепций и современной внешнеполитической активности США в ЦА и в Республике Таджикистан позволяет также прогнозировать развитие американской региональной стратегии в будущем.

Ключевые слова: США, Республика Таджикистан, Центральная Азия, концепция, доктрина, внешняя политика, сотрудничество.

Tryhub O.P., Ryzhikova A. Y.

Black Sea State University named after Petro Mohyla

UNITED STATES MODERN DOCTRINES AND CONCEPTS OF FOREIGN POLICY FOR CENTRAL ASIA

Summary

Article is devoted to research of geospatial model of the USA concerning the countries of Central Asia which in the XXI century had an appearance of paradigms: «Bush and Obama's doctrine», geoconcept «Big Central Asia (BCA)» and «A new Silk way». Relevance of research consists in studying of these doctrines and concepts, to find out their efficiency. The analysis of these concepts and modern foreign policy activity of the USA in Central Asia and in the Republic of Tajikistan allows to predict development of the American regional strategy in the future.

Keywords: USA, Tajikistan, Central Asia, concept, doctrine, foreign policy cooperation.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Яфонкіна І.П.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті висвітлені окремі проблеми у сфері освіти в Україні. Особливу увагу автор приділяє аналізу стану освіти, як важливого ресурсу влади в демократичному суспільстві, її ролі та значення для держави. Визначені особливості реформування освіти в Україні. Здійснений аналіз останніх змін вітчизняного освітнього законодавства та його вплив на сучасний стан освіти. Запропоноване авторське бачення напрямів подальшого вдосконалення реформування освіти. **Ключові слова:** реформа освіти, моніторинг, контроль, модернізація, якість освіти, ресурс влади, державний бюджет, фінансування, вектор розвитку.

Постановка проблеми. Упродовж усього періоду існування незалежної України в її освітньому секторі накопичувалися численні проблеми системного характеру. Вони потребують від держави проведення подальших реформ, покликаних забезпечити відповідність системи освіти України сучасним вимогам, вимагають переосмислення сучасного стану освіти, механізмів її функціонування у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що дослідженню окремих аспектів реформування освіти присвятили свої наукові праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Ф. Альтбах, А. Барблан, Л. Ведернікова, Д. Друрі, О. Глузман, О. Пономарьова, К. Керр В. Капранова, С. Райхарт, Л. Карпинська, К. Ходсон та інші [3]. Перехід України від індустріальної стадії розвитку до формування суспільства знань спонукає нашу державу до інтенсифікації реформування вищої освіти з метою забезпечення її привабливості, конкурентоспроможності, посилення зв'язків з роботодавцями.

Слід звернути увагу на те, що протягом тривалого часу не було здійснено значних реформ у сфері освіти. Заступник міністра освіти України І. Совсун вважає, що це ненормально, адже зміни у цій сфері мають відбуватися паралельно з розвитком суспільства [1, с. 50]. Однак перші кроки в цьому напрямі вже зроблено – був прийнятий та набув чинності Закон України «Про вищу освіту», підготовлений проект «Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років». У ньому визначені основні сучасні проблеми освіти, з якими не можна не погодитися: ставлення владних структур до неї як до другорядного, порівняно з економікою, сектору, «витратної», а не інвестиційної, частини державного бюджету; занепад матеріально-технічної бази, старіння педагогічних кадрів, недостатній притік молодих спеціалістів; низька заробітна плата, зниження соціального статусу працівників освіти; неефективна, надмірно централізована, застаріла система управління і фінансування; зростання нерівності у доступі до якісної освіти; некодифікованість і недосконалість освітнього законодавства; надмірна комерціалізація освітніх послуг, корупція та «дипломна хвороба»; зниження якості освіти і падіння рівня знань і умінь учнів, моральне старіння методів і методик навчання; повільне і безсистемне оновлення змісту освіти; зниження якості педагогічних кадрів і криза педагогічної освіти, професійна деградація частини учительських кадрів; відсутність ефективного системи моніторингу і контролю якості освіти; зниження якості навчальної літератури та критичний брак передових технологій в освітньому секторі [2].

На думку Іщенко А.Ю., модернізація вищої освіти в Україні вимагає подолання низки проблем, серед яких найбільш актуальними є: невідповідність

структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, зниження якості освіти, корупція в системі вищої освіти, відірваність від наукових досліджень, повільні темпи інтеграції в європейський і світовий інтелектуальний простір, руйнування системи професійно-технічної освіти, дефіцит кваліфікованих кадрів робітничих спеціальностей, неможливість для багатьох випускників вищих навчальних закладів (надалі ВНЗ) знайти роботу за фахом, інфляція освітніх і професійних стандартів, надмірне навантаження на викладачів та недостатнє фінансування університетів та інші [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у сфері освіти, говорити, що не залишилось не вирішених або не розглянутих напрямів подальшого вдосконалення освіти, не можна. Так, науковці недостатньо приділяли уваги освіті як важливій суспільній складовій державної влади в Україні. Запропонована стаття присвячена висвітленню окремих проблем сучасної освіти в Україні, шляхів її реформування з метою подальшого вдосконалення та розвитку, у контексті прагнення нашої країни до інтеграції у світовий освітній простір.

Мета статті полягає у висвітленні політичних особливостей генезису освіти в державі як одного з важливих ресурсів влади.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити низку завдань:

розкрити значення та роль освіти як одного із основних ресурсів влади в демократичному суспільстві;

визначити особливості подальшого реформування освіти в Україні;

проаналізувати зміни вітчизняного законодавства у сфері освіти;

виявити тенденції державної політики у сфері освіти.

Викладення основного матеріалу. Освіта, як основний ресурс влади, повинна розглядатись як важлива суспільна складова, що реально впливає на гармонізацію відносин між особистістю, суспільством і державою, сприяє формуванню свідомості, здатності до розуміння й сприйняття суспільних трансформацій, змін та їхніх наслідків, активної життєвої позиції у суспільних процесах, покликана служити людям, державі та має бути предметом розуміння суспільством того, що вона – це один з основних важелів цивілізаційного поступу та економічного розвитку.

Заступника міністра освіти та науки України П. Полянський вважає, що для втілення задумів потрібні три складові: наявність політичної волі, суспільний запит та ресурси [1, с. 49]. Не можна також не погодитись з його твердженням, що без фінансових, інтелектуальних та інших інвестицій в освіту будь-який документ залишиться літературним твором.

На нашу думку, основна потреба модернізації вітчизняної системи освіти полягає в тому, що вона не враховувала необхідність держави у майбутніх фахівцях, продовження процесів глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства, унаслідок яких активно формуються такі інноваційні утворення, як «світовий освітній простір», «європейський освітній простір», «світові освітні мережі». Різні рівні інтеграції освітніх, наукових, педагогічних, урядових, громадських організацій створюють додаткові можливості для їхньої співпраці, взаємодії в умовах інтернаціоналізації різних сфер життя суспільств. Відбувається глобалізація навчальної, дослідницької, інноваційної діяльності завдяки формуванню нових систем дистанційного навчання і дослідницьких мереж, які діють у світі незалежно від географічних та політичних кордонів [4].

Слід зазначити, що в сучасному світі отримані знання й кваліфікаційний рівень особи набувають суспільної й державної цінності та впливають на економічний і соціальний розвиток країни, її національну безпеку. Для того, щоб українська освіта по-справжньому ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти у широкому соціально-економічному контексті [3].

Враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що освіта, як основний ресурс влади та потужний механізм розвитку суспільства, потребує подальшої модернізації. Тому саме на вирішення цієї проблеми повинні бути спрямовані основні зусилля держави.

Не можна не погодитися з окремих науковцями, що зміна політичного устрою, форм та механізмів господарювання, формування фінансових ринків, наміри щодо приєднання до європейського економічного й освітнього простору потребують додаткових зусиль з боку держави щодо реформування освіти в Україні, які можна класифікувати за: цілями освіти, які пов'язані з намаганням держави інтегруватися до світового освітнього процесу; спрямуванням освіти на гармонізацію розвитку особистості, суспільства і держави; вибором європейського вектору розвитку. Таким чином, стратегічні цілі реформування освіти у будь-якій країні визначаються освітньою політикою й законодавчо закріплюються освітнім правом.

На думку С. Сисоевої реформування освіти в Україні, яке розпочалося після проголошення незалежності, було зумовлено відразу трьома причинами: значними соціально-економічними трансформаціями в країні, зміною векторів у політичному, соціальному та економічному розвитку держави; поширенням глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі; бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Обравши європейський вектор розвитку, через невеликий історичний проміжок часу від проголошення незалежності Україна приєдналася до Болонського процесу, що також викликало не тільки значні зміни у змісті й організації вищої освіти, а й вплинуло на всі інші ланки освіти [5, с. 46].

Слід зазначити, що для будь-яких соціальних систем існують певні обмеження щодо кількості змін та реформ, які вони можуть безболісно абсорбувати [6]. Враховуючи перенасиченість докорінних змін в Україні, вітчизняна система освіти реформувалася та реформується в умовах суперечливих внутрішніх впливів політичних, економічних, культурних і власне освітянських чинників.

Україна на шляху реформування освіти враховує висновки та пропозиції європейських експертів,

головними з яких є: певна непослідовність між законодавством у сфері освіти та трудовим законодавством, що обмежує ефективність його виконання; подолання наслідків переходу до ринкової економіки та багатопартійної системи управління; часта зміна влади в державі, унаслідок чого змінюється бачення ролі освіти в державі та шляхів її досягнення.

Необхідно нагадати, що управління у сфері освіти в Україні перебуває в компетенції Кабінету Міністрів України. Міністерство освіти і науки України, як центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, у порівнянні з іншими аналогічними міністерствами в багатьох європейських державах більш відповідальний за характер та розвиток вищої освіти в державі. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про вищу освіту» (далі Закон), центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки наділений певними повноваженнями, якісне та своєчасне виконання яких суттєво впливає на стан освіти в країні загалом. Однак для цього потрібно вирішити кадрові питання, якісті підготовки освітян має відповідати європейським стандартам. Іншою перешкодою на шляху до надання якісної освіти в Україні залишається її фінансування. Статтею 71 Закону передбачено, що фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень [7].

Комітет з питань науки та освіти, ще під час розгляду проекту Державного бюджету на 2015 рік відзначив скорочення видатків загального фонду бюджету Міністерства освіти та науки України, Національної академії наук України та національних галузевих академії наук на 28% (6430,9 млн. грн.). У заяві Комітету вказується, що внесені зміни зупиняють дію більшості положень законів у сфері освіти, зокрема Законів України «Про вищу освіту», окремих статей законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про науково-технічну діяльність». Вони відмінюють та зупиняють деякі гарантії відповідного фінансового забезпечення у сфері освіти та науки, гарантії держави на отримання повної загальної середньої освіти на безоплатній основі, повного утримання дітей, позбавлених батьківської опіки, та дітей що потребують особливих умов виховання у державних професійно-технічних навчальних закладах, остаточною метою таких змін є економія бюджетних коштів.

Занепокоєння викладачів професійних коледжів викликають заплановані і реформи у системі професійної освіти. Так, 12 грудня 2014 року заступник міністра освіти та науки України під час презентації нових інноваційних підходів у цій сфері акцентував увагу на тому, що коледжі стануть автономними, а Міністерство освіти та науки України буде лише коректувати освітню політику. Однак виникають певні запитання до передбаченого скорочення та перепрофілювання коледжів. Зважаючи на те, що кожне професійне училище буде багатопрофільним, на місцевому рівні мають замовляти підготовку спеціалістів, потрібних для певного регіону. Одночасно профільні училища будуть змушені скорочувати професіоналів, наявну матеріальну базу за своєю спрямованістю, задля створення багатопрофільного училища та набирати нових викладачів для навчання за новими спеціальностями. Залучення наявних викладачів

для підготовки за новими спеціальностями, на їхню думку, не можна зазвати мудрим рішенням. Хоча без підготовки фахівців за іншими спеціальностями в сучасних умовах спеціалізованому коледжу вижити важко [8, с. 7]. Тому скорочення кількості професійних училищ та створення багатопрофільних, на нашу думку, є дискусійним питанням.

Необхідно звернути увагу на те, що рівень фінансування системи освіти України значно нижчий, ніж у розвинених країнах. Незважаючи на те, що частка витрат на освіту у ВВП становить 6-8% (це за світовими стандартами чимало високий), абсолютні обсяги ВВП України є набагато нижчими у порівнянні з показниками європейських країн зі співмірною кількістю населення, наприклад, у два рази – порівняно із Польщею, у чотири рази – з Іспанією. При цьому понад 90% державних інвестицій у галузь освіти в Україні спрямовується на їх утримання [9], тобто на підтримання поточного стану, а не на розвиток.

Однак слід констатувати, що в Державному бюджеті України на 2015 рік для потреб Міністерства освіти та науки України фінансування зменшена майже на 4 млрд. 256 млн. грн. у порівнянні з 2014 роком [10, с. 3]. І це не остаточний варіант – на вимогу Міжнародного Валютного Фонду ця сума може бути також додатково зменшена шляхом внесення відповідних змін до Закону.

На жаль, зменшення фінансування освіти репрезентують не як кризові заходи, а як етап впровадження нових підходів у освітній та науковій політиці [11]. Але, на нашу думку, це не відповідає сучасним світовим тенденціям.

Не менш гострою в Україні залишається проблема якості наданої освіти. За різними оцінками якості освіти взагалі та вищої освіти зокрема, Україна, у порівнянні з іншими державами, займає від 70-го до 25-го місця одночасно, і тому така оцінка викликає сумніви. Враховуючи те, що у 2013 році у вищих навчальних закладах України навчалося близько 65 тис. іноземних студентів, що є доволі високим показником якості освіти у державі навіть порівняно з найбільш розвинутими країнами світу, слід

зробити висновок, що вона в Україні знаходиться на досить високому рівні і не потребує суттєвого підвищення [3]. Однак, на нашу думку, для реальної оцінювання якості освіти в державі необхідно розробити сучасну вітчизняну методикою її оцінювання із залученням досвідчених фахівців, яка має бути запроваджена після обговорення виходячи, у першу чергу, не з точки зору іміджу країни, а з реальних потреб і інтересів українського суспільства.

Висновки і пропозиції. Отже, реформи у сфері освіти, на нашу думку, мають бути спрямовані на: проведення роз'яснювальної роботи серед батьків, учнів-майбутніх абітурієнтів, роботодавців щодо необхідності певних спеціальностей на даний час на вітчизняному і міжнародному ринку праці; пропаганду набуття повної вищої освіти як необхідної умови для досягнення певного кар'єрного зростання, рівня життя та участі у суспільно-політичному житті країни; активну участь роботодавців у формуванні державного замовлення на підготовку необхідних спеціалістів у навчальних закладах різних форм власності; децентралізацію системи вищої освіти та надання реальної автономії ВНЗ; подальший розвиток приватних ВНЗ із запровадженням ефективної системи незалежного та ефективного оцінювання якості освіти; запровадження більш тривалого проходження навчальної (виробничої) практики з метою набуття студентами практичних навичок та вмінь з метою ефективного початку трудової діяльності після закінчення навчального закладу; підготовку конкурентоздатних спеціалістів на світовому ринку праці та посилення ролі та престижу України в світовому освітньому просторі.

Таким чином, результатом реформи у сфері освіти має бути трансформація освітнього сектору України. Освіта має перетворитися на сучасну систему, здатну до саморегуляції й готовності відповідати на виклики суспільного розвитку [12, с. 145].

Освіта, як один із найважливіших ресурсів влади, має стати чинником економічного зростання і культурного розвитку держави, реальної гарантії забезпечення високих соціальних стандартів.

Список літератури:

1. Андрієвський Т. Зміни в освіті – інвестиції в майбутнє / Т. Андрієвський // Вісник Міністерства доходів і зборів України. – 2014. – № 43. – С. 48-50.
2. Обговорення проекту Концепції розвитку освіти України на 2015-2025 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prof.univ.kiev.ua/prof/home/2010-12-22-00-05-45/2-events/571-2015-2025-.html#_ftn1
3. Іщенко А.Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України. Аналітична записка / А.Ю. Іщенко // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>
4. Біла книга національної освіти України / Т.Ф. Алексєнко, В.М. Аніщенко, Г.О. Балл [та ін.]; за ред. акад. В.Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ.системи, 2010. – 342 с.
5. Сисоева С. Освітні реформи: освітологічний контекст / С. Сисоева // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 44-55.
6. Рівний доступ до якісної освіти (звіт за перший етап). «Програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_329_ua_eaqefv.doc
7. Про вищу освіту. Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014 – № 37-38. – Ст. 2004.
8. Мирошникова А. В коледжах будет отсев, как в вузах / А. Мирошникова // Комсомольская правда в Украине. – 2014. – № 281(26252). – С. 7.
9. Витрати на освіту, Research & Branding Group, 2 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>
10. Гаценко А. Бюджет урезания: подарок от депутатов / А. Гаценко, Н. Мичковская, Е. Павлюкова, А. Мирошникова // Комсомольская правда в Украине. – 2014. – № 293(4869/26264) – С. 3.
11. Кабмин предлагает сократить расходы на образование и науку на 28%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/20578890/?frommail=1>
12. Яфонкіна І.П. Сучасні освітні проблеми України / І.П. Яфонкіна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Львів, 5-6 грудня 2014 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 143-145.

Яфонкина И.П.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье освещены некоторые проблемы в сфере образования в Украине. Особое внимание автор уделяет анализу состояния образования как важного ресурса власти в демократическом обществе, его роли и значению для государства. Определены особенности реформирования образования в Украине. Осуществлен анализ последний изменений отечественного законодательства в сфере образования. Предложено авторское видение путей усовершенствования реформирования образования.

Ключевые слова: реформа образования, мониторинг, контроль, модернизация, качество образования, ресурс власти, государственный бюджет, финансирование, вектор развития.

Yafonkina I.P.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

SOME PROBLEMS IN THE SPHERE OF EDUCATION IN UKRAINE

Summary

The article deals with some problems in the sphere of education in Ukraine. Special attention is paid to the analysis of education as an important resource of power in a democratic society, its role and importance to the state. The features of educational reforms in Ukraine are highlighted. The analysis of recent changes in national educational legislation and its impact on the current state of education is provided. The author's recommendations of the ways of further improvement of educational reforms were offered.

Keywords: reform of education, monitoring, control, modernisation, quality of education, resource of power, the state budget, financing, vector of development.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ОСОБЕННОСТИ ИГРОВЫХ ФУНКЦИЙ И ТРЕНИРОВКИ ФУТБОЛЬНЫХ ВРАТАРЕЙ

Коросташивец А.М.

Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

Одной из тенденций развития современного футбола является то, что он становится быстрее, жестче, интенсивнее. Растет значимость каждого игрового эпизода, увеличивается число единоборств, что в конечном итоге ведет к повышению напряженности встречи. Времени на принятие решений, особенно индивидуальных, очень мало. Поэтому скорость действий вратаря, в условиях дефицита времени, заставляют творчески подходить к планированию и проведению учебно-тренировочных занятий с вратарями. Цель работы была изучение особенностей игровых функций и тренировки футбольных вратарей. В данное время сложилась такая ситуация, когда в профессиональных командах существует практика индивидуальной тренировки с тренером по вратарям, а в детско-юношеском футболе такая практика существует только в некоторых футбольных клубах, а кое-где и вообще отсутствует. При этом тренировка вратарей проходит, как правило, вместе со всем составом команды и не имеет специальной направленности.

Ключевые слова: вратарь, тренировка, игровые функции, планирование, физическая и технико-тактическая подготовка.

Постановка проблемы. Анализ последних исследований и публикаций. В последние десятилетия вопросы программирование тренировки, включая физическую подготовку все чаще становятся объектом исследований специалистов в области физической культуры и спорта. Это обусловлено тем что программирование тренировки является одним из главных составляющих управления, решая задачи нахождения наиболее эффективных способов перевода систем и функций организма спортсмена на максимально доступный и устойчивый уровень за счет организации тренировочного процесса в соответствии с определенными целевыми задачами. При этом в отличие от планирования нагрузки на длительный период (макроцикл) тренировка преследует задачу реализации текущего адаптационного резерва организма на относительно краткосрочных этапах подготовки [7].

Многочисленными исследованиями в области подготовки спортивных резервов всестороннее рассмотрены закономерности онтогенеза физических способностей человека и изменений двигательных функций спортсменов, происходящих с ростом их квалификации [3].

С учетом сформулированной темы исследования необходимо отметить, что вопросы подготовки вратарей детско-юношеских команд, не говоря о программировании их физической подготовки, остаются практически не изученными. Существующая систематизация практического опыта подготовки вратарей безусловно носит полезную информацию для развития футбола. Но здесь следует отметить, что эффективность рекомендуемых средств и методов тренировки не получили экспериментальной проверки.

Проблему многолетней подготовки вратарей в своих работах изучали такие авторы: В. Гранаткин, Е. Фокин, Б.П. Набоков, А.М. Акимов и др. [1, 2, 23].

Таким образом можно говорить о первостепенности высокого уровня моторного потенциала для успешного осуществления игровой деятельности вратарей на всех этапах многолетней подготовки. В то же время, несмотря на богатый арсенал предлагаемых упражнений, нет экспериментальных исследований, посвященных рациональной организации процесса физической и технико-тактической подготовки вратарей, тренирующихся в ДЮСШ и СДЮШОР. Практически отсутствуют работы в которых рассматривается возрастная динамика развития двигательных качеств вратарей. Такое положение возможно связано с тем, что бытует мнение о совпадении сенситивных периодов в структуре

физической подготовки вратарей и полевых игроков. Однако можно предположить, что специфика двигательной деятельности вратарей должна, в определенной степени, определять возрастные особенности проявления их двигательных способностей.

Наконец, практически отсутствуют объективные критерии оценки физической и технико-тактической подготовленности вратарей разного возраста, что затрудняет объективность управления как тренировочным процессом, так и эффективностью многолетней системы отбора.

Цель работы – изучение особенностей игровых функций и тренировки футбольных вратарей.

Результаты исследования. В футбольной команде одному из одиннадцати игроков поручается выполнение обязанности вратаря. Роль вратаря в футболе очень ответственная, качество его игры влияет на исход состязания.

Игра вратаря за последние годы потерпела значительные изменения. Если раньше от него, в основном, требовалась отличная игра непосредственно в воротах, то теперь этого недостаточно. В частности, А.М. Акимов [2] говорит, что с ростом класса футбола диапазон действий вратарей значительно расширился. В настоящее время вратарь обязан уметь действовать не только в районе штрафной площадки, но и за ее пределами, выполняя функции защитников. Высокая техника игры в воротах, решительные и стремительные выходы из ворот на перехват передач с флангов и из глубины поля, четкое руководство защитными действиями, мгновенная оценка игровой обстановки, быстрый выбор оптимального решения при защите ворот, активное участие в организации атак – вот основные характерные черты вратаря в современном футболе [14].

Результаты исследований показали, что в матчах команд мастеров 50% технико-тактических действий (ТТД) и приемов составляют введение мяча в игру выкатыванием, вбрасыванием или выбиванием; от 17 до 30% – ловля и отбивание катящихся и низко летящих мячей; от 17 до 23% – ловля и отбивание высоко летящих мячей, от 4 до 10% – ловля и отбивание мячей падениями-бросками, в том числе в ноги сопернику (рис. 1).

Сопоставляя типовые ситуации в игре и тренировки можно установить, что в условиях тренировки количественные показатели игровых действий в воротах превышают аналогичные показатели, зарегистрированные в ходе соревнований более чем 6,3 и 9 раз у юных и квалифицированных спортсменов соответственно (табл. 1). Это объясняет

ся особенностями содержания тренировок: в ходе тренировочных занятий, фактически без противодействия обороняющихся, полевые игроки бьют по воротам гораздо чаще, чем в играх.

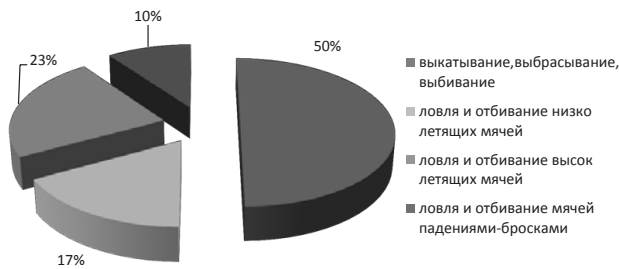

Рис. 1. Результаты исследований технико-тактических действий вратарей команд мастеров

Таблица 1
Средние показатели ТТД вратарей в игре и тренировке

ТТД	Вратари			
	квалифицированные		юные	
	тренировка	игра	тренировка	игра
В воротах	298	31	132	20
На Выходах	56	36	34	23
Организация атак	-	49	-	29
Всего	354	116	166	73

Меньше расхождений в объеме ТТД при игре на выходах: у взрослых – 1,6; у юных – 1,4 раза. Вместе с тем отмечается, что в тренировочном процессе не остается времени для обработки третьей типичной ситуации – введение мяча в игру в целях организации атаки.

Специалисты отмечают, что в основном разработана методика тренировки по линии ворот и относительно хорошо решены вопросы действий вратаря против прорвавшегося противника (игра в выходах). Данные наблюдений, проведенные за играми чемпионатов Украины и Европейских кубков позволили отметить следующие недостатки в игре лучших вратарей:

- ловля и отбивание высоких мячей при непрерывном давлении соперника;
- низкая активность при руководстве собственной защитой;
- неправильное или нежелательное для команды начало атаки при выбивании или вбрасывании мяча в поле.

Вышеизложенное убедительно свидетельствует, что современный футбол, предъявляет высокие требования к технико-тактической подготовленности вратарей, а эффективная реализация последней не возможна без должного уровня физической подготовленности спортсменов. Вратарь должен быть достаточно сильным, ловким, прыгучим, выносливым и обладать отличной реакцией [9, 13, 16].

В настоящее время средством и методом физической подготовки вратарей посвящены единичные работы, выводы которых, как правило, не подтверждены экспериментально.

Отсутствие планирования, проведение тренировок только в воротах, низкий объем специальных упражнений, однообразие средств и методов подготовки – вот основные недостатки в организа-

ции и проведении тренировок, как взрослых, так и юных вратарей [3].

В учебном пособии для тренеров «Юный футбол» поставлены основные задачи подготовки юных вратарей на этапах многолетней тренировки:

- на этапе начальной подготовки – укрепление здоровья, привитие устойчивого интереса к футболу, всесторонняя физическая подготовка с преимущественным развитием быстроты, ловкости и координации движений, ознакомление с наиболее важными тактическими действиями вратаря;

- на этапе специализации – совершенствование всесторонней физической подготовленности с преимущественным развитием скоростно-силовых качеств, общей и специальной выносливости, а также овладение техникой приемов мяча и основных тактических действий;

- на этапе спортивного совершенствования – продолжение развития физических способностей, отработки техники приемов мяча и основных тактических действий [22].

Как видно из вышесказанного на всех этапах задачи довольно схожи и не сделаны акценты на ключевые моменты тренировки [4, 7, 18].

Раскрывая средства подготовки практически все специалисты отмечают, что вратари должны как можно чаще выполнять различные упражнения с мячом в руках, будь то общеразвивающие или специальные, в общей группе или индивидуально.

Среди средств общей и специальной подготовки вратарей разного возраста и квалификации рекомендуются упражнения, связанные с быстрым реагированием на движущийся объект и меняющуюся обстановку (прием мяча после отскока от пола, земли, батута; перехват мяча руками в упражнениях типа квадрат, выполняемых полевыми игроками; упражнения в приеме и отбивании мяча при мяча отработке действий в воротах и т.д.). Для развития скоростно-силовых способностей рекомендуется различные варианты выпрыгиваний без и с имитацией ловли мяча, напрыгивание на препятствия, бег с высоким подниманием подниманием бедра, пробегание отрезков 15, 20 и 30 метров [10].

Следует сказать, что фактически отсутствуют комплексы силовой подготовки в системе тренировки вратарей, в то время, как повышение скоростных возможностей малоэффективно без соответствующей подготовки мышечного аппарата.

Уделяя должное внимание физической подготовке вратарей, можно отметить ее тесную взаимосвязь с другими видами подготовки и рассматривать ее как необходимую базу для усиленного формирования технико-тактического мастерства вратарей.

В данном аспекте целесообразно использовать в тренировке вратаря упражнения комплексного характера, которые одновременно воздействуют на специально-физическую, техническую подготовку. Тем самым подчеркивается важность, так называемого, «сопряженного метода» в системе подготовки вратарей.

Выводы. Исходя из проведенного анализа специальной научно-методической литературы, можно сделать вывод, что на сегодняшний день существуют серьезные ошибки при планировании и проведении учебно-тренировочных занятий в многолетней подготовке вратарей в футболе, средства и методы так же недостаточно эффективны, что в конечном итоге ведет к нерациональному развитию двигательных качеств и усвоению технических приемов.

Список литературы:

1. Акимов А. М. Записки вратаря. – М.: Физкультура и спорт, 1968. – 208 с.
2. Акимов А. М. Игра футбольного вратаря. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – 95 с.
3. Андреев С. Н. Организационные проблемы подготовки спортивных резервов по футболу: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / С. Н. Андреев. – Омск, 1988. – 19 с.
4. Антипов А. В. Диагностика и тренировка двигательных способностей в детско-юношеском футболе: научно-методическое пособие / А. В. Антипов, В. П. Губа, С. Ю. Тюленьков. – М.: Советский спорт, 2008. – 152 с.
5. Варюшкин В. В. Тренировка юных футболистов: учебное пособие / В. В. Варюшкин. – М.: Физическая культура и спорт, 2007. – 112 с.
6. Волков Л. В. Теория и методика детского и юношеского спорта / Л. В. Волков. – К.: Олимпийская литература, 2002. – 294 с.
7. Глазкова Н. В. Техничко-тактическая подготовка спортсменов игровых видов спорта с учетом их психофизиологических особенностей: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Н. В. Глазкова. – Малаховка, 2011. – 20 с.
8. Годик М. А. Физическая подготовка футболистов / М. А. Годик. – М.: Терра-Спорт, Олимпия Пресс, 2006. – 272 с.
9. Гранаткин В., Фокин Е. Игра вратаря. – М.: Физкультура и спорт, 1953. – 115 с.
10. Дыгин С. В. Физическая подготовка юных футболистов на этапе начальной специализации на основе блочно-модульного проектирования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / С. В. Дыгин. – Волгоград, 2003. – 22 с.
11. Ермаков Н. Н. Содержание и направленность интегрального контроля в учебно-тренировочном процессе футболистов 16-19 лет на этапе спортивного совершенствования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной физической культуры» / Н. Н. Ермаков. – Смоленск, 2003. – 24 с.
12. Ермолов Ю. В. Обоснование структуры тренировочных микроциклов различной направленности и объема у юных футболистов 10-12 лет: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной физической культуры» / Ю. В. Ермолов. – Омск, 2007. – 24 с.
13. Зоткин В. Н. Медико-биологические основы спортивного отбора футболистов-подростков: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. мед. наук: спец. 14.00151 «Восстановительная медицина, лечебная физкультура и спортивная медицина, курортология и физиотерапия», 14.00.09 «Педиатрия» / В. Н. Зоткин. – М., 2004. – 20 с.
14. Ибриев А. И. Скоростно-силовая подготовка юных футболистов в возрасте 15-17 лет: дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А. И. Ибриев. – СПб., 2009. – 22 с.
15. Ивасев В. З. Техничко-тактическая подготовка юных футболистов с учетом разносторонности соревновательных действий: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной физической культуры» / В. З. Ивасев. – Краснодар, 2001. – 24 с.
16. Кателкин А. В. Оптимизация тренировочного процесса юных футболистов в подготовительном периоде: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной физической культуры» / А. В. Кателкин. – М., 2009. – 22 с.
17. Клепиков В. Ю. определение эффективности различных вариантов тренировочных нагрузок футболистов 16-18 лет на этапе спортивного совершенствования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / В. Ю. Клепиков. – Омск, 2005. – 25 с.
18. Костюкевич В. М. Теоритичні та методичні основи моделювання тренувального процесу спортсменів ігрових видів спорту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / В. М. Костюкевич. – К., 2012. – 44 с.
19. Лисенчук Г. А. Управление подготовкой футболистов: монография / Г. А. Лисенчук. – Киев: Олимпийская литература, 2003. – 271 с.
20. Лисенчук Г. А. Теоретико-методичні основи управління підготовкою футболістів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / Г. А. Лисенчук. – К., – 2004. – 48 с.
21. Платонов В. Н. Современная спортивная тренировка / В. Н. Платонов. – Киев: Здоров'я, 1980. – 348 с.
22. Платонов В.Н. Подготовка квалифицированных спортсменов / В. Н. Платонов. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 288 с.
23. Фокин Е. В. Игра вратаря. – М.: Физкультура и спорт, 1967. – 85 с.
24. Chamness D. How To Coach Youth Sports / D. Chamness. – Linkoln: iUniverse, 2002. – 144 p.

Коросташівець О.М.

Національний університет фізичного виховання і спорту України

ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВИХ ФУНКЦІЙ ТА ТРЕНУВАННЯ ФУТБОЛЬНИХ ВОРОТАРІВ

Анотація

Однією з тенденцій розвитку сучасного футболу є те, що він стає швидше, жорсткіше, інтенсивніше. Підвищується значимість кожного ігрового епізоду, збільшується число єдиноборств, що в кінцевому підсумку веде до підвищення напруженості зустрічі. Часу на прийняття рішень, особливо індивідуальних, дуже мало. Тому швидкість дій воротаря при дефіциті часу заставляють з творчістю підходити до планування і проведення учбово-тренувальних занять з воротарями. Метою роботи було визначення особливостей ігрових функцій та тренування футбольних воротарів. В даний час склалася така ситуація, коли в професійних командах існує практика індивідуального тренування воротарів окремо з тренером по воротарях, а в дитячо-юнацькому футболі така практика існує тільки в деяких футбольних клубах, а по декуди і зовсім відсутня. При цьому тренування воротарів проходить, як правило, разом зі всім складом команди і не має спеціальної направленості.

Ключові слова: воротар, тренування, ігрові функції, планування, фізична і техніко-тактична підготовка.

Korostashivets O.M.

National University of Ukraine on Physical Education and Sport

FEATURES OF PLAYING FUNCTIONS AND PREPARATION OF FOOTBALL GOALKEEPERS

Summary

One of the trends of modern football development is that it has become faster, tougher, more intense. The importance of each episode of the game has been growing; there are more and more body contacts which ultimately lead to increased tension of the match. The time designated to decision-making, especially individual, remains very little. Therefore, the speed of goalie's actions in terms of lack of time has to make preparation of keepers more creative while planning and carrying out educational and training sessions with goalkeepers. The aim of the work is to determine the features of playing functions of training of football goalkeepers. At present there exists a practice in professional teams to train goalkeepers individually by a special coach on goalkeepers, but in football at children-youth level such practice is only in a few football clubs, and in the rest of them it is completely absent. The training of goalkeepers is usually done together with all the other football players and has no special direction.

Keywords: goalie, training, playing functions, planning, physical and technical-tactical preparation.

УДК 796.332.071.5

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛЬНЫХ АРБИТРОВ

Чопилко Т.Г., Бойченко С.В.

Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

Отличительная черта современного футбола это увеличение интенсивности игры и жесткое спортивная борьба по всему полю, что вызвано не только рационализацией техники и тактики, но, прежде всего, более высоким уровнем физической работоспособности футболистов. Футбол является одним из самых массовых видов спорта, который требует также и массовой подготовки квалифицированных арбитров для судейства соревнований футболистов-профессионалов. Арбитр несет ответственность за поведение игроков во время матча и реализации правил игры. Чтобы сделать это, арбитр и помощники обязаны идти в ногу с игрой.

Ключевые слова: футбольный арбитр, подготовка, структура подготовки, факторы влияния.

Постановка проблемы. В теории спорта выделены способы определения результата в соревновательной деятельности. Соответственно виды спорта разделены на четыре группы: с объективно-метрическим измерением результата; измерением в условных единицах (баллы, очки); определением конечного эффекта или преимущества в условных единицах (очках); комплексным определением.

В трех из четырех представленных групп на результат влияет решение судьи. Поэтому в этих видах результат зависит от объективных и субъективных действий судей, ошибки которых могут стать судьбоносными для спортсменов [15].

В таком виде спорта, как футбол, решение этих задач осуществляется на субъективном уровне, так как сложность и многокомпонентность игровых ситуаций не даёт возможности их строго алгоритмизировать для успешного применения каких-либо технических средств оценки нарушения правил. Это приводит к возникновению большего количества игровых ситуаций, которые характеризуются растущей сложностью оценки для футбольного арбитра [4].

Анализ последних исследований и публикаций. Вместе с развитием техники и тактики футбола развивался и совершенствовался и арбитраж.

Постепенно складывались определенные понятия отдельных моментов игры, которые невозможно вместить в краткую формулировку правил.

Правильное понимание правил и умение их применять в процессе игры является первостепенной задачей каждого арбитра.

Арбитр и сегодня ответственен за прогресс футбола в стране. Его уровень подготовки, нравственность серьезно влияют на процессы, происходящие в «народной игре».

Проблему подготовки арбитров в своих работах рассматривали такие авторы: Абдула А. Б., Будогоский А. Д., Вихров К. Л., Кузнецов Ю. Ф., Кулаев П. М., Спиринов А. Н., Турбин Е. А., Чопилко Т. Г. [2, 3, 4, 7, 9, 13, 16, 17, 19] и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Требование эффективной подготовки футбольных арбитров обуславливается проведением значительного количества соревнований разного уровня. Следовательно, становится актуальной проблема исследования структуры и содержания подготовки футбольного арбитра. Это может в последующем способствовать оптимизации подготовки арбитров разной квалификации.

Цель работы – исследовать структуру и содержание подготовки футбольных арбитров.

Результаты исследования. Арбитр на поле, прежде всего, воспитывает тех игроков, игру которых он судит. Его поведение должно быть примером не только для игроков, но и для всей массы зрителей, присутствующих на игре. Он является представителем комитета арбитров Федерации футбола, которая организована в конкретном городе или области. Следовательно, арбитр на поле является представителем государственного органа и на него возлагается полная ответственность за проведение правильного соревнования [12].

Уровень подготовленности арбитра не может быть ниже уровня тех команд, на матч которых он

Рис. 1. Основные составляющие подготовки футбольного арбитра

Источник: [3]

назначен. Однако система подготовки футбольных арбитров находится в зачаточном состоянии, не развивается столь динамично, как сам футбол.

Основной причиной возникновения данного противоречия является устаревшая система подготовки, которая на протяжении многих лет остается практически неизменной.

Отсутствие отлаженной системы профессионального отбора, использование упрощенного учебного плана, содержание которого ориентировано только на приобретение знаний, касающихся правил – все указывает на имеющую место проблему в подготовке футбольных арбитров различной квалификации [11].

По мнению К.Л. Вихрова [4] основными видами подготовки футбольного арбитра являются: теоретическая, психологическая и физическая.

В то же время известный российский арбитр А.Д. Будогоский [3] отмечает, что профессиональная подготовка футбольного арбитра намного шире и должна сводиться к теоретической, технической, тактической, психологической и физической подготовкам (рис. 1). С его позиций солидарны и мы.

В связи с этим встает вопрос о тех качествах, которые являются наиболее значимыми для футбольных арбитров, а также путях формирования этих качеств.

Но успех деятельности арбитра зависит не только от качества подготовки по каждой из представленных составляющих, но и от их связанного взаимодействия [9].

Следовательно, при формировании профессиональной пригодности футбольного арбитра необходимо ориентироваться на его индивидуальный уровень развития отдельных составляющих подготовки.

Теоретическая подготовка (знание правил и методики арбитража). Арбитру необходимо не только обладать знаниями правил и методикой, но и постоянно совершенствовать их. То же самое касается технической подготовки, которая состоит из следующих методов управления матчем:

- движение и выбор позиции;
- язык тела (жесты);
- работа со свистком (с флагом для ассистентов арбитра);

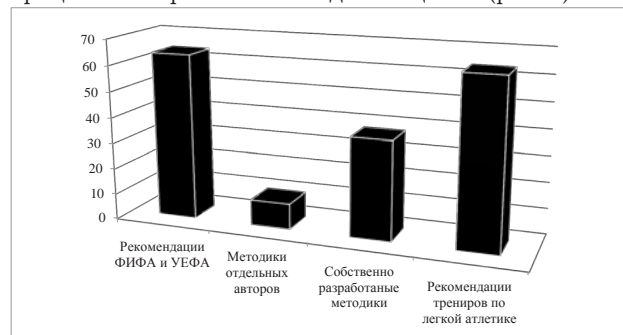
Однако великолепная, теоретическая и техническая подготовка не спасут при отсутствии необходимых физических качеств, так как рано или поздно арбитр окажется в той точке поля, где невозможно принять правильное решение о соответствии игрового процесса правилам соревнований [6].

Физическая подготовка. По мнению П. Н. Кузалева [9], причины ошибочных действий футболь-

ных арбитров возникают, чаще всего, вследствие недостаточного уровня физической подготовленности к соревновательной деятельности из-за текущего функционального состояния, неправильно выбранной позиции, запаздывающей оценки игровых ситуаций. Согласно его исследованиям, двигательная деятельность футбольных арбитров на начальных этапах подготовки зависит от уровня проведения соревнований и выполнения ими функциональных обязанностей.

В то же время, в своих исследованиях специалисты показали [1-14], что многие ошибки арбитров связаны не столько с указанными факторами, сколько с неправильным построением физической подготовки арбитров. Это указывает на существенную значимость разработки индивидуальных программ по специальной физической подготовке [18].

С помощью анкетирования, мы определили, какие методики физической подготовки, арбитры высокой квалификации используют в своем тренировочном процессе на протяжении годового цикла (рис. 2).

Рис. 2. Методики, которые арбитры высокой квалификации используют при самостоятельной физической подготовке на протяжении годового цикла (n=69)

Источник: разработка авторов

Как показал анализ результатов анкетирования, в основном арбитры и ассистенты арбитра в процессе физической подготовки используют рекомендованные ФИФА/УЕФА, а так же обращаются за помощью к тренерам по легкой атлетике. Чуть меньше арбитров полагаются на свои знания и опыт в области физического воспитания, и готовятся по собственным разработанным методикам. И совсем небольшая часть арбитров используют методики физической подготовки от отечественных авторов, которые специализируются в подготовке футбольных арбитров (А.Б. Абдула, К.Л. Вихров).

Психологическая подготовка. Если рассмотреть психолого-педагогические аспекты профессиональной деятельности арбитра, то видно, что арбитра можно рассматривать как:

- менеджера;
- режиссера;
- воспитателя и педагога;
- психолога;
- помощника.

Правила игры в футбол наделяют арбитра правом принимать решения, контролировать поведение футболистов и обстановку на стадионе, поэтому взаимоотношения с футболистами изначально не могут быть равными и предполагают наличие некоторой дистанции. Определение размеров этой дистанции очень тонкий момент в арбитраже, где важнейшую роль имеет психологическое состояние арбитра.

Таблица 1

Предстартовые психические состояния арбитра

	Психическое состояние	Физиологические показатели	Уровень тревожности	Субъективные показатели
1	Предстартовая лихорадка, возбуждение	Учащенные показатели ЧСС (110-120 уд/мин и выше) и частоты дыхания (15-17 вдохов/мин), покраснение отдельных частей кожного покрова, повышенное потоотделение	Выраженная тревожность (46 баллов и выше)	Несобранность, раздражительность, импульсивность
2	Предстартовая апатия	Бледный цвет кожного покрова, преобладающие процессы торможения	Низкий уровень (30 баллов и выше)	Подавленность, скованность движений, рассеянность, замкнутость, неуверенность в своих силах, сонливость
3	Оптимальное психологическое состояние	Равномерный цвет кожи, ЧСС 70-90 уд/мин, частоты дыхания 12-14 вдохов/мин	Умеренная (естественная) тревожность 31-44 балла	Уверенность в своих знаниях и умениях, общительность

Арбитр, как и любой спортсмен, испытывает различные предстартовые психические состояния, которые требуют психической регуляции. Но если у спортсмена рядом находится тренер, то арбитра в силу специфики деятельности должен сам адекватно, грамотно оценивать свое состояние и уметь его регулировать [8, 20]:

- самооценка тревожности (проводится на втором этапе – в утреннее время);
- объективные показатели (частота сердечных сокращений, потоотделение, частота дыхания);
- субъективные показатели (ощущение страха, несобранность, нервозность, апатия, чрезмерная самоуспокоенность).

На основании вышеперечисленных показателей определяется предстартовое психическое состояние арбитра, которое и должно регулироваться с помощью интенсивности и направленности разминки (табл. 1).

Тактическая подготовка футбольного арбитра – это индивидуальный подход к каждому матчу, высокий уровень готовности вне зависимости от ранга соревнований. Основа, которая позволяет выбрать взаимосвязь между тактикой игры футбольных команд и тактикой арбитража.

Тактическая подготовка арбитра включает в себя несколько факторов, которые неразрывно связаны между собой:

- значение стратегии игры, встречающихся команд;
- знание расстановки встречающихся команд в чемпионате;
- знание стиля игры команд, реферируемых арбитром;

Список литературы:

1. Абдула А. Б. Исследование ошибочных решений арбитров различной квалификации во время футбольного матча // Слобожанский научно-спортивный вестник. – 2010. – № 2. – С. 71-73.
2. Абдула А. Б. Удосконалення фізичної підготовки футбольних арбітрів різної кваліфікації: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.01. Харківська ДАФК. – Харків, 2011. – 20 с.
3. Будогосский А. Д. Организационно-педагогические аспекты построения процесса профессиональной подготовки футбольных арбитров начальной категории: автореферат дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.08 / Рос. гос. ун-т физ. культуры, спорта и туризма. – Москва, 2008. – 26 с.
4. Вихров К. Л. Компаньен футбольного арбитра. Киев, Комби ЛТД. – 2006. – 150 с.
5. Вихров К. Л. Подготовка футбольного арбитра. – Киев: Здоров'я, 1987. – 198 с.
6. Еднак В. Особенности физической подготовки футбольных арбитров в подготовительном периоде годичного цикла тренировки // Физическое воспитание, спорт и культура здоровья в современном обществе – 2012. – № 2(18). – С. 281-284.
7. Кулалаев П. М. Начальная подготовка футбольных арбитров. Волжский, 2006. – 165 с.
8. Кузнецов Ю. Ф. Спортивное судейство в футболе в XXI веке. Теория и практика физической культуры, 2000. – № 7. – С. 34-38.
9. Кузьмин М. А. Психологические факторы судейской деятельности в футболе: дис. ... канд. пед. наук / М. А. Кузьмин. – СПб, 2004. – 172 с.
10. Самчук А., Питын М. / Весомость факторов влияния в профессиональной деятельности арбитра в футболе // Молодая спортивная наука Украины – 2010. – № 1. – С. 273-277.

- знание современных тактических систем;
- знание тактики игры команд в данном матче;
- знание о тактике игры ведущих футболистов в матче, например: футболист А может фолить (симулировать, спорить с арбитром и пр.), а вот футболист Б, наоборот никогда просто так не станет падать в чужой штрафной площади и др.

Эти составляющие взаимосвязаны, но те или другие из них доминируют на разных этапах многолетней подготовки арбитров.

Выводы. Исходя из проведенного анализа специальной научно-методической литературы, есть достаточно серьезные основания для выделения признаков характеризующих успешность деятельности футбольного арбитра.

Рассмотрев в своей работе основные составляющие подготовки футбольных арбитров, можно сделать следующие выводы:

- существующие методики подготовки футбольных арбитров акцентированы на двух ее составляющих: теоретической и психологической;
- причины ошибочных действий футбольных арбитров возникают, чаще всего, вследствие недостаточного уровня физической подготовленности к соревновательной деятельности из-за текущего функционального состояния, неправильно выбранной позиции, запаздывающей оценки игровых ситуаций;
- физическая подготовка футбольных арбитров должна предусматривать использование средств и методов в соответствии с рангом проводимых соревнований и индивидуальных особенностей арбитра.

11. Сингина Н. Ф. Профессиональное образование спортивных судей как новое направление подготовки и переподготовки кадров в системе высшего физкультурного образования // Дополнительное профессиональное образование в сфере физической культуры, спорта и туризма в условиях современных достижений науки и практики: Материалы Всероссийской научной конференции. – М., 2004. – С. 135-138.
12. Сборник рефератов слушателей семинара преподавателей курсов, школ, центров футбольных арбитров, учебно-тренировочных сборов судей по футболу. – М.: «Центр. – «Футбольный арбитр», 2003. – 62 с.
13. Спирин А. Н., Будогосский А. Д. Судейство: взгляд на проблему (учебно-методическое пособие для судей, инспекторов, инспекторов-квалификаторов, преподавателей учебно-тренировочных сборов судей и школ футбольных арбитров, специалистов футбола). Москва, – 2003. – 274 с.
14. Ступень М. П. Технология изучения качества судейства в видах спорта с субъективной оценкой соревновательных действий // Ученые записки: сборник рецензируемых научных трудов. – Минск, 2003. – Вып. 7. – С. 39-47.
15. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. – Киев: Олимпийская литература, 1999. – 317 с.
16. Платонов В. Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте // Учебник для студентов вузов физического воспитания и спорта. – К: Олимпийская литература 1997. – 383 с.
17. Платонов В. Н. Управление тренировочным процессом высококвалифицированных спортсменов, специализирующихся в циклических видах спорта // Основы управления тренировочным процессом спортсменов. – Киев: КГИФК, 1982. – С. 5-26.
18. Турбин Е. А. Выбор позиции и направление перемещения арбитрами в ходе игры. Теория и практика футбола, 2004. – 17 с.
19. Хусаинов С. Актуальные вопросы подготовки профессиональных арбитров в футболе // Теория и практика футбола. – 2001. – № 1. – С. 21-23.
20. Чопилко Т. Г. Индивидуализация специальной физической подготовки футбольных арбитров высокой квалификации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2012_98_4/Chopil.pdf
21. Чопилко Т. Г. Функциональные возможности футбольных арбитров высокой квалификации // Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2014. – № 7. – С. 37-42.
22. Шибаев А. В. Развитие профессионально значимых психофизиологических качеств футбольных арбитров: Автореф. дисс. канд. пед. наук / А. В. Шибаев. – Малаховка, 2009. – 23 с.

Чопілко Т.Г., Бойченко С.В.

Національний університет фізичного виховання і спорту України

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФУТБОЛЬНИХ АРБИТРІВ

Анотація

Відмінною рисою сучасного футболу є зростання інтенсивності гри і жорсткої спортивної боротьби по всьому полю, що зумовлено не тільки раціоналізацією техніки і тактики, але, перш за все, більш високим рівнем фізичної працездатності футболістів. Футбол є одним з наймасовіших видів спорту, який вимагає також і масової підготовки кваліфікованих арбітрів для суддівства змагань футболістів-професіоналів. Арбітр несе відповідальність за поведінку гравців під час матчу і реалізації правил гри. Щоб зробити це, арбітр і асистенти арбітра зобов'язані йти в ногу з грою.

Ключові слова: футбольний арбітр, підготовка, структура підготовки, фактори впливу.

Chopilko T.G., Boitchenko S.V.

National University of Physical Education and Sport of Ukraine

PROBLEMS OF TRAINING OF FOOTBALL REFEREES

Summary

A distinctive feature of modern football is to increase the intensity of the game and a tough wrestling all over the field, which is caused by not only streamlining techniques and tactics, but, above all, a higher level of physical performance of players. Football is one of the most popular sports, which also requires a massive training of qualified referees to officiate football competitions professionals. The football referee shall be responsible for the behavior of the players during the match and the implementation rules of the game. To do this, the referee and assistant referee are required to keep up with the game.

Keywords: football referee, preparation, structure, training, factors of influence.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВІДНОСИНАМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ (ЦЕНТРАЛЬНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВНІ)

Помаза-Пономаренко А.Л.

Національний університет цивільного захисту України

Визначено, що в державному управлінні відносинами землекористування в Україні й за кордоном сформувалися певні тенденції й упроваджена низка новації. Доведена необхідність не отожднювати останні з інноваціями, які дозволяють розрахувати саме економічний ефект від їх використання. На цій підставі рекомендується застосування комплексного підходу у сфері землекористування, який передбачає проведення (а точніше завершення) земельної реформи в Україні в єдності з деконцентрацією й адміністративною децентралізацією влади. Уточнені перспективні напрямки вдосконалення правового забезпечення державного управління відносинами землекористування. Зокрема, необхідним є обґрунтування строків користування землею й розміру орендної плати, спрощення порядку відведення землі для подальшої оренди та переукладення відповідних договорів у разі продовження їх дії та ін.

Ключові слова: державне управління; інновації; землекористування; децентралізація.

Постановка проблеми. Актуальним питанням сьогодення в масштабах усієї держави є вдосконалення державного управління земельною сферою. Такий процес зумовлений рядом проблемних питань об'єктивного та суб'єктивного характеру, без усунення яких, звісно, це управління не може працювати на повну силу. Так, у напрямку активізації механізму регулювання державною земельних відносин виникає проблема в збалансуванні та задоволенні інтересів, наявних у цій сфері відносин, у правовій площині через недосконалість земельного законодавства, його недотримання, у покращенні державної системи через підвищення рівня корупції тощо. Отже, не викликає жодних сумнівів важливість системної аргументації шляхів виходу із ситуації, що склалася у сфері державного регулювання землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування та вдосконалення механізмів державного регулювання земельних відносин досліджувалися в працях багатьох науковців. Відзначимо, що в нашій країні й досі триває цей пошук і кількість відповідних пропозицій вражає. Так, Л. Бойко, Г. Пасемко, А. Сохнич, Н. Стагівка, Н. Третяк та ін. наполягають на тому, що реформування державного управління в земельній сфері має відбуватися в напрямку застосування методології управління за цілями. Із погляду О. Гузія вдосконалення системи державного управління земельними ресурсами повинно відбуватися в напрямку побудови організаційних структур оновленого типу на місцевому рівні. Проте В. Циплухіна вважає, що таке вдосконалення слід здійснювати шляхом уточнення критеріїв оцінки результативності послуг, що надаються місцевими органами публічної влади з управління земельними ресурсами. Відмінну позицію займають Р. Курильців, О. Мордвінов, В. Пересоляк, Г. Шарій та ін., відповідно до якої докорінного поліпшення вимагає робота центральних органів, що здійснюють контроль за охороною навколишнього середовища й раціональним використанням природних ресурсів. Деякі дослідники (В. Боклаг, О. Ботезат, Ю. Дехтяренко, Й. Дорош, О. Євграфов, В. Коваленко, А. Мерзляк, О. Охрій, Ю. Прус та ін.) пропонують удосконалити такий аспект системи державного управління відносинами землекористування, як організаційно-інформаційний.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують, зокрема, з'ясування сучасні тенденції у вітчизняному державному управлінні у сфері землекористування, а також ідентифікація новітніх форм такого управління, зокрема за кордоном, з метою аргументованої імплементації подібного позитивного досвіду на теренах України.

Отже, метою статті є характеристика об'єктивних передумов (організаційно-правових

засад) і тенденцій у державному управлінні відносинами землекористування, обґрунтування науково-прикладних підходів до його (управління) удосконалення з позиції новаційності та комплексності.

Основні результати дослідження. Механізми державного управління відносинами щодо використання землі (державної, муніципальної, сільськогосподарської, міської) визначають порядок взаємодії державного і приватного секторів. З огляду на це відносини щодо землекористування потребують зваженого регулювання та стимулювання дієвого використання аналізованих природних ресурсів, що у свою чергу передбачає відхід від традиційного економічного механізму державного управління розвитком земельних відносин і застосування комплексного підходу. Останнє можливо в рамках міждисциплінарної галузі наук – держане управління. Такий підхід має визначати оновлені форми й методи управління відносинами щодо землекористування.

Цьому повинно передувати колективне обговорення щодо шляхів удосконалення державного управління земельних відносин і вироблення плюралістичних підходів до нього; викладом означеного обговорення можуть служити думки та напрацювання експертів ФАО [8]. Узагальнивши їхні пропозиції з означеного питання, можемо виокремити такі напрямки реформування державного управління відносинами землекористування: 1) підвищення рівня незалежності та відповідальності органів публічної влади та корпоратизація здійснення державного управління в земельній сфері; 2) залучення інвестицій в дану сферу та використання новітніх технологій у ній з метою збереження земельних ресурсів для наступних поколінь, поліпшення суспільної інфраструктури, покращення добробуту громадян, які проживають у сільській місцевості тощо; 3) оцінювання екосистемних послуг в межах здійснення громадської екологічної експертизи, актуалізація проведення інших видів контролю; 4) упорядкування діяльності існуючих органів (агенцій, інспекцій тощо) у сфері землекористування з метою створення сприятливих умов для більш тісного співробітництва з громадськістю, зважаючи на це важливим є створення рамкових програм і спільних інституцій щодо управління в зазначеній сфері відносин та ін.

Як бачимо, запровадження новації в процес реалізації державного управління землекористуванням має теоретико-концептуально й методично обґрунтовуватися, а також урахувувати чинники, що впливають на практику використання форм і методів управління в зазначеній сфері.

На погляд дослідників (Ш. Ібатуліна, О. Степенко, О. Сакаль та ін.), які застосували економічний підхід до визначення завдань держави в управлінні земельними ресурсами, останнє є процесом прийняття

рішень та забезпечення їх реалізації для досягнення суб'єктом управління визначеної мети, яка полягає в задоволенні попиту суспільства на земельні ресурси і послуги екосистем, шляхом виділення в природі земельної ділянки для користування [4, с. 33].

На наше ж переконання, державне управління земельними ресурсами слід визначати як єдність функціонального й методологічного складників, що дозволяють в динаміці його охарактеризувати як сукупність дій органів публічної влади в земельній сфері, націлених на збалансований розвиток відносин у ній. За цих умов доцільно говорити про інноваційні та новаційні форми та методи державного управління у сфері землекористування. Ці висновки зроблені на підставі того, що в науковій літературі під інноваціями розуміють об'єкти впровадження чи процес, що, з одного боку, ведуть до появи чогось нового, а з другого – передбачають досягнення економічного ефекту [1, с. 335–339; 2]. Зокрема, видається можливим установити стан відтворення та підвищення продуктивності ґрунтів, наслідки від збільшення (або, навпаки, зменшення) розміру орендної плати тощо. Через це інновації поділяють за предметним змістом відповідної діяльності на товарні, технологічні, маркетингові, соціальні й екологічні. Крім того, інновації класифікують залежно від їх ринкової сутності на постійні, переривчасті та підривні. Новації в державному управлінні сферою землекористування вважаються нововведеннями, від запровадження яких настають наслідки не завжди у вигляді економічного ефекту (створення нової парадигми мислення у суспільстві, збереження традицій землеробства, покращення іміджу України на міжнародній арені та ін.), що у свою чергу важко й подекуди неможливо розрахувати. Відтак, новації варто типізувати за їх ступенем важливості та характером пропозиції, що в них містяться, на базисні, поліпшувальні та псевдоновації.

Чисельна група вчених (В. Андронов, В. Боклаг, Ю. Боковікова, І. Драган, О. Євграфов, М. Ковальський, О. Лазор, С. Майстро, А. Мерзляк, О. Мордвінов, Г. Шарий та ін.) досліджує трансформації державного управління в контексті розвитку національної економіки, приділяючи значну увагу ролі держави в регулюванні природних ресурсів, державному контролю й стимулюванню екологоорієнтованого природокористування або посиленню відповідальності за його недотримання. У продовження думок науковців зауважимо, що важливим є здійснення як деконцентрації вищевказаних функцій управління, так і їх адміністративної децентралізації, адже у світі спостерігається тенденція до розподілу окремих повноважень і передання їх з центрального рівня на регіональний. Дана зміна передбачає реструктуризацію ЦОВВ і підвищення самостійності та відповідальності самоврядних інституцій. Саме цей підхід дозволяє вдосконалити державне управління відносинами землекористування та досягнути мети, яка відповідає наявним потребам і настроям у соціумі, – стабільного соціально-економічного регіонального розвитку. У ньому найбільше зацікавлені регіональні органи влади, тобто головні надавачі адміністративних послуг, і громади, які є хранителями та передавачами культури раціонального природо- і землекористування.

За умов деконцентрації й децентралізації державне управління земельними ресурсами має ідентифікувати інтереси регіонів та їх населення щодо збалансованого землекористування, справедливого розподілу аналізованих ресурсів і відповідних доходів за користування ними. Власне кажучи, відбуватиметься корпоратизація державного управління земельними відносинами та додержання конституційної норми – народ України є джерелом влади [3, ст. 5]. Звісно, актуальним стає питання щодо го-

товності регіональних органів реалізувати обов'язки менеджерів, тому доречно говорити про вдосконалення положень Концепції адміністративної реформи та інших важливих правових документів [6; 7].

Як показує світова практика, державна земельна політика реалізується в єдності із застосуванням механізмів саморегуляції. Дану тенденцію намагається підхопити й Україна, як слідство, з цього питання в науковому середовищі точиться дискусія вже тривалий час. Поділяючи думку тих дослідників (М. Латинін, Т. Лозинська, Г. Пасемко та ін.), які «за» виважену дерегуляцію у сфері землекористування, уточнимо, що необхідним є, по-перше, упрощення електронного подання заяв на реєстрацію права оренди землі, по-друге, спрощення процедури відведення останньої для подальшої оренди та порядку переукладення відповідних договорів у разі продовження їх дії, і по-третє, зменшення кількості істотних умов договорів оренди землі.

Щодо інших потенційних нововведень у сфері регулювання українською державою земельної сфери [5], то вони покликані змінити мінімальний строк оренди сільгоспземлі (наприклад, при передачі останньої в оренду для ведення товарного сільгоспвиробництва, фермерського господарства) збільшивши його до 14 років. Визначення цього терміну не є довільним і залежить від категорії землі й обраного майбутнім орендарем способу її використання, але не враховує природо-кліматичних умов, інфраструктури регіонів та ін. Зауважимо, що з метою унеможливлення виникнення незапланованих витрат (протягом довготривалого періоду оренди) через зміну економічних умов в угодах оренди землі слід передбачити щорічне здійснення перегляду їхніх умов. Крім того, відкоригувати потрібно положення щодо визначення розміру орендної плати за землею, щоб відсоток такої плати покривав збитки, пов'язані з виснаженням ґрунту, і зважав на співвідношення попиту та пропозиції на відповідному ринку землі.

Не позбавлене недоліків положення законопроекту, яким змінюється порядок продажу права оренди на земельні ділянки. За інформацією, розміщеною на веб-сайті Держземагентства України, таке право (на думку розробників законопроекту) може орендар самостійно передати будь-якій особі без погодження з орендодавцем [там само]. Останнього про відчуження права оренди сповіщають протягом 14 робочих днів уже після державної реєстрації зазначеного відчуження. При цьому набувач права оренди на землю може виявитися недобросовісним орендарем. Відтак, виникають питання, які правові гарантії надаватимуться її власнику в такому разі та чи готовий орендодавець до захисту свого порушеного права в суді. Уважаємо, що за умов прийняття аналізованого законопроекту всі орендодавці одразу можуть звертатися до судових органів з вимогою визнання правочинів щодо оренди землі нікчемними, оскільки вони апріорі спрямовуються на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина – учасника земельно-орендних відносин.

Варто також відкоригувати п.п. 4 п. 3 досліджуваного законопроекту, яким рекомендується встановити норму, що орендодавець, який має намір скористатися правом припинення договору оренди землі, зобов'язаний повідомити про це орендаря листом-повідомленням [там само]. У місячний термін з моменту його направлення договір вважається не дійсним, що є підставою для скасування державної реєстрації права оренди. Уважаємо, що такі пропозиції суперечать положенням Цивільного кодексу України, в яких визначені підстави визнання правочинів недійсними (нікчемними або оспорюваними), оскільки «невиконання орендарем умов щодо строків виплати орендної плати протягом місяця» не підпадає під жодну із них [8, ст.ст. 215–236]. Біль-

ше того, у разі визнання договору недійсним, усе повертається в той стан, що існував до укладення угоди про оренду землі. Однак за умов її тривалого використання, яке вже відбулося, змінилася якість ґрунту, тому вести мову про будь-яку реституцію (повернення в попередній стан) не можливо.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Аналіз розвитку державного управління відносинами землекористування в Україні й за кордоном показав, що в ньому (управлінні) сформувалися певні тенденції. До них зараховано екологоорієнтоване управління, застосування кластерного підходу в земельній сфері, доповнення державного сектора в цій сфері ресурсами

та можливостями приватного сектора, модернізацію напрямів землекористування, раціоналізацію останнього як у горизонтальній, так і у вертикальній площинах держземполітики тощо. Зважаючи на це, у статті запропоноване комплексне вдосконалення вітчизняної державної земельної політики, головним чином, інноваційними та новаційними засобами й у межах адміністративної, структурної, правової, економічної та інших реформ. Крім того, наполягається на уточненні повноважень, завдань ЦОВВ, їх організаційній зміні, управлінській корпоративізації, покращенні умов для інвестування в земельну сферу, коригуванні земельного й орендного законодавства.

Список літератури:

1. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 3: Історія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 787 с.
2. Інновації // Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Інновації>
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1996. – 80 с.
4. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш. І. Ібатуллін, О. В. Степенко, О. В. Сакаль [та ін.]. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 52 с.
5. Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>
6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/810/98>
7. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // ВВР України. – 2003. – № 40-44. – С. 356.
9. Good governance in land tenure and administration [Електронний ресурс]: Food and Agricultural Organization of the United Nations, Rome, 2007. – 58 p. – Режим доступу: <ftp://ftp.fao.org>

Помаза-Пономаренко А.Л.

Национальный университет гражданской защиты Украины

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОТНОШЕНИЯМИ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ (ЦЕНТРАЛЬНЫЙ И РЕГИОНАЛЬНЫЙ УРОВНИ)

Аннотация

Определено, что в государственном управлении отношениями землепользования в Украине и за рубежом сформировались определенные тенденции и внедрен ряд новаций. Доказана необходимость не отождествлять последние с инновациями, которые позволяют рассчитать именно экономический эффект от их использования. На этом основании рекомендуется применение комплексного подхода в сфере землепользования, который предусматривает проведение (а точнее завершение) земельной реформы в Украине в единстве с децентрацией и административной децентрализацией власти. Уточненные перспективные направления совершенствования правового обеспечения государственного управления отношениями землепользования. В частности, необходимым является обоснование сроков использования земли и размера арендной платы, упрощение порядка отвода земли для дальнейшей ее аренды и перезаключения соответствующих договоров в случае продолжения их действия и др.

Ключевые слова: государственное управление; инновации; землепользование; децентрализация.

Pomaza-Ponomarenko A.L.

National University of Civil Protection of Ukraine

STATE ADMINISTRATION IN LAND-USE RELATIONSHIPS (CENTRAL AND REGIONAL LEVELS)

Summary

It was defined that certain tendencies were formed and some novations were implemented in the state administration in land-use relationships in Ukraine and abroad. The necessity not to identify the latter with innovations, which allow the estimation of exactly economic effect from their usage, was proved. Based on this, it is recommended to apply the complex approach in the area of land-use that provides for the implementation (or rather fulfillment) of the land reform in Ukraine together with deconcentration and administrative decentralization of power. The promising directions of the improvement of the legal groundwork for state administration in land-use relationships were specified. In particular, it is necessary to substantiate the terms for land use and the size of rental fee; the simplification of the procedure of allocation of land for the further rent and the renewal of the relevant contracts in case of prolongation of their action, etc.

Keywords: state administration; innovations; land-use; decentralization.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

ВИКОРИСТАННЯ БІБЛІЙНО-ПРИРОДНИЧОЇ ТЕМАТИКИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ

Біланіч М.М.

Закарпатський краєзнавчий музей

Бокотей О.М.

Зоологічний музей Ужгородського національного університету,
Інститут еколого-релігійних студій

Важливою складовою християнської етики має бути відповідальне ставлення людини до творіння – природи. Оскільки Святе Письмо є фундаментальним джерелом християнства, то в першу чергу християнське відповідальне ставлення до Природи має базуватись на текстах Біблії. Обґрунтовано важливість використання природничої тематики, яка зустрічається в текстах Святого Письма, для виховання бережливого ставлення людини до природи.

Ключові слова: християнська етика, відповідальність за створіння, біблійна ботаніка, біблійна зоологія, екологія, збереження довкілля.

Постановка проблеми. Сучасний спосіб життя, на який накладається глобальна екологічна криза, не дає людині відчуття повною мірою всієї краси природи, що її оточує. Шалений ритм життя, з капіталістичним «вище, швидше, більше...» змушує людину зосереджуватись на собі, на своїх проблемах, сприяючи формуванню егоцентризму, що у свою чергу ще більше поглиблює екологічну кризу. В освітній та просвітницькій сфері розроблено чимало систем екологічного виховання, здебільшого сумнівної ефективності, про що твердить поглиблення екологічної кризи. Ефективним доповненням до вже існуючих є система виховання християнської свідомості, під час якої також формується загальний світогляд включно з екологічною свідомістю. Адже релігійна свідомість, як би це не заперечували, притаманна всім тим, які визнають себе віруючими, а до таких в Україні відносять себе 71% населення, в Росії та Білорусі – 58,9% [22].

Формування в свідомості людини відповідального ставлення до довкілля з більшою ефективністю могло б здійснюватись у процесі релігійного виховання в Церкві, з одного боку, та на уроках християнської етики в школах – з другого боку. Адже в наш час актуальними в педагогічному процесі стали інноваційні способи виховання. Наприклад, позитивною стороною освіти і виховання є добрі, зворушливі казки та мультфільми про тварин. Тут особливо важливо те, що це – одне з перших джерел пізнання природи для дитини, а тому добре відкладається в підсвідомості вражень [11]. Також інноваційним у екологічному вихованні є чуттєве спостереження учнів та навіть дошкільнят за природними об'єктами поєднане з отриманням нової інформації про природу, на відміну від отримання лише сухих біологічних знань, характерних для освітньо-виховного процесу минулих десятиліть.

Якщо казки, мультфільми та народна творчість є позитивними для екологічного виховання підрастаючого покоління, то тим більше Святе Письмо повинно бути використано для формування екологічної свідомості суспільства, адже на його основі формувались загальнолюдські цінності протягом тисячоліть.

Тому Святе Письмо є важливим джерелом виховання відповідального ставлення до творіння Божого – природи.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Певні дослідження ставлення людини до світу живої природи наявні в окремих роботах авторів, які мали на меті дослідити які ж рослини або тварини згадуються у Святому Письмі. Наприклад Прасонс К. опублікував невелику монографію «Животные:

звери и птицы, упоминаемые в Библии» (1993), де зробив фауністичний аналіз найбільш відомих видів тварин, згаданих в Біблії. Ільчук В. (2013) присвятив більш детальний аналіз саме «біблійної» орнітофауни. Деяко більше публікацій присвячено рослинному світу описаному в Біблії: Адрага М. Н., Альмук-Шевчук О. К. (2013), Смик Г. (1999), Мацо М. (2010), Руденко С., Івасюк О., Костишин С. (2010) та ін. Деякі дослідники вказують на Святе Письмо як духовно-мотиваційне джерело охорони живої природи, наприклад Любомир Фабчин «Біблія нас Закликає до охорони живого» (2003).

Актуальність і важливість цієї тематики підтверджується тим, що в періодичній літературі та в мережі Інтернет все частіше почали з'являтися практичні освітні матеріали, присвячені цій тематиці. Так цікавим є урок учителя біології М. В. Горяїнової на тему «*Библейские растения Самарской области (Россия), 6 класс*», який взяв участь у фестивалі педагогічних ідей «Відкритий урок» [6].

Постановка задачі та її розв'язання. Метою статті є проаналізувати природоохоронні аспекти, пов'язані із описом фауни та флори в Святому Письмі та, з'ясувати шляхи і можливості застосування даної інформації у екологічному вихованні та просвітництві.

Особливістю використання Святого Письма в процесі виховання екологічної культури підрастаючого покоління є те, що Біблія – позаконфесійна книга. Тим більше природничу тематику в Біблії однаково трактують майже всі християни. Водночас ця тематика не є чужою для представників інших релігій. Святе Письмо є важливим джерелом культури для населення більшості країн світу, що також потрібно використати в процесі формування екологічної свідомості людини. Крім того, Біблія – одна з книг, яку читають частіше за інші, адже у світі щохвилини продається 50 примірників Святого Письма.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З проаналізованих нами доступних літературних джерел виявляється, що автори або присвячували увагу детальному дослідженню «біблійних» тварин і рослин, або наголошували на основах відповідального ставлення до природного довкілля, закладених в Святому Письмі. Але не знаходимо в наукових публікаціях комплексного поєднання аналізу живого світу – створіння – описаного в Біблії і можливість застосування відповідних знань в екологічному вихованні, формуванні екологічної свідомості та екологічному просвітництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження природничої тематики в Святому

Письмі – це біологічний аспект Біблії. Оскільки природа Близького Сходу значно відрізняється від, скажімо, європейського континенту, то для інтерпретатора важливо знати кліматичні, ботанічні, зоологічні, та фенологічні особливості. По-перше, це допоможе виявити буквально значення деяких описаних епізодів, а по-друге, – що особливо важливо для літературного аналізу – виявити смисл алегоричних картин і образів. У кожній релігії є історії та легенди, пов'язані з тією чи іншою рослиною, твариною. Не є винятком і християнство. Так, в основному джерелі християнства – Біблії – згадуються понад сто різних видів рослин (їх плодів чи виробів з них) і значна кількість тварин, в першу чергу свійських, але немало і диких. Цікавим є факт, що зі свійських тварин не згадується лише кішка. Тваринно-рослинний світ – питома складова алегоризації у кожній культурі. Біорізноманіття Ізраїлю і навколишніх земель дає багатий матеріал для його фігурального використання з дидактичною, естетичною чи навіть іронічною метою. Характеристики птахів, звірів, сил природи переносяться в біблійній мові на окремих людей, племена, народи, держави і навіть подекуди стають атрибутами Бога. Рослинний світ Біблії такий же розмаїтий, як і тваринний. Рослини набувають символічного чи алегоричного значення. Знання властивостей рослин допомагає розумінню фігурального навантаження, якого вони набувають у певних контекстах.

Рослини в Біблії. Рослини в Біблії згадуються вже з самих перших глав книги Буття. В Едемському саду зростають різні дерева, кожне з них «*принадне на вигляд і на їжу смачне*», а посеред Раю – Дерево Життя та Дерево Пізнання Добра і Зла. Звичайно, це символічні дерева. Але також згадується в Раю й один реальний вид дерев – *смоква* (Буття 3, 7; Іс. 34, 4).

Смоківниця – це дерево з густою кроною, а плоди – відомий нам *інжир*.

Із описаної в Біблії історії, коли Мойсей вів свій народ з Єгипту через пустелю, ним були послані розвідники, які першими побачили благословенну країну Ізраїль і принесли звідти, зокрема, інжир як символ родючості цієї землі.

Назви інших райських дерев невідомі [14]. Після вигнання людини з Раю згадані *тернина* й *осот* (*будяк*) (Буття 3, 18), тобто бур'яни, що заважати муть людям здобувати свій «гіркий» хліб.

Серед біблійних рослин деяким деревам і травам належить визначне місце. Зокрема, крім смоківниці, це виноград (Буття 9, 20; Марка 14, 25), олива (маслина) (Вихід 25, 5-6; тут же згадується й акація).

Виноград (*Vitis vinifera* L.) часто вживається в символічному значенні. Наприклад, євангеліст Йоан словами Ісуса Христа порівнює Церкву Христову з виноградною лозою. Звичайно, в Біблії згадується окультурений виноград.

У Святому Письмі згадуються також звичні для нас деревні породи: дуб, бук, явір, ясен, верба, тополя. Ці дерева природно зростають на біблійних територіях.

Дуб (*Quercus* sp.) в Ізраїлі називають вічнозеленим, тому що коли дерево старіє й всихає, з-під кореня з'являються молоді паростки. Тому дуби завжди служили для позначення особливих місць: у їх підніжжі будували тимчасові житла, ховали померлих. Під ними ще до ізраїльтян язичницькі народи справляли релігійні свята.

Верба, або *Іва* (*Salix babylonica*) – добре відоме дерево, що росте на вологому ґрунті. Описана в Біблійних книгах *Левит* 23, 40; *Псалми* 136, 2; *Вихід* 44, 4; *Єзекііл* 17, 5 та ін.

В іншому місці Святого Письма верби називаються *агноними гілками від потоку*, тобто *річкові верби*. Верби використовувалися ізраїльтянами у свято Кучок (*Левит* 23, 40-41).

Береги річки Йордан дотепер отінені крислатими вербами, хоча не в такій кількості, як у часи Біблії. Оскільки верба не росте на берегах Євфрату, припускають, що дерево, зазначене під цим найменуванням у Пс. 136, було з роду тополь (*Populus* sp), які густо ростуть на берегах згаданої ріки.

Такі види, як явір та сосна згадані в книзі Ісайя 41, 18-20; 60, 13 «...*Я посаджу в степу кипариса, явора та сосну разом, щоб вони бачили й знали, вважали й зрозуміли всі разом, що то рука Господня це вчинила, Святий Ізраїля витворив те*» (Іс. 41. 18-20).

Крім деревних порід, у Святому Письмі описані також кілька видів кущів. Як вже згадувалось вище, це *терновий кущ*. Якщо в Біблії згадується власне *терен*, що дуже ймовірно для Ізраїлю де зростає *терен ерусалимський* (*Parkinsonia aculeata*), на відміну від загальновідомого нам *терну колючого* (*Rubus spinosa* L.). Хоч люди сприймають терен як злісний бур'ян, але насправді ця рослина також має свою роль у природі і може бути корисною для людини. З одного боку, тернові зарості служать схованкою для фауни, з іншого – це цінна лікарська рослина. В північних областях України терен навіть розводять. Застосовують терен для лікування кишечника і нирок. Деякі вчені порівнюють з палаючим кущем рослину – ясенці, яку ще називають в народі «неопалима купина» і яка занесена до ЧК України [10].

Палаючий кущ (Вихід 3,1-3). Деякі дослідники вважають, що палаючий кущ був терновим.

Крім деревних порід і кущів, у Святому Письмі зустрічаємо чимало інформації стосовно трав'янистих рослин: *верес* (Єр. 17, 6), *Кукіль* (Йов 31, 40), *м'ята* (Мт. 23, 23; Лк. 11, 42), *лілія* (Мт. 6, 28-29), а також *нарцис* та *шафран* які опишемо детальніше.

Нарцис. В Ізраїлі в наш час штучно розводять декоративний нарцис букетний (*Narcissus tazetta* L.). У культурі відомий з 1757 року. Дуже мінливий вид, часто використовується в селекції нових сортів. Для порівняння слід згадати, що в Червону книгу України занесений нарцис вузьколистий *Narcissus angustifolius* Curt. [17]. Відомою є Долина нарцисів у Хустському районі, де унікальним чином зростає ця високогірна рослина.

Шафран. (Пісня Пісень 4,14: «*Нард і шафран, пахуча троця й цинамон, усі дерева кадильні. Мірра, алоє й усі бальзани цюнайліпші*»). Найбільш відомими видами є шафран Гейфеля та шафран банатський. Шафран Гейфеля, як і всі види цього роду, багаторічник. Шафран належить до високогірних рослин, але трапляється в різних висотних зонах і, як правило, зростає великими або малими острівцями посеред лісу, на галявинах, узліссях чи полонинах. В Ізраїлі зростає вид шафрану – *Crocus hyemalis* [19].

Культурні рослини, спільні для біблійних територій і нашого краю

За біблійним переказом, через 40 років після виходу з Єгипту ізраїльський народ здобув ханаанські землі, де й утворилася Ізраїльська держава. Тут ізраїльтяни започаткували власне сільське господарство, почали вирощувати багато культурних рослин. Окремі з них дуже високо цінувались і тому часто згадуються в біблійних текстах, їх різноманітність є свідченням багатства ізраїльської землі і благословення Божого, яке було над цим народом. Такими рослинами були згадані вище смоківниця, олива, виноград.

Крім цих рослин, в Біблії згадуються інші сільськогосподарські культури: яблуня, ячмінь, кріп, льон та ін. У світі існує більше 10 тисяч сортів яблунь (*Malus*), які вирощують на близько 3 млн. гектарів землі [18].

Слід згадати також про Біблійні рослини-екзоти, які протягом історії були поширені в багатьох країнах Європи, Азії та інших частин світу. До них відносяться кедр, кипарис, платан (*чинара*). Деякі з них зростають і в Україні, зокрема акліматизовані навіть в Карпатах [18].

Біблійні рослини з лікарськими властивостями. Ще в часи подій Старого Завіту люди знали про цілющі властивості фігового дерева: «І сказав Ісаї: «Принесіть фігової мазі. І принесли й приклали до боляка, і він одужав» (II Царів 20, 7). Верби мають також лікарські властивості. З них виготовляють медичні препарати, наприклад аспірин. Настоянки з квітів верби деякі народи вживають для лікування хвороб серця.

Ефірні масла кедру, кипарису, кориці, м'яти, соєни та ін. використовують в альтернативній медицині [5].

Більшість знань про рослинний світ, описаний в Святому Письмі, поєднуючи з біологічними та екологічними відомостями про ці види, можна використати в педагогічному процесі задля формування екологічної свідомості підрастаючого покоління.

Тваринний світ, описаний у Святому Письмі

Тваринний світ Ізраїлю і навколишніх земель дає багатий матеріал для його образного використання з навчальною, естетичною чи іронічною метою. Характеристики птахів, звірів, сил природи переносяться в біблійній мові на окремих людей, племена, народи, держави і навіть подекуди вважаються атрибутами Бога.

Протягом тисячоліть птахи є для людини не тільки джерелом їжі чи матеріального добробуту взагалі, а й важливим ресурсом для збагачення народної творчості та розвитку духовності людства загалом. У різних народів існує величезна кількість символів, пов'язаних із пташиним світом.

Серед птахів, описаних в Біблії, є сизий голуб (*Columba livia*), голуб-синяк (*Columba oenas*), припутень (*Columba palumbus*), горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*), горлиця садова, або горлиця кільчаста (*Streptopelia decaocto*), мала, або єгипетська горлиця (*Streptopelia senegalensis*), крук, або ворон (*Corvus corax*), сільська ластівка, або косатка (*Hirundo rustica*), горобець хатній (*Passer domesticus*), півень і курка (*Gallus domesticus*), звичайна перепілка (*Coturnix coturnix*), орел (*Aquila*), яструб (*Accipiter*), шуліка, або коршун (*Milvus*), боривітер (*Falco tinnunculus*), сич (*Athene noctua*), сипуха (*Tyto alba*), болотяна сова (*Asio flammeus*), пугач (*Bubo bubo*), лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*), лебідь-шипун (*Cygnus olor*), журавель (*Grus*), сіра чапля (*Ardea cinerea*), чапля єгипетська (*Bulbulcus ibis*), лелека білий (*Ciconia ciconia*), пелікани (*Pelecanus*), маргін (*Larus*), одуд (*Uria eops*) та ін. З усіх тварин в Святому Письмі описано найбільше конкретних видів саме з класу птахів. Досить детальну інформацію про птахів, представлених у Біблії, можна знайти в статтях В. Ільчука «Птахи в Біблії», які опубліковані в часописі Українського товариства охорони птахів «Птах» (2013 р.).

У Святому Письмі згадуються також ссавці, рептилії, земноводні, риби та багато видів безхребетних тварин (Прасонс, 1993). Серед ссавців у Святому Письмі описана велика рогата худоба: бик і корова, буйвол та інші свійські тварини: вівця, коза, кінь, віслук, собака та ін. Із диких тварин в Біблії згаду-

ються ведмідь, вовк, їжак, заєць, летючі миші, мавпи, лисиці, леопард та ін., з плазунів – змії, ящірки та ін. Серед земноводних у сакральних текстах згадані жаби та тритони. Риби зустрічаються як загальна назва цього класу тварин. Найпопулярніші в Біблії тварини – вівця, баран, лев, бик і ягня [4].

Ознайомлення з тваринами, про які згадується в Біблії, може допомогти нам глибше пізнати біблійну фауну, порівняти її з відомими нам тваринами рідного краю, що дає змогу не тільки розвивати натуралістичне пізнання учнів, але й простежити значення їх в культурі та релігії ізраїльського народу, перших християн, культурі народностей рідного краю.

Святе Письмо і виховання бережливого ставлення до природи

Біблійній традиції притаманне відповідальне ставлення до рослинного і тваринного світу. Щодо шанобливого ставлення до рослин, то, наприклад, дерева вшановувались як свідки знаменних подій: дуб із урочища Мамре, у затінку якого Авраам приймав самого Господа, завжди вважався недоторканим; тривалий час його охороняли мешканці цієї території. На відміну від політеїстичних релігій, рослини в Біблії не виступають захисниками роду або втіленням духу предків. Автори біблійних текстів приділяють увагу рослинам залежно від їх практичного або естетичного значення. Зазвичай пшениця, ячмінь і олива є мірилами добробуту.

Дерева, трави та їхні плоди часто стають символами різних чеснот, а життя культурної рослини – навіть взірцем для наслідування. За часів пророків випасання худоби відступало на другий план, а люди вже були щільно пов'язані з колом аграрних культур, тому такі порівняння були їм близькі. Діяв принцип аналогії: скажімо, етапи духовного виховання повторюють послідовність польових робіт – сівбу, догляд за рослинами, жнива. Тим часом троянда і лілея згадуються завдяки своїй красі; стрункість кипариса і величність кедр ліванського були метафоричними образами, зразками для поетичних порівнянь. Це свідчить про високу естетичну культуру творців Біблії, котрі цінували красу поряд з іншими реаліями життя. Такі спостереження допомагають нам сьогодні зрозуміти духовну атмосферу середньої і пізньої античності, зокрема доби пророків і раннього християнства.

За Біблійним оповіданням тварини підкорялися першому чоловікові – Адаму. На відміну від інших тварин, людина була вищою формою життя, оскільки Бог створив її «на Свій образ». Однак це не дає людям права поводитись із тваринами всупереч волі Творця. Біблійний текст в повній освітлює ширині і глибину поняття панування над землею (чи то підпорядкування її людині, як сказано в книзі Буття 1, 28) яким Бог наділив людину (Фабчин, 2003), а саме людина могла належно піклуватися про тварин тільки тоді, коли слухалася Бога.

Багато людей, дбаючи про власні інтереси, не думають, як це вплине на тварин. Але ще в старозавітні часи Ізраїлю були дані закони, котрі сприяли добробуту тварин. Наприклад, завдяки закону про суботній день могли відпочити не лише люди, але і їхня худоба (Вихід 23, 12). Хоча в цей священний день не дозволялося працювати, люди мали допомогти тварині, яка потрапила в біду (Луки 14, 5). Згідно з іншим законом, не можна було запрягати бика разом з ослом, щоб тварини часом не поранились (Второзак. 22, 10). Натомість люди не завжди задумуються над тим, як їхні дії впливають на довкілля. Аби господарювати на планеті так, щоб не завдавати шкоди тваринам, людям треба змінити спосіб мислення.

На основі оповідей Біблії можемо навчитись, що до тварин треба ставитися з належною увагою і співчуттям. Отож те, як люди дбають про тварин, має важливе значення. У Божому Слові сказано: «*Піклується праведний життям худоби своєї, а серце безбожних жорстоке*» (Прип. 12, 10). Кожен з нас у своєму житті має відповідально поводитись з іншими творіннями, зокрема з тваринами.

Крім того, шанобливе ставлення до живого в Біблії може стати прикладом для наслідування в наш час – час екологічного забруднення та поступового руйнування біосфери.

Отже, на основі біблійно-природничої тематики може реалізуватись цілеспрямоване виховання бережливого ставлення до довкілля. Таке формування екологічної християнської свідомості на основі текстів Святого Письма може проводитись як під час катехизації, яка відбувається в Церкві, так і під час проповідей священнослужителів, на уроках християнської етики або на спеціальних педагогічних заходах еколого-виховного спрямування.

Наприклад, на базі Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді в рамках днів музейної просвіти кілька років поспіль проводяться тематичні заходи і лекції з презентаціями *Power Point* для дітей та молоді на такі теми, як «*Рослини Закарпаття, які згадуються в Біблії*», «*Тварини Закарпаття, які згадуються в Біблії*» та «*Птахи Закарпаття, які згадуються в Біблії*».

Важливою допомогою в процесі такого виховання можуть стати біблійні ботанічні сади [16], яких є більше 20 в різних країнах світу і також в Україні, наприклад в селі Маріямпіль, що в Івано-Франківській області [3] та в м. Чернівці [2]. У Німеччині існують навіть школи з екологічним та зоозахисним нахилом. Наприклад, школа, в якій після уроків діти займаються з шкільними кінями – доглядають за ними і тренуються (Проект «Діти і коні»). Тварина представлена тут як частина Божого Творіння та як істота, яка глибоко відчуває і сприймає. За

допомогою цих занять у дітей розвивається повага до тварин і один до одного [9].

Обнадіює те, що існують створені пішохідні маршрути по вивченню Біблійних рослин, наприклад «Біблійні рослини Південного берега Криму» [21]. Слід зауважити, що багато зі згаданих в Біблії як тварин, так і рослин занесено до Червоної книги, а тому потребують охорони.

І насамкінець: слова із псалма: «*Посилаєш ти духа Свого – вони оживають, і Ти відновлюєш обличчя землі*» (Пс. 103, 30) завжди даватимуть людям надію, що природа не буде вщент знищена; ми маємо можливість допомагати їй відновлюватись і оберігати довкілля від руйнування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Святе Письмо є важливим підґрунтям для формування екологічної свідомості, яка поки що не задіяна в повній мірі. В Біблії є ряд вказівок, які забороняють жорстоке поводження з тваринами.

Деякі рослини і тварини, згадані в Святому Письмі, перебувають під охороною, оскільки їх популяції нечисленні і перебувають під загрозою зникнення. Описані також корисні лікарські рослини, плодові рослини, промислові цінні деревні породи, яких у наш час залишилося дуже мало (наприклад кедр ліванський), і тому вони є раритетними та потребують бережливого ставлення заради збереження їх у навколишньому середовищі не тільки для нас, але і для нащадків.

На основі опису краси природи в біблійних текстах є можливість сформувати в людини естетичні чуття щодо живої природи, сприяти підвищенню екологічної свідомості. Деякі відомості зі Святого Письма (наприклад про великий смітник недалеко від міста Єрусалима, який називали «геєнною») вказують читачеві на те, до чого може призвести негативна людська діяльність. Отже, біблійні тексти є поки що мало використаними, але перспективним засобом формування екологічної свідомості християн та взагалі тих, хто вважає цю книгу джерелом розвитку духовності.

Список літератури:

1. Адрага М. Н., Альмук-Шевчук О. К. Библиейские растения / М. Н. Адрага, О. К. Альмук-Шевчук // Колосок. Научно-популярный природоведческий журнал для детей. – № 1(55). – 2013. – С. 20-27.
2. Біблійний сад в Чернівцях. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vsemisto.info/ukraineandworld/2768-biblijnyj-sad-chernivciach>
3. Біблійний сад у місті Марії. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ridneselo.com/node/3324>
4. Біблійні факти. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.credo-ua.org/2011/06/46046>
5. Бруд В. Краткое описание свойств эфирных масел и рекомендации по их применению / В. Бруд, И. Конопацкая. – Симферополь. – 24 с.
6. Горяйнова М. В. Библиейские растения Самарской области (Россия), 6 класс. [Електронний ресурс] / М. В. Горяйнова // Фестиваль педагогічних ідей «Відкритий урок». – Режим доступу до ресурсу: <http://festival.1september.ru/articles/563129/>
7. Ільчук В. Птахи в Біблії / В. Ільчук // Птах: часопис Українського товариства охорони птахів. – 2013. – № 2/№ 3. – С. 16-19.
8. Ільчук В. Птахи в Біблії / В. Ільчук // Птах: часопис Українського товариства охорони птахів. – 2013. – № 4. – С. 13-15.
9. Кажарская О. Экоэтическое воспитание детей в Германии [Електронний ресурс] / О. Кажарская // Гуманитарный экологический журнал. – № 2. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ecoethics.ru/old/m2.06/>
10. Комендар В. Барвінок для майбутнього. – Ужгород: Мистецька лінія, 1999. – 336 с.
11. Кюрегян А. Традиционное преподнесение темы животных в российском образовании и воспитании [Електронний ресурс] / А. Кюрегян // Гуманитарный экологический журнал. – № 2. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ecoethics.ru/old/m2.06/>
12. Прасонс К. Животные: звери и птицы, упоминаемые в Библии. – Санкт-Петербург: «Библия для всех», 1993. – 23 с.
13. Програма «Біблійний словник В. П. Вихлянцева» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.sb-z.com/load/skachat_programmy/khristianskij_soft/programma_biblejskij_slovar_vikhljanceva_dlja_raboty_s_biblejskimi_ponjatijami_i_terminami/41-1-0-110
14. Мацо М. Рослини Біблії / М. Мацо // Благовісник. – № 4(212). – Квітень, 2010. – С. 12.
15. Смик Г. Рослини з Біблії / Г. Смик // Будьмо здорові. – 1999. – № 2. – С. 15.
16. Руденко С., Івасюк О., Костишин С., Щербань М. Рослини Святого Письма та перспективи створення біблійного саду. – Чернівці: Букрек, 2010. – 420 с.
17. Червона книга України: Рослинний світ / За ред. члена-коресп. Національної АН України Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

18. 18. Фодор С. С., Терлецький В. К., Гладун Я. Д. Екзоти Карпат. – Ужгород: Карпати, 1982. – 120 с.
19. Шафран (в Израиле) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://holylandessences.com>
20. Fabcin Lubomir. Biblia nas pozuva ku ochrane Zivota // Krestanstvo a vztah cloveka k stvorenstvu: Sbornik prednášok z rovnomennej konferencie konanej v Prešove dňa 17, oktobra 2003. – S. 17-19.
21. Річний звіт про роботу Синодального відділу УПЦ у справах сім'ї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua//article/richnii-zvit-pro-robotu-sinodalnogo-viddilu-upts-u-spravakh-sim'i-1>
22. International Religious Freedom Report for 2011 [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2011religiousfreedom/index.htm?dld=192787#wrapper>

Биланич М.М.

Закарпатський краєведческий музей

Бокотей А.Н.

Зоологический музей Ужгородского национального университета,

Институт эколого-религиозных исследований

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БИБЛЕЙСКО-ПРИРОДОВЕДЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

Аннотация

Важной частью христианской этики должно быть ответственное отношение человека к творению – природы. Поскольку Священное Писание является базисным источником христианства, то в первую очередь христианское ответственное отношение к Природе должно быть основано на текстах Библии. Обоснована важность использования естественной тематики, которая встречается в текстах Священного Писания, для бережного отношения человека к природе.

Ключевые слова: христианская этика, ответственность за творение, библейская ботаника, библейская зоология, экология, сохранение окружающей среды.

Bilanich M.M.

Transcarpathian Museum of Local Lore

Bokotei A.N.

Zoological Museum of Uzhhorod National University,

Institute of Ecological and Religious Studies

USING BIBLICAL AND NATURAL THEMES IN ENVIRONMENTAL EDUCATION

Summary

An important part of Christian ethics must be a responsible attitude to human creation – nature. As the Holy Scripture is the basic source of Christianity, the first Christian responsible attitude to nature should be based on the texts of the Bible. Substantiated the importance of using natural subjects, found in texts of Holy Scripture, for the education of careful human's attitude to nature.

Keywords: Christian ethics, responsibility for creation, biblical botany, biblical zoology, environmental protection.

ПРЕДМЕТИ ТА АКСЕСУАРИ МАГІЇ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС

Корнеєва Л.Л., Солодка К.Ю.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті досліджуються історичні форми магії. З'ясовується коло предметів, які використовувались у магічних практиках різних історичних епох. Відстежується зв'язок магічних предметів з матеріальною культурою кожної епохи. Звертається увага на використання сучасних технологій в магічних ритуалах. Робиться висновок про вторинність ролі ритуальних предметів у магічних практиках.

Ключові слова: магія, річ, фетишизм, технологія, культура.

Постановка проблеми. Магія займає помітне місце в культурі на всіх етапах її розвитку, є складовою індивідуальних характеристик будь-якої культури. Із давніх-давен магія була важливою частиною людського життя й віддзеркалювала всі його особливості. Ми живемо в добу інформаційного суспільства. Нас оточує велика кількість різноманітних технологій, за допомогою яких життя стає більш комфортним і які, здавалось би, цілком можуть вигравати конкуренцію за право вважатися справжніми чудесами. Надзвичайно зріс рівень науки, знань та освіченості широких мас. Здавалось би, що до питань магії сьогодні будуть звертатися лише науковці, які прагнуть відшукати щось нове у філософських та історичних науках. Але, як не дивно, інтерес широких кіл сучасних людей до магії не згасає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Магія та різноманітні магічні практики не тільки здавна приваблювали, спокушали таємницями надзвичайного доволі широки маси, але й привертала увагу дослідників як значна й багатопланова наукова проблема. Традиції наукового вивчення феномену магії налічують декілька століть та вельми потужну бібліографію. Серед науковців, чії праці стали класичними у цій царині, слід згадати Джеймса Джорджа Фрезера з його фундаментальною й дотепер вельми часто згадуваною працею «Золота гілка» [15] (1890), у якій дослідник дає своє визначення магії, пропонує власний поділ магії на структурні компоненти. Не можна оминути увагою і роботу Люсьєна Леві-Брюля «Надприродне у первісному мисленні» [11] (1931), у якій автор не тільки вводить саме поняття первісного мислення, але й детально описує хід мислення первісної людини стосовно магії, а також проводить порівняння мислення людини прадавніх часів і мислення людини сучасної. Серед інших відомих науковців, що займалися вивченням феномену магії слід назвати також Е. Тайлора, Б. Маліновського, Е. Леві, М. Томпсона, М. Еліаде, А. Кроулі, С. Токарева, К. Коха та низку інших. Серед українських дослідників попередніх століть, що досліджували різні аспекти магії, слід виділити В. Антоновича з його працею «Колдовство: документы – процессы – исследование», опублікованою у далекому 1877 році [2].

Сучасна наука також не обходить увагою проблематику магії. Про це свідчить значна кількість захищених за останній час з даної теми наукових дисертацій [7] та опублікованих статей [3; 8]. Українські науковці також не залишаються осторонь даного питання. Т. Адамус у своїй праці «Магічні практики на території Гетьманщини та на підросійських землях України у XVIII ст.» [1] на основі судових протоколів XVIII ст. досліджує практики сільських українських відьом та знахарів. У культур-антропологічному ракурсі розглядає феномен магії та аналізує проблему відповідної термінології Л. С. Гоц [5; 6]. Як форму езотеричного знання розглядає магію А. А. Савченко [12]. У контекстах

філософсько-культурологічного дискурсу та художньої творчості досліджує магію О. О. Смірнова [13; 14]. Методологічні проблеми вивчення проблематики магії розробляє О. Гінда [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, існує доволі значна літературна база, яка присвячена дослідженню сутності, історії, ролі та місця магії в розвитку людства та специфіці окремих магічних практик. У наукових працях з'ясовуються питання про саму природу магії, дається її загальна характеристика та поділ на структурні компоненти. Досліджуються форми та практики магії у різні історичні часи та у різних культурах: від часів первісних культур і до сучасності. З'ясовуються історичні трансформації у ставленні людей до магії. Але мало висвітленим на сьогодні залишається питання залежності магічних практик від загального матеріально-технологічного культурного тла. На нашу думку, даний аспект дослідження є досить важливим, оскільки отримані результати можуть бути використані з метою демістифікації феномену магії та у просвітницьких цілях.

Мета статті. Отже, метою даної роботи є дослідження залежності магічних практик від технологічних особливостей та матеріальної складової культури. Встановлення такої залежності дозволить у значній мірі поглибити розуміння сутності феномену магії.

Виходячи з поставленої мети ставиться завдання: дослідити, які саме об'єкти та речі використовуються у магічних практиках у різні періоди історії культури; довести, що предмети, засоби та самі ритуали, які використовуються у магічних діях, залежать від конкретно-історичної форми матеріальної культури і поширених у ній технологій. Відповідь на питання, як же саме впливає розвиток технологій на магічні практики має важливе значення перш за все тому, що відповівши на нього ми станемо на сходинку вище до відповіді на питання – що ж таке магія, яке місце вона посідала і посідає у житті людини.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що магія виникла ще за епохи кам'яного віку, тобто за часів існування первісного суспільства. Дослідники припускають, що магічні вірування існували вже у неандертальців, які жили 50-80 тис. років тому. Проте, на етапі синкретизму магія ще не була відокремлена від загального масиву вірувань. Тільки з часом з континуального простору первісної культури почали виділятися окремі вірування, такі як фетишизм, тотемізм, анімізм та магія. Оскільки походили вони з одного первинного джерела нематеріальних людських потреб, то між цими демаркованими сучасними дослідниками практиками вірувань було чимало спільного простору. В даному разі для нас це важливо у тому плані, що з'ясовуючи, відповідно до теми даної публікації, коло використовуваних у магічних діях в найдавніші часи предметів та об'єктів, ми цілком можемо апелювати й до інших вірувань.

З'ясовуючи питання про те, що саме використовували первісні люди для своїх магічних обрядів, вочевидь, в першу чергу слід звернути увагу на предмети-фетиші. Фетишем же, як відомо, міг стати будь-який предмет, який своїми особливостями (кольором, формою тощо) міг бути виділеним з кола подібних предметів і з якоїсь причини вразити уяву людини. На той час це могли бути камінь, частина дерева, зуб тварини, дзьоб птаха, панцир черепахи і тому подібні природні об'єкти. Рідше фетишем міг бути й звичайний малюнок або ж навіть татування на тілі. З появою культу предків їхнє висічене на глині або ж дереві зображення також стає фетишем. Стосовно праслов'ян, то їхніми фетишами були стулки річкових черепашок, рибоподібні піщанникові чуринги, камінці-фетиші. Характерно, що за невиконання прохань фетиш могли викинути або ж покарати іншим способом. Наприклад, представники африканських племен для того щоб фетиш краще запам'ятав або ж краще виконав прохання, іноді могли подряпати або побити його. У контексті нашого дослідження цей факт зайвий раз підкреслює, що сам сакральний предмет як такий займає підпорядковане місце, є лише знаряддям людської волі. Крім того, даний приклад важливий саме у фетишизмі, адже, вважається, що магія відрізняється від фетишизму тим, що у ній надзвичайні, надприродні вміння та сили демонструє саме людина (тоді як у фетишизмі надприродними якостями наділяється предмет). Як бачимо, навіть у фетишизмі сакральний предмет – якщо він може бути покараний – все ж таки підпорядковується людській волі.

Ще однією формою прадавніх вірувань був тотемізм – віра у надприродні зв'язки племені з певною твариною чи рослиною, яка вважалася прародителем. Вважається, що своїх тотемів первісні люди шанували та берегли, адже вважали, що образивши тотем можна накликати біду. Разом з тим, існують свідчення й про полювання на тотемну тварину та вживання її у їжу. Але важливо в контексті нашого дослідження, що убивати тотемну тварину можна було лише за умови дотримання певних обрядів. Підкреслимо, що саме людська поведінка, формально відіграна ситуація, виконуваний людиною ритуал, а не задіяний у ньому об'єкт сам по собі, є й тут дечим визначальним, першочергово значимим.

Таким чином, за часів первісних культур магичними предметами були здебільше природні об'єкти, і вже тоді людська воля, ритуал, а не предмет як такий, мали домінуюче значення.

З появою ремесел та розвитком матеріальної культури магичні ритуали надзвичайно урізноманітнюються. У культурах Стародавнього Сходу, Античності та Середньовіччя за предметами, які використовувалися у магичних обрядах, можна було чимало дізнатися про культуру та рівень її розвитку.

Навчившись виплавляти метал, люди активно використовують його для вироблення зброї, прикрас, предметів побуту. Але майже відразу металеві вироби починають використовуватись і в магії. З'являються, наприклад, магичні дзвіночки, які, за уявленнями, здатні відганяти нечисті, злі сили. Спочатку такі дзвіночки використовувалися під час народження дитини. Пізніше й християнська церква, яка прийняла чимало елементів ритуальної магії, почала використовувати дзвони, як засіб захисту від бід та хвороб, приборкування негоди та бурі.

З розвитком ткацтва та прядіння в магії поширюється використання ниток та тканин, особливо червоних, які також використовувалися для захисту від злих сил. Дуже часто на тканині малювали

різноманітні зображення, які, на думку тогочасних людей, також мали певну магичну дію.

Неабиякого значення для урізноманітнення магичних процедур та ритуалів набуває винайдення пергаменту та паперу. Адже тепер магичні заклинання, сакральні знаки можна було зберігати на постійних носіях. Дуже часто уривки священного письма записувалися на кусочки паперу та носилися як амулети. Крім того, самі процедури проведення магичних практик стало можливим записувати та передавати з покоління у покоління. Зазначимо також, що наш час старовинні рукописи стали важливим джерелом вивчення даної теми.

На становлення у культурі торговельних відносин магія відразу ж відгукується широким використанням у різноманітних обрядах грошей. Дуже часто гроші використовувалися як талісмани. Наприклад, відомо, що у Візантійській імперії використовували як амулети мідні монети із зображенням Олександра Македонського. Нормани (германці) під час грабів та захоплення здобичі часто ховали, закопували скарби, адже вважали, що все здобуте ними представляє невід'ємну частину їхньої особистості.

Реагує магія і на розвиток наукової сфери, – наприклад, виникнення алхімії, яка тісно пов'язана з наукою. Інтерес магії до ртуті (за допомогою якої, як вважали алхіміки, можна перетворити будь-яку речовину на золото), не згасав протягом усієї історії. Ще одним відгуком магії на наукові дослідження стало використання магніту. В епоху Середньовіччя, наприклад, за допомогою магніту, намагались дізнатися – чи вірний чоловік своєї дружині.

Із поширенням християнства важливої ролі у магичних обрядах набуває хрест, який виступає символом вічного життя та покликаний оберігати свого власника від щоденних негараздів. Не обійшли увагою чаклуни і свічку, яка використовується у значній кількості магичних обрядів.

На великі географічні відкриття та колоніальні завоювання європейська магія реагує залученням до своїх практик елементів екзотичних культур. Відмітимо, що за часів колоніальної політики поширеною стає магія Вуду, яка спочатку була поширена серед темношкірих рабів. Сама ж релігія Вуду є спадкоємицею традицій африканських вірувань. З'явилася вона приблизно 6 тис. – 10 тис. років тому у Гвінеї та Конго. У магії вуду використовувалась особлива лялька «Вольт», яка вважалася проекцією живої людини, її маленьким двійником, через якого можна було вплинути на саму людину.

В архівах зберіглися справи, які стосувалися чародійства і в українському селі. В. Антонович у праці «Колдовство: документи – процессы – исследование» [2], наводить приклади предметів, які використовували під час магичних практик. В одній із судових справ згадується, що для того щоб вийти жінці заміж, відьма загорнула у вузол кістки, людський зуб та жменю пілу. Із металів використовували золото та залізо. Золото вважалось ліками, а залізо з відповідними замовляннями необхідне було, щоб надати міцності людині. В одній зі справ про чарівництво згадувалося про закопане біля хати залізо зі старого плугу, – щоб господарям гарно жилося. У магичних практиках українці використовували й тварин. Найчастіше це були коти (важалося, що якщо щось зробити щось коту, то можна нашкодити і його господарю), кури, роги тварин, шкури змії, гнізда вужів, шкіра вужів. Нашкодити здоров'ю людини можна було якщо підкласти жабу у глиняній посудині під час сну.

Неабиякого значення для ворожіння мала свічка. Щоб нашкодити людині у церкві перед ялтарем

її ставили вогнем вниз а не вгору. Для недобрих справ використовували також червоні нитки, взяті з під сліду людини землю, сміття, вуглики з печі, відрізки вірвовок, які служили для звону у коло колах. З тіста робили спеціальні калачі, які вшали на дерева, щоб вони проявили свою магічну дію. Ворожили також на вогні, воску, дьогтю, смолі. За словами В. Антоновича, щоб усі ці предмети діяли, – потрібно були знати особливу форму заговорів та заклинань. Предмети могли набути магічних властивостей тільки у певних діях або у співставленні з іншими предметами. У контексті ж нашого дослідження зауважимо, що перелік магічних предметів дає нам доволі широке уявлення про життя українського села тієї доби. Фактично, в магічних практиках використовувалось усе, що було під рукою у той час.

Сучасність не є виключенням ані у плані популярності магії (як би це не було дивним), ані у плані використання типових для культурної епохи предметів у якості магічних та появи особливих магічних обрядів у найзначніших сферах сучасного життя. Так, одним з найпопулярніших предметів для магічних дій на сьогодні є фотографія. Особливо часто фотографія функціонує у популярних «приворотках». За словами магів, підійде будь-яка фотографія, але краще, щоб це була фотографія-портрет, зроблена не пізніше ніж за рік до проведення ритуалу. За допомогою фотографії можна, вважається, провести і магічний ритуал для свого особистісного зростання.

Масовість навчання та освіти у сучасній культурі також знайшли свій відгук у магії. Доречно буде згадати про студентські обряди та ритуали, пов'язані зі здачею екзаменів. Деякі зі студентів говорять, що варто намочити палець чорнилом, щоб знання написані цими чорнилами «увійшли» у людину. Щоб отримати відмінну оцінку у взуття під п'ятку кладуть монету номіналом у п'ять копійок.

Перед екзаменом категорично забороняється мити голову, бо «знання змиються».

Крім того, на сьогодні спеціалісти з магії надзвичайно широко використовують усі переваги доби інформаційної культури. Газети, журнали, телебачення та Інтернет просто переповнені оголошеннями про «спадкових знахарів», «магів» «відьом». На просторах Інтернету легко знайти книги з практичної магії, інструкції відносно того, як самому в домашніх умовах можна провести різноманітні магічні обряди.

Висновки і пропозиції. Дослідивши особливості поширення тих чи інших магічних предметів у ту чи іншу культурну епоху, ми отримали підтвердження висунутої на початку гіпотези, що магія фактично є суб'єктивним відображенням тієї чи іншої доби, її культурно-історичних особливостей, стану матеріальної культури, технологій. З розвитком технологій, науки, соціуму у магічних практиках з'являються нові інструменти та ритуали. Від особливостей культурного часу залежить не тільки набір аксесуарів магічних дій, але і сфери їх застосування. На першому плані будь-якого магічного ритуалу виступає людська воля, людська проекція. Можна також сказати, що магія еволюціонує разом з культурою, а отже, напевно може апелювати до позалюдських, сакральних сфер буття. Проведене нами дослідження, серед іншого, у черговий раз підтверджує слова Дж. Фрезера про те, що «магія – це асоціація ідей, між якими не існує реального причинного зв'язку; магія дозволяє розумній людині домінувати над іншими» [15, 156], та думку Алістера Кроулі, що магія – це «наука і мистецтво змінювати життєвий простір у відповідності з волею» [10, 45].

Дослідження магічних практик може дати, у перспективі, дуже багато інформації про стиль та особливості життя буд-якої культури, її технології та матеріальну базу, цінності та пріоритети, – що може надати спрямування й новим дослідженням у цій царині.

Список літератури:

1. Адамус Т. Магічні практики на території Гетьманщини та на під російських землях України у XVIII ст. // Краєзнавство. – К., 2010, № 3. – С. 56-62.
2. Антонович В. Колдовство. Документы – процессы – исследования. – СПб. – 1877. – 139 с.
3. Белоусова Е. В. Старая и новая магия // Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск: ЧелГУ, 2009. – № 42. – С. 19-25.
4. Гінда О. Інноваційний формат досліджень традиційної народної магії оглядово-бібліографічний дискурс / Вісник Львівського університету. Серія філол. 2009. – Вип. 47. – С. 106-118.
5. Гоц Л. С. Концептуальне дослідження сутності магії: термінологічний аналіз / Культура України. Збірник наукових праць. Випуск 34. – Х., 2011.
6. Гоц Л. С. Магія крізь призму культур-антропологічного підходу: історія аналізу проблематики / Культура України. Збірник наукових праць. Випуск 35. – Х., 2011.
7. Ермолина Ю. В. Магія как культурно-религиозный феномен: Дис. канд. филос. наук. – Орел, 2009. – 155 с.; Марков М. А. Магія как бинарная система и её влияние на процесс формирования мировоззрения современного человека: Дис. канд. филос. наук. – Ростов н/Д, 2004. – 165 с.; Рыжкова Н. Н. Генезис, эволюция и формы магии: Дис. канд. филос. наук. – Ростов н/Д, 2006. – 157 с.; Павлова В. А. Магія как форма внеаучного знания и психологического воздействия: Дис. канд. филос. наук. – Чебоксары, 2000. – 180 с.
8. Ермолина Ю. В. Наука и внеаучные формы знания в современной культуре (на примере магии) / Ю. В. Ермолина // Известия Российского Государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 38(82): Аспирантские тетради. Ч. I. (Общественные и гуманитарные науки): Научный журнал – СПб., 2008. – № 38. – С. 76-86.
9. Ионин Л. Новая магическая эпоха / Л. Г. Ионин // Логос. – 2005. – № 2. – С. 156-173.
10. Кроули А. Магія в теории и на практике. – М.: Локид. Миф, 1998. – 346 с.
11. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Прес, 1994. – 604 с.
12. Савченко А. А. Постмодерна магія у контексті енергоінформаційної парадигми / Культура України. Випуск 38. 2012.
13. Смірнова О. О. Магічна практика у контексті художньої творчості / Культура України. – 2014. – Вип. 46. – С. 151-158.
14. Смірнова О. О. Магія у контексті філософсько-культурологічного дискурсу / Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К., 2014. – С. 179-186.
15. Фрезер Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии // Антология мысли / Пер. с англ. М. К. Рыклина Эсмо. 2006. – 356 с.
16. Эллиаде М. Азиатская алхимия. – М., 1998. – 325 с.

Корнеева Л.Л., Солodka Е.Ю.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ПРЕДМЕТЫ И АКСЕССУАРЫ МАГИИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ РАКУРС

Аннотация

В статье исследуются исторические формы магии. Выясняется круг предметов, которые использовались в магических практиках разных исторических эпох. Прослеживается связь магических предметов с материальной культурой каждой эпохи. Делается вывод о вторичности роли ритуальных предметов в магических практиках.

Ключевые слова: магия, вещь, фетишизм, технология, культура.

Korneeva L.L., Solodka K.Y.

Nizhyn Gogol State University

MAGIC ATTRIBUTES AND ACCESSORIES: HISTORICAL PERSPECTIVE

Summary

The historical forms of magic are examined in the article. Range of items that have been used in magical practices of different eras are figured out. The connection of magic items with material culture of every epoch is observed. Our attention is drawn to the use of modern technology in magic rituals. The conclusion about the secondary role of ritual objects in magical practices is made.

Keywords: magic, thing, fetishism, technology, culture.

УДК 304.2

ТРАНСФОРМАЦІЇ ШЛЮБУ ТА ВІДНОШЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ ЯК РІВНОБІЖНІ ІСТОРИЧНІ ПРОЦЕСИ

Корнеева Л.Л., Донець А.О.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розглядаються історичні трансформації таких соціальних інститутів як шлюб та сім'я. Простежуються форми шлюбу як подружніх стосунків. Проводиться демаркація між поняттями шлюбу та сім'ї. З'ясовуються тенденції еволюції взаємовідносин між батьками й дітьми. Робиться висновок про спільну спрямованість певних принципів культурно-історичних трансформацій шлюбу та стосунків між батьками й дітьми.

Ключові слова: шлюб, сім'я, батьки і діти, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. Будь-які явища та процеси, в тому числі й соціальні, характеризуються кількісними та якісними змінами протягом свого існування. Під дією та впливом певних чинників і факторів вони поступово трансформуються, видозмінюються, удосконалюються. Протягом усіх етапів історичного розвитку культури відбувався й розвиток суспільства, здійснювалася перебудова стосунків між його членами, відбувалися зміни у формах його організації. Трансформації не оминули й таку соціальну інституцію як сім'я. Інститути родинних взаємовідносин виникли ще за часів існування найдавніших суспільств, проте протягом історичного розвитку людства змінювалися й канони сім'ї, відбувалися трансформації у ставленні подружжя один до одного, а також виникали зміни у відношенні батьків до власних дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми шлюбу і сім'ї утворюють коло питань, яке у всі часи й у багатьох ракурсах турбувало й турбує не лише пересічних людей, а й науковців. Власні погляди щодо обставин виникнення та існування шлюбу й сім'ї висловлювали ще історики та філософи античності, серед яких слід відзначити Аристотеля, Платона й Демокрита. Суто ж наукова розробка даної теми почалась з XVIII століття

працями Ж.-Ж. Руссо, Ж.-Ф. Лафіто, Дж. Міллара. У XIX-XX ст. у якості дослідників певних аспектів історії формування сімейно-шлюбних відносин виступили Ф. Ар'ес, Й. Я. Бахофен, Дж. Мак-Леннан, М. Мід, Л. Г. Морган, К. Поппер, Б. Рассел, Е. Я. Фукс, Ю. І. Семенов та ін. На сучасному етапі дослідження не припиняються, й питання шлюбу та сім'ї розглядають у своїх працях Е. Гідденс, С. І. Голод, В. І. Добренєков, С. М. Іконнікова, А. І. Кравченко, В. П. Кравець та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття «інститут шлюбу» та «інститут сім'ї» не є тотожними. Згідно з визначеннями В. І. Добренєкова та А. І. Кравченка, шлюб – це інститут, який регулює відносини між статями, а сім'я, у свою чергу, регулює відносини між подружжям і стосунки між батьками та дітьми [4, с. 167]. Американський соціолог XIX ст. Е. С. Богардус зазначив, що шлюб – це перепустка для чоловіків та жінок у сімейне життя [4, с. 168]. Починаючи свою роботу над проблематикою сімейно-шлюбних стосунків, ми виявили, що як вітчизняні, так і зарубіжні науковці здійснюючи комплексний аналіз широкого спектру проблем шлюбних і сімейних стосунків, фактично не використовують компаративний підхід до аналізу взаємин між подружжям

з однієї сторони, – і відносин між батьками та дітьми з іншої.

Мета статті. У даній статті ставиться за мету з'ясування та подальше порівняння й співставлення тенденцій розвитку шлюбних відносин і стосунків між батьками та дітьми з часів виникнення найдавніших суспільств до сучасності. Планується показати ті зміни, які відбулися у взаєминах між подружжям у шлюбі та у стосунках між батьками й дітьми протягом етапів розвитку суспільства та розкрити відповідність, схожість історичних процесів у цих двох аспектах міжособистісних стосунків. Для досягнення зазначених цілей автори визначили наступні завдання. По-перше, розглянути еволюцію шлюбних відносин, простежити особливості різних історичних форм шлюбу та взаємин між чоловіком і дружиною, їхнього ставлення один до одного. По-друге, з'ясувати еволюцію стосунків між батьками та дітьми протягом етапів історичного розвитку суспільства. По-третє, знайти відповідності та паралелі у процесах, які відбулися та відбуваються у цих двох формах міжособистісних відносин.

Виклад основного матеріалу. У процесі того, як людство поступово переходило на вищі рівні соціального, економічного чи культурного розвитку, відбувалися й відповідні перетворення у шлюбно-сімейних стосунках. Взаємини між людьми поступово еволюціонували від інстинктивного прагнення виживання в світі природи до розуміння необхідності створення й дотримання певних ритуалів й канонів сім'ї. Від уявлень про беззаперечний авторитет чоловіка, сакральності його влади над жінкою – до обґрунтування рівноправних стосунків між подружжям. Відповідно, й розуміння самого поняття «сім'я» на різних етапах історичного розвитку людства набувало окремих особливостей. Американський антрополог і соціолог XIX ст. Л. Г. Морган цілком слушно зазначає: «Сім'я представляє собою активний елемент і вона ніколи не буває нерухомою, розвивається з нижчої форми до вищої в міру того, як суспільство переходить з нижчого ступеню на вищий, і, в кінці кінців, переходить із однієї форми в іншу, більш високу» [6, с. 115]. У свою чергу, й такий елемент сімейних стосунків як взаємозв'язки батьків і дітей також переживав значні (й навіть грандіозні) трансформації. Від ставлення до дитини як до майна або власності (іноді й зайвої) на ранніх етапах культурного розвитку, цей тип людських взаємин еволюціонував у напрямку становлення високих почуттів батьківської любові й турботи про дитину. Рух відбувався й від авторитарного, деспотичного виявлення батьківства до гуманістичного стилю побудови стосунків. Уявлення про дитину як вмістилище небезпечних проєкцій дорослого змінювалося на бачення у ній окремої індивідуальності. Американський психолог Ллойд Демоз, дослідник історії психологічних взаємин між батьками та дітьми, у своїй праці «Психохісторія» зазначає: «Історія дитинства – це жах, від якого ми недавно почали пробуджуватися. Чим глибше в історію – тим менше піклування про дітей і тим більша у дитини можливість бути вбитою, покинутою, побитою, тероризованою і сексуально ображеною» [3, с. 14].

Ще давньогрецький історик Демокрит, а пізніше й такі вчені XVIII-XIX ст. як Дж. Міллар, Й. Я. Бахофен, Дж. Мак-Леннан, Л. Г. Морган у своїх працях висловлювали думку, що виникненню шлюбу у найдавніші часи передувала особлива форма відносин між статями, суть якої полягала в невпорядкованих статевих зносинах з багатьма партнерами. Детальну наукову розробку проблеми проміскуїтету одним із перших здійснив відомий своїми праця-

ми про походження сім'ї швейцарський історик та етнограф XIX ст. Й. Я. Бахофен. У своїй монографії «Материнське право» (1861) він навів безліч фактів, якими аргументовано доводив існування в далекому минулому людської культури нічим не обмежених статевих зносин. Цей етап дошлюбної культури учений назвав «епохою гетеризму». Антрополог Л. Г. Морган у своїй роботі «Стародавнє суспільство» (1877) підтримав висловлені Й. Я. Бахофеном думки щодо наявності в людській історії епохи невпорядкованих статевих стосунків і ввів для його означення термін «проміскуїтет», який став загальноприйнятим. Поширеність, усталеність та тривалість періоду проміскуїтету позначились, на думку цих дослідників, на тому, що навіть коли вже почав формуватись інститут шлюбу, то на перших його етапах відношення до подружньої зради було доволі стриманим, спокійним, а то й заохочувальним. Наприклад, у деяких примітивних племенах чоловіки, відлучаючись від дому на певний час, спокійно ставились до того, що на цей час жінки знайдуть собі іншого чоловіка.

З іншої сторони, ряд сучасних дослідників заперечують наявність в історії людської культури епохи проміскуїтету, слушно, на наш погляд, звертаючи увагу на те, що навіть у високоорганізованих тварин спостерігається чітка соціальна ієрархія та відповідна регламентація статевих стосунків, і навряд чи первісна людська культура могла бути менш організованою у цьому плані. Вочевидь, можна говорити не про абсолютну невпорядкованість статевих стосунків на цьому етапі, але про певну залежність їх від домінантно-ієрархічних структур первісних племен, які могли бути доволі ситуативними й мінливими. Що стосується ставлення батьків до дітей, то, ймовірно, в цей час і ці відношення були мало регламентовані тими поняттями, які ми називаємо етичними. У більшості своїй дослідники сходяться на тому, що у найдавніших культурах доволі масовою практикою було дітовбивство. Вочевидь, збереження дитини чи її вбивство, як і статеві стосунки на цьому найдавнішому етапі людської історії у значній мірі залежали від конкретної ситуації, яка оцінювалась з позиції безпеки та виживання усього племені. Новонароджена дитина, не здатна до самостійного життєзабезпечення, могла у багатьох випадках сприйматись як тягар і програвати у боротьбі за виживання власним батькам. Подібно до того, як слабші та ієрархічно «нижчі» члени племені, безперечно, програвали у змаганнях за право статевих стосунків.

Суперечливим і не вирішеним на сьогодні остаточно науковим питанням є наявність в історії людства періоду так званого «матріархату» (термін введено Й. Я. Бахофеном). Ще в епоху античності, коли патріархальна сім'я вже набула значного розвитку, Аристотель, наприклад, вважав, що основним осередком суспільства є сім'я, в якій головним є чоловік, владі якого підкорюються дружина й діти. На противагу твердженню Аристотеля його учень Платон звертав увагу на те, що крім патріархальної сім'ї у ряді народів існувала й інша, заснована на домінуванні жінок, гендерна організація суспільства. Таке «жіноче» суспільство та його особливості описав у своїй праці «Історія» Геродот. Достовірність даного джерела ми не можемо перевірити, проте саме воно повідомляє й про ведення роду в деяких народів не за батьківською, а за материнською лінією, що відповідає дійсності. Можна припустити, що в епоху античності в деяких народів жінка займала досить привілейоване становище в суспільстві, а не перебувала в повному підпорядку-

ванні свого чоловіка. Що, відповідно, й призвело до появи оповідей про племена так званих «амазонок».

Що ж стосується безпосередньо питання матриархату, то, як вже зазначалось, наукове обговорення проблеми на сьогодні не можна вважати остаточно вирішеним. Матриархат вважали доведеним ті ж таки Й. Я. Бахофен, Л. Г. Морган та широкі кола інших науковців. Зокрема, Ф. Енгельс у своїй роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884) стверджував, що матриархат є загальною стадією в історичному розвитку людських культур. Підтримав теорію матриархату у своїй праці «Значення малоруських весільних обрядів в історії еволюції сім'ї» (1891) й український суспільно-політичний діяч та етнограф Володимир Охримович. Опис стадії матриархату надається у багатьох сучасних, у тому числі українських, підручниках, енциклопедіях, довідниках. Проте, чимало сучасних науковців ставлять під сумнів правомірність виділення матриархату як окремої епохи в історії людства. В. Кравець пише: «У фахівців немає єдиної думки, чи якихось точних даних про характер гендерної взаємодії у далекому минулому. Одні з них вважають, що часи палеоліту і неоліту – 40-5 тис. років тому були гендерно нейтральними, тобто взаємини між чоловіками і жінками не мали на той час соціальної значущості. Інші кажуть що на зорі історії панував матриархат. [...] Разом з тим, чимало зарубіжних вчених (наприклад, Р. Айслер) вважають, що матриархат передбачав партнерські відносини між чоловіками і жінками, миролюбність і рівноправність, а не домінування однієї зі статей [5, с. 131].

Як би там не було, найдавніші форми шлюбу у масі своїй надають типовий приклад шлюбу патріархального, у якому жінка переважно розглядалась як власність чоловіка та надавала йому вищого статусу одруженого чоловіка. Крім того, жінка була своєрідною робочою силою, що належала чоловіку як хазяїну, голові родини. За словами Б. Рассела «...жінка була нічим іншим, як економічно вигідною домашньою твариною, а її сексуальна функція була вторинною» [7, с. 54]. В. Кравець звертає увагу, що й міфологічні системи давнини відбивають у собі саме патріархальний уклад: «Міфологія історичного часу фіксує строгу підпорядкованість у стосунках між статями: чоловік – повноцінна людина, суб'єкт історії; жінка – дружина свого чоловіка, об'єкт його влади – влади патріархального роду» [5, с. 132].

У цей найбільш ранній період патріархального шлюбу ще зберігається практика дітовбивства. Майже до IV ст. н. е. ні закон, ні суспільна мораль не забороняли дітовбивство. Давньогрецький філософ Арістипп у своїх творах зазначав, що чоловік може робити зі своїми дітьми все, що він хоче, бо «хіба ми не спльовуємо непотрібну слину й не відкидаємо вошу як щось непотрібне й чужорідне?» [3, с. 45]. Проте, коли первістком була особа чоловічого роду, то їй часто зберігали життя, що узгоджується з чоловічим домінуванням і в патріархальному шлюбі. Загалом, до дитини було таке ж саме прагматичне ставлення, як і до жінки. Дитину, яка не мала ідеальні форми чи розмір, яка багато кричала й багато їла, зазвичай страчували різними способами: викидали в річку, в купу гною, залишали обабіч дороги та ін. У Стародавній Греції та Римі для того, щоб визначити відповідність дитини критеріям фізичної досконалості та доцільність залишити її в живих послугоувалися спеціальним трактатом «Як визначити, чи варто виховувати новонародженого?» [3, с. 43].

Середньовіччя було часом продовження панування патріархальної родини. Історик Ю. І. Семенов вважає, що найголовнішою причиною домінування

патріархальної теорії шлюбу в середні віки було те, що вона «...давала в руки ідеологам феодалізму зручний засіб обґрунтування природності монархічної влади» [9, 7]. Внутрішня організація шлюбних стосунків не зазнала суттєвих змін у порівнянні з попереднім періодом. Проте, в цей час деякі трансформації відбулися у відносинах між батьками та дітьми. Згідно з періодизацією Л. Демоза середньовіччя було перехідним етапом від «залишаючого» до «амбівалентного» періодів ставлення батьків до власної дитини. На початку раннього середньовіччя батьки вже починали бачити в дитині душу, а тому турбувались про небажані наслідки для себе у разі її вбивства. Заможні люди, які хотіли позбутися дитини, часто віддавали її годувальницям, відправляли до монастирів, а бідні люди підкидали багатим своїх дітей, де останні змушені були тяжко працювати (так званий «залишаючий тип» за Л. Демозом). У пізньому середньовіччі утверджується «амбівалентне» сприйняття батьками власної дитини. У цей час вважається, що всередині дитини борються між собою дві сутності – Бог і Диявол, отже, дитину потрібно кохати, але, водночас, і жорстоко карати. Показово, що в цей час набувають трагічних масштабів сумнозвісні «полювання на вільдью», жертвами яких у Європі стали десятки (а за деякими даними й сотні) тисяч жінок. Формальна мотивація масових жорстоких страт була дуже близькою до амбівалентного, двоїстого ставлення до дитини: жінку відьму треба стратити заради її ж блага, заради спасіння душі.

Новий час став періодом певного прогресу у розвитку шлюбно-сімейних відносин. Саме тоді помітні зрушення сталися в уявленнях про взаємини між подружжям. Також відбувалася поступова руйнація стереотипів про існування лише патріархальної сім'ї. Одним з перших опонентів винятковості патріархальної родини став французький етнограф, дослідник побуту північноамериканських індіанців Ж. Ф. Лафіто, який розробив наукове обґрунтування власних тверджень. Докладно дослідивши суспільний устрій і звичаї індіанців, він виявив, що у деяких племен чоловік і дружина, перебуваючи у шлюбі, не покидали своїх сімей, а діти залишалися з матір'ю й належали їй сім'ї. Відповідно до цього успадкування майна також відбувалось по материнській лінії. Цікавим виявився і той факт, що посада вождя племені переходила від чоловіка не до його власних дітей, а до сина сестри. Отже, у XVII-XVIII ст. у наукові кола почали проникати факти та формуватись ідеї, що стосувались принципової можливості емансипації жінки та усвідомлення її не як пригнобленої обслуги свого чоловіка, а як повноправного члена суспільства.

Проте, поза значною лібералізацією наукових поглядів щодо становища жінки в сім'ї та суспільстві, реальна практика гендерних та родинних стосунків в Новий час залишалась здебільше патріархальною. У тогочасному суспільстві більшість шлюбів укладення за договором і «... не стільки на основі взаємного сексуального тяжіння, скільки з економічних причин» [1, с. 39]. Для бідних людей шлюб був своєрідним способом організації праці. До кінця вісімнадцятого століття про кохання здебільше говорилося в зв'язку зі шлюбом і не вважалося, що для його укладення попередньо необхідні почуття; це була любов компаньйонів, пов'язана взаємною відповідальністю чоловіка та дружини за ведення домашнього господарства й народження та виховання дітей. Вчені вважають, що ще у XVIII ст. поцілунки між чоловіком і дружиною були рідкісним явищем. Разом з тим, у освічених верствах в цей час починають по-

ширюватись ідеали романтичного кохання, ґрунтованого не на прагматизмі чи фізичних стосунках, а на духовному взаєморозумінні.

Паралельно з тими поступовими перетвореннями, які відбувалися у взаєминах між чоловіком і дружиною у шлюбі, змінювалися й відносини між батьками та дітьми. Даний період характеризувався тим, що батьки вже не задовольнялися тільки тілесною, фізичною владою над дитиною. Вони нерідко намагались й зрозуміти дитину, щоправда, здебільше для того, щоб ефективніше керувати її потребами, бажаннями, вчинками. Також змінювалися прийоми й методи виховання: замість залякування батьки все частіше використовували переконування, від фізичних покарань переходили до словесних умовлянь. Цей етап, названий Л. Демозом «нав'язуючим», став важливим кроком у переході до сучасного гуманістичного стилю виховання.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. патріархальні ідеї щодо сім'ї та шлюбу поступово йшли на спад. Звичайно, чоловік зберігав за собою вищу владу, однак зростаючий наголос на важливості емоційної теплоти нерідко пом'якшував застосування цієї влади. Крім того, зазначає Е. Гідденс: «Чоловіки починали усвідомлювати жінок як істот інших, невідомих – таких, які відносяться до особливої галузі, абсолютно їм чужої» [1, с. 41-42]. Взаємини між батьками та дітьми на даному етапі також зазнали помітних змін у напрямку гуманізації. Мета виховання дитини полягала вже не лише в оволодінні її волею і розумом, а в спрямованості її на правильний життєвий шлях. Важливим для батьків стало бажання навчити дитину пристосовуватися до обставин, знаходити шляхи вирішення певних проблем. Ллойд Демоз визначив даний період як «соціалізуючий» етап. Із зменшенням кількості дітей у родині матір могла приділити більше уваги кожній конкретній дитині. Батько також почав виявляти більшу зацікавленість до дитини й брати більшу участь у її вихованні.

Протягом XX ст. відбулися суттєві трансформації в традиційних уявленнях щодо ставлення подружжя один до одного. Домінуюча раніше аксіома про те, що чоловік є годувальником і тому головним у родині, а жінка виконує лише другорядну роль домогосподарки поступово почала втрачати свої позиції та зникати з внутрішнього укладу сімей. Багато хто з дослідників відмічають, що сьогодні «... покінчено з терплячим ставленням жінок до насильства, страждань, нудьги, покінчено і з покірливістю дружин, які мужньо зносили побої розгніваних чоловіків, нарешті, покінчено з культом односторонньої вірності...» [2, 4]. Безперечно, успішність й благополуччя взаємин між подружжям зараз все більше залежать від того, скільки кроків назустріч один одному здатні зробити чоловік та жінка.

У взаєминах між батьками й дітьми принципи етичного ставлення, співчуття, покращення морального клімату також вийшли на перший план. Замість характерного для попереднього періоду стосунків умовного «меседжу» до дитини: «Ми будемо тебе любити, якщо ти будеш прагнути наших

цілей» [3, с. 180], сучасні батьки, як зазначає Л. Демоз, все частіше дають дитині безумовну підтримку і виходять з необумовленого: «Ми любимо тебе і допомагаємо у досягненні твоїх цілей» [3, с. 180].

Звісно, обидві сфери шлюбно-сімейних стосунків й на сьогодні далеко не позбавлені проблем. Сучасні емансиповані жінки змушені поєднувати ролі домогосподарки, матері та спеціаліста-працівника. Унаслідок цього навантаження на жінку значно зросло. У той же час чоловіки, пам'ятаючи традицію домінування над жінками, не завжди хочуть враховувати нові реалії. Дослідники відмічають, що рівномірний розподіл домашніх обов'язків між подружжям – це справедлива плата за працю жінки поза домом [4, с. 184]. Що ж стосується відносин батьків та дітей, то тут суттєвою проблемою залишається те, що далеко не всі батьки й сьогодні здатні побачити в дитині індивідуальність, яка має право на власні погляди, потреби, бажання. Вони намагаються обмежити її самостійність, прагнуть нав'язати власну думку, аргументуючи її кількістю прожитих років і набутим власним досвідом, забуваючи, що дитина має право на власний досвід і навіть помилки.

Важливо відзначити, що на сьогодні й правова та законодавча підтримка держави в рівній мірі стосується як шлюбу, так і сфери відносин батьків та дітей. У законодавчих актах закріплюються не тільки права й обов'язки подружжя, але гарантії прав і свобод дитини. Для їх забезпечення було введено спеціальний інститут ювенальної юстиції, що передбачає не тільки виховне правосуддя щодо дитини, але, у разі необхідності, й захист її від батьків. Адже на сьогодні, як пише Л. Демоз, «... багато батьків ще «застрягли» на більш ранньому етапі...у наш час є люди, які б'ють, вбивають та ґвалтують дітей» [3, с. 83]. Для ефективного функціонування законодавчих актів, що стосуються як шлюбу, так і прав дитини, безперечно, необхідним є суспільний контроль та спеціальні державні стратегії у галузі освіти й просвіти, які б сприяли навчанню нових поколінь батьків налагоджувати стосунки з дітьми.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки дослідження можемо стверджувати, що як подружні стосунки, так і відносини батьків та дітей протягом історичного розвитку людства зазнавали важливих трансформацій. Від часів існування найдавніших суспільств й до сучасності вони перетворювалися в напрямку поступового підвищення рівня людяності та гуманності. Ми з'ясували, що ці два процеси протікали фактично паралельно, й поряд з тими позитивними змінами, що відбувалися у відносинах між подружжям, у їхньому ставленні один до одного, стосунків між батьками та дітьми також відповідно удосконалювалися.

Але час не стоїть на місці й сьогодні виникають нові проблеми у сфері шлюбно-сімейних відносин. Ймовірно, у найближчому майбутньому найбільш актуальними питаннями для наукових розвідок у цій царині буде проблематика, що стосується поширення нетрадиційних форм шлюбу та штучної репродукції людини.

Список літератури:

1. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Пер. с англ. В. Анурина. – СПб.: Питер, 2004.
2. Голод С. И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи // СоцИс. – 2008. – № 1.
3. Демоз Л. Психоистория / Пер. с англ. А. Шкуратова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000.
4. Добренъков В. И., Кравченко А. И. Социология. – Т. 3. Социальные институты и процессы. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2000.

5. Кравець В. Соціально-економічні передумови гендерної стратифікації первісного суспільства / В. П. Кравець // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієв. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 11.
6. Морган Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. – Л., 1933.
7. Рассел Б. Брак и мораль. – М.: Крафт, 2004.
8. Семенов Ю. И. Брак и семья: возникновение и развитие // Научный атеизм. – 1993. – 2 июля.
9. Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. – М.: Мысль, 1974.

Корнеева Л.Л., Донец А.А.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ТРАНСФОРМАЦИИ БРАКА И ОТНОШЕНИЕ РОДИТЕЛЕЙ К ДЕТАМ КАК ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ

Аннотация

В статье рассматриваются исторические трансформации таких социальных институтов как брак и семья. Прослеживаются формы брака как супружеских отношений. Проводится демаркация между понятиями брака и семьи. Выясняются тенденции эволюции взаимоотношений между родителями и детьми. Делается вывод о совместной направленности определенных принципов культурно-исторических трансформаций брака и отношений между родителями и детьми.

Ключевые слова: брак, семья, родители и дети, ювенальная юстиция.

Korneeva L.L., Donets A.O.

Nizhyn Mykola Gogol State University

THE TRANSFORMATION OF MARRIAGE AND RELATIONSHIP BETWEEN PARENTS AND CHILDREN AS PARALLEL HISTORICAL PROCESSES

Summary

The article reviews the historical transformations of social institutions such as marriage and family. The forms of marriage as a marital relationship are traced. The demarcation between concepts of marriage and family are conducted. The trends of relationship evolution between parents and children are investigated. The conclusion is made concerning joint orientation of certain principles as for cultural and historical transformations of marriage and relationships between parents and children.

Keywords: marriage, family, parents and children, juvenile justice.

УДК 130.2: 82.13/14

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ЄЛАГІНА СКРІЗЬ КУЛЬТУРОЛОГІЧНУ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ

Лебедева Н.А.

Міжнародна Кадрова Академія (м. Київ),
Євразійська Академія телебачення і радіо

Досліджено особливості поетичної творчості сучасного поета, воїна-інтернаціоналіста, режисера-документаліста Олександра Єлагіна (м. Херсон) з точки зору культурологічної ваги у сучасних, складних соціально-економічних і політичних умовах. Доведено позитивний вплив поезії Олександра Миколайовича на сучасну молодь.

Ключові слова: Афганська війна, поезія, військово-патріотична творчість, вірші для дітей.

Постановка проблеми. В складних сучасних соціально-політичних і економічних умовах актуальності набуває досвід тих, хто пройшов скрізь пекло війни. На зміну тим героям, хто обороняв нашу рідну землю від загарбників у ХХ столітті, прийшли воїни-інтернаціоналісти. Саме вони гідно перейняли естафету військово-патріотичного виховання сучасної молоді. Саме вони надають зараз свій досвід всім, хто потребує їхньої поради на передовій. Саме вони сприяють визволенню сучасних захисни-

ків з ворожого полону. Отже, на думку автора даного дослідження Н. А. Лебедевої, «військово-патріотична творчість являє собою багатогранне явище із нерядовим концептуальним світом і художньо-естетичними особливостями. Однією з таких особливостей є факт поєднання декількох видів мистецтва у творчості окремих особистостей» [6, с. 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій надає нам докази того, що творчість Олександра Миколайовича Єлагіна набула вже визнання далеко за

межами нашої держави. Він є переможцем багатьох Міжнародних кінофестивалів. Так, у Мюнхені (Німеччина) [7] та Відні (Австрія) [8] було опубліковано наукові статті англійською й російською мовами про кінематографічну творчість О. Єлагіна. У рамках такої солідної міжнародної організації кінематографістів, як «UNICA», було показано його фільми [3, с. 264]. Військово-патріотична тема є основою у його творчості. Це тема, яка не дає йому спокою, тема, яку він вважає своїм святим обов'язком [4, с. 20]. Він талановитий режисер-документаліст. Доказом професіоналізму О.Єлагіна є визнання його документалістики на Міжнародних фестивалях кіномистецтва: 2006 рік, м. Шумен (Болгарія) – Диплом II Міжнародного фестивалю любительських й історичних фільмів нагороджено стрічку «Відлуння Афганської війни» [4, с. 22]; 2008 року, м. Житомир (Україна) – нагороджено званням Лауреат Міжнародного кінофестивалю «Кінотур – 2008» фільм «Королівський батальйон»; 2009 рік, м. Севастополь (Україна) – Лауреат V Міжнародного теле радіо фестивалю «Ні війни!» за створення високохудожнього військово-патріотичного відеофільму «Королівський батальйон»; жовтень 2009 року, м. Херсон (Україна) – звання Лауреат Міжнародного фестивалю непрофесійного кіно «Кінокіммерія» присвоєно фільму «Королівський батальйон»; листопад 2009 рік, м. Москва (Росія) – Спеціальна нагорода від Євразійської академії телебачення і радіо за фільм «Герой Радянського Союзу» в номінації «За нашу Перемогу!»; 2010 рік, м Шумен (Болгарія) – відзнака IV Міжнародного фестивалю аматорських та історичних фільмів кінострічкам «Мужики», «Герой Радянського Союзу», «Королівський батальйон»; 2010 рік, м. Таллінн (Естонія) – відзнаки VIII Rahvusvaheline harrastusfilmide festival Tallinn 2010 фільмам «Королівський батальйон» та «Поza дзеркалом Афганської війни»; 2010 рік, м. Севастополь (Україна) – Спеціальний приз у номінації «Бойове братерство» VI Міжнародного теле-радіо фестивалю «Перемогли разом!» нагороджено документальну стрічку «Герой Радянського Союзу»; 2010 рік – I місце та звання «Лауреат» Патріотичного фестивалю-конкурсу «За перемогу!» (Росія) нагороджено фільм «Королівський батальйон»; 2011 рік, м. Таллінн (Естонія) – сертифікат фільмам «Прощавай, зброе!», «Історія кохання» та «Хуліган» IX Rahvusvaheline harrastusfilmide festival Tallinn; [4, с. 23]; 2011 рік, м. Кіровоград (Україна) – нагорода за вірність військово-патріотичній тематиці Міжнародного фестивалю аматорського кіно «Ранок» фільму «Прощавай, зброе!»; 2011 рік, м. Севастополь (Україна) – нагороджено дипломом Міжнародного теле-радіо фестивалю «Перемогли разом!» за творче осмислення маловідомих сторінок Афганської війни у телефільмі «Поza дзеркалом Афганської війни»; 2011 рік, м Київ (Україна) – у рамках X Київського Міжнародного фестивалю документальних фільмів «Кінолітопис» нагороджено фільм ««Поza дзеркалом Афганської війни» за вірність темі судби воїнів-інтернаціоналістів; 2011 рік, м. Санкт-Петербург (Росія) – бронзова медаль Міжнародного фестивалю дитячої та юнацької кіно творчості «Петербурзький екран» присвоєна фільму «Історія кохання»; 2011 рік, м. Санкт-Петербург (Росія) – на 53-му Міжнародному фестивалі кіноаматорів «Білі ночі» заохочувальним призом нагороджено стрічку «Історія кохання»; 2012 рік, у рамках II міського кінофестивалю-конкурсу «Кінокіммерія» визнано найкращим дитячим фільмом «Бум-бу-трам» О. Єлагіна; 2012 рік нагороджено фільм «Ванечка» у рамках IX Rahvusvaheline harrastusfilmide festival

Tallinn; 2012 рік, м. Дніпропетровськ (Україна) – VIII Міжнародний фестиваль екранних мистецтв «Дніпро Сінема» відзначено фільми «Королівський батальйон», «Поza дзеркалом Афганської війни»; 2012 рік, м. Севастополь (Україна) особливою відзнакою VIII Міжнародного теле-радіо фестивалю «Перемогли разом!» за розкриття теми Афганської війни нагороджено стрічку «Поza дзеркалом Афганської війни»; 2013 рік, м. Дніпропетровськ – II місце посів документальний фільм «Дивись та пам'ятай!» на IX Міжнародному фестивалі екранних мистецтв «Дніпро Сінема»; 2013 рік – звання «Найкращий документальний короткометражний фільм» XII Київського міжнародного фестивалю документальних фільмів «Кінолітопис-2013» присвоєно фільму «Дивись та пам'ятай!»; 2013 рік, м. Санкт-Петербург (Росія) – бронзова медаль на 55-му Міжнародному фестивалі кіноаматорів «Білі ночі» фільму «Дивись та пам'ятай!»; 2013 рік, м. Ярославль (Росія) – 2 місце посіла стрічка «Дивись та пам'ятай!» на Міжнародному кінофестивалі «Світ миру»; 2013 рік, м. Херсон (Україна) – золотою медаллю «Уніка», та 2 премія присуджено стрічці «Дивись та пам'ятай!» на Міжнародному кінофестивалі аматорського кіно «Кінокіммерія».[3, с. 262].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, поезія залишається тим цікавим досвідом, який потребує наукової уваги. Як талановита особистість, Олександр Миколайович Єлагін багатогранно розвиває себе у різних галузях: займається живописом, пише вірші й ліси. Так, 2005 року – вийшла у світ збірка віршів «Афганець я, і біль твій сприйму»; 2008 рік – аудіо альбом пісень «Афганець я...», 2011 року – книга для дітей «Ведмедик»; 2014 року – збірка поезій «Навіщо пишу я про війну» та книга для дітей «Жучок».

За успіхи в творчій діяльності неодноразово відзначався почесними грамотами Українського Союзу ветеранів Афганістану, грамотами обласної державної адміністрації. У 2011 році його нагороджено почесною грамотою Херсонського міського голови В. Сальдо за наполегливу працю, що сприяє розвитку міста Херсона, творчий потенціал та збагачення духовної культури. У 2012 році Олександр Єлагін отримав Орден ім. Богдана Хмельницького III ступеню Президента України.

Саме з поезії почався шлях до творчих надбань майора Олександра Миколайовича Єлагіна. Наше дослідження направлене на вивчення поетичних збірок воїна-інтернаціоналіста, що «побачили світ» у 2014 році, році, який був об'явлений – роком воїнів-інтернаціоналістів [5].

Мета статті – довести культурологічну вагу поезії Олександра Єлагіна скрізь призму виховання й надання досвіду молоді на прикладі збірок поезій, що вийшли друком у 2014 році.

На думку члена Національного союзу письменників України, лауреата Міжнародної премії імені Володимира Сосюри Лади Федоровської, «у віршах Олександра Єлагіна багато істинної доброти, світла, немає душевної жорстокості після пережитих в Афгані страхіть. Тільки побувавши у Пеклі, можна у повній мірі досягнути те, що миле в повсякденному житті, його затишок й красу» [1, с. 5].

«Найтяжчі роки життя людини є для неї найдорожчими. Я був там тільки півтори року, прослуживши загалом в армії двадцять один рік, і з тих двадцяти одного – ці півтори є найдорожчими роками всього мого життя» – так характеризує воїн-інтернаціоналіст Олександр Єлагін своє буття в Афганістані, розповідаючи про військову службу в інтерв'ю телекомпанії «ВТВ» [6, с. 52].

Олександр Єлагін – поет, маляр, режисер-документаліст, Людина з великої літери, яка бачила пекло Афганської війни. Його талант проявився в поезії, живописі й, особливо, в галузі кіномистецтва – документалістиці [6, с. 54].

У 2014 році вийшли в світ дві чергові збірки поезій О. Єлагіна. «Навіщо пишу я про війну...» [1] та «Жучок» [2]. «Навіщо пишу я про війну...» таку назву має збірка, що поєднала в собі військово-патріотичну й ліричну тематику. Лірикою автор збірки намагався зняти емоційну напругу, яка виникає у процесі читання віршів, що торкаються теми воєнних дій. Жаж, який постає перед очима, обов'язково треба пом'якшити лірикою, тому що психологічно людина може не витримати, читач не зможе дочитати книгу до кінця. Наприклад, «Учить дітей ми не боїмся...» розповідає про освіту на території Афганістану:

*Тогда здесь два учителя учили.
Связали их бандиты, долго были.
Срывали кожу... Как они кричали!
Их чуть живых в костёр потом бросали...*

*Детей по-зверски наказать решили -
На правых ручках пальцы отрубили...»
Прощались, руку я ему подал,
Но правую, мою, он... левой сжал [1, с. 48].*

Подібні події, жахливі й криваві описано в віршах «Лагер смерті в їх житті був...», «Війна постукає у твою домівку», «Я сам у вогні горю...» та багато інших. Але кожна з цих поезій – неповторна, і читаються вони на одному подиху тому, що після «бою» йде лірика, що присвячена дружині, матері, батькові, дітям. Композиційна побудова книги переносить читача до Афганістану, де перед очима страшні картини бою, а якщо заплющити очі – обличчя рідних і коханих людей. Таке складається враження, що книга має душу. Наприклад, «Я болен, милая тобой...»

*Я болен, милая, тобой,
Ты мне подарена судьбой.
Я на коленях не стоял -
Но пред тобой склонился, встал.*

*Ты не ругай, ну, пожалей,
Прости огонь души моей.
Пусть некрасив, немного груб.
С ума схожу от твоих губ [1, с. 77].*

В контексті даного дослідження треба також відмітити пісню, прем'єра якої відбулася 15 лютого 2007 року у Херсонському обласному Палаці Молоді, а відео на неї було викладено у мережу Інтернет тільки у 2010 році. Слова опубліковані вперше саме у збірці 2014 року «Навіщо пишу я про війну...». Це – «Лист до душмана» (Хочу, чтобы папа приехал домой...) у виконанні «Мініміс Херсон-2005», переможниці багатьох на даний момент Всеукраїнських і Міжнародних конкурсів Анастасії Лебедевої [9]. Музику на слова О. Єлагіна для Анастасії Лебедевої написав дитячий композитор, викладач Анастасії, керівник вокальної студії на той момент при обласному палаці молоді – Андрій Миколайович Білецький. Сюжет достатньо простий: дівчинка пише листа... Цей лист адресований не тільки батькові, але й ворогу. Особливість пісні полягає у високому ступеню душевності. Дитина благає ворога відпустити батька до неї, до дому:

*Я дяде душману письмо напишу:
«Не стреляйте Вы в папу!» – его попрошу.
Мой папа хороший, красивый такой!
Хочу, чтоб вернулся к нам с мамой – домой [1, с. 89].*

Мирне життя у якому перебуває дитина не приносить радощів дівчинки тому, що батька немає поряд з нею. Саме тому, маленька кожного дня приходить до залізничного вокзалу з єдиною у серці надією – прийде потяг з Ташкенту, батько прийде. Навіть всі зусилля матері, відволікати дитину казками, виявляються марними:

*Но лучше ты мне ничего не вези.
Тебя отпустит поскорей проси!
Мне вечером мамочка сказку читала –
Не слушала я, о тебе всё мечтала:
Как ручками нежно тебя обниму
И больше в Афган не пуцу на войну...*

Чисте дитяче серденько сподівається на те, що ворог може виявити милосердя, що він легко відпустить батька до дому тільки тому, що вона, маленька донечка напише йому листа... Актуальність цієї пісні, здається, залишатиметься на досить тривалий час, тому, що хоча Афганська війна вже позаду, нове лихо сучасності забирає у дітей батьків... Рідним важко в це вірити... Хочеться, щоб факт був якоюсь жахливою помилкою, навіть тоді, коли змінити вже нічого не можна.

В поезії О. М. Єлагіна передані особисті спогади автора. Звернемо увагу на відчуття, що стали причиною виникнення чудового за змістом та формою вірша «Запах весни». Ця поезія була написана двадцять років по поверненню Олександра Миколайовича з Афганістану. У рамках однієї із творчих зустрічей, на якій довелось побувати автору даної наукової статті, поет розповів, що навіть зараз він пам'ятає той запах. Вперше вірш було надруковано у збірці поезій 2005 року «Афганець я, і біль твій сприйму...». Звернемо увагу на цей дивний твір, що прикрасив собою збірку 2014 року: «У середині травня 1980 року в Афганістані було дуже спекотно. Температура повітря підіймалась до 50°C. Шальний вітер – «афганець» стояв стіною з пилу й пилу. Я вже два тижні був у госпіталі у Кабулі. Весь цей час мене супроводжував запах пилу, крові та ліків. Нас поранили і хворих санітарний літак вивозив на територію Радянського Союзу. Глибоко вночі літак сів на воєнному аеродромі у м. Ташкент. Коли відкрили створи, у лице вдарив прохолодний подих, який приніс аромат трави, квітів – це був запах Батьківщини, запах весни...» [1, с. 25].

*В Кабуле весну я искал в медсанбате -
Лишь морфий и кровь в умирающем брате...
И запах машин, что в дороге горят.
А раны в душе, как на теле болят... [1, с. 25].*

Згадана поезія захоплює, перш за все контрастами, що гармонійно включені у композицію твору. З одного боку, це об'єктивна реальність, що описує мирне життя, кохану жінку. З іншого – суб'єктивний світ поета, «рани війни», які не дають йому забути Афганістан, навіть у мирний час. Завдяки любові жінки, він повернувся. Його подяка емоційний перелом кульмінаційний момент твору:

*Родная, ложись, я укрою тебя,
Добавлю в камине ночного огня.
Подушку обнимет прядь пыльных волос,
Что пахнут весной, лепесточками роз.*

*Спасибо, что есть ты, что рядом в пути,
Что крестный мой путь помогаешь пройти.
Спасибо тебе, что меня ты любила,
На юг, на восток мне писала, просила... [4, с. 23].*

Як було зазначено на Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові дослідження сучасності» у м. Київ 29 жовтня 2012 року автором даної наукової статті, за допомогою поетичної форми О. Єлагін малює картину, що викликає реальне сприйняття його суб'єктивного світу у читачів. Він передає всі свої почуття, які глибоко торкаються душі реципієнта, що має неабияке значення у процесі виховання сучасної молоді [6, с. 52].

Багато поезій присвячені побратимам поета: «В Цхинвалі служили» Ігорю Горбатову, «Я в ПСС» та «Ти знаєш, я не п'ю оковитої» Віктору Сараєву, «Ти знав, що можеш перемогти!» Віктору Сичеву, «Поговори зі мною» Ігорю Крамаренку, «Все життя перевірився судьбою» Віктору Ариничу, «В Афгані ротним ти був...» Олегу Карпенку. Наприклад, поезія «Саша, я бачу, в тебе теж сивина» написана Олександром Капітонову та ілюструє, що сивина – це відмітка війни:

*Ах Саня, я вижу – ты тоже седой,
Войны след далёкий мы носим с тобой.
Небо Афгана. Полёты в те горы,
Красивы они, но... чужие просторы.*

*Взгляд духа – в упор он стреляет в тебя,
Но в плиты попал, защитила броня.
Борт после вылета въ подлатали,
– В горы! – приказ, на войну вылетали [1, с. 36].*

Своєю творчістю Олександр Єлагін намагається кричати людям: «Війна – це горе! Все треба вирішувати мирним шляхом!» Він був там, йому це відомо. Він стукає до сердець молодих...

Чуйна добра людина проявляє себе й в іншій праці, яка зовсім не торкається теми війни – це збірка дитячих поезій «Жучок». Ця маленька книжка, ілюстрована побратимом Олександра Миколайовича Єлагіна – Анатолієм Бухаровим. Яскраві ілюстрації являють собою фон, на якому надруковані вірші. Поезії розповідають про будні маленького хлопчика, для якого кожна хвилина життя – якесь велике й невідоме диво. Звірятка викликають у нього багато запитань, на які терплячі батьки завжди нададуть відповідь. Цікаві подорожі до зоопарку, на рибалку, на прогулянку – все це написано легкою римою, яка доступна для вивчення маленьким читачам.

*Прискакал к нам в гости зайчик,
Добродушный, славный мальчик.
Другом мне тот зайка стал,
Я морковку ему дал [2, с. 35].*

Умовно книжку поділено за темами: вдень дім, прогулянка, зоопарк, вечір – підготовка до сну. Кожна хвилина життя маленького Сашка несе в собі якусь цікаву подію, або подорож. Наприклад, віршик «Хлопчик я вже великий» показує як весело, від чистого серця хлопчик допомагає матері у хазяйстві. Простота рими спонукає швидко запам'ятовувати, що сприяє навчанню дітей розвивати добрі особисті якості:

*Мальчик я уже большой?
Ну, а сильный я какой!
Дома маме помогаю*

*И посуду протираю.
Вот сложу игрушки в стол -
Подмету в квартире пол.
Мама скажет: – Ты большой,
Дорогой сыночек мой [2, с. 3].*

Дитячі твори Олександра Миколайовича навчають малюків любові. Прикладом цього може бути поезія «Ой, іграшки засумували» [2, с. 43]. Проблема всіх батьків – коли покупка дорогої іграшки стає для них приводом суму тому, що дитина не вмє берегти цю річ. Хоча світ у наш час – це достаток, більшість людей все ще має не так багато грошей, щоб одразу після покупки викидати іграшку. До того ж кожен з батьків ретельно обирає подарунок своєму малюкові, або не може відмовити, коли дитина бажає занадто дорогою іграшку. Вірш навчає берегти її, тому що поет надає речам душевного сенсу:

*Всё, игрушки загрузили,
Просят, чтобы их любили.
Да и плачут наши книжки
От проказника – мальчишки [2, с. 43].*

Цікавою особливістю поетичної творчості О. Єлагіна є його манера журити з любов'ю, що може стати прикладом для молодих батьків. Він не ображається сам і не ображує маленького хлопчика почуттям провини. Рядки його поезії навчають з повагою ставитись до подарунків, книг, іграшок:

*Приведём в порядок книжки
И игрушки для сынишки.
Дорогой ты наш дружок,
Всё, что дали – чтоб берег! [2, с. 43]*

У поезії «Метелик» [2, с. 26] простежується екологічне виховання дітей. Тема добра, любові до навколишнього світу наповнює даний поетичний твір. Маленький Сашко бігав, ловив метелика. Він дуже хотів її спіймати, щоб гратись так, як він грався з іграшками. Але спіймати метелика не вдалося тому, що хлопчик впавав:

*– Ой, как ножечка болит, -
Саша плачет и кричит.
А зачем её ловить?
Ей на воле лучше жить [2, с. 26].*

Своєю емоційністю вражає «Колискова» [2, с. 50]. Ніжність і доброта закладені у кожному рядку поезії. У 2008 році Тетяною Видриною було створено пісню, яка увійшла до диску пісень на слова Олександра Єлагіна. Навіть дивно, що такі проникилі, навіть «жіночі» слова, що наповнені чистою любов'ю, написані людиною, яка пройшла крізь пекло війни. Логічною була б черствість душі, але цього, на щастя, не відбулося:

*Спи, мой родненький мальши,
Дождь пошёл, сбегаёт с крыш.
Спят рядком твои игрушки:
Самолёты, мишка, пушки.
Спит котёнок наш Антошка,
Рядом спит с ним мама – кошка.
Во дворе уснут качели:
Сказку им прошепчут ели [2, с. 50].*

Кожен рядок згаданих поетичних творів показує цінність кожної хвилини життя, кожного живою створіння, унікальність і неповторність кожного людського життя.

Висновки і пропозиції. Військово-патріотична творчість О.Єлагіна сприяє вихованню любові до Батьківщини у школярів і студентів, що було неодноразово спостережено автором даної наукової статті, у рамках творчих зустрічей, що проводилися зі студентами й школярами міста Херсона.

Героїчна постать (Олександр Миколайович був нагороджений бойовими медалями та орденом Президента України) поєднує в собі воїна і митця. Він – лю-

дина, яка живе по-особливому, з граничним емоційним включенням, з широким душевним діапазоном та з відкритістю до світу, що виходить за рамки існування звичайної людини. На погляд автора даної статті, якщо не було б таких людей, не існувало б і мистецтва як особливого соціального інституту, що посідає в суспільстві та культурі специфічне становище. Отже, книги Олександра Єлагіна мають всі підстави для популяризації й широкого розповсюдження.

Список літератури:

1. Єлагин А. Н. Зачем пишу я о войне... / А. Н. Єлагин. – Херсон, 2014. – 105 с.
2. Єлагин А. Н. Жучок / А. Н. Єлагин. – Херсон, 2014. – 50 с.
3. Лебедева Н. А. Влияние документальной ленты «Смотри и помни» на современное поколение молодёжи // Наука и мир: междунар. науч. журн. – № 3(3). – 2013. – С. 260-263.
4. Лебедева Н. А. Многогранность творчества Александра Єлагина // Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сборник по материалам XVI международной заочной научно-практической конференции. – М., Изд. «Международный центр науки и образования», 2013. – № 9(16) – С. 20-27.
5. Лебедева Н. Незаживающая рана // Третий тост. – 2014. – № 3(507), лютий.
6. Лебедева Н. А. Культурологический аспект творчества Александра Єлагина // Научные исследования современности: материалы междунар. науч. конференции. – № 5(2). – Киев, 2012. – С. 50-55.
7. Lebyedyeva N. A. Alexander Ielagin's Documentary Films in Culturological Aspect // European Science and Technology [Text]: materials of the III international research and practice conference, Vol. II, Munich, October 30th-31st, 2012 / publishing office Vela Vertag Wardkraiburg – Munich – Germany – P. 733-737.
8. Lebedeva N. A. Orthodox movie in the context of counterweight to aggression as «an alternative to evil» // «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives». Proceedings of the 5th International symposium (September 15, 2014). «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2014. – P. 15-21.
9. Письмо душману – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=sx3rFFfAw7s> (дата звернення 26.01.15).

Лебедева Н.А.

Международная Кадровая Академия (г. Киев),
Евразийская Академия телевидения и радио

ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ АЛЕКСАНДРА ЕЛАГИНА СКВОЗЬ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКУЮ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация

Исследованы особенности поэтического творчества современного поэта, воина-интернационалиста, режиссёра-документалиста Александра Єлагина (г. Херсон) с точки зрения культурологической важности в сложных современных, социально-экономических и политических условиях. Доказано позитивное влияние поэзии Александра Николаевича на современную молодёжь.

Ключевые слова: поэзия, Афганская война, военно-патриотическое творчество, стихи для детей.

Lebyedyeva N.A.

International Personnel Academy in Kiev,
Eurasian Academy of Television and Radio

FEATURES OF ALEXANDER ELAGIN POETRY THROUGH THE CULTUROLOGICAL PHRISM OF MODERNITY

Summary

This work is dedicated to the peculiarities of poetry by Alexander Elagin. He lives in Kherson. This man served in Afghanistan and saw all the horror of the war. He tries to show his own experience to all the people. The aim is to regard his creative activity as a culture phenomenon. The result is – culturological importance through the analysis of A. Elagin cantos has proved.

Keywords: poetry, Afghanistan, war, patriotic, creative activity, culturology.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

КОРИСТУВАЧІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТА ПЕРЦЕПЦІЯ СОЦІОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Горовий О.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Досліджено особливості перебігу політичних процесів у соціальних мережах. Встановлено роль соціальних мереж у світовій політичній практиці. Проаналізовано приклади використання соцмереж у політичній боротьбі в Україні. Побудовано картосхему політичних вподобань користувачів соціальної мережі «Вконтакті» та їх регіональний розподіл. Розглянуто формування онлайн-груп політичних партій, що брали участь у парламентських виборах 2014 р. у соцмережах «Вконтакті», «Однокласники» та «WeUA».

Ключові слова: соціальні мережі, «Однокласники», «Вконтакті», «WeUA», онлайн група.

Постановка проблеми. Інформаційний простір сучасної держави. Він є основою організму сучасної держави. Удосконалення інформаційно-комунікативних технологій, стало причиною ефективнішого функціонування політичної системи, що дуже корисно для різноманітних державних служб.

Активно політичну роль віртуальних соціальних мереж вперше констатували у 2001 р. у Філіппінах. Тоді за допомогою повідомлень опозиції вдалося активізувати значну кількість громадян на демонстрацію проти президента країни Дж. Естради. З того часу практично усі акції протесту, мітинги чи виступи відбуваються завдяки участі соціальних мереж. Це, наприклад, демонстрація проти іспанського прем'єр-міністра Хосе Марії Азнара у 2004 р., багатотисячний марш проти марксистського партизанського руху FARC у Боготі (Колумбія), заворушення після парламентських виборів у Молдові у 2009 р., «Зелена революція» в Ірані у 2009 р., «Арабська весна», демонстрація на Болотній площі в Москві та акція «Окупуй Уолл-Стріт». Остання значуща подія – український Євромайдан, де соцмережі стали поштовхом до рішучих дій і активізували суспільство. Деякі з цих акцій досягли своїх цілей, змінивши владу чи започаткувавши реформи, інші завершилися безуспішно [2; 4, с. 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню політичних процесів у соціальних мережах присвячені праці американських (К. Ширкі, Д.-Л. Бейер), російських (Є. Морозов, Д. Балувєв, Д. Губанов, Д. Новіков,) та вітчизняних (В. Щербина О. Сахань, В. Бебик, Л. Іващук) вчених. Проте мала кількість наукових праць присвячена висвітленню електоральних уподобань жителів країни та просторовим особливостям політичної активності населення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Процеси політичної боротьби та політичної активності відіграють важливу роль у формуванні свідомості громадянина. Але у зв'язку із процесом інтернетизації відбувається переорієнтування особистості із традиційних джерел інформації (телебачення, друковані мас-медіа) на онлайн-ві. Процеси електоральної активності у соцмережах потребують ширшого висвітлення, оскільки саме соціальні мережі є платформою для спілкування здебільшого молодих людей, які сьогодні створюють своєрідний «імідж» політичної інтернет-активності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення останніх політичних подій в Україні (Євромайдан, вибори до Верховної Ради 2014 р.) в соціальних мережах «Вконтакті», «Однокласники» та «WeUA» та просторовий розподіл політичних вподобань учасників даних соцмереж.

Виклад основного матеріалу. Першим значним протестним рухом у соціальних мережах в Україні можна назвати події Євромайдану 2013–2014 років. Активісти обох таборів використовували різноманітні соціальні мережі для налагодження комунікації. Думка про те, що євромайданівські події стали можливими завдяки соцмережам є хибною, адже насправді вони надали лише додаткові можливості. Головною була позиція самих громадян, які виходили на протести.

Активна фаза протестів у соцмережах розпочалась 21 листопада 2013 року, після повідомлення про відмову української сторони підписати угоду про асоціацію із Європейським Союзом. Журналісти незалежних українських видань та громадські активісти ініціювали першу хвилю протестів. Хештег #Євромайдан швидко прижився і посів топову позицію в соцмережах Twitter, Facebook, Вконтакте, Однокласники. Інтенсивність використання цього хештегу у період з 21 по 28 листопада становила 1500-3000 повідомлень на годину, а 1 грудня, коли спостерігалось найактивніше обговорення, кожен двохтисячний твіт у світі публікувався з цим хештегом [5].

Розпочалося створення он-лайн груп. Найбільш популярними у цей період стали групи «Євромайдан» та на протигагу – «Антимайдан». Ці групи були створені практично в усіх соцмережах.

Після подій 30 листопада соцмережі стали своєрідним засобом для мобілізації мітингувальників, активним юридичним радником. «Вконтакті» та «Однокласники» розпочали розміщувати заклики про допомогу «знайдено дитину», «розшукуємо пропавшого безвісти» і т.д. Набули поширення оголошення про організаційні деталі мітингів (час, місце), попередження про можливі провокації, правила поведінки на мирних протестах і т.д. У такий же спосіб користувачі Facebook закликають іноземні медіа звернути увагу на події в Україні, а російські медіа – висвітлювати їх чесно і неупереджено [5].

Пости у соцмережах інколи носили і зворотній характер – дуже часто новинником «Вконтакті» та «Однокласників» наповнювалась повідомленнями, які втратили свою актуальність. Наприклад, інформація про друзів, які загубились після розгрому Майдану, вже не була актуальною через півгодини після її публікації, проте користувачі соцмереж продовжували поширювати цю новину протягом декількох наступних днів.

Про негативний вплив соцмереж на користувачів свідчить і той факт, що владне керівництво також використовувало соціальні мережі. Через хештег #Євромайдан поширювалась неправдива інформація і багато спаму для дестабілізації ситуації і створення паніки серед населення. Це інформа-

ція про можливу мобілізацію, підготовку військової техніки для розгону протестувальників. Поширення такої інформації – це типова маніпуляція фактів, що використовується для залякування. Мало місце також поширення підробних зображень. Так, у мережі набуло популярності фото, де протестувальник б'є кийком беркутівця, хоча насправді це було оброблене у Photoshop зображення.

Також варто згадати і про роль соцмереж як допомога у зборі коштів або краудфандинг. За допомогою сайту «Велика ідея» в соцмережах «Вконтакті» та «Однокласники» з'явилася група під назвою «Зігрій та нагодуй Майдан». Всього за кілька днів було зібрано майже 85 тисяч гривень. Проте були і такі, які хотіли наживитись за рахунок останніх подій. Створювалися несправжні профілі із закликком підтримати фінансово Євромайдан, а кошти треба було переховувати на чийсь особисті рахунки [5].

Після подій 19-21 лютого користувачі соціальних мереж чітко розділилися на два ворожі табори, які висловлювали свою думку і на сторінках своїх акаунтів. В соцмережах «Вконтакті» та «Однокласники» розпочалось інформаційне протистояння між прихильниками обох таборів, що привело до негативних наслідків. Географію прихильників груп «Революція. Євромайдан. АТО» та «Антимайдан» в соцмережі «Вконтакті» можна побачити на рисунку 1.

З рисунка чітко виділяються області із більшою кількістю користувачів – прихильників Євро- і відповідно Антимайдану. Зокрема, прихильники Антимайдану в соцмережах проживають лише в п'яти регіонах України – Автономній Республіці Крим (тимчасово окупована Російською Федерацією), Одеській, Харківській, Донецькій та Луганській областях (в останніх двох ведуться бойові дії). Прихильники Євромайдану переважають в решті регіонів України, особливо у західних і центральних областях України.

У соціальній мережі «Однокласники» неможливо відслідкувати географію учасників груп «Євромайдан» та «Антимайдан» по регіонах України, проте подається кількість учасників загалом по Україні (рис. 2).

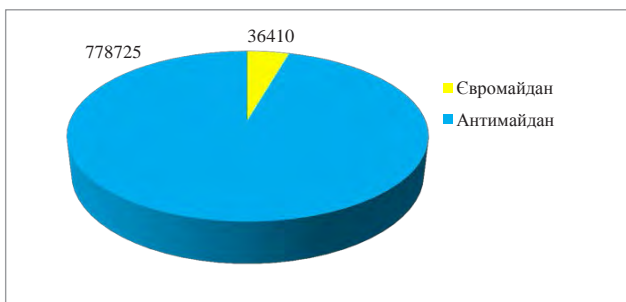

Рис. 2. Розподіл кількості учасників груп соціальної мережі «Однокласники» (розроблено автором на основі даних [3])

Останньою вагомою політичною подією, яка відбувалась в Україні – це вибори до Верховної ради України 26 жовтня 2014 року. На тлі усіх попередніх політичних перепитій, що відбувались у державі за останній рік, вибори також мали місце у соцмережах. Для цього було застосовано різноманітні способи PR у соцмережах – створювання офіційних сторінок, груп, хештегів та ін.

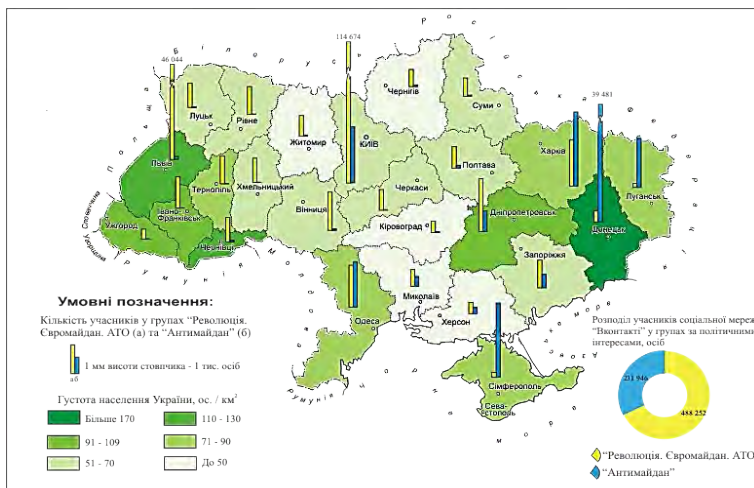

Рис. 1. Розподіл учасників груп «Революція. Євромайдан. АТО» та «Антимайдан» у регіонах України (розроблено автором на основі даних [1])

Також варто вказати на опитування населення в соцмережах – своєрідний онлайн-екзит-пол, результати якого хоча і є дещо викривленими, але показують думку користувачів соцмереж. Дуже часто в таких опитуваннях лідирували ті партії чи блоки, на сторінках яких розміщувалися ці опитування.

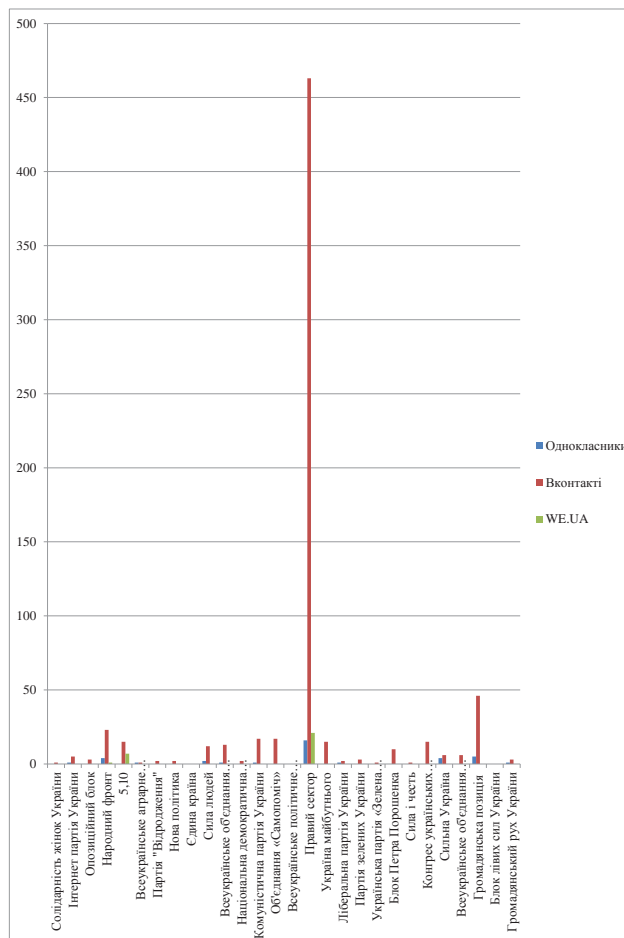

Рис. 3. Кількість груп політичних партій у соціальних мережах (розроблено автором на основі даних [1, 3, 6])

Одним із способів поширення інформації про політичні партії було створення в соцмережах

офіційних сторінок партій. Проаналізувавши соцмережі «Вконтакті», «Однокласники» та «WeUA» можна побачити, що майже усі політичні сили (крім партії «Єдина країна», Всеукраїнського політичного об'єднання «Україна – єдина країна» та «Блоку Лівих сил» мали створені групи, в яких була різна кількість учасників – від 1 до десятків тисяч. В свою чергу найбільша кількість груп характерна для політичної партії «Правий сектор» (16 в «Однокласниках», 463 – «Вконтакті» та 21 у «WeUA».

Рис. 4. Розподіл учасників соціальної мережі «Однокласники» за приналежністю до груп політичних партій (розроблено автором на основі даних [3])

Рис. 5. Розподіл учасників соціальної мережі «WeUA» за приналежністю до груп політичних партій (розроблено автором на основі даних [6])

Характеризуючи кожну досліджувану соцмережу окремо можна побачити наступні особливості:

– в «Однокласниках» найбільша кількість користувачів є у групах політичної партії «Громадянська позиція» (рис. 4);

– у соцмережі «WeUA» свої сторінки мають лише три політичні сили – «Народний фронт», «5.10» та «Правий сектор». Лідером за кількістю груп та учасників у них є політична сила «Правий сектор», яка позиціонувала себе не лише як політична сила, але як і громадське об'єднання (рис. 5);

– у соцмережі «Вконтакті» із усіх політичних партій, які брали участь у політичних перегонах, найбільша кількість учасників характерна для політичної сили «Правий сектор» (рис. 6).

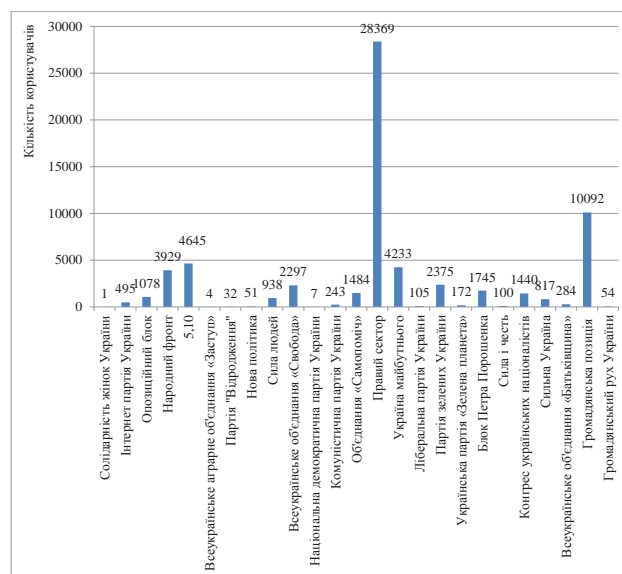

Рис. 6. Розподіл учасників соціальної мережі «Вконтакті» за приналежністю до груп політичних партій (розроблено автором на основі даних [1])

Висновки і пропозиції. Отже, соціальні мережі відіграють важливу роль у політичних процесах в Україні. Найактивнішою в цьому плані соцмережею є «Вконтакті», де відслідковувались події Євромайдану та вибори до Верховної Ради 2014 року. Лише дві політичні сили не мали своїх сторінок у цій соцмережі. «Однокласники» позиціонували себе як соцмережа, де лише найпопулярніші партії та блоки мали свої групи чи сторінки, наприклад, «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», «Опозиційний блок», «Радикальна партія» та ін. Найменшою політичною активністю характеризується «WeUA», де представлені лише групи трьох партій, електорат яких за результатами виборів становили молоді люди. Це «Правий сектор», партія «5.10» та «Народний фронт», причому в групі останнього було лише два учасники.

Також соціальні мережі є елементом політичної боротьби та маніпулювань. У день виборів, наприклад, багато користувачів встановлювали замість аватарки або рекламу певної політичної партії, або її символіку, тим самим порушуючи режим тиші.

У будь-якому разі політичні протистояння в Україні заявили про появу нового засобу і способу маніпулювання свідомістю людей – шляхом залучення освіченого населення до соціальних віртуальних мереж, і показали, як можна, перебуваючи далеко від епіцентру подій, мобілізувати громадян на протестні дії.

Список літератури:

1. Вконтакті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vk.com/>
2. Ланюк Євген Кібер-скелтики та кібер-оптимісти – про соцмережі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/1049>
3. Однокласники – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odnoklassniki.ru/cdk/st.cmd/helpAbout/tkn/2517>
4. Онищенко О. С. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горючий, В. І. Попик та ін.]; НАН Укр-їни, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.
5. Чорнокондратенко Маргарита Феномен Євромайдану у медіа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.ejo-online.eu/>
6. WeUA [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://weua.info/>

Горовый О.В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ПОЛЬЗОВАТЕЛИ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ И ПЕРЦЕПЦИЯ СОЦИОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Аннотация

Исследованы особенности протекания политических процессов в социальных сетях. Установлена роль социальных сетей в мировой политической практике. Проанализированы примеры использования соцсетей в политической борьбе в Украине. Построена картосхема политических предпочтений пользователей социальной сети «ВКонтакте» и их региональное распределение. Рассмотрено формирование онлайн групп политических партий, участвовавших в парламентских выборах 2014 г. в соцсетях «ВКонтакте», «Одноклассники» та «WeUA».

Ключевые слова: социальные сети, «Одноклассники», «ВКонтакте», «WeUA», онлайн группа.

Horovyi O.V.

Kharkiv National University named after V.N. Karazin

SOCIAL NETWORKS AND PERCEPTION OF SOCIO-POLITICAL SITUATION

Summary

The features of political processes occurrence in social networks has been investigated. The role of social networks in world political practice has been set. The examples of the use of social networks in a political fight in Ukraine have been analysed. The map of political views of «Vkontakte» social network users and their regional distribution has been constructed. Formation of online groups of political parties that participated in parliamentary elections in 2014 in social networks «Odnoklassniki», «Vkontakte» and «WeUA» has been examined.

Keywords: social networks, «Odnoklassniki», «Vkontakte», «WeUA», online group.

УДК 070: 316.77: 172.15: 323.1

ТЕМАТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ОСОБИСТІСНИХ МЕДІАНАРАТИВІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

Кондрико А.А.

Запорізький національний університет

У статті ідентифіковано специфіку поверхневої структури сучасних особистісних медіанаративів, опублікованих у контенті україномовних сайтів <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua> за 2010-2013 роки. Сформульовано параметри відбору джерельної бази дослідження та, як наслідок, встановлено динаміку використання особистісного нарративу як форми викладу інформації у електронному медіадискурсі. Визначено кількісно-якісні характеристики тематичних блоків соціально-біографічних публікацій, що дало змогу з'ясувати пріоритети редакційних колективів у виборі головного героя публікації, її теми та ракурсу висвітлення. Систематизовано найчастотніші тематичні сегменти сучасних особистісних медіанаративів, а також підкреслено їх патріотичну спрямованість у контенті сайту <http://tyzhden.ua>.

Ключові слова: національна свідомість, особистісний медіанаратив, патріотизм, поверхнева структура, тематичний блок.

Постановка проблеми. У контенті сучасних засобів масової інформації окрему сукупність становлять нарративні тексти як специфічна форма викладу інформації – медіанаративи. Серед подієвих, історичних (ідеологічних) та особистісних наративів останні потребують детальнішого дослідження, оскільки використовують особистісний чинник як засіб відродження національної самоідентифікації через нагадування про видатну постать та її внесок у розвиток країни, а також підкреслення патріотизму як прикладу для наслідування.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед дослідників загальної наратології, праці яких було взято до уваги під час роботи над статтею, чільне місце посідають А. Афанасьєв [1], Й. Брокмейер [2], Р. Кадирова [3], П. Олещук [4], Дж. Прінс [7], В. Третьяков [5], О. Шейгал [6] та ін. Проте змістова специфіка особистісного нарративу в контексті саме

соціальних комунікацій є малодослідженою, що зумовлює актуальність нашої розвідки.

Головною метою роботи є ідентифікація змістових пріоритетів сучасних особистісних медіанаративів шляхом кількісно-якісного аналізу особливостей їх поверхневої структури.

Виклад основного матеріалу. Для оптимізації аналітичної роботи та конкретизації отриманих висновків сформульовано такі параметри (критерії) відбору мас-медійних текстів як об'єкта дослідження:

1) тексти є прямими (розповідь іде від особи автора публікації, тобто жодним чином не використовується переказ змісту книжкового видання, продукту кіноіндустрії, телебачення тощо, в яких розповідається про головного героя) і монологічними за формою викладу (практично відсутні поширені коментарі сторонніх осіб та інтерв'ю);

2) характеризуються нарративністю: а) мають сюжет і дійових осіб; б) чітко простежується часова по-

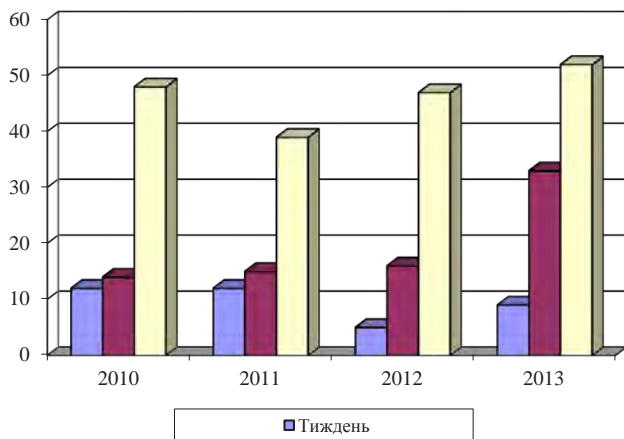
слідовність; в) наявна кінцева мета (тлумачення всіх подій, що згадуються, з відбором найсуттєвіших);

3) за типом нарративу є особистісними (причому виключно про одну конкретну людину, а не про подружжя, родину, колег тощо);

4) мають яскраво виражені ознаки публіцистичності: чітка авторська позиція, прагнення всебічно осмислити явища (відображення реальної конкретної ситуації для висвітлення масштабної суспільної проблеми); помітна сугестія на громадську думку (використання різних стилістичних фігур, образів, символів, метафор, маркованої лексики тощо).

З огляду на зазначені параметри з контенту популярних нині україномовних сайтів – <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua> – відібрано 302 тексти особистісних нарративів за 2010–2013 роки. Такий нерівнозначний поділ, зокрема, значно більша кількість особистісних нарративів на <http://day.kiev.ua>, пояснюється періодичністю появи номерів, адже <http://day.kiev.ua> є інформаційним порталом газети «День», що виходить щоденно, приблизно по 240 випусків на рік, тоді як на <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua>, що є сайтами-партнерами тижневих газети «Дзеркало тижня. Україна» та журналу «Український тиждень» відповідно, за рік подається по 48–52 номери (рис. 1).

Для дослідження особливостей поверхневої структури відібраної сукупності особистісних медіанаративів кожен текст було поділено на окремі тематичні блоки. Варто зауважити, що такий поділ є дещо умовним, однак семантично та синтаксично (у вигляді окремих цитованих конструкцій) обґрунтованим. У результаті з'ясовано, що кожен з відібраних соціально-біографічних матеріалів складається щонайменше з 2, а щонайбільше – з 6 таких сегментів (табл. 1).

Рис. 1. Кількісне співвідношення особистісних нарративів у контенті сайтів <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua> за 2010–2013 рр.

Джерело: розроблено автором

На нашу думку, кількість наявних тематичних блоків переважно безпосередньо залежить від рівня обізнаності автора в життєвому та творчому/діяльницькому шляхах головного героя. Іншими словами, їх порівняно велика кількість свідчить про всебічність висвітлення описуваної особистості, а обмежена (2–3 сегменти) – про недостатність фактажу або однобічність окреслення. Однак у цьому аспекті варто обов'язково зважати на когнітивну та прагматичну мету автора нарративу, а також на можливу обмеженість такого тексту в обсязі.

Так, соціально-біографічні публікації порталу <http://day.kiev.ua> переважно складаються з 2–3

блоків (91% від загальної кількості текстів), сайту <http://dt.ua> – також з 2–3 (68%), а <http://tyzhden.ua> – з 3–4 (74%). Наведені цифри дають підстави стверджувати, що особистісно-нарративний контент сайту <http://tyzhden.ua> характеризується якісно вищим рівнем порівняно з іншими досліджуваними інтернет-ресурсами.

Таблиця 1

Кількісний аналіз тематичних блоків особистісних нарративів сайтів <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua> за 2010–2013 рр.

Кількість тематичних блоків	http://day.kiev.ua (186)	http://dt.ua (78)	http://tyzhden.ua (38)	Всього (302)
2 тематичні блоки	108	22	3	133
3 тематичні блоки	62	31	12	105
4 тематичні блоки	15	18	16	49
5 тематичних блоків	-	4	5	9
6 тематичних блоків	1	3	2	6

Джерело: розроблено автором

На другому етапі дослідження стало можливим виявити та систематизувати перелік найчастотніших тематичних блоків, що входять до складу проаналізованих особистісних нарративів, до якого односторонньо належать:

- біографічні відомості про головного героя;
- українолюбство зображуваного діяча: зокрема, підтримка та безпосереднє поширення ним національних традицій в Україні та світі, активне сприяння розвитку незалежної українського держави в будь-якому вияві;
- ілюстрація різних утисків (репресії, арешти, заслання, фізичне знищення) та перешкоджань влади досягненню постагтю своєї великої мети.

Яскравим підтвердженням пріоритетності саме цих сегментів є відповідний кількісний аналіз їх використання (табл. 2).

Отже, на <http://day.kiev.ua> «Біографічним відомостям про головного героя» приділено значну увагу у 59% текстів від загальної кількості особистісних публікацій, «Ілюстрації різних утисків та перешкоджань влади досягненню постагтю своєї великої мети» – у 16%, «Українолюбству зображуваного діяча» – у 25%.

У контенті сайту <http://dt.ua> блок «Біографічні відомості про головного героя» наявний у 72% особистісних нарративів, «Ілюстрація різних утисків та перешкоджань влади досягненню постагтю своєї великої мети» – 18%, «Українолюбство зображуваного діяча» – у 21% текстів.

Серед соціально-особистісних матеріалів електронного ресурсу <http://tyzhden.ua> «Біографічні відомості про головного героя» виокремлено у 45% текстів, «Українолюбство зображуваного діяча» – у 53%, «Ілюстрація різних утисків та перешкоджань влади досягненню постагтю своєї великої мети» – у 42%.

Ці відсоткові співвідношення свідчать про рівень важливості ідейних завдань авторів особистісних нарративів, а, відповідно, і про політику редакційного колективу. На нашу думку, за частотністю вживання одновекторної спрямованості тематичних блоків можна визначити провідну ідею такої форми викладу інформації як особистісний медіанаратив.

Так, перш за все, необхідно наголосити на переважному використанні тематичного блоку «Біографічні відомості про головного героя»: від 45 до 72%

Кількісний аналіз спрямування тематичних блоків особистісних наративів сайтів <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua> за 2010–2013 рр.

Спрямування тематичних блоків	http://day.kiev.ua (186)	http://dt.ua (78)	http://tyzhden.ua (38)	Всього (302)
Наявність блоку «Біографічні відомості про головного героя»	109	56	17	182
Наявність окремого блоку про різні утиски (репресії, арешти, заслання, фізичне знищення) та перешкоджання влади досягненню постаттю своєї великої мети	29	14	16	59
Наявність окремого блоку про українолюбство зображуваного діяча: підтримка та безпосереднє поширення ним національних традицій в Україні та світі, активне сприяння розвитку незалежної української держави у будь-якому вияві	47	16	20	83

Джерело: розроблено автором

публікацій на досліджуваних сайтах, тобто сучасний інформаційний інтернет-дискурс тяжіє до активного застосування біографічних даних, підтверджених фаховими джерелами чи спеціалістами.

Також варто відзначити потужність акценту на підкресленні українськості головного героя, його любові до Батьківщини та бажанні сприяти її розвитку. Але якщо автори сайту <http://tyzhden.ua> привертають читацьку увагу до «Українолюбства зображуваного діяча» у кожному другому особистісному наративі, то журналісти <http://day.kiev.ua> та <http://dt.ua> – тільки у кожному четвертому та п'ятому відповідно.

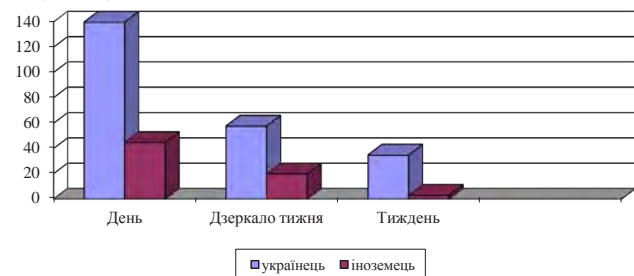
Подібна ситуація спостерігається й з блоком «Ілюстрація різних утисків та перешкоджань влади досягненню постаттю своєї великої мети»: на <http://tyzhden.ua> зазначений сегмент наявний у понад 40% відібраних текстів, на <http://dt.ua> – лише у 18%, а на <http://day.kiev.ua> – у 16% соціально-біографічних медіаматеріалів.

Таким чином, особистісні наративи інтернет-ресурсу <http://tyzhden.ua> позначені соціальною гостротою та вираженою ідейністю. Тут чітко простежуються головні пріоритети особистісних наративів, що виражають тенденції до трансформації сучасної інформаційної системи українського суспільства: по-перше, активні спроби відновлення історичної пам'яті України; по-друге, потужну апеляцію до національної свідомості.

Ще одним аргументом на користь патріотичного спрямування сайту <http://tyzhden.ua> стало відсоткове співвідношення особистісних медіанаративів за параметром «Етнічна належність головного героя: українець або іноземець» (рис. 2).

Якщо на зазначеному інтернет-ресурсі 92% відібраних для аналізу публікацій висвітлюють життєві віхи та визначні досягнення власне українців за походженням, то на інших двох сайтах цей показник дорівнює у середньому 74–76% від загальної кількості. Для прикладу: у 2012 р. на ін-

формаційному порталі <http://day.kiev.ua> 32% соціально-біографічних медіаматеріалів були присвячені іноземцям, а в 2013 р. сайт <http://dt.ua> опублікував 66% таких текстів.

Рис. 2. Кількісне співвідношення етнічної належності головних героїв особистісних наративів сайтів <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua> за 2010–2013 рр.

Джерело: розроблено автором

Таким чином, порівняльний аналіз співвідношення кількості тематичних сегментів особистісних наративів, представлених у контенті <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> та <http://tyzhden.ua>, засвідчив, що електронний ресурс <http://tyzhden.ua> характеризується їх якісно вищим рівнем, адже тут соціально-біографічні тексти містять переважно по 3–4 блоки. Серед найчастотніших тематичних сегментів сучасного наративного медіадискурсу було виокремлено: біографічні відомості про головного героя; українолюбство зображуваного діяча; ілюстрація різних утисків та перешкоджань влади досягненню постаттю своєї мети. Варто відзначити соціальну загостреність та ідейність відповідних публікацій <http://tyzhden.ua>, де чітко простежуються головні пріоритети особистісних наративів, що виражають національно-консолідаційні тенденції трансформації сучасної інформаційної системи українського суспільства.

Список літератури:

- Афанасьев А. Нарратив и социокультурная реальность / А. Афанасьев // Збірник наукових праць з філософії та філології / редкол.: М. М. Верніков; редкол.: [та ін.], Одеська гуманітарна традиція. – Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2003. – Вип. 6: Мова, текст, культура. – С. 174–182.
- Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.
- Кадырова Р. Теория нарратива и нарративный анализ в психологии / Р. Кадырова // Вектор науки ТГУ. – 2012. – № 2(9). – С. 126–128.
- Олещук П. Біографічний наратив як складова політичного дискурсу / П. Олещук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – Вип. 20. – С. 27–36.
- Третьяков В. Как стать знаменитым журналистом. Курс лекций по теории и практике современной русской журналистики / В. Третьяков. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2004. – 623 с.
- Шейгал Е. Многоликий нарратив / Е. Шейгал // Политическая лингвистика. – 2007. – Выпуск (2) 22. – С. 86–93.
- Prince G. Narratology: the Form and Functioning of Narrative. – Berlin-New York-Amsterdam: Mouton Publishers, 1982.

Кондрько А.А.

Запорожский национальный университет

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ЛИЧНОСТНЫХ МЕДИАНАРРАТИВОВ КАК ОТРАЖЕНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ТЕНДЕНЦИЙ В УКРАИНСКИХ СМИ

Аннотация

В статье идентифицировано специфику поверхностной структуры современных личностных медианарративов, опубликованных в контенте украиноязычных сайтов <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> и <http://tyzhden.ua> в 2010-2013 годах. Сформулированы параметры отбора источников исследования и, как следствие, установлено динамику использования личностного нарратива как формы изложения информации в электронном медиадискурсе. Определено количественно-качественные характеристики тематических блоков социально-биографических публикаций, что дало возможность выявить приоритеты редакционных коллективов в выборе главного героя публикации, ее темы и ракурса освещения. Систематизировано наиболее распространенные тематические сегменты современных личностных медианарративов, а также отмечено их патриотический настрой в контенте сайта <http://tyzhden.ua>.

Ключевые слова: национальное сознание, личностный медианарратив, патриотизм, поверхностная структура, тематический блок.

Kondryko A.A.

Zaporizhya National University

THEMATIC PRIORITIES OF PERSONAL MEDIA-NARRATIVES AS REPRESENTATION OF PATRIOTIC TENDENCIES UKRAINIAN MEDIA

Summary

The specific character of surface structure of modern personal media-narratives published in Ukrainian-language content sites <http://day.kiev.ua>, <http://dt.ua> and <http://tyzhden.ua> during 2010-2013 is identified in this article. The parameters for selection of source of researches are formulated and the dynamics of the use of personal narrative as a form of presentation of information in electronic media-discourse is ascertained. There are defined quantitative and qualitative characteristics of thematic blocks of socio-biographical publications, which helped to clarify editorial staff's priorities in choosing the protagonist of any publication, its theme and angle of consideration. The thematic segments of modern personal media-narratives and also their patriotic orientation in content of site <http://tyzhden.ua>.

Keywords: national identity, personal media-narrative, patriotism, surface structure, thematic block.

УДК 316.77:659.1:005.336.4 (477)

АКСІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ НАУЦІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Стащук І.П.

Інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пропонована стаття є спробою простежити витoki аксіологічних досліджень рекламної комунікації. З цією метою автор звертається до класичних праць американських і канадських медіа-дослідників. Зокрема сфокусовано увагу на метафорі «викривленого дзеркала», що широко використовується зарубіжними вченими для характеристики ціннісного виміру реклами. Також окреслено підходи до розгляду рекламної аксіології, розроблені українськими науковцями. У висновках аргументовано необхідність цілісного дослідження рекламної аксіосфери та названо його прикладні результати.

Ключові слова: аксіологія, мас-медіа, метафора «викривленого дзеркала», рекламна комунікація, цінності.

Постановка проблеми. Протягом ХХ ст. аксіологія з філософської галузі перетворилася на загальнонауковий методологічний підхід. Актуальність аксіологічних досліджень у сучасній науці зумовлена розвитком інформаційного суспільства, поступовою перебудовою соціальних інститутів, світовою інтеграцією України та іншими соціальними реформаціями, що супроводжуються ціннісними змінами в суспільній свідомості.

Зокрема й розгляд цінностей у контексті соціальних комунікацій – вимога часу. Автор моно-

графії «Аксіологія соціальних комунікацій» Т. Кузнецова акцентує увагу на актуальності наукового осмислення аксіологічної ролі засобів масової комунікації: «Сьогодні мас-медіа як основне джерело знань для більшої частини суспільства набувають статусу соціальної цінності. Акумуляючи систему морально-етичних домінант, які «вростають» у свідомість масової аудиторії, вони не лише визначають ціннісні пріоритети суспільства, а й змінюють їх. Як основні провідники інформації медіа формують міфи й стереотипи, а отже, визначають харак-

тер стосунків і настрої людей» [2, с. 7]. Розуміння цього й активізація соціокомунікативних розвідок у названій сфері, на думку дослідниці, є одним з кроків до формування аксіологічно збалансованого інформаційно-комунікаційного простору, а відтак – і формування ціннісно здорового суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Важливі соціокомунікативні аспекти, без яких осягнення аксіологічної ролі реклами буде неповним, розкриваються у працях В. Владимірова, Н. Зражевської, Н. Грицюти, В. Іванова, С. Квіта, Б. Потятиника, В. Різуна, О. Старіша, О. Холода, Є. Цимбаленка, А. Чічановського та інших. У 2000-х рр. специфіка рекламного впливу та почасти його ціннісного аспекту потрапляє в фокус багатьох дисертаційних досліджень. Напрацювання таких учених, як Ю. Булик, Л. Васильєва, Т. Гулак, О. Зелінська, В. Зірка, Л. Капінус, А. Лященко, А. Сажина, Н. Удріс, Л. Хавкіна, Я. Яненко заклали необхідну основу для вивчення цієї теми в науці про соціальні комунікації. Зокрема вони становлять джерельну базу цієї публікації, що є першою спробою узагальнити вітчизняні методологічні підходи до розгляду ціннісної проблематики реклами.

Формулювання мети статті. Мета цієї публікації – окреслити основні вектори аксіологічних досліджень рекламної комунікації в Україні та за кордоном.

Різні підходи до розуміння сутності реклами відкривають нові грані рекламної аксіології: реклама як функція привносить цінність у рекламований продукт, реклама як продукція сама вже здатна бути культурною цінністю, реклама як творчість змагається за право бути високо оціненою на міжнародних професійних фестивалях. Будучи частиною масової культури, реклама не лише відображає цінності, популяризовані в суспільстві, але водночас впливає на формування системи цінностей її споживачів. Окреслена проблематика розглядається науковцями з позицій психології, соціології, філософії, естетики, лінгвістики. Водночас у цій оглядовій історіографії здійснено спробу охопити основні теоретичні концепції, розроблені дослідниками із соціальних комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Характерно, що до 1940-х років при вивченні ЗМІ вчені не згадували про їхні культуронаслідувальну й аксіологічно-креативну функції – на цей факт звертає увагу російська дослідниця О. Полікарпова в праці «Аксіологічні функції мас-медіа в сучасному суспільстві» [4]. Але вже в другій половині ХХ ст., коли засоби масової інформації трансформувалися в аудіо-візуальну форму мистецтва, науки, освіти, виникла необхідність вивчення й осмислення їх як транслятора культурних цінностей суспільства. Мас-медіа загалом були визнані потужним чинником формування світогляду особистості. Закономірно, що саме в цей час були розроблені й концептуальні положення про соціокультурну й соціокомунікативну цінність реклами.

У книзі «Філософія реклами» В. Учонова називає дату, від якої фактично розпочалися аксіологічні дослідження реклами. Це час першої публікації праці В. Паккарда «Приховані маніпулятори» («The Hidden Persuaders», 1957), що відкрила наукові дискусії стосовно того, «якого типу цінності переважно створює та поширює реклама, як вона прагне ці цінності впроваджувати та нав'язувати» [5].

Книга В. Паккарда рясніє прикладами з практики американських рекламних агентств 1950-х рр.

і відсилками до наукових розробок Е. Діхтера, у ній розглядаються маніпулятивні технології комерційної і політичної реклами. Предмет дослідження В. Паккарда – внутрішні мотиви й потреби людей, що, вміло використовувані фахівцями з продажів, здатні підвищити цінність рекламованих товарів для покупця. Автор «Прихованих маніпуляторів» пише: «Шукаючи додаткові психологічні цінності, що доповнювали б продукт і надавали б йому переконливості, прихильники глибокої мотивації віднайшли багато благодатних ключиків, досліджуючи наші несвідомі потреби, уподобання та прагнення» [8, с. 130]. В. Паккард виділяє вісім основних глибинних потреб, що експлуатуються рекламистами: відчуття впевненості, надійності, самозадоволення, схильність до творчості, об'єкти любові, сила, родинні традиції, безсмертя. Відповідно, будь-яка реклама, що орієнтована на успіх, пропонує реципієнтові ілюзію задоволення цих часом навіть не усвідомлюваних бажань. Окремий підрозділ В. Паккард присвячує розгляду технології побудови іміджів («image building»), що спрямована на м'яке, емоційне переконання споживачів у винятковості товару й ідентифікації себе з ним. При цьому ідентифікація можлива за умови, що цінності, закладені в товар, відповідають ціннісним орієнтаціям і прагненням покупця. Найяскравіше це представлене в автомобільній рекламі. В. Паккард цитує слова П. Мартіно, керівника наукових досліджень у «The Chicago Tribune»: «автомобіль свідчить, ким ми і ким, як нам здається, ми хочемо бути... Це пересувний символ нашої особистості й нашого статусу... найочевидніший спосіб розказати іншим про наше точне положення. [Купляючи автомобіль], ви говорите: «Я шукаю машину, що виражатиме, хто я такий» [цит. за 8, с. 70]. У доказ цієї думки наведено назви американських марок автомобілів із зазначенням цінностей і переваг, що вони уособлюють на ринку.

Перші дослідження, що фокусуються власне на соціокомунікативній сутності реклами, з'явилися протягом 1970–1980-х рр. у США та Канаді. Серед них, наприклад, праця американського вченого С. Юена «Керманічі свідомості» (Ewen, Stuart. Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture, 1977), «Створення сучасної реклами» Д. Поупа (Pope, Daniel. The Making of Modern Advertising, 1983), книга канадських авторів В. Лайса, С. Клайна, С. Джаллі «Соціальна комунікація в рекламі» (William Leis, Stephen Kline, and Sut Jhally. Social Communication in Advertising: Persons, Products & Images of Well Being, 1986), «Рекламуючи американську мрію» (Marchand, Roland. Advertising the American Dream: Making Way for Modernity, 1920–1940, 1985), «Реклама. Нелегке переконання» (Schudson, Michael. Advertising. The Uneasy Persuasion, 1984). Ці та інші видання, присвячені питанням соціокомунікативного впливу реклами, зазначені в бібліографії книги колективу американських науковців «Медіаєтика: практичні випадки та моральні міркування», перекладеної українською мовою в 2014 р. [3].

Для опису взаємовідносин, що склалися між культурою й рекламою, американськими вченими часто використовується метафора дзеркала. При цьому, на думку авторів книги «Медіаєтика», виявляється далеким від практики питання про те, чи це дзеркало пасивно віддзеркалює суспільство та його цінності, чи навпаки це формує та активно будує соціальні цінності: «Реклама і визначає культуру, і визначається нею» [3, с. 289]. Тому най-

краще характеризує рекламу образ кривого дзеркала («Zerrspiegel»), що вибірково та з певними неточностями відображає реальне життя споживача й ідеальне його бачення.

Метафору викривленого дзеркала («distorted mirror») розвинув у своїх працях і канадський професор Р. У. Поллей, що протягом 1980–1990-х років займався вивченням культурних цінностей в американській рекламі. Проблема відображення й моделювання соціальних цінностей у рекламі вперше поставлена ним у 1985–1986 рр. у працях «Американська реклама та соціальні цінності в XX столітті» (American Advertising and Social Values During the Twentieth Century. Historical Perspective in Consumer Research: National and International Perspectives, eds. Jagdish N. Sheth and Chin Tiong Tan. Singapore: Association for Consumer Research. 1985. P. 60–71) та «Викривлене дзеркало: міркування про неочікувані ефекти реклами» (The Distorted Mirror: Reflections on the Unintended Consequences of Advertising. Journal of Marketing. Vol. 50. April, 1986. P. 18–36).

Зазначені статті заклали фундамент подальших емпіричних досліджень, у яких представлено основні термінологічні положення, узагальнено критичні погляди на соціальну роль реклами, зазначено негативні ефекти комерціалізації суспільного життя й окреслено можливі методологічні підходи. На думку професора Р. У. Поллея, цінності – найважливіший вимір реклами, вони мають значення для рекламодавця й споживача, оскільки це «якість продукту, що закладена у серце всієї комунікації: «Перша функція реклами – привносити цінність у продукт чи бренд» [10].

У іншій своїй праці [9] дослідник репрезентує ціннісний профіль американської реклами за результатами проведеного контент-аналізу. Пояснюючи метафору «distorted mirror», Р. У. Поллей зазначає, що реклама «моделює та підкріплює лише конкретні життєві стилі й визначену філософію, що служать інтересам продавця. Вона відображає ті цінності, що якнайкраще поєднуються із пропонованими товарами, які легко втілити в драматичний сюжет реклами та які отримують надійну реакцію споживача» [9, с. 360].

За спостереженням ученого, хоча цінність від самого початку закладена в продукт, саме рекламаторці допомагають споживачам відчути й усвідомити її. Цінності й переваги, що можуть представляти той чи інший продукт, часто залежать від фантазії копірайтерів. При цьому важливо, аби закладена в рекламному повідомленні цінність була якщо не явною для потенційного споживача, то принаймні доступною для вербального й візуального декодування. Метафорична мова реклами розширяє ціннісний вимір повідомлення, надає простір для рекламного смислотворення, дозволяючи виявляти приховані особливості товарів, представляти переваги товару в асоціативних зв'язках з іншими цінніснозначущими предметами або явищами.

Розвиток реклами в Україні безпосередньо зумовлений поширенням комерційних засобів масової інформації. Якщо перші комерційні рекламні видання з'являються вже наприкінці 1988 р., то активне освоєння рекламою телеканалів розпочалося у 1992 р.. Приблизно на цей час припадають і перші спроби українських дослідників дати аксіологічну оцінку рекламній комунікації.

На перших порах виробництво програмного продукту й реклами на телеканалах були невіддільні

одне від одного. Проблеми, що супроводжували період становлення незалежного українського телебачення, окреслив у своїй праці «Комерційна журналістика як галузь інформаційного бізнесу» (1995) В. Владимиров. Не оминає автор цієї книги й морально-етичних аспектів комерціалізації преси та ціннісного змісту рекламних звернень: «В рекламі однієї трастової компанії літня жінка каже: «Прийшла, отримала – і ось іду». Одвічна мрія ледарів, провідне гасло нероб, кредо тих, хто позбавлений відповідальності, – все сконцентровано в цій репліці. Але не бачать цього ані замовник, ані рекламісти, ні найголовніші редактори. Чого варта текстівка іншої реклами, вдумайтеся тільки, «Щастя нескінченне, радість нескінченна, якщо з вами є, звичайно, «Дабльмінт!»» [1, с. 81].

У 2000-х рр. специфіка рекламного впливу потрапляє в фокус багатьох дисертаційних досліджень, серед них: «Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту» О. Зелінської (2002), «Реклама як засіб формування сучасного способу життя міського населення України» Н. Удріс (2003), «Ціннісні структури сучасного рекламного дискурсу (за матеріалом російської комерційної і політичної реклами)» Т. Гулак (2004), «Соціально-філософська концептуалізація реклами» Л. Васильєвої (2005), «Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі» В. Зірки (2005), «Поетика та рецептивно-жанрологічні ресурси рекламного тексту» А. Сажині (2007), «Реклама як чинник управління поведінкою споживачів (на матеріалах підприємств з виробництва безалкогольних напоїв)» Л. Капінус (2010). Хоча автори зазначених праць розглядають рекламу та її цінності в контексті соціологічної, філософської, економічної та філологічної наук, їхні напрацювання заклали необхідну основу для соціокомунікативних досліджень рекламної аксіології.

Серед розвідок із соціальних комунікацій, що прямо чи опосередковано торкаються питань ціннісного змісту реклами, варто відзначити праці А. Лященко «Реклама як соціокультурне явище в системі масових комунікацій» (2009) і Л. Хавкіної «Український рекламний міф: шляхи творення, основні компоненти та особливості функціонування» (2010).

Кропітку роботу в цій галузі здійснила Т. Кузнецова, окресливши актуальні для комунікативістики проблеми аксіологічної ролі мас-медіа й основні концептуальні поняття медійної аксіосфери. У монографії «Аксіологія соціальних комунікацій» дослідниця висловлює занепокоєння змінами в ціннісній ієрархії внутрішнього світу людини, чому не в останню чергу посприяла рекламна справа: «Морально-етичні домінанти часто знижують свій статус, виявляючись на одному рівні з цінностями споживачтва та гедонізму. Особливо виразно ця тенденція виявляється в рекламних текстах, де все частіше бачимо невідповідність рекламованого об'єкта групі цінностей, з якими він співвідноситься. Наприклад, у більшості рекламних матеріалів шоколадні цукерки інтерпретують як досягнення найвищого блаженства, солодкі хвилини гармонії, щастя, любові. [...] Хоча відомо, що душевна гармонія, блаженство, любов, щастя посідають найвищі місця на ієрархічній шкалі. Їх порівняння зі смаком шоколаду є яскравим прикладом профанації цінностей» [2, с. 34].

Ціннісні пріоритети української реклами вивчає сумський дослідник Я. Яненко. Зокрема він

здійснив огляд типових цінностей, вербалізованих у слоганах української реклами 1990-х рр. і на початку ХХІ ст. Серед ціннісних пріоритетів, відображених у рекламі на перших порах становлення галузі, науковець називає такі: можливість швидко розбагатіти, індивідуальність, кар'єра, матеріальне благополуччя, надія на стабільність, насолода споживанням, орієнтація на зарубіжних виробників, «розкішне» життя, сімейні цінності, статус, успіх, приватна власність [6, с. 124]. Закономірно, що перераховані цінності відрізнялись від ціннісних орієнтацій радянської епохи й випереджали стан суспільної свідомості: «Українська реклама, що змінила в цей період агітацію і пропаганду, привнесла в суспільство такі пріоритети, як споживачтво, «розкішне» життя, орієнтацію на матеріальні цінності. Можна констатувати, що в 90-х рр. ХХ ст. реклама формує цінності українського суспільства, безпосередньо впливаючи на них» [6, с. 124].

Натомість у період економічної кризи в креативних тенденціях виявились прагнення рекламодавців до раціонального переконання потенційних споживачів і клієнтів, які вже не хотіли переплачувати «за рекламу» модного бренду. Ціннісні пріоритети, що домінують у рекламі в 2009–2013 рр.: без-

пека, гедонізм, здоров'я, краса, любов, молодість, ностальгічні мотиви, оцадливність, сексуальність, сімейні цінності [7, с. 117].

Висновки і перспективи подальших пошуків. Насамкінець зауважимо, що ціннісний зміст реклами розглядається в рамках багатьох наукових підходів дослідження рекламної комунікації, серед них – лінгвокультурологічний, соціокультурний, маркетинговий, естетико-філософський, міфологічний, соціально-комунікаційний. Водночас на сьогодні не представлено спроб здійснити комплексний аксіологічний аналіз української реклами, розробити критерії діагностики ціннісного змісту рекламного звернення, дослідити ціннісну ієрархію в дискурсі комерційної реклами.

На нашу думку, подальше цілісне дослідження рекламної аксіосфери передбачає багаторівневий аналіз ціннісного змісту рекламних звернень, визначення їхніх ціннісних ефектів, дослідження прийомів кодифікації споживчих, соціальних, національно-культурних цінностей. Прикладним результатом таких досліджень має стати визначення аксіоцентричних принципів рекламної комунікації та вироблення методів комплексної діагностики ціннісних характеристик реклами.

Список літератури:

1. Владимиров В. М. Комерційна журналістика як галузь інформаційного бізнесу / В. М. Владимиров. – Луганськ: Східноукраїнський державний університет, 1995. – 168 с.
2. Кузнецова Т. В. Аксіологія соціальних комунікацій: Навчальний посібник / Т. В. Кузнецова. – Суми: Видавництво Сумського державного університету, 2012. – 300 с.
3. Медіаяетика: практичні випадки та моральні міркування / К. Крістіанс, М. Факлер, К. Б. Річардсон, П. Крешел, Р. Вудз-молодший; пер. з англ. О. Король; наук. ред. Н. Зражевська. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014. – 592 с.
4. Поликарпова Е. В. Аксіологические функции масс-медиа в современном обществе / Е. В. Поликарпова. – Ростов-н/Д: ИПШК при РГУ, 2002. – 66 с.
5. Ученова В. Философия рекламы / В. Ученова. – М.: Гелла-принт, 2003. – 200 с.
6. Яненко Я. В. Використання суспільних цінностей в українській рекламі у 90-х рр. ХХ ст. / Я. В. Яненко // Матеріали 6-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми»: збірник наукових праць / Укладачі О. Г. Ткаченко, В. О. Садівничий. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – С. 122-125.
7. Яненко Я. В. Ціннісні пріоритети української реклами у ХХІ ст. / Я. В. Яненко // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій / Відп. за вип. В. В. Опанасюк. – Суми: СумДУ, 2013. – Ч. 3. – С. 116-117 с.
8. Packard V. The Hidden Persuaders [Electronic Resource] / V. Packard; introduction by M. C. Miller. Brooklyn, New York: IG Publishing, 2007. – Mode of Access: http://www.4shared.com/office/a-3bWRd7/Vance_Packard_-_The_Hidden_Per.html
9. Pollay R. Advertising and Cultural Values: Reflections in the Distorted Mirror / R. W. Pollay [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://works.bepress.com/richard_pollay/34/
10. Pollay R. The Distorted Mirror: Reflections on the Unintended Consequences of Advertising / R. W. Pollay [Electronic Resource]. – Mode of Access: до статті: http://works.bepress.com/richard_pollay/30/

Стацук І.П.

Институт журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

АКСИЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РЕКЛАМНОЙ КОММУНИКАЦИИ В УКРАИНСКОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ НАУКЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются истоки аксиологических исследований рекламной коммуникации. С этой целью автор обращается к классическим трудам американских и канадских медиа-исследователей. В частности сфокусировано внимание на метафоре «кривого зеркала», широко используемой зарубежными учеными для характеристики ценностного измерения рекламы. Также описаны современные подходы к изучению рекламной аксиологии, разработанные украинскими учеными. В заключении автор аргументирует необходимость целостного изучения рекламной аксиосферы и называет его прикладные результаты.

Ключевые слова: аксиология, масс-медиа, метафора «кривого зеркала», рекламная коммуникация, ценности.

Stashchuk I.P.

Institute of Journalism

Taras Shevchenko National University of Kyiv

AXIOLOGICAL RESEARCH IN ADVERTISING IN UKRAINIAN AND FOREIGN SCIENCE: THE HISTORIOGRAPHIC APPROACH

Summary

The paper is devoted to the beginnings of the axiological research in advertising. It was written as a historiographic review of the studies of the North American and Canadian media researchers. The author points out to the «distorted mirror» metaphor that is widely used by foreign scholars to trace the value dimension in advertising. Also, she analyzes Ukrainian research experience in the subject area. In conclusion, she proves the potential of axiological studies, and mentions their applicative results.

Keywords: advertising, axiology, «distorted mirror», mass media, values.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ УРАЖЕННЯ *ACHOLEPLASMA LAIDLAWII* НА ФУНКЦІОНАЛЬНУ АКТИВНІСТЬ І СТАН ФОТОСИНТЕТИЧНОГО АПАРАТУ РОСЛИН ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ СОРТУ СМУГЛЯНКА

Гуляєва Г.Б., Токовенко І.П., Осипенко Б.О., Патика В.П.
Інститут мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного
Національної академії наук України

Стаття присвячена дослідженню впливу штучного ураження *Acholeplasma laidlawii* шт. 118 на функціональну активність і стан фотосинтетичного апарату рослин озимої пшениці сорту Смуглянка. Встановлено, що разом із інгібуванням росту пагонів рослин озимої пшениці, уражених ахолеплазмою, знижується площа листків та вміст в них хлорофілу *a* і *b* при зростанні вмісту каротиноїдів. Також встановлено зниження вмісту термінальних оксидаз – каталази й пероксидази в листових пластинках. Методом індукції флуоресценції хлорофілу показано, що в листках інфікованих рослин протікають процеси деградації пулу акцепторів хінонової природи ФСII, що приймають участь у лінійному транспорті електронів за збільшення пулу Qb-невідновлювальних комплексів. Встановлено суттєве зниження відносної кількості квантів світла, що залучається у процесах темної фіксації вуглецю.

Ключові слова: *Acholeplasma laidlawii*, фітомікоплазмоз, *T. Aestivum* L., озима пшениця, хлорофіл, флуоресценція хлорофілу.

Постановка проблеми. Агроекосистеми порівняно із природними біоценозами характеризуються нестабільністю і зниженою здатністю протистояти впливу негативних чинників, оскільки в них порушена біологічна рівновага системи паразит-хазяїн [1, с. 61]. Тому вплив фітопатогенних мікроорганізмів на рослину завдає значної шкоди сільськогосподарському виробництву, втрати урожаю від яких сягають від 30 до 50% і більше, коли захворювання приймають характер епіфітотій. Однією із найактуальніших проблем цього напрямку вважається ураження сільськогосподарських рослин мікоплазмами. Ураження цими патогенами може набувати катастрофічного характеру, знижуючи урожай зерна такої важливої сільськогосподарської культури як пшениця майже до 90% [9, с. 3].

Таким чином, захист рослин до якого відноситься ціла низка заходів: агротехнічні, хімічні, біотехнологічні, зокрема, селекційні є невід'ємним елементом агротехнології будь-якої сільськогосподарської культури. Але з іншого боку, завдяки значній хімізації технологічних процесів і мутаційній мінливості фітопатогенних мікроорганізмів, актуальною є проблема порушення балансу складових агроекосистем [1, с. 62]. Тому, поряд із селекцією стійких сортів важливе значення має дослідження фізіологічних особливостей впливу фітопатогенних мікроорганізмів на рослину в системі хазяїн-фітопатоген і сорт-патоген-агрофітоценоз. В цьому ж напрямку важливою є розробка ранньої діагностики впливу фітопатогенних факторів на рослину і визначення механізмів дії імунітету рослини, що може дати інформацію для визначення шляхів до створення нових технологій захисту рослин або зниження дії фітопатогенних факторів.

Відомо, що найважливішою ланкою у продукційному процесі рослин є фотосинтетична активність листків, що досить тісно корелює із господарською продуктивністю рослин [6]. Також відомо, що найбільш руйнівного впливу за ураження *Acholeplasma laidlawii*, що викликає жовту карликовість пшениці завдається фотосинтетичному апарату рослин [9, 13].

Зазвичай, визначення інтенсивності фотосинтезу проводять газометричним методом. Але, на сьогодні, з цією метою все частіше застосовують метод індукції флуоресценції хлорофілу, який досить зручний завдяки своїй експресивності та не потребує деструкції об'єкта дослідження [2, 4, 6, 7].

В той же час, такі складні й трудомісткі методи для визначення інфікування *Acholeplasma laidlawii*, як ПЦР-аналіз не завжди ефективні, зокрема, на ранніх етапах інфікування рослин (менш, ніж 2 тижні) [9, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попередніми дослідженнями встановлено, що за ураження фітопатогенною ахолеплазмою змінюється метаболізм рослини хазяїна, що призводить до надмірного накопичення крохмалю й руйнування хлоропластів, зменшення кількості хлорофілу. Встановлено надмірне накопичення позаклітинної фруктозо-1,6-бісфосфатази в листках, що спотворює механізм субстрат-ферментного регулювання [13].

Численні дослідження присвячені з'ясуванню молекулярно-біологічних механізмів взаємодії патоген-хазяїн, закономірностям персистенції ахолеплазм, індукції фітоімунітету рослин, дослідженню компонентів захисної системи рослин, сигнальних молекул, зокрема, ліпооксигеназної системи [8, 11, 12]. Досліджено вплив мікоплазмової інфекції на жирнокислотний склад загальних ліпідів та морфологію клітин калусів рослин [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Останнім часом для всебічного вивчення інфекційного процесу дослідники використовували дві їх складові – патогена і клітин організму-господаря у динаміці їх взаємодії у випадку мікоплазмозу рослин. При цьому застосовувався метод сумісного культивування фітопатогенних ахолеплазм і рослинних клітин (або інфікування в умовах *in vitro*), яка є найбільш спрощеною модельною системою для дослідження стосунків хазяїна і паразита. Але для всебічного вивчення інфекційного процесу цього не достатньо. Так, на сьогоднішній день відсутні публікації щодо дослідження впливу штучного ураження фітопатогенних ахолеплазм на функціональну активність і стан фотосинтетичного апарату рослин.

Тому метою наших досліджень було визначення фізіологічних особливостей впливу на метаболізм рослини в патосистемі «рослина-хазяїн-фітопатоген», зокрема стан фотосинтетичного апарату й активність фотосинтетичної системи за використання як стандартних фізіолого-біохімічних методів, так і експрес-методу індукції флуоресценції хлорофілу.

Матеріали і методи. Дослідні рослини вирощували у модельному лабораторному досліді. У якості об'єкту

Таблиця 1

Вплив фітомікоплазму на пігментний склад листків 9-ти добових рослин озимої пшениці

Варіанти	Пігменти				
	Хл. a, мг/г	Хл. b, мг/г	Хл. a+b	Каротиноїди, мг/г	Хл. a / Хл. b
Контроль	0,75±0,03	0,47±0,02	1,54±0,06	0,22±0,01	1,60±0,06
Інфікування (метод Клемента)*	0,66±0,03	0,33±0,01	1,24±0,05	0,33±0,01	2,00±0,10

Примітка: *-7-а доба від початку інфікування

в модельній системі використовували рослини озимої м'якої пшениці *T. Aestivum L.* сорту Смуглянка.

Насіння озимої пшениці замочували в чашках Петрі по 50 шт і витримували у термостаті при температурі 25°C. Із загальної маси відбирали добові проростки 1-1,5 см довжиною й інфікували їх методом Клемента (субепідермальна ін'єкція) розчином із вмістом *Acholeplasma laidlawii* шт. 118, яка одержана з Української колекції мікроорганізмів ІМВ. Проростки саджали в попередньо підготовлені пластикові стаканчики, заповнені ґрунтосумішшю «Універсальна» за схемою: 1 – контроль (неінфіковані рослини); 2 – інфікування: субепідермальна ін'єкція (метод Клемента) *Acholeplasma laidlawii* шт. 118. Рослини вирощували до 19-ти добового віку. Виміри довжини пагонів і розрахунок їх приросту проводили на 6-и, 11-и і 19-и добових рослинах. Пігментний склад листків визначали методом екстракції у ДМСО з подальшою спектрометрією [16]. Активність фотосинтетичної системи нативних рослин досліджували методом індукції флуоресценції хлорофілу (ІФХ) за допомогою портативного приладу вітчизняного виробництва «Флоратест» [10]. Статистичну обробку робили з використанням програми SPSS 13.0.

Результати і обговорення. У 86% рослин озимої пшениці, інфікованих шляхом субепідермальної ін'єкції (метод Клемента) протягом всього строку спостереження, переважало відставання в рості до 29%, та лише у 14% 19-ти добових рослин спостерігались значні анатомічні аномалії.

Інфікування ахолеплазмой призводило до пригнічення приросту пагонів на 31% за добу й зниження площі асиміляційної поверхні листків 19-ти добових уражених рослин на 27%. Співвідношення мас листки/корені за цих умов також суттєво знижувалося – на 32%. Фітотоксичний ефект за довжиною листків складав майже 45%. Отже, найбільш шкодочинного ефекту на початкових стадіях ураження зазнав фотосинтетичний апарат рослин.

Цитологічні дослідження мезофілу дослідних рослин озимої пшениці за допомогою світлового мікроскопу (1000x) дозволили виявити в інфікованих ахолеплазмой тканинах листків патологічні включення, деформації судин та зміни кольору хлоропластів.

Важливим показником, що характеризує стан фотосинтетичного апарату є пігментний склад листків (табл. 1).

Проведений аналіз виявив зниження вмісту суми хлорофілів a+b інфікованих рослин на 9,5%. Вміст пігментів, що є поліненасиченими сполуками терпенового ряду – каротиноїдів, що як відомо входять до складу антенних комплексів і реакційних центрів й захищають фотосинтетичний апарат від фотоокиснення, зростає вдвічі. За літературними даними також відомо, що ефективність переносу сигналу збудження між молекулами хлорофілу досягає 100, а між молекулами каротину й хлорофілу – лише 40% [14], тобто можна передбачити сповільнення швидкості міграції енергії збудження по пігментній матриці.

Зростання співвідношення хл. a/b за цих умов відбувалося за більш стрімкого зниження вмісту хл.

b, ніж хл a й вказує на більшу відносну частку пігментів у складі ФС I [7].

Проявом захисних функцій рослинного організму є зростання активності термінальних оксидаз, що входять до складу антиоксидантної системи, зокрема каталази і пероксидази. Їх синтез індукується у відповідь на підвищення вільних радикалів. Зокрема, каталаза відповідає за розкладання перикису та є фактором, що бере участь у регуляції змін фаз аеробних і анаеробних процесів, окислення перекисів в пероксисомах при фотодиханні. Пероксидаза, також пов'язана з цілим рядом метаболічних перетворень у клітині [14].

Визначення ферментативної активності каталази і пероксидази листків уражених рослин пшениці показало зниження їх активності (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив фітомікоплазму на активність термінальних оксидаз листків 9-ти добових рослин озимої пшениці

Варіанти досліджу	Активність термінальних оксидаз	
	Каталаза (І.ІІ.6), мл O ₂ ·г ⁻¹ ·хв ⁻¹	Пероксидаза (І.ІІ.7), ΔD ₆₇₀ ·г ⁻¹ ·с ⁻¹
Контроль	4,70±0,18	3,58±0,14
Інфікування (метод Клемента)	4,68±0,16	3,15±0,15

Примітка: *- 7-а доба від початку інфікування

За літературними даними, у дослідях на озимій пшениці було встановлено зниження активності СОД за ураження *A. laidlawii* PG8 [9, с. 11]. Отже, при взаємодії рослини із даним патогеном знижується специфічна стійкість рослинного організму до абіотичних факторів [15]. Але є дані, що патогенні мікоплазми активують неспецифічну стійкість, зокрема, зростає вміст АМК, деградація ліпідів і біополімерів, відмічається активація ПОЛ та збільшення вмісту нітритів, а також спостерігається тимчасове активування синтезу вільних фенольних сполук [8, 9, 11].

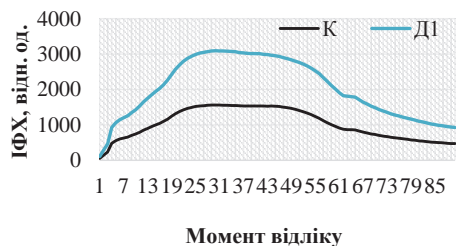
Для визначення дії фітомікоплазмой на активність фотосинтетичного апарату листків рослин озимої пшениці ми застосовували метод індукції флуоресценції хлорофілу, параметри якого фіксували портативним приладом вітчизняного виробництва «Флоратест» [10].

Можливість застосування цього методу у якості експрес-оцінки фотосинтетичного апарату рослин обумовлено тим, що випромінювання поглинутих фотосинтетичними пігментами квантів світла шляхом флуоресценції обернено корелює із їх залученням у процесі фотоасиміляції CO₂. Тому порушення фотосинтезу викликають характерні зміни «крової» флуоресценції, або так званої Кривої Каутського, яка має стаціонарний вигляд. Тому аналіз змін відповідних її відрізків, що позначається на певних термінальних параметрах цієї кривої є маркерними для змін ефективності перебігу як окремих ланок фотосинтезу так і його ефективності в цілому [7, с. 29].

Провівши серію вимірів, ми отримали усереднені показники індукції флуоресценції хлорофілу,

графічне відображення якої (у вигляді Кривої Каутського) наведено на малюнку (рис. 1).

Рис. 1. Вплив інфікування ахолеплазмою 17-ти добових рослин озимої пшениці на інтенсивність флуоресценції хлорофілу (ІФХ) (К – контроль; Д1 – інфікування ахолеплазмою методом Клемента (15-та доба від початку інфікування))

Результати аналізу деяких основних параметрів цієї кривої дали змогу охарактеризувати вплив патогенних ахолеплазм на активність фотосинтетичного апарату інфікованих рослин. Зокрема, зниження показника F_0 (фонові флуоресценції, що йде при відкритих реакційних центрах) на 8,3% порівняно з контролем, свідчить про зменшення кількості хлоропластів у клітинах та руйнування їх структури за впливу патогена [7, с. 24]. Параметр F_m , що відповідає максимальній флуоресценції при закритих реакційних центрах на контролі становив 1564,8 й знижувався до значення 1532,8 в листках інфікованих рослин. Його зниження, звичайно пов'язують із редукцією кількості й руйнуванням структури хлоропластів, а також із сповільненням їх ресинтезу [6]. Зазвичай коефіцієнт індукції флуоресценції хлорофілу K_i використовують як показник потенційної ефективності фотохімії ФСЦ, що визначається як $(F_m - F_0) / F_m$. В наших дослідах цей параметр мав тенденцію до збільшення і зростає за інфікування на 4,3%. Але ФСЦ досить гетерогенна і до її складу входить також частина світлозбираючої антени, що не приймають участь у лінійному транспорті електронів – так звані Q_b -невідновлювальні комплекси, частка яких зростає при стресі [7, с. 130]. Для розрахунку їх кількості використовується параметр K_{pi} , що визначається як $(F_{pi} - F_0) / (F_m - F_0)$ [2, с. 6]. Розрахунок цього показника виявили суттєве його зростання у інфікованих ахолеплазмою рослин – на 12,5% порівняно із контролем.

Інколи цей показник ще застосовують для визначення наявності вірусної інфекції в рослинах, порівнюючи його із гранично допустимою нормою (0,40) [4]. У випадку інфікованих ахолеплазмою рослин цей показник становив 0,54. Отже, ефект ураження ахолеплазмою за K_{pi} фіксується як вірусний, але ця гіпотеза потребує додаткових досліджень. Найбільш суттєво зростала інтенсивність флуоресценції хлорофілу на відрізу кривої, що корелює із інтенсивністю темної фіксації вуглецю. Цей параметр визначається як $(F_m - Ft) / Ft$, де F_m визначається як максимум на спаді кривої ІФХ [2, с. 6]. Таку реакцію фотосинтетичного апарату можна пояснити вбудовуванням патогену у донорно-акцепторну систему рослини й порушення системи фермент-субстратної регуляції метаболізму рослини.

Висновки. Встановлено, що фотосинтетичний апарат рослин на початкових етапах фітомікоплазмозного ураження характеризується певними адаптивними перебудовами пігментного складу листків: зниженням вмісту хл. а та хл. b і зростанням додаткових пігментів із захисною функцією – каротиноїдів. Отже, збільшення додаткових фотосинтетичних пігментів є адаптогенною реакцією в умовах конкуренції за асиміляти між рослиною хазяїном і фітопатогеном, що сприяє підвищенню стійкості фотосинтетичного апарату до фотоокиснення, але знижує потенційну швидкість передачі сигналу збудження по пігментній матриці. При цьому відмічали зниження активності основних термінальних оксидаз, що беруть участь у формуванні рослинної фітостійкості – каталази й пероксидази.

Показано, що інфікування рослин озимої пшениці фітомікоплазмозом вже на ранніх етапах розвитку викликає морфо-фізіологічні і біохімічні зміни, викликані вбудовуванням патогену у донорно-акцепторну систему рослини і порушенням субстратного регулювання рослинного метаболізму, внаслідок чого відбувається зниження продуктивного використання квантів світла в процесі фотосинтезу і темної фіксації вуглецю.

Метод ІФХ є досить експресивним й інформативним для оцінки й дослідження дії патогенних мікроорганізмів та виявлення функціональних ланок фотосинтетичної системи, що зазнали шкодочинного впливу й визначення тригерів поліпшення фітоімунітету рослин-хазяїна.

Список літератури:

1. Агроекологія: навч. посібник / [О.Ф. Смаглий, А.Т. Кардашов, П.В. Литвак та ін.]; за ред. Н.А. Серебрякова. – К.: «Вища освіта», 2006. – 671 с.
2. Брайон О.В. Інструментальне вивчення фотосинтетичного апарату за допомогою індукції флуоресценції хлорофілу: Методичні вказівки для студентів біологічного факультету / О.В. Брайон, Д.Ю. Корнєєв, О.О. Снегур, О.І. Китаєв / – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – 15 с.
3. Воскресенская О.Л. Большой практикум по биоэкологии. Ч. 1: учеб. пособие / Воскресенская О.Л. / Мар. гос. ун-т. – Йошкар-Ола, 2006. – 107 с.
4. Олексійченко Н.О. Особливості індукції флуоресценції хлорофілу в листках деревних рослин в умовах урбанізованого середовища / Н.О. Олексійченко, О.І. Китаєв, М.О. Совакова [та ін.] // Біоресурси і природокористування: науковий журнал. – 2013. – Т. 5, № 5/6. – С. 107-112.
5. Гуляев Б.И. Фотосинтез и продуктивность растений: проблемы, достижения, перспективы исследований / Б.И. Гуляев // Физиол. и биохим. культур. раст. – 1996. – № 1/2. – С. 15-35.
6. Карапетян Н.В. Переменная флуоресценция хлорофилла как показатель физиологического состояния растений / Н.В. Карапетян, Н.Г. Бухов // Физиология растений. – 1986. – Т. 33, № 5. – С. 1013-1026.
7. Корнєєв Д.Ю. Информационные возможности метода индукции флуоресценции хлорофилла / Д.Ю. Корнєєв / Киев: Альтерпрес, 2002. – 191 с.
8. Коробкова К.С. Вплив мікоплазмозної інфекції на жирнокислотний склад загальних ліпідів та морфологію клітин калюсів пшениці / К.С. Коробкова, Л.П. Панченко, А.М. Онищенко [та ін.] // Мікробіологія і біотехнологія. – № 1. – 2010. – С. 62-65.
9. Мухамедшина Н.Е. Фитопатогенность и адаптация к неблагоприятным условиям роста *Acheloplazma Laidlavii* PG8: автореф. дисс. канд.биол. наук.: спец. 03.00.12 – физиология и биохимия растений, 03.00.07 – микробиология / Н.Е. Мухамедшина – Казань: Казанский ин-т биохимии и биофизики Казанского научного центра РАН, 2006. – 24 с.
10. Портативний флуорометр «Флоротест»: настанова з експлуатації. – Інститут Кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, 2013. – 24 с.

11. Січкач С.В. Вплив глікокаліксу клітин молікутів на активність окремих антиоксидантних ферментів калюсних тканин цукрового буряку/ С.В. Січкач, К.С. Коробкова // Тези доповідей XII з'їзду Товариства мікробіологів України. – Ужгород, 2009. – С. 338.
12. Січкач С.В. Активність окислювальних ферментів рослинних клітин за умов експериментального мікоплазмозу / С.В. Січкач, К.С. Коробкова // Мікробіол. журн. – 2011. – Т. 73, № 2. – С. 24-28.
13. Скрипаль І.Г. Спосіб одержання позаклітинної фруктозо-1,6-бісфосфатази – основного фактора патогенності фітоплазм (на моделі збудника блідо-зеленої карликовості зернових культур) / І.Г. Скрипаль, І.П. Токовенко, Л.П. Маліновська // Мікробіол. журн. – 2004. – Т. 66, № 3. – С. 89-97.
14. Якушкина Н.И. Физиология растений. Он-лайн энциклопедия (электронный ресурс) / Н.И. Якушкина, Е.Ю. Бактенко, 2010-2013 // – режим доступа до журналу: fizrast.ru (<http://fizrast.ru/fotosintez/etapy/fotofizika.html>) – название с экрана.
15. Allen R.G. Oxygen-reactive species and antioxidant responses during development: the metabolic paradox of cellular differentiation / R.G. Allen // Proc. Soc. Exp. Biol. Med. – 1991. – Vol. 196. – P. 117-129.
16. Hiscox J.D. The method for the extraction of chlorophyll from leaf tissue without maceration / J.D. Hiscox, R.J. Israelstam // Can. J. Bot. – 1979. – V. 57, № 12. – P. 1332-1334.

Гуляева А.Б., Токовенко И.П., Осипенко Б.О., Патыка В.Ф.
 Институт микробиологии и вирусологии имени Д.К. Заболотного
 Национальной академии наук Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ИНФИЦИРОВАНИЯ ACHOLEPLASMA LAIDLAWII НА ФУНКЦИОНАЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ И СОСТОЯНИЕ ФОТОСИНТЕТИЧЕСКОГО АППАРАТА РАСТЕНИЙ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ СОРТА СМУГЛЯНКА

Аннотация

Статья посвящена исследованию влияния искусственного инфицирования *Acholeplasma laidlawii* шт. 118 на функциональную активность и состояние фотосинтетического аппарата растений озимой пшеницы сорта Смуглянка. Установлено, что вместе с ингибированием роста проростков растений озимой пшеницы, инфицированных ахолеплазмой, снижается площадь поверхности листьев и содержание в них хлорофилла *a* и *b* при увеличении содержания каротиноидов. Так же установлено снижение содержания в тканях листьев терминальных оксидаз – каталазы и пероксидазы. Методом индукции флуоресценции хлорофилла показано, что в листьях инфицированных растений протекают процессы деградации пула акцепторов хиноновой природы ФСII, берущих участие в линейном транспорте электронов, характеризующиеся увеличением пула Qb-невосстанавливающих комплексов. Установлено существенное уменьшение относительного количества квантов света, принимающих участие в процессах темновой фиксации углерода.

Ключевые слова: *Acholeplasma laidlawii*, фитомикоплазмоз, *T. Aestivum* L., озимая пшеница, хлорофилл, флуоресценция хлорофилла.

Gulaeva A.B., Tokovenko I.P., Osipenko B.O., Palyka V.F.
 D.K. Zabolotnyi Institute of Microbiology and Virology
 of the National Academy of Sciences of Ukraine

INVESTIGATION OF INFLUENCE ACHOLEPLASMA LAIDLAWII ON FUNCTIONAL ACTIVITY AND STATE OF THE PHOTOSYNTHETIC APPARATUS OF PLANTS OF WINTER WHEAT VARIETIES SMUGLYANKA

Summary

The article investigates the influence of artificial infection *Acholeplasma laidlawii* strain 118 on the functional activity and the state of the photosynthetic apparatus of plants of winter wheat varieties Smuglyanka. Found inhibiting growth of plant seedlings infected *Acholeplasma laidlawii* strain 118 of plants of winter wheat, as well as reduction of the surface area of the leaves and the content of chlorophyll *a* and *b* with increasing content of carotenoids. It is established the reduction of leaf tissue of terminal oxidases – catalase and peroxidase.

By chlorophyll fluorescence induction method, it is shown that the leaves of infected plants are processes of degradation of the quinone pool acceptor nature PSII taking part in the linear transport of electrons, characterized by an increase in non-reducing Qb-pool complexes. It was founded a significant decrease in the relative number of photons involved in the processes of dark carbon fixation.

Keywords: *Acholeplasma laidlawii*, phytopathogenical mycoplasmas, *T. Aestivum* L., winter wheat, chlorophyll, chlorophyll fluorescence.

НАШІ АВТОРИ

1. **Аксютіна Тетяна Володимирівна** – старший викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
2. **Барташевська Людмила Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізики Національного гірничого університету
3. **Барташевський Станіслав Євгенович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри транспортних систем і технологій Національного гірничого університету
4. **Біланіч Михайло Михайлович** – науковий співробітник Закарпатського краєзнавчого музею
5. **Бойченко Сергій Володимирович** – аспірант, викладач кафедри футболу Національного університету фізичного виховання і спорту України
6. **Бокотей Олександр Миколайович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувач Зоологічним музеєм Ужгородського національного університету, керівник НУО «Інститут еколого-релігійних студій»
7. **Бурій Андрій Романович** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
8. **Волковинська Вероніка Олександрівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник, Фонд Президентів України Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
9. **Горовий Олег Володимирович** – магістр медіа-комунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
10. **Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
11. **Громик Юрій Васильович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
12. **Гуляєва Ганна Борисівна** – кандидат біологічних наук, науковий співробітник відділу фітопатогенних бактерій Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
13. **Давиденко Євген Олександрович** – старший викладач кафедри інтелектуальних інформаційних систем Чорноморського державного університету імені Петра Могили
14. **Донець Анна Олександрівна** – студентка історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
15. **Дорожкін Андрей Сергеевич** – аспірант Республіканського інститута вищої школи
16. **Жукова Валентина Федорівна** – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри технології переробки та зберігання продукції сільського господарства Таврійського державного агротехнологічного університету
17. **Заболотна Альона Вадимівна** – кандидат сільськогосподарських наук Уманського національного університету садівництва
18. **Заболотний Олександр Іванович** – кандидат сільськогосподарських наук Уманського національного університету садівництва
19. **Зубкова Ірина Михайлівна** – Управління Державної казначейської служби України у м. Миколаєві Миколаївської області
20. **Ковальчук Галина Володимирівна** – старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету
21. **Кондрико Анастасія Андріївна** – викладач кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету
22. **Корнєєва Людмила Леонідівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
23. **Короненко Анастасія Михайлівна** – аспірант кафедри обчислювальної техніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
24. **Коросташівець Олександр Михайлович** – студент Національного університету фізичного виховання і спорту України
25. **Костюк Тетяна Володимирівна** – аспірант кафедри філософії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
26. **Лебедева Надія Анатоліївна** – доктор філософії в галузі культурології, професор філософії Міжнародної Кадрової Академії (м. Київ), дійсний член Євразійської Академії телебачення і радіо
27. **Макарук Лариса Леонідівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
28. **Марченко Ірина Ярополківна** – здобувач Центру пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури
29. **Мочарська Уляна Романівна** – аспірант Тернопільського національного педагогічного університету імені Василя Гнатюка
30. **Мухіна Маргарита Олексіївна** – аспірантка Маріупольського державного університету
31. **Нестерова Марія Олександрівна** – кандидат філософських наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
32. **Нечитайло Ірина Сергіївна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

33. **Осипенко Божена Олегівна** – інженер II категорії відділу фітопатогенних бактерій Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
34. **Паламарчук Катерина Миколаївна** – кандидат мистецтвознавства, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
35. **Патика Володимир Пилипович** – доктор біологічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, завідувач відділом фітопатогенних бактерій Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
36. **Покатилова Євгенія Іванівна** – старший викладач кафедри грецької мови та перекладу Маріупольського державного університету
37. **Поклад Тетяна Сергіївна** – аспірант кафедри перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка
38. **Поліщук Ольга Леонідівна** – аспірантка кафедри «Теорія літератури та компаративістика» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка”
39. **Помаза-Пономаренко Аліна Леонідівна** – кандидат наук з державного управління, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії управління у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України
40. **Прісс Олеся Петрівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри технології переробки та зберігання продукції сільського господарства Таврійського державного агротехнологічного університету
41. **Рабчун Оксана Станіславівна** – кандидат історичних наук, завідувач відділу Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
42. **Райхерт Костянтин Вільгельмович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
43. **Расевич Любов Петрівна** – аспірантка Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
44. **Ребенко Марина Юріївна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
45. **Рибалка Ірина Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Маріупольського державного університету
46. **Рижикова Анастасія Юріївна** – студентка Чорноморського державного університету імені Петра Могили
47. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
48. **Семенюк Ольга Іванівна** – викладач кафедри книгознавства та загальнонаукової підготовки Канівського гуманітарного інституту
49. **Сепетий Дмитро Петрович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету
50. **Ситник Ольга Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету
51. **Сіліна Дарина Сергіївна** – аспірантка кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
52. **Солодка Катерина Юріївна** – студентка історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
53. **Стащук Інна Павлівна** – аспірант Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
54. **Степура Ігор Володимирович** – старший лаборант лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
55. **Стецько Наталія Михайлів** – студент Ужгородського національного університету
56. **Стуліка Олена Борисівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри англійської мови Маріупольського державного університету
57. **Тендітна Надія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
58. **Токоєнко Ірина Петрівна** – кандидат біологічних наук, науковий співробітник відділу фітопатогенних бактерій Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
59. **Тригуб Олександр Петрович** – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
60. **Трима Катерина Андріївна** – асистент кафедри політології, філософії та соціології Маріупольського державного університету
61. **Цинова Марина Вікторівна** – кандидат історичних наук, доцент Одеського національного політехнічного університету
62. **Чекан Тетяна Юріївна** – студент Ужгородського національного університету
63. **Чопілко Тарас Григорович** – аспірант, викладач кафедри футболу Національного університету фізичного виховання і спорту України
64. **Шаповалова Наталія Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри експертизи харчових продуктів Національного університету харчових технологій

65. **Шейдик Кароліна Артурівна** – кандидат сільськогосподарських наук, викладач Ужгородського національного університету
66. **Юрченко Світлана Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
67. **Яворський Андрій Юрійович** – аспірант кафедри історії та культури української мови Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки
68. **Янкович Марія Володимирівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
69. **Яфонкіна Ірина Петрівна** – аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ДЛЯ НОТАТОК

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 2 (17) лютий, 2015 р.

Частина V

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 26.02.2015 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 27,67. Тираж 100 прим.
Зам. 0215-28.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.